

ΑΘΛΗΣΗ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ:
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΘΛΗΣΗΣ ΣΤΟ ΜΕΤΑΞΕΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ, ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ
ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΙΔΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ
ΠΛΑΤΩΝΑ

του
Παναγιώτη Ιωαννίδη

Μεταπτυχιακή Διατριβή που υποβάλλεται στο καθηγητικό σώμα για τη μερική εκπλήρωση των υποχρεώσεων απόκτησης του μεταπτυχιακού τίτλου του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Άσκηση και Ποιότητα Ζωής» των Τμημάτων Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Δημοκρίτειου Παν/μίου Θράκης και του Παν/μίου Θεσσαλίας στην κατεύθυνση «Παιδαγωγική και Δημιουργική Μάθηση».

Κομοτηνή
2008

Εγκεκριμένο από το Καθηγητικό σώμα:

1^{ος} Επιβλέπων: Αλμπανίδης Ευάγγελος, Αν. Καθηγητής

2^{ος} Επιβλέπων: Γιάτσης Σωτήριος, Αν. Καθηγητής

3^{ος} Επιβλέπων: Σερμπέζης Βασίλειος, Αν. Καθηγητής

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 6536/1
Ημερ. Εισ.: 24/09/2008
Δωρεά: _____
Ταξιθετικός Κωδικός: Δ
796.09
ΙΩΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000088335

© 2008

Παναγιώτη Ιωαννίδη
ALL RIGHTS RESERVED

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ιωαννίδης Παναγιώτης: "Άθληση και ολοκληρωτικό κράτος: ο ρόλος της άθλησης στο Μεταξικό καθεστώς, στα πλαίσια της ιδεολογίας των εθνικιστικών κινημάτων του Ευρωπαϊκού μεσοπολέμου και οι συσχετίσεις με την ιδανική πολιτεία του Πλάτωνα" (Υπό την επίβλεψη του Αναπληρωτή Καθηγητή κ. Αλμπανίδη Ευάγγελου)

Σκοπός της μελέτης ήταν η περιγραφή και διασαφήνιση των βασικών χαρακτηριστικών της ιδιαίτερης αθλητικής ιδεολογίας όπως αναπτύχθηκε στα ολοκληρωτικά καθεστώτα του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου, εστιάζοντας στην περίπτωση του μεταξικού καθεστώτος στην Ελλάδα, καθώς και η αναζήτηση αναλογιών, ως προς τη θέση της άθλησης, στο πολιτειακό έργο του Πλάτωνα. Προηγήθηκε ανασκόπηση της, αναφερόμενης στην άθληση, στα ολοκληρωτικά καθεστώτα της Ιταλίας και Γερμανίας, βιβλιογραφίας. Ακολούθησε διατύπωση των βασικών σημείων που προσδιορίζουν την αθλητική ιδεολογία των ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου. Στη συνέχεια, έγινε προσπάθεια περιγραφής της αθλητικής ιδεολογίας του μεταξικού καθεστώτος. Ως πηγές χρησιμοποιήθηκαν έντυπα της μεταξικής νεολαίας, εγχειρίδια του καθεστώτος, κείμενα του Μεταξά και συνεργατών του. Αρχειακό υλικό αναζητήθηκε στα Γ. Α. Κ. και στα Αρχεία της Βουλής. Οι αντιλήψεις του Πλάτωνα ανιχνεύθηκαν στα έργα του, *Πολιτεία* και *Νόμοι*. Η μελέτη του υλικού επιβεβαίωσε την αρχική υπόθεση, ότι το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου μοιραζόταν με τα συγγενή καθεστώτα της ίδιας εποχής ένα κοινό ιδεολογικό πλαίσιο για το ρόλο της άθλησης και της Φ.Α. στην οικοδόμηση του επαγγελλόμενου «Νέου Κράτους». Σημεία όπου εντοπίστηκαν ομοιότητες ή αναλογίες ήταν: α) ο έντονα στρατιωτικός χαρακτήρας της άθλησης, β) η προτεραιότητα και έμφαση στη Φ.Α. σε σύγκριση με τα λοιπά περιεχόμενα της εκπαίδευσης, γ) η διάθεση επιστροφής στο αρχαίο παρελθόν για άντληση αθλητικών προτύπων, δ) η προσπάθεια χρησιμοποίησης της άθλησης για την καλλιέργεια ηθικών και κοινωνικών επιδιώξεων (πειθαρχία, σκληραγωγία, πολεμικότητα, ομαδικό πνεύμα), ε) η προσπάθεια κοινωνικής επιβολής μιας «κουλτούρας της δύναμης» μέσω της άθλησης, στ) η προσπάθεια ενθάρρυνσης της μεγαλύτερης και εντονότερης συμμετοχής και των κοριτσιών σε αθλητικές δραστηριότητες, ζ) η προσπάθεια επιβολής ολοκληρωτικού κρατικού ελέγχου στην αθλητική ζωή. Η μελέτη, τέλος, των Πλατωνικών έργων αποκάλυψε ότι μεγάλο μέρος της παραπάνω δέσμης αντιλήψεων είχε, από τα αρχαία χρόνια, απασχολήσει και τον Πλάτωνα παρ' ότι ορισμένες διαφοροποιήσεις ανιχνεύθηκαν επίσης.

Λέξεις κλειδιά: Μεταξάς, Ολοκληρωτισμός, Φασισμός, Πλάτων.

ABSTRACT

Ioannidis Panagiotis: "Sport and totalitarian state: The Role of Sport in the Regime of Metaxas, in the Ideological Context of European Inter-War and Correlations with the Ideal State of Plato."

(Under the supervision of Associate Professor Albanidis Evaggelos)

Aim of the study was the description and clarification of basic characteristics of the particular athletic ideology as it was expressed in the totalitarian regimes of European interwar, mainly focusing in the case of the regime of the "4th of August", as well as the search of proportions, for the role of physical exercise, in the political work of Plato. The first step was bibliographical review about sport in the totalitarian regimes of Italy and Germany. Comparison of conclusions of other researchers who studied the Italian and German case and description of the main points which consists the athletic ideology of the totalitarian regimes of European interwar was followed. At this first phase, the research was mainly based on the study of secondary sources. At the second phase, the use of primary sources led to the description of athletic ideology as it was expressed in Metaxas' regime. As primary sources were used, ideological material of Metaxas' Youth - "E.O.N.", various handbooks and booklets of the regime, texts and speeches of Metaxas and his colleagues. Archival material was found, in the (Greek) General State Archives and in the Archives of the Greek Parliament. The athletic perceptions of Plato were searched in the texts of his works *The Republic* and *The Laws*. The comparative study of the material confirmed the initial hypothesis that the regime of the "4th August" was sharing, with relative political regimes of the same era, a common ideological context with regard to the role of P.E. and sport in the process of the construction of promising "New State". Points in which resemblances or proportions were observed, were: a) intense militant character of P.E., b) priority in P.E. rather than in other educational subjects, c) tension of retrospection in the ancient past for pumping (or imitating) athletic models, d) efforts of sport's utilisation, for improving various moral and social objectives, e) effort of social imposition of the "culture of power" via sport, f) effort of encouragement girls' further and more intense involvement in athletic activities, g) effort of imposition of total state - control in athletic life. The study of the Platonic works finally revealed that many of those athletic conceptions of interwar were quite similar, from the ancient already years, with Platonic concerns, although several differences were also observed.

Key words: Metaxas, totalitarianism, fascism, Plato.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδα
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	v
I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
Σκοπός.....	3
Οριοθετήσεις και λειτουργικοί ορισμοί.....	4
Περιορισμοί και δυσκολίες.....	7
Μεθοδολογία.....	8
II. ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ, ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΣΗ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ.....	10
III. Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ.....	19
IV. ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ.....	23
Αναφορές για το σώμα, τη φυσική αγωγή και την άθληση, στο πολιτικό πρόγραμμα του NSDAP και στο Mein Kampf.....	24
Σημαινουσες μορφές του γερμανικού αθλητισμού επί Ε/Σ διακυβέρνησης.....	46
Ο Alfred Baeumler και η «Κουλτούρα της Δύναμης» ως φιλοσοφικό θεμέλιο της Ε/Σ ιδεολογίας	50
Το πείραμα συγκρότησης μιας ηγέτιδας τάξης αθλητών - πολεμιστών.....	62
Η κρατική εκπαίδευση και η οργάνωση της νεολαίας στην Ε/Σ Γερμανία.....	65
Η διοργάνωση της Ολυμπιάδας του Βερολίνου από το Ε/Σ καθεστώς.....	66

V. ΙΤΑΛΙΚΟΣ ΦΑΣΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ.....	73
Η γέννηση και οι ιδεολογικές συνιστώσες του φασιστικού κινήματος.....	73
Κρατική εκπαίδευση, οργάνωση της νεολαίας και ο ρόλος της άθλησης στον ιταλικό φασισμό.....	76
Κατασκηνώσεις και υπαίθρια ζωή, για εύρωστη και σκληραγωγημένη νεολαία.....	87
Η εικόνα του ιταλικού αθλητικού μοντέλου στην Ελλάδα του μεσοπολέμου.....	88
VI. Η ΑΘΛΗΣΗ ΣΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ 4 ^{ης} ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....	91
Ιστορικό πλαίσιο και ιδεολογικά χαρακτηριστικά του καθεστώτος Μεταξά.....	91
Η θέση της άθλησης στην ιδεολογία του μεταξικού καθεστώτος.....	109
Έμφαση και προτεραιότητα στη Φ.Α. και την άθληση σε σύγκριση με τα υπόλοιπα εκπαιδευτικά αντικείμενα.....	116
Προσπάθεια ολοκληρωτικού καθεστωτικού ελέγχου της εκπαίδευσης και της αθλητικής ζωής της χώρας.....	126
Ο στρατιωτικός χαρακτήρας της Φ.Α. (η φυσική άσκηση, μέσο σκληραγωγίας και συμπλήρωμα της στρατιωτικής εκπαίδευσης).....	142
Υπαίθρια ζωή: αθλητική και στρατιωτική εκπαίδευση στις κατασκηνώσεις.....	150
Σύνδεση της φυσικής άσκησης με την υγεία και τη βιολογική αξία του λαού.....	152
Η Φ.Α. παράγοντας διαμόρφωσης του χαρακτήρα και καλλιέργειας ψυχικών αρετών (αυτοπεποίθηση, καρτερικότητα, σκληρότητα, μαχητικότητα)	156
Τάσεις αναβάθμισης της αθλητικής δραστηριότητας των κοριτσιών με έμφαση στη φυσική αγωγή και τη στρατιωτική εκπαίδευση.....	159
Το έργο των γυμναστών στα σχολεία και στην Ε.Ο.Ν.....	162
Συμπεράσματα.....	169
VII. ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΑΘΛΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ.....	172
Άθληση και η σωματική βελτίωση στην πλατωνική πολιτειακή σκέψη.....	181
VIII. ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....	183
Η οργανική (κορπορατική) κοινότητα της Πολιτείας και οι πολιτικές διακρίσεις.....	184
Οι βιολογικές, σωματικές ικανότητες των «φυλάκων»:	

ευγονική και εκγύμναση.....	192
Η γυμναστική στο συνολικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα της <i>Πολιτείας</i>	202
Το ήθος των «φυλάκων»: πειθαρχία και ανδρεία.....	205
Ο στρατοκρατικός χαρακτήρας της Πολιτείας - Φύλακες: «αθλητές του πολέμου».....	208
Η γυμναστική, μέσο προαγωγής ψυχικών αρετών - διαμόρφωσης χαρακτήρα.....	208
Οι σωματικές και ψυχικές αρετές, κριτήρια κοινωνικής ανέλιξης στην Πολιτεία.....	211
Η γυμναστική και στρατιωτική εκπαίδευση των γυναικών «φυλάκων».....	212
Η σωματική ισχύς, μέσο αυτοάμυνας, αυτοπροστασίας και αυτοδικίας.....	215
Ο εθνοκεντρικός και αριστοκρατικός χαρακτήρας της <i>Πολιτείας</i>	216
 IX. ΝΟΜΟΙ.....	220
Η πολιτεία των <i>Νόμων</i> : ένα κράτος αριστοκρατικό.....	222
Ηθικές αρετές και στάση ζωής: πειθαρχία, αυτοέλεγχος, ανδρεία.....	230
Σώμα - υγεία - βιολογική βελτίωση και ο ρόλος της γυμναστικής.....	236
Σωματική άσκηση και βιολογική ωρίμανση.....	239
Η ενδεδειγμένη μορφή της παιδείας και ο ρόλος της γυμναστικής.....	244
Στρατιωτικός χαρακτήρας της άθλησης: μαχητικότητα – σκληραγωγία.....	246
Επικρίσεις για την υποβάθμιση των μαχητικών αθλημάτων σε αθλητικά θεάματα.....	254
Η αξία και σημασία της μουσικής και του χορού ως κινητικής δραστηριότητας...258	
Γυμναστική και διαφορές των δυο φύλων.....	264
Λεπτομέρειες για τους αθλητικούς αγώνες.....	267
 X. ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ / ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ: ΠΡΟΣΟΜΟΙΩΣΕΙΣ ΜΕ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΝ ΑΘΛΗΣΗ.....	271
XI. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	274
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	283

ΑΘΛΗΣΗ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΘΛΗΣΗΣ ΣΤΟ ΜΕΤΑΞΕΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ, ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΙΔΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ο μεσοπόλεμος (1918 – 1939) αποτελεί μια ιστορική περίοδο η οποία προκαλούσε ανέκαθεν μεγάλο ενδιαφέρον τόσο στους ερευνητές όσο και στο ευρύ κοινό, ενδιαφέρον που αντανακλάται στο πλήθος των εκδόσεων που βλέπουν συνεχώς το φως της δημοσιότητας και αφορούν είτε επιμέρους θεματικές πτυχές της περιόδου, είτε την ζωή και δράση ιστορικών προσώπων που πρωταγωνίστησαν κατά την περίοδο αυτή. Ιδίως κατά τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αυξημένο ενδιαφέρον για την περίοδο του μεσοπολέμου, ενίοτε μάλιστα ενισχυμένο με διάθεση αναθεώρησης ερμηνειών που είχαν κατά το παρελθόν δοθεί, διάθεση που πιθανώς εξηγείται ως αποτέλεσμα της χρονικής απόστασης που έχει πια μεσολαβήσει, η οποία, μοιραία, αμβλύνει τις παλαιότερες πολιτικές φορτίσεις, οδηγώντας σε ψυχραιμότερες και πιο ουδέτερες θεωρήσεις. Μπορεί, επίσης, να εξηγηθεί ως αποτέλεσμα της εισόδου σε έναν νέο αιώνα - τον 21ο- που, σηματοδοτώντας το κλείσιμο ενός μεγάλου ιστορικού κύκλου, ευνοεί την εξαντλητικότερη ιστορική εξέταση του προηγούμενου αιώνα, ακόμα και στις πιο κρίσιμες και ταραχώδεις περιόδους του, όπως ήταν ο μεσοπόλεμος.

Η περίοδος του μεσοπολέμου έχει ιδιαίτερη σημασία για τη γενική θεώρηση και αποτίμηση του 20ου αιώνα στο βαθμό που αποτελεί ιστορική φάση κατά την οποία επώασθηκαν, αποκρυστάλλωσαν τα χαρακτηριστικά τους και εμφανίστηκαν δυναμικά στο πολιτικό προσκήνιο, ιδεολογικά ρεύματα που οδήγησαν, αρχικά, στη δίνη του αιματηρού Β' παγκοσμίου πολέμου (1939 - 1945), και, εν συνεχεία, στην μεταπολεμική πολιτικοστρατιωτική πόλωση που έμεινε γνωστή ως «ψυχρός πόλεμος» (1945 – 1989), οι ρίζες του οποίου επίσης στο μεσοπόλεμο μπορούν να ανιχνευθούν.

Κυρίαρχο ιστορικό φαινόμενο της περιόδου του μεσοπολέμου υπήρξε η εμφάνιση στο πολιτικό προσκήνιο ακραίων εθνικιστικών και милитарιστικών κινήματων που γενικευτικά αποκαλούνται «φασιστικά» (κάποια από τα οποία κατέλαβαν και άσκησαν με απολυταρχικό τρόπο την εξουσία σε σειρά χωρών). Κοινό χαρακτηριστικό της ιδεολογίας

και της ρητορικής των κινημάτων αυτών ήταν οι συχνές αναφορές στην ελληνική (και ρωμαϊκή) αρχαιότητα, με εμφανή διάθεση επίκλησης, αναγωγής, μίμησης ή αναπαραγωγής πολιτικών, ηθικών και αισθητικών προτύπων της αρχαιότητας, όπως τουλάχιστον διατείνονταν ή προσπαθούσαν να προβάλλουν οι θιασώτες τους.

Η εκδήλωση διαθέσεων αρχαιολατρίας και προγονολατρείας, με την ιδιαίτερη βέβαια απόχρωση με την οποία εκφράστηκαν σε κάθε ένα από τα φασιστικά ή «φασίζοντα» πολιτικά κινήματα του μεσοπολέμου, φαίνεται ότι άσκησε κάποια επίδραση στη διαμόρφωση των εκπαιδευτικών αντιλήψεων τους, τις οποίες επεχείρησαν να εφαρμόσουν στο σύντομο διάστημα παραμονής τους στην εξουσία, μέχρι την κατάρρευση των περισσότερων εθνικιστικών - ολοκληρωτικών καθεστώτων με το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου. Μέρος των εκπαιδευτικών τους αντιλήψεων που φορτίστηκαν ιδεολογικά ήταν και οι ειδικότερες αντιλήψεις τους για την άθληση και το ρόλο της στη διάπλαση της νεολαίας και την οικοδόμηση της (αποκαλούμενης στη συνήθη ρητορική των καθεστώτων) «Νέας Κοινωνίας» και του «Νέου Κράτους» που φαίνεται ότι διαπνέονταν από αρχαιολατρία, συνυφασμένη με милитарιστικό πνεύμα.

Στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, η παρατήρηση των τάσεων αναπόλησης και μιμητισμού του αρχαίου κόσμου εκ μέρους των εθνικιστικών κινημάτων του μεσοπολέμου, απετέλεσε ερέθισμα για αναδρομή στην Ελλάδα της κλασικής εποχής προκειμένου να αναζητηθούν οι φιλοσοφικές ρίζες της τότε αθλητικής ιδεολογίας ώστε να διερευνηθεί το ερώτημα κατά πόσο ο απόηχος αυτών των ιδεών έφθασε ως τα νεότερα χρόνια και ενδεχομένως επηρέασε τη διαμόρφωση των ιδεών για το σώμα, τη σωματική άσκηση και την άθληση, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Στην κλασική εποχή, μεταξύ των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, εκείνος τον οποίο ιδιαίτερα απασχόλησαν πολιτικά ζητήματα, με αποκορύφωση την ιδέα περιγραφής μιας ιδανικής πολιτείας, ήταν ο Πλάτων. Ανεξαρτήτως του βαθμού συμφωνίας ή διαφωνίας ως προς επιμέρους πτυχές τις πλατωνικής φιλοσοφίας, ο Πλάτων χαίρει γενικής αναγνώρισης ως ο μεγαλύτερος φιλόσοφος όλων των εποχών.¹ Τη «συμβολή, άμεσα και προπάντων έμμεσα, της φιλοσοφίας του Πλάτωνος στη διαμόρφωση των ιδεολογικών ρευμάτων, που έγιναν κινητήριες δυνάμεις της Ιστορίας, σύνδρομες έστω με άλλες, και υποκίνησαν κοσμο-ιστορικές κοινωνικοπολιτικές μεταβολές στη διάρκεια του εικοστού αιώνα» έχει αναδείξει ο

¹ Μακρής, Δημήτριος: «Πλάτων», στο: *Πλάτων. Σαράντα ομόκεντρες μελέτες*. Τόμος Α'. Εκδ. Παπαδήμας. Αθήνα, 2002, σελ. 11.

Δεσποτόπουλος, εμβριθής μελετητής της πλατωνικής φιλοσοφίας.² Τα έργα του Πλάτωνα που επηρέασαν καθοριστικά την εξέλιξη της ευρωπαϊκής και, γενικότερα, της παγκόσμιας σκέψης, βρίθουν αναφορών στην άθληση.

Στα κατ' εξοχήν πολιτειακά έργα του Πλάτωνα, δηλαδή στα έργα *Πολιτεία* και *Νόμοι*, εκτίθενται οι αντιλήψεις του φιλοσόφου σχετικά με το χαρακτήρα, το σκοπό και τις δομές μιας ιδεατής, εξιδανικευμένης, πολιτείας, οι αντιλήψεις του σχετικά με την αγωγή των νέων με τη συμμετοχή τους στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα αυτής της ιδανικής πολιτείας και, ως μέρος του εκπαιδευτικού προγράμματος, οι αντιλήψεις του για το ρόλο της άθλησης ως μέσου αγωγής των νέων. Κατά συνέπεια, σ' αυτά κυρίως τα δυο έργα του Πλάτωνα αναζητήθηκαν στοιχεία που προσομοιάζουν με τις αντιλήψεις των εθνικιστικών ιδεολογιών και των εθνικιστικών, ολοκληρωτικών καθεστώτων του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου (μεταξύ αυτών και του καθεστώτος Μεταξά, στην Ελλάδα του μεσοπολέμου) για την άθληση και το ρόλο της στη διάπλαση των νέων και την οικοδόμηση της κοινωνίας και του κράτους, προκειμένου να απαντηθεί το ερώτημα, κατά πόσον οι αντιλήψεις των καθεστώτων αυτών για την άθληση είχαν τον χαρακτήρα ονειροπόλου μίμησης, ή καπηλείας και κακέκτυπης στρέβλωσης του αθλητικού ιδανικού, όπως αυτό παρουσιάζεται στην αρχαία ελληνική πολιτική σκέψη.

Σκοπός

Βασικός σκοπός της μελέτης ήταν η εξέταση των αντιλήψεων για την άθληση και τον ρόλο της στο καθεστώς της «4^{ης} Αυγούστου», μέσα από έρευνα κειμένων της εποχής. Προκειμένου να σχηματιστεί πληρέστερη εικόνα, επιχειρήθηκε παράλληλη προσπάθεια ανίχνευσης του γενικού ιδεολογικού πλαισίου για την άθληση, όπως εκδηλώθηκε στα, συγγενή με το καθεστώς της «4^{ης} Αυγούστου», εθνικιστικά - ολοκληρωτικά καθεστώτα του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου, τα οποία έχουν ήδη αποτελέσει αντικείμενα μελετών από ιστορικούς της άθλησης, διεθνώς (π.χ. εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία, φασιστική Ιταλία, κλπ).

Πρόσθετος σκοπός της μελέτης ήταν η αναζήτηση συσχετίσεων, αναλογιών ή προσομοιώσεων ανάμεσα: στην αθλητική ιδεολογία των εθνικιστικών - ολοκληρωτικών κινημάτων του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου απ' τη μια μεριά, και από την άλλη, στις αντιλήψεις του Πλάτωνα για τη θέση και το ρόλο της γυμναστικής στο θεωρητικό οικοδόμημα της ιδανικής πολιτείας που οραματίστηκε, εξετάζοντας το βαθμό στον οποίο η

² Δεσποτόπουλος, Κ.: «Πλάτων και Χέγγελ», στο: *Μελετήματα φιλοσοφίας*. Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήναι, 1982, σελ. 103.

αθλητική ιδεολογία των εθνικιστικών κινημάτων του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου - και ιδιαίτερα του μεταξικού καθεστώτος - θα μπορούσε ενδεχομένως να έχει τις ρίζες της στην πλατωνική πολιτική σκέψη ή να έχει δεχθεί κάποια επίδραση από αυτή.

Οριοθετήσεις και λειτουργικοί ορισμοί

Μεσοπόλεμος (inter – war years) ονομάζεται, από τους ιστορικούς, διεθνώς, η τριακονταετής περίοδος, που ξεκινά με την λήξη του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, το 1918, και κλείνει με την έναρξη του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, το 1939. (Για την Ελληνική ιστοριογραφία, ο μεσοπόλεμος θεωρείται ότι ξεκινά λίγο αργότερα, το 1922, οπότε συμβαίνει η Μικρασιατική καταστροφή).³ Βέβαια, η χρονική οριοθέτηση της παρούσας μελέτης εκτείνεται, όσον αφορά την περίοδο του μεσοπολέμου, από την εποχή της κυρίως εμφάνισης των εθνικιστικών κινημάτων στο πολιτικό προσκήνιο της Ευρώπης, (π.χ. αναρρίχηση του Mussolini στη εξουσία της Ιταλίας, το 1922) και απλώνεται μέχρι την έναρξη του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, εφόσον, μπορεί βέβαια να μην έπαυσε στις εμπόλεμες χώρες η αθλητική δραστηριότητα ακόμα και μεσούντος του πολέμου, η τρικυμία ωστόσο του γενικευμένου πολέμου ήταν επόμενο ότι έθεσε τις πολιτικές των εμπολέμων χωρών στο χώρο της άθλησης, σε δεύτερη μοίρα. Όσον αφορά τον ελληνικό μεσοπόλεμο, η παρούσα μελέτη περιορίζεται στο διάστημα από το έτος 1936, οπότε την εξουσία στην Ελλάδα κατέλαβε ο Ι. Μεταξάς, μέχρι την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου.

Ως **ολοκληρωτισμός** (totalitarianism) εννοείται το πολιτικό εκείνο σύστημα διακυβέρνησης, κύρια χαρακτηριστικά του οποίου αποτελούν ο μονοκομματισμός και η αυταρχική ή δικτατορική άσκηση της εξουσίας από ένα και μόνο κέντρο εξουσίας (ολοκληρωτικός πολιτικός έλεγχος).⁴ Το κράτος στην περίπτωση αυτή ονομάζεται **ολοκληρωτικό κράτος** (totalitarian state).⁵ Η παρούσα μελέτη δεν αφορά τα ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου συλλήβδην, αλλά, ειδικότερα, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου που είχαν έντονα εθνικιστικά ή ρατσιστικά ιδεολογικά χαρακτηριστικά.⁶

³ Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000: *Ο Μεσοπόλεμος, 1922 -1940: Από την αβασίλευτη δημοκρατία στη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, Τόμος 7^{ος}, σελ. 9.

⁴ Τεγόπουλος-Φυτράκης: *Ελληνικό Λεξικό*. Εκδόσεις Αρμονία, Αθήνα 1993, σελ. 534.
και *Εγκυκλοπαιδικό λεξικό Oxford*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, σελ. 859.

⁵ Στεφανίδης, Δημοσθένης: *Το κοινωνικό ζήτημα υπό το φως του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού*. Εκδόσεις Ελευθέρη Σκέψις. Αθήνα 1989.

⁶ Βασιλείου, Θανάσης Α. και Σταματάκης, Νικηφόρος: *Επίτομο Εννοιολογικό Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου. Κοινωνιολογία-Οικονομία—Φιλοσοφία*. Αθήνα, «Gutenberg», 1992, σελ 289.

Ως **εθνικισμός** (nationalism) εννοείται η σε μεγάλο βαθμό προσήλωση στο έθνος και τα εθνικά ιδανικά.⁷ Στην παρούσα μελέτη ο όρος χρησιμοποιείται περισσότερο με την έννοια της συνειδητής προσχώρησης οργανωμένων πολιτικών ομάδων (κινήματων) σε ιδεολογικό προσανατολισμό εθνικιστικού χαρακτήρα. Στο πρόσφατο εξαιρετικά κατατοπιστικό πόνημα του Grosby για τον εθνικισμό, περιλαμβάνονται ορισμοί του έθνους, της κοινότητας, του κράτους και του εθνικισμού, όρων που χρησιμοποιούνται σε πολλά σημεία της παρούσας μελέτης.⁸ Ο Grosby θεωρεί το **έθνος** μία γεωγραφική κοινότητα που στηρίζεται στο γεγονός της γέννησης, ένα γεγονός βιολογικό. Θεωρεί ότι η σημασία που αποδίδεται στο γεγονός της γέννησης μέσα στην ιστορικά αναπτυσσόμενη, γεωγραφική δομή της πολιτισμικής κοινότητας που καλείται έθνος, το καθιστά, σε τελική ανάλυση, μορφή ανθρώπινης συγγένειας, διαφοροποιούμενο από άλλες μορφές συγγένειας, όπως η οικογένεια, εξαιτίας της σημασίας που αποδίδει στο γεωγραφικό χώρο. Θεωρεί επίσης ότι διαφέρει από άλλες μορφές κοινότητας που δομούνται πάνω σε γεωγραφικές ορίζουσες όπως η φυλή, η πόλις-κράτος ή οι διάφορες 'εθνοτικές ομάδες', όχι μόνο λόγω της μεγαλύτερης έκτασης που καταλαμβάνει αλλά και διότι η σχετικά ομοιογενής κουλτούρα που επιβάλλει παρέχει σταθερότητα, με άλλα λόγια διάρκεια στο χρόνο. Συνοψίζοντας, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το έθνος είναι μία ανθρώπινη κοινότητα συγγένειας, και ειδικότερα μία οριοθετημένη, γεωγραφικά εκτεταμένη κοινότητα που διαθέτει χρονικό βάθος και βασίζεται στο βιολογικό γεγονός της γέννησης. Όσον αφορά τον όρο **κοινότητα** εξηγεί ότι αναφέρεται στο επίπεδο της ατομικής αυτοσυνειδησίας όπου ένα υποκείμενο συναρτά τον εαυτό του με τους άλλους μέσω μίας μόνιμης σχέσης, όπως συμβαίνει στη γέννηση ενός ατόμου, παραθέτοντας ως το πλέον προφανές παράδειγμα κοινότητας, την οικογένεια, εντός της οποίας το άτομο είναι μόνιμα συναρτημένο με τα υπόλοιπα μέλη, ανεξάρτητα από διαφωνίες που τυχόν ανακύπτουν. Αντίθετα ορίζει το **κράτος** ως μία δομή η οποία, μέσω διαφόρων θεσμών, αποτελεί τον κύριο φορέα κυριαρχίας μέσα σε ένα δεδομένο γεωγραφικό χώρο, αξιοποιώντας νόμους οι οποίοι, με τη σειρά τους, συσχετίζουν μεταξύ τους ως μέλη του ίδιου έθνους τα άτομα μέσα σε αυτόν το γεωγραφικό χώρο. Για τον **εθνικισμό** παρατηρεί ότι έχει ως χαρακτηριστικό του την πίστη ότι το έθνος είναι η μόνη αξία που αξίζει να υπηρετεί κάθε ανθρώπινος βίος, μία πίστη που βρίσκεται στη ρίζα της άποψης ότι το έθνος ζητά αδιαμφισβήτητη και απεριόριστη αφοσίωση από τα μέλη του. Σημειώνει επίσης ότι

⁷ Τεγόπουλος-Φυτράκης: *Λεξικό*, σελ. 224.

⁸ Grosby, Steven: *Nationalism. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2005. Ελληνική έκδοση με τίτλο: *Εθνικισμός. Η εποχή μας σε 15 λέξεις*. Εκδόσεις Ελληνικά γράμματα. Αθήνα 2006, σελ. 5 – 25.

όταν αυτές οι αντιλήψεις κυριαρχήσουν, τότε οι ατομικές ελευθερίες τίθενται πιθανότατα σε κίνδυνο και επίσης ότι, όχι σπάνια, ο εθνικισμός οδηγεί στη θεώρηση των άλλων εθνών ως απειλής.

Ως **ρατσισμός** (racism) ή **φυλετισμός**, στην παρούσα μελέτη, εννοείται η πολιτική θεωρία που βασίζεται στις φυλετικές διακρίσεις (διαχωρισμό) και υποστηρίζει την ανωτερότητα μιας φυλής, αποβλέποντας στην διατήρηση της (βιολογικής) καθαρότητας της και στην κυριαρχία επί των άλλων φυλών.⁹

Αντί του όρου **ναζισμός** χρησιμοποιείται, ο πιο δόκιμος όρος **εθνικοσοσιαλισμός (Ε/Σ)** (national socialism, N/S) όταν γίνεται αναφορά στο γερμανικό εθνικιστικό καθεστώς του μεσοπολέμου, εκ των αρχικών του N.S.D.A.P. (Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα) που ήταν η επίσημη ονομασία του κόμματος του οποίου ηγήθηκε στην Γερμανία του μεσοπολέμου ο Hitler.¹⁰

Ο όρος **φασισμός** (fascism, εκ του fascio = δέσμη, σύνδεσμος)¹¹ χρησιμοποιείται με την στενή του έννοια όταν γίνεται αναφορά στο ιταλικό εθνικιστικό καθεστώς του μεσοπολέμου που ηγέτη είχε τον Mussolini. Όταν, όμως, γίνεται αναφορά, γενικότερα, σε **φασιστικά κινήματα** ή **φασιστικά καθεστώτα**, οι όροι αυτοί χρησιμοποιούνται με ευρύτερη έννοια, για τον γενικευτικό προσδιορισμό όλων των κινήματων ή καθεστώτων του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου που είχαν αυταρχικές, απολυταρχικές τάσεις¹² και ιδεολογικά χαρακτηριστικά συγγενή ή παραπλήσια με εκείνα του ιταλικού φασισμού, μια που ο ιταλικός φασισμός ήταν το πρώτο πολιτικό κίνημα της πολιτικοϊδεολογικής αυτής ομοταξίας που κατέλαβε την εξουσία.

Η χρήση του όρου **μιλιταρισμός** (militarism) ή **στρατοκρατία** γίνεται για να οριστεί η επικράτηση του στρατιωτικού πνεύματος,¹³ η έμφαση στην στρατιωτική οργάνωση και η εκδήλωση πολεμοχαρούς διάθεσης στην πολιτική ζωή μιας χώρας. Ο Mangan ως μιλιταρισμό ορίζει «ένα ισχυρό ενδιαφέρον για στρατιωτική προετοιμασία και ετοιμότητα

⁹ Τεγόπουλος-Φυτράκης: *Λεξικό*, σελ. 664 και 833.

Ο Porrege χρησιμοποιεί τους όρους «tribalism» και «racialism» για να αποδώσει την ιδέα που «δίνει έμφαση στην ύψιστη σπουδαιότητα της φυλής, χωρίς την οποία το άτομο δεν είναι τίποτα απολύτως», στο: Porrege, Karl: *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, τόμος I, πρώτη έκδοση: Δωδώνη 1982, διορθωμένη έκδοση: Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003.

Ορισμός του ολοκληρωτισμού επίσης στο: Βασιλείου, και Σταματάκης: *Λεξικό*, σελ 335.

¹⁰ Η Μεγάλη ιστορία του 20^{ου} αιώνα: *Μεσοπόλεμος – δημοκρατίες και ολοκληρωτισμοί*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, Τόμος 3^{ος}, - σελ. 72.

¹¹ Η Μεγάλη ιστορία του 20^{ου} αιώνα, σελ. 57.

¹² *Εγκυκλοπαιδικό λεξικό Oxford*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, σελ. 969.

¹³ Τεγόπουλος-Φυτράκης: *Λεξικό*, σελ. 467.

προς το συμφέρον της επιβίωσης και της επιτυχίας της κοινότητας ή για την αντιμετώπιση μιας αντιλαμβανόμενης στρατιωτικής απειλής».¹⁴

Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμη μια διασαφήνιση των σχετικών με την άθληση όρων, όπως εννοούνται στην παρούσα μελέτη, προς αποφυγήν συγχύσεων και παρανοήσεων.

Ως συνώνυμοι χρησιμοποιούνται οι όροι φυσική αγωγή (Φ.Α.), σωματική αγωγή (Σ.Α.), φυσική (ή σωματική) καλλιέργεια (ή κουλτούρα) και γυμναστική.¹⁵ Αναφέρονται στην εκπαιδευτική διαδικασία που χρησιμοποιεί κινητικά περιεχόμενα για την σωματική διάπλαση και βελτίωση των εκπαιδευόμενων. Πραγματοποιείται συνήθως στα σχολεία ή σε άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, φορείς ή οργανώσεις. Οι όροι φυσική κίνηση, φυσική άσκηση, σωματική άσκηση ή απλώς άσκηση αναφέρονται στο περιεχόμενο της φυσικής αγωγής. Ως συνώνυμοι μεταξύ τους εννοούνται και χρησιμοποιούνται οι όροι άθληση, αθλητισμός και σπορ (sport), περιλαμβάνοντας τόσο την φυσική αγωγή, όσο και τον αγωνιστικό αθλητισμό υψηλών επιδόσεων (πρωταθλητισμό). Ως συνώνυμοι τέλος νοούνται οι όροι αθλήματα και σπορτς (sports), αναφερόμενοι στα ειδικότερα αντικείμενα ή περιεχόμενα του οργανωμένου αθλητισμού.

Περιορισμοί και δυσκολίες

Η ελλιπής γνώση της γερμανικής γλώσσας, περιόρισε, δυστυχώς, τη δυνατότητα αξιοποίησης της εκτεταμένης γερμανόγλωσσης βιβλιογραφίας που αναφέρεται στην ιστορία της άθλησης στη Γερμανία (της εποχής του μεσοπολέμου) και κυρίως στέρησε την δυνατότητα μελέτης πρωτογενούς υλικού, όπως π. χ. της αρθρογραφίας του Carl Diem - μεγάλο μέρος από την οποία βρίσκεται και στη βιβλιοθήκη του ΤΕΦΑΑ της Κομοτηνής (δωρεά Ίωνα Ιωαννίδη) και αποτελεί πραγματικό θησαυρό για γερμανομαθείς ερευνητές.

Επίσης, η ευρύτητα του θέματος κατέστησε αναπόδραστα δυσχερή την εξάντλησή του. Φιλοδοξία, ήταν να φωτιστούν συγκεκριμένες ουσιώδεις πτυχές του θέματος, στην δυσδιάκριτη ή, κατ' αρχήν, αφανή εσωτερική συνάφειά τους. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται η όποια ελπίδα πρωτοτυπίας, μια που κάποιες επιμέρους πλευρές της μελέτης έχουν ήδη αποτελέσει αντικείμενα άλλων ιστορικών ερευνών, στο παρελθόν.

Η εργασία είναι μια συγκριτική μελέτη και ανάλυση περιγραφική που αγγίζει την ιστορία και τη φιλοσοφία. Ακολουθεί πορεία ερμηνευτικής προσέγγισης κειμένων αρχειακής προέλευσης, συγκρίσεις απόψεων και κριτική θέσεων άλλων συγγραφέων,

¹⁴ Mangan J. A. "Prologue: Combative Sports and Combative Societies" in: *Militarism, Sport, Europe*. Frank Cass Publishers, London 2003, σελ. 3.

¹⁵ Με τον όρο «γυμναστική», που συναντάται στις αρχαίες Ελληνικές πηγές, φαίνεται ότι αρχαίοι Έλληνες απέδιδαν ό,τι εμείς σήμερα με τον όρο «φυσική αγωγή».

κατόπιν βιβλιογραφικής ανασκόπησης, και, τελικά, επαγωγική συναγωγή συμπερασμάτων ως αποτέλεσμα της συνεκτίμησης και λογικής προέκτασης του συνόλου των δεδομένων. Κατά συνέπεια, τα όποια συμπεράσματα προέκυψαν δεν είναι δυνατόν να διεκδικήσουν την ισχύ απολύτων αληθειών, αλλά, λογικά τεκμηριωμένων, αν και, αναπόφευκτα, υποκειμενικών, διαπιστώσεων.

Στοιχείο σχετικής επικινδυνότητας για την πορεία της μελέτης ήταν αυτό καθαυτό το θεματικό της πεδίο, στο βαθμό που, παρά την ανεξαρτησία που διέπει την επιστημονική έρευνα στην σύγχρονη εποχή, δεν παύει η επιστημονική κοινότητα -ως μέρος της κοινωνίας- να είναι εκτεθειμένη σε ιδεολογικοπολιτικές αγκυλώσεις που κάποτε λαμβάνουν διαστάσεις ανομολόγητων ηθικοπολιτικών ταμπού τα οποία είναι δυνατόν να εξελιχθούν σε τροχοπέδη της ελεύθερης έρευνας και σκέψης. Έντιμο καταφύγιο απέναντι σε τέτοια ενδεχόμενα, η ευλαβής προσήλωση στην ψυχρή αντικειμενικότητα με την ελπίδα της μη πρόσκρουσης σε εξωεπιστημονικούς σκοπέλους.

Μεθοδολογία

Το θέμα εμπίπτει τόσο στη σφαίρα της ιστορίας (πολιτικής ιστορίας και ιστορίας του αθλητισμού) όσο και στη σφαίρα της φιλοσοφίας (πολιτικής φιλοσοφίας, αισθητικής και φιλοσοφίας του αθλητισμού), της κοινωνιολογίας, αλλά και στην σφαίρα της αρχαίας Ελληνικής φιλολογίας, κατά συνέπεια, η μεθοδολογία προσέγγισης του θέματος ήταν συνδυασμένη και συνθετική.

Ακολουθήθηκε η συνήθης μεθοδολογία των ιστορικών ερευνών (αναζήτηση ιστορικών πηγών και αρχειακού υλικού, αποδελτίωση και, εν συνεχεία, ταξινόμηση του υλικού ώστε, με επαγωγικό τρόπο, να εξαχθούν συμπεράσματα), κυρίως όσον αφορά το σχετικό με την πολιτική του καθεστώτος της «4^{ης} Αυγούστου» γύρω από την άθληση, τμήμα της μελέτης.

Όσον αφορά την αθλητική ιδεολογία και την πολιτική στο τομέα του αθλητισμού, που ακολούθησαν τα εθνικιστικά καθεστώτα του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου, π. χ. η Ε/Σ Γερμανία, η φασιστική Ιταλία και άλλες χώρες, η έρευνα περιορίστηκε σε ανασκόπηση και σχολιασμό σχετικών επιστημονικών άρθρων που περιλαμβάνονται στην αρκετά πλούσια, αγγλόγλωσση κυρίως, βιβλιογραφία της επιστημονικής περιοχής της ιστορίας και φιλοσοφίας του αθλητισμού, επιχειρώντας σύνδεση των συμπερασμάτων άλλων ερευνητών με το εξεταζόμενο θέμα, ώστε να καταστεί δυνατή η εξαγωγή ενός γενικού συμπεράσματος για το κοινό αθλητικό ιδεολογικό υπόβαθρο των εθνικιστικών κινημάτων του μεσοπολέμου.

Η μελέτη επεχείρησε με μεγαλύτερη σπουδή να εξετάσει την περίπτωση του καθεστώτος Μεταξά, (α) λόγω του αμεσότερου ενδιαφέροντος που έχει για την ελληνική ιστορία του αθλητισμού και (β) λόγω του παρατηρούμενου βιβλιογραφικού κενού. Προσοχή δόθηκε επίσης και στην περίπτωση της Γερμανίας, λόγω του γεγονότος ότι το εκεί καθεστώς διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο στα Ευρωπαϊκά πράγματα, αποτελώντας, κατά το μάλλον ή ήττον, σημείο αναφοράς και για τα υπόλοιπα ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου.

Η εξέταση του πολιτειακού έργου του Πλάτωνα ακολουθεί πορεία ερμηνευτικής προσέγγισης των αρχαίων κειμένων στα σημεία που αφορούν τη εξεταζόμενη θεματική περιοχή, με συνεκτίμηση των αναφορών ή σχολίων, διαφόρων μελετητών της ιστορίας του αθλητισμού καθώς και έγκριτων μελετητών του πλατωνικού πολιτειακού έργου.

Η μελέτη εξετάζει σε ιδεολογικό κυρίως επίπεδο, τα χαρακτηριστικά των εθνικιστικών κινημάτων του μεσοπολέμου με επίκεντρο τον τομέα της άθλησης. Όπως είναι φυσικό, προκειμένου για κινήματα τα οποία άσκησαν την εξουσία, η εξέταση στοιχείων της πολιτικής που εμπράκτως εφάρμοσαν στο πεδίο του αθλητισμού και στην οργάνωση και εκπαίδευση της νεολαίας, βοήθησε στην αποκάλυψη του ζητούμενου, αθλητικού – εκπαιδευτικού, ιδεολογικού τους υποβάθρου.

Η αναζήτηση προσομοιώσεων με την πλατωνική πολιτειακή σκέψη βασίστηκε κυρίως στην μελέτη του έργου *Πολιτεία*, όπου ο Πλάτων εξέθεσε το ιδανικό κατ' αυτόν πολίτευμα, καθώς και στη μελέτη του έργου *Νόμοι* που ήταν το όψιμο πολιτειακό του έργο, στο οποίο εκφράζεται πιο μετριοπαθώς σε σύγκριση με την *Πολιτεία*, περισσότερο ως ρεαλιστής παρά ως οραματιστής.

Επικουρικά στην προσπάθεια διαμόρφωσης συνολικής εικόνας για την πορεία της εργασίας βοήθησε η μελέτη και άλλων πλατωνικών έργων στα οποία υπάρχουν αναφορές για την άθληση και τη γυμναστική, πλατωνικών έργων πολιτικού χαρακτήρα που όμως δεν περιέχουν αναφορές στην άθληση, όπως ο *Πολιτικός*, καθώς και έργων του Αριστοτέλους (π.χ. τα *Πολιτικά*) αλλά και κειμένων άλλων έργων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων τους οποίους είχαν απασχολήσει ο αθλητισμός και η αθλητική παιδεία, όπως τα: *Περί παιδων αγωγής* του Πλουτάρχου, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* του Ξενοφώντος, κ.α.

Με τη μελέτη επιχειρείται προσδιορισμός και ανάλυση των ιδεών και αντιλήψεων που προέβλεπαν τα εθνικιστικά, ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου για το σώμα, τη σωματική άσκηση και την άθληση, ως μέρος της γενικότερης περιπέτειας των φιλοσοφικών ιδεών, εξετάζοντας παράλληλα το ενδεχόμενο, οι απώτερες ρίζες μέρους αυτών των αντιλήψεων να μπορούν να ανιχνευθούν στην πλατωνική σκέψη.

II. ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ, ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΣΗ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Προτού εκτεθεί το περίγραμμα των σχετικών με την άθληση αντιλήψεων στα χρόνια της διακυβέρνησης Μεταξά στην Ελλάδα, είναι απαραίτητο να εκτεθεί το γενικό πλαίσιο των ιδεών για τη φυσική αγωγή και την άθληση κατά την ίδια περίοδο στην Ευρώπη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δυο πιο ισχυρά εθνικιστικά – ολοκληρωτικά καθεστώτα που άσκησαν εμφανώς επιρροή στα συγγενή ή σύμμαχα καθεστώτα ή κινήματα άλλων χωρών. Πρόκειται για τον ιταλικό φασισμό και τον γερμανικό εθνικοσοσιαλισμό.

Η θέση της άθλησης στην ιδεολογία και την πολιτική πρακτική των καθεστώτων αυτών έχει απασχολήσει τους ιστορικούς της άθλησης, αποτελώντας αντικείμενο πληθώρας δημοσιευμένων επιστημονικών εργασιών. Η συγκριτική μελέτη της σχετικής αρθρογραφίας οδήγησε στο σχηματισμό συνολικής εικόνας για το περιεχόμενο και το χαρακτήρα που διεμόρφωσε η άθληση -ως ιδέα και πράξη- στα πλαίσια των εθνικιστικών ιδεολογιών και των εθνικιστικών - ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται περισσότερο στο εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς της Γερμανίας. Προκειμένου να γίνει αντιληπτή η σχέση της άθλησης (και ευρύτερα των αντιλήψεων που αφορούν το σώμα και τη σωματική άσκηση) με το γενικότερο ιδεολογικό υπόβαθρο του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος, μελετήθηκαν με προσοχή οι αναφορές στην άθληση που περιέχονται στο διαβόητο *Mein Kampf* (ο Αγών μου), βιβλίο που συνέγραψε ο ηγέτης του εθνικοσοσιαλιστικού κινήματος, Α. Hitler, καθώς επίσης η ιδιάζουσα προσέγγιση για την άθληση που είχε αναπτύξει ο θεωρητικός της Φ.Α. στο εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, Α. Baumlér, ο οποίος προσδιόρισε ως πεμπτουσία της Ε/Σ ιδεολογίας τη «φιλοσοφία της Δύναμης» που κατ' εξοχήν εκδηλώνεται, όπως θεωρούσε, στο αθλητικό βίωμα.¹⁶

Το 4^ο τεύχος του περιοδικού «*The International Journal of the History of Sport*» είναι εξ ολοκλήρου αφιερωμένο στην άθληση όπως έλαβε χώρα στα φασιστικά καθεστώτα του μεσοπολέμου, υπό το γενικό τίτλο «*Superman Supreme*». Η αρθρογραφία περιλαμβάνει

¹⁶ Baumlér Alfred: «Die weltanschaulichen Grundlagen der Deutschen Leibesübungen» in: *Sport und Staat*. Berlin 1934.

αναλύσεις για διάφορα εθνικιστικά κινήματα του μεσοπολέμου, ξεκινώντας από την περίπτωση του ιταλικού φασισμού,¹⁷ συνεχίζοντας με την περίπτωση του εθνικοσοσιαλισμού στην Γερμανία και την Αυστρία,¹⁸ περνώντας στο σκανδιναβικό παράδειγμα της Δανίας επί ναζιστικής διακυβέρνησης,¹⁹ στην περίπτωση της φιλοαξονικής Βουλγαρίας,²⁰ στην περίπτωση της Ισπανίας με το κίνημα του φαλαγγισμού (των Franco – De Rivera) και την ιδιότυπη συνύπαρξη, σ' αυτό, του εθνικισμού, του φασισμού και του καθολικισμού,²¹ στην περίπτωση της Βρετανίας με τις δραστηριότητες του κινήματος «British Union of Fascists»,²² καταλήγοντας σε άρθρα αφορώντα κινήματα εκτός Ευρωπαϊκού χώρου που όμως επηρεάστηκαν από την φασιστική ιδεολογία (Βραζιλία,²³ Ιαπωνία,²⁴ Κίνα,²⁵). Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των άρθρων είναι ο εντοπισμός απ' την πλευρά των συγγραφέων της ιδεολογικής βαρύτητας που είχε αποκτήσει το πρότυπο του γυμνασμένου σώματος στα καθεστώτα αυτά. Το ρωμαλέο σώμα είχε αναγορευθεί, όπως εκτιμούν οι συγγραφείς, σε κυρίαρχο συμβόλο και η άθληση σε σταθερό πεδίο ιδεολογικών αναφορών, στους κόλπους των κινήματων αυτών. Παράλληλα, οι συγγραφείς ψηλαφούν τον κοινωνικό ρόλο της άθλησης στα φασιστικά κινήματα, που αποτέλεσε κύριο μέσο ενίσχυσης των δεσμών της (ανδρικής, κατά βάση) κοινότητας και ενδυνάμωσης των αισθημάτων εθνικής υπερηφάνειας.

Μια άλλη κυρίαρχη διάσταση της άθλησης, κατά το μεσοπόλεμο, το ρόλο των σπορ ως προέκταση της πολεμικότητας και του μιλιταριστικού πνεύματος των κοινωνιών, φωτίζει σειρά άρθρων που περιλαμβάνονται στην έκδοση *The European Sports History Review* με τον χαρακτηριστικά δηλωτικό τίτλο: «*Militarism, sport, Europe - war without*

¹⁷ Gori, Gigliola: "Model of Masculinity: Mussolini, the 'New Italian' of the Fascist Era" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 27 – 61.

¹⁸ Weber, Wolfgang and Black, Paula: "Muscular 'Anschluss': German Bodies and Austrian Imitators" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 62 – 81.

¹⁹ Bonde, Hans: "The Iconic Symbolism of Niels Bukh: Aryan Body Culture, Danish Gymnastics and Nordic Tradition" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 104 – 118.

²⁰ Girginov, Vassil and Bankov, Peter: "Fascist Political Athletes and the Body Politic: Bulgaria Reborn" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 82 – 103.

²¹ Aja Teresa Gonzalez: "Fascists and Christians! In the Spanish Martial Tradition of the Soldier – Monk" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 119 – 144.

²² Collins, Tony: "Return to Manhood: The Cult of Masculinity and the British Union of Fascists" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 145 – 162.

²³ Da Costa Lamartine and Labriola Plinio: Bodies from Brazil: Fascist Aesthetics in a South American Setting in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 163 – 180.

²⁴ Mangan, J. A. and Komagome, Takeshi: "Militarism, Sacrifice and Emperor Worship: The Expendable Male Body in Fascist Japanese Martial Culture" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 181 – 204.

²⁵ Hong Fan: "Blue Shirts, Nationalists and Nationalism: Fascism in 1930s China" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 205 – 226.

weapons». Στο εν λόγω τεύχος, τρία άρθρα παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Το άρθρο των Kustrin και Mangan στο οποίο καταδεικνύεται ως το υπόβαθρο του γερμανικού εκπαιδευτικού ιδανικού, ο παραδοσιακός, εκ μέρους του γερμανικού κόσμου, θαυμασμός προς την σπαρτιατική αγωγή,²⁶ το άρθρο της Vescovi για τα σπορ στην φασιστική Ιταλία²⁷ και το άρθρο του Bonde για τα σπορ στη Δανία κατά τη ναζιστική περίοδο.²⁸

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μελέτη της Magdalinski αφιερωμένη στον Alfred Baeumler, τον οποίο η συγγραφέας θεωρεί ως τον κατ' εξοχήν θεωρητικό της Ε/Σ Γερμανίας επί θεμάτων εκπαίδευσης και αθλητισμού.²⁹ Στο άρθρο αυτό περιγράφονται οι θεμελιώδεις αντιλήψεις του εθνικοσοσιαλισμού σχετικά με το νόημα και τη θέση της άθλησης στην δημόσια ζωή, όπως τουλάχιστον εκφράστηκαν από το συγκεκριμένο θεωρητικό. Η συγγραφέας θεωρεί ότι το κομβικό, κατά τον Baeumler, ιδεολογικό σημείο του εθνικοσοσιαλισμού, το οποίο επηρέαζε τις αντιλήψεις του για το ρόλο της άθλησης, ήταν η έμφαση που έδινε στην αξία και τη δύναμη της κοινότητας, σε αντίθεση προς το άτομο και τον ατομισμό. Η έμφαση στην αξία της κοινότητας θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα από τα στοιχεία συγγένειας με την πολιτειακή προσέγγιση του Πλάτωνα ο οποίος επίσης απέδινε μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη συλλογικού - κοινοτικού πνεύματος.

Πολλές ενδιαφέρουσες εισηγήσεις για την ιστορία της άθλησης στα ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου περιλαμβάνονται στα πρακτικά του ευρωπαϊκού σεμιναρίου για την ιστορία των σπορ που πραγματοποιήθηκε στην Ρώμη το 1996. Αρκετές αναφέρονται στην αθλητική ιστορία κατά την περίοδο του φασιστικού καθεστώτος της Ιταλίας. Μεταξύ αυτών ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο του Impiglia για την περίπτωση του ιδιόμορφου, πρωτότυπου αθλήματος «volata», ενός είδους τροποποιημένου ποδοσφαίρου το οποίο εισήγαγε και καλλιέργησε, χωρίς μεγάλη επιτυχία τελικά, το ιταλικό φασιστικό καθεστώς ως αντίδοτο στο ποδόσφαιρο, παρά την παράλληλη προπαγανδιστική αξιοποίηση και του τελευταίου, λόγω της μεγάλης απήχησης του ήδη

²⁶ Kustrin Orestis and Mangan J. A.: Lasting Legacy? Spartan Life as a Germanic Educational Ideal: Karl Otfried Muller and 'Die Dorier'" in: *5 The European Sports History Review* (2003) 10 - 27.

²⁷ Vescovi Roberta: "Children into Soldiers: Sport and Fascist Italy" in: *5 The European Sports History Review* (2003) 166 - 186.

²⁸ Bonde Hans: "Compromise and Confrontation: Danish Sport under Swastika" in: *5 The European Sports History Review* (2003) 208 - 222.

²⁹ Magdalinski Tara: "Beyond Hitler: Alfred Baeumler, Ideology and Physical Education in the Third Reich" in: *11 Journal of the Australian Society for Sports History* 2 (1995) 61 - 79.

είχε στις λαϊκές μάζες.³⁰ Παρουσιάζοντας την ιστορία του άγνωστου αυτού αθλήματος, ο ερευνητής ανιχνεύει την ιδιάζουσα φασιστική ιδεολογική προσέγγιση του αθλητισμού.

Ο Alegi, αναφερόμενος στην ιστορία της αεράθλησης στην Ιταλία, επισημαίνει με τη σειρά του, μεταξύ άλλων, το ρόλο του φασιστικού καθεστώτος στην προώθηση τέτοιων ριψοκίνδυνων δραστηριοτήτων που συνδύαζαν την άθληση με την τεχνολογία.³¹ Έμφαση σε παρόμοιες δραστηριότητες φαίνεται ότι έδωσε και το μεταξικό καθεστώς στην Ελλάδα, αφού, όπως μπορεί να παρατηρήσει κανείς, η «αεράθληση» συγκαταλέγεται μεταξύ των αντικειμένων του εκπαιδευτικού προγράμματος της Ε.Ο.Ν.. Η ανάπτυξη της αεράθλησης στα καθεστώτα αυτά, συνδέεται προφανώς με την αξιολόγηση αυτών των δραστηριοτήτων ως σημαντικών στα πλαίσια της στρατιωτικής προετοιμασίας των νέων αλλά και λόγω του θάρρους και της τόλμης που καλλιεργούσε η ενασχόληση με ριψοκίνδυνα σπορ.

Ιδιαίτερα διαφωτιστικοί είναι οι Aja και Teja σε άρθρο τους με το οποίο επιχειρούν παράλληλη εξέταση των αντιλήψεων για την άθληση μεταξύ του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος αφενός, και του ισπανικού φασιστικού καθεστώτος του στρατηγού Franco, αφετέρου, εστιάζοντας στις ιδιαίτερες, σε σχέση με την άθληση, αντιλήψεις των δυο δικτατόρων, επισημαίνοντας ομοιότητες και διαφορές και ρίχνοντας φως, παράλληλα, στην ιδεολογική βάση της πολιτικής των καθεστώτων αυτών στο χώρο του αθλητισμού.³²

Στο ιταλικό φασιστικό καθεστώς αναφέρεται άρθρο της Vescovi και, πιο συγκεκριμένα, στο χαρακτήρα και ρόλο των παιδικών κατασκηνώσεων τις οποίες προώθησε το φασιστικό καθεστώς, προσπαθώντας να καλλιεργήσει, μέσω της ομαδικής ζωής στις κατασκηνώσεις, τη σωματική υγεία και τη σκληραγώγηση των νεαρών Ιταλών, φέρνοντας τους σε επαφή με τη φύση, εξοικειώνοντάς τους με τη στρατιωτική ζωή, την υπακοή σε κανόνες, την πειθαρχία, κλπ.³³ Οι περιγραφές της ερευνήτριας μεταφέρουν μια

³⁰ Impiglia Marco: "The volata game. When Fascism forbade Italians to play football" in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredità dello Sport in Europa: Atti Del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all' 1 Dicembre Del 1996*. Roma 1997, 420 – 426.

³¹ Alegi Gregory: "Italy's Future is in the Sky" in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredità dello Sport in Europa: Atti Del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all' 1 Dicembre Del 1996*. Roma 1997, 407 – 412.

³² Aja Teresa Gonzalez and Teja, Angela: "Mussolini and Franco Sportmen: Two Contrasting Fascist Conceptions of Sports" in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredità dello Sport in Europa: Atti Del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all' 1 Dicembre del 1996*. Roma 1997, σελ. 413 – 419.

³³ Vescovi, Roberta: "Children's Holiday Health Camps during the Fascist Regime (1922 – 1942)" in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredità dello Sport in Europa: Atti Del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all' 1 Dicembre Del 1996*. Roma 1997, σελ. 440 – 444. Η ερευνήτρια σημειώνει ότι πολλά αρνητικά μπορεί να προσάψει κανείς σε ένα ολοκληρωτικό καθεστώς όπως αυτό του Ιταλικού φασισμού, αλλά θα πρέπει τουλάχιστον να του αναγνωριστεί η μεγάλη επιμέλεια που επέδειξε στην υπόθεση της εκπαίδευσης των παιδιών, ακριβώς επειδή είχε κατανοήσει την κοινωνική σημαντικότητα των παιδιών και είχε θέσει ως προτεραιότητα του την προστασία τους από κάθε πιθανό

εικόνα παρόμοια, ως προς τη δομή και το περιεχόμενο των προγραμμάτων και τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνταν στις κατασκηνώσεις, με την εικόνα για την οργάνωση των κατασκηνώσεων της Ε.Ο.Ν., στο καθεστώς Μεταξά, όπως αποκαλύπτεται από τη μελέτη πηγών που αναφέρονται στις κατασκηνώσεις της Ε.Ο.Ν..

Στις φασιστικές νεολαίες αναφέρεται ο Oerlich και ειδικότερα στο ρόλο και τη σημασία της «Ευρωπαϊκής Ενώσεως Νεολαίας» που ίδρυσαν το 1942 οι χώρες του «Άξονα» αλλά και των αθλητικών δραστηριοτήτων που προηγήθηκαν αυτής. Ο ερευνητής διαπιστώνει την τεράστια σημασία που απέδιδαν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου στη διάπλαση της νεολαίας μέσω της σωματικής αγωγής και επισημαίνει τον милитарιστικό χαρακτήρα που προσέλαβε η «Ευρωπαϊκή Ένωση Νεολαίας» κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου. Αν και στην αρχή τα σπορ βρέθηκαν στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων των καθεστωτικών νεολαιών που μετείχαν στην ένωση αυτή (διοργάνωση διαφόρων αθλητικών συναντήσεων όπως π.χ. «μαχητικών αγώνων ευρωπαϊκών νεολαιών»), σταδιακά επισκιάστηκαν από τα γεγονότα του πολέμου. Κύριο μέλημα των Γερμανών φαίνεται ότι κατέστη τελικά, η προσπάθεια στρατολόγησης εθελοντών για το ανατολικό μέτωπο. Προς τούτο προσπάθησαν να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες επαφών που τους παρέχονταν στους κόλπους της ένωσης. Επίσης, στα πλαίσια της συνεργασίας των νεολαιών Γερμανίας και Ιταλίας, προωθήθηκε η ιδέα της συνεργασίας ειδικών στελεχών για διάφορα εκπαιδευτικά ζητήματα, π.χ. εκπαίδευση σε αντικείμενα όπως η αντιαεροπορική προστασία, η στρατιωτική προπαίδευση, κλπ.³⁴

Στο ρόλο του γυναικείου αθλητισμού στην Ε/Σ Γερμανία αναφέρεται η Czech.³⁵ Αν και υποστηρίζει ότι οι θεμελιώδεις κοινωνικές αντιλήψεις του εθνικοσοσιαλισμού ήταν, βασικά, πατριαρχικές, αναγνωρίζει, ωστόσο, στο εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς ότι άφησε πολλά περιθώρια στην ανάπτυξη του γυναικείου αθλητισμού, χρησιμοποιώντας τον όμως ως μέσο κοινωνικής χειραγώγησης, αλλά και ως πεδίο εφαρμογής των φυλετικών θεωριών, σε προέκταση των πορισμάτων της τότε διαδεδομένης επιστήμης της «φυλετικής υγιεινής». Υπό το φως των θεωριών αυτών, ύψιστος προορισμός της γυναίκας ήταν να φέρει στον κόσμο υγιή παιδιά (θυμίζοντας έτσι, τις αντίστοιχες αντιλήψεις και πρακτικές

βλαπτικό παράγοντα, ηθικό ή σωματικό. Οι φασιστικές αυτές κατασκηνώσεις έπαιζαν έναν κεντρικό ρόλο στη εκπαιδευτική πολιτική του φασιστικού καθεστώτος.

³⁴ Oerlich, Harald: " 'Who has Youth has Future' International Youth Sport Activities of the 'Axis Berlin Rome' from 1940 on and the Founding of the 'European Youth Association' in 1942" in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredità dello Sport in Europa: Atti del I° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all' 1 Dicembre del 1996*. Roma 1997, σελ. 427 – 439.

³⁵ Czech, Michaela: "Demands and Reality of Totalitarian Regimes: Women's Sport in Nazi Germany" in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredità dello Sport in Europa: Atti Del I° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all' 1 Dicembre Del 1996*. Roma 1997, 445 – 449.

που ήταν διαδεδομένες στην αρχαία Σπάρτη, αλλά και τις συναφείς ιδέες του Πλάτωνα για την θέση, τον ρόλο και την εκπαίδευση των γυναικών (που περιγράφονται στο Ε' κεφάλαιο της *Πολιτείας*).

Δεδομένου του ειδικού βάρους της Γερμανίας, ως χώρας, κατά την ιστορική αυτή περίοδο, σημαντικές είναι οι πληροφορίες που μεταφέρει ο Ueberhorst σε άρθρο του στο οποίο παρουσιάζονται οι απόψεις διαφόρων ιστορικών για τη γερμανική αθλητική ιστορία της περιόδου του μεσοπολέμου, εστιάζοντας, κυρίως, στην ζωή και δράση σημαντικών προσωπικοτήτων - ιθυνόντων του γερμανικού αθλητισμού κατά την περίοδο εκείνη, όπως του Carl Diem, του Guido von Megden, του Karl Ritter von Halt κ. α.³⁶

Εκτενέστατη παρουσίαση της πολιτικής του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος στον τομέα του αθλητισμού περιλαμβάνεται στο, μεταφρασμένο και στα ελληνικά, βιβλίο του R. Mandell,³⁷ ο οποίος, αν και εστιάζει κυρίως στην διοργάνωση των επιβλητικών και προπαγανδιστικά οργανωμένων Ολυμπιακών αγώνων του 1936 στο Βερολίνο, εμβαθύνει σε ιδεολογικές παραμέτρους που βρήκαν εφαρμογή στο αθλητικό πεδίο, αποκαλύπτοντας το σχεδόν θρησκευτικό - παγανιστικό χαρακτήρα που προσέδωσαν οι εθνικοσοσιαλιστές στην τελετουργία των αθλητικών αγώνων, προσπαθώντας να μιμηθούν αρχαιοπρεπή πρότυπα και να σαηγνεύσουν, μέσω αυτών, τα πλήθη.

Η Bolz με τη σειρά της προσδιορίζει τη σύνδεση με την αρχαιότητα ως την σημαντικότερη έκφραση την οποία προσπάθησαν να προσδώσουν οι εθνικοσοσιαλιστές στους Ολυμπιακούς αγώνες του Βερολίνου του 1936.³⁸ Αναφερόμενος στην ίδια Ολυμπιάδα, ο Μουρατίδης, σημειώνει την, για πρώτη φορά, εισαγωγή του αρχαιοπρεπούς θεσμού της αφής και μεταφοράς της Ολυμπιακής φλόγας. Αναφέρει επίσης την πρόθεση του Hitler να ζητήσει τη μόνιμη τέλεση των Ολυμπιακών αγώνων στο Βερολίνο.³⁹ Ο Hitler ετοίμαζε για τον σκοπό αυτό, υπό την επίβλεψη του ευνοούμενού του αρχιτέκτονος Albert Speer, την κατασκευή ενός τεραστίων διαστάσεων νέου σταδίου στην ιστορικά φορτισμένη για τους εθνικοσοσιαλιστές, πόλη της Νυρεμβέργης (όπου διεξαγόταν το ετήσιο συνέδριο του κόμματος), χωρητικότητας 400.000 θεατών, τετραπλασίου δηλαδή μεγέθους σε σύγκριση με το Ολυμπιακό στάδιο του Βερολίνου! Η κατασκευή του

³⁶ Ueberhorst, Horst: "The Importance of the Historians' Quarrel and the Problem of Continuity for the German History of Sport", in: 17 *Journal of Sport History* 2 (1990), 232 – 243.

³⁷ Mandell, Richard: *Οι Ολυμπιακοί αγώνες των ναζί*. Εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα 2004.

³⁸ Bolz, Daphne: "Nazism, olympisme et antiquite les trios visages culturels des jeux Olympiques de 1936" στο: Αλμπανίδης Ευάγγελος (ed.): *Αρχαίοι και σύγχρονοι Ολυμπιακοί αγώνες: Η πολιτική και πολιτιστική τους διάσταση. Πρακτικά 8^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ευρωπαϊκής Εταιρείας Ιστορικών Φυσικής Αγωγής*. Αρχαία Ολυμπία, 25 – 28 Σεπτεμβρίου 2003. Κομοτηνή 2004. 329 – 338.

³⁹ Μουρατίδης, Ιωάννης: *Ιστορία φυσικής αγωγής (με στοιχεία φιλοσοφίας)*. Εκδόσεις Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 470.

επιβλητικού εκείνου σταδίου διεκόπη απότομα κατά την προέλαση των συμμαχικών στρατευμάτων το 1944. Το εν λόγω στάδιο θα αποτελούσε τμήμα μόνον των συνολικών αθλητικών εγκαταστάσεων (Reichssportfeld) όπου ο Hitler οραματίζονταν να διεξάγονται από τότε και στο εξής, σε μόνιμη βάση, οι Ολυμπιακοί αγώνες. Βέβαια, ο προσανατολισμός του Hitler κινούνταν προς την κατεύθυνση την διοργάνωσης εθνικών-φυλετικών Ολυμπιάδων, κατά τα πρότυπα των στενά εθνικού χαρακτήρα των αρχαίων ελληνικών Ολυμπιάδων. Αυτό τον χαρακτήρα είχαν άλλωστε οι «εθνικοσοσιαλιστικές αθλητικές συναντήσεις» (National-sozialistische Kampfspiele) που είχαν ήδη τότε καθιερωθεί από το Ε/Σ καθεστώς.⁴⁰

Πιο άμεσα διαφωτιστική πηγή για την κατανόηση των αντιλήψεων που αποτελούσαν την προέκταση της Ε/Σ ιδεολογίας στο αθλητικό πεδίο αποτελεί το σπάνιο βιβλίο εποχής με τον τίτλο: «*Sport und Staat*»⁴¹ («*Σπορ και Πολιτεία*») του οποίου την έκδοση είχε επιμεληθεί ο Alfred Baeumler, περιλαμβάνοντας εισαγωγικό κεφάλαιο γραμμένο από τον ίδιο, στο οποίο αναπτύσσει εκτενώς τη θεωρία του περί της «Κουλτούρας της Δύναμης». Στο βιβλίο αυτό αποτυπώνεται η επίσημη άποψη του Ε/Σ καθεστώτος για τον αθλητισμό. Πλούσια και διαφωτιστική πηγή είναι ασφαλώς και το βιβλίο του Hitler, *Mein Kampf* (*Ο Αγών μου*)⁴² στο οποίο υπάρχουν διάσπαρτες αναφορές που αποκαλύπτουν τις αντιλήψεις και την ιδιαίτερη οπτική του, για την εκπαιδευτική πολιτική και τον ιδιαίτερο ρόλο της άθλησης, στα πλαίσια της εκπαιδευτικής αποστολής του «Εθνικού Κράτους» («Volkstaat»). Το βιβλίο αυτό αποτελεί μοναδική πηγή που επιτρέπει την κατανόηση της προσπάθειας του Hitler να εμφανίσει το κίνημά του ως πολιτικό εγχείρημα αναγέννησης των αξιών του αρχαίου ελληνορωμαϊκού κόσμου και επαναστατικό αντίδοτο στην παρακμιακή, όπως θεωρούσε, εποχή του. Τη προσπάθεια σφετερισμού του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος από του Γερμανούς εθνικοσοσιαλιστές, με δεδομένο ότι εμφάνιζαν τους (αρχαίους) Έλληνες ως προγόνους τους έχει επισημάνει σε διάφορα άρθρα του ο Fleischer.⁴³ Καλύτερη, ωστόσο, κατανόηση των φιλοσοφικών βάσεων του Ε/Σ, όπως την αντιλαμβάνονταν οι ίδιοι οι ιδεολογικοί εκφραστές του, προσφέρει η μελέτη κειμένων

⁴⁰ Mandell: *Αγώνες*, σελ. 391 – 393.

⁴¹ Baeumler, Alfred: «Die weltanschaulichen Grundlagen der Deutschen Leibesübungen» in: *Sport und Staat*. Berlin 1934, σελ. 15 – 37.

⁴² Hitler, Adolf: «*Mein Kampf*». NSDAP, Munchen¹1925. μτφρ. στα Ελληνικά.: Πάγκαλος Ανδρέας και Κωνσταντέλος Δημήτρης. Εκδ. Δαρεμά, Αθήνα χ.χ.

⁴³ Fleischer, Hagen: «Η Ναζιστική Γερμανία και η Ελλάδα», στο: *Ιστορικά*, ενθετο περιοδικό εφημερίδας Ελευθεροτυπία, 27 Ιανουαρίου 2000.

του Otto Dietrich,⁴⁴ καθηγητού φιλοσοφίας και στελέχους του Ε/Σ κόμματος, καθώς και του Hans Gunther,⁴⁵ καθηγητού ανθρωπολογίας και προβεβλημένου κομματικού στελέχους, τον οποίο η Forti στη μελέτη της καταδεικνύει ως το, προερχόμενο από τον ακαδημαϊκό χώρο, στέλεχος του Ε/Σ καθστώτος, που ήταν κυρίως υπεύθυνο για την προσπάθεια να παρουσιαστεί ο Πλάτων ως προάγγελος του Ε/Σ.⁴⁶

Αναζητώντας, σε φιλοσοφικό επίπεδο, κάποιους συνδετικούς κρίκους μεταξύ της πλατωνικής φιλοσοφίας και της ιδεολογίας των εθνικιστικών κινήματων του μεσοπολέμου, μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τρεις Γερμανοί φιλόσοφοι που, παρά την μεταξύ τους χρονική απόσταση και τις ουσιώδεις διαφοροποιήσεις, έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό τους τις βαθιά επιρροή που δέχθηκαν από την αρχαία ελληνική σκέψη: οι Hegel,⁴⁷ Nietzsche⁴⁸ και Heidegger. Ο πρώτος θεωρείται ο αμεσότερος συγγενής του πλατωνικού ιδεαλισμού στην ιστορία της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, ο δεύτερος, αν και στάθηκε επικριτικός απέναντι στον Πλάτωνα, θεωρείται ότι επηρέασε σημαντικά τη διαμόρφωση της Ε/Σ ιδεολογίας, ενώ ο τρίτος, κορυφαίος, κατά πολλούς, φιλόσοφος του 20ου αιώνα, είχε ευθέως κατηγορηθεί για στενές σχέσεις με το ναζισμό.⁴⁹ Για το ζήτημα αυτό έχει χυθεί πολύ μελάνι. Ο ίδιος ο Heidegger τηρούσε πείσμονα σιγή. Κατόπιν επιθυμίας του, μετά τον θάνατό του δημοσιεύθηκε μια παλαιότερη συνέντευξη που είχε παραχωρήσει στον *Spiegel* στην οποία, αν και τηρεί αποστάσεις, δεν αποκηρύσσει επί της ουσίας τον εθνικοσοσιαλισμό, αναφερόμενος στο επίμαχο ζήτημα με τρόπο αρκετά ομιχλώδη, είναι η αλήθεια.⁵⁰

Προσεκτική εξέταση απαιτεί η περίπτωση των «SS». Ο ρόλος που παραχωρήθηκε εντός του εθνικοσοσιαλιστικού κράτους στα «SS» και ο χαρακτήρας της αθλητικής - στρατιωτικής εκπαίδευσης των μελών τους, μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε σκέψεις για

⁴⁴ Dietrich, Otto: «*Die philosophischen Grundlagen des National Sozialismus*», Berlin 1934. Ελληνικές εκδόσεις με τίτλο: «*Οι φιλοσοφικές βάσεις του Εθνικοσοσιαλισμού*» Αθήναι¹ 1939, Εκδόσεις «Ηλιοφόρος», Αθήναι² 1995.

⁴⁵ Gunther, Hans: «*Humanitas*». Εκδόσεις «Ασκαλων», Αθήνα 2002.

⁴⁶ Forti, Simona: «The Biopolitics of Souls: Racism, Nazism, and Plato» in: 34 *Political Theory*, 1, (2006) 9-32.

⁴⁷ Όπως ο Popper στο: *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, Δωδώνη 1982, έτσι και ο Bochenski στο: *Ιστορία της σύγχρονης Ευρωπαϊκής φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Δωδώνη, Ιωάννινα² 1985, σελ. 31, υπογραμμίζει τον ρόλο του Hegel ως προδρόμου του εθνικοσοσιαλισμού και του φασισμού.

⁴⁸ Nietzsche, Friedrich: «*Η φιλοσοφία στην τραγική εποχή των Ελλήνων*». Εκδοτική Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1993.

Για τις παιδαγωγικές ιδέες του Νίτσε: Ποντικός Ηλίας: «Φιλοσοφικές προκείμενες της παιδαγωγικής του Νίτσε», στο: 10 *Φιλοσοφική Επιθεώρηση* (1993) 46 – 57.

⁴⁹ Σύμφωνα π. χ. με τον Καστοριάδη, ο Χάιντεγκερ αποτελεί κραυγαλέα περίπτωση βαθιάς προσχώρησης στο «πνεύμα» του ναζισμού: στο: Καστοριάδης, Κορνήλιος: *Η άνοδος της ασήμαντοτητας*. Εκδόσεις Ψυλόν / βιβλία, Αθήνα 1999 (τίτλος πρωτοτύπου: *La mont'ee de l' insignifiance*, εκδ. Seuil).

⁵⁰ Ένας στοχαστής στον σύγχρονο κόσμο. Ο Martin Heidegger για τη σχέση του με τον Ναζισμό. Η συνέντευξη στον Spiegel. Βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ», Αθήνα 1989.

παρουσία προσομοιώσεων που παραπέμπουν στο ιδεότυπο της πλατωνικής *Πολιτείας* και, πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με τα χαρακτηριστικά, τον ρόλο και την εκπαίδευση που επεφύλασσε για τα μέλη της τάξης των «φυλάκων» της *Πολιτείας* του, ο Πλάτων.⁵¹

⁵¹ Κατατοπιστικές πληροφορίες για τον χαρακτήρα, την εκπαίδευση και τους σκοπούς συγκρότησης των «SS», τα οποία προορίζονταν από το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, ως η νέα φυλετική και στρατιωτική ελίτ της Γερμανίας και της κατεχόμενης Ευρώπης, στη μονογραφία: Παπαθανάσης, Ηλίας: *Waffen SS: Οι επίλεκτοι πολεμιστές του Γ' Ράιχ*. Εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα¹2004.

III. Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Κατά την εποχή του μεσοπολέμου, οι ιδέες για την άθληση ήταν αλληλένδετες με τις ιδέες γενικότερα για το σώμα και την αισθητική του. Η μελέτη ιδεολογικών κειμένων της εποχής αποκαλύπτει τα αισθητικά - καλλιτεχνικά πρότυπα που κυριάρχησαν στην περίοδο κατά την οποία τα εθνικιστικά καθεστώτα κατέλαβαν την εξουσία. Φαίνεται ότι κοινοί παρονομαστές όλων των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου ήταν: (α) η ανάδειξη της σωματικής δύναμης που συμβολικά παριστάται στη σωματική δομή και μορφή του μυώδους, εξαιρετικά γυμνασμένου σώματος, (β) η ευθέως παραπέμπουσα στην ελληνική αρχαιότητα, αθλητική γυμνότητα, (γ) η εικόνα τάξης, πειθαρχίας και συντονισμού των ατόμων ασκουμένων σε ομαδικούς σχηματισμούς.

Το περιοδικό *The International Journal of the History of Sport*, σε ειδικό τεύχος του, συμπεριέλαβε μια σειρά συναφών άρθρων υπό τον γενικό τίτλο «*Shaping the Superman*» (*Σχηματίζοντας τον υπεράνθρωπο*) στα οποία γίνεται προσπάθεια ανίχνευσης των ιδιαίτερων αντιλήψεων των εθνικιστικών κινημάτων για την άθληση, σε συνάρτηση με την ειδική σημασία της αισθητικής του γυμνασμένου σώματος. Ο Mangan⁵² εστιάζει το ενδιαφέρον του στη διαφοροποίηση της ιουδαιοχριστιανικής παράδοσης, σύμφωνα με την οποία, το πνεύμα να υπερισχύει του σώματος, σε αντίθεση με τις φασιστικές, περί της αισθητικής του σώματος αντιλήψεις, που θεωρεί ότι αποτελούν το υπόβαθρο της πολιτικής που εφάρμοσαν τα φασιστικά καθεστώτα στο πεδίο του αθλητισμού. Επιχειρεί, δηλαδή, σύνδεση πολιτικής, αθλητισμού και αισθητικής. Σε άλλο άρθρο του ο ίδιος ερευνητής καταπιάνεται ειδικότερα με το γερμανικό εθνικοσοσιαλισμό, επισημαίνοντας την ενσωμάτωση των αντιλήψεων για το ανθρώπινο σώμα, όπως κληροδοτήθηκαν από το πνευματικό - καλλιτεχνικό κίνημα του Ιδεαλισμού⁵³ στην Ε/Σ ιδεολογία, κατά τρόπο ώστε

⁵² Mangan, J. A.: "The Potent Image and the Permanent Prometheus" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 11-22.

⁵³ Ο Ιδεαλισμός (*Idealism*) και παλαιότερα *Ιδεοκρατία*, είναι η φιλοσοφική θεωρία που στο βασικό πρόβλημα της φιλοσοφίας, δηλαδή τη σχέση μεταξύ ανθρώπου και εξωτερικού κόσμου, ή συνείδησης και ύλης, παίρνει θέση υπέρ της πρωταρχικότητας του πνεύματος, της Νόησης και της Συνείδησης. Οι ιδεαλιστές φιλόσοφοι υποστήριζαν ότι μόνον η συνείδησή μας έχει πραγματική υπόσταση και ότι ο υλικός κόσμος είναι μόνο προϊόν των αισθήσεων, των παραστάσεων μας και των αντιλήψεών μας. Κυριότερος

το γυμνασμένο (και γυμνό) σώμα να καταστεί το κατ' εξοχήν σύμβολο της Ε/Σ ιδεολογίας.⁵⁴ Είναι προφανής η συνάφεια προς την κυρίαρχη στον αρχαίο ελληνικό κόσμο ιδεολογία, η οποία, είχε καταστήσει το γυμνό, ρωμαλέο, ανδρικό σώμα ως το κατ' εξοχήν σύμβολο του, αναπαριστώμενο σχεδόν με αποκλειστικό τρόπο στις εικαστικές τέχνες (πλαστική, αγγειογραφία) της κλασικής εποχής. Ο ίδιος ερευνητής ασχολείται και με τον πολιτικό συμβολισμό του γυμνασμένου ανδρικού σώματος, όπως χρησιμοποιήθηκε στην Ε/Σ Γερμανία, θεωρώντας ότι χρησιμοποιήθηκε ως εικόνα – αντανάκλαση της πολιτικής δύναμης του καθεστώτος.⁵⁵ Ο συγγραφέας υπογραμμίζει τη συμβολική χρήση του σώματος από τα φασιστικά καθεστώτα, την οποία αποδίδει σε αρχαιοελληνικές επιρροές.⁵⁶ Στον εθνικοσοσιαλισμό αναφέρεται και το, περιλαμβανόμενο στο ίδιο τεύχος, άρθρο του Kruger.⁵⁷ Παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν στην Ε/Σ Γερμανία, η φυσική αγωγή και τα σπορ, ως μέσα, δηλαδή, φυλετικής ισχυροποίησης. Παρουσιάζει, επίσης, τη σκληρότητα με την οποία προσπάθησαν οι εθνικοσοσιαλιστές να διαπλάσουν τον «Υπεράνθρωπο» που οραματίζονταν.

Στις αθλητικές αντιλήψεις στην Ε/Σ Γερμανία αναφέρεται το άρθρο του Hoberman⁵⁸ ο οποίος προβαίνει στην πολύ σημαντική επισήμανση, ότι, αν και στην ναζιστική ιδεολογία, το μυώδες ανδρικό σώμα εμφανίζεται ως σύμβολο φυλετικής υπεροχής, παρόλα αυτά, ο Ε/Σ δεν φαίνεται να ενθάρρυνε την παραγωγή υπεραθλητών υψηλών αγωνιστικών επιδόσεων, αναφέροντας πολλούς λόγους ως εξήγηση γι' αυτό, οι οποίοι, μεταξύ άλλων, φέρνουν στον νου τα επιχειρήματα που είχε χρησιμοποιεί και ο Πλάτων, εξηγώντας τις αντιρρήσεις του για τον επαγγελματικό αθλητισμό της εποχής του.⁵⁹ Φαίνεται ότι αν και σε θεωρητικό επίπεδο οι εθνικοσοσιαλιστές ενδιαφέρονταν περισσότερο για τον ρόλο της άσκησης στην ανύψωση του επιπέδου δημόσιας υγείας της φυλετικά προσδιορισμένης λαϊκής κοινότητας, παρά στην παραγωγή εξειδικευμένων πρωταθλητών, στην πράξη είδαν την παρουσία των Γερμανών αθλητών και των εθνικών επιτυχιών στις διεθνείς κονίστρες

εκπρόσωπος του ιδεαλισμού κατά την αρχαιότητα θεωρείται ο Πλάτων, ενώ στην νεότερη φιλοσοφία δεσπόζουν οι μορφές του Kant και του Hegel.

⁵⁴Mangan, J. A.: "Bond, Strong and Pure: 'Proto-Fascism', Male Bodies and Political Tradition", in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 107 – 127.

⁵⁵Mangan, J. A.: "Icon of Monumental Brutality: Art and the Aryan Man" *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999).

⁵⁶ Συγκριτική θεώρηση της θέσης του σώματος στην (αρχαία) Ελληνική οντολογία και βυζαντινή (χριστιανική) θεολογία στο Μπέγζος Μάριος: «Το ανθρώπινο σώμα στην φιλοσοφία της Θρησκείας: Από την Ελληνική οντολογία στη Βυζαντινή Θεολογία», στο: 9 *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* (1992), σελ. 21 – 28.

⁵⁷Kruger, Arnd: "Breeding, Bearing and Preparing the Aryan Body: Creating the Nazi Way", in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 42 – 68.

⁵⁸Hoberman, John: "Primacy of Performance: Superman not Superathlete", in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 69 – 85.

⁵⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 795 e8 – 796 b3.

ως άριστη ευκαιρία προβολής της ισχύος και της αποτελεσματικότητας του καθεστώτος. Αυτή η τάση έλαβε μεγαλύτερες διαστάσεις κατά τη διοργάνωση της Ολυμπιάδας του Βερολίνου του 1936, όπου ήταν φανερή η επιδίωξη των Γερμανών για κατάκτηση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου αριθμού μεταλλίων, προσδίδοντας στις επιτυχίες αυτές ιδεολογικο-πολιτική διάσταση, όπως προκύπτει από κείμενα που δημοσιεύθηκαν σε ελεγχόμενα από το καθεστώς έντυπα της εποχής, εφημερίδες και περιοδικά, στα οποία γίνεται σαφής προσπάθεια σύνδεσης των αθλητικών επιτυχιών των Γερμανών αθλητών στην Ολυμπιάδα του Βερολίνου (όπου άλλωστε κατέκτησαν τελικά την πρώτη θέση στη σειρά των μεταλλίων μεταξύ των συμμετεχουσών χωρών), με τη δύναμη του καθεστώτος αφενός και, κατ' επέκταση, με την βιολογική αξία της αρίας φυλής (π.χ. περιοδικό *Volk und Rasse*).⁶⁰

Στην απεικόνιση του αθλητικού σώματος και της αθλητικής προσπάθειας όπως τα αποτύπωσε στο φιλμ «Olympia» (που γυρίστηκε κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών αγώνων του Βερολίνου) ο κινηματογραφικός φακός της ταλαντούχου, στρατευμένης στο εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς σκηνοθέτιδος, Leni Riefenstahl, αναφέρονται οι McFee και Tomlinson.⁶¹ Αναγνωρίζεται, η αισθητική ποιότητα και σκηνοθετική αρτιότητα του φιλμ, επισημαίνεται, όμως και η λειτουργία του ως μέσου προβολής μιας ελιτίστικης θεώρησης της φυσικής ικανότητας, σε συμφωνία με την ιδεολογία του καθεστώτος.

Ο Marten με τη σειρά του, διερευνά την ιστορική και πολιτική εξέλιξη του ρατσισμού, του κοινωνικού δαρβινισμού, του αντισημιτισμού και της καλουμένης «αρίας υπεροχής», τα οποία βρίσκει να αντανακλώνται στις αντιλήψεις των φασιστικών καθεστώτων για την άθληση και το ρόλο της.⁶²

Πλήθος πληροφοριών για τις καλλιτεχνικές τάσεις που κυριάρχησαν στην Ε/Σ Γερμανία και για τον βαθμό σύνδεσης των τάσεων αυτών με την λατρεία της δύναμης και το συμβολισμό της δύναμης στην αισθητική προβολή του γυμνασμένου σώματος, παρουσιάζει ο Richard στο (μεταφρασμένο και στα ελληνικά) βιβλίο του, *La nazism et la culture*. Στο κεφάλαιο «Σχετικά με τη ναζιστική αισθητική» επί παραδείγματι, παρουσιάζονται οι αντιλήψεις του Hitler και εν γένει των εθνικοσοσιαλιστών για το ωραίο, καθώς και η μεγάλη επίδραση της αρχαίας ελληνικής τέχνης στη διαμόρφωση των αντιλήψεων αυτών στο βαθμό που κοινή πεποίθηση των εθνικοσοσιαλιστών ήταν ότι ο

⁶⁰ Mandell: *Αγώνες*, σελ. 231 – 289.

⁶¹ McFee, Graham and Tomlinson, Alan: “Riefenstahl’s Olympia: Ideology and Aesthetics in the Shaping of the Aryan Athletic Body”, in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 86 – 106.

⁶² Marten, Heinz – Georg: “Racism, Social Darwinism, Anti-Semitism and Aryan Supremacy”, in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 22 – 41.

αρχαίος ελληνικός πολιτισμός είχε απώτερη «βορεία» προέλευση.⁶³ Σε άλλο κεφάλαιο του ίδιου βιβλίου γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στον ευνοούμενο γλύπτη του Ε/Σ καθεστώτος, Arno Breker, τα μνημειακών διαστάσεων και ύφους γλυπτά του οποίου, απεικονίζουν, ως επί τω πλείστον, γυμνά μοντέλα ρωμαλέων, μυωδών, ανδρών σε συμφωνία με την καλλιτεχνική γραμμή του λεγόμενου «ηρωϊκού ρεαλισμού» ή του, κατά τον Goebbels, «ατσαλένιου ρομαντισμού». Παρατίθεται δε ένα απόσπασμα από μονογραφία της εποχής (γαλλικής έκδοσης) στην οποία αναφέρεται χαρακτηριστικά για την αισθητική των έργων του Breker: *«Η τέχνη αυτή που θέλει να εξυψώσει το άτομο στην ομορφιά, την ευγένεια, τη δύναμη, τη φυσική υγεία, την ηθική, η τέχνη αυτή θα 'ναι αρρενωπή, θα 'ναι απλή, θα 'ναι γυμνή · μήτε τα υφάσματα μήτε το ρούχο ενθουσίασαν ποτέ τα πλήθη»*.⁶⁴ Το μνημειώδες ύφος, την έντονη μυολογία, την αίσθηση της υγείας, το δυναμισμό που αποπνεύουν, την εξπρεσιονιστική σκληρότητα και το κλασικιστικό πνεύμα, εντοπίζει ως τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της καθεστωτικής γλυπτικής του εθνικοσοσιαλισμού, σε μελέτη του ο Κωτούλας. Παραθέτει μάλιστα ενδεικτικές φωτογραφίες από επιβλητικά έργα των γλυπτών Arno Breker, Josef Thorak και Georg Kolbe καθώς και έργα ζωγραφικής της εθνικοσοσιαλιστικής περιόδου που αποπνεύουν το ίδιο κλασικιστικό – ηρωικό καλλιτεχνικό ύφος, όπως το έργο του Ivo Salliger *«Η ανάπαυση της Αρτέμιδος»*, στο οποίο, οι σφριγηλές, γυμνές, γυναικείες μορφές που απεικονίζονται, αποτελούν, σύμφωνα με τον συγγραφέα, αποθέωση της φυσικής υγείας.⁶⁵

⁶³ Έχει κυκλοφορήσει μεταφρασμένο και στα Ελληνικά: Ρισάρ, Λιονέλ: *Ναζισμός και κουλτούρα*. Εκδ. Αστάρτη. Αθήνα³1999, σελ. 57 – 75.

⁶⁴ Ρισάρ: *Ναζισμός*, σελ. 200 – 202.

⁶⁵ Κωτούλας, Ιωάννης: *Η άνοδος του Γ' Ράιχ*. Έκδοση του περιοδικού ιστορικά θέματα. Αθήνα,¹2005, σελ. 135 – 142.

IV. ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Κεντρική θέση στο στερέωμα των εθνικιστικών κινημάτων του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου, τα οποία, αφότου κατέλαβαν την εξουσία, εγκαθίδρυσαν ολοκληρωτικά (απολυταρχικά, μονοκομματικά) καθεστώτα, κατέχει ο γερμανικός εθνικοσοσιαλισμός, περισσότερο γνωστός ως ναζισμός. Αν και, χρονολογικά, ακολούθησε τον ιταλικό φασισμό στην κατάκτηση της εξουσίας, ανέπτυξε ωστόσο μεγαλύτερη δυναμική και άσκησε τεράστια επίδραση στην μεσοπολεμική Ευρώπη. Ηγήθηκε του στρατοπέδου των χωρών του Άξονα κατά τον μεγάλο πόλεμο που ακολούθησε. Ηγέτης του κινήματος αυτού υπήρξε ο Adolf Hitler, πολλές πτυχές της προσωπικότητας και της ζωής του οποίου δεν έχουν πάψει να απασχολούν την ιστορική έρευνα, όπως αποδεικνύει και μόνο το πλήθος των σχετικών εκδόσεων που κυκλοφορούν κάθε χρόνο και μεταφράζονται σε πολλές γλώσσες, μεταξύ των οποίων και στα Ελληνικά.⁶⁶

Ο εθνικοσοσιαλισμός, όπως άλλωστε και ο ιταλικός φασισμός, επεχείρησε να αναμορφώσει σύμφωνα με αυστηρά ιδεολογικά πρότυπα εν πρώτοις τη γερμανική κοινωνία και εν συνεχεία την κατεχόμενη από τις στρατιωτικές δυνάμεις της Γερμανίας, Ευρώπη, χρησιμοποιώντας ως μοχλό επιβολής έναν αυστηρά ιεραρχημένο και στρατιωτικά δομημένο κρατικό μηχανισμό, υπό τον απόλυτο, τον ολοκληρωτικό έλεγχο του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος (N.S.D.A.P.).

⁶⁶ Μερικές ενδεικτικές εκδόσεις για την ιστορία του εθνικοσοσιαλισμού στα Ελληνικά:

Λαναράς, Κώστας: *Εθνικοσοσιαλισμός: Κίνημα, Κόμμα, Κράτος*. Εκδ. Εντός. Αθήνα, 2004.

Payne, Stanley: *A History of Fascism 1914 – 1945*, Λονδίνο, 1995. (Ελλ. Μτφρ. *Η Ιστορία του Φασισμού*. Εκδ. Φιλίστωρ. Αθήνα, 2000).

Kershaw, Ian: *Hitler I: 1989 – 1936 Hybris*. Λονδίνο 1998. (Ελλ. μτφρ.: *Χίτλερ, 1989 - 1936: Υβρις*. Εκδ. Scripta. Αθήνα 2000).

Kershaw, Ian: *Hitler II: 1936 - 1945: Nemesis*. Λονδίνο, 2000. Ελλ. μτφρ.: *Χίτλερ, 1936 - 1945: Νέμεσις*. Εκδ. Scripta. Αθήνα 2002.

Lukacs, John: *The Hitler of History*, Λονδίνο 1997. (Ελλ. μτφρ.: *Ο Χίτλερ της Ιστορίας*. Εκδ. Ενάλιος, Αθήνα, 1999).

Hess, Wolf Ruediger: *Ο πατέρας μου Λούντολφ Ές*. Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 2004.

Το Ράιχ του Αδόλφου Χίτλερ: Μια εικονογραφημένη επιθεώρησης της δημιουργίας της μεγάλης Γερμανίας. Εκδ. Ελεύθερη Σκέψις. Αθήνα, 2003.

Λουκάς, Ιωάννης: *Εθνικοσοσιαλισμός και Ελληνισμός: «Ο Αγών» του Αδόλφου Χίτλερ και η κατάχρηση του Ελληνικού Ιδεώδους*. Εκδ. Γρηγόρη. Αθήνα, 1991.

Αναφορές για το σώμα, τη φυσική αγωγή και την άθληση, στο πολιτικό πρόγραμμα του NSDAP και στο Mein Kampf

Στις 25 Φεβρουαρίου του 1920 ψηφίστηκε από τη γενική συνέλευση του γερμανικού εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος (N.S.D.A.P.), κωδικοποιημένο σε μια σειρά 25 άρθρων, το επίσημο πρόγραμμα του κόμματος το οποίο διατηρήθηκε αναλλοίωτο και καθ' όλη τη διάρκεια παραμονής του ναζιστικού καθεστώτος στην εξουσία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε σχέση με τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, παρουσιάζει το 21^ο άρθρο, στο οποίο αναφέρεται ότι:

*«Το κράτος πρέπει να επαγρυπνεί για την ανύψωση του επιπέδου της δημόσιας υγείας, προστατεύοντας την μητέρα και το παιδί, απαγορεύοντας την εργασία των παιδιών και καθιστώντας υποχρεωτική την γυμναστική καθώς και τα σπορ.»*⁶⁷

Γίνεται ιδιαίτερη μνεία στο ζήτημα της άθλησης, ως μέρους της ελεγχόμενης από το κράτος αγωγής, στοιχείο που έχει ιδιαίτερη σημασία αν συνυπολογίσει κανείς ότι αυτό συμβαίνει σε μια εποχή κατά την οποία η άθληση δεν αποτελεί ζήτημα προτεραιότητας για τις περισσότερες χώρες (με εξαίρεση ίσως την Αγγλία, όπου ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη η κουλτούρα των σπορ, ιδίως των ομαδικών, καθώς και τη Σουηδία που είχε θέσει το ζήτημα της άθλησης σε προτεραιότητα, ασκώντας μάλιστα διεθνή επιρροή με το ομώνυμο «σύστημα σουηδικής γυμναστικής»). Γίνεται επίσης φανερό, από τη διατύπωση του συγκεκριμένου άρθρου του προγράμματος του N.S.D.A.P., ότι:

- α) Προβλέπεται υπαγωγή της γυμναστικής και των αθλημάτων στις αρμοδιότητες της κρατικής μέριμνας, χωρίς να αφήνονται στην τύχη ή στην ιδιωτική πρωτοβουλία.
- β) Η ενασχόληση με την άθληση αποκτά υποχρεωτικό χαρακτήρα, στοιχείο που υποδηλώνει την μεγάλη σπουδαιότητα που απέδιδε σ' αυτή το εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα.
- γ) Η γυμναστική και τα αθλήματα συνδέονται με την έννοια της υγείας μάλλον, παρά με την έννοια της ψυχαγωγίας.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι στα 25 άρθρα του προγράμματος δεν γίνεται συγκεκριμένη αναφορά σε κανένα άλλο εκπαιδευτικό αντικείμενο πέραν της γυμναστικής. Για παράδειγμα, στο αμέσως προηγούμενο άρθρο, το 20^ο, που αναφέρεται γενικά την εκπαίδευση, προβλέπεται ότι:

⁶⁷ Hitler, Adolf: *Mein Kampf*. NSDAP, Munchen¹1925. Έκδοση σε ελληνική μετάφραση: Χίτλερ, Αδόλφου: *Ο Αγών μου*. Εκδ. Δαρεμά, Αθήνα, χ.χ., σελ. 328.

[Τα αποσπάσματα από το *Mein Kampf* που παρατίθενται αυτούσια στην παρούσα μελέτη ακολουθούν την μετάφραση και την αρίθμηση σελίδων της παλαιάς ελληνικής έκδοσης με μικρές διορθώσεις οι οποίες περιορίζονται σε ορθότερη απόδοση συγκεκριμένων λέξεων που επαναλαμβάνονται σε πολλά σημεία, όπως π. χ. η λέξη «Volkstaat» η οποία στη Ελληνική έκδοση μεταφράζεται ως «κρατιστικό κράτος», αντί του «Λαϊκό Κράτος» ή «Εθνικό Κράτος» που αποτελούν δοκιμότερες αποδόσεις.]

«Για να μπορεί κάθε ικανός και εργατικός Γερμανός να παίρνει ανώτερη εκπαίδευση και να μπορεί να καταλάβει μια εξέχουσα θέση στο έθνος, το Κράτος έχει καθήκον να προβεί σε μια ριζική μεταρρύθμιση ολοκλήρου του εκπαιδευτικού συστήματος. Τα προγράμματα όλων των σχολείων θα περιέχουν μαθήματα των γνώσεων εκείνων που χρειάζονται για την πρακτική αντιμετώπιση της ζωής. Στο σχολείο θα πρέπει, από τις μικρότερες τάξεις, να εξηγείται στο παιδί η έννοια του Κράτους. Ζητούμε την δωρεάν εκπαίδευση των φτωχών παιδιών που δείχνουν ότι θέλουν να μορφωθούν, σε οποιαδήποτε κοινωνική τάξη και αν ανήκουν και οποιοδήποτε και αν είναι το επάγγελμα των γονέων τους.»⁶⁸

Ενώ, δηλαδή, στο 20^ο άρθρο δεν γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένα μαθήματα, στο 21^ο, που προαναφέρθηκε, γίνεται ειδική αναφορά αποκλειστικά στη γυμναστική και τα σπορ, ως υποχρεωτικών μάλιστα δραστηριοτήτων.

Ο ηγέτης του εθνικοσοσιαλιστικού κινήματος, A. Hitler, στους δυο τόμους του ογκώδους βιβλίου του με τον τίτλο *Mein Kampf* (ο Αγών μου) που γράφτηκε το 1924 και εκδόθηκε το αμέσως επόμενο έτος, το 1925, καταλαμβάνοντας, έκτοτε, θέση πολιτικής βίβλου για τους εθνικοσοσιαλιστές, εκτός από πλήθος αυτοβιογραφικών στοιχείων, σχολίων πάνω στην ευρωπαϊκή ιστορία, ιστορικών πληροφοριών σχετικών με τη συγκρότηση και πορεία του εθνικοσοσιαλιστικού κινήματος, παρουσιάζει και αναλύει τις ιδεολογικές αρχές του κινήματος. Στο δεύτερο τόμο, στον οποίο κυρίως αναπτύσσονται ιδεολογικά θέματα και πιο συγκεκριμένα στο δεύτερο κεφάλαιο που έχει τον τίτλο «Der Staat» (Το Κράτος) εκτίθενται πολλές από τις αντιλήψεις του Hitler και κατ' επέκταση των εθνικοσοσιαλιστών σχετικά με την άθληση, αποκαλύπτοντας την ιδιαίτερη εθνικοσοσιαλιστική οπτική, σύμφωνα με την οποία η άθληση συνδέεται στενά με την αναγκαιότητα εξασφάλισης υψηλού επιπέδου υγείας καθώς και με τη φυσική ενδυνάμωση ενός ισχυρού λαού, ενός λαού προορισμένου για τον πόλεμο και την κυριαρχία.

Οι αναφορές του Hitler στη σωματική αγωγή και την άθληση δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές αν δεν συναρτηθούν στο γενικότερο πλαίσιο των αντιλήψεων του για την κρατικά διευθυνόμενη εκπαίδευση, στα πλαίσια ενός ολοκληρωτικού κράτους που σκοπό έχει τη συνολική, εκ των άνω, αναμόρφωση της κοινωνίας. Αξίζει λοιπόν να εκτεθούν, ακροθιγώς έστω, κάποια σημεία αυτών των αντιλήψεων όπως παρουσιάζονται στο εν λόγω κεφάλαιο.

Εξηγώντας ο Hitler τη σημασία του κράτους, διασαφηνίζει κατ' αρχήν την εννοιολογική διάκριση μεταξύ κράτους και φυλής. Ορίζει τη μεν φυλή ως βαρυσήμαντη

⁶⁸ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, σελ. 328.

έννοια – σκοπό, το δε κράτος ως συμβατικό δημιούργημα που πρέπει να αποτελεί απλώς μέσο που τίθεται στην υπηρεσία του υπέρτερου σκοπού (που είναι η φυλή):

«{...} Το κράτος δεν είναι παρά ένα μέσον που οδηγεί στην κατάκτηση του σκοπού. Σκοπός του είναι να διατηρεί και να υποβοηθά την ανάπτυξη μιας κοινωνίας πλασμάτων που, φυσικώς και πνευματικώς, ανήκουν στο ίδιο είδος. Έχει χρέος, πάνω απ' όλα, να διατηρεί την ύπαρξη της φυλής, προσφέροντας απερίσπαστες συνθήκες για την ελεύθερη ανάπτυξη των βασικών χαρακτήρων της φυλής που βρίσκονται σε υπολανθάνουσα κατάσταση μέσα της. Από αυτές τις ικανότητες, ένα μεγάλο μέρος θα χρησιμοποιηθεί για την φυσική συντήρηση της ζωής και το άλλο μικρό μέρος θα διατεθεί για την ανάπτυξη των πνευματικών δυνατοτήτων. Αλλά, στην πραγματικότητα, η πρώτη, είναι απαραίτητη πάντα προϋπόθεση της δεύτερης κατάστασης. {...}»⁶⁹

Το κράτος που οραματίζεται ο Hitler είναι κράτος φυλετικό που ως κύρια αποστολή έχει τη βελτίωση της βιολογικής, φυσικής και πνευματικής στάθμης των πολιτών που το απαρτίζουν. Για την υλοποίηση του πρώτου σκοπού ο Hitler εισηγείται ευγονικές διαδικασίες και μέτρα αυστηρού ελέγχου της αναπαραγωγής. Για την εξυπηρέτηση του δεύτερου σκοπού προβλέπει τη φυσική άσκηση, ενώ, για τον τρίτο σκοπό, εισηγείται τη ριζική αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος και της πολιτιστικής ζωής εν γένει. Ως απώτερη επιδίωξη δηλώνεται η κυριαρχία της φυλής, με την αξιοποίηση της ισχύος, η οποία ιδίως αναδεικνύεται στα πεδία των μαχών:

«{...} η ειρήνη δεν εξασφαλίζεται με τα δάφνινα κλαδιά που επισειούν, δακρυσμένες, φιλειρηνικές γηραλέες κυρίες που κλανυμηνρίζουν, αλλά διασφαλίζεται από το νικηφόρο ξίφος των δυνατών που κυριαρχεί στον κόσμο ολόκληρο, θέτοντάς τον στην υπηρεσία ενός ανώτερου πολιτισμού {...}»⁷⁰

Το δίκαιο της ισχύος αναγορεύεται από τον Hitler στο υπέρτατο, το μόνο δίκαιο, αντίληψη που προφανώς έλκει την καταγωγή της από την νιτσεϊκή περί της «βουλήσεως για δύναμη» ιδέα, μακρινός απόηχος και εκείνη της ηρακλείτειας ρήσης που όριζε τον πόλεμο ως «πατέρα πάντων» που «άλλους τους αναδεικνύει θεούς και άλλους ανθρώπους, άλλους τους κάνει δούλους και άλλους ελεύθερους».⁷¹ Είτε συγκεκαλυμένα είτε απροκάλυπτα ο Hitler αποστρέφεται την ιδέα της αδυναμίας, την οποία χρεώνει, ιστορικά, στο χριστιανισμό. Κατακεραυνώνει για παράδειγμα, τις χριστιανικές εκκλησίες, και ειρωνεύεται την ιεραποστολική δράση τους, στηλιτεύοντας με τον τρόπο αυτό την ίδια τη χριστιανική ηθική που ρέπει προς τη φιλανθρωπία, τη θεραπεία των αδυνάμων, την αρωγή

⁶⁹ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 26 - 27.

⁷⁰ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 30.

⁷¹ Φάλκος – Αρβανιτάκης, Τάσος: *Ηράκλειτος, Άπαντα*. Εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 1999, σελ. 98 – 99.

προς τους λιμοκτονούντες λαούς. Αυτές οι ενέργειες συνιστούν για τον Hitler βαρύτατα, ολέθρια για την επιβίωση της φυλής, σφάλματα:

«{...} τα δυο εκκλησιαστικά μας συστήματα θα ανταποκρίνονταν πολύ καλύτερα στις ευγενικές ανθρώπινες ψυχικές ανατάσεις αν, αντί να στέλνουν στους νέγρους ιεραποστολές που ποτέ δεν τις επιζήτησαν κι ούτε μπορούν να καταλάβουν την διδασκαλία τους, φρόντιζαν ώστε να κατανοήσουν καλά και σοβαρά οι κάτοικοι της Ευρώπης, ότι με το να περιποιηθείς έναν ασθενή κάνεις ένα έργο που αρέσει πολύ περισσότερο στον Θεό κι ότι με το να φροντίσουν για ένα φτωχό μικρό ορφανό γεμάτο υγεία και δύναμη και να γίνουν πατέρας και μάνα γι' αυτό, είναι πολύ καλύτερο παρά να φέρουν στον κόσμο ένα ασθενικό πλάσμα που θα ήταν γι' αυτούς τους ίδιους αλλά και για τους άλλους μια αιτία δυστυχίας και οδύνης. {...}»⁷²

Η ασθένεια, η αδυναμία, αποτελούν ιδιότητες που πρέπει, κατά τον Hitler, να εξοβελισθούν παντελώς από την ακμαία, φυλετικώς άριστη, κοινωνία των οραμάτων του. Αντιθέτως, στο σχεδιασμό του «Εθνικού Κράτους» τίθενται, ως προτεραιότητες, η δύναμη και η υγεία των πολιτών. Δεν θα πρέπει να επιτρέπεται η διαιώνιση των σωματικών ελαττωμάτων και της ασθένειας. Ο ασθενής, από σωματική και ψυχική άποψη, πολίτης, κηρύσσεται μηδαμινής κοινωνική αξίας, καταλήγει απόβλητος και ανυπόληπτος:

«{...} Το ενδιαφέρον του Κράτους πρέπει να στραφεί περισσότερο προς το παιδί παρά στον έφηβο. Αυτός που δεν είναι σωματικά και ψυχικά υγιής και συνεπακόλουθα δεν μπορεί να έχει καμία κοινωνική αξία, δεν πρέπει να διαιωνίζει τα ελαττώματά του αυτά μέσα στο σώμα των παιδιών του. Από εκπαιδευτικής σκοπιάς το Εθνικό Κράτος έχει ακόμα μια τεράστια σπουδαιότητας προσπάθεια να επιτύχει. Αλλά' αυτή η προσπάθεια θα φανεί αργότερα σαν κάτι πιο σημαντικό απ' όλους τους νικηφόρους πολέμους της συνηθισμένης αστικής εποχής μας. {...}»⁷³

Στο παραπάνω απόσπασμα εκτός από τον αφορισμό της σωματικής αδυναμίας αποκαλύπτεται ένα τυπικό γνώρισμα των εθνικιστικών κινημάτων του μεσοπολέμου: το ενδιαφέρον, σε βαθμό εμμονής, αγγίζουσας τα όρια λατρείας, προς τη νεολαία και ειδικότερα προς τα παιδιά. Η φροντίδα για τα παιδιά και τη νεολαία δεν είναι αποκομμένη από τη γενικότερη βιο-πολιτική προοπτική του καθεστώτος. Εντάσσεται σε μακρόπνοους σχεδιασμούς ευγονικών διαδικασιών, όπως αποκαλύπτει και το ακόλουθο απόσπασμα:

«{...} Το Κράτος πρέπει να βοηθήσει τα άτομα να καταλάβουν, ότι δεν είναι ντροπή αλλά δυστυχία, άξια οίκτου, να είναι αρρωστημένα κι αδύνατα, όπως αντίθετα είναι

⁷² Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 37.

⁷³ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 38.

έγκλημα και μια αφάνταστη ντροπή να ατιμάζεις αυτή τη δυστυχία με τον εγωισμό σου κάνοντας την να πέσει πάνω σε ένα αθώο πλάσμα: ενώ θα 'ταν μία μαρτυρία ανώτερου πνεύματος, αληθινά ευγενικού και αισθημάτων αξιοθαύμαστων, όταν το άτομο που υποφέρει από μια αρρώστια για την οποία ήταν το ίδιο υπεύθυνο, αρνηθεί να κάνει παιδιά και προσφέρει την αφοσίωση και την τρυφερότητά του σ' ένα τρυφερό βλαστό αντάξιο της φυλής του, που η κατάσταση της υγείας του είναι μια απόδειξη ότι θα αποτελέσει μια μέρα ένα στιβαρό μέλος μίας σφύζουσας από ζωή κοινωνίας {...} Συμπληρώνοντας αυτή του την εκπαιδευτική προσπάθεια, το Κράτος, επεκτείνει, στον ηθικό τομέα, την πρακτική του ενεργητικότητα. Δεν πρέπει να το απασχολεί διόλου αν θα γίνει κατανοητό ή όχι, αν θα συμφωνήσουν ή θα έχουν αντιρρήσεις, για να εφαρμόσει στην πράξη τις αρχές του. {...}»⁷⁴

Στο σημείο αυτό διακρίνεται, εκτός από τις ευγονικές αντιλήψεις⁷⁵ και ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της αγωγής. Η εκπαίδευση των νεαρών πολιτών παρέχεται υπό την αυστηρή εποπτεία της πολιτείας με σκοπό να μεγιστοποιηθούν οι προσιδιάζουσες στη φυλή, αρετές:

«{...} Αν δώσουμε την πέπουσα σημασία σ' αυτό το γεγονός, ότι το πρώτο απ' τα καθήκοντα του Κράτους, που είναι στην υπηρεσία του λαού και δεν φροντίζει παρά μόνο για το καλό του, είναι να διαφυλάξει τα καλύτερα στοιχεία της φυλής, να τα φροντίζει και να τους δώσει την ευκαιρία να αναπτυχθούν, τότε καταλήγουμε λογικά στο συμπέρασμα ότι η προσπάθειά του δεν περιορίζεται μόνο στο να γεννήσει βλαστούς άξιους του λαού και της φυλής, αλλά και ότι οφείλει ακόμη να τους δώσει μιαν εκπαίδευση και μιαν αγωγή που θα τους κάνει αργότερα χρήσιμα μέλη της κοινότητας και ικανά να συνεισφέρουν στην ανάπτυξή της. {...}»⁷⁶

Ο Hitler, ως υπ' αριθμόν ένα ζήτημα προτεραιότητας στο κράτος που οραματίζεται, ορίζει την ανάπτυξη της φυσικής υγείας των πολιτών, αναδιατυπώνοντας σε πολλές περιπτώσεις τη φράση του Γιουβενάλη, «νους υγίης εν σώματι υγείη». Δεν μένει καμία αμφιβολία ότι αυτή η φράση αποτελεί την πεμπτουςία των εκπαιδευτικών αντιλήψεών του:

«{...} Όπως μέσα στο σύνολο η διανοητική απόδοση των ατόμων είναι απευθείας δημιουργήμα των φυλετικών ικανοτήτων του ανθρώπινου υλικού, η ατομική εκπαίδευση πρέπει να έχει σαν πρώτο σκοπό την δημιουργία και την ανάπτυξη της φυσικής υγείας. Γιατί στις περισσότερες περιπτώσεις ένα μυαλό ξεκάθαρο και ενεργητικό δεν βρίσκεται

⁷⁴ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 38.

⁷⁵ Ο όρος *ευγονική* ή *ευγονία*, ή *καθαρογονία* ή *φυλετική υγιεινή*, αναφέρεται στην πολιτική ελέγχου της αναπαραγωγής με σκοπό τη φυλετική βελτίωση μέσω της προαγωγής των επιθυμητών βιολογικών ιδιοτήτων ή χαρακτηριστικών ενός πληθυσμού.

⁷⁶ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 41.

παρά σε ένα σώμα γεμάτο υγεία και ζωή. Το γεγονός ότι οι πνευματικοί άνθρωποι είναι τις περισσότερες φορές πολύ λίγο σωματικά δυνατοί δεν καταρρίπτει αυτή την αρχή. Πρόκειται τότε για εξαιρέσεις που, όπως σ' όλες τις περιπτώσεις, δεν αποτελούν τον κανόνα. Αλλά όταν ένας λαός αποτελείται στην πλειοψηφία του από άτομα φυσιολογικά εκφυλισμένα, είναι εξαιρετικά σπάνιο να αναπτυχθεί μέσα σ' αυτό το βούρκο ένα πνεύμα αληθινά μεγάλο. Η επίδραση του δεν θα γνωρίσει ποτέ και σε καμία περίπτωση πλατιά απήχηση. Ένας τέτοιος εκφυλισμένος όχλος είτε θα είναι ανίκανος να το καταλάβει, είτε η δύναμη της θέλησης του θα είναι τόσο εξασθενημένη που δε θα μπορεί ν' ακολουθήσει αυτόν τον αετό στο πέταγμά του. {...}»⁷⁷

Ο Hitler αναγορεύει σε ζήτημα προτεραιότητας την αναγκαιότητα σωματικής ανάπτυξης και βελτίωσης, η οποία - και μόνο αυτή - θεωρεί ότι μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την πνευματική - διανοητική ανάπτυξη που θα έρθει στη συνέχεια. Εξηγεί μάλιστα ότι σε προέκταση της φυσικής ανάπτυξης πρέπει να έρχεται η ανάπτυξη του χαρακτήρα και ότι μόνον κατόπιν θα μπορεί να αποκτήσει πραγματική αξία η όποια πνευματική καλλιέργεια:

«{...} Το Εθνικό Κράτος, έχοντας συνείδηση αυτής της αλήθειας δεν πρέπει να πιστεύει ότι μπορεί να φυτέψει μέσα στα μυαλά των ανθρώπων την γνώση με εμφυσημένα αντλίας. Θα προσπαθήσει να το πετύχει με ένα προοδευτικό ανέβασμα μέσα σε υγιή σώματα. Η ανάπτυξη των πνευματικών ικανοτήτων δεν θα έρθει παρά σε δεύτερο πλάνο. Αλλά κι εδώ ακόμη ο βασικός σκοπός θα είναι ο σχηματισμός του χαρακτήρα κι ιδιαίτερα η ανάπτυξη της δύναμης της θέλησης και της ικανότητας για λήψη αποφάσεων. Θα συνηθίσουν ταυτόχρονα οι νέοι να αναλαμβάνουν με χαρά την ευθύνη για τις πράξεις τους. Η καλλιέργεια, με την ουσιαστική της ερμηνεία, θα περάσει σε δεύτερη θέση. Το Εθνικό Κράτος πρέπει να πρεσβεύει την αρχή ότι ένας άνθρωπος του οποίου η πνευματική καλλιέργεια είναι στοιχειώδης, αλλά το σώμα του δυνατό κι ο χαρακτήρας του τίμιος κι ισχυρός έτσι που να μπορεί να πάρει μιαν απόφαση και να 'χει την απαιτούμενη δύναμη της θέλησης, είναι περισσότερο χρήσιμος για την εθνική κοινότητα, παρά ένας αρρωστημένος τύπος, όσο προικισμένος πνευματικά κι αν είναι. Ένας λαός από σοφούς αλλά εκφυλισμένους φυσιολογικά, με αδύνατη θέληση, που κηρύσσουν ένα δειλό φιλειρηνισμό, δεν θα μπορέσει ποτέ να κατακτήσει τον ουρανό. Δεν θα μπορέσει ούτε αυτή την ίδια την ύπαρξή του να εξασφαλίσει πάνω σε τούτη τη γη. {...}»⁷⁸

Είναι λοιπόν απροκάλυπτη και ευθεία η υποτίμηση της διανοητικής πλευράς του ανθρώπου, που, κατά τον Hitler, όχι μόνο δεν έχει καμία αξία αλλά μπορεί να αποβεί και

⁷⁷ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 42.

⁷⁸ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 42.

καταστροφική αν δεν συνδυάζεται με την οικοδόμηση ενός υγιούς και ρωμαλέου σώματος και αντιστοίχως ακέραιου, σταθερού και αποφασιστικού χαρακτήρα. Παρόμοια στάση υποτίμησης στη μονόπλευρη διανοητική ανάπτυξη αποτελούσε στοιχείο της αρχαίας σπαρτιατικής παιδείας. Στη διαμόρφωση των απόψεων του Hitler γίνεται εμφανής η επίδραση νιτσεϊκών και δαρβινιστικών αντιλήψεων (πλην των αρχαιοελληνικών) όπως φανερώνει και το παρακάτω απόσπασμα:

«{...} Είναι πολύ σπάνιο το γεγονός μέσα στον σκληρό αγώνα που μας επιβάλλει το πεπρωμένο, να λυγίσει ο λιγότερο σοφός. Ο νικημένος είναι πάντα αυτός που μέσα απ' τη σοφία του παίρνει τις λιγότερο σκληρές αποφάσεις και τις εφαρμόζει μ' έναν τρόπο γεμάτον λύπη και συμπόνια.{...}»⁷⁹

Το μεγάλο ενδιαφέρον που αποδίδει ο Hitler στη σωματική ανάπτυξη δεν σχετίζεται μόνο με τις ευγονικές αντιλήψεις του. Εδράζεται σε μια στέρεη φιλοσοφική αφετηρία που έχει την προέλευσή της στην, κυρίαρχη στην κλασική Ελλάδα, αισθητική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία υπάρχει αδιατάρακτη ενότητα αισθητικής και ηθικής. Αυτή η θεώρηση στην κλασική εποχή είχε συνοψισθεί στον χαρακτηρισμό «καλός κ' αγαθός» ο οποίος όριζε συνοπτικά τα επιθυμητά, ιδεατά χαρακτηριστικά του «ευ-γενούς» πολίτη, όπου το επίθετο «καλός» είχε κυρίως αισθητικό περιεχόμενο, αποδίδοντας τον όμορφο άνθρωπο, ενώ το «αγαθός» είχε κυρίως ηθικό περιεχόμενο, αποδίδοντας τον ενάρετο άνθρωπο. Στο ίδιο πνεύμα φαίνεται ότι κινείται και ο Hitler. Βέβαια, κατά την ελληνική κλασική εποχή, βασικό κριτήριο ηθικής και αισθητικής αξιολόγησης αποτελούσε η αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη, αντίληψη που συνοψίζουν φράσεις όπως «μέτρον, άριστον» και «μηδέν άγαν». Η κλασική αισθητική αντίληψη δεν συνέπιπτε βέβαια με την υπερβολικά μυώδη σωματική διάπλαση. Αυτό αποτυπώνεται ξεκάθαρα στα έργα τέχνης της κλασικής εποχής όπου τα σώματα εικονίζονται σφριγηλά και ρωμαλέα μεν, αλλά εντούτοις εύπλαστα και αρμονικά, χωρίς υπερβολή στο μυϊκό όγκο, κάτι που συμβαίνει όμως κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Η αισθητική που επικράτησε στην τέχνη κατά την περίοδο του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία μάλλον προσιδιάζει στη ρωμαϊκή αισθητική των μυϊκών όγκων, παρά στην κλασική ελληνική αισθητική της αρμονίας. Ο Hitler απέκλειε εξάλλου τη δυνατότητα συνύπαρξης της σωματικής αδυναμίας με την πνευματική καλλιέργεια, θεωρώντας ότι η σωματική αδυναμία, κατά τρόπο νομοτελειακό, συνεπάγεται αδυναμία στην θέληση και την αποφασιστικότητα, ώστε οι όποιες πνευματικές αρετές καταλήγει να αποβαίνουν άχρηστες για την λαϊκή κοινότητα του «εθνικού κράτους»:

⁷⁹ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 43.

«{...} πρέπει πάντα να υπάρχει μία κάποια αρμονία ανάμεσα στη φύση και στο πνεύμα. Ένα σώμα που η γάγγραινα το 'χει καταφάει δεν γίνεται πιο όμορφο όσο και αν το φωτίσουν όλες οι πνευματικές εκλάμψεις του κόσμου κι ακόμη θα 'ταν άτιμο να δώσουμε την πιο τέλεια πνευματική κατασκευή σε ανθρώπους κακοφτιαγμένους ή ανάπηρους που η έλλειψη ενεργητικότητας και χαρακτήρα θα τους έκανε πλάσματα δειλά κι αναποφάσιστα. Αυτό που έχει κάνει αθάνατο το ιδεατό της ομορφιάς όπως την πίστευαν οι Έλληνες, είναι η υπέροχη συζυγία της πιο λαμπρής φυσικής καλλονής με την πνευματική έκλαμψη και την ευγένεια της ψυχής. Αν η έκφραση του Μόλτκε είναι αληθινή: 'Η τύχη δεν υπακούει παρά σ' όποιον την αξίζει', τότε το ίδιο μπορούμε να πούμε για τις σχέσεις σώματος και πνεύματος: ένα πνεύμα υγιεινό έχει γενικά για κατοικία ένα γερό και δυνατό σώμα. {...}»⁸⁰

Η σωματική ανάπτυξη των πολιτών από τη νεαρή τους ηλικία δεν θεωρείται επιτρεπτό να επαφίεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία ή στις προσωπικές διαθέσεις και επιθυμίες των γονέων. Αποτελεί ζήτημα βαρύνουσας εθνικής σημασίας, γι' αυτό και δεν μπορεί παρά η μέριμνά της να αποτελεί αυστηρή υποχρέωση του κράτους. Οι ατομικές επιθυμίες δεν έχουν καμία σημασία μπροστά στο συλλογικό συμφέρον, την επίτευξη του οποίου καλείται να επιτύχει το ισχυρό «εθνικό κράτος». Το ίδιο ισχύει και για τα εκπαιδευτικά ζητήματα γενικότερα. Ιδιαίτερα επιμένει ο Hitler στο ζήτημα της σκληραγωγίας. Δεν επιθυμεί γενιές μεγαλωμένες σε θερμοκήπια. Η φροντίδα της υγιεινής πρέπει να ξεκινά ήδη από την επιλόχεια περίοδο και οι νεαρές μητέρες να εκπαιδεύονται από το κράτος για τον ειδικό ρόλο τους στα ζητήματα της υγιεινής και για την πρώτη φάση της αγωγής των παιδιών:

«{...} Η δημιουργία δυνατών σωματικά ανθρώπων δεν είναι λοιπόν μέσα σ' ένα Κράτος, ατομική υπόθεση. Δεν είναι ακόμα ούτε ένα πρόβλημα που αναφέρεται κατά πρώτο λόγο στους γονείς και δεύτερο και τρίτο μόνον, στο σύνολο των πολιτών. Είναι μια αναγκαιότητα για τη διατήρηση του λαού που την εκπροσωπεί και την προστατεύει το Κράτος. Το ίδιο και για ό,τι αναφέρεται στην πνευματική καλλιέργεια. Το Κράτος καταπατεί κιόλας το ελεύθερο δικαίωμα της εκλογής του ατόμου και αντιπαράσσει το δικαίωμα της κοινότητας και του συνόλου, υποχρεώνοντας το παιδί στην αναγκαστική εκπαίδευση, χωρίς να λογαριάζει την θέληση των γονιών – το Εθνικό Κράτος πρέπει, μέσα σε μεγαλύτερο ακόμη πεδίο να επιβάλλει την εξουσία του ενάντια στην αμάθεια και την ακατανοησία των ατόμων πάνω σε ζητήματα που αναφέρονται στην σωτηρία του Έθνους. Θα πρέπει να οργανώσει την εκπαιδευτική του δραστηριότητα κατά τέτοιο τρόπο ώστε η νεολαία να τύχει απ' την πιο τρυφερή της ηλικίας μιας μεταχείρισης ανάλογης με

⁸⁰ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 43.

τον κοινό ακολουθούμενο σκοπό και τέτοιας που αργότερα θα είναι απαραίτητη στο άτομο. Δεν πρέπει να μεγαλώσουμε μια γενιά μέσα σε θερμοκήπιο. Αρχικά είναι δουλειά των νεαρών μητέρων ν' αναλάβουν το έργο της εκπαίδευσης και της υγιεινής. Οι προσεκτικές προσπάθειες που συνεχίζονται για αρκετές δεκαετίες έχουν πετύχει στην κατάργηση της σηπτικής μόλυνσης στον τοκετό και τη μείωση του επιλόχειου πυρετού σε έναν σχετικά μικρό αριθμό περιπτώσεων. Πρέπει να είναι και θα καταστεί δυνατό, εφαρμόζοντας βασικά την εκπαιδευτική αγωγή και στις μητέρες τις ίδιες, να μπορέσουν αυτές να δώσουν στα παιδιά τους απ' τα πρώτα τους κιόλας χρόνια, ασχολίες τέτοιες ώστε η κατώτερη διασταύρωση απ' την οποία βγήκαν να απαλειφθεί με τις καλύτερες συνθήκες που θα δημιουργηθούν. {...}»⁸¹

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ανάλογο ενδιαφέρον για τη σημασία της αγωγής ήδη από τα πρώτα στάδια της ζωής καθώς και για την εξασφάλιση υγιεινών συνθηκών κατά την επιλόχεια περίοδο είχε δείξει και ο Πλάτων στο Ζ' βιβλίο των *Νόμων*.⁸²

Συνεχίζοντας, ο Hitler, τις αναφορές του στην ενδεδειγμένη μορφή της αγωγής των νέων, δεν παραλείπει να στηλιτεύσει την επιφανειακή πολυμάθεια των μαθητών της εποχής του, την οποία θεωρούσε ισοδύναμη με αμάθεια. Ειδικότερα η γυμναστική από δευτερεύον και ανυπόληπτο μάθημα, όχι μόνον αναβαθμίζεται, αλλά προβιβάζεται σε επίκεντρο της όλης εκπαιδευτικής διαδικασίας. Η βαρύτητα που επιθυμεί να δώσει ο Hitler στη φυσική αγωγή, στα πλαίσια του εκπαιδευτικού συστήματος του κράτους που οραματίζεται, αποκτά συγκεκριμένες διαστάσεις: αύξηση των ωρών φυσικής αγωγής σε εβδομαδιαία και σε ημερήσια βάση. Απαιτεί από κάθε νέο να αφιερώνει στην άθληση τουλάχιστον δυο ώρες ημερησίως:

«{...} Μέσα σ' ένα Εθνικό Κράτος το σχολείο θα αφιερώνει πολύ περισσότερο καιρό στην φυσική και σωματική εξάσκηση. Δεν είναι απαραίτητο να φορτώνουμε τα νεανικά μυαλά με άχρηστες αποσκευές. Η πείρα μας δίδαξε ότι δεν θα τους χρειαστούν παρά αποσπάσματα απ' όλες αυτές τις γνώσεις κι εξάλλου αυτό που τελικά απομένει και συγκρατεί κατ' αυτό τον τρόπο ο εγκέφαλος δεν είναι οι γενικότητες αλλά οι δευτερεύουσες λεπτομέρειες. Ένα νέο αγόρι είναι σι' αλήθεια ανίκανο να κάνει από μόνο του μια λογική κατανομή του υλικού αυτού που του συσσωρεύουν. Το να αφιερώνουμε, όπως γίνεται σήμερα, δυο σύντομες ώρες μέσα στο εβδομαδιαίο πρόγραμμα των δημοτικών σχολείων για την γυμναστική και αυτές για τους μαθητές να είναι προαιρετικές, είναι μια τρομερή πλάνη, ακόμα κι από την τελείως αντίθετη, διανοομενίστικη άποψη. Δεν θα 'πρεπε να περνά μέρα που ο νέος να μην αφιερώνει το

⁸¹ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 43.

⁸² Πλάτων: *Νόμοι*, Z 788 c6 - 789 b3, 789 b5 - 789 d7, 789 d7 - 790 a4.

λιγότερο μια ώρα το πρωί και μια ώρα το βράδυ στη φυσική εξάσκηση και σ' όλα τα είδη των σπορ και της γυμναστικής. {...}»⁸³

Στη συνέχεια ο Hitler γίνεται πιο συγκεκριμένος. Αναφέρει ως παράδειγμα αθλητικού αντικειμένου που ανταποκρίνεται κατά τον καλύτερο τρόπο στις εκπαιδευτικές προσδοκίες του, την πυγμαχία, ενώ αντίθετα εμφανίζεται επικριτικός όσον αφορά την ξιφασκία, την οποία μάλλον είχε περί πολλού η αριστοκρατία της εποχής του. Φαίνεται ότι η προτίμησή του για την πυγμαχία υπαγορευόταν όχι μόνο από την αξία που απέδιδε στα κινητικά χαρακτηριστικά της, ούτε μόνο από την αποτίμηση των σωματικών δεξιοτήτων που αναπτύσσονται ως αποτέλεσμα της ενασχόλησης με αυτή, αλλά, πρωτίστως, προκρίνεται λόγω της τραχύτητας που τη χαρακτηρίζει ως άθλημα, λόγω του μαχητικού πνεύματος, του θάρρους, της καρτερικότητας, της αντοχής στους πόνους, καθώς και της επιθετικότητας που καλλιεργεί, στοιχεία τα οποία ο Hitler ευθέως συνέδεε με την έννοια της ανδρείας. Στην άσκηση αυτού του τύπου, απέδιδε, καθώς φαίνεται, πέραν του στενά σωματικού και ηθικό περιεχόμενο. Η πυγμαχία καλείται να αξιοποιηθεί ως μέσο σωματικής αυτοπροστασίας σε περιπτώσεις ανάγκης για αυτοάμυνα ή και αυτοδικία. Για την αξία μαχητικών αθλημάτων όπως η πυγμαχία και η πάλη υπάρχουν αναφορές σε πολλά σημεία της *Πολιτείας* και των *Νόμων*.⁸⁴ Πάνω απ' όλα, μέσω της ενασχόλησης με τα μαχητικά αθλήματα προσδοκούνταν η ανάπτυξη της σκληρότητας, της αντοχής στην αντιξοότητα και τη σωματική καταπόνηση. Ο Hitler πλέκει το εγκώμιο της πυγμαχίας μεταχειριζόμενος εκτός των άλλων το επιχείρημα της δυνατότητας αυτοπροστασίας και αυτοδικίας που αποκτά όποιος ασχολείται με παρόμοια αθλήματα:

«{...} Δεν πρέπει -ας σημειωθεί- να παραμελείται ένα σπορ, το μποξ, που στα μάτια των περισσότερων απ' τους ονομαζόμενους 'εθνικά σκεπτόμενους' φαίνεται σκληρό και βάρβαρο. Είναι απίστευτο πόσες γνώμες αντιφατικές και ψεύτικες έχουν ακουστεί πάνω σ' αυτό, μέσα στους κύκλους των 'καλλιεργημένων'. Το να περνά ένας νέος τον καιρό του με τη ξιφασκία, ύστερα να αγωνίζεται και να μονομαχεί, να τι θα 'ταν τέλεια βαρβαρότης! Γιατί; Δεν υπάρχει άλλο κανένα σπορ που, σαν κι αυτό, να αναπτύσσει το αγωνιστικό πνεύμα, να υποβάλλει σε γρήγορες σαν αστραπή αποφάσεις και να δίνει στο σώμα την ελαστικότητα και μαζί την αντοχή και τη σκληράδα του ατσαλιού. Είναι πιο σκληρό δυο νέοι άνθρωποι να λύνουν τις διαφορές τους με τις γροθιές παρά με δυο μυτερές ξιφολόγχες; Δεν είναι πιο αντρικό, ένας άνθρωπος που δέχεται επίθεση να αμύνεται και να απωθεί τον αντίθετό του με τις γροθιές του παρά να το βάζει στα πόδια καλώντας την αστυνομία να τον βοηθήσει; Αλλά πάνω απ' όλα ένα νέο αγόρι με γερό

⁸³ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 44.

⁸⁴ Ενδεικτικά: *Νόμοι* 796 a4 – b5 και 830 a – 831 b1.

κορμί πρέπει να μάθει και να δέχεται τα χτυπήματα. Αυτό το αξίωμα θα φανεί φυσικά, στους διανοούμενούς μας, άγριο και απάνθρωπο. Αλλά το Εθνικό Κράτος δεν έχει σαν σκοπό με την εκπαίδευση που παρέχει να δημιουργήσει μια αποικία ειρηνόφιλων εστέτ κι ατόμων με εκφυλισμένη φύση. Η ιδανική εικόνα της ανθρωπότητας που οραματίζεται δεν κάνει για τους αξιότιμους μικροαστούς μας και για τις παρθενικές γεροντοκόρες, αλλά για ανθρώπους προικισμένους με μια σκληρή κι ακατασίγαστη ενεργητικότητα και για γυναίκες που να 'ναι σε θέση να φέρουν στον κόσμο αληθινούς άνδρες. Έτσι τα σπορ δεν περιορίζονται μόνο για να δημιουργούν άτομα δυνατά, επιδέξια και τολμηρά, αλλά και για να σκληραγωγούν και να τα μαθαίνουν να υποφέρουν την κακοτυχία και τις αναποδιές. {...}»⁸⁵

Παρόμοια επιχειρήματα για την αξία της σωματικής άσκησης ως μέσου εξασφάλισης αυτοάμυνας και για αυτοδικία είχε χρησιμοποιήσει και ο Πλάτων στην *Πολιτεία*.⁸⁶

Προορισμός της πολιτείας που οραματίζεται ο Hitler είναι η διάπλαση σκληροτράχηλων, ακαταπόνητων ανδρών με μαχητικό πνεύμα, καθώς και γυναικών άξιων να γεννούν άνδρες με τέτοια χαρακτηριστικά. Αποκαλύπτεται έτσι η αντίληψη του Hitler για την αναγκαιότητα να ασκούνται σωματικά όπως οι άνδρες έτσι και οι γυναίκες, προκειμένου οι τελευταίες να καταστούν ικανές να τεκνοποιούν γερά παιδιά, αντίληψη που θυμίζει έντονα τις επιδιώξεις της Σπαρτιατικής αγωγής για την άσκηση των κοριτσιών, αντίληψη την οποία είχε υιοθετήσει και εντάξει και ο Πλάτων στο θεωρητικό οικοδόμημα της ιδανικής πολιτείας που παρουσίασε πρώτα στο έργο *Πολιτεία* και αργότερα στο έργο *Νόμοι*.⁸⁷

Ο Hitler επανέρχεται στην πυγμαχία, εξηγώντας τον τρόπο με τον οποίο η παραμέληση της εξάσκησης των νέων σε αθλήματα τέτοιου τύπου οδήγησε τους Γερμανούς σε μια παθητικότητα που τους κατέστησε ευάλωτους στα πλήγματα εξωτερικών και εσωτερικών εχθρών. Αποδίδει τη θεωρούμενη από τον ίδιο κατάρρευση της Γερμανίας, στη σωματική και ηθική εξασθένηση, την παθητικότητα και μαλθακότητα στην οποία είχαν περιέλθει οι Γερμανοί, σε αντίθεση με το παρελθόν. Επαναλαμβάνει την προτίμησή του στην πυγμαχία, αναγνωρίζοντας σ' αυτή (και κατ' επέκταση σε όλα τα αθλήματα με παρόμοια χαρακτηριστικά), ιδιαίτερη αξία, λόγω του πνεύματος μαχητικότητας που καλλιεργούν:

{...} Αν η ανώτερη τάξη των διανοουμένων μας δεν είχε αποκλειστικά ανατραφεί με τα ξεχωριστά και πρόποντα ιδεώδη, αν, αντίστροφα, είχε μάθει μποξ, μια επανάσταση στη

⁸⁵ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 44.

⁸⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, Ε 464 e 5-6.

⁸⁷ Πλάτων: *Πολιτεία*, Ε 456 b 8-10, καθώς και *Νόμοι*, Ζ 805 c9 – d2

Γερμανία που θα την καθοδηγούσαν απατεώνες, ληστές και άλλοι παρόμοιοι κακοποιοί, δεν θα 'χε ποτέ γίνει, γιατί αυτή η επανάσταση χρωστάει την επιτυχία της όχι στις ικανότητες και το θάρρος των υποκινητών της, αλλά στην δειλία και την κουρελιασμένη αναποφασιστικότητα αυτών που κυβερνούσαν το κράτος και που για τον λόγο αυτό ήταν κι οι υπεύθυνοι ηγέτες. Όλοι αυτοί που σήμερα παριστάνουν την πνευματική μας ηγεσία δεν έχουν μορφωθεί παρά μόνο πνευματικά και βρέθηκαν άοπλοι την στιγμή που η αντίπαλη μερίδα χρησιμοποιούσε αντί για πνευματικά όπλα, φραγμούς πυρός. Όλη αυτή η επαναστατική κίνηση πέτυχε γιατί η ανώτατη εκπαίδευση μας έχει σαν αρχή να δημιουργεί δημοσίους υπαλλήλους κι όχι ανθρώπους, [να εκπαιδεύει] μηχανικούς, τεχνικούς, χημικούς, νομικούς και φιλολόγους, και, για να μη εξαφανιστεί αυτό το θαυμάσιο σύστημα, και καθηγητές. Από πνευματική άποψη η ανώτατη ηγεσία μας πέτυχε αποτελέσματα εκπληκτικά, αλλά όσο για απόδειξη της θέλησης και της δύναμής της, σ' αυτό το σημείο υστερούσε διπλά. Είναι πιο σίγουρο ότι η εκπαίδευση κι η μόρφωση είναι ανίκανη να δημιουργήσει και να μεταλλάξει έναν δειλό άνθρωπο σε θαρραλέο, αλλά είναι το ίδιο σίγουρο πάλι ότι ένας άνθρωπος με κάποια δύναμη δεν θα μπορέσει ν' αναπτύξει τις ικανότητες του αν η ελαττωματική εκπαίδευση του, του δημιουργήσει σύμπλεγμα κατωτερότητας αναφορικά με τη δύναμη του και τις σωματικές του δυνατότητες.». {...}»⁸⁸

Για τον Hitler, η επιστημονική και η ειδική επαγγελματική κατάρτιση είναι όχι μόνον άχρηστες αλλά μπορούν να αποβούν και επιζήμιες ακόμα, αν δεν έχει προηγηθεί η κατάλληλη διαμόρφωση του σώματος και παράλληλα η διάπλαση του χαρακτήρα μέσω της σκληραγωγίας. Θεωρούσε ότι η αίσθηση της δύναμης και της σωματικής υπεροχής οπλίζει τους πολίτες με αισθήματα ανωτερότητας και υπεροχής. Αυτά τα αισθήματα υπεροχής απαιτούσε να αναπτύξουν οι πολίτες του επαγγελλόμενου «Volkstaat».

Σύμφωνα με τα γραπτά του Hitler, η στρατιωτική εκπαίδευση αποτελούσε την ανώτερη μορφή εκπαίδευσης για τους νέους. Προκειμένου να τεκμηριώσει τον ισχυρισμό του αυτόν, επικαλείται παραδείγματα από το πρόσφατο παρελθόν, από τον Α' παγκόσμιο πόλεμο, τον οποίο είχε και ο ίδιος βιώσει άμεσα, συμμετέχοντας στις μάχες, ως στρατιώτης:

«{...} Μόνο στο στρατό μπορεί να γίνει κατανοητό πόσο πολύ οι φυσικές ικανότητες μπορούν να αναπτύξουν στον άνδρα το θάρρος και το μαχητικό πνεύμα. Δεν θα συναντήσουμε εκεί παρά ήρωες: η μέση κατάσταση αντιπροσωπεύεται ελάχιστα. Παρ' όλα αυτά, η εξαιρετική συμπεριφορά του Γερμανού στρατιώτη στην εποχή της ειρήνης προσέδωσε σ' ολόκληρο αυτό το γιγάντιο οργανισμό μιαν εμπιστοσύνη στον ίδιο το

⁸⁸ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 45.

εαυτό του, που την δύναμή της δεν μπόρεσαν να αντιληφθούν οι αντίπαλοί μας. Τα αθάνατα παραδείγματα γενναιότητας και ψυχικής ορμής που οι γερμανικές στρατιές έδωσαν σ' όλο το διάστημα του καλοκαιριού μέχρι το φθινόπωρο του 1914, κατά την προέλασή τους, όταν όλα σαρώθηκαν μπροστά τους, ήταν αποτέλεσμα αυτής της ακούραστης εκγύμνασης. Στ' ατελείωτα χρόνια της ειρήνης οι στρατιώτες μας είχαν συνηθίσει τα πολύ λίγο εύρωστα σώματα τους σε δοκιμασίες και γυμνάσματα απίστευτα, που τους έδωσαν αυτήν την εμπιστοσύνη στον εαυτό τους ώστε οι πιο εκπληκτικές απ' τις περισσότερες τρομερές μάχες δεν μπόρεσαν να τους συντρίψουν. Ο Γερμανικός λαός μας, σήμερα, τσακισμένος και καταπτοημένος που δέχθηκε χωρίς διόλου ν' αμυνθεί τις κλωτσιές όλου του κόσμου, έχει απόλυτη ανάγκη απ' αυτή τη δύναμη που προσδίδει η αυτοπεποίθηση κι η εμπιστοσύνη του ατόμου στον εαυτό του. {...}»⁸⁹

Τις όποιες κατά καιρούς επιτυχίες της Γερμανίας, τις απέδιδε στη στρατιωτική εκγύμναση των νέων, ενώ, αντίστροφα, στην έλλειψη στρατιωτικής και φυσικής εκπαίδευσης απέδιδε τις κατά καιρούς αποτυχίες, τις ήττες και τη γενικότερη παρακμή που πίστευε ότι είχε πλήξει τη Γερμανία της εποχής του. Ως αντίδοτο στη παρακμή πρότεινε τη συστηματική σωματική άσκηση που θα μπορούσε να μεταδώσει στο λαό και τη νεολαία την πεποίθηση στην εθνική ανωτερότητα, και να την οδηγήσει σε νέα ανάταση:

«{...} Αλλά αυτή η εμπιστοσύνη πρέπει να διδαχθεί στα παιδιά μας απ' τα πρώτα κιόλας χρόνια τους. Ολόκληρο το παιδαγωγικό μας σύστημα πρέπει να προσανατολισθεί προς αυτόν τον τομέα ώστε να κάνει τα παιδιά ν' αποκτήσουν την πεποίθηση ότι είναι απόλυτα ανώτεροι από κάθε άλλο λαό. Η δύναμη κι η σωματική αντοχή πρέπει να πείσουν τους νέους για το ότι ο λαός που σ' αυτόν ανήκουν δεν μπορεί ποτέ να νικηθεί. Μόνον η εμπιστοσύνη που κάθε στρατιώτης είχε στον εαυτό του και σ' αυτούς που τον καθοδηγούσαν οδήγησε τον στρατό μας στις αλλοτινές του νίκες. Αυτό που θα ξανακάνει τον λαό μας να σταθεί στα πόδια του, θα είναι η πεποίθηση ότι μπορεί να ξανακερδίσει την ελευθερία του. Αλλά αυτή η πεποίθηση δεν θα είναι παρά το αποτέλεσμα μιας παρόμοιας πεποίθησης που θα εισχωρήσει στο νου και την ψυχή όλων των ατόμων. Πάνω σ' αυτό δεν πρέπει πια να έχουμε ψευδαισθήσεις: Τεράστια ήταν η κατάπτωση του λαού μας. Τεράστιες πρέπει να είναι και οι προσπάθειές μας για να βάλουμε τέλος μια μέρα σ' αυτή την εξαθλίωση. Μόνο με μια εξαιρετική εθνική δραστηριότητα, με την δίψα της ελευθερίας και με τον παθιασμένο ζήλο θα ξαναποκτήσουμε αυτό που μας λείπει. {...}»⁹⁰

⁸⁹ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 45 – 46.

⁹⁰ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 46.

Μεγάλο επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει η συσχέτιση που επιχειρεί μεταξύ της σωματικής ρώμης και του σωματικού κάλλους, το οποίο, εξωτερικευόμενο δια μέσου της γυμνότητας, θεωρούσε ότι μπορεί να καταστεί το βασικό κριτήριο προαγωγής της ευγονικής του λαού, μέσω διαδικασιών φυσικής επιλογής, στα πλαίσια συνάψεων σχέσεων και γάμων ανάμεσα στα δυο φύλα, στη βάση δηλαδή σωματικών – αισθητικών κριτηρίων που τελικά αναγορεύονται σε κριτήρια φυλετικά. Αυτή η αντίληψη που κηρύσσει την ενότητα ηθικής και αισθητικής εμφανίζεται και στην πλατωνική σκέψη, χιλιάδες χρόνια πριν, καθώς και ο Πλάτων θεωρούσε ενάρετη την επιδίωξη της ομορφιάς, εφόσον αποσκοπεί στο αγαθό.⁹¹

Σύμφωνα με το σκεπτικό του Hitler, η σωματική δύναμη και η αισθητική έκφραση της σωματικής δύναμης σε επίπεδο μορφής, αναγορεύονταν σε «λυδία λίθο» φυλετικής αποδοχής, μέτρο αξιολόγησης της φυλετικής υγείας. Το απόσπασμα αυτό, πέρα από την επίδραση της αρχαιοελληνικής φιλοσοφικής κληρονομιάς που απηχεί, επιτρέπει πιθανολόγηση επίδρασης του, πρόσφατου τότε, ρεύματος φυσιολατρίας και γυμνισμού που είχε αναπτυχθεί στην (βόρεια κυρίως) Γερμανία, στις αρχές του 20ου αιώνα.⁹² Η γυμνότητα και η σκληραγωγία, ως αποτέλεσμα της έκθεσης του σώματος στα φυσικά φαινόμενα θεωρήθηκε ευεργετική για την υγεία. Η φυσική ευρωστία και υγεία καλούνταν να διαμορφώσουν σταδιακά το πρότυπο ομορφιάς με βάση το οποίο θα επιλέγονται οι σύζυγοι και θα συνάπτονται οι σχέσεις των δυο φύλων και οι γάμοι, αποτελώντας, τρόπον τινά, σταθερό παράγοντα φυσικής επιλογής. Παρόμοια αντίληψη συναντά κανείς στην *Πολιτεία*, στο σημείο στο οποίο ο Πλάτων αναφέρεται στις σχέσεις και τους γάμους της επίλεκτης τάξης των «φυλάκων». Η φυσική ευρωστία και ομορφιά ενέχει θέση κριτηρίου επιλογής συντρόφων με σκοπό την προαγωγή της κοινότητας.⁹³

Οι έννοιες της δύναμης, της φυσικής υγείας, της αντοχής στην αντιξοότητα και της αποφασιστικότητας στη δράση, όριζαν το ιδεολογικό πλαίσιο των αντιλήψεων του Hitler για την αξία της σωματικής αγωγής. Στο ιδεολογικό αυτό πλαίσιο βρίσκουν θέση και άλλες παρεμφερείς αντιλήψεις του, για ζητήματα όπως η καταλληλότητα της ενδυμασίας, η σκοπιμότητα της μόδας, που περιστρέφονται γύρω από το ζήτημα των σχέσεων των δύο φύλων:

«{...} Η ενδυμασία των νέων μας πρέπει κι αυτή να προσαρμοσθεί προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Είναι στ' αλήθεια απογοητευτικό να βλέπουμε την νεολαία μας να

⁹¹ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 457 b 4 – 5.

⁹² Kruger, Arnd: "There Goes This Art of Manliness: Naturism and Racial Hygiene in Germany", in: 18 *Journal of Sport History* 1 (1991), 135 – 185.

⁹³ Πλάτων: *Πολιτεία* E 458 c6 – 461 c7 καθώς και E 468 b12 – d5.

προσκολλάται σε μιαν ανόητη μόδα που δίνει προφητική ερμηνεία στην παλιά παροιμία: 'το ράσο κάνει τον παπά.' Οι νέοι μας πρέπει να ντυθούν ανάλογα με την εκπαιδευτική αγωγή που παίρνουν · ο νεαρός που κυκλοφορεί το καλοκαίρι με μακριά παντελόνια και μέσα σε ρούχα κλειστά μέχρι το λαιμό, δυσκολεύεται απ' αυτό και μόνο το γεγονός να επιδοθεί σε μια φυσική εξάσκηση. Γιατί, ας το πούμε ανοιχτά, πρέπει το ίδιο να ξυπνήσουμε την φιλοδοξία όσο και τη ματαιοδοξία · όχι την ματαιοδοξία για απόκτηση ακριβών ρούχων που δεν μπορούν όλοι να αγοράσουν, αλλά την φιλοδοξία να φτιάξουν ένα όμορφο κορμί που γι' αυτό θα υπερηφανεύονται και θα γυμνάζονται για να το αποκτήσουν. Αυτή η θεωρία θα παίζει αργότερα το ρόλο της. Η νέα κοπέλα θα αναγνωρίσει κάτω από αυτό το κορμί τον άνδρα που της ταιριάζει. Αν η σωματική ομορφιά δεν ήταν τόσο περιφρονημένη στις μέρες μας και δεν είχε περάσει σε δεύτερο πλάνο από την ηλιθιότητα της μόδας, εκατοντάδες χιλιάδες νέες κοπέλες του λαού μας δεν θα αφήνονταν να παρασυρθούν από τους απαίσιους μπάσταρδους εβραίους με τις στραβές γάμπες. Μέσα στα καθήκοντα του κράτους είναι κι η φροντίδα να βρίσκουν οι νέοι μας όμορφα σώματα για να μπορούν να ανανεώνουν την ομορφιά της ράτσας. Σήμερα πια κάτι τέτοιο είναι αναπόφευκτη ανάγκη, γιατί η στρατιωτική εκπαίδευση μας λείπει ενώ άλλοτε και στην εποχή ακόμη της ειρήνης, αντιστάθμιζε κατά μέγα μέρος τις ελλείψεις του εκπαιδευτικού μας συστήματος. Τα πλεονεκτήματά του δεν περιορίζονται μόνο στον σχηματισμό της προσωπικότητας αλλά εξασκούσαν και μιαν εντυχισμένη επίδραση πάνω στις σχέσεις των δύο φύλων. Η νέα κοπέλα θα προτιμά πάντα τον στρατιώτη απ' αυτόν που δεν υπηρέτησε την πατρίδα.» {...}»⁹⁴

Ο Hitler επαναλαμβάνει τη θέση ότι η σωματική ενδυνάμωση των πολιτών συνιστά πολύ σοβαρή υπόθεση. Για τον λόγο αυτό, η ευθύνη για την εξασφάλισή της πρέπει να ανατίθεται στο κράτος ως δια βίου μέριμνα. Το κράτος πρέπει να εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις για τη σωματική βελτίωση των πολιτών σ' όλη τη ζωή τους και όχι μόνο κατά το διάστημα της σχολικής φοίτησης ή της στρατιωτικής θητείας. Πρόκειται αναμφίβολα για μια πρωτοποριακή άποψη καθώς η «διά βίου» φυσική άσκηση είναι μια έννοια που πολύ πρόσφατα έχει έλθει στο προσκήνιο των διεθνών τάσεων στη φυσική αγωγή. Ωστόσο, μελετώντας, κανείς τα πλατωνικά πολιτικά έργα, διαπιστώνει ότι η αντίληψη για την αναγκαιότητα της δια βίου φυσικής άσκησης ως βασικής κρατικής αποστολής πρωτοεμφανίζεται στην *Πολιτεία*, όπου ο πολίτης καλείται να ακολουθήσει τον μακρύ δρόμο των σπουδών, παράλληλα με την άσκηση ο σώματος.⁹⁵

⁹⁴ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 46 – 47.

⁹⁵ Πλάτων: *Πολιτεία* ΣΤ 504 c9 – d3.

Ο Hitler χαρακτηρίζει εγκληματική την παραμέληση από πλευράς κράτους των προϋποθέσεων εκείνων που εξασφαλίζουν καλή υγεία στον λαό, θεωρώντας ως τέτοια προϋπόθεση κυρίως την ανάπτυξη των σωματικών δυνάμεων:

«{...} Το Εθνικό Κράτος δεν έχει υποχρέωση να επαγρυπνά για την ανάπτυξη των σωματικών δυνάμεων κατά την σχολική περίοδο, αλλά να ασχολείται το ίδιο μ' αυτή και στο διάστημα της εξωσχολικής περιόδου, όσο οι νέοι δεν έχουν ολοκληρώσει την ανάπτυξή τους και μέχρι που αυτή να φθάσει στις ιδανικές συνθήκες. Είναι ανόητο να πιστεύουμε ότι το δικαίωμα της κρατικής επίβλεψης πάνω στους νέους πολίτες λήγει με το τέλος της σχολικής φοίτησης, για να επανέλθει ζωηρότερο μόλις καταταχούν στο στρατό. Αυτό το δικαίωμα, στην πραγματικότητα, είναι αναφαίρετο και συνεχόμενο. Το σημερινό κράτος που ενδιαφέρεται πολύ λίγο για την καλή υγεία των πολιτών του, έχει παραλείψει αυτό το καθήκον σε βαθμό εγκληματικό. {...}»⁹⁶

Το κράτος, κατά τον Hitler, δεν θα πρέπει να μεριμνά μόνο για τη φυσική αγωγή στα πλαίσια του σχολείου, αλλά θα πρέπει εξίσου να μεριμνά για την εξωσχολική αγωγή που πρέπει να αφορά κυρίως τη φυσική ανάπτυξη των νέων:

«{...} Αφήνει σήμερα τη νεότητα να κυλιέται στους δρόμους και σε τόπους διαφθοράς, αντί να την καθοδηγήσει και να φροντίσει για τον φυσιολογικό της προσανατολισμό μέχρι που να την μεταβάλλει σε μια στρατιά εφήβων υγειών και ρωμαλέων. Το ζήτημα να προσδιορίσουμε κάτω από ποιο καθορισμένο σχήμα το Κράτος θα οργανώσει την εξωσχολική εκπαίδευση, μένει για τη στιγμή έξω από τα ενδιαφέροντά μας. Το βασικό είναι να το κάνει. Τότε θα βρει μόνο του τους τρόπους και τα μέσα. Το Εθνικό Κράτος πρέπει να θεωρήσει την εξωσχολική εκπαίδευση των νέων και την φυσιολογική τους ανάπτυξη σαν μια απ' τις αρμοδιότητές του, ιδίας σημασίας με την διανοητική ανάπτυξη και πρέπει να την ενισχύσει μέσω των κρατικών ιδρυμάτων. {...}»⁹⁷

Όπως ανοικτά διακηρύττει ο Hitler, η φυσική αγωγή πρέπει να έχει το ρόλο προστρατιωτικής εκπαίδευσης, κάτι που από μόνο του φανερώνει ότι αντιλαμβανόταν τη φυσική αγωγή ως δραστηριότητα άμεσα συνδεδεμένη με τη στρατιωτική ιδιότητα:

«{...}, η αγωγή με όσα αναφέρονται στη ράτσα, θα βρει την ιδανική της τελείωση στην στρατιωτική υπηρεσία. Αυτός ο χρόνος υπηρεσίας πρέπει να θεωρηθεί σαν το τελευταίο στάδιο φυσικής αγωγής που θα δοθεί στον μέσο Γερμανό. {...}»⁹⁸

Η φυσική αγωγή παρουσιάζεται ως περίπου ταυτόσημη με τη στρατιωτική αγωγή, όπως αποκαλύπτει και το παρακάτω απόσπασμα:

⁹⁶ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 47.

⁹⁷ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 47 – 48.

⁹⁸ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 63.

«{...} Η φυσική αγωγή πρέπει να γίνει, σε χοντρές γραμμές, μια προετοιμασία για την στρατιωτική υπηρεσία. Ο στρατός δεν θα είχε πια ανάγκη, όπως άλλοτε, να μάθει στο νέο τα βασικά στοιχεία του κανονισμού της εκπαίδευσής του · δεν θα δέχεται πια νεοσύλλεκτους με την συνηθισμένη έννοια του όρου · δεν θα 'χει παρά να μεταλλάξει σε στρατιώτη έναν νέο που κιόλας θα 'χει αποκτήσει μια τέλεια εκπαιδευτική προετοιμασία. Στο Εθνικό Κράτος ο στρατός δεν θα είναι πια υποχρεωμένος να μαθαίνει στους νεοσύλλεκτους πώς να βαδίζουν και πώς να κρατούν το όπλο. Θα είναι μια ανώτατη σχολή όπου θα διδάσκεται ο πατριωτισμός. Ο νεαρός νεοσύλλεκτος θα μαθαίνει στο σύνταγμά του την απαραίτητη στρατιωτική αγωγή, αλλά ταυτόχρονα θα προετοιμάζεται και για το ρόλο που πρόκειται αργότερα να παίζει στη ζωή του. Εν τούτοις, το κυριότερο αντικείμενο της στρατιωτικής αγωγής θα παραμείνει αυτό που ήταν πάντα στον παλιό στρατό κι αυτό που αποτελούσε την μεγαλύτερη αξία: θα δημιουργούσε και θα μετασχημάτιζε τον νεαρό σε άνδρα: δεν θα τον μάθαινε μόνο να υπακούει αλλά και να γίνει ικανός να διοικήσει μια μέρα. Θα τον μάθαινε να σωπαίνει, όχι μόνο όταν δέχεται μια δίκαιη παρατήρηση αλλά κι ακόμη να υποφέρει την αδικία σιωπηλά. Θα τον έκανε εξάλλου να 'χει τόση εμπιστοσύνη στον εαυτό του, πράγμα που έχει ο καθένας μ' ένα δυνατό σώμα, ώστε να πεισθεί ότι ο λαός του είναι ακαταμάχητος. Ο στρατιώτης που θα συμπλήρωνε και θα τελείωνε την θητεία του θ' αποκτούσε δυο τίτλους: ένα πολιτικό δίπλωμα, δηλαδή μια νομική εξασφάλιση που θα τον βοηθούσε να καταλάβει μια δημόσια θέση κι ένα πιστοποιητικό καλής υγείας που να δείχνει ότι είναι φυσιολογικά έτοιμος για γάμο. {...}»⁹⁹

Σύμφωνα με το συλλογισμό αυτό, η σωματική αγωγή καθίσταται απαραίτητο στάδιο προετοιμασίας και συνεχές συμπλήρωμα της στρατιωτικής εκπαίδευσης, η οποία με τη σειρά της θα αποτελούσε αυστηρό προαπαιτούμενο για την εξασφάλιση από την πολιτεία του δικαιώματος για σύναψη γάμου και δημιουργία οικογένειας αλλά και για την κατάληψη κάποιας δημόσιας θέσης. Κατά τρόπο παρόμοιο, το επίπεδο σωματικής ευρωστίας και υγείας, σε συνδυασμό με το μαχητικό πνεύμα, την πολεμικότητα και την ανδρεία, αναγορεύονταν από το Πλάτωνα σε αυστηρά προαπαιτούμενα για την αποδοχή στην επίλεκτη τάξη των φυλάκων της ιδεατής πολιτείας. Ο Πλάτων είχε επίσης διατυπώσει την ιδέα για την ανάγκη, επί ίσοις όροις, φυσικής αγωγής των αγοριών και των κοριτσιών, τουλάχιστον μέχρι την ηλικία τεκνοποίησης. Ιστορικά, αυτό είχε βέβαια εφαρμοστεί στη Σπάρτη. Η στάση των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου εμφανίζουν, ως προς το ίδιο ζήτημα, κάποια αναλογία. Ο Hitler, για παράδειγμα, σημείωνε την αναγκαιότητα να κινηθεί και των κοριτσιών η εκπαίδευση πάνω στις ίδιες αρχές (όπως

⁹⁹ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 48.

και για τα αγόρια), να δοθεί, δηλαδή, βαρύτητα στη σωματική βελτίωση των κοριτσιών με στόχο την προετοιμασία τους για τον φυσικό ρόλο που πρωτίστως αναγνώριζε στις γυναίκες, τον ρόλο της μητρότητας:

«{...} Το ίδιο όπως με τ' αγόρια το Εθνικό Κράτος θα κατευθύνει και την εκπαίδευση των κοριτσιών, πάνω στις ίδιες σχεδόν αρχές. Κι εδώ ακόμη θα δοθεί πρωταρχική σημασία στο φυσικό σχηματισμό. Μετά θα 'ρθει η εκπαίδευση κι η ανάπτυξη του χαρακτήρα και τελευταία η ανάπτυξη των πνευματικών χαρισμάτων. Δεν πρέπει ποτέ το Κράτος να ξεχάσει πώς ο ρόλος της γυναικείας εκπαίδευσης είναι να ετοιμάσει το έδαφος για ν' αναπτυχθεί η μέλλουσα μητέρα. {...}»¹⁰⁰

Ο Hitler επέκρινε την υπερφόρτωση των μαθητών στα υπάρχοντα εκπαιδευτικά συστήματα, στα οποία θεωρούσε ότι κυριαρχούσε η προσπάθεια μετάδοσης πληθώρας γνώσεων οι οποίες τελικά απέβαιναν εντελώς άχρηστες, καθώς οι μαθητές δεν επρόκειτο να τις χρησιμοποιήσουν ποτέ στη ζωή τους, επισημαίνοντας, επιπλέον, ότι αυτή η στείρα πολυμάθεια δεν μπορούσε τελικά να αφομοιωθεί, με αποτέλεσμα να οδηγούνται οι μικροί μαθητές σε αδυναμία να συγκρατήσουν ακόμα και τα λίγα, εντελώς ουσιώδη, στοιχεία της αγωγής. Πρότεινε λοιπόν την εκ βάθρων αναδιάρθρωση των προγραμμάτων σπουδών προς όφελος της σωματικής εξάσκησης:

«{...} Η αναθεώρηση του προγράμματος και η μείωση των ωρών διδασκαλίας που θα προέλθει απ' αυτή τη μεταρρύθμιση θα αποβεί προς όφελος της σωματικής εξάσκησης και της αγωγής για τον σχηματισμό του χαρακτήρα και της ανάπτυξης της θέλησης και της αποφασιστικότητας. {...}»¹⁰¹

Πέραν της φυσικής αγωγής, μεταξύ των αντικειμένων της σχολικής εκπαίδευσης, ο Hitler έδινε σαφές προβάδισμα στα μαθήματα ανθρωπιστικού χαρακτήρα, η γνώση στα οποία θεωρούσε ότι πρέπει να προηγείται της γνώσης στα θετικά μαθήματα, παρά τον έντονα τεχνικό – τεχνολογικό χαρακτήρα της εποχής, γιατί εκρίνε ως σημαντικότερη την αφομοίωση γενικών παρά ειδικών γνώσεων αξιολογώντας ως σημαντικότερα τα στοιχεία της αγωγής που μπορούσαν να οδηγήσουν στην διαμόρφωση χαρακτήρων. Ιδιαίτερη σημασία απέδιδε βέβαια στην ιστορία, η διδασκαλία της οποίας θεωρούσε ότι θα έπρεπε να ενισχύει τα αισθήματα υπερηφάνειας και πατριωτισμού του λαού. Εκτός όμως από τη γερμανική ιστορία, εξέχουσα σημασία απεδίδε, ο Hitler, στη ρωμαϊκή ιστορία καθώς και στη μελέτη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, που ομολογούσε ότι αποτελούσε για τον ίδιο πηγή έμπνευσης. Από το «ελληνικό ιδεώδες του πολιτισμού» δήλωνε ότι αντλούσε τα

¹⁰⁰ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 47 – 48.

¹⁰¹ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 56.

πρότυπά του. Θεωρούσε μάλιστα το κίνημά του τον πραγματικό κληρονόμο του αρχαίου Ελληνισμού:

«{...} Ειδικότερα η διδασκαλία της ιστορίας δεν πρέπει να παραγνωρίζει την αρχαία περίοδο. Αν κατέχουμε έστω σε χοντρές γραμμές την ρωμαϊκή ιστορία, θα γίνει ο καλύτερος οδηγός για τα σημερινά χρόνια, αλλά και για όλες τις εποχές. Πρέπει ακόμα να διαφυλάξουμε σ' όλη του την ομορφιά το ελληνικό ιδεώδες του πολιτισμού. Οι διαφορές ανάμεσα στους λαούς δεν πρέπει να μας εμποδίσουν να βρούμε την κοινότητα της ράτσας που τις ενώνει και τα κοινά σημεία που έχουν πολύ μεγάλη σημασία: ένας ολόκληρος πολιτισμός αγωνίζεται για την ύπαρξή του κι αυτός ο πολιτισμός θα βαστάξει εκατομμύρια χρόνια γιατί θ' αγκαλιάσει και θα συνταιριάσει τον Ελληνισμό με τον Γερμανισμό. {...}»¹⁰²

Οι απόψεις του σχετικά με την σημασία και την αξία της φυσικής αγωγής και η ειδική προτίμησή του για τα πολεμικά αθλήματα που αναπτύσσουν το επιζητούμενο επιθετικό πνεύμα και τη μαχητικότητα, αποκαλύπτονται για μια ακόμη φορά στο σημείο όπου περιγράφεται η οργάνωση των ταγμάτων εφόδου (S.A.), δηλαδή των παραστρατιωτικών ομάδων πολιτοφυλακής του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος που τελικά το βοήθησαν να ανέλθει στην εξουσία:

«{...} Για να εξασκηθούν τα μέλη [των S.A.] και να αναπτύξουν τα φυσικά τους προσόντα δεν χρειαζόταν καμία στρατιωτική άσκηση · έπρεπε μόνον να εξασκηθούν στα σπορ. Το μποξ και το ζίου-ζίτσου ήταν κατά την γνώμη μου περισσότερο απαραίτητα από την σκοποβολή που αναγκαστικά θα ήταν κακή, μια και δεν μπορούσε η άσκησή τους να γίνει στην εντέλεια. Έπρεπε να δώσουμε στο γερμανικό έθνος έξι εκατομμύρια κορμιά εξαιρετικά γυμνασμένα κι αθλητικά που να τα καίει η φανατική αγάπη για την πατρίδα και να 'χουν διαποτιστεί με έντονο επιθετικό πνεύμα. Έτσι, ένα εθνικιστικό κράτος, θα μπορούσε απ' αυτό το υλικό, σε ώρα ανάγκης, να δημιουργήσει στον καθένα και να του αναπτύξει το συναίσθημα της ανωτερότητας, δίνοντάς του αυτή την σιγουριά που εξαρτάται πάντοτε από τη γνώση της ίδιας του της δύναμης · ακόμα προσφέρει τις ιδιότητες εκείνες που θ' αποτελέσουν και τα όπλα για την άμυνα του κινήματος. {...}»¹⁰³

Αλλά και στο 10^ο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Mein Kampf*, γίνεται λόγος για το ζήτημα της εκπαίδευσης με αναφορές και στη σωματική αγωγή. Ο Hitler απεδίδε το βαθμό διείσδυσης πολιτικών θεωριών που θεωρούσε διαβρωτικές και ξένες προς το γερμανικό πνεύμα, στο μέγεθος της σωματικής κατάπτωσης του γερμανικού πληθυσμού,

¹⁰² Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 57.

¹⁰³ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 180 - 181.

αποκαλύπτοντας έτσι τη βαθιά πεποίθησή του για την πολύ μεγαλύτερη αξία της σωματικής ισχύος σε σύγκριση με την διανοητικού τύπου καλλιέργεια. Όπως χαρακτηριστικά τόνιζε, ένα ξεκάθαρο μυαλό μπορεί να κατοικεί μόνο σε ένα υγιές σώμα:

«{...} η παιδεία κι η εκπαίδευση θα πρέπει ν' αποβάλλουν μια σειρά λάθη για τα οποία κανείς δεν ενδιαφέρθηκε ως τώρα. Πρώτα - πρώτα, πρέπει στο παιδαγωγικό σύστημα που ακολουθείται μέχρι τώρα να γίνει ένας σοβαρός διαχωρισμός ανάμεσα στη διανοουμενίστικη διδασκαλία και στην φυσική σωματική ανάπτυξη του παιδιού. Αυτά που σήμερα ονομάζουμε 'Λύκεια' δεν είναι παρά κακέκτυπα των αρχαίων προτύπων τους. Η παιδαγωγική μας έχει τελείως ξεχάσει ότι ένα ξεκάθαρο μυαλό κατοικεί μονάχα σ' ένα υγιές σώμα. Εκτός μερικών εξαιρέσεων, η μεγάλη μάζα του λαού βρίσκεται κάτω απ' αυτό το άσχημο και καταστρεπτικό σύστημα διαπαιδαγώγησης. Ήρθε ο καιρός που στην προπολεμική Γερμανία αγνοούσαν τελείως αυτή τη μεγάλη αλήθεια. Προσπαθούσαν να επιρρίψουν στο σώμα όλα τα αμαρτήματα και τα ελαττώματα και επιχειρούσαν να στηρίζουν την μεγαλοσύνη του έθνους στην ανάπτυξη αποκλειστικά της διάνοησης · πλάνη που αργότερα θα ζητούσε την εξιλέωση της σε σημείο που θα καταντούσε απίστευτο. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το μπολσεβίκικο κύμα δεν βρήκε πεδίο δράσης πιο κατάλληλο σε κανένα άλλο σημείο της χώρας, έξω από τις περιοχές που τις είχε εκφυλίσει η πείνα και ο υποσιτισμός: στην κεντρική Γερμανία, στη Σαξονία και στο λεκανοπέδιο του Ρουρ. Σ' όλες αυτές τις περιοχές δεν αναπτύχθηκε καμία δραστηριότητα ενάντια στην εβραϊκή επίδραση, όχι από έλλειψη νοημοσύνης, αλλά από μόνο το γεγονός ότι η νοημοσύνη είχε τελείως εκλείψει μπροστά στην οικονομική αθλιότητα. Η εκμηδένιση εξάλλου της διανοητικής αντίστασης στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, τις έκανε τελείως ανίκανες -σε στιγμή που δεν μετρούσε το μυαλό αλλά η γροθιά- να διατηρηθούν κι ακόμη λιγότερο, να προοδεύσουν.{...}»¹⁰⁴

Η πολιτική αποδυνάμωση και η κοινωνική κατάρρευση ερμηνεύονται ως επακόλουθα της φυσικής κατάρπτωσης, της σωματικής αδυναμίας και εξασθένησης που θεωρούσε ότι μοιραία οδηγούν σε έλλειψη θάρρους, αποφασιστικότητας και θέλησης.

Εντύπωση επίσης προκαλεί η άποψη σύμφωνα με την οποία, η σωματική άσκηση καλλιεργεί στους νέους ένα είδος αυτοκυριαρχίας και αυτοσυγκράτησης που μπορεί να λειτουργήσει αντισταθμιστικά και να αποτρέψει την εκδήλωσης υπέρμετρης ή ανώμαλης σεξουαλικότητας, συλλογισμός που προσομοιάζει με ανάλογες διατυπώσεις του Πλάτωνα στους *Νόμους*.¹⁰⁵ Μια αρκετά παρόμοια θέση παρουσιάζεται στο ακόλουθο απόσπασμα του *Mein Kampf*:

¹⁰⁴ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, α' τόμος, σελ. 324 – 325.

¹⁰⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, Η' 839 e1 – 840 c10.

«{...} Συχνά, στη σωματική ανικανότητα στηρίζεται η πρώτη αιτία της δουλείας του ατόμου. Αλλά η αποκλειστική προσπάθεια μιας καθαρά διανοουμενίστικης διαπαιδαγώγησης και η εγκατάλειψη της φυσικής παιδείας, έχει σαν αποτέλεσμα να οδηγούν τους νέους ανθρώπους σε ανώμαλες κι υπέρμετρες σεξουαλικές εκδηλώσεις. Ο νέος που τα σπορ κι η γυμναστική τον έκαναν σκληρό σαν σίδερο αντέχει περισσότερο από τον μαμμόθρεφτο στους σεξουαλικούς πειρασμούς. Μια παιδεία που στηρίζεται στη λογική πρέπει πολύ να προσέξει αυτό το σημείο: δεν πρέπει ν' αγνοήσει και να παραβλέψει ούτε στιγμή ότι η γυναίκα είναι τελείως διαφορετική απ' αυτήν που επιδιώκει ένας ασθενικός και πρόωρα γερασμένος τύπος. Έτσι η παιδαγωγική πρέπει να χρησιμοποιεί όλες τις ελεύθερες ώρες του νέου με την προσπάθεια να δυναμώσει το σώμα του. Δεν πρέπει ν' αφήνει στο νέο το δικαίωμα να τεμπελιάζει όλα αυτά τα χρόνια ούτε να του επιτρέπει να περιφέρεται στους δρόμους και στους κινηματογράφους. {...}»¹⁰⁶

Η άθληση εξαιρείται εκτός των άλλων και λόγω της αξίας της ως αντιδότη στην σωματική παρακμή, την ασθένεια και τη γήρανση:

«{...} Ο νέος πρέπει μετά την ώρα της πνευματικής του εργασίας ν' ασχολείται με το σώμα του και να το δυναμώνει. Να το κάνει ικανό έτσι ώστε να μη τον βρει μια μέρα η κοινωνία όπου ζει, αρρωστημένο και πρόωρα γηρασμένο. {...}»¹⁰⁷

Η σωματική κατάπτωση ισοδυναμεί, κατά τον Hitler, με φυλετική κατάπτωση, κατά συνέπεια, η ανάγκη για σωματική βελτίωση μέσω της φυσικής άσκησης θα πρέπει να αναγνωρίζεται από κάθε πολίτη ως ιερό καθήκον απέναντι στην φυλή. Όποιος, απεναντίας, παραμελεί τη σωματική του υπόσταση, διαπράττει βαρύτατο αμάρτημα. Το σώμα, όπως παρουσιάζεται από τον Hitler, αποκτά μια ιερότητα, μια υπόσταση σχεδόν μεταφυσική:

«{...} Η αποστολή των παιδαγωγών της νεολαίας έγκειται στο να προετοιμάσουν αυτό το έργο, να το εκτελέσουν, να το διευθύνουν και να το κατευθύνουν: ο ρόλος τους δεν περιορίζεται μοναδικά στη διανοητική ανάπτυξη του νέου. Οι παιδαγωγοί πρέπει να αντιληφθούν αυτή τη βασική και πρωταρχική ιδέα: Καθένας είναι υπεύθυνος για το σώμα του. Κανένας δεν έχει δικαίωμα, δεν είναι ελεύθερος ν' αμαρτήσει, να βρωμίσει το κορμί του και να συντελέσει στην κατάπτωση της ίδιας της φυλής του. {...}»¹⁰⁸

Συνοψίζοντας όλα τα ανωτέρω, οι άξονες που φαίνεται ότι συγκροτούσαν το βασικό ιδεολογικό πλαίσιο του Hitler και εν γένει του εθνικοσοσιαλισμού για τη φυσική αγωγή

¹⁰⁶ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, α' τόμος, σελ. 325.

¹⁰⁷ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, α' τόμος, σελ. 325.

¹⁰⁸ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, α' τόμος, σελ. 325.

και την άθληση, όπως προκύπτουν από σχετικές αναφορές στο *Mein Kampf*, είναι οι εξής:

- 1) Η υψηλή αξιολογική ιεράρχηση της φυσικής αγωγής. Η Φ.Α. αναβαθμίζεται σε βασικό, πρωτεύον μάθημα, στα πλαίσια της σχολικής εκπαίδευσης.
- 2) Η αυστηρή ανάθεση της ευθύνης για την εξασφάλιση της σωματικής ενδυνάμωσης των πολιτών - και ιδίως των νέων - στο κράτος και όχι σε άλλους, ιδιωτικούς ή ανεξάρτητους, φορείς.
- 3) Ο στρατιωτικός χαρακτήρας της φυσικής αγωγής. Η σωματική άσκηση νοείται ως προκαταρκτικό και συμπληρωματικό σκέλος της στρατιωτικής εκπαίδευσης και κύριο μέσο σκληραγωγίας.
- 4) Η θεώρηση της σωματικής άσκησης ως αναγκαία δια βίου ενασχόληση των πολιτών και ως καθήκον, όχι μόνο ατομικό, αλλά πρωτίστως κοινωνικό και εθνικό.
- 5) Η σύνδεση της σωματικής άσκησης με την αξία της διάπλασης ρωμαλέου σώματος. Η αναγωγή του γυμνού, ρωμαλέου, αθλητικά ασκημένου σώματος, σε αισθητικό πρότυπο, πρότυπο ομορφιάς και κριτήριο επιλογής συζύγων, σε παράγοντα, κατά συνέπεια, φυλετικής βελτίωσης.
- 6) Η σύνδεση της σωματικής άσκησης με τη φυσική υγεία και, κατ' επέκταση, τη βιολογική στάθμη και φυλετική αξία του λαού. Η επιδίωξη της βιολογικής – φυλετικής εξύψωσης τοποθετείται στο επίκεντρο της κρατικής πολιτικής ως αδήρητη αναγκαιότητα άμεσης προτεραιότητας.
- 7) Η ρητή απόδοση στη σωματική αγωγή υπέρτερης αξίας σε σύγκριση με τη στεγνή διανοητική εκπαίδευση, την τυπική εγκυκλοπαιδική κατάρτιση και μόρφωση.
- 8) Η απόδοση ιδιαίτερης αξίας στην σωματική αγωγή ως παράγοντα θετικής διαμόρφωσης του χαρακτήρα των νέων και μέσο καλλιέργειας ψυχικών αρετών, όπως αυτοπεποίθησης, θάρρους, καρτερικότητας, σκληρότητας, αντοχής στους πόνους, μαχητικού και ανδρείου πνεύματος.
- 9) Η προτίμηση αθλητικών δραστηριοτήτων μαχητικού χαρακτήρα, με πιο χαρακτηριστική την περίπτωση της πυγμαχίας.
- 10) Τάσεις αναβάθμισης της σχέσης των κοριτσιών με τη σωματική άσκηση. Επιδίωξη εντονότερης και ευρύτερης συμμετοχής και των γυναικών σε αθλητικές δραστηριότητες.

Σημαίνουσες μορφές του γερμανικού αθλητισμού επί Ε/Σ διακυβέρνησης

Αναζητώντας τις βάσεις της αθλητικής ιδεολογίας του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος, συναντά κανείς μια σειρά από πρόσωπα που φαίνεται ότι διαδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλο, ως ιθύνοντες του Γερμανικού αθλητισμού, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν ο Hans von Tschammer und Osten, ο Carl Diem και ο Alfred Baeumler. Ο πρώτος κατείχε για αρκετό διάστημα την θέση του Reichssportführer (= αθλητικός ηγέτωρ του Ράιχ), ήταν δηλαδή ο επίσημος συντονιστής όλου του γερμανικού αθλητισμού. Προερχόμενος από τον στρατό, δεν φαίνεται να είχε ιδιαίτερη προϋστορία στο χώρο του αθλητισμού. Η θέση που του δόθηκε ήταν προφανώς απότοκο της στενής πολιτικής σύνδεσης του με το εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα. Υπήρξε επί σειρά ετών ο πολιτικός προϊστάμενος των αθλητικών φορέων της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας, το μάτι του κόμματος στον αθλητικό της κόσμο. Και μόνο το στρατιωτικό του παρελθόν δίνει ένα στίγμα για το χαρακτήρα που επιθυμούσε να προσδώσει στον αθλητισμό της Γερμανίας το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς. Το ακόλουθο απόσπασμα δίνει μια ιδέα για την προσέγγιση του Hans von Tschammer und Osten για τη φυσική αγωγή, την οποία θεωρούσε προέκταση της άλλοτε προσπάθειας του Friedrich Ludwig Jahn :

*«Η οικοδόμηση μιας νέας Γερμανικής φυσικής αγωγής πρέπει να πραγματοποιηθεί επί δυο πυλώνων: τον ένα έχει προ πλέον των εκατό ετών σταθερά και ακλόνητα εντυπώσει στο βάθος του Γερμανού ανδρός ο Friedrich Ludwig Jahn, και τον άλλον έχουν στυλώσει τα S.A. (τάγματα εφόδου)¹⁰⁹ στον αγώνα τους για την Γερμανική πολιτεία με την προσφορά του αίματός τους. Στο μέλλον δεν θα μπορεί να υπάρξει κανείς διαχωρισμός μεταξύ του πνεύματος της Γερμανικής φυσικής αγωγής και του πνεύματος των S.A.. Ο Jahn και ο Hitler κληροδοτούν στη νέα μορφή διαπαιδαγώγησης μια ανυπέρβλητη δύναμη, μέσω της οποίας οι Γερμανοί έφηβοι και άνδρες αναδεικνύονται σε ετοιμοπόλεμους πολίτες της νέας Λαϊκής Κοινότητας».*¹¹⁰

Το 1936, με έξοδα του υπουργείου παιδείας, μετέβη στο Βερολίνο επίσημη αποστολή της ελληνικής γυμναστικής ακαδημίας αποτελούμενη από πέντε καθηγητές και εικοσιπέντε επίλεκτους σπουδαστές, προκειμένου να παρακολουθήσει τους Ολυμπιακούς αγώνες και να ενημερωθεί για τις τρέχουσες διεθνείς εξελίξεις στο χώρο της φυσικής

¹⁰⁹ Τα τάγματα εφόδου (S.A.) υπήρξαν οι δυναμικές παραστρατιωτικές ομάδες λαϊκής πολιτοφυλακής που οργάνωσε το εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα στη φάση της πολιτικής του ανόδου, της διεκδίκησης της εξουσίας και μέχρι την κατάληψή της. Είχαν λαϊκή προέλευση, στρατιωτική δομή και συγκρούονταν σε σκληρές οδομαχίες με αντίπαλες ομάδες κομμουνιστών στο πεζοδρόμιο. Είχαν ως κύρια αποστολή την περιφρούρηση των πολιτικών συγκεντρώσεων του Ε/Σ κόμματος. Μετά την κατάληψη της εξουσίας έδειξαν τάσεις αυτονόμησης και απειθαρχίας γι' αυτό διελύθησαν βιαίως, οι ηγέτες τους εξοντώθηκαν κατά τις εκκαθαρίσεις της περιφημής «νύκτας των μεγάλων μαχαιριών», ενώ, τα καλύτερα στοιχεία τους απορροφήθηκαν από το διάδοχο σχήμα, που ήταν τα «SS», ή από τον επίσημο στρατό.

¹¹⁰ Tschammer und Osten, Hans von: *Sport und Staat*. Βερολίνο, 1934, σελ.11.

αγωγής και του αθλητισμού. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η καθεστωτική μεταβολή της 4^{ης} Αυγούστου βρήκε την αποστολή στο Βερολίνο. Η αρχηγός της αποστολής είχαν υποχρέωση να συντάξουν μια έκθεση προς το υπουργείο παιδείας με τις εντυπώσεις τους. Την έκθεση αυτή δημοσίευσε αυτούσια η «Ελληνική Αγωγή», η οποία δεν ήταν βέβαια όργανο του καθεστώτος αλλά των γυμναστών της εποχής (δελτίο της εταιρείας γυμναστικών μελετών).¹¹¹ Αργότερα μάλιστα, ο επικεφαλής της, Ε. Παυλίνης, διεχώρισε τη θέση του από το καθεστώς. Τα μέλη της αποστολής της γυμναστικής ακαδημίας είχαν την ευκαιρία να ξεναγηθούν στις αθλητικές εγκαταστάσεις της γερμανικής προτεύουσας και να έρθουν σε επαφή με σημαίνουσες προσωπικότητες του τότε γερμανικού αθλητισμού. Παρακολούθησαν μάλιστα διάφορα σεμινάρια καθώς και αθλητικό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στο περιθώριο των αγώνων. Από τη διάλεξη (κατά τη διάρκεια του συνεδρίου) του Hans von Tschammer und Osten, με τον τίτλο «Η οργάνωσις της γερμανικής γυμναστικής», οι συνακτες της έκθεσης ξεχώρισαν τα εξής σημεία που μεταφέρουν στην έκθεση:

«{...} η γυμναστική ιστορικώς εξελίχθη από την παιδείαν και ότι εν Γερμανία διά του εθνικοσοσιαλισμού έλαβε πολιτικήν σημασίαν. Ο γερμανικός φιλελευθερισμός δεν καθώριζε σαφώς την αποστολήν της γυμναστικής. Ο εθνικοσοσιαλισμός την ορίζει ότι πρέπει να δημιουργεί τον τύπον ο οποίος να ενσαρκώνει την αντοχήν του έθνους πνευματικά και σωματικά και ο οποίος να είναι υγιής και ωραίος, όχι με την έννοια μιας ιδεαλιστικής εκζητήσεως αλλ' εν τη εννοία ότι ούτος φέρει τας δυνάμεις του λαού και της φυλής εις πλήρη παράστασιν. Εν Γερμανία η γυμναστική ευρίσκει την καλλιτέραν της εκδήλωσιν εις τον στρατόν. Στρατιώτης και σπόρτσμαν δεν θα χωρίζονται εις το μέλλον εν Γερμανία. Διότι ο Γερμανός πρέπει να είναι η σύνθεσις του στρατιώτου και του αθλητού. Αναφέρει ότι ο Χίτλερ εις το βιβλίο του «Ο αγών μου» κατά πρώτον και αργότερον εις διαφόρους λόγους και εγκυκλίους, ετόνισεν την πολιτικήν σημασίαν των σωματικών ασκήσεων. Δεν είναι ολιγώτερον σημαντικό πρόβλημα διά τον εθνικοσοσιαλισμόν η διαρκής επιμέλεια των σωματικών ασκήσεων εις όλον τον γερμανικόν λαόν από ένα σημαίνον αγαθόν του πολιτισμού. Θα δημιουργήσωμεν εις το πνεύμα της νέας Γερμανίας μίαν διαρκή βάσιν διά την δύναμιν του λαού της. Έλεγε ο Χίτλερ τον Δεκέμβριον του 1933. Και βραδύτερον εν Καρλσρούη: 'Η φιλοδοξία μου είναι να δώσω εις την Γερμανίαν τας καλλιτέρας εγκαταστάσεις διά την αγωγήν του λαού μας. Θέλω να δώσω εις τον Γερμανόν τα καλλίτερα στάδια..' {...} Εκθέτει κατωτέρω την αναρχίαν ήτις επεκράτει εις τον αθλητισμόν προ της εθνικοσοσιαλιστικής επαναστάσεως

¹¹¹ Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη και Κατσιπη: «Εκθεσις περί της μεταβάσεως και παρακολουθήσεως των ια' Ολυμπιακών αγώνων υπό της γυμναστικής ακαδημίας» στο: 8 – 11 Ελληνική Αγωγή (Αύγουστος – Νοέμβριος 1936), σελ. 199 – 229.

λόγω της γραφειοκρατίας και ιεραρχίας των διαφόρων αθλητικών οργανώσεων και προσθέτει ότι αναλαβών την αρχηγίαν του γερμανικού αθλητισμού, ήνωσεν όλες τις αθλητικές και γυμναστικές οργανώσεις, εις τον «Εθνικόν Σύνδεσμον» όστις σήμερα [σ.τ.σ. 1936] αριθμεί 35.000 συλλόγους με 16.000.000 μέλη. Αναλύει τον μηχανισμόν της ενιαίας διοικήσεως του τεραστίου τούτου οργανισμού και προσθέτει ότι είναι υπερήφανος διότι κατώρθωσε να δώσει ενιαίαν κατεύθυνσιν και διοίκησιν εις την σωματικήν αγωγήν της γερμανικής νεότητος, από των κατωτέρων σχολείων μέχρι των πανεπιστημίων και από των οργανώσεων των νεαρών Χιτλεριστών μέχρι των Ταγμάτων εργασίας. {...} Τονίζει τας μεγίστας υπηρεσίας τας οποίας προσφέρει ο κρατικός σύνδεσμος των Γερμανών γυμναστών και επάγεται ότι διά της ενότητος εις την διοίκησιν και της ενιαίας κατευθύνσεως, η σωματική αγωγή του γερμανικού λαού βαίνει αίματωδώς εις την πραγματοποίησιν των υψηλών και ευγενών ιδανικών της.»¹¹²

Ο Carl Diem με τη σειρά του υπήρξε αναμφίβολα μια πολύ σπουδαία προσωπικότητα. Έχουν γραφεί πολλά γι' αυτόν, λόγω της θέσης και του έργου του στα πλαίσια του διεθνούς Ολυμπιακού κινήματος. Παλαιός αθλητής μεσαίων και μεγάλων αποστάσεων ο ίδιος, καθώς και αθλητής στο παράξενο αγώνισμα της πορείας με πλήρη στρατιωτική εξάρτηση, είχε αργότερα ηγηθεί γερμανικών αθλητικών αποστολών σε διάφορους διεθνείς αγώνες, Ολυμπιάδες, κλπ, είχε διατελέσει επί είκοσι χρόνια γραμματέας της γερμανικής κυβερνητικής επιτροπής για τον αθλητισμό και την αναψυχή, είχε ιδρύσει ανώτατη σχολή στην Κολωνία με το ίδιο αντικείμενο και βέβαια διετέλεσε πρόεδρος της Γερμανικής Ολυμπιακής Επιτροπής και πρόεδρος της επιτροπής των Ολυμπιακών αγώνων του Βερολίνου (1936), κυρίως όμως έγινε γνωστός ως συγγραφέας πολυάριθμων, θεωρητικών κειμένων, βιβλίων και άρθρων για τον αθλητισμό καθώς και εκδότης αξιόλογων αθλητικών περιοδικών. Έχει υποστηριχθεί ότι ήταν ίσως «ο σπουδαιότερος ιστορικός του αθλητισμού και ο εμβριθέστερος θεωρητικός της αθλητικής αγωγής» στον 20ο αιώνα.¹¹³ Η σχέση του με το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς υπήρξε αμφιλεγόμενη. Δεν προερχόταν από του κόλπους του εθνικοσοσιαλιστικού κινήματος αλλά διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα γερμανικά αθλητικά πράγματα επωφελούμενος της απόσυρσης από το προσκήνιο του μη αρεστού στους ιθύνοντες του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος, Theodor Levald, ο οποίος ήταν πρόεδρος της Γερμανικής Ολυμπιακής Επιτροπής μέχρι την αναρρίχηση των εθνικοσοσιαλιστών στην εξουσία. Ο Diem δεν επεχείρησε βέβαια να έλθει σε ρήξη με το καθεστώς. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς χρησιμοποίησε τον Diem και ο Diem

¹¹² Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη και Κατσίτη: «Εκθεςις», σελ. 214 - 215.

¹¹³ Mandell: *Αγώνες*, σελ. 133 - 140.

επωφελήθηκε των περιθωρίων δράσης που του δόθηκαν, αξιοποιώντας τα με τον καλύτερο τρόπο, καθώς υπήρξε ο πραγματικός ιθύνων νους και η ψυχή της διοργάνωσης της επιβλητικής και πολύ επιτυχημένης Ολυμπιάδας του Βερολίνου στην οποία εισήχθησαν διάφορες τελετουργίες που ευθέως παρέπεμπαν στην αρχαία Ελλάδα, όπως π.χ. η Ολυμπιακή λαμπαδηδρομία, καθώς και η διοργάνωση στο Βερολίνο, παράλληλα με την τέλεση των αθλητικών αγώνων, μεγάλης καλλιτεχνικής έκθεσης με έργα που απεικόνιζαν την αισθητική του αθλητικού σώματος και περιλάμβανε πολλά γλυπτά της αρχαίας ελληνικής τέχνης, αυθεντικά ή αντίγραφα, καθώς και νεότερα έργα εμπνευσμένα όμως και αυτά από την αρχαία ελληνική τέχνη. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Diem, μεταπολεμικά, αποκαταστάθηκε από το γερμανικό δημοκρατικό καθεστώς, καθώς, κατά κάποιο τρόπο η γερμανική κοινωνία του συγχώρησε την πρότερη σύμπλευσή του με τον Ε/Σ.

Οι απεσταλμένοι της ελληνικής γυμναστικής ακαδημίας, συντάκτες της έκθεσης προς το υπουργείο παιδείας, μετέφεραν τα κυριότερα σημεία και της διάλεξης του Diem κατά τη διάρκεια του αθλητικού συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της Ολυμπιάδας:

*«Ο κ. Κάρολος Ντίμ καθηγητής – Γενικός Γραμματεύς της Δ. Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων εις την διάλεξιν του «περί των βάσεων της σωματικής αγωγής» εκκινών από την σκοπιμότητα του συνεδρίου περί ανταλλαγής σκέψεων επί των προβλημάτων της γυμναστικής κάμνει εισαγωγικά μίαν κρίσιν δι' όλα τα συστήματα της Ανατολής και τα Δύσεως και καταλήγει εις το Σουηδικόν σύστημα το οποίον καθορίζει ότι έχει γενικόν σκοπόν την σωματικήν διάπλασιν διά να κάμη εκείθεν την κριτικήν των νεωτέρων συστημάτων γυμναστικής και της ρυθμικής, άτινα στηρίζονται εις την φυσικότητα των κινήσεων και τάσσεται υπέρ του Σουηδικού συστήματος συμπληρουμένου με τα αθλητικά. Δέχεται τόσον διά την ηλικίαν των 6-12 ετών όσον και διά τας λοιπάς ως απαραίτητον την φορμαρισμένην άσκησιν του Σουηδικού συστήματος. Καταφέρεται κατά παντός γυμναστικού συστήματος μη δίδοντας θέσιν εις τον αθλητισμόν, καθώς επίσης και εναντίον της υπερμέτρου αναπτύξεως του αθλητισμού και ιδία του επαγγελματικού αθλητισμού τον οποίον καθορίζει ως στερούμενον της χαράς και του περιεχομένου της ελευθέρας ασχολίας. Δέχεται ότι με τας σωματικάς ασκήσεις δύναται να καλλιεργηθή κατά τον ευκολώτερον τρόπον η λαϊκή τέχνη και η αγάπη πρός την πατρίδα, και ότι οι Ολυμπακοί αγώνες είχαν αυτήν την διπλήν σημασίαν ότι είναι εορτή εθνική και εορτή της ανθρωπότητας, όπου κάθε αθλητής αγωνίζεται διά το έθνος του. Εν τέλει καταλήγει ότι αι σωματικάί ασκήσεις πρέπει να στηρίζονται εις τας μεγάλας αξίας της οικογενείας, της πατρίδος και της ανθρωπότητος.»*¹¹⁴

¹¹⁴ Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιοιολόγου, Σταμούλη και Κατσίπη: «Έκθεσις», σελ. 215 - 216.

Οι συντάκτες της έκθεσης μεταφέρουν επίσης τα κυριότερα σημεία των διαλέξεων δυο ακόμη επιφανών προσωπικοτήτων που μίλησαν στο ίδιο συνέδριο, των καθηγητών Κρίμμελ και Γιάνν:

«{...} Ο Δρ. Κρίμμελ Διευθυντής της Γυμναστικής Ακαδημίας του Βερολίνου και του τμήματος Σωματικής Αγωγής του Υπουργείου Παιδείας εις την διάλεξίν του «περί αγωγής» είπε: 'Ότι πρέπει η αγωγή να είναι αγωγή και του πνεύματος διά του σώματος και να έχη χαρακτήρα κοινωνικόν, σύμφωνα με την εθνικοσοσιαλιστικήν αντίληψιν. Μέσον προς επίτευξιν του σκοπού της τοιαύτης αγωγής δέχεται την συνειδητήν κίνησιν υπό τας ποικίλας μορφάς της και φορείς αυτής διδασκάλους ικανούς διά την σωματικήν και πνευματικήν διάπλασιν της νεότητος. Αναπτύσσων την αντίληψιν του εθνικοσοσιαλισμού περί εκπαιδεύσεως και φυλής, λέγει, ότι ο πολίτης είναι ένας κρίκος της κρατικής αλύσεως και πρέπει διά της αγωγής να καθίσταται ικανός διά την ζωήν, άξιος υπερασπιστής της πατρίδος του εν ώρα κινδύνου και δημιουργός υγιούς οικογενείας κατά το Σπαρτιατικόν πρότυπον'. {...} Ο κ. Ερρίκος Γιάννς, καθηγητής της φιλοσοφίας της αγωγής εις το Πανεπιστήμιον του Μάρμπουργκ πραγματευόμενος το θέμα «Ανθρωπολογία της νεότητος» είπεν: 'Ότι ο Ευρωπαϊκός πολιτισμός εγήρασεν και ότι η επικράτησις της Ολυμπιακής σκέψεως οδηγεί εις την αναγέννησιν του Κλασικού ιδεώδους. Κατηγορεί τας μέχρι τούδε, κατευθύνσεις της αγωγής ως καταστρεπτικάς της σωματικής και ψυχικής οντότητος του παιδιού και φρονεί ότι αι νέαι κατευθύνσεις της αγωγής πρέπει να τείνουν διά της δυνάμεως και της χαράς εις την εξέλιξιν των πολυτίμων ιδιοτήτων του παιδιού προς δημιουργίαν εν τω κόσμω Νέας Ζωής ισχυράς και ωραίας'. {...} ¹¹⁵

Ο Alfred Baeumler και η «Κουλτούρα της Δύναμης» ως φιλοσοφικό θεμέλιο της Ε/Σ ιδεολογίας

Σε ιδεολογικό επίπεδο, εμβριθέστερος εκφραστής του πνεύματος του εθνικοσοσιαλισμού σε σχέση με την άθληση ήταν, πιθανότατα, ο Alfred Baeumler. Αν και το ακαδημαϊκό του υπόβαθρο είχε σχέση με τις λεγόμενες ανθρωπιστικές σπουδές (σπούδασε φιλολογία, ιστορία της τέχνης και αργότερα φιλοσοφία, σε Βερολίνο, Βόννη και Μόναχο), ανέπτυξε ωστόσο μεγαλύτερο ενδιαφέρον στα παιδαγωγικά όπου απέκτησε πλούσια εμπειρία. Η διδακτορική του διατριβή την οποία ολοκλήρωσε επιτυχώς το 1914 είχε θέμα «Το πρόβλημα της καθολικότητας στην καντιανή αισθητική», κατέλαβε δε καθηγητική έδρα το 1928. Το γενικό ενδιαφέρον του για τα παιδαγωγικά εξελίχθηκε σε

¹¹⁵ Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη και Κατσίπη: «Έκθεσις», σελ. 215.

ειδικότερο ενδιαφέρον για την περιοχή της φυσικής αγωγής, ιδίως κατά την περίοδο μετά το 1933, οπότε και κατέλαβε τη θέση του επιστημονικού διευθυντού του γερμανικού κολλεγίου φυσικής αγωγής. Το 1935 εξέδωσε το *Internationale Zeitschrift für Erziehung* (Διεθνές Περιοδικό της Αγωγής) και το 1936 το *Weltanschauung und Schule* (Ιδεολογία και σχολείο).

Ακριβώς λόγω της ιδιότητάς του ως θεωρητικού της αγωγής, η περίπτωση του Baeumler χρήζει μεγαλύτερης προσοχής. Μεταξύ των ισχυρών παραγόντων της τότε Γερμανίας, ο μὲν Tschammer und Osten είχε την τυπική επιστασία του συνόλου των αθλητικών φορέων. Ο Diem είχε πολύ στενούς δεσμούς με το Ολυμπιακό κίνημα και σχετιζόταν αμεσότερα με τον αθλητισμό που η Γερμανία παρήγαγε για εξωτερική κατανάλωση, ιδίως κατά τη διάρκεια της Ολυμπιάδας του Βερολίνου. Ο Baeumler τέλος είχε μεγαλύτερη σχέση με τη φιλοσοφία που ανέπτυξε το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς για την σωματική αγωγή των νέων - της επερχόμενης, δηλαδή, γενιάς - στους οποίους το καθεστώς φιλοδοξούσε να επενδύσει εκπαιδευτικά, με σκοπό την οικοδόμηση του «νέου κράτους» και της «νέας κοινωνίας» που οραματίζονταν.

Τη συμβολή του Baeumler ως θεωρητικού της φυσικής αγωγής στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία έχει επισταμένως διερευνήσει η Magdalinski, από τη μελέτη της οποίας προέρχονται οι προηγούμενες βιογραφικές πληροφορίες.¹¹⁶ Το συμπέρασμα στο οποίο φαίνεται να καταλήγει για τον Baeumler είναι ότι επρόκειτο για μια σπουδαία προσωπικότητα που κινήθηκε εντός των γενικών ιδεολογικών πλαισίων του καθεστώτος. Ο Baeumler συμμερίζονταν αρκετές από τις πρωτογενείς χιτλερικές περί άθλησης αντιλήψεις, προσπάθησε, όμως, παράλληλα, να προωθήσει και τις δικές του προσωπικές ιδέες που ήταν διαφοροποιημένες σε ορισμένα κρίσιμα σημεία από τις αθλητικές αντιλήψεις του Hitler (όπως εκτίθενται *Mein Kampf*). Η παρουσίαση της προσωπικότητας και του έργου του Baeumler από την Magdalinski μοιάζει κάπως αγιογραφική και, προκειμένου να το πετύχει αυτό, προσπαθεί να υπερτονίσει τα σημεία διαφοροποίησής του από την επίσημη γραμμή του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος. Η συλλογιστική της Magdalinski ξεκινά από την άποψη ότι, όταν οι εθνικοσοσιαλιστές, αναρριχήθηκαν στην εξουσία, δεν είχαν ακόμη αποκρυσταλλώσει μια σαφή ιδεολογικοπολιτική πλατφόρμα που να λειτουργεί ως σχέδιο εφαρμογής πολιτικής σε συγκεκριμένα ζητήματα και τομείς και έτσι δεν είχαν προλάβει να διαμορφώσουν αναλυτικό πολιτικό πρόγραμμα. Η λεγόμενη

¹¹⁶ Magdalinski, Tara: "Beyond Hitler: Alfred Baeumler, Ideology and Physical Education in the Third Reich" in: 11 *Journal of the Australian Society for Sports History* 2 (1995) 61 – 79.

εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία ήταν τόσο ασαφής ώστε να μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι υπήρχαν τόσες εκδοχές της όσοι και οι εκάστοτε φερόμενοι ως φορείς και εκφραστές της. Στο ζήτημα της άθλησης και της σωματικής αγωγής υπήρχε επίσης αισθητό κενό το οποίο σε μεγάλο βαθμό φρόντισε να καλύψει, σε θεωρητικό επίπεδο, ο Baeumler, εισάγοντας τη δική του φιλοσοφία για τη σωματική αγωγή και την άθληση. Σύμφωνα με την Magdalinski, ο Baeumler παρέσχε μια θεωρητικά και ιστορικά θεμελιωμένη εξήγηση της φυσικής αγωγής, συνδέοντας διαφορετικές περιόδους της γερμανικής ιστορίας με την εποχή του. Σκοπός του ήταν η σύνδεση του ατόμου με τη λαϊκή κοινότητα (Volk), σύνδεση η οποία πίστευε ότι είχε καταλυθεί κατά τη διάρκεια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, καθώς και η αναγέννηση των παραδοσιακών γερμανικών αξιών. Η Magdalinski, ορθώς διαπιστώνει ότι το θεωρητικό οικοδόμημα του Baeumler για τη γερμανική σωματική αγωγή στηρίζεται στην ιστορική μορφή της γερμανικής γυμναστικής, τον Friedrich Ludwig Jahn. Η μελέτη κειμένων του ιδίου του Baeumler πράγματι επαληθεύει αυτή την άποψη. Ο Baeumler ανατρέχει συνεχώς στον Jahn και επικαλείται τις ιδέες και το έργο του. Ο Jahn είχε αναπτύξει ένα σύστημα γυμναστικής με στρατιωτικό χαρακτήρα που οργάνωνε τους Γερμανούς σε γυμναστικούς ομίλους, γνωστούς με την ονομασία Turnen. Σύμφωνα με τον Richard, η ανάπτυξη των Turnen είχε έλθει ως απάντηση στην ήττα των Πρώσων από τον γαλλικό στρατό στη μάχη της Ιένας το 1806 και αποτελούσε, κατά κάποιο τρόπο, μια διέξοδο εθνικής αντίστασης των Γερμανών στον γαλλικό επεκτατισμό της εποχής του Ναπολέοντα. Θεωρώντας τη φυσική αγωγή σαν μια στρατιωτική προετοιμασία, θέλησε να εκπαιδεύσει τη νεολαία για να μπορέσει να συμβάλει στην οικδόμηση αυτού που αποκαλούσε εθνική γερμανική ιδιοφυΐα. Ο Jahn επεδίωξε την επιλογή μιας δυνατής και αγνής ράτσας, την κατάργηση των ξένων γλωσσών και τη μίμηση του ελληνικού ιδεώδους. Από εδώ, σύμφωνα πάντα με τον Richard, προέρχονται τα συνθήματα που θα επαναληφθούν αργότερα από τον Hitler. Ο Jahn κήρυκας του αντισημιτισμού και της γερμανικότητας τιμήθηκε πολύ από το Γ' Ράιχ. Οι εθνικοσοσιαλιστές διεκδίκησαν την κληρονομιά του Jahn που συνδύαζε τη λατρεία του κορμιού και της αρρενωπής δύναμης με τη θεωρία του ρατσισμού.¹¹⁷ Η Magdalinski θεωρεί ότι ο Baeumler επηρεάστηκε κυρίως από το βιβλίο του Jahn, *Deutsches Volkstum* (Γερμανική Εθνικότητα) του 1810 και προσπάθησε να συνδέσει τις ιδέες του Jahn με τις αρχές του εθνικοσοσιαλισμού ώστε να θεμελιώσει την ιστορική συνέχεια του

¹¹⁷ Richard, Lionel: *Le nazisme et la culture*. Editions François Maspero. Ελλ. εκδ. με τίτλο: *Ναζισμός και Κουλτούρα*. «Αστάρτη». Αθήνα³ 1999, σελ. 26 – 28.

εθνικοσοσιαλισμού, εμφανίζοντας τον Jahn ως ένα είδος προφήτη του εθνικοσοσιαλισμού. Παραλλήλιζε τη γερμανική ήττα του 1806 με την αποδυνάμωση της Γερμανίας μετά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, ο οποίος οδήγησε στην πολιτική άνοδο του εθνικοσοσιαλισμού. Σύμφωνα με την Magdalinski, ο Baeumler ανέτρεχε στη γυμναστική παράδοση των Turnen καθώς εκεί έβλεπε την πραγμάτωση της άθλησης όχι ως ατομικής υπόθεσης, ως υπόθεσης ατομικής διασκέδασης, ευχαρίστησης ή επίδειξης, αλλά μάλλον ως είδος εθνικού καθήκοντος στην υπηρεσία του εθνικού κράτους. Η Magdalinski σωστά επισημαίνει ότι δεν ήταν μόνο οι θεωρίες του Jahn που επηρέασαν την σκέψη του Baeumler, αλλά και οι γυμναστικές αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων τις οποίες ο Baeumler επικαλούνταν προκειμένου να παράσχει την απαραίτητη ιστορική θεμελίωση στον εθνικοσοσιαλισμό, εμφανίζοντάς τον ως πολιτικό τους κληρονόμο. Βασική αρχή των θεωριών του Baeumler για τη φυσική αγωγή ήταν η σύνδεσή της με μια, καινοφανή για τότε, έννοια που εισήγαγαν οι εθνικοσοσιαλιστές, την ιδέα της *κοινότητας* (*Gemeinschaft*). Σε αντίθεση προς το φιλελεύθερο ατομικιστικό πνεύμα που ήταν διάχυτο κατά την περίοδο της δημοκρατίας της Βαϊμάρης (του καθεστώτος που προηγήθη της ανόδου των εθνικοσοσιαλιστών στην εξουσία) και σε συμφωνία με το πνεύμα του Jahn, ο Baeumler διατείνονταν ότι η κοινότητα ήταν πιο σημαντική από το άτομο. Η Magdalinski ισχυρίζεται ότι αν και ο Baeumler συμεριζόταν την ιδέα του ολοκληρωτικού χαρακτήρα της κοινότητας, δε συμεριζόταν εξ ολοκλήρου τη φυλετική θεωρία του εθνικοσοσιαλισμού και λόγω αυτής της ιδεολογικής διαφοροποίησης δεν έγινε ποτέ απολύτως αποδεκτός από τους εθνικοσοσιαλιστές. Η μελέτη κειμένων του ιδίου του Baeumler δεν πείθει απολύτως για την ορθότητα των επισημάνσεων της Magdalinski ως προς τον βαθμό διαφοροποίησης των θεωριών του Baeumler από τη βασική εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία. Πράγματι η θεωρία του Baeumler για τη φυσική αγωγή διακρίνεται για τις συνεχείς αναφορές και την έμφαση στην ιδέα της λαϊκής κοινότητας την οποία η Φ.Α. όφειλε να υπηρετεί, η αντίληψη όμως αυτή καθόλου δεν έρχεται σε αντίθεση με την εθνικοσοσιαλιστική θεωρία. Σε βιβλίο του 1934 με τίτλο «*Οι φιλοσοφικές βάσεις του εθνικοσοσιαλισμού*», ο Otto Dietrich, διδάκτωρ φιλοσοφίας και σημαίνον στέλεχος του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος, επιφορτισμένος, ως υφυπουργός προπαγάνδας, με το έργο της παρουσίασης της εθνικοσοσιαλιστικής κοσμοθεωρίας, αναφέρεται εκτενώς στη «φιλοσοφία της κοινότητας», την οποία επισημαίνει ως την

ειδοποιό διαφορά της εθνικοσοσιαλιστικής κοσμοθεωρίας, αντιπαραθέτοντας την προς το πνεύμα του ατομικισμού.¹¹⁸

Στην έννοια της κοινότητας ο Baeumler δίδει σαφέστατα εθνικό – φυλετικό περιεχόμενο. Τα άτομα πρέπει να λαμβάνουν υπ' όψη, σε όλες τους τις ενέργειες, τη λαϊκή κοινότητα. Το σώμα και η σωματική ανάπτυξη νοείται σε συνάρτηση με την ισχυροποίηση της κοινότητας συνολικά. Άμεση εφαρμογή αυτού του κοινοτικού πνεύματος στο πεδίο της φυσικής αγωγής ήταν η απόρριψη, από τον Baeumler, της ιδέας για τη φυσική αγωγή ως ιδιωτικής υπόθεσης και η υποστήριξη του ολοκληρωτικού, αποκλειστικού ελέγχου της φυσικής αγωγής από το κράτος. Το σώμα παύει να ανήκει αποκλειστικά στο άτομο. Ανήκει πρωτίστως στην κοινότητα, στο έθνος. Η Magdalinski διακρίνει μια κάπως επικριτική στάση του Baeumler απέναντι στα σπορ με την έννοια της αγωνιστικής εξειδίκευσης (του πρωταθλητισμού), της εγωιστικής επίτευξης ατομικών επιδόσεων, σε αντίθεση με την *Leibesübung* (φυσικές ασκήσεις) που θεωρούσε υγιέστερη προσέγγιση της άθλησης.

Στο ειδικό αυτό ζήτημα, τη στάση, δηλαδή, των εθνικοσοσιαλιστών απέναντι στον πρωταθλητισμό, αναφέρεται το άρθρο του Hoeberman με τον εύγλωττο τίτλο «Superman not Superathlete».¹¹⁹ Σύμφωνα με τα συμπεράσματα του ερευνητή, ιδεώδες των εθνικοσοσιαλιστών αποτελούσε η πολύπλευρη φυσική εξάσκηση που θα οδηγούσε στη διαμόρφωση ενός «νέου τύπου ανθρώπου», σε πλατιά κοινωνική βάση μάλλον, παρά η αγωνιστική εξειδίκευση μεμονωμένων αθλητών σε συγκεκριμένα σπορ. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι απέφευγαν να επενδύουν προπαγανδιστικά στις όποιες αθλητικές επιτυχίες Γερμανών αθλητών σε διεθνή αθλητικά γεγονότα - κάθε άλλο. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του διάσημου Γερμανού αθλητή της επαγγελματικής πυγμαχίας Max Smelling, ο οποίος, αφότου κατάφερε να νικήσει σε αμερικανικό έδαφος τον αφροαμερικανό, έως τότε αήττητο πυγμάχο, Liewis, εισέπραξε τις ελεγειακές επευφημίες των εθνικοσοσιαλιστών αξιωματούχων και του ιδίου του Hitler, προσωπικά.¹²⁰ Στη νίκη του οι εθνικοσοσιαλιστές διέκριναν ένα συμβολισμό του επερχόμενου «θριάμβου των Αρίων» που εξυπηρετούσε άριστα τις προπαγανδιστικές επιδιώξεις του καθεστώτος.

¹¹⁸ Dietrich, Otto: «*Die philosophischen Grundlagen des National Sozialismus*», Berlin 1934. Ελληνικές εκδόσεις με τίτλο: «*Οι φιλοσοφικές βάσεις του Εθνικοσοσιαλισμού*». Αθήναι¹1939, εκδόσεις «Ηλιοφόρος», Αθήναι²1995, σελ. 14 – 19.

¹¹⁹ Hoberman, John: “Primacy of Performance: Superman not Superathlete”, in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 69 – 85.

¹²⁰ Mandell: *Αγώνες*, σελ. 169 – 180.

Η Magdalinski προσπαθώντας να ανακαλύψει μικρές έστω διαφοροποιήσεις των αντιλήψεων του Baeumler σε σύγκριση με τις αντιλήψεις του Hitler, διακρίνει την λεπτή διαφοροποίηση της ιδέας της φυσικής άσκησης ως παράγοντα φυλετικής ενδυνάμωσης και υγείας που εκφράζει ο Hitler, σε αντιδιαστολή με την ιδέα της άσκησης ως παράγοντα εξυγίανσης της κοινότητας όχι μόνο με την στενή βιολογική έννοια αλλά με μια ευρύτερη ψυχοσωματική έννοια. Τέλος η Magdalinski σημειώνει ότι ο Baeumler προσπάθησε να επισημάνει και να άρει την διυστική διαφοροποίηση μεταξύ σώματος και πνεύματος που θεωρούσε ότι είχε εισαχθεί φιλοσοφικά από τον Descartes, αποκαθιστώντας την ενότητα σώματος και πνεύματος – νου την οποία αναφανδόν υποστήριζε. Μάλλον υποτιμά όμως το βαθμό προσήλωσης και ευθυγράμμισης του Baeumler στην εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία. Η προσεκτική εξέταση ενός πολύ σημαντικού κειμένου του Baeumler, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο λόγος για τον οποίο η άθληση προσέλαβε ιδιαίτερη σημασία στο εθνικοσοσιαλιστικό ιδεολογικό οικοδόμημα, ήταν η σχέση της με την έννοια της δύναμης, η οποία με την σειρά της είχε προσδιοριστεί από τον Baeumler ως το ειδοποιό στοιχείο του «νέου πολιτισμού». Πρόκειται το δοκίμιο με τον τίτλο *Die weltanschaulichen Grundlagen der Deutschen Leibesübungen* (Τα κοσμοθεωρητικά θεμέλια της Γερμανικής φυσικής αγωγής) το οποίο περιέχεται, ως πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο, σε γερμανικό βιβλίο του 1934 με τον τίτλο *Sport und Staat* (Άθληση και Πολιτεία).¹²¹ Η ιδιαίτερη βαρύτητα αυτού του βιβλίου και ιδίως του συγκεκριμένου κειμένου, που έχει εκδοθεί μόλις έναν χρόνο μετά την αναρρίχηση των εθνικοσοσιαλιστών στην εξουσία, υποδηλώνεται από το γεγονός ότι στις πρώτες σελίδες υπάρχουν σύντομα ενυπόγραφα προλογικά σημειώματα, κατά σειράν, του ιδίου του Α. Hitler, του Η. Frick ως υπουργού εσωτερικών, του J. Goebbels ως υπουργού προπαγάνδας, καθώς και του Η. v. Tschammer und Osten ως αθλητικού ηγέτη του Ράιχ. Το βιβλίο αυτό έχει χαρακτηριστικά επίσημης ιδεολογικής δέλτου των εθνικοσοσιαλιστών για την άθληση. Τα περισσότερα κεφάλαια αναφέρονται σε θέματα ιστορίας της γερμανικής άθλησης, ενώ το πρώτο και σημαντικότερο το οποίο υπογράφει ο Baeumler, έχει θεωρητικό - φιλοσοφικό χαρακτήρα.¹²²

Σ' αυτό το μεστό σε φιλοσοφικά νοήματα δοκίμιο, ο Alfred Baeumler ξεκινά αντιπαραθέτοντας την πρότασή του για πραγμάτωση της εθνικοσοσιαλιστικής εκπαιδευτικής προσέγγισης, προς μian άψυχη και άζωη αστική, όπως την αποκαλεί, άποψη και πρακτική, η οποία όμως καθόλου δεν παρουσιάζει ενότητα αλλά μάλλον παριστά τα διάφορα στάδια της προϊούσας φυσικής παρακμής αυτού που κάθε φορά φαίνεται ως

¹²¹ Baeumler: «Grundlagen» in: *Sport*, σελ. 15 – 37.

¹²² Η μετάφραση του κειμένου του Α. Baeumler έγινε από τον Στέφανο Γκέκα.

αστική θεώρηση.¹²³ Η κριτική του Baeumler, που μοιάζει περισσότερο ως αφορμή προβολής της δικής του πρότασης, ως αντιπαράθεσης, ή ως διεξόδου, έχει αφετηρία την αποκομμένη από ζωή, θέληση και δύναμη, καθαρά διανοηματική και «αποστειρωμένη», λόγια αντίληψη περί πνεύματος, που εκδηλώνεται με μια μουσειακή, διακοσμητική προσέγγιση, ως κάτι που καλλιεργείται μέσω επισκέψεων μουσείων, καλλιτεχνικών εκθέσεων, ανάγνωσης ποιητικών συλλογών και ούτω καθ' εξής, ενώ ο αληθινός πολιτισμός θεωρεί ότι εδράζεται στην πραγματική ζωή, δηλαδή, στις σχέσεις και τη ψυχαγωγία των ανθρώπων. Βρίσκει επίσης την ευκαιρία ο Baeumler να εξηγήσει ότι με τον όρο εθνικοσοσιαλισμό εννοεί ένα νέο πρότυπο ζωής θεμελιωμένο πάνω στη «φυσική τάξη»:

*«Η κοσμοθεωρία του εθνικοσοσιαλισμού μας επαναφέρει στην αρχική και καθαρή ιδέα της κουλτούρας. Η κοσμοθεωρία αυτή διαρρηγνύει το περικάλυμμα που στο διάβα της αστικής εξέλιξης μας έχει εγκλωβίσει. Αποκαθιστά εκ νέου τον άνθρωπο στις ουσιώδεις σχέσεις του. {...} Αν θέλει κανείς να μάθει τι συμβαίνει με την κουλτούρα ενός λαού, τότε ας παρατηρήσει πως ζουν τα νεαρά ζευγάρια, τι στόχους θέτουν, ας στρέψει το βλέμμα στις οικογένειες για να εξετάσει πως περνούν οι νέοι μεταξύ δώδεκα και δεκαοκτώ. Ας διερευνήσει τις μορφές εργασίας και τους τρόπους εξάρτησης που μέσω αυτής εγκαθιδρύονται, ας ρωτήσει για τα σχολεία κάθε είδους, για τις εορτές και αργίες του λαού – και θα γνωρίσει τι τρέχει γύρω από την κουλτούρα αυτού του λαού.»*¹²⁴

Εν αντιθέσει με ό,τι αποκαλεί αστική περί πολιτισμού αντίληψη, για την οποία θεωρεί ότι διακρίνεται από την έμφαση που δίνει στην παθητική σχέση του ατόμου προς τα υλικά αγαθά, ως ειδοποιό διαφορά της εθνικοσοσιαλιστικής αντίληψης περί πολιτισμού, θεωρεί το επίπεδο που προσδιορίζει τις σχέσεις που έχουν μεταξύ τους τα άτομα που συνθέτουν την συλλογική υπόσταση της λαϊκής κοινότητας:

«Ο εξανθρωπισμός του ανθρώπου δεν επιτυγχάνεται μέσω της συμμετοχής του σε ορισμένα πολιτιστικά αγαθά, αλλά μέσω της σχέσης που πρέπει να έχει με τους άλλους. Αυτό αποτελεί το βαθύτερο νόημα της λέξης συμπατριώτης [volksgenosse]. Ενώ κατά την αστική αντίληψη η αξία του ανθρώπου προσδιορίζεται από την προς τον κόσμο των αγαθών σχέση του, κατά την εθνικοσοσιαλιστική αντίληψη η αξία του καθορίζεται από τη ζωντανή σχέση του προς τα μέλη του Λαού του. Ο αστικός άνθρωπος είναι πνιγμένος μέσα στην πληθώρα αγαθών που έχει ο ίδιος παραγάγει. Ο

¹²³ Baeumler: «Grundlagen» in: *Sport*, σελ. 14.

¹²⁴ Baeumler: «Grundlagen» in: *Sport*, σελ. 15 - 17.

*εθνικοσοσιαλισμός σημαίνει την επιστροφή από τον απονεκρωτικό κόσμο των πραγμάτων, σε εκείνον των αληθινών, δυνάμεων που δημιουργούν.»*¹²⁵

Ως κρίσιμο παράγοντα της αληθινής έννοιας του πνευματικού πολιτισμού προσδιορίζει ο Baeumler τη στάση ζωής, που αφορά κυρίως το ερώτημα του αν είναι παθητική ή δημιουργική. Ας μη διαφεύγει ότι αυτή η φιλοσοφική προσέγγιση αποτελεί εισαγωγή στην εθνικοσοσιαλιστική φιλοσοφία της άθλησης. Με τον τρόπο αυτό γίνεται φανερό ότι η άθληση εντάσσεται στον χώρο του πνεύματος και του πολιτισμού, ως εμπειρία και βίωμα υπαρξιακής σημασίας, ως ουσιώδης παράμετρος αυτού που μπορεί να αποκληθεί στάση ζωής, ατόμων, δηλαδή, που νοούνται ως αδιάσπαστα μέλη της φυλετικά προσδιορισμένης λαϊκής κοινότητας. Γράφει ο Baeumler:

*«Βεβαίως έχει διαφορά το αν κανείς στρέφεται προς τις υλικές ή τις πνευματικές αξίες. Σημαντική όμως είναι μόνον η στάση. Είτε ο άνθρωπος στρέφεται προς «πνευματικά» είτε προς υλικά αγαθά – από πολιτική άποψη η στάση του είναι και στις δυο περιπτώσεις παθητική. Τον αστό χαρακτηρίζει η στάση του δέκτη, της απλής ‘εμπειρίας’. Όμως το ζήτημα δεν είναι να καταναλώνεις κάτι, είτε πρόκειται για υλικά, είτε για πνευματικά αγαθά, αλλά το να είσαι και να δημιουργείς κάτι. {...} Έχει λησμονήσει ότι η κουλτούρα είναι ένας τρόπος ύπαρξης του ανθρώπου · όχι ‘συμμετοχή’ σε όσο το δυνατόν περισσότερα αγαθά, αλλά τρέχουσα ζωή. Και μάλιστα, τότε ακριβώς μπορούμε να ομιλούμε περί κουλτούρας, όταν η ζωή αυτή έχει αποκτήσει μια ορισμένη, ενιαία και διαρκή μορφή. Ζωή που ολοκληρώνεται εντός στερεά θεμελιωμένων, υψηλά κρατουμένων και καθαρά τηρουμένων τύπων – να τι είναι κουλτούρα.»*¹²⁶

Συνεχίζοντας, όμως, περαιτέρω την κριτική του, ο Baeumler στρέφει τα βέλη του και εναντίον πιο ξεπεσμένων σταδίων αυτής της εξέλιξης της, αρχικά αστικής, συν τω χρόνω και φιλελεύθερης, όπως θεωρεί, περί πολιτισμού αντίληψης, εκφράζοντας επί παραδείγματι πλήρη αποστροφή και περιφρόνηση για την σύγχρονη του χρησιμοθηρική περί παιδείας αντίληψη, για την οποία κύριος στόχος είναι η επαγγελματική κατάρτιση, επαναφέροντας με μια κάπως διαφορετική διατύπωση την ουσία των αντιλήψεων που και ο Hitler είχε εκθέσει στο *Mein Kampf*:¹²⁷ Ως επίκεντρο της αντιπαράθεσης καταδεικνύεται ο θεμελιώδης παρατηρούμενος δυισμός μεταξύ ύλης και πνεύματος, ο οποίος θεωρείται από τον Baeumler η πραγματική γενεσιουργός αιτία του εκφυλισμού που εμφανίζεται στον αστικό κόσμο. Αυτόν το δυισμό θεωρεί ότι καλείται να γεφυρώσει ο εθνικοσοσιαλισμός,

¹²⁵ Baeumler: «Grundlagen» in: *Sport*, σελ. 17.

¹²⁶ Baeumler: «Grundlagen» in: *Sport*, σελ. 14 - 15.

¹²⁷ Baeumler: «Grundlagen» in: *Sport*, σελ. 17 - 18.

με την άθληση να διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο, ως το μόνο αυθεντικό πεδίο στο οποίο εκδηλώνεται στην καθαρότερη και πιο φυσική της έκφραση η έννοια της **Δύναμης**. Η **Δύναμη** (έννοια κεντρικής σημασίας για την θεώρησή του), καθίσταται η γέφυρα μεταξύ ύλης και πνεύματος, αφ' ενός ως με τρόπο φυσικό συνδεδεμένη με το σώμα και την φύση, αφ' ετέρου ως ο πραγματικός μοχλός και διαμορφωτής των όποιων ιδεών. Ιδέες ξεκομμένες και αποξενωμένες από την φυσική υπόσταση και δύναμη, θεωρεί ότι είναι αδύναμες να δημιουργήσουν οτιδήποτε πέραν τεχνητών διαχωριστικών κοινωνικών γραμμών και αστικών συμβατικοτήτων. Απεναντίας η μια αληθινή και ζωντανή Ιδέα είναι εκείνη, της οποίας εκδήλωση αποτελεί το είδος ανθρώπου που ολοκληρώνεται μέσω της Λαϊκής Κοινότητας. Η ιδέα αυτή προσεγγίζεται ολιστικά, βιώνεται μέσω της εμπειρίας, και εκδηλώνεται με την αυθυπέρβαση που εξ ορισμού συντελείται στην διαδικασία της άθλησης. Αυτή είναι και η μόνη ιδέα που μπορεί να αναζωογονήσει και να αναγεννήσει την Λαϊκή Κοινότητα, αφού στηρίζεται από την Δύναμη ως κεντρική φυσική πραγματικότητα που ενεργοποιεί και φορτίζει τη ζωή της Λαϊκής Κοινότητας. Αυτή η Δύναμη, που διαθέτει όλα τα γνωρίσματα του είδους με το οποίο συνδέεται, είναι το μυστικό της ζωής, της ευρωστίας, της ισχύος αλλά και του πνεύματος, που πλέον είναι αληθινό και ακμαίο με την έννοια της απτότητας, της φυσικής συνάφειας και εμπειρίας, του βιώματος και των δυνάμεων της ζωής και όχι κάποια ακαδημαϊκή φαντασίωση. Αυτό που συνήθως στον αστικό κόσμο χαρακτηρίζεται ως πνεύμα, πολιτισμός, κουλτούρα, αντικαθίσταται από κάτι φυσικά ζωντανό το οποίο, καθώς ο Baumeier επισημαίνει, είναι «κουλτούρα» – δηλαδή καλλιέργεια – με την κυριολεκτική σημασία του όρου, όντας ακριβώς καλλιέργεια της αρμονικής δύναμης σε όλες της τις παράλληλες εκδηλώσεις:

«Δεν υπάρχει καμία αξία που δεν θα συνδέονταν προς μια φυλετικώς και εθνοκοινωνικώς καθορισμένη δημιουργό δύναμη. Ποτέ δεν θα μπορούσαμε χωρίς ανταπάτη να φανταστούμε αξίες, που να είναι ανεξάρτητες από την ενεργό ύπαρξη των πραγματικών όντων που τις παράγουν. Η υπαρξιακή δύναμη είναι η θεμελιώδης και πρωταρχική ιδέα της περί κουλτούρας εθνικοσοσιαλιστικής φιλοσοφίας: όμως όπου ενυπάρχει μια υπαρξιακή, ζώσα Δύναμη, εκεί επίσης υπάρχει μια Ιδέα προς την οποίαν η Δύναμη κατευθύνει την ωρίμανση, μια κατάσταση πληρότητας, την οποίαν αυτή αγωνίζεται να επιτύχει. {...} Η φιλελεύθερη κοσμοθεωρία κατέληξε σε μιαν φιλοσοφία ενός αφηρημένου 'πνεύματος' χωρίς πατρίδα, το οποίον αναιρούσε την δύναμη από την οποία προήρχετο, το οποίο δηλαδή ουδέν ήθελε να γνωρίζει περί των γονέων του. Ως εκ τούτου κατ' ανάγκην ο αστικός 'ιδεαλισμός' υποβαθμίσθηκε σε διανοητισμό. Μια αναβίωση αυτού του εθνικά άχρωμου, δυναμικά ασήμαντου 'ιδεαλισμού', αυτής της 'κουλτούρας

του αφηρημένου πνεύματος' είναι αδύνατη. Έχει χαράξει μια νέα εποχή. Την αποκαλούμε εποχή της κουλτούρας της Δύναμης. {...}»¹²⁸

Κεντρικό σημείο της όλης αντιπαράθεσης είναι, αυτή καθ' αυτή η ρίζα αυτού που αντιλαμβάνεται ως εθνικοσοσιαλιστική κοσμοθεωρία, η αγνόηση της οποίας αποτελεί το ιστορικό υπόβαθρο του εκτροχιασμού από την φυσική τάξη των πραγμάτων – της οποίας κατά τον Baeumler το πρότυπο επίσης βρίσκεται στην αρχαία Ελλάδα: ο διασπαστικός δυισμός μεταξύ φύσης και πνεύματος, μεταξύ σώματος και πνεύματος, έχει ως συνέπεια την αποτελμάτωση αμφοτέρων των πλευρών. Την (αρχαία) Ελληνική κουλτούρα την προσδιορίζει ως την κατ' εξοχήν «κουλτούρα της δύναμης». Μια δύναμη που δεν αναφέρεται μόνο σε φυσικό επίπεδο αλλά ξεκινά ως πνευματική δύναμη και προεκτείνεται και σε φυσικό επίπεδο:

«Η κάποτε κρατούσα άποψη ότι ήταν δυνατόν να διαπαιδαγωγηθούν άνθρωποι κατά το Ελληνικό πρότυπο μέσω αφηρημένου πνεύματος (Λόγου [σ.τ.μ.: ελληνικά στο πρωτότυπο]) ήταν απόρροια απίθανης παρανόησης. Δεν θα πρέπει να εκκινήσουμε εκεί όπου έπαυσαν οι Έλληνες – αλλά να λάβουμε ως αφετηρία την δική τους πρωταρχική, όχι κάποιο αφηρημένο πνεύμα, αλλά την εγγενή φύση [σ.τ.μ.: ελληνικά στο πρωτότυπο] (είδος). Η Ελληνική κουλτούρα ήταν μια κουλτούρα της Δύναμης όπως κάθε μεγάλη κουλτούρα. Δύναμη δεν είναι η 'ωμή δύναμη', δεν είναι η 'κτηνωδία' - ούτε η 'αναισθησία'. Επίσης δύναμη δεν είναι 'μόνο' κάτι σωματικό. Όλες οι παραπάνω αποστροφές [σ.τ.μ.: οι εντός εισαγωγικών] προδίδουν την προέλευσή τους από το παραγεμισμένο με κάθε είδους καταναλωτικά αγαθά αστικό σαλόνι. Η λέξη δύναμη είναι μη οικεία για τον αστό · παραπέμπει σε κάτι που στον κονσερβοποιημένο κόσμο του δεν εμφανίζεται. Και εν τούτοις, οτιδήποτε είναι ισχυρό και διαρκές, εποικοδομητικό και εξυγιαντικό ανάγεται στη δύναμη. Η υποβάθμιση της ιδέας της Δύναμης από την αστική φιλοσοφία αποτελεί για μας σήμερα ένα ιστορικό φαινόμενο, όπως περίπου η ενδυμασία κατά την περίοδο Biedermeier. Η αστική σκέψη αδυνατεί να κατανοήσει ότι η δύναμη δεν αποτελεί μια κάποια από όλες τις εκδηλώσεις, αλλά τη ρίζα και πηγή των πάντων · αδυνατεί να βρει την πρόσβαση στην μυστηριώδη εκείνη αλληλουχία σώματος και ψυχής, αισθητού και πνευματικού, φύσης και ψυχής – αλληλουχία η οποία υπάρχει παντού εκεί, όπου εκδηλώνεται αυθεντική δύναμη. Διότι η δύναμη είναι πάντοτε ακέραια, πάντοτε αδιαίρετη, όπως η ζωή, όπως η ψυχή. Η κουλτούρα του αφηρημένου πνεύματος θεμελιώνεται στη πλανερή εντύπωση περί διαχωρισμού του πνεύματος από τη Δύναμη, της ψυχής από το σώμα. Κατέτμησε τον ζώντα οργανισμό διαχωρίζοντάς τον στεγανά σε μία αθάνατη ψυχή και ένα νεκρό σώμα. Μέσω δε αυτής της διεργασίας

¹²⁸ Baeumler: «Grundlagen» in: *Sport*, σελ. 18.

απέκοψε τον μεμονωμένο άνθρωπο απ' το λαό του, τον κτήτορα από τον ακτήμονα, τον λόγιο από τον αμόρφωτο. Ανέκαθεν στο ένα μέρος στέκονταν οι διανοούμενοι, η μόρφωση, η κουλτούρα, ενώ στο άλλο ευρίσκοντο οι υπηρέτες, ο λαός. Αποκαλούνταν έτσι το σώμα υπηρέτης της ψυχής, διαχωρίζονταν η ιδέα από τη δύναμη, παραπέμπονταν η ιδέα κάπου μακριά στον ουρανό καθόσον στη γήινη δύναμη εναποτίθετο η υποτελής αποστολή της 'πραγμάτωσης' της επέκεινα κειμένης ιδέας. Αζωη πια, έτσι, άψυχη η δύναμη κατάντησε καμαριέρα της στα ύψη εξόριστης ιδέας, οφείλουσα να εκτελέσει απλώς τις επιταγές εκείνης. Στη δυσφήμιση της δύναμης και του κόσμου της ενέργειας (πράξης) διαιωνίζεται η παλαιά περί προπατορικού αμαρτήματος δοξασία. Όμως μια μητέρα που, επιστρατεύουσα όλες της τις δυνάμεις, έχει φέρει ένα παιδί στον κόσμο, θα αποκρούει πάντοτε την όποια θεώρηση του τέκνου της ως δοχείου του προπατορικού αμαρτήματος και την υποβάθμιση του ζώντος του οργανισμού σε ένα 'απλώς σωματικό' μέρος · συναισθάνεται το μυστήριο της άρρηκτης συνάφειας, του αίματος και της δύναμης, νιώθει ότι δεν έχουμε κανένα δικαίωμα να εκστομίσουμε κατά των προγόνων μας μια ετυμηγορία – κατάρρα. Όταν ο εθνικοσοσιαλισμός αποκρούει το να αποκαλείται ένα άξιο μέλος της Λαϊκής Κοινότητας ξεπεσμένος αμαρτωλός, η άμυνά του ανάγεται στην βαθιά συναίσθηση περί του συνόλου ζώντος οργανισμού του λαού του ως αλώβητου (απαραβίαστου), όχι σε κάποια ευτελή μορφή αυτοβαυκαλισμού, επιδιώκοντας την άμεση ανάδειξή του ως αλάθητου. Η δύναμη που έχει δημιουργήσει αυτόν τον ίδιον και τον λαό του, του είναι ιερά.»¹²⁹

Ό,τι όμως ισχύει για την επιθυμητή αντιστοιχία μεταξύ δύναμης και πολιτισμού ή πνεύματος ή κουλτούρας μεταφέρεται και στο πεδίο της πολιτικής. Ο προαναφερθείς δυισμός, δηλαδή η διάσπαση μεταξύ φύσης και πολιτισμού, θεωρεί ο Baeumler ότι εκδηλώνεται στο αστικό κράτος και ως μια νεκρότητα τόσο των δομών και θεσμών του όσο και ειδικότερα της εξουσιαστικής ισχύος του, η οποία, μη απορρέουσα από, και αντιστοιχούσα προς την φυσική, αρμονική και διαβαθμισμένη δύναμη, καθίσταται μη οργανική, νεκρή, στυγνή και ωμή βία. Η κοσμική τάξη όπως την αντιλαμβάνεται ο Baeumler και οι εθνικοσοσιαλιστές, απαιτεί την αληθινή αντιστοιχία μεταξύ εσωτερικής και φυσικής επίτευξης και εξωτερικής ισχύος, μεταξύ αληθινής δύναμης και εξουσίας, μεταξύ εθνικής οντότητας και κρατικής υπόστασης. Η δημιουργική δύναμη η οποία κατά τον Baeumler αποκτά μια υπόσταση σχεδόν μεταφυσική, συνδέεται με μια έννοια τόσο πνευματική όσο και βιολογική. Το είδος πρέπει να διατηρηθεί καθαρό και ισχυρό. Αυτή η επιδίωξη συνιστά την πρώτη και κύρια αποστολή της εθνικοσοσιαλιστικής «φιλοσοφίας της δύναμης»:

¹²⁹ Baeumler: «Grundlagen» in: *Sport*, σελ. 19.

«Γι' αυτό και πρωταρχικό θεμέλιο του εθνικοσοσιαλιστικού κοινοτικού βίου είναι η διατήρηση του είδους καθαρού. Έτσι εξάγεται η πρώτη πολιτική συνέπεια μιας φιλοσοφίας της δύναμης, κατ' αντίθεση προς μιαν απατηλή και αρριζώτη φιλοσοφία του αφηρημένου πνεύματος. Κάθε τι ομοειδές παράγεται από μια και την αυτή δύναμη. Η διατήρηση της δημιουργικής δύναμης καθαρής, η προστασία του είδους, είναι η υψίστη εντολή μιας κοινότητας που προσβλέπει στην αιωνιότητα και η πρώτη προϋπόθεση μιας κουλτούρας που αναφέρεται στην γη και το είδος.»¹³⁰

Το νόημα του φιλοσοφικού αυτού κειμένου του Baeumler επιτρέπει το συμπέρασμα ότι ο λόγος για τον οποίο η άθληση τοποθετήθηκε στο επίκεντρο του εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία ήταν ότι θεωρήθηκε από του ιθύνοντες του καθεστώτος ως το πιο χαρακτηριστικό πεδίο έκφρασης της «κουλτούρας της Δύναμης», η οποία, σύμφωνα με το σκεπτικό των θεωρητικών του εθνικοσοσιαλισμού, και του Baeumler εν προκειμένω, θεωρούνταν η πραγματική κινητήρια δύναμη για τη διάπλαση μιας ακμαίας και δημιουργικής λαϊκής κοινότητας σε κάθε εκδήλωση του βίου της. Ο Baeumler, χωρίς να παρεκκλίνει ουσιαστικά από το πνεύμα του Hitler, μοιάζει να προσθέτει κάτι επιπλέον στο πλαίσιο των εθνικοσοσιαλιστικών αντιλήψεων για την άθληση (όπως προηγουμένως συνοψίστηκε σε δέκα βασικά σημεία):

- α) Μεταχειριζόμενος πυκνή φιλοσοφική διατύπωση, ο Baeumler ανάγει το αθλητικό βίωμα σε γεγονός πνευματικής υφής, παρουσιάζοντας τον Ε/Σ ως ένα πολιτικό κίνημα θεμελιωμένο στην προερχόμενη από την αρχαία Ελλάδα «κουλτούρα της Δύναμης».
- β) Η πολιτική έμφαση στην αξία της άθλησης δικαιολογείται δυνάμει του ότι αναγορεύεται σε μέσον ενδυνάμωσης των ουσιαστών δεσμών της λαϊκής κοινότητας.

Είναι σκόπιμο να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η «φιλοσοφία της Δύναμης» ως θεωρητικό πλαίσιο της άθλησης δεν ήταν ένα προσωπικό ιδεολόγημα του Baeumler, ανεξάρτητο από την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία. Συγκεκριμένη αναφορά στο όρο «Δύναμη» κάνει και ο Hitler, όπως διαβάζουμε στο ενυπόγραφο από τον ίδιο εισαγωγικό σημείωμα του προαναφερθέντος συλλογικού τόμου για την άθληση και το κράτος, που, είχε εκδοθεί από το καθεστώς υπό την επιμέλεια του Baeumler:

«Στο Γ' Ράιχ δεν ισχύει μόνον η γνώση αλλά επίσης η Δύναμη – ύψιστο δε ιδεώδες για μας αποτελεί ο ανθρώπινος τύπος του μέλλοντος, στον οποίο, ακτινοβόλο πνεύμα φέρεται υπό θαυμασίου σώματος · μέσω αυτού του ιδεώδους θα επανέγρουν οι

¹³⁰ Baeumler: «Grundlagen» in: *Sport*, σελ. 19.

άνθρωποι, υπεράνω χρήματος και περιουσίας, τον δρόμο προς περισσότερο ιδεώδη και ουσιαστικά πλούτη.»¹³¹

Το πείραμα συγκρότησης μιας ηγέτιδας τάξης αθλητών - πολεμιστών

Μια πτυχή της εθνικοσοσιαλιστικής πολιτικής που παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον αποτελεί το ζήτημα της οργάνωσης των «SS». Το ενδιαφέρον προκύπτει λόγω: (α) του ρόλου κατείχαν ή διεκδικούσαν τα «SS» ως μια φυλετικώς επίλεκτη τάξη φρουρών του Ε/Σ κράτους, που, και μόνο λόγω της ανάληψης αυτού του ρόλου, θυμίζει εύλογα το ρόλο που επεφύλασσε για τα μέλη της τάξης των «φυλάκων» της *Πολιτείας* του, ο Πλάτων (που ήταν επιφορτισμένοι με καθήκοντα ασφαλείας έναντι των εξωτερικών αλλά και των εσωτερικών εχθρών της πολιτείας)¹³² και (β) της ιδιαίτερα απαιτητικής εκπαίδευσης των ανδρών των «SS» που έδινε απόλυτη προτεραιότητα στη σωματική άσκηση.

Ο Παπαθανάσης στη μελέτη του για τα «SS», περιγράφοντας όλο το ιστορικό της ίδρυσης, του σχηματισμού τους και της προοδευτικής ανάθεσης σ' αυτά ενός ιδιαίτερου ρόλου στα πλαίσια του γερμανικού Ε/Σ καθεστώτος, διαπιστώνει ότι τα «SS» φιλοδοξούσαν να ενσαρκώσουν την επιτομή του Ε/Σ ιδεώδους.¹³³ Προοριζόνταν να αποτελέσουν τη μέλλουσα ελίτ της Ε/Σ πολιτείας, έχοντας αναλάβει αστυνομικά καθήκοντα, καθήκοντα περιφρούρησης και προστασίας του αρχηγού, των στελεχών του καθεστώτος και του κράτους συνολικά.¹³⁴ Στις διαδικασίες επιλογής τους, ακολουθήθηκαν αυστηρότατα κριτήρια, τουλάχιστον μέχρι την έναρξη και κατά τα πρώτα χρόνια του πολέμου. Οι υποψήφιοι έπρεπε να αποδείξουν τη γερμανική καταγωγή τους σε βάθος τριών γενεών (αργότερα κατά τη διάρκεια του πολέμου έγινε στελέχωση και από μη Γερμανούς εθελοντές που προέρχονταν και από άλλες ευρωπαϊκές χώρες), έπρεπε να έχουν άψογα φυλετικά χαρακτηριστικά και αρίστη σωματοδομή και φυσική κατάσταση. Το ύψος τους έπρεπε να υπερβαίνει τα 1,78 μ. και για κάποιες μονάδες τα 1,81 μ. (Ο Γραμμένος στο εμπεριστατωμένο άρθρο του για τα «SS» αν και επαναλαμβάνει τα περισσότερα από τα ανωτέρω στοιχεία, αναφέρει ως 1,75 το ελάχιστο απαιτούμενο ύψος για αποδοχή στα «SS».)¹³⁵ Στην αρχή ο βαθμός προσήλωσης σε κριτήρια απόλυτης υγείας

¹³¹ Hitler, Adolf: in: *Sport und Staat*. Βερολίνο, 1934, σελ. 5.

¹³² Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 415 d8 – e3.

¹³³ Παπαθανάσης, Ηλίας: «Waffen SS: Οι επίλεκτοι πολεμιστές του Ράιχ.» στο : *Οι μονογραφίες του Περιοδικού στρατιωτική ιστορία*, Εκδόσεις Περισκόπιο.

¹³⁴ Στα ελληνικά κυκλοφορεί με πολλές πληροφορίες για την οργάνωση των «SS» το: Hoene, Heinz: *Η Μαύρη τάξη: Η ιστορία των «SS»*. Αθήνα 1970. Τίτλος πρωτοτύπου: *Der Schwarze corps: Die Geschichte der SS*. Μόναχο, 1968.

¹³⁵ Γραμμένος, Θεοφάνης: «Το Κράτος των SS», στον συλλογικό τόμο του περιοδικού *Ε-Ιστορικά* με τίτλο: *Αδόλφος Χίτλερ. Η άνοδος. Η σφαγή. Η κατάρρευση*. Εκδόσεις Τεγόπουλος Α.Ε., σελ. 83-90.

και αρτιμέλειας έφθανε στο σημείο ώστε να απαιτείται για την είσοδο στα «SS» ο ενδιαφερόμενος να μην έχει ούτε ένα χαλασμένο δόντι! Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σχετικές με την εκπαίδευσή τους πληροφορίες. Σε αντίθεση με τον τακτικό στρατό όπου τα αθλητικά αντικείμενα αποτελούσαν απλώς ένα ψυχαγωγικό διάλειμμα εκτός καθηκόντων, στα «SS» η φυσική άσκηση και οι σωματικές δεξιότητες ετέθησαν στο επίκεντρο. Όπως σημειώνει ο Παπαθανάσης, επικαλούμενος τον Stein, στα «SS», εκτός από τις εξαντλητικές πορείες με εξοπλισμό ή χωρίς εξοπλισμό και τις ασκήσεις για τη βελτίωση της αντοχής και της δύναμης, η άσκηση σε οργανωμένα αθλήματα αποτελούσε τμήμα του εκπαιδευτικού προγράμματος. Τόσο οι στρατιώτες των «SS» όσο και οι υπαξιωματικοί και οι αξιωματικοί, λάμβαναν μέρος σε καθημερινές αθλητικές δραστηριότητες, όπως σε δρόμους αντοχής και ταχύτητας, πυγμαχία, κωπηλασία και διάφορα άλλα αθλήματα, ομαδικά ή ατομικά. Η εκπαίδευση αυτή, εκτός από την υψηλή φυσική κατάσταση και τις σωματικές δεξιότητες, σφυρηλατούσε δεσμούς συντροφικότητας και αμοιβαίας εκτίμησης μεταξύ των αξιωματικών, υπαξιωματικών και στρατιωτών.

Η εξάσκηση στα «SS» είχε τριπλή υπόσταση. Εκτός από την άσκηση στις φυσικές ικανότητες και τα διάφορα αθλήματα, πραγματοποιούνταν εξαντλητική στρατιωτική εκπαίδευση, ακόμα και με πραγματικά πυρά! Το τρίτο σκέλος της εκπαίδευσης αφορούσε την ιδεολογική εκπαίδευση η οποία ήταν συνεχής και εξαντλητική. Τα «SS» προορίζονταν να αποτελέσουν τη νέα άρχουσα τάξη της Γερμανίας και της Ευρώπης, ως «Weltanschauliche Truppen», ως στρατιώτες, δηλαδή, στην υπηρεσία της κοσμοθεωρίας, αιχμή του δόρατος του εθνικοσοσιαλισμού.¹³⁶

Και ο Κωτούλας, στη μελέτη του για το «Γ' Ράιχ»,¹³⁷ παρουσιάζει πολλές πτυχές της ιστορίας του εθνικοσοσιαλιστικού κινήματος της Γερμανίας, την πορεία του προς την εξουσία, τις ιδεολογικές αρχές καθώς και την πολιτική που εφήρμοσε σε επί μέρους τομείς. Θέματα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που εξετάζει είναι η οργάνωση της νεολαίας, η θέση και ο ρόλος των «SS», η φυλετική - ευγονική πολιτική του καθεστώτος, οι μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης που επικράτησαν. Ως βασικά σημεία της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας αναφέρει τον εθνικισμό, τον αντικομμουνισμό, τον αντικαπιταλισμό, τον αντιεβραϊσμό και το φυλετισμό. Ο συγγραφέας αφού περιγράφει το ιστορικό γέννησης των «SS» και το ρόλο που σταδιακά ανέλαβαν ως έμπιστο σώμα ασφαλείας του καθεστώτος με αστυνομικά καθήκοντα, καθήκοντα περιφρούρησης των αξιωματούχων

¹³⁶ Παπαθανάσης: *Πολεμιστές*, σελ. 8 – 40.

¹³⁷ Κωτούλας, Ιωάννης: *Η Άνοδος του Γ' Ράιχ*. Έκδοση του περιοδικού Ιστορικά Θέματα. Αθήνα 2005.

του κόμματος, την ευθύνη λειτουργίας των στρατοπέδων συγκέντρωσης που καθιερώθηκαν με σκοπό τον περιορισμό των θεωρούμενων ως εχθρών (φυλετικών, πολιτικών κλπ.) του καθεστώτος, διατυπώνει την άποψη ότι τα «SS» απετέλεσαν το κύριο μέσο επιβολής της φυλετικής επανάστασης που προσδοκούσε να επιτύχει ο εθνικοσοσιαλισμός καθώς είχαν εξελιχθεί σε δεξαμενή στελεχών καθαρής γερμανικής καταγωγής και ριζοσπαστικής εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας, επιβεβαιώνοντας έτσι την προσπάθεια αναδόμησης της κοινωνίας με την καθιέρωση μιας νέας ιεραρχίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι πληροφορίες του συγγραφέα για δυο υπηρεσίες υπηγμένες στα «SS» που ανέπτυξαν πλούσια δραστηριότητα, το «Γραφείο Φυλής και Εγκατάστασης» το οποίο εκπονούσε έρευνες φυλετικού ενδιαφέροντος και το «Γραφείο Προγονικής Κληρονομιάς» το οποίο πραγματοποιούσε αρχαιολογικές μελέτες, ανασκαφές κλπ, σε περιοχές ειδικού ενδιαφέροντος για τους εθνικοσοσιαλιστές μεταξύ των οποίων και στην Ελλάδα.¹³⁸ Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι πληροφορίες για τους νόμους που επέβαλαν οικονομική ενίσχυση των υγιών ατόμων και περιορισμούς στην αναπαραγωγή των κληρονομικά επιβαρυνμένων, εγκληματιών, αλκοολικών, διανοητικών καθυστερημένων και ψυχοπαθών. Αναφέρει συγκεκριμένα το σχετικό νόμο της 14^{ης} Ιουλίου 1933 με βάση τον οποίο επιβλήθηκε υποχρεωτική στείρωση σε χιλιάδες άτομα που θεωρήθηκαν κληρονομικά επιβαρυνμένα κατά την περίοδο 1933-39. Μας πληροφορεί επίσης ότι αργότερα ακολουθήθηκαν και θανατώσεις για ευγονικούς λόγους. Άλλες όψεις της φυλετικής πολιτικής, που επισημαίνει ο συγγραφέας, ήταν η εφαρμογή του «νόμου για την υγεία του γάμου» (Ehegesundheitsgesetz) του 1935, που απαγόρευε τις επιβλαβείς ενώσεις επιβαρυνμένων ατόμων. Επίσης πληροφορούμαστε ότι τον Μάιο του 1934 ιδρύθηκε το «Γραφείο Φυλετικής Πολιτικής» (Rassenpolitisches Amt), με σκοπό το συντονισμό της ευγονικής πολιτικής. Ως δείγματα αυτής της πολιτικής αναφέρονται οι οικονομικές διευκολύνσεις και ενισχύσεις στα πολύτεκνα ζευγάρια και ο προσανατολισμός των γυναικών στην τεκνοποιεία αντί της επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Ως πιο ακραία εφαρμογή ευγονικής πολιτικής του εθνικοσοσιαλισμού ο Κωτούλας θεωρεί την καθιέρωση ειδικών ιδρυμάτων στα πλαίσια των «SS» με την επωνυμία «Πηγή της Ζωής» (Lebensborn). Επρόκειτο για μια αλυσίδα μαιευτηρίων και κέντρων αναπαραγωγής στα οποία, γυναίκες οι οποίες είχαν επιλεγεί με βάση τα φυλετικά τους χαρακτηριστικά, αναλάμβαναν αναπαραγωγικό ρόλο ενώ η ανατροφή των παιδιών ήταν κοινή, σε μια, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο συγγραφέας, ιδιότυπη πλατωνική

¹³⁸ Κωτούλας: *Άνοδος*, σελ. 95 – 100.

αντίληψη.¹³⁹ Σε βιβλίο που πρόσφατα κυκλοφόρησε στα Ελληνικά, η Νορβηγίδα Gizela Heidenreich, παιδί που γεννήθηκε σε ένα από τα μαιευτήρια της ελεγχόμενης από τα «SS» αλυσίδας της «Πηγής της Ζωής», παράλληλα με αυτοβιογραφικά στοιχεία, παραθέτει πολλές πληροφορίες για την οργάνωσή της Lebensborn. Πληροφορούμαστε, πράγμα που υποδηλώνει την κλίμακα του εγχειρήματος ελεγχόμενης αναπαραγωγής των «SS», ότι, από το 1941 και ως το τέλος του πολέμου, μόνο στο Oslo, στα μαιευτήρια της Lebensborn, γεννήθηκαν περισσότερα από 9.000 παιδιά!¹⁴⁰ Άλλο νομοθετικό μέτρο που υποδηλώνει την φυλετική διάσταση της πολιτικής του εθνικοσοσιαλισμού ήταν οι περίφημοι «νόμοι της Νυρεμβέργης» (της 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1935) οι οποίοι απαγόρευαν την επιμειξία μεταξύ Αρίων και μη Αρίων ατόμων, επαναπροσδιόριζαν την έννοια του πολίτη, αποκλείοντας τους Εβραίους από το πολιτικό σώμα και τα κρατικά αξιώματα, καθιστώντας τους, επισημως, μια φυλετική μειονότητα απομονωμένη και περιθωριοποιημένη στο εθνικοσοσιαλιστικό κράτος.¹⁴¹

Η κρατική εκπαίδευση και η οργάνωση της νεολαίας στην Ε/Σ Γερμανία

Όσον αφορά την κρατική εκπαίδευση στην Ε/Σ Γερμανία, ο Κωτούλας επισημαίνει τις προσπάθειες ριζικής αναμόρφωσής του εκπαιδευτικού συστήματος με την εκκαθάρισή του από τα εχθρικά προς το Ε/Σ καθεστώς, στοιχεία, τη διάχυση της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας μέσω των σχολικών βιβλίων και την καθολική ποδηγέτηση των εκπαιδευτικών φορέων με την κατάργηση των ιδιωτικών εκπαιδευτικών φορέων και υπαγωγή του συνόλου της εκπαιδευτικής διαδικασίας στο κράτος, και την ένταξη των διδασκόντων στην «Εθνικοσοσιαλιστική Ένωση Δασκάλων» (Nationalsozialistischer Lehrerbund – N.S.L.B.). Ο Κωτούλας επιβεβαιώνει την ενίσχυση της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής και την υποχρεωτική εισαγωγή του γνωστικού αντικείμενου της πυγμαχίας.¹⁴² Αναφορικά με την οργάνωση της νεολαίας ο Κωτούλας αναφέρει την ίδρυση στο εσωτερικό του κινήματος, το 1926, της «Χιτλερικής Νεολαίας» (Hitler Jugend), η οποία εξελίχθηκε σε πόλο έλξης της γερμανικής νεολαίας, αφού ταυτόχρονα όλες οι λοιπές οργανώσεις νεολαίας είτε διαλύθηκαν είτε ενσωματώθηκαν στην «Χιτλερική Νεολαία». Για τα μικρότερα παιδιά, ηλικίας 10 – 14 ετών υπήρχε η οργάνωση Νέο Έθνος (Jungvolk), ενώ οι έφηβοι 15 – 18 ετών εντάσσονταν στο κύριο σώμα της «Χιτλερικής Νεολαίας». Οι

¹³⁹ Κωτούλας: *Ανοδος*, σελ. 123 - 124.

¹⁴⁰ Heidenreich, Gizela: *Τα παιδιά του Χίτλερ. Η ατέλειωτη χρονιά*. Εκδ. Αλκυών. Αθήνα 2007. (τίτλος πρωτοτύπου: *Das Endlose Jahr*).

¹⁴¹ Κωτούλας: *Ανοδος*, σελ. 126.

¹⁴² Κωτούλας: *Ανοδος*, σελ. 101 - 102.

αντίστοιχες οργανώσεις για τα κορίτσια ήταν η «Ένωση Γερμανίδων Νεανίδων» (Bund Deutscher Maedel) και «Νέα Κορίτσια» (Jungmaedel), ενώ αργότερα ιδρύθηκε και η «Πίστη και Ομορφιά» (Glaube und Schönheit) για κορίτσια 18 – 21 ετών. Πληροφορούμαστε επίσης την ύπαρξη αυτόνομης σχολής, την «Ακαδημία για την Ηγεσία της Νεολαίας» (Akademie für Jugendführung). Όπως παρατηρεί ο Κωτούλας, η νεολαία, που απελάμβανε εσωτερική αυτονομία, απέκτησε στρατιωτικό χαρακτήρα με την καθιέρωση στρατιωτικού τυπικού και την εντατικοποίηση της εκγύμνασης και της πολεμικής εξάσκησης μετά το 1935. Παραθέτει μάλιστα φωτογραφικό υλικό που φανερώνει τον στρατιωτικό χαρακτήρα της ομαδικής εκγύμνασης στα πλαίσια της χιτλερικής νεολαίας. Το καθεστώς επεδίωκε την αναμόρφωση των μελλοντικών γενεών προς την κατεύθυνση της πλήρους υποταγής τους στο εθνικοσοσιαλιστικό κράτος.¹⁴³

Σχετικά με τις μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης που επικράτησαν, πλούσιο φωτογραφικό υλικό παρατίθεται από τον συγγραφέα το οποίο πείθει για τους ισχυρισμούς του περί της εμφανούς αρχαιοελληνικής επίδρασης, ή προσπάθειας μιμητισμού που αποτυπώνονται στην προβαλλόμενη καθεστωτική τέχνη του εθνικοσοσιαλισμού, με την εκδήλωση ενός ιδιότυπου κλασικισμού στον οποίο κυριαρχούσαν οι λιτές και αυστηρές γραμμές (στην αρχιτεκτονική) και οι στιβαρές, αυστηρές και δυναμικές μορφές (στη ζωγραφική και γλυπτική) όπου χαρακτηριστική ήταν η έμφαση στην απεικόνιση της γυμνότητας που αντανakλά τη φυσική υγεία, τη σωματική ρώμη, το ηρωικό φυλετικό σφρίγος και την επιθετικότητα, κατά τα πρότυπα της αρχαίας ελληνικής τέχνης.¹⁴⁴

Η διοργάνωση της Ολυμπιάδας του Βερολίνου από το Ε/Σ καθεστώς

Το 1936, το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς ανέλαβε να διοργανώσει τους Ολυμπιακούς αγώνες, στο Βερολίνο, πρωτεύουσα της Γερμανίας. Κατά γενική εκτίμηση οι αγώνες στέφθηκαν από απόλυτη επιτυχία, από πάσης απόψεως, έμειναν όμως στην ιστορία όχι μόνο για το στενά αθλητικό σκέλος και την οργανωτική αρτιότητα τους, αλλά κυρίως λόγω της εμφανούς προσπάθειας του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος να θέσει τους αγώνες στην υπηρεσία της πολιτικής, επιδιώκοντας, μέσω των αγώνων, να διαφημίσει την ισχύ του κράτους (στο εσωτερικό και το εξωτερικό) και να αποδείξει την ανωτερότητα της αρίας φυλής και ιδιαίτερα των Γερμανών. Πρόκειται για ένα θέμα το οποίο έχει επανειλημμένα απασχολήσει τους ιστορικούς της άθλησης. Σε διάφορες πτυχές της Ολυμπιάδας του '36 αναφέρεται διεξοδικά στο βιβλίο του ο Mandell, εξετάζοντας

¹⁴³ Κωτούλας: *Ανοδος*, σελ. 104 – 105.

¹⁴⁴ Κωτούλας: *Ανοδος*, σελ. 132 - 143.

παράλληλα τις αντιλήψεις και την εν γένει πολιτική του Ε/Σ καθεστώτος στον τομέα του αθλητισμού.¹⁴⁵

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρηση των εντυπώσεων που προκάλεσαν οι συγκεκριμένοι αγώνες και η γενικότερη αθλητική ατμόσφαιρα της Ε/Σ Γερμανίας στους ανθρώπους του αθλητισμού στην Ελλάδα, την ίδια ακριβώς εποχή, εποχή, κατά την οποία η χώρα εισέρχονταν στη περίοδο της μεταξικής διακυβέρνησης.

Μελετώντας την αρθρογραφία της εφημερίδας *«Πρωΐα»* η οποία με ανταποκριτές της στο Βερολίνο κάλυπτε τους αγώνες, καθ' όλη την περίοδο διεξαγωγής τους, διαπιστώνουμε το μέγεθος της θετικής εντύπωσης που προξενούσαν τα επιτεύγματα του Ε/Σ καθεστώτος τόσο σε επίπεδο αθλητικών υποδομών όσο και σε επίπεδο προώθησης της άθλησης στη ζωή της γερμανικής κοινωνίας. Φαίνεται ότι το καθεστώς είχε πολύ αποτελεσματικά διαχειριστεί την τεράστια ευκαιρία της Ολυμπιάδας για να προβάλλει την πολιτική του, αφού τα βλέμματα της παγκόσμιας κοινής γνώμης ήταν στραμμένα στη Γερμανία.

Επιστρέφοντας στην έκθεση που υπέβαλε προς το υπουργείο παιδείας η ομάδα των καθηγητών της ελληνικής γυμναστικής ακαδημίας που είχε μεταβεί στη γερμανική πρωτεύουσα για να παρακολουθήσει τους Ολυμπιακούς αγώνες και να ενημερωθεί για τις τρέχουσες διεθνείς εξελίξεις στο χώρο της φυσικής αγωγής και του αθλητισμού, η οποία δημοσιεύθηκε αυτούσια στην *«Ελληνική Αγωγή»*,¹⁴⁶ διαπιστώνουμε ότι οι συντάκτες της δεν περιορίστηκαν στο να μεταφέρουν τη λαμπρή ατμόσφαιρα των αγώνων, εντός και εκτός του σταδίου του Βερολίνου, αλλά επίσης μεταφέρουν το κλίμα γενικού αθλητικού παροξυσμού που επικρατούσε στην τότε γερμανική κοινωνία. Προσπαθώντας να εξηγήσουν την επιτυχία των αγώνων του Βερολίνου, οι συντάκτες της έκθεσης, διέκριναν - αφελώς ίσως - πέραν της στενά αθλητικής, και μια πνευματική διάσταση την οποία προσπάθησαν να προσδώσουν στους αγώνες οι διοργανωτές, διά της εμφατικής αναγωγής της αθλητικής ιδέας στον αρχαίο Ελληνισμό. Σύμφωνα με τους συντάκτες της έκθεσης, οι Ολυμπιακοί αγώνες του Βερολίνου:

*«{...} συγκρινόμενοι προς τους προγενεστέρους εσημείωσαν καταπληκτικήν επιτυχίαν».*¹⁴⁷

¹⁴⁵ Mandell, Richard: *«Οι Ολυμπιακοί αγώνες των ναζί»*. Εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα 2004.

¹⁴⁶ Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη και Κατσίπη: «Έκθεσις περί της μεταβάσεως και παρακολουθήσεως των ια' Ολυμπιακών αγώνων υπό της γυμναστικής ακαδημίας» στο: 8 – 11 *Ελληνική Αγωγή* (Αύγουστος – Νοέμβριος 1936), σελ. 199 – 229.

¹⁴⁷ Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη και Κατσίπη: «Έκθεσις», σελ. 225.

«{...} υπήρξαν το μεγαλύτερον αθλητικόν γεγονός των νεωτέρων χρόνων. Δύναται κανείς να εἶπει ὅτι οἱ αγῶνες αυτοί ἦσαν οἱ πρώτοι πραγματικοί αγῶνες {...} το Στάδιον του Βερολίνου με ὑπέρ τας 120.000 θέσεις ἦτο καὶ τας 15 ημέρας υπερπλήρες καὶ δεκάδες χιλιάδων λαοῦ ἀνέμενον ἔξω αὐτοῦ διὰ τὴν ἔλλειψιν θέσεως. {...} Οἱ οργανωταὶ των αγῶνων αὐτῶν κατώρθωσαν νὰ τοὺς ἐξυψώσουν ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον ἐνὸς γεγονότος ἀπλοῦ ἐλέγχου τῆς σωματικῆς ἰσχύος, διακριβώσεως καὶ βραβεύσεως τῆς υλικῆς βίας, κατώρθωσαν νὰ δώσουν εἰς αὐτοὺς πνευματικόν περιεχόμενον καὶ δι' ἄλλων μέσων, ἀλλὰ προ παντός δια τῆς ἐπικλήσεως πρὸς τὸ Ἑλληνικόν πνεῦμα. Ἡ μεταφορά του Ὀλυμπιακοῦ φωτός καὶ αἱ ποικίλλαι ἐκδηλώσεις σεβασμοῦ καὶ λατρείας πρὸς τὴν φωτοδότιδα Ἑλλάδα συνετέλεσαν ὥστε οἱ αγῶνες αὐτοὶ νὰ παρουσιασθῶν ὅχι ὡς υλικόν γεγονός, ἀλλὰ ὡς ψυχικόν τοιοῦτον, ὡς ἠθικὴ διδασκαλία, ὡς ἀνάστασις πρὸς ἓνα ἐπίπεδον ἀνώτερον, ὡς ἐπιστροφή πρὸς ἓνα ἀνώτερον παρελθόν, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ὅ,τι ὑπάρχει σήμερον πνευματικόν καὶ ὑψηλόν. {...}»¹⁴⁸

Σύμφωνα με τις εντυπώσεις των συντακτῶν τῆς ἐκθεσης, ἡ ἐλληνικὴ ἀποστολὴ τῆς γυμναστικῆς ἀκαδημίας ἔτυχε ἰδιαίτερα θερμῆς υποδοχῆς τόσο ἐκ μέρους των ἐπισήμων ἀρχῶν, ὅσο καὶ ἐκ μέρους του πλήθους των ἀπλῶν θεατῶν. Ἰσως αὐτὴ ἡ υποδοχὴ ἐκ μέρους των Γερμανῶν ἰθυνόντων νὰ ὑπεκρυπτε κάποια προπαγανδιστικὴ σκοπιμότητα καὶ ὑστεροβουλία, ὡστόσο, οἱ Ἕλληνες συντάκτες τῆς ἐκθεσης τὴν ἀπέδιδαν τότε, ἀκριβῶς στο ὅτι χώρα καταγωγῆς τους ὡς φιλοξενουμένων ἦταν ἡ Ἑλλάδα, ἐπειδὴ, καθὼς φαίνεται, τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς εἶχε ἐπὶ μακρόν ἐπενδύσει προπαγανδιστικὰ στὴν ἐλληνικὴ προέλευση των αγῶνων:

«Ὅταν κατήλθομεν εἰς τὸν σταθμὸν του Βερολίνου, τὰ παριστάμενα πλήθη μας ἐπεφήμεσαν καὶ μας ἐχειροκρότησαν με ἐνθουσιασμόν. Θερμῆς ἐπίσης υποδοχῆς ἐτύχαμεν, ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς τὴν κατασκήνωσιν, ὅπου μία διμοιρία τῆς Ράιχσβερ μας ἀπένειμε τιμὰς καὶ ὁ Διευθυντῆς τῆς κατασκηνώσεως με συγκίνησιν ἐκδηλὸν μας προσεφώνησε: Ἡ χαρὰ μας εἶναι ἐξαιρετικὴ, μας λέγει, διότι υποδεχόμεθα τὴν Ἑλληνικὴν Γυμναστικὴν οὐμάδα, τὴν οὐμάδα τῆς χώρας ἣτις πρώτη ἐδημιούργησε τὸν πολιτισμόν, ἀφοῦ ἀνήγαγεν εἰς θρησκείαν τὴν λατρείαν τοῦ σώματος. Σας ζηλεύομεν διότι ἀνήκετε εἰς τὴν χώραν αὐτήν. Πιστεῦσατε ὅμως ὅτι τὸ αἶσθημα αὐτὸ τῆς ζήλοτυπίας δὲν φθάνει τὸν φθόνον. Ἀντιθέτως προσπαθοῦμεν νὰ ἀντιγράψωμεν, νὰ μιμηθῶμεν, νὰ φθάσωμεν τὸν πολιτισμόν σας. Σας παρακαλῶ νὰ δεχθεῖτε τὴν φιλοξενίαν τὴν ὁποίαν εὐκρινῶς σας προσφέρομεν, διότι προέρχεται ἀπὸ λαόν ὅστις ἀνέκαθεν ἐπίστευεν εἰς τὸ ἀθάνατον Ἑλληνικόν πνεῦμα. Σας ἀπευθύνω τὸν ἐγκάρδιον χαιρετισμόν του Ἀρχηγοῦ τῆς Γερμανίας Ἀδόλφου Χίτλερ καὶ σας εὐχομαι τὸ «καλῶς ἦλθατε» εἰς τὴν πατρίδα μας. Εἰς

¹⁴⁸ Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη καὶ Κατσίτη: «Ἐκθεσις», σελ. 199.

τον Δόκτορα Γιέκ απήντησε Γερμανιστί εκ μέρους της ομάδος ο κ. Κατσίπης, οι δε μαθηταί εζητοκραύγασαν υπέρ της Γερμανίας και το Αρχηγού της.»¹⁴⁹

Τα μέλη της αποστολής της ελληνικής γυμναστικής ακαδημίας εκτός του συνεδρίου και των διαλέξεων των ιθυνόντων του γερμανικού αθλητισμού και καθηγητών άλλων χωρών, παρακολούθησαν μετεκπαίδευση στη γυμναστική ακαδημία του Βερολίνου, που περιλάμβανε τόσο θεωρητικές αναλύσεις όσο και επιδείξεις επί πρακτικών αθλητικών θεμάτων, μνυόμενοι με τον τρόπο αυτό στο αθλητικό πνεύμα της Ε/Σ Γερμανίας. Ξαναγήθηκαν επίσης στις αθλητικές εγκαταστάσεις (στα νέα στάδια, γυμναστήρια, κολυμβητήρια, κλπ) μένοντας κατάπληκτοι από τον παρατηρούμενη στην τότε Γερμανία αθλητική άνθιση. Αυτό διαφαίνεται τόσο από τα αριθμητικά στοιχεία που παραθέτουν, όσο και από τις εντυπώσεις που μεταφέρουν. Ως μοναδικό, καθώς φαίνεται, μειονέκτημα οι απεσταλμένοι της ελληνικής γυμναστικής ακαδημίας διέκριναν τον μεγάλο αριθμό των αγωνισμάτων που περιελάμβανε το πρόγραμμα των Ολυμπιακών αγώνων.¹⁵⁰ Η συγκίνηση των εκπροσώπων της ελληνικής γυμναστικής ακαδημίας ήταν έκδηλη:

«Δεν φανταζόμεθα ότι μετά τους αγώνας οι οποίοι άλλοτε ποτε ετελούντο εις την Ολυμπίαν, κατωρθωθή να τελεσθούν άλλοι αγώνες, οι οποίοι να εξασκήσουν τοιαύτην υποβολήν εις τους θεατάς. Πολλοί θεαταί εις ωρισμένας περιστάσεις έκλαυσαν, δεν είμεθα δε εις θέσιν να βεβαιώσωμεν, εάν δεν έκλαυσαν όλοι οι θεαταί. Οι οργανωταί κατέβαλον πάσαν φροντίδα και κατώρθωσαν να δώσουν εις τους αγώνας τελεστικόν χαρακτήρα επιβάλλοντα και υποβάλλοντα. Η έναρξις των αγώνων ήτο θέαμα, του οποίου την μεγαλοπρέπειαν και την συγκινητικότητα δεν δυνάμεθα να εξεικονίσωμεν. Η δε στιγμή της αφίξεως του Ολυμπιακού φωτός εις το Λουσγκάρτεν διέχυσεν εις τας ψυχάς των παρασάντων υπέροχα αισθήματα, τα οποία οι μη παρασάντες είναι αδύνατον να φανταστούν. Ημείς [σ.τ.σ.: οι καθηγητές της γυμναστικής ακαδημίας] και οι μαθηταί μας εκλαίομεν και ηρμηνεύσαμεν την έκρηξιν αυτήν της ψυχικής μας ταραχής ως απότοκον του αισθήματος της εθνικής υπερηφανείας. Όταν όμως εστρέψαμεν τα βλέμματα και είδομεν ότι έκλαιον οι πάσης φυλής άνθρωποι, αντελήφθημεν ότι το Ελληνικόν πνεύμα δεν είναι κάτι νεκρόν, αλλά ζώσα και ενεργός δύναμις συνταράσσουσα τας ανθρωπίνας ψυχάς και αίρουσα αυτάς εις ανωτέρας σφαίρας. Εννοείται ότι δια να ενεργήσει η δύναμις αυτή χρειάζεται ωρισμένον περιβάλλον και ωρισμέναι συνθήκαι. Αι ευνοϊκαί υπήρχον. Εκατομμύρια ανθρώπων εξεχύθησαν την ημέραν εκείνην εις τους δρόμους διά να παρακολουθήσουν την εορτήν και όμως ουδεμία αταξία, ουδέν επεισόδιον. Παρήλασαν διά να καταλάβουν την ωρισμένη περί τον βωμόν θέσιν των 28.000 άτομα της χιτλερικής νεολαίας και χίλιοι αντιπρόσωποι των

¹⁴⁹ Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη και Κατσίπη: «Εκθεσις», σελ. 203.

¹⁵⁰ Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη και Κατσίπη: «Εκθεσις», σελ. 220 - 227.

γυμναστικών ακαδημιών όλου του κόσμου και όμως επεκράτησε παραδειγματική τάξις. {...} Όταν προς τους 28.000 νέους του Χίτλερ εδόθη κατά την στιγμήν της αφίξεως του λαμπαδηδρόμου το παράγγελμα «κεφαλή δεξιά» έστρεψαν όλαι εκείναι αι κεφαλαί δεξιά, και έμειναν εστραμμέναι παρά την καταπόνησιν, εις την οποίαν οι νέοι αυτοί είχαν υποβληθή. Μερικοί από αυτούς ελιποθύμησαν, οι υπόλοιποι όμως δεν εταράχθησαν, ούτε άλλος κανείς εκ των παρισταμένων εκινήθη, πλην των εντεταλμένων οι οποίοι παρέλαβον τους παθόντες δια να τους οδηγήσουν όπου έδει. {...}¹⁵¹

Απ' ότι φαίνεται, τα μέλη της αποστολής δεν εντυπωσιάστηκαν τόσο από τις θεωρητικές εισηγήσεις των σεμιναρίων που παρακολούθησαν, ούτε από τα ασκησιολόγια που τους επιδείχθηκαν. Εκείνο που κυρίως τους εντυπωσίασε ήταν οι οργανωτικές αρετές που επέδειξαν οι Γερμανοί κατά τη διάρκεια των αγώνων, καθώς και η τάξη, η ομοψυχία, η συνεργασία και ο ενθουσιασμός του γερμανικού λαού. Εντυπωσιασμένοι όμως έμειναν και από τον αριθμό και την ποιότητα των αθλητικών υποδομών (χώρων, μέσων και εγκαταστάσεων) της Ε/Σ Γερμανίας την οποία με θλίψη συνέκριναν με την ένδεια των ελληνικών αθλητικών μέσων και υποδομών. Με βάση την ένδεια αυτή ερμηνεύουν την χρόνια, όπως θεωρούσαν, κακοδαιμονία του ελληνικού αθλητισμού. Εκτός του πλούτου των αθλητικών μέσων και υποδομών, ως καίριο στοιχείο της αθλητικής ανωτερότητας της τότε Γερμανίας οι συντάκτες της έκθεσης προσδιορίζουν την οργανωτικότητα και το πνεύμα συνεργασίας που διεπίστωσαν ότι χαρακτήριζε τους Γερμανούς ως λαό, σε αντίθεση με τον ατομικισμό που χαρακτήριζε ανέκαθεν τους Έλληνες για τον οποίο θεωρούν ότι αποτελεί μια μόνιμη τροχοπέδη της αθλητικής προόδου. Εκείνο όμως που φαίνεται ότι εντυπωσίασε περισσότερο τους συντάκτες της έκθεσης ήταν ο συγκινητικός φιλελληνισμός των Γερμανών που εκδηλώθηκε με τον τρόπο υποδοχής τους και στις ομίλεις των Γερμανών ιθυνόντων. Ίσως αποτελούσε στάχτη που ήθελαν να ρίξουν στα μάτια των αφελών και καλόπιστων επισκεπτών, ίσως, οι Έλληνες απεσταλμένοι ένιωσαν κολακευμένοι από τον τρόπο υποδοχής, ωστόσο το απόσπασμα της έκθεσης που παρατίθεται κατωτέρω, μεταφέρει αρκετά γλαφυρά το κλίμα επιτηδευμένου φιλελληνισμού το οποίο εισέπραξαν οι Έλληνες εκπροσωποι της γυμναστικής ακαδημίας, τις εντυπώσεις τους από την παρακολούθηση των αγώνων καθώς και προτάσεις για μελλοντική αξιοποίηση των αθλητικών επιτευγμάτων της Γερμανίας από την Ελλάδα:

«Εκείνο το οποίον εδιδάχθημεν είναι ότι με την γυμναστικήν (παιδιάς, αθλητισμόν, κυρίως γυμναστικήν) είναι δυνατόν να επιτευχθούν εις την Ελλάδα περισσότερα πράγματα. Τα μέχρι τούδε επιτευχθέντα δεν είναι επαρκή συγκρινόμενα με εκείνα, τα

¹⁵¹ Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη και Κατσίπη: «Εκθεσις», σελ. 224 – 225.

οποία επετεύχθησαν εις την Γερμανίαν, την Σουηδίαν και αλλαχού. Είναι αληθές ότι πραγματική καλλιέργεια της γυμναστικής εις την Ελλάδα γίνεται από δεκαετίας, διότι δεν δύναται να θεωρηθή καλλιέργεια της γυμναστικής εκείνο το οποίον εγένετο πρότερον με τους 30 γύμναστας και αυτούς παλαιάς σχολής. Εκτός τούτου όμως υπάρχουν και άλλα αίτια, διά τα οποία δεν επετεύχθη εκείνο που έπρεπε. Και πρώτον αίτιον είναι η έλλειψις μέσων. Εμείναμεν κατάπληκτοι με τα μέσα, τα οποία διαθέτουν οι Γερμανοί. Και οι Γερμανοί και οι Σουηδοί μας υπερβάλλουν πολύ εις πολλές ασκήσεις και ιδίως εις τα γυμναστικά άλματα. Πώς όμως ημείς να γυμνάσωμεν τους νέους μας εις τοιούτου είδους ασκήσεις, αφού δεν υπάρχουν εις τα σχολεία ούτε εφалτήρια; Και εφалτήρια και άλλα όργανα όμως αν υπάρχουν πώς να γυμνάσωμεν, αφού θα υπάρχει κίνδυνος εις εκάστην γύμνασιν να έχωμεν και εν δυστύχημα και ίσως ανεπανόρθωτον; Διότι και τα όργανα αυτά, εάν έχωμεν, δεν θα είναι αρκετά. Εις την Γερμανίαν τα όργανα αυτά όπου γίνονται αι επικίνδυνοι ασκήσεις είναι τοποθετημένα επί εδάφους εστρωμένου με 0,40 πριονίδια. Τα σπουδαιότερα όμως αίτια δεν είναι αυτά. Και δεν έχει επί τέλους και μεγάλην σημασίαν, εάν οι Έλληνες μείνωμεν καθυστερημένοι εις ωρισμένας ασκήσεις. Δεν είναι επομένως σοβαρόν το ότι μας λείπουν τα μέσα. Το σοβαρόν είναι ότι το έργον της γυμναστικής εις την Ελλάδα παρακαλύπεται από ωρισμένα ελαττώματα του ελληνικού χαρακτήρος. Τα ελαττώματα δε αυτά είναι δύο: ο ατομικισμός και η έλλειψις αυτοπεποιθήσεως. Κατάπληξιν προξενεί εις τον παρατηρητήν το θέαμα και του τελευταίου Γερμανού, ο οποίος δρά, κινείται, ενεργεί διαρκώς μέσα εις το πλαίσιον του συνόλου. Κατά την ανάκρουσιν του γερμανικού ή του χιτλερικού ύμνου θα σηκώσουν όλοι οι Γερμανοί το χέρι. Εις τας προσπάθειάς του Γερμανικού Κράτους υπέρ της γυμναστικής συμβάλλουν όλοι οι Γερμανοί. Τας κατευθύνσεις που δίδει το κράτος εις την γυμναστικήν τας ακολουθούν όλοι οι Γερμανοί. Και όταν λέγομεν κατευθύνσεις, πρέπει επίσης να μην εννοούμεν εισβολήν του ατομικισμού. Αι κατευθύνσεις δεν είναι ενός ατόμου η θέλησις, αλλά το αποτέλεσμα μελέτης βαθείας των πραγμάτων. Ακόμη δε μεγαλύτερον εμπόδιον θεωρούμεν την έλλειψιν πεποιθήσεως εις ημάς αυτούς, η οποία μας χαρακτηρίζει και η οποία μας οδηγεί εις την μίμησιν παντός ξενικού χωρίς να εξετάσωμεν, εάν τούτο προσαρμόζεται εις ημάς και παντός νέου και πρωτοφανούς, χωρίς να ζητήσωμεν να εμβαθύνωμεν εις αυτό. Τοιουτοτρόπως δε αρχίζομεν διαρκώς από την αρχήν. Έχομεν την γνώμην ότι εάν κατορθώσωμεν να περιορίσωμεν τον ατομικισμόν και να αποκτήσωμεν πεποίθησιν εις εαυτούς, θα κατορθώσωμεν μεγαλύτερα από εκείνα που κατώρθωσαν οι άλλοι. Διότι έχομεν δυο άλλα προσόντα, πολύ περισσότερον ανεπτυγμένα από όσον είναι εις τους άλλους, την δυναμικότητα και τον ενθουσιασμόν. {...} Νομίζομεν ότι οφείλομεν πριν κλείσωμεν την παρούσαν να ομιλήσωμεν περί της ιδιαίτερας εντελώς θέσεως, η οποία επεφυλάχθη εις τας ψυχάς όλων και ιδιαιτέρως του Γερμανικού Λαού διά την Ελλάδα. Το ηθικόν όφελος, το οποίον

απεκόμισεν η Ελλάς από τους αγώνας αυτούς είναι ανυπολόγιστον. Το φώς της Ολυμπίας, η τιμητική θέσις της Ελληνικής σημαίας και της Ελληνικής ομάδος και του Λούη, είναι δυνατόν ίσως να θεωρηθούν ότι ήσαν ρωμαντικών καρδιών εμπνεύσεις, και παρήλθον ως τοιαύται χωρίς άλλην βαθύτεραν απήχησιν. Αλλα όμως γεγονότα πιστοποιούν το αντίθετον, πιστοποιούν ότι τα εκατομμύρια των Γερμανών και των ξένων που παρευρέθησαν εις την Γερμανίαν ησθάνθησαν βαθέως αισθήματα σεβασμού, θαυμασμού και αγάπης μέχρι λατρείας προς την Ελλάδα. Όπου διηρχόμεθα είτε επισήμως παρελαύνοντες, είτε ανεπισήμως πορευόμενοι εγενόμεθα αντικείμενον εκρήξεων ενθουσιασμού και αλλοφρόνων εκδηλώσεων. Όταν μας ανεγνώριζον από τα σήματα μας περιεκύκλουν πάσης τάξεως και ηλικίας άνθρωποι, μας περιεπτύσσοντο και απήγγελλον ήν τινα λέξιν Ελληνικήν εγνώριζαν και όταν εξήντλουν το Ελληνικόν λεξιλόγιόν των: «Ακρόπολις, Δημοσθένης, Σωκράτης, Πλάτων, Αχιλλεύς, Άνδρα μοι έννεπε μούσα πολύτροπον μήνιν άειδε», κλπ. επανήρχοντο εις την γλώσσαν των και ανεφώνουν Γερμανιστί: «Ζήτω η Ελλάς». Και όλαι αυταί αι εκδηλώσεις δεν ήσαν απλής παραφοράς απότοκοι, αλλά εξέφραζον ειλικρινή αισθήματα ευγνωμοσύνης προς την πατρίδα της φιλοσοφίας, προς την γεννήτορα της γυμναστικής και των αγώνων. Όταν επεσκέφθη την κατασκήνωσιν ο Υπουργός της Παιδείας κ. Ρούστ ενώ από όλας τας άλλας ομάδας επέρασε τυπικώς, εις την ιδικήν μας ομάδα παρέμεινεν επί αρκετόν και μας εκάλεσε να τον επισκεφθώμεν. Το ίδιον συνέβη και με τον αρχηγόν του Γερμανικού αθλητισμού κ. Τσάμερ. Όταν υψούτο η Ελληνική σημαία εις το Στάδιον, όταν ενεφανίζετο η Ελληνική ομάς, όταν εχόρευον οι φουστανελλοφορούντες μαθηταί μας, όλαι αι μυριάδες εκείναι του πλήθους κατελαμβάνοντο από παραλήρημα ενθουσιασμού και ημείς συγκεκινημένοι ηπορούμεν βλέποντες τους βορείους εκείνους ανθρώπους τόσον θερμούς και τόσον ενθουσιώδεις υπέρ της πατρίδος μας. Ζωηροτάτην ησθάνθημεν εκ τούτου ευχαρίστησιν. Διότι απεδείχθη διά μίαν ακόμη φοράν ότι υπέρ τας πολυδαπάνους αθλητικές εγκαταστάσεις και τους σιδηροδρόμους, και τα ισόγεια ποικιλώνυμα συγκοινωνιακά μέσα και τα εναέρια τραίνα και τα αεροπλάνα και τα ραδιόφωνα και τηλεοπτικά μηχανήματα υπάρχει η Ελλάς, ότι τα αγαθά του σημερινού πολιτισμού δεν είναι αρκετά, διά να καταστήσουν ευτυχή τον άνθρωπο, αλλά χρειάζεται και η Ελληνική δημιουργία.»¹⁵²

¹⁵² Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη και Κατσίπη: «Εκθεσις», σελ. 227 - 229.

V. ΙΤΑΛΙΚΟΣ ΦΑΣΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Η γέννηση και οι ιδεολογικές συνιστώσες του φασιστικού κινήματος

Ο Φασισμός ως πολιτικό κίνημα γεννήθηκε στην Ιταλία. Ιδρύθηκε στις 23 Μαρτίου του 1919 με το όνομα «Fasci Italiani di Combattimento» που σημαίνει «Ιταλικές Δέσμες της Μάχης» με πρωτοβουλία του Benito Mussolini. Το φασιστικό κίνημα ανέλαβε την εξουσία μετά την αποκαλούμενη «πορεία προς τη Ρώμη» στις 28 Οκτωβρίου 1923 και πολύ σύντομα απέκτησε τον ολοκληρωτικό έλεγχο της ιταλικής κοινωνίας, υπό τη δικτατορική διακυβέρνηση του Benito Mussolini. Το φασιστικό καθεστώς ήταν το πρώτο ολοκληρωτικό καθεστώς με εθνικιστικό χαρακτήρα που κατέλαβε την εξουσία στην Ευρώπη, κατά συνέπεια, τα υπόλοιπα κινήματα που γεννήθηκαν ανάμεσα στους δυο παγκοσμίους πολέμους θα ήταν λογικό να υποθέσει κανείς ότι είχαν ως σημείο αναφοράς τη φασιστική Ιταλία. Για τον λόγο αυτό, ο ιταλικός φασισμός μπορεί να αποτελέσει σημείο εκκίνησης για απόπειρες συγκριτικής έρευνας με τα καθεστώτα της ίδιας ιστορικής περιόδου, σε διάφορους τομείς, της άθλησης συμπεριλαμβανομένης.

Σύμφωνα με την Gori που μελέτησε την πολιτική του φασιστικού καθεστώτος στον αθλητικό τομέα, στην Ιταλία πραγματοποιήθηκε η πρώτη στην Ευρώπη, από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης, απόπειρα εγκαθίδρυσης ενός είδους «κοσμικής θρησκείας» η οποία περιελάμβανε όλες τις θεμελιώδεις ιδέες του φασισμού, με ειδοποιά χαρακτηριστικά της, την εθνικοποίηση των μαζών και την ιεροποίηση των συμβόλων. Ως μέρος του φασιστικού ηγεμονικού αυτού σχεδίου διακρίνει την επιδίωξη της υπεράσπισης της φυλής. Κεντρική θέση κατελάμβανε η διάπλαση του λεγομένου «Νέου Ανθρώπου», ιδέα που σταδιακά ταυτίστηκε με το μοντέλο του «υπερανθρώπου» το οποίο έγινε προσπάθεια, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, να ταυτιστεί στη συνείδηση των Ιταλών με τον ίδιο τον Mussolini.¹⁵³ Αφότου οι φασίστες κατέλαβαν την εξουσία, εισήγαγαν μια αυστηρή, κάθετη οργάνωση η οποία δομήθηκε ιεραρχικά από το «Εθνικό Φασιστικό Κόμμα». Στην ιδιότυπη φασιστική πολιτική «θρησκεία», μύθοι, ιεροτελεστίες και σύμβολα συνενώθηκαν με την πίστη στον «Duce» - τον «άνθρωπο του πεπρωμένου» - στον οποίο είχε ανατεθεί η

¹⁵³ Gori, Gigliola. "Model of Masculinity: Mussolini, the 'New Italian' of the Fascist Era" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) σελ. 27

αποστολή της διακυβέρνησης. Στο όνομα αυτής της πίστης, ζητούνταν από τους Ιταλούς ευθυγράμμιση με τις επιταγές που όριζε το τρίπτυχο: «Πίστευε, Υπάκουε, Πολέμα». Έκδηλη ήταν η προσπάθεια κινητοποίησης των μαζών σύμφωνα με τις απαιτήσεις του καθεστώτος. Συνεχίζοντας η Gori, προσδιορίζει ως πυρήνα του εκπαιδευτικού σχεδίου του φασιστικού καθεστώτος τον «εκφασισμό», δηλαδή τη μεταμόρφωση του Ιταλικού λαού – ενός λαού με παραδοσιακά, χαρακτηριστικά, τον ατομικισμό και την οκνηρία - σε μια ελιτίστικη φυλή «Υπερανθρώπων». Οι Ιταλοί έπρεπε να έχουν επίγνωση του ενδόξου παρελθόντος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (της οποίας ήταν οι φυσικοί, ιστορικοί κληρονόμοι) και να είναι έτοιμοι να μιμηθούν το μεγαλείο της, προκειμένου να ιδρύσουν έναν «Νέο Πολιτισμό», προορισμένο από την μοίρα να ζήσει για πάντα. Το εκπαιδευτικό σχέδιο αφορούσε τη σχολική ζωή, την εργασία, τον ελεύθερο χρόνο, τον πνευματικό πολιτισμό καθώς και τις τέχνες. Σκοπός του σχεδίου ήταν να διαμορφωθεί ο χαρακτήρας των υπηκόων, προκειμένου να γεννηθεί ο «Νέος Ιταλός», ανδροπρεπής, δυναμικός και πολεμοχαρής. Το σχέδιο αυτό φαίνεται ότι απετέλεσε πηγή έμπνευσης και για τον Hitler, ο οποίος, στην επιδίωξη του να αναδιοργανώσει τον γερμανικό λαό, εμπνεύστηκε από το ιταλικό μοντέλο. Το συμπέρασμα της Gori είναι ότι, συγκρίνοντας τις πραγματικότητες της Ιταλίας και της Γερμανίας του μεσοπολέμου, προκύπτουν όχι μόνο πολιτιστικές συνάφειες αλλά και διαφοροποιήσεις μεταξύ των δυο λαών οι οποίοι δοκίμασαν την εμπειρία του φασιστικού ολοκληρωτισμού.¹⁵⁴

Ο όρος «φασισμός» (fascismo) προέρχεται από το κεντρικό σύμβολο του φασιστικού κόμματος (fascis) που έχει τις ρίζες του στην ρωμαϊκή ιστορία. Επρόκειτο για μια δέσμη συνδεδεμένων ξύλινων ράβδων οι οποίες συνιστούσαν την λαβή ενός πελέκεως. Στην αρχαία Ρώμη οι δέσμες αυτές αποτελούσαν σύμβολα ισχύος και τις έφεραν επίλεκτοι Ρωμαίοι στρατιώτες στους οποίους ανετίθεντο σημαντικά καθήκοντα. Στους κόλπους της οργάνωσης «Ιταλικές Δέσμες Μάχης» που μετεξελίχθηκαν το 1921 στο Εθνικό Φασιστικό Κόμμα (P.N.F.) συναντήθηκαν ποικίλα κοινωνικοπολιτικά και πολιτιστικά ρεύματα το καθένα από τα οποία καθόρισε την φυσιογνωμία του κινήματος. Μεταξύ αυτών ήταν το κίνημα των δυσανεσχημένων βετεράνων του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, το καλλιτεχνικό κίνημα του φουτουρισμού και επίσης οι οπαδοί του ποιητή Gabrielle D' Annunzio. Αν και όλοι αυτοί προέρχονταν από διαφορετικά κοινωνικά υπόβαθρα, ενοποιήθηκαν, μέσω της συντροφικότητας που γεννήθηκε κατά την διάρκεια του πολέμου, μέσω του τότε εθνικιστικού πνεύματος καθώς και της επιθυμίας τους για ριζικές κοινωνικές αλλαγές.

¹⁵⁴ Gori: "Model", σελ. 28

Όλοι αυτοί, υπέρμαχοι της λεγομένης «φασιστικής αλήθειας», καθοδηγούμενοι υπό την χαρισματική ηγεσία του Mussolini, ήταν έτοιμοι να εισέλθουν σε μια επαναστατική περιπέτεια, εξίσου αποφασισμένοι να μεταλαμπαδεύσουν τις πεποιθήσεις τους και σε άλλους. Η επιτυχία των φασιστών, οι οποίοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους υπερασπιστές της πατρίδας και αναγεννητές των ηθικών αξιών, μπορεί κυρίως να αποδοθεί στην ισχυρή επανάληψη του μοτίβου περί της «ιερότητας της πατρίδος» έννοια-σύνθημα στην οποία είχε βασιστεί η πολιτική και ηθική ενότητα των Ιταλών. Επρόκειτο για μια ιδεολογία διαδεδομένη στην Ιταλία η οποία είχε ρίζες στον 19ο αιώνα. Το 1861, αφού η ενοποίηση της Ιταλίας είχε πια εδραιωθεί, σημαντικό ζήτημα απετέλεσε ο τρόπος με τον οποίο θα μπορούσαν να οδηγηθούν οι Ιταλοί σε ηθική αναγέννηση. Οι Ιταλοί, ως γνωστόν, είχαν απολέσει την εθνική τους ταυτότητα για τουλάχιστον 14 αιώνες από την εποχή της πτώσης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Το δόγμα της θεώρησης του κράτους ως υπέρτερου συνεργατικού (κορπορατικού) σώματος, ήταν κυρίαρχο εκείνη την εποχή. Το κλίμα του Α΄ παγκοσμίου πολέμου στο οποίο η Ιταλία, έχοντας θυσιάσει τόσες ζωές, άφηνε εντούτοις άλυτα εθνικά ζητήματα, έδωσε νέα ώθηση σε ένα παλαιό ρεύμα που έλαβε την έκφραση ενός επιθετικού εθνικισμού που επικαλείτο μάρτυρες και ήρωες. Αυτές οι τάσεις βρήκαν υποστήριξη από πολλούς διανοούμενους της εποχής, μεταξύ των οποίων του Marinetti και του D' Annunzio.

Ο Filippo Tommaso Marinetti ήταν ο ιδρυτής (το 1909) και εμβληματική μορφή του καλλιτεχνικού κινήματος του φουτουρισμού. Το κίνημα του φουτουρισμού προέβαλε αξίες όπως το ένστικτο, τη δύναμη, την πολεμικότητα, την επιθετικότητα, το θάρρος, τη νεότητα, την άθληση, το δυναμισμό και την ταχύτητα όπως εκφράζεται από την κυριαρχία των μηχανών. Ο φουτουρισμός ήταν μια ολόκληρη ιδεολογία, η οποία ενσωμάτωσε τέχνη, έθιμα, ηθική, και πολιτική σε μια επαναστατική και αντικομφορμιστική άποψη της ζωής. Ο φουτουρισμός υπεστήριξε το φασιστικό κίνημα αλλά μετά το 1920 αποκολλήθηκε από εκείνο λόγω των διαφωνιών του με την ακροδεξιά στροφή του φασισμού. Εκπροσωπούσε το πιο ριζοσπαστικό ρεύμα εντός του φασιστικού κινήματος. Ακολούθως ο φουτουρισμός έχασε την πολιτική του διάσταση και επεβίωσε ως λογοτεχνική και καλλιτεχνική σχολή βρίσκοντας υποστηρικτές σε όλη την Ευρώπη. Ο φουτουρισμός ως κίνημα τροφοδότησε τον φασισμό με κάποιες αξίες όπως την επιθετικότητα, την ανδρεία, την ταχύτητα, την αγάπη για τα σπορ και την νεότητα καθώς και μια τάση νεωτεριστικής χρήσης της γλώσσας στην πολιτική προπαγάνδα. Όσον αφορά το κίνημα του D' Annunzio, επρόκειτο για μια οπτική του κόσμου και έναν τρόπο ζωής σύμφωνο με το προσωπικό πρότυπο του Gabrielle D' Annunzio, ποιητού, ανθρώπου των γραμμάτων, ηγέτη, και εστέτ αλλά και ανθρώπου

της δράσεως, που έχαιρε μεγάλου θαυμασμού και ασκούσε ισχυρή επιρροή ως προσωπικότητα. Ο D' Annunzio έχοντας προσφέρει την τέχνη του στην υπηρεσία του θρησκευτικού μύθου της πατρογονικής γης, έγινε, τρόπον τινά, ο υπέρτατος ιερέας της. Προέβαλε το απώτερο μεγαλείο της αρχαίας Ρώμης, λησμονημένο εκείνη την εποχή, και έδωσε νέα ζωή στις πολιτικοθρησκευτικές ιδεολογίες των περασμένων αιώνων. Μέσω της τολμηρής αν και αποτυχημένης περιπέτειας του Fiume (επιχείρηση πραξικοπηματικής κατάληψης), το 1919, ο D' Annunzio έκανε πραγματικότητα έναν αξιοζήλευτο συνδυασμό ρητορικής τέχνης, πατριωτικού μυστικισμού και πολιτικού ακτιβισμού. Ίδρυσε την βραχύβια κυβέρνηση του Fiume, και εξέφραζε, μαζί με τους άνδρες του, τους αποκαλούμενους λεγεωναίους (σε ανάμνηση των ρωμαίων λεγεωναρίων), την πιο παραδοσιακή και βαθιά πατριωτική τάση εντός του φασιστικού κινήματος.

Ο Κύβελος στη μελέτη του, «Φασισμός και εξουσία» επισημαίνει συμπτωτικά ότι η προέλευση του φασισμού ως ιδεολογικού και πολιτικού κινήματος μπορεί να εντοπιστεί στην σύνθεση των ακολούθων τεσσάρων πολιτικών ρευμάτων: α) των εθνικιστών υπό την ηγεσία του Corradini, β) των φουτουριστών υπό τον Marinetti, γ) των συνδικαλιστών και πρώην μαρξιστών υπό τον Corridoni και τον Mussolini και δ) των λεγεωναρίων υπό τον D' Annunzio.¹⁵⁵ Κοντά σ' αυτά δεν πρέπει να αγνοεί κανείς την επίδραση της ιδέας του Νιτσεϊκού υπερανθρώπου και των διαστάσεων που λάμβανε στην τότε συγκυρία της ιταλικής πολιτικής ζωής. Ο Mussolini προσπάθησε να πλάσει έναν προσωπικό μύθο υιοθετώντας την μορφή του Νιτσεϊκού υπερανθρώπου σε μια ιταλική βέβαια εκδοχή, διάθεση που διαφαίνεται και μέσα από κείμενα του ίδιου του Mussolini όπως στο δοκίμιο του 1908 του με τίτλο «Φιλοσοφία της Δύναμης».¹⁵⁶

Κρατική εκπαίδευση, οργάνωση της νεολαίας και ο ρόλος της άθλησης στον Ιταλικό φασισμό

Μια ερευνήτρια που μελέτησε την περίπτωση του ιταλικού φασισμού σε σχέση με τον αθλητισμό και τη φυσική αγωγή, η Vescovi, οδηγήθηκε σε συμπεράσματα παρόμοια με εκείνα της Gori. Εξηγεί ότι ο φασισμός, ήδη από το ξεκίνημά του, είχε θέσει ως πρωταρχικό του σκοπό, την διαμόρφωση της νεολαίας της χώρας σύμφωνα με τα φασιστικά ιδεώδη. Υπό την επίδραση των αντιλήψεων περί του «δυναμικού ακτιβισμού» που εισήγαγε το φουτουριστικό κίνημα του Marinetti, ο φασισμός εμπιστεύτηκε την φυσική και πολιτική εκπαίδευση των Ιταλών κατά πρώτο και κύριο λόγο στον

¹⁵⁵ Κύβελος, Γεώργιος: *Φασισμός και Εξουσία*. Εκδόσεις Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 1986.

¹⁵⁶ Gori: "Model", σελ. 30.

αθλητισμό.¹⁵⁷ Οι φασίστες έθεσαν υπό τον απόλυτο έλεγχο τους τη σχολική φυσική αγωγή, ένα θέμα στο οποίο δεν είχε δοθεί καμία ιδιαίτερη σημασία μέχρι τότε. Το 1923 ο νεοδιορισμένος υπουργός παιδείας, ο φιλόσοφος Giovanni Gentile, αναμόρφωσε συνολικά τη δομή της σχολικής εκπαίδευσης, διαποτίζοντας την με τη νέα ιδεολογία του φασισμού. Ανέθεσε την ευθύνη για τη φυσική αγωγή των νέων σε έναν ιδιαίτερο οργανισμό που συστάθηκε, την E.N.E.F. (Ente Nazionale per l' Educazione Fisica = υπηρεσία εθνικής φυσικής αγωγής). Μη δυνάμενη η τελευταία να φέρει ικανοποιητικά εις πέρας το βάρος της αποστολής της, λόγω ελλείψεων αθλητικού εξοπλισμού, χρημάτων και καθηγητών φυσικής αγωγής, η ευθύνη για την φυσική αγωγή μετεφέρθη το 1927 στην O.N.B. (Opera Nazionale Ballila = εθνικό κίνημα Ballila). Σύμφωνα με τον Guichonnet, ο οποίος στο βιβλίο του για τον Mussolini και το φασισμό, υπογραμμίζει τον πλήρη έλεγχο του τύπου, του αθλητισμού και της «εθνικής παιδείας» από το φασιστικό καθεστώς, η ονομασία Ballila οφείλεται στο προσωνύμιο του παιδιού που σύμφωνα με την παράδοση, έδωσε το σύνθημα της πατριωτικής εξέγερσης των Γενοβέζων κατά των Αυστριακών, το 1746.¹⁵⁸ Στην O.N.B. είχε ανατεθεί η διάπλαση των νέων γενεών, από τα 6 ως τα 18 χρόνια, ασχέτως του αν φοιτούσαν ή όχι στο σχολείο. Αργότερα, το 1937, αυτή η αρμοδιότητα πέρασε στη φασιστική νεολαία, την G.I.L. (Gioventu Italiana del Littorio). Ο πολιτικός έλεγχος επί της ζωής των αρρένων πολιτών δεν έπαυε με την συμπλήρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας, μια και οι φοιτητές των πανεπιστημίων οργανώνονταν στα G.U.F. (Gruppi Universitari Fascisti = ομάδες φασιστών φοιτητών) και όσοι δεν είχαν ακόμα υπηρετήσει τη στρατιωτική τους θητεία στην M.V.S.N. (Milizia Volontaria per le Sicurezza Nazionale = εθελοντικά στρατεύματα εθνικής ασφαλείας) ή στην F.G.C. (Fascis Giovanili di Combattimenti = ομάδες μάχης φασιστικής νεολαίας). Όσοι, πάλι, ως ενήλικες, εμπλέκονταν με οποιοδήποτε άλλο αθλητικό σωματείο, υπάγονταν στην C.O.N.I. (Comitato Olimpico Nazionale Italiano = Ιταλική Ολυμπιακή επιτροπή) η οποία με τη σειρά της από το 1926 βρισκόταν στην υπηρεσία του P.N.F. (Partito Nazionale Fascista = εθνικό φασιστικό κόμμα). Οι εργάτες από την πλευρά τους ήταν υπό τον έλεγχο της O.N.D. (Opera Nazionale Dopolavoro = Εθνικό ινστιτούτο μετά την εργασία). Για τα παιδιά, ήδη από τη γέννηση, φρόντιζε η O.N.M.I. (Opera Nazionale Maternita e Infanzia = εθνικό ινστιτούτο για την μητρότητα και την παιδική ευημερία). Είχε κοντολογίς δημιουργηθεί ένα πλέγμα οργανώσεων με σκοπό το πλήρη έλεγχο του ιταλικού λαού και

¹⁵⁷ Vescovi, Roberta. "Children into Soldiers: Sport and Fascist Italy", in: *Militarism, Sport, Europe*. Frank Cass 2003, London – Portland, σελ. 166 – 182.

¹⁵⁸ Guichonnet, Paul: *Mussolini et le fascisme*. Presses Universitaires de France, 1966, 2000. Εκδόση στα Ελληνικά με τον τίτλο: *Μουσολίνι*. Δ.Ο.Α. 2007, σελ. 79.

κυρίως της νεολαίας. Σχεδόν οι πάντες και τα πάντα υπό τον έλεγχο του Mussolini! Το ολοκληρωτικό καθεστώς είχε αναγνωρίσει την τεράστια σημασία της νεολαίας γι' αυτό και επένδυσε πάρα πολύ σ' αυτή. Οι φασίστες πίστευαν ότι νέες γενεές αποτελούν το μέλλον του έθνους και ότι, δείχνοντας ενδιαφέρον γι' αυτές, εξασφάλιζαν τον μόνο σίγουρο δρόμο για να ενισχύσουν την φασιστική ιδεολογία και εξουσία.¹⁵⁹

Η Vescovi αφού παρουσιάζει κατά σειρά τους βασικούς κρατικούς φορείς μέσω των οποίων υλοποιήθηκαν οι επιδιώξεις των ιθυνόντων του φασιστικού κινήματος για την άθληση, αναπτύσσει πιο αναλυτικά τον ρόλο του καθενός φορέα. Μας πληροφορεί ότι από τα πρώτα ήδη χρόνια του καθεστώτος μια από τις πρωταρχικές επιδιώξεις του ήταν η φροντίδα για τη βελτίωση της φυσικής υγείας του έθνους. Τα προγράμματα του καθεστώτος περιελάμβαναν ένα ευρύ φάσμα μέτρων για την ελάττωση των ασθενειών και της πρόωρης θνησιμότητας, παρέχοντας υποστήριξη στην μητρότητα και τα παιδιά. Έδωσαν πολύ μεγάλο βάρος στη φυσική αγωγή των νέων με σκοπό την ενδυνάμωση της ιταλικής φυλής. Τα μέτρα ήταν σημαντικά επειδή επέφεραν ελάττωση της θνησιμότητας και αύξηση του πληθυσμού. Ο κυβερνητικός οργανισμός με την επωνυμία O.N.M.I. ήταν υπεύθυνος για την ευημερία των μητέρων και των παιδιών. Η O.N.M.I. που ιδρύθηκε το 1925 ήταν ο δεύτερος κυβερνητικός οργανισμός μεταξύ των τριών σημαντικότερων οργανισμών με χαρακτήρα μύησης και φυλετικής εξυγίανσης. Ο πρώτος από τους άλλους δύο ήταν η O.N.D. (που ιδρύθηκε το 1924) και ο τρίτος η O.N.B. (που ιδρύθηκε το 1926). Μεταξύ των έργων που η O.N.M.I. φρόντιζε να εξασφαλίζονται για τις μητέρες-μέλη ήταν: τακτικοί προγεννητικοί έλεγχοι, διανομή φαρμάκων, νοσήλεια σε κλινικές ή νοσοκομεία αλλά και διοργάνωση διακοπών σε παραθαλάσσια μέρη για ηλιοθεραπεία. Το καθεστώς έδειχνε ενδιαφέρον για την υγεία των νέων με απώτερη επιδίωξη την ενδυνάμωση της λεγομένης «ιταλικής φυλής». Ο Guichonnet αναφέρει μια σειρά μέτρων υπέρ της μητρότητας που έλαβε το φασιστικό καθεστώς, προκειμένου να αυξηθεί ο αριθμός των γεννήσεων.¹⁶⁰ Δεδηλωμένος σκοπός της φασιστικής κοινωνικής υποστήριξης ήταν η διαμόρφωση των γενεών ώστε να είναι δυνατές και υγιείς, τόσο σωματικά, όσο και ηθικά, μέσω της προστασίας και υποστήριξης προς τις μητέρες και τα παιδιά, καθώς και μέσω της φυσικής και ηθικής αγωγής για τους νέους. Ο σκοπός αυτός αφορούσε τόσο τους άνδρες όσο και τις γυναίκες. Όσον αφορά τους άνδρες, απαιτείτο να αναπτύξουν φυσικές και ηθικές ποιότητες όπως η «ανδρεία» με την έννοια της υγιούς, σωματικά δραστήριας

¹⁵⁹ Vescovi: "Children", in: *Militarism*, σελ. 166 - 167.

¹⁶⁰ Guichonnet: *Mussolini*, σελ. 61.

ζωής που θα τους καθιστούσε σωστούς «συντρόφους», έτοιμους να θυσιάσουν τους εαυτούς τους για τα «φασιστικά ιδανικά». Οι γυναίκες από την πλευρά τους, χρειάζονταν να έχουν ένα υγιές σώμα προκρίμενου να φέρουν στον κόσμο υγιή παιδιά καθώς και ηθική δύναμη προκειμένου να αναθρέψουν τους «αληθινούς φασίστες του μέλλοντος». Για το φασισμό εκείνη την εποχή, σύμφωνα με την Vescovi, η φυσική αγωγή και τα αθλήματα συνέβαλαν στην βελτίωση τόσο της σωματικής όσο και της ηθικής στάθμης των μελλοντικών γενεών.¹⁶¹ Μέσω της άθλησης οι φασίστες επεδίωκαν να εμφυσήσουν την υπακοή, την αίσθηση του καθήκοντος και την ιδέα της πίστης. Η φυσική αγωγή και τα αθλήματα αξιολογούνταν ως πάρα πολύ θετικά επειδή προωθούσαν τη σωματική βελτίωση αλλά και επειδή εξοικείωναν τους νεαρούς Ιταλούς με την υπακοή, την πειθαρχία και την τάξη. Κατά συνέπεια στις αθλητικές δραστηριότητες δόθηκε και μια σαφής πολιτική διάσταση, έγιναν μέσα διαμόρφωσης των νέων σύμφωνα με τις επιταγές του καθεστώτος. Η ίδρυση της Ο.Ν.Β. το 1926, αποσκοπούσε στο να θέσει υπό ολοκληρωτικό, κεντρικό έλεγχο τις προϋπάρχουσες νεολαιίστικες οργανώσεις, εντάσσοντάς τις στο δίκτυο του κρατικού συστήματος. Ήταν η κυριότερη ίσως προσπάθεια εκπόρθησης του κράτους εκ μέρους του φασιστικού κινήματος, ένα ουσιώδες βήμα στη στρατηγική για ολοκληρωτικό έλεγχο του κράτους και της κοινωνίας από τους φασίστες. Ο σκοπός της Ο.Ν.Β. ήταν η φυσική και ηθική υποστήριξη της εκπαίδευσης των νέων. Η εκπαίδευση των νέων έπρεπε να τους εισαγάγει στο νέο ιταλικό τρόπο ζωής και να τους εκπαιδεύσει στο στρατιωτικό πνεύμα. Η σφαίρα των αρμοδιοτήτων της Ο.Ν.Β. κάλυπτε την προκαταρκτική στρατιωτική εκπαίδευση, τη σωματική εκπαίδευση καθώς και την πνευματική, θρησκευτική και πολιτιστική καλλιέργεια, την επαγγελματική και τεχνική εξάσκηση, τη μύηση στην πολιτική και την υγιεινή. Ο πολυδιάστατος χαρακτήρας των εκπαιδευτικών διαδικασιών της Ο.Ν.Β. αποσκοπούσε στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και της θέλησης των παιδιών και των εφήβων μέσω μιας ποικιλίας δραστηριοτήτων που θα μπορούσε να ταξινομηθεί σε κατηγορίες, όπως: δραστηριότητες που θα μπορούσαν να ενσωματωθούν στο σχολικό πρόγραμμα, στρατιωτική εκπαίδευση, αθλήματα και γυμναστική. Όλα αυτά συνιστούσαν ένα τύπο εκπαίδευσης προορισμένο να διαμορφώσει το μοντέλο του μελλοντικού πολίτη του φασιστικού κράτους, τον άνδρα - στρατιώτη και τη γυναίκα - μητέρα. Η οργάνωση Ο.Ν.Β. δεν τελούσε υπό τον έλεγχο απλώς του φασιστικού κόμματος αλλά απευθείας του ιδίου του Mussolini, και απελάμβανε αξιοσημείωτη πολιτική και διοικητική αυτοτέλεια χάρη στον επικεφαλής της, Renato

¹⁶¹ Vescovi: "Children", in: *Militarism*, σελ. 168 - 169.

Ricci, πρόσωπο με αριστοκρατικές αντιλήψεις, δυναμισμό και ισχυρή επιρροή, που δεν ανεχόταν συνταγματικούς περιορισμούς. Αν και το ιδρυτικό καταστατικό προέβλεπε τη βοήθεια στα παιδιά και των δυο φύλων, στην πραγματικότητα τα κορίτσια έγιναν δεκτά μόλις το 1929. Η Vescovi παρουσιάζει στη μελέτη της και τη δομή της οργάνωσης: Τα παιδιά ανήκαν στην O.M.B. από την ηλικία των 5 έως την ηλικία των 18 ετών και χωρίζονταν στους «Ballila» και «Piccole Italiane» μέχρι τα 13 και στους «Avanguardisti» και «Giovani Italiane» από τα 14 ως τα 18. Τα τμήματα ήταν οργανωμένα με στρατιωτικού τύπου δομή. Ο σχηματισμός που αποτελούσε τον πυρήνα ήταν η διμοιρία, αποτελούμενη από 11 νέους και ένα διμοιρίτη ως επικεφαλής. Τρεις διμοιρίες συγκροτούσαν έναν ουλαμό, τρεις ουλαμοί μια *centuria* (εκατονταρχία, σώμα αποτελούμενο από 100 άτομα), τρεις εκατονταρχίες συγκροτούσαν μια κοόρτη και τελικά, τρεις κοόρτες συγκροτούσαν μια λεγεώνα.¹⁶² Οι τίτλοι και μόνο παραπέμπουν ευθέως σε τίτλους σωμάτων του στρατού της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (αρχαιοπρέπεια – προγονολατρεία). Αμέσως μετά την ίδρυση της O.N.B. όλες οι υπόλοιπες, κάθε είδους ή προέλευσης, οργανώσεις νέων στην Ιταλία (καθολικές, σοσιαλιστικές, κομμουνιστικές κλπ), ακόμα και οι στενά αθλητικές, απαγορεύθηκαν ολοκληρωτικά, δια νόμου (το ίδιο συνέβη και στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία και στη μεταξική Ελλάδα). Είναι προφανές ότι το φασιστικό κόμμα ήθελε να έχει τον πλήρη, τον ολοκληρωτικό και αποκλειστικό έλεγχο της νεολαίας ως μονοπώλιο. Ακόμα και τα αθλητικά σωματεία τα οποία ανήκαν στην ιταλική ολυμπιακή επιτροπή, η οποία μέχρι το 1926 βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του φασιστικού κόμματος, δεν είχαν πια δικαίωμα να προωθούν τις αθλητικές δραστηριότητες για παιδιά κάτω των 18 ετών. Μέχρι την ηλικία των 18, κάθε αθλητική δραστηριότητα (από το 1926 και μετά) ήταν στην αποκλειστική ευθύνη της O.N.B.. Η οργάνωση προσπάθησε στη συνέχεια να διεισδύσει σταθερά και στη σχολική εκπαίδευση. Από το 1923 μέχρι το 1927 η ευθύνη για τη φυσική αγωγή στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ανήκε στην E.N.E.F. την οποία είχε συστήσει ο υπουργός παιδείας G. Gentile. Με νόμο της φασιστικής κυβέρνησης, τον Νοέμβριο του 1927, όλες οι αρμοδιότητες της E.N.E.F. πέρασαν στην O.N.B. και όχι μόνο. Ορίστηκε ότι η O.N.B. θα είχε επίσης την ευθύνη της φυσικής αγωγής και στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Ένα σλόγκαν που χρησιμοποιούσε κατά κόρον ο Mussolini ήταν το «βιβλία και σπαθιά: τέλειος φασίστας» με το οποίο προφανώς εννοούσε ότι, ακριβώς όπως συνέβαινε στην αρχαία Ρώμη, η εκπαίδευση των νέων έπρεπε να περιλαμβάνει όχι μόνο τις συνήθειες θεωρητικές σπουδές αλλά, σε κεντρική θέση και την γυμναστική και την

¹⁶² Vescovi: "Children", in: *Militarism*, σελ. 170 - 171.

στρατιωτική εκπαίδευση που μπορούσαν να διδάξουν στα παιδιά το «ζην επικινδύνως». Η φυσική αγωγή και η στρατιωτική εκπαίδευση απαιτούσαν αθλητική αφιέρωση στη φυσική κατάσταση και πειθαρχία στα όπλα. Μια άλλωστε από τις επικρίσεις που άσκησαν οι φασίστες στην έως τότε εκπαιδευτική πολιτική ήταν ότι είχε παραμελήσει την διάσταση τη φυσικής αγωγής ως μέσο καλλιέργειας του προσωπικού ηθικού σθένους αλλά και καλλιέργειας στρατιωτικών προσόντων. Το ρητό που απέδιδε την θεμελιώδη φασιστική αντίληψη για την εκπαίδευση των νέων ήταν το παλαιό ρητό του λατίνου ποιητή Γιουβενάλη, «mens sana in corpore sano» (νους υγιής εν σώματι υγιεί). Το σημείο εκκίνησης ήταν η άσκηση του σώματος επειδή το ρωμαλέο σώμα είχε καταστεί συνώνυμο με το ανδρείο πνεύμα. Οι νέοι ασκούσαν για να γίνουν οι μελλοντικοί στρατιώτες υπό την έννοια ότι επιλέγονταν τέτοιες ασκήσεις ανάλογα με την ηλικία και τη θέση τους ώστε να διεγείρεται η επιθετικότητά τους και να εδραιώνεται εντός τους η ιμπεριαλιστική φασιστική ιδεολογία. Πιστευόταν ότι η φυσική αγωγή ήταν το καταλληλότερο μέσο για να βελτιώσει το σώμα και ταυτόχρονα να ενδυναμώσει τη συγκέντρωση και την αυτοπειθαρχία, να διαμορφώσει το χαρακτήρα των νέων γενεών σύμφωνα με τα φασιστικά πιστεύω.

Κατ' ουσίαν η φυσική αγωγή και τα σπορ ανεμένετο ότι θα αποτελούσαν μέσα εδραίωσης της τυφλής υπακοής του ιταλικού λαού προς το φασιστικό κράτος καθώς από μικρή ηλικία θα εθίζονταν τα παιδιά στο να ζουν, μακριά από την στενή επιρροή της οικογένειας, έναν σχεδόν αποκλειστικά στρατιωτικό τρόπο ζωής, στους κόλπους της Ο.Ν.Β.. Οι νέοι έπρεπε να εξοικειωθούν με την αυστηρά πειθαρχία η οποία δεν είχε τίποτε κοινό με τη ζωή στην οικογένεια ή στο σχολείο. Θα έπρεπε τελικά να εξοικειωθούν με τις δυσκολίες που συνεπάγεται η ζωή με τους συνομηλίκους. Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης διευκολύνονταν και αυτός ο στόχος της πειθαρχίας επιτυγχάνονταν μέσα από ομαδικά παιχνίδια καθώς και πάρα μέσα από πολλές τακτικές ασκήσεις και παρελάσεις στους σχηματισμούς.

Με το που εισέρχονταν τα παιδιά στην Ο.Ν.Β., έχαναν την ατομικότητά τους. Ντύνονταν ομοιόμορφα, συμπεριφέρονταν ομοιόμορφα, και συχνά και σκέπτονταν ομοιόμορφα. Οι στολές που φορούσαν υπογράμιζαν το στρατιωτικό χαρακτήρα της ζωής τους. Όλες τις πτυχές των δραστηριοτήτων τους τις χαρακτήριζε μια κανονικότητα με επαναλαμβανόμενα τυπικά και τελετουργικά σε συνθήκες πειθαρχίας. Τα παιδιά ανήκαν σε σχηματισμούς και η συμμετρία και πειθαρχία των σχηματισμών κατά την εκτέλεση των παρελάσεων αλλά και των αθλητικών δραστηριοτήτων επιδείκνυε την ουσία και την επιτυχία της ιδεολογίας την οποία ακολουθούσαν. Στοιχεία του τυπικού ήταν ο ρωμαϊκός

χαιρετισμός, οι στρατιωτικού τύπου συναντήσεις και συναθροίσεις, τα μνημόσυνα των πεσόντων του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, η έπαρση και υποστολή σημαίας, όλα αυτά στοιχεία προσεκτικής διακόσμησης ενός ανελαστικού μιλιταριστικού συστήματος του οποίου ο χαρακτήρας αποκαλύπτονταν επίσης στην προπαγάνδα καθώς και στα εμβλήματα και τα τραγούδια. Το μοντέλο αυτό έπρεπε να ακολουθηθεί πάση θυσία. Τελικά, όπως συμπεραίνει η Vescovi, το μοντέλο επεκτάθηκε και στα κορίτσια, σε συμφωνία με τη φασιστική ιδεολογία που ανέμενε από αυτά να γίνουν υπάκουες θυγατέρες, στοργικές αδελφές και υποδειγματικές μητέρες. Αποστολή τους δεν ήταν να γίνουν ανδρείοι και πειθαρχημένοι στρατιώτες στο πεδίο της μάχης, αλλά στρατευμένες στη μητρότητα, άξιες και κατάλληλες να γεννήσουν τους μελλοντικούς στρατιώτες, δυνατές στο πνεύμα και το σώμα, έτοιμες να δώσουν την ζωή τους για την πατρίδα.¹⁶³

Όπως επίσης σημειώνει η Vescovi, η εκπαίδευσή των κοριτσιών, μέσα στην Ο.Ν.Β., ήταν αυστηρά διαχωρισμένη από εκείνη των αγοριών, προκειμένου να αποφευχθούν κατηγορίες για ανάμειξη και ανηθικότητα. Οι επικεφαλής, οι τόποι και οι ώρες συναντήσεων παρέμεναν διαφορετικά από των αγοριών. Οι αθλητικές και γυμναστικές δραστηριότητες όπως οργανώνονταν από την Ο.Ν.Β. στόχευαν στην επίδειξη ενός υψηλού επιπέδου πειθαρχίας και αθλητικής προπαρασκευής το οποίο επιτύγχαναν οι νέοι των δυο φύλων. Η φυσική αγωγή ήταν πολύτιμη ως προκαταρκτική στρατιωτική εκπαίδευση. Οι επιδείξεις και οι εκδηλώσεις τους είχαν τον χαρακτήρα εορτών και παρελάσεων δια των οποίων το καθεστώς μπορούσε να επιδείξει την στρατιωτική ισχύ που απαιτούσε από το έθνος.¹⁶⁴

Το καθεστώς ενδιαφερόταν, πρωτίστως, να αφομοιώσουν οι νέες γενιές τις θεμελιώδεις αρετές της υγείας, της υπακοής και της πειθαρχίας. Αυτές οι αρετές πολύ συχνά υπογραμμίζονταν με έμφαση στα διάφορα κείμενα των εκδόσεων της οργάνωσης, όπως στους διαφόρους «δεκαλόγους» της Ballila ή των Avanguardista. Οι νέοι έμπαιναν σε μια διαδικασία βιωματικής εσωτερίκευσης αυτών των αρετών μέσω της εμπειρίας των δραστηριοτήτων της οργάνωσης, που τους έδινε την ευκαιρία να συνειδητοποιήσουν την πυραμιδοειδή ιεραρχική δομή και να εμπεδώσουν την υποχρέωση τήρησης στρατιωτικών κανονισμών. Οι δραστηριότητες που κατ' εξοχήν συμβόλιζαν το στρατιωτικό πνεύμα της οργάνωσης ήταν οι νεανικές κατασκηνώσεις στις οποίες προσπαθούσαν να εμφυσήσουν στους νέους στην αίσθηση του καθήκοντος. Η στρατιωτική πειθαρχία πλαισιωνόταν από συμπληρωματικές αρετές όπως η αυτοθυσία και η τυφλή πίστη στην ιεραρχία. Η

¹⁶³ Vescovi: "Children", in: *Militarism*, σελ. 172.

¹⁶⁴ Vescovi: "Children", in: *Militarism*, σελ. 173.

γυμναστική και τα σπορ θεωρούνταν από την Ο.Ν.Β. εκπαιδευτικές δραστηριότητες, ιδανικές για την καλλιέργεια της θέλησης, της αγωνιστικότητας, της αυτοκυριαρχίας, της αυτοπεποίθησης και της αποφασιστικότητας καθώς και ένα είδος δοκιμασίας στην αντιμετώπιση του κινδύνου.¹⁶⁵

Σύμφωνα με την Vescovi, η αρχική ιδέα της Ο.Ν.Β., η παροχή, δηλαδή, εκπαίδευσης για τις μάξες μέσω της φυσικής δραστηριότητας που εξυπηρετούσε τις ανάγκες του φασιστικού καθεστώτος τη δεκαετία του '20, φαίνεται ότι δεν εξυπηρετούσε με τον ίδιο τρόπο τις ανάγκες κατά τη δεκαετία του '30. Έκτοτε τα σπορ αποσκοπούσαν και στην παραγωγή πρωταθλητών – υπερηρώων που θα επιδείκνυαν στον λαό, αλλά και διεθνώς, την δύναμη του καθεστώτος, χρησιμοποιούμενοι ως μέσα πολιτικής προπαγάνδας, ως σύμβολα ενός έθνους ισχυρού, υγιούς και αξιοσέβαστου.¹⁶⁶ Ο αθλητισμός, σύμφωνα με τα συμπεράσματα της Vescovi, εκτός από μέσο διάπλασης της νεολαίας έγινε ένα «όπιο για τις μάξες», στο βαθμό που οι περισσότεροι, ως θεατές, θαύμαζαν τη δύναμη και τα επιτεύγματα των προβεβλημένων πρωταθλητών ξεχνώντας έτσι τα προβλήματά τους.

Τον Οκτώβριο του 1937, όπως μας πληροφορεί η Vescovi, ιδρύθηκε με νόμο η G.I.L. (φασιστική νεολαία) μια οργάνωση που συμπεριέλαβε τις προϋπάρχουσες Ο.Ν.Β. και F.G.C. αποτελώντας ένα αμάλγαμα και των δύο, ενοποιώντας και θέτοντας υπό τον απόλυτο έλεγχό της όλη την νεολαία του καθεστώτος. Η G.I.L. αφορούσε τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια από την ηλικία των έξι ως την ηλικία των 21, χωρισμένα σε κατηγορίες με βάση την ηλικία και με διαφορετικές ονομασίες η κάθε μια. Η G.I.L. είχε τα ακόλουθα αντικείμενα: πολιτική και στρατιωτική προετοιμασία, διαμόρφωση του χαρακτήρα, φυσική και ηθική βελτίωση της φυλής, στρατιωτικού τύπου προπόνηση και προπαρασκευή για τις ένοπλες δυνάμεις, οργάνωση της σχολικής φυσικής αγωγής, αναγνώριση των αθλημάτων, υποστήριξη και εκπαίδευση για τα ορφανά του πολέμου, οδηγίες οδήγησης και εκμάθηση των αυτοκινήτων, ίδρυση προγραμμάτων εκπαίδευσης, σχολείων, κολλεγίων και ακαδημιών. Από όλες τις δραστηριότητες της G.I.L. η πιο αξιοσημείωτη ήταν η πολιτική προετοιμασία της νεολαίας. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό ήταν απαραίτητη η στενή συνεργασία με τα σχολεία. Προκειμένου, επίσης, να κεντρίσει το ενδιαφέρον μεταξύ των νέων, η G.I.L. διοργάνωνε «συναντήσεις νέων», συζητήσεις επί θεμάτων «φασιστικής κουλτούρας», κλπ. Το ουσσιωδέστερο στοιχείο της εκπαίδευσης των νεαρών φασιστών και πρωταρχική αποστολή της G.I.L. παρέμενε η στρατιωτική προετοιμασία, στην οποία είχε αφιερωμένο τον κύριο κλάδο των

¹⁶⁵ Vescovi: "Children", in: *Militarism*, σελ. 174 - 175.

¹⁶⁶ Vescovi: "Children", in: *Militarism*, σελ. 176.

δραστηριοτήτων της. Στα πλαίσια της G.I.L., η προκαταρκτική στρατιωτική προετοιμασία για τον στρατό ξηράς, το ναυτικό ή την αεροπορία απέβλεπε στο να εφοδιάσει τους νεαρούς υπόχρεους στρατιωτικής θητείας με όλα εκείνα τα στοιχεία φυσικής και πνευματικής εκπαίδευσης που θα τους καθιστούσαν έτοιμους να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις της στρατιωτικής θητείας. Αυτή η εκπαίδευση περιελάμβανε γενική προπόνηση για όλους από κοινού και έπειτα, εξειδικευμένη εξάσκηση για εκείνους που κρίνονταν ιδιαίτερα ευφυείς ή ιδιαίτερα προικισμένοι από φυσικής ή τεχνικής απόψεως σε κάποιο τομέα, όπως π.χ. πολυβολητές, μηχανικοί, χιονοδρόμοι, ασυρματιστές, φωτογράφοι, οδηγοί, και ούτω καθ' εξής. Τα σπορ συμπλήρωναν αυτή την προ-στρατιωτική εκπαίδευση εξασφαλίζοντας μορφές φυσικής εξάσκησης ουσιώδεις για τη διάπλαση μιας νεολαίας ικανής να ανταπεξέλθει στις ανάγκες ενός πολέμου.¹⁶⁷

Για τους φασίστες η αρμονική ανάπτυξη των φυσικών και διανοητικών χαρακτηριστικών ήταν πρωταρχικής σημασίας για τις μελλοντικές γενεές. Η αθλητική προπόνηση ήταν κατά συνέπεια άμεσα συνδεδεμένη με τη στρατιωτική εκπαίδευση και με τη φυσική αγωγή. Η προπόνηση που απευθυνόταν στους πολλούς, στις μάζες, περιλάμβανε διαδικασίες επιλογής των πιο προικισμένων, των πολλά υποσχόμενων αθλητών οι οποίοι μόλις φανέρωναν το ταλέντο τους, επιλέγονταν για να εκπροσωπήσουν την χώρα σε διεθνείς διοργανώσεις. Έτσι η G.I.L. κατέστη εκτός των άλλων και το κρίσιμο σημείο της επιλογής των αθλητών που στελέχωναν τις εθνικές ομάδες. Τα τοπικά και περιφερειακά πρωταθλήματα ήταν οι πρώτες δοκιμασίες για τους νεαρούς αστέρες οι οποίοι στη συνέχεια δοκιμάζονταν σε εθνικές συναντήσεις. Οι πιο σημαντικές συναντήσεις ήταν οι αγώνες νεολαίας που διεξήγοντο σε ετήσια βάση και τελείωναν με την απονομή των «μεγάλων βραβείων νεολαίας». Το ανώτατο επίπεδο της εντατικής προετοιμασίας ήταν η συμμετοχή το εθνικό πρωτάθλημα που διεξήγετο σε διαφορετικές κάθε φορά περιοχές της Ιταλίας. Προκειμένου να ανταπεξέλθει στις επιδιώξεις τις αυτές η G.I.L. ανέλαβε: να εκπαιδεύσει διευθυντές και πτυχιούχους, να οργανώσει εκπαιδευτικές και αθλητικές κατασκηνώσεις, να οργανώσει στρατιωτικού τύπου κατασκηνώσεις, να συστήσει κέντρα επαγγελματικής εκπαίδευσης, καθώς και κέντρα συναντήσεων για τους νέους, να οργανώσει θερινές κατασκηνώσεις και σχολεία σε τοποθεσίες με υγιεινό κλίμα, να οργανώσει εκπαιδευτικές διακοπές και εκδρομές και τέλος να αναλάβει την ευθύνη της προπαγάνδας στον τύπο, το θέατρο, τον κινηματογράφο και το ραδιόφωνο. Κατά την διάρκεια των σχολικών διακοπών οργανώνονταν κατασκηνώσεις σε ορεινές ή

¹⁶⁷ Vescovi: "Children", in: *Militarism*, σελ. 176 - 177.

παραθαλάσσιες τοποθεσίες προκειμένου οι νέοι να έλθουν σε επαφή με τη φύση και να προετοιμαστούν για μελλοντικές μάχες. Τα σπορ εξασφάλισαν με τον τρόπο αυτό στο καθεστώς ένα έξοχο μέσο αυτοπροβολής του ως ενός συστήματος αποδοτικού και παράλληλα δυνατότητες προβολής στο εξωτερικό της εικόνας ενός λαού ισχυρού και πειθαρχημένου, έτοιμου ανά πάσα στιγμή για την μεγαλύτερη σύγκρουση. Έτσι η G.I.L. επωμίστηκε τις αρμοδιότητες της O.N.B. δίδοντας σ' αυτές και έναν πιο έντονο στρατιωτικό χαρακτήρα. Γενικά, ο φασισμός, όπως συμπεραίνει η Vescovi, στο βαθμό που ενεπλάκη με τα σπορ, υπηρέτησε δυο κλασικούς ολοκληρωτικούς σκοπούς, πρώτον, την ενδυνάμωση των Ιταλών ανδρών δίδοντάς τους στρατιωτική εκπαίδευση και, δεύτερον, την επίδειξη στον κόσμο ότι ο φασισμός μετέτρεψε το έθνος σε ισχυρό και ότι κάθε νίκη στο αθλητικό επίπεδο ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής του καθεστώτος.¹⁶⁸

Σε παρόμοια συμπεράσματα για την προπαγανδιστική αξιοποίηση των αθλητικών επιτευγμάτων των ιταλικών εθνικών ομάδων από το φασιστικό καθεστώς καταλήγει και η Teja.¹⁶⁹ Μεγάλη απήχηση απέκτησε το ποδόσφαιρο, ιδίως μετά την κατάκτηση από την εθνική ομάδα της Ιταλίας του παγκοσμίου κυπέλλου κατά τη διάρκεια διοργάνωσης που πραγματοποιήθηκε το 1934 στη Ρώμη. Η αθλητική αυτή επιτυχία κατέστησε το ποδόσφαιρο ιδιαίτερα δημοφιλές στις λαϊκές μάζες της Ιταλίας δίνοντας την ευκαιρία για ακόμα μεγαλύτερη προπαγανδιστική αξιοποίησή του από το φασιστικό καθεστώς.

Σε συνάρτηση με το ποδόσφαιρο αξίζει να παρατεθούν κάποιες πληροφορίες σχετικά με ένα σχετικά βραχύβιο, αποκλειστικά φασιστικό, αθλητικό πείραμα, την προσπάθεια εισαγωγής ενός νέου ομαδικού αθλήματος, ενός, φασιστικής επινόησης, «αντι-ποδοσφαίρου». Την άγνωστη ιστορία αυτού του παράξενου αθλήματος, που, εν πολλοίς, αποκαλύπτει την ιδιάζουσα φασιστική αθλητική προσέγγιση, παρουσιάζει ο Impiglia.¹⁷⁰ Επρόκειτο για το «volata», ένα ομαδικό άθλημα που απαιτούσε πολύ καλή συνεργασία μεταξύ των οκτώ παικτών της κάθε μιας από τις δύο συμμετέχουσες ομάδες και μεγάλη ταχύτητα. Θεωρήθηκε ότι εξέφραζε άριστα τα ομαδικό – κοινοτικό πνεύμα της φασιστικής ιδεολογίας. Έμοιαζε με κάτι μεταξύ χειροσφαίρισης και ράγκμπυ, έχοντας στοιχεία και από ποδόσφαιρο και καλαθοσφαίριση. Αποτελούσε επινόηση του Augusto Turati, υψηλόβαθμου στελέχους του φασιστικού κόμματος ο οποίος το συστηματοποίησε κατόπιν

¹⁶⁸ Vescovi: "Children", in: *Militarism*, σελ. 181 - 182.

¹⁶⁹ Teja, Angela: "Italian sport and international relations under fascism" in: Arnaud, P. & Riordan J.: *Sport and International Politics*. E & FN Spon, London 1998, σελ. 159-164.

¹⁷⁰ Impiglia, Marco: "The volata game. When Fascism forbade Italians to play football" in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredità dello Sport in Europa: Atti Del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all' 1 Dicembre Del 1996*. Roma 1997, σελ. 420 - 426.

παρότρυνσης του ίδιου του Mussolini. Μερικοί απ'τους λόγους που, σύμφωνα με τον Impiglia, οδήγησαν στην προώθηση αυτού του αθλήματος ως του κατ' εξοχήν «*sport fascistissimo*» (φασιστικού αθλήματος) αντί του ποδοσφαίρου ήταν οι εξής: (α) οι τάσεις επαγγελματισμού που ανεπτύσσονταν στο ποδόσφαιρο τις οποίες δεν έβλεπε με καλό μάτι το φασιστικό καθεστώς, (β) η εκδήλωση διαφόρων σκάνδαλων με στημένα παιχνίδια που έδιναν την εντύπωση ότι το ποδόσφαιρο δεν ήταν και τόσο «καθαρό», (γ) η εκδήλωση φαινομένων βίας μεταξύ των φιλάθλων και των παικτών στους ποδοσφαιρικούς αγώνες, (δ) η αντίληψη ότι τα ποδόσφαιρο γύμναζε μονομερώς τα κάτω άκρα και όχι ολόκληρο το σώμα, (ε) οι αγγλοσαξονικές καταβολές του ποδοσφαίρου, (στ) οι τάσεις αλαζονικής συμπεριφοράς που επεδείκνυν διάφοροι εκκολαπτόμενοι αστέρες του ποδοσφαίρου που θεωρήθηκαν στοιχείο νοσηρότητας. Παρά ωστόσο τις μεγάλες προσπάθειες προώθησης του νέου αυτού αθλήματος μέσω των φασιστικών νεολαιίστικων οργανώσεων με τη διεξαγωγή πρωταθλημάτων, κλπ, το ποδόσφαιρο παρέμεινε ψηλά στην εκτίμηση των Ιταλών ενώ το «*volata*» δεν μπόρεσε να ευδοκιμήσει και τελικά ατόνισε όταν, αφενός ο πατέρας του αθλήματος, ο Turati, έπεσε στη δυσμένεια του Mussolini, αφετέρου επειδή η εξέλιξη των τεχνικών χαρακτηριστικών του *volata* είχε ως αποτέλεσμα να χρειάζεται απίστευτη αντοχή, με αποτέλεσμα να χάσει εκείνο που θεωρούνταν ως το συγκριτικό πλεονέκτημα που είχε όταν αρχικά παρουσιάστηκε, ως ερασιτεχνικό, δηλαδή, άθλημα ελεύθερου χρόνου, αλλά κυρίως λόγω των επιτυχιών της εθνικής ιταλικής ομάδας ποδοσφαίρου που εκτόξευσε τη δημοφιλία του ποδοσφαίρου στην ιταλική κοινωνία και ανάγκασε το φασιστικό καθεστώς να προωθήσει ως εθνικό σπορ των «Νέων Ιταλών» το ποδόσφαιρο.

Τόσο η Vescovi όσο και η Gori, επισημαίνουν με έμφαση την προσωπική εμπλοκή του Mussolini στην προώθηση των αθλητικών σχεδιασμών του καθεστώτος, με το προσωπικό του παράδειγμα ως αθλούμενου, όπως έχει αποτυπωθεί και σε πάρα πολλές φωτογραφίες που τον απεικονίζουν να ασκείται ημίγυμνος. Ο Mussolini και οι φασίστες υποστήριζαν πάρα πολύ τα σπορ, ιδιαιτέρως όμως κάποια σπορ στα οποία διέκριναν πιο έντονο τον στρατιωτικό χαρακτήρα με πρώτη και καλύτερη την σκοποβολή που γνώρισε πολύ μεγάλη διάδοση κατά την φασιστική περίοδο καθώς θεωρήθηκε μορφή άθλησης που αποτελούσε την καλύτερη προπαρασκευή και για τον πόλεμο. Άλλα αθλήματα που γνώρισαν μεγάλη διάδοση ήταν η ξιφασκία, το κυνήγι, η κολύμβηση, η ιστιοπλοΐα, η κωπηλασία, η ορειβασία και τα μηχανοκίνητα σπορ.

Ένας νέος χώρος στον οποίο το φασιστικό καθεστώς, σύμφωνα με τον Alegi, επένδυσε πάρα πολύ, ήταν η αεράθληση, κάτι που προφανώς δεν ήταν άσχετο με την

επίδραση, στην ιδεολογία του φασιστικού κινήματος, των αντιλήψεων του φουτουρισμού που αποθέωνε την ταχύτητα, τον κινδύνο, τη λατρεία της τεχνολογίας και των μηχανών.¹⁷¹

Κατασκηνώσεις και υπαίθρια ζωή, για εύρωστη και σκληραγωγημένη νεολαία

Η Vescovì, σε άλλη εργασία της, μελέτησε πιο εστιασμένα την περίπτωση των παιδικών θερινών κατασκηνώσεων τις οποίες οργάνωνε το φασιστικό καθεστώς κατά την 20ετή του διακυβέρνηση της Ιταλίας, με κύριο σκοπό την ενδυνάμωση της υγείας των νεαρών Ιταλών.¹⁷² Οι κατασκηνώσεις αυτές απευθύνονταν σε παιδιά κάθε κοινωνικού στρώματος, κυρίως όμως της εργατικής τάξης, ηλικίας 5 έως 12 ή και 14 ετών και των δυο φύλων. Βέβαια, τα αγόρια και τα κορίτσια παρακολουθούσαν αυτές τις κατασκηνώσεις, ξεχωριστά, σε διαφορετικές περιόδους. Οι εκπαιδευτές στις κατασκηνώσεις αυτές ήταν κυρίως δάσκαλοι, επιλεγμένοι με αυστηρά κριτήρια, οι οποίοι παρακολουθούσαν ειδικά σεμινάρια που διοργάνωνε για το σκοπό αυτό το φασιστικό κόμμα. Το βοηθητικό προσωπικό προερχόταν από τις γυναικείες φασιστικές οργανώσεις. Περιγράφοντας το καθημερινό πρόγραμμα στις κατασκηνώσεις αυτές, η Vescovì αναφέρει ότι ξεκινούσε την αυγή με το χτύπημα καμπάνας, κατόπιν, υπήρχε χρόνος για ατομική καθαριότητα, καθώς η προσωπική υγιεινή εθεωρείτο πολύ σημαντική και ακολουθούσε το στρώσιμο των κρεβατιών. Εν συνεχεία, υπό την καθοδήγηση διμοιρίτη, κατευθύνονταν ομαδικώς και συντεταγμένα στην παραλία για γυμναστική, αναπνευστικές ασκήσεις, προσευχή και έπαρση σημαίας. Ακολουθούσε το πρωινό. Κατόπιν τα παιδιά είχαν μια ώρα αναψυχής στην οποία περιλαμβάνονταν και η μύηση στη φασιστική ιδεολογία. Μετά, τα παιδιά οδηγούνταν και πάλι στην παραλία, για ηλιοθεραπεία, κολύμβηση, γυμναστική και διάφορες αθλοπαιδιές, με ενδιάμεσα διαλείμματα ανάπαυσης, μέχρι που έφτανε η ώρα του γεύματος. Μετά από μεσημβρινή ανάπαυση, ακολουθούσαν θεωρητικές διδασκαλίες πάνω σε θέματα φασιστικού ιδεολογικού ενδιαφέροντος, ανάγνωση βιβλίων, καθώς και ενασχόληση με χειροτεχνίες ή παιχνίδια. Ακολουθούσε απογευματινό κολατσιό και έπειτα, πεζοπορία στην παραλία, μία ώρα γυμναστικής, ομαδικά τραγούδια και τέλος η υποστολή της σημαίας. Η ημέρα έκλεινε με το δείπνο και βραδινή προσευχή, αφού είχε προηγηθεί διάστημα αφιερωμένο στην ατομική υγιεινή. Τα φώτα έκλειναν στις 9.00 μ.μ. Το πρόγραμμα ακολουθείτο με μεγάλη αυστηρότητα προκειμένου να εκπαιδευτούν τα παιδιά

¹⁷¹ Alegi, Gregory, Amici, Gruppo, and Storici, Velivoli: "Italy's Future is in the Sky", in: Kruger, Arnd and Teja, Angela: *La comune Eredità dello sport in Europa. Atti del 1o Seminario Europeo di Storia dello Sport*. Scuola dello Sport. Roma, 1997. σελ. 407 – 411.

¹⁷² Vescovì, Roberta: "Children's Holiday Health Camps During the Fascist Regime (1922 – 1942)", in: Kruger, Arnd and Teja, Angela: *La comune Eredità dello sport in Europa. Atti del 1o Seminario Europeo di Storia dello Sport*. Scuola dello Sport. Roma, 1997, σελ. 440 – 443.

στην αυτοπειθαρχία και να εξοικειωθούν με τα πλεονεκτήματα μιας ζωής με τάξη και πρόγραμμα. Κατά συνέπεια, οι θερινές αυτές κατασκηνώσεις ήταν σχολεία στα οποία οι νεαροί Ιταλοί εκπαιδεύονταν για να καταστούν πιο δυνατοί και ηθικά στέρεοι. Επιδίωξη ήταν, μετά την κατασκήνωση, να επιστρέψουν τα παιδιά στα σπίτια τους, ψηλότερα, με δυνατότερους μύες, βαρύτερα, με μεγαλύτερο θωρακικό εύρος, στοιχεία που συστηματικά καταγράφονταν από γιατρούς πριν και μετά το διάστημα διαμονής στην κατασκήνωση. Η ζωή στην κατασκήνωση έδινε μεγάλη έμφαση στο σεβασμό στην ιεραρχία. Σύμφωνα με τα νούμερα που μεταφέρει από ιταλικές πηγές η Vescovi, όταν ξεκίνησε ο θεσμός το 1926, αφορούσε 107 κατασκηνώσεις που φιλοξενούσαν 6.000 παιδιά για να φθάσει το 1937 τις 3.821 κατασκηνώσεις που φιλοξενούσαν 700.000 παιδιά! Φιλοδοξία ήταν να ανέλθει το νούμερο στο ένα εκατομμύριο φιλοξενουμένων παιδιών. Αυτοί οι αριθμοί επισημαίνουν την τεράστια κλίμακα του προγράμματος. Η Vescovi κρίνει μάλλον θετικά το όλο πρόγραμμα στο οποίο θεωρεί ότι κυριαρχούσαν εκπαιδευτικά στοιχεία που έδιναν έμφαση στην πειθαρχία, παρά τα χαρακτηριστικά της αναψυχής. Οι ατομικές ανάγκες φαίνεται ότι υποχωρούσαν μπροστά στο συμφέρον της κοινότητας όπως το αντιλαμβανόταν το φασιστικό καθεστώς. Η απόλυτη τάξη έπρεπε να διαφυλάσσεται με κάθε τρόπο, γι' αυτό και υπήρχε αυστηρός περιορισμός στις επισκέψεις των γονέων. Άλλωστε η όλη επιδίωξη ήταν να αποκοπούν τα παιδιά από τις συνήθειες επιρροές του περιβάλλοντος της πόλης, των γονέων τους συμπεριλαμβανομένων, και να περιέλθουν στην ολοκληρωτική επιρροή και διαμορφωτική επίδραση του φασιστικού κόμματος που ήλεγχε και οργάνωνε το πρόγραμμα των κατασκηνώσεων.

Η εικόνα του ιταλικού αθλητικού μοντέλου στην Ελλάδα του μεσοπολέμου

Η εικόνα για την θέση και το ρόλο της φυσικής αγωγής και της άθλησης στη φασιστική Ιταλία όπως την παρουσιάζουν οι ως άνω αναφερόμενες μελέτες, επιβεβαιώνονται και από μια έμμεση ελληνική πηγή. Η εφημερίδα *Πρωΐα* φιλοξένησε τον Σεπτέμβριο του 1936 εκτενές άρθρο αφιερωμένο στην ιταλική φυσική αγωγή που φέρει την υπογραφή του ιατρού Τηλέμαχου Καββαδία, «γενικού γραμματέως της ελληνικής επιστημονικής εταιρείας φυσικής αγωγής». Μετά από μια ιστορική αναδρομή, για την εξέλιξη της φυσικής αγωγής στην Ιταλία από τα αρχαία χρόνια και τον μεσαίωνα μέχρι τη σύγχρονη εποχή, ο συγγραφέας καταλήγει στη φασιστική περίοδο και παρουσιάζει πιο αναλυτικά τα μέτρα που έλαβε το καθεστώς του Mussolini για την ανόρθωση του ιταλικού αθλητισμού. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «{...} μετά τον πόλεμον και ιδία από της εποχής

καθ' ἣν ανέλαβεν την αρχὴν ὁ Μουσολίνι, ἡ φυσικὴ αγωγή ἔκαμε εἰς την Ἰταλίαν τεραστίας προόδους, {...}». Συνεχίζοντας αναφέρεται στην ίδρυση της οργάνωσης Ballila:

«Την 3^{ην} Ἀπριλίου 1926, ἰδρύετο διὰ Νόμον ὁ Ἀυτόνομος Ὄργανισμος 'Opera Nazionale Ballila' κληθεὶς οὕτω εἰς μνήμην του νεαροῦ Ἰταλοῦ ἥρωος G.B. Perasso αποκαλουμένου και Balilla. Εἰς τον ὀργανισμόν τούτον ἀνετίθετο ἡ φυσικὴ αγωγή της Ἰταλικῆς νεολαίας. Τον Σεπτέμβριον του 1929 τὸ Υπουργεῖον της Παιδείας μετωνομάσθη εἰς Υπουργεῖον Ἐθνικῆς Αγωγῆς, περιλαμβάνον δύο Υφυπουργεία τὸ της Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως και τὸ της Φυσικῆς Αγωγῆς. Του δευτέρου τούτου Υφυπουργείου την διεύθυνσιν ἀνέλαβεν ὁ πρόεδρος των Balilla, Ρενάτο Ρίτσι. Ἡ Opera Nazionale Balilla ἐγένετο οὕτω τὸ νέον υφυπουργεῖον Φυσικῆς Αγωγῆς. Ἡ ὀργάνωσις των Μπαλίλλα εἶναι διαδεδομένη καθ' ὅλην την Ἰταλίαν. Εἰδικοί φόροι ἐπεβλήθησαν δι' αὐτήν, δωρεαὶ και χορηγήσεις της παρέχονται ἀπὸ παντοῦ. Οἱ προϋπολογισμοὶ των Υπουργείων Ἐσωτερικῶν, Ἐθνικῆς Αγωγῆς, και Συντεχνιῶν ἀναγράφουν εἰδικὰ κονδύλια διὰ την φυσικὴν αγωγήν των νέων. Οἱ Ἰταλόπαιδες ἀπὸ της ηλικίας των 8 -14 ἐτῶν ἀνήκουν εἰς τὰς τάξεις των Μπαλίλλα, ἀπὸ δε της ηλικίας των 14 – 18 εἰς τὰς τάξεις των Ἀβανγκουαρντίστι. Ὡς ἀρχηγοὶ των Μπαλίλλα χρησιμοποιούνται δημοδιδάσκαλοι, ὡς ἀρχηγοὶ δε των Ἀβανγκουαρντίστι καθηγηταὶ της γυμναστικῆς και ἀξιώματικοὶ της Φασιστικῆς Ἐθνοφρουρᾶς ἐκ των μάλλον μορφωμένων».

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Καββαδίας παραθέτει κάποια ἀριθμητικὰ στοιχεῖα για τὰ μέλη της Balilla:

«Την 1^{ην} Φεβρουαρίου 1930 ἡ Opera Nazionale Balilla εἶχε 1.974.822 μέλη ἐκ των ὁποίων 903.324 Μπαλίλλα και 365.044 Ἀβανγκουαρντίστι. Τὸ 1929 διέθετε 19.500 ἐκπαιδευτὰς και 1.237 ἰατρούς. Προ διετείας [1934] οἱ ἀριθμοὶ των μελῶν ἀνῆλθον εἰς 1.559.106 Μπαλίλλα, 442.113 Ἀβανγκουαρντίστι, 1.319.753 μικρὰς Ἰταλίδας και 125.067 νεαρὰς Ἰταλίδας, δηλαδὴ ἐν συνόλῳ ὁ ἀριθμὸς των ἀσκουμένων νέων και νεανίδων ἀπὸ ηλικίας οκτῶ μέχρι ηλικίας δεκαοκτῶ ἐτῶν ἀνῆρχετο εἰς 3.446.149.»

Ὁ Καββαδίας ἀναφέρεται και στις ἀθλητικὲς δραστηριότητες στις ὁποῖες ἐπιδίδονταν τὰ μέλη της φασιστικῆς νεολαίας:

«Οἱ μικροὶ Μπαλίλλα ἀσκοῦνται εἰς ἐλευθέρως ἀσκήσεις, παιδιὰς και πεζοπορίας, οἱ Ἀβανγκουαρντίστι ἀσκοῦνται ἐπιπροσθέτως εἰς τὰ ἀθλητικὰ ἀγωνίσματα του στίβου, την κωπηλασίαν, την κολύμβησιν, τὰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις, την ορειβασίαν, {...}».

Μας πληροφορεῖ ἐπίσης ὁ Καββαδίας ὅτι «διὰ τον καταρτισμόν κατάλληλων Ἀρχηγῶν – καθηγητῶν της Φυσικῆς Αγωγῆς ἰδρύθη ἀπὸ του 1928 ἡ Φασιστικὴ Ἀκαδημία Φυσικῆς Αγωγῆς», ἡ ὁποία εἶχε δυο τμήματα διेतoύς φοίτησης. Οἱ πτυχιούχοι του πρώτου τμήματος διορίζονταν «καθηγηταὶ της γυμναστικῆς και ἀρχηγοὶ της Opera Nazionale Balilla» ἐνῶ οἱ πτυχιούχοι του δευτέρου τμήματος (στο ὁποῖο γίνονταν δεκτοὶ μόνον ἀπόφοιτοι του πρώτου τμήματος, καθὼς και ἰατροί), λάμβαναν τον τίτλο του «διδάκτορος των

εφαρμοσμένων εις την φυσικήν αγωγήν επιστημών» και κατελάμβαναν τις ανώτερες θέσεις στην ιεραρχία της Balilla. Μεταξύ των μαθημάτων που διδάσκονταν στην πρώτη σχολή βλέπουμε αντικείμενα όπως: ανατομία, φυσιολογία, φυσιολογία των ασκήσεων, υγιεινή, πρώτες βοήθειες, φυσικοθεραπεία, ανθρωπομετρία, παιδαγωγική, φασιστική νομολογία, ιστορία της Φ.Α., οπλομαχητική, γυμναστική, αθλητισμός, στρατιωτικά ασκήσεις, χοροί, παιδιαί, ψυχολογία, κλπ, ενώ στη δεύτερη, την ανώτερη σχολή, έφθαναν να διδάσκονται μέχρι και εμβυολογία! Καθώς ο θαυμασμός του συγγραφέα για τα επιτεύγματα της φασιστικής Ιταλίας στη φυσική αγωγή, με το πλήθος και την ποιότητα των αθλητικών υποδομών, είναι μεγάλος, με θλίψη αναρωτιέται για το πότε και η ελληνική νεολαία θα μπορεί να γυμνάζεται υπό παρόμοιες συνθήκες:

«Εκτάσεις απέραντοι χρησιμεύουν δια τας διαφόρους παιδιάς και τα καθ' έκαστον έτος στρατόπεδα όπου συγκεντρώνονται δεκάδες χιλιάδων ασκουμένων εξ όλης της Ιταλίας. Στάδια και γυμναστήρια ιδρύθησαν επίσης παντού εις όλας τας πόλεις και εις όλα τα χωρία της Ιταλίας και η Ιταλική νεολαία διέρχεται τας ώρας της εκεί ασκουμένη και αποκτώσα υγείαν, κάλλος, αντοχήν, θάρρος και αυτοπεποίθησιν. Πότε θα ίδωμεν και την Ελληνικήν νεολαίαν να διάγη υπό τας αυτάς συνθήκας!»¹⁷³

Όλα τα προηγούμενα, που αφορούν την άθληση στο ιταλικό φασιστικό καθεστώς, καθιστούν ευκρινέστερη την αποκάλυψη των ομοιοτήτων με την πολιτική που ακολούθησε στον ίδιο τομέα, στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Όπως αποκαλύπτει η εξέταση πηγών που αφορούν την πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου στον τομέα της άθλησης, η οποία υλοποιήθηκε κυρίως μέσω των αθλητικών δραστηριοτήτων της νεολαίας Μεταξά (της Ε.Ο.Ν), η δομή, το σκεπτικό και τα μέσα που χρησιμοποίησε το μεταξικό καθεστώς ήταν σχεδόν πανομοιότυπα με τα αντίστοιχα του ιταλικού φασισμού. Μπορούν βέβαια να παρατηρηθούν και κάποιες διαφορές που εξηγούνται από τις ιδιαιτερότητες του κάθε λαού αλλά και από τις ιδιαίτερότητες του κάθε καθεστώτος.

¹⁷³ Καββαδίας, Τηλέμαχος: «Η φυσική αγωγή εις την Ιταλίαν», α' τμήμα στο φύλλο της εφημ. *Πρωΐα*, της 15 /9/1936, στο αθλητικό ένθετο και β' τμήμα (συνέχεια) στο φύλλο της 22 /9 /1936, επίσης στο αθλητικό ένθετο της εφημερίδας. (Αρχείο εφημερίδων της δημοτικής βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης).

VI. Η ΑΘΛΗΣΗ ΣΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ 4^{ης} ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Ιστορικό πλαίσιο και ιδεολογικά χαρακτηριστικά του καθεστώτος Μεταξά

Προς το τέλος της περιόδου του μεσοπολέμου (το 1936), την εξουσία στην Ελλάδα κατέλαβε ένα προσωποπαγές, απολυταρχικό καθεστώς, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, υπό τον, πρωην στρατιωτικό, Ιωάννη Μεταξά.¹⁷⁴ Αποτέλεσε την κατάληξη μιας εξαιρετικά παραχώδους για τα ελληνικά πολιτικά πράγματα περιόδου, την οποία σημάδεψαν αλλεπάλληλα βενιζελικά και αντιβενιζελικά κινήματα, συχνές εναλλαγές βραχύβιων κυβερνήσεων και μια σύντομη περίοδος της αβασίλευτης δημοκρατίας. Στις 13 Απριλίου του 1936, μετά τον θάνατο του μεταβατικού πρωθυπουργού Δεμερτζή, ο βασιλεύς Γεώργιος Β΄, ο οποίος είχε πρόσφατα επανέλθει στο θρόνο, ανέθεσε την πρωθυπουργία στον Ιωάννη Μεταξά, αρχηγό τότε του «κόμματος των ελευθεροφρόνων», το οποίο στις τελευταίες εκλογές είχε λάβει πολύ μικρό ποσοστό (3,94%). Ο Μεταξάς, πρώην διακεκριμένος επιτελικός αξιωματικός με σπουδές στη Γερμανία, έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή και σχημάτισε κυβέρνηση. Λίγο αργότερα, στις 4 Αυγούστου του 1936, με την ανοχή του βασιλέως, επέβαλε προσωποπαγή δικτατορία, επικαλούμενος τον «κομμουνιστικό κίνδυνο». Από την ημερομηνία επιβολής της δικτατορίας, το καθεστώς που τότε εγκαθιδρύθηκε ονομάστηκε «καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου».¹⁷⁵

Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, σύμφωνα και με τις διακηρύξεις του ίδιου του Μεταξά, ήταν κράτος ολοκληρωτικό, κράτος αντικοινοβουλευτικό (ανέστειλε άλλωστε τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων). Οι ιθύνοντες του καθεστώτος το χαρακτήριζαν «Νέον Κράτος». Ουδέποτε ο ίδιος ο Μεταξάς ή άλλος αξιωματούχος της κυβέρνησής του χρησιμοποίησε τον όρο «φασιστικός» για να περιγράψει το καθεστώς, με βάση όμως τα

¹⁷⁴ Εξαιρετικά εμπειρισταωμένη μελέτη που χαρτογραφεί αναλυτικά τις ποικίλες εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα της περιόδου του μεσοπολέμου και της κατοχής, της Ε.Ο.Ν. συμπεριλαμβανομένης στη μονογραφία: Χονδροματίδης, Ιάκωβος: *Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα: εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του μεσοπολέμου και της Γερμανικής κατοχής*. Εκδόσεις Περίσκόπιο, Αθήνα¹2001.

¹⁷⁵ Για τους πολιτικούς συσχετισμούς και τα γεγονότα που οδήγησαν στην επιβολή της δικτατορίας, στο: Μοσχόπουλος, Γεώργιος: *Ιστορία του νέου ελληνικού κράτους. Πολιτικές προσεγγίσεις, πρώτος τόμος 1832 - 1940*. Αθήνα⁵2007, σελ 207-224.

δομικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά του, η πλειονότητα των μελετητών της περιόδου, χαρακτηρίζει το καθεστώς ως «φασιστικό», «μοναρχοφασιστικό» ή «φασίζον».¹⁷⁶

Ο Κόκκινος παρουσιάζοντας τις ιδεολογικές συντεταγμένες του μεταξικού καθεστώτος, ύστερα από ανάλυση των περιεχομένων του ιδεολογικού περιοδικού του καθεστώτος που έφερε τον τίτλο «*Το Νέον Κράτος*», το οποίο εκδίδονταν στο διάστημα 1937 - 1941, επισημαίνει ως θεμελιώδη διακριτικά χαρακτηριστικά του: α) τον ολοκληρωτικό πολιτικό λόγο, β) τον αντί-φιλελευθερισμό, γ) τον αντικομμουνισμό, δ) το κλίμα οργανικισμού¹⁷⁷ στην μεταβολή των πολιτικών θεσμών, ε) μια νέα σήμανση του νοήματος των ατομικών ελευθεριών, στ) τον εθνικισμό, και ζ) το δόγμα της χαρισματικής ηγεσίας.¹⁷⁸

Στην ελληνική βιβλιογραφία υπάρχει κάποια διχογνωμία σχετικά με το βαθμό ιδεολογικής συγγένειας του μεταξικού καθεστώτος με τα υπόλοιπα ολοκληρωτικά καθεστώτα που κυριάρχησαν στην Ευρώπη την ίδια ιστορική περίοδο. Δεν λείπουν όμως και όσοι θεωρούν ότι, στην πραγματικότητα, ουδέποτε πραγματοποιήθηκε η φιλοδοξία του Μεταξά να γίνει η 4^η Αυγούστου ολοκληρωτικό καθεστώς, κατά τα πρότυπα των συγχρόνων του φασιστικών καθεστώτων, παραμένοντας απλώς μια προσωποπαγής δικτατορία.¹⁷⁹

Ο βραχύς βίος του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, ο οποίος ουσιαστικά τερματίστηκε με το θάνατο του Μεταξά, μεσούντως του πολέμου, αμέσως πριν τη εκδήλωση της γερμανικής επιθέσεως, ούτως η άλλως δεν άφησε πολλά περιθώρια για σταθεροποίηση των μεταρρυθμίσεων που είχε εισαγάγει. Επιπλέον, παρατηρούνται δυο τουλάχιστον σημαντικές αντιθέσεις εν συγκρίσει με τα υπόλοιπα εθνικιστικά - ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου. Στην εξωτερική του πολιτική, το μεταξικό καθεστώς όχι μόνο δε συμμάχησε με τις δυνάμεις του «Άξονα», αλλά ήρθε σε πολεμική σύγκρουση μαζί τους, παρέχοντας, πίσω από μια επιφανειακή αρχική ουδετερότητα, ουσιαστική στήριξη στη βρετανική πολιτική, στοιχείο που έχει αποδείξει έπειτα από ενδελεχή μελέτη ελληνικών, βρετανικών και γερμανικών αρχείων, ο Κολιόπουλος.¹⁸⁰ Επίσης, στην ρητορική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου παρατηρείται η συνύπαρξη,

¹⁷⁶ Κόκκινος, Γεώργιος. *Η φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Παπαζήση. σελ. 11.

¹⁷⁷ Ο οργανικισμός ως πολιτειακή αντίληψη συνδέεται με την θεώρηση του έθνους και κατ' επέκταση του εθνικού κράτους, ως ζωντανού οργανισμού εντός του οποίου ένα έκαστο μέλος επιτελεί ιδιαίτερο ρόλο, συντελώντας έτσι στην εθνική ολοκλήρωση.

¹⁷⁸ Κόκκινος: *Ιδεολογία*, σελ. 53 - 83.

¹⁷⁹ Μαυρογορδάτος, Γιώργος: «Μεταξύ δύο πολέμων», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού - Ο Μεσοπόλεμος*. Εκδόσεις Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2003, σελ. 30.

¹⁸⁰ Κολιόπουλος, Ιωάννης: *Η δικτατορία του Μεταξά και ο πόλεμος του '40*. Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1996.

κοντά στην εμφιατική αρχαιολατρία, ισχυρών τάσεων προσκόλλησης και στο βυζαντινό, χριστιανικό παρελθόν (συνοψισμένη στο νεοπαγές ιδεολόγημα της δημιουργίας του «Γ' Ελληνικού πολιτισμού»). Η χριστιανική επίδραση είναι παντελώς απύσχα από τη ρητορική του γερμανικού εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος, είναι υποβαθμισμένη στην περίπτωση του ιταλικού φασισμού, αν και είναι παρούσα σε άλλα φασίζοντα κινήματα του μεσοπολέμου (τουλάχιστον στην περίπτωση της Ρουμανίας με το κίνημα του Κορνέλιου Κοντρεάνου, «Σιδηρά Φρουρά» και στην περίπτωση της Ισπανίας του Φράνκο.)¹⁸¹

Ως προς το χαρακτηρισμό του μεταξικού καθεστώτος και το ερώτημα αν και κατά πόσον πράγματι ανήκει στην ίδια κατηγορία των «φασιστικών» καθεστώτων του μεσοπολέμου, παρατηρείται, όπως προανφέρθη, σχετική διχογνωμία. Έχει χαρακτηριστεί δικτατορία, ολοκληρωτικό καθεστώς, φασιστικό καθεστώς, μοναρχοφασιστικό καθεστώς κλπ. Ο Κόκκινος στην μελέτη του για το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, δεν υπήρξε φασιστικό φαινόμενο με την έννοια της κατευθείαν αναγωγής στον Ιταλικό και Γερμανικό ιδεότυπο, αλλά μια εκ των άνω προσπάθεια εκφασισμού της Ελληνικής κοινωνίας με βασικούς μηχανισμούς την δικτατορική νομή και χρήση της εξουσίας, την ενεργοποίηση κατασταλτικών μηχανισμών και την απόπειρα θεμελίωσης και μαζικής εμπέδωσης μιας 'εισηγμένης' φασιστικού τύπου ιδεολογίας».¹⁸²

Ο Κολιόπουλος στο σχετικό με τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου κεφάλαιο της *Ιστορίας του Ελληνικού έθνους* αναφέρεται εκτενώς στο μεταξικό καθεστώς και στην Ε.Ο.Ν..¹⁸³ Διατυπώνει την άποψη ότι η μορφή και η δομή του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα του συσχετισμού δυνάμεων των κυριότερων συντελεστών του, δηλαδή του δικτάτορα και του βασιλιά. Περιγράφει πολύ χαρακτηριστικά το καθεστώς ως δυο τεμνόμενους κύκλους οι οποίοι σταδιακά και ιδίως μετά το 1938, έγιναν ομόκεντροι, εκ των οποίων, ο ένας είχε στο κέντρο του τον Μεταξά ενώ ο άλλος τον βασιλιά Γεώργιο, ο οποίος, σημειωτέον, ως τυπικός αρχηγός του κράτους και έχοντας τον ουσιαστικό έλεγχο του στρατεύματος, ήταν ο πραγματικός κυρίαρχος. Ο βασιλιάς Γεώργιος ήταν άλλωστε εκείνος που ανέθεσε το σχηματισμό κυβέρνησης στον Μεταξά, επιτρέποντάς του να επιβάλει την δικτατορία του. Όπως χαρακτηριστικά

¹⁸¹ Aja, Teresa Gonzales: "Fascists and Christians! In the Spanish Martial Tradition of the Soldier – Monk." In: *The International Journal of the History of Sport* 16 (1999), σελ. 119 -145.

¹⁸² Κόκκινος, Γεώργιος: *Η φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα: η περίπτωση του περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937-1941)*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (Επεξεργασμένη μορφή Δ.Ε.Α. που υπεβλήθη τον Οκτώβριο του 1984 στο Πανεπιστήμιο Paris I Pantheon – Sorbonne).

¹⁸³ Κολιόπουλος, Ιωάννης: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (τόμος ΙΕ')*. Εκδοτική Αθηνών. Αθήνα 1978, σελ. 382 – 390.

παρατηρεί ο Κολιόπουλος, με την πάροδο του χρόνου οι δυο αυτοί φορείς της εξουσίας συνδέθηκαν με σχέσεις αλληλεξάρτησης. Αν και ο Γεώργιος ο Β' διέθετε ισχυρό έρεισμα στο στρατό και θα προτιμούσε να βασιλεύει στα πλαίσια της συνταγματικής μοναρχίας, θεώρησε ότι η εσωτερική κατάσταση, σε συνδυασμό με τις διεθνείς εξελίξεις, απαιτούσαν τη διακυβέρνηση της χώρας χωρίς σύνταγμα και κοινοβούλιο. Αυτή η διττή υπόσταση της εξουσίας στην Ελλάδα συνιστά από μόνη της μια θεμελιώδη ιδιαιτερότητα σε σύγκριση με τις περιπτώσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας, χώρες στις οποίες ο Mussolini και ο Hitler αντίστοιχα, ήταν οι απόλυτοι κυρίαρχοι του παιχνιδιού. Ο Μεταξάς αντιθέτως, δεν ασκούσε την απόλυτη εξουσία. Την ασκούσε με την ανοχή του βασιλιά. Αν και ο ίδιος ο Μεταξάς ήταν υπέρμαχος του ολοκληρωτισμού, ο βασιλιάς θεωρούσε τη δικτατορία ένα μέτρο προσωρινό που επέβαλαν οι περιστάσεις προκειμένου να ομαλοποιηθεί η πολιτική κατάσταση. Επιπλέον ο Γεώργιος ήταν στενά προσδεδεμένος στο άρμα της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής και αυτό φαίνεται ότι δέσμευε και το Μεταξά, παρά ίσως τα βαθύτερα φιλογερμανικά αισθήματά του.¹⁸⁴ Σύμφωνα με τον Κολιόπουλο, ο Μεταξάς, παρά τις προθέσεις, τις διαθέσεις και επιθυμίες του, δεδομένων των συσχετισμών δυνάμεων με το παλάτι, μπορούσε να επιδιώξει τη δημιουργία ενός αυταρχικού και αστυνομικού κράτους αλλά όχι ακραιφνώς ολοκληρωτικού, όπως θα ήθελε. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου παρουσίαζε λοιπόν, ορισμένες ιδιοτυπίες που το διαφοροποιούσε από παρόμοια καθεστώτα της τότε Ευρώπης και ιδιαίτερα της Ιταλίας και της Γερμανίας. Ο Κολιόπουλος, συμπίπτοντας στο σημείο αυτό με τον Κόκκινο, θεωρεί ότι το βασικό σημείο διαφοροποίησης της 4^{ης} Αυγούστου από τα καθεστώτα της Ιταλίας και της Γερμανίας ήταν η απουσία μαζικού κόμματος ή κινήματος το οποίο να έχει προηγηθεί της ανόδου στην εξουσία. Η οργάνωση της νεολαίας απέβλεπε στη δημιουργία ενός τέτοιου ερείσματος. Το «Νέον Κράτος», όπως αποκαλούσαν το καθεστώς οι θεωρητικοί του, υπήρξε στη πράξη ένα αστυνομικό καθεστώς με ολοκληρωτικές και φασιστικές τάσεις, οι οποίες όμως δεν υλοποιήθηκαν σε τέτοιο βαθμό ώστε να καταφέρουν να αλλοιώσουν πλήρως τη δομή του υφιστάμενου κράτους.

Το ζήτημα που γρήγορα οδήγησε σε ανοικτή αναμέτρηση του δικτάτορα με το παλάτι ήταν η προσπάθεια του Μεταξά να υπαγάγει όλες τις οργανώσεις των νέων, των προσκόπων και των οδηγών συμπεριλαμβανομένων, στην Ε.Ο.Ν.. Ο Κολιόπουλος μας πληροφορεί ότι ο διάδοχος Παύλος, ως αρχηγός των προσκόπων, καταπολέμησε με πείσμα

¹⁸⁴ Μελετώντας το προσωπικό ημερολόγιο του Μεταξά ο Κιτσίκης προσπάθησε να ανιχνεύσει τα αναγόμενα στη νεότητα, βαθύτερα φιλογερμανικά αισθήματα του Μεταξά (στο: Κιτσίκης, Δημήτρης: *Η Ελλάδα της 4^{ης} Αυγούστου και οι Μεγάλες Δυνάμεις*. Εκδ. Ελεύθερη Σκέψις. Αθήνα 1990, σελ. 40-41).

την προσπάθεια αυτή του Μεταξά, στο τέλος, όμως, υποχρεώθηκε να υποκύψει, όπως και ο ίδιος ο βασιλιάς. Με την υπαγωγή των προσκοπικών οργανώσεων στην Ε.Ο.Ν., το παλάτι αναγκάστηκε να ταυτιστεί επίσημα με την Ε.Ο.Ν.. Ο διάδοχος Παύλος έγινε, τύποις, «γενικός αρχηγός» της Ε.Ο.Ν. Στις 11-12-1938, στη μεγάλη επίδειξη της Ε.Ο.Ν. στο παναθηναϊκό στάδιο, παρέδωσε τις σημαίες της οργανώσεως στους φαλαγγίτες και δέχθηκε το φασιστικό χαιρετισμό. Η τελετή αυτή συμβόλιζε, κατά τον Κολιόπουλο, τη βασιλική υποχώρηση εμπρός στις επιδιώξεις του Μεταξά στον τομέα της νεολαίας, τον οποίο θεωρούσε αποκλειστικό φέουδο του καθεστώτος. Γι' αυτό, από το 1938 και μετά μπορεί κανείς να μιλά για πραγματική δικτατορία του Μεταξά, χωρίς παρόλα αυτά να σημαίνει ότι είχε ο Μεταξάς την απόλυτη δύναμη. Ως την εποχή αυτή είχε δημιουργηθεί πλήρης ταύτιση των συμφερόντων των δυο φορέων εξουσίας, Μεταξά και θρόνου, που συνδέονταν πλέον με δεσμούς αλληλεξάρτησης. Πτώση της δικτατορίας θα σήμαινε έξωση της μοναρχίας και το αντίθετο. Εκτενείς είναι οι αναφορές του Κολιόπουλου στη μεταξική νεολαία. Περιγράφει την αλματώδη αριθμητική ανάπτυξη της οργάνωσης που απελάμβανε την αμέριστη υποστήριξη του Μεταξά καθώς απέβλεπε, με την ίδρυσή της και με το ιδεολογικό περιεχόμενο που της έδωσε, στη δημιουργία ενός μελλοντικού ερείσματος για το καθεστώς. Μας πληροφορεί ότι από τον αριθμό των 300 μελών που παρήλασαν μπροστά από τον Μεταξά στο Αίγιο το 1937, η οργάνωση, μέσα σε τρία χρόνια, το Μάρτιο του 1940, έφθασε να αριθμεί πάνω από ένα εκατομμύριο μέλη, αγόρια και κορίτσια. Μας πληροφορεί επίσης για τις βασικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις της οργάνωσης, τις οποίες θεωρεί ενδεικτικές των στόχων του καθεστώτος. Επικαλούμενος στοιχεία του καθεστώτος ο Κολιόπουλος αναφέρεται σε 17 στρατόπεδα εκπαιδεύσεως της οργανώσεως τα οποία λειτουργούσαν ήδη από το δεύτερο χρόνο, από τα οποία πέρασαν για να εκπαιδευθούν 17.000 μέλη, και σε 30 κατασκηνώσεις όπου διέμεναν και εξεπαιδεύθησαν 15.000 μέλη της Ε.Ο.Ν.. Μας μεταφέρει επίσης την πληροφορία για 1630 πορείες που πραγματοποιήθηκαν, στις οποίες έλαβαν μέρος 128.000 μέλη, κλπ. Παρατηρεί όμως ότι όλη αυτή η δράση αναπτύχθηκε εν όσω ο Μεταξάς ζούσε. Μετά το θάνατό του, τον Ιανουάριο του 1940, η Ε.Ο.Ν. περιέπεσε σε αφάνεια ή και σε δυσμένεια και, στερούμενη των κονδυλίων και της υποστήριξης που της παρείχε έως τότε ο Μεταξάς, ουσιαστικά διελύθη.¹⁸⁵

Οι σημαντικότερες συνιστώσες της μεταξικής ιδεολογίας, που εμφανίζουν μεγάλη συνάφεια με την εθνικοσοσιαλιστική και τη φασιστική ιδεολογία και οι οποίες,

¹⁸⁵ Κολιόπουλος: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σελ. 382 – 390.

απετέλεσαν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η ιδιαίτερη αθλητική ιδεολογία, είναι οι εξής:

Εθνικισμός, προγονολατρεία, επίκληση της αρχαιότητας. Βασικό διακριτικό γνώρισμα της ιδεολογίας των φασιστικών ή φασιζόντων καθεστώτων του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου ήταν ο εθνικισμός. Το τυπικό αυτό χαρακτηριστικό εμφανίζεται στα κείμενα και τους λόγους του Μεταξά και των συνεργατών του και προβάλλονταν μονίμως μέσω των εντύπων του καθεστώτος, νεολαιίστικων και μη. Με τον εθνικιστικό χαρακτήρα του μεταξικού καθεστώτος συνδέεται η εμφατικά προβαλλόμενη ιδέα της ελληνικότητας και η επίκληση της «ενδόξου αρχαιότητος».¹⁸⁶

*«Είθε όλοι Έλληνες και θα μείνετε για πάντα Έλληνες, όπως επί χιλιάδες χρόνια υπήρξαμεν Έλληνες και θα μείνωμεν Έλληνες για πάντα».*¹⁸⁷

Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου προσπάθησε να καλλιεργήσει συστηματικά την προγονολατρεία. Ήταν και αυτή μια έκφραση του εθνικιστικού χαρακτήρα του. Το περιοδικό της Ε.Ο.Ν. «*Η Νεολαία*» παρουσιάζεται κατάφορτο εγκωμίων προς το «ένδοξο» παρελθόν των Ελλήνων, που θα έπρεπε να βρει άξιους συνεχιστές:

*«Εμείς οι Έλληνες και μάλιστα οι νέοι Έλληνες που καταγόμαστε από του ιδρυτές και τους φορείς του υψίστου πολιτισμού των αιώνων, που γαλούχησε τους κόσμους και τους Λαούς, έχουμε μια πολύ πιο σοβαρή υποχρέωση από άλλους για τη διατήρηση του πολιτισμού αυτού και τη μετάδοσή του στις κατοπινές γενιές.»*¹⁸⁸

Ιδιαίτερη γοητεία φαίνεται ότι ασκούσε η αρχαία σπαρτιατική πολιτεία και η σπαρτιατική αγωγή. Η σπαρτιατική αγωγή και το σπαρτιατικό ήθος αναγορεύθηκαν σε πρότυπα και αντικείμενα έμπνευσης και παραδειγματισμού των συγχρόνων γενεών. Σε άρθρο αφιερωμένο στην πολεμική αρετή και το ήθος των αρχαίων Σπαρτιατών με τίτλο «*Άμμες δε γ' εσόμεθα πολλώ κάρρονες*», διαβάζουμε:

*«Τα ίχνη των αρχαίων Σπαρτιατών πρέπει να ακολουθήσει η σημερινή Ελληνική Νεολαία - εν τούτοις, δεδομένου ότι ο πόλεμος δεν είναι αποκλειστικό επάγγελμα σήμερα, πρέπει η νεολαία εκτός της πολεμικής ασκήσεως να επιδίδεται και εις τας ειρηνικάς ασκήσεις, διότι μόνον ούτω θα καταστάσι πολίται άξιοι σημερινού κράτους.»*¹⁸⁹

¹⁸⁶ Τα αποσπάσματα των πηγών που παρουσιάζονται στη μελέτη, παρατίθενται στην αυτούσια μορφή τους με μόνη διαφοροποίηση τη χρήση μονοτονικού αντί του πολυτονικού συστήματος.

¹⁸⁷ Μεταξάς, Ιωάννης: στο: *Η Νεολαία* 5 (1938).

¹⁸⁸ Καραϊσκάκη, Σίτσα: «Η Έννοια του Αληθινού Πολιτισμού - Η Νεολαία, φορέας και υπερασπιστής του ελλ. Πολιτισμού», στο: *Η Νεολαία* 5 (1938), σελ. 154.

¹⁸⁹ «Δ»: «Άμμες δε γ' εσόμεθα πολλώ κάρρονες», στο: *Η Νεολαία*, 5 (1938), σελ. 155.

Μια ιδέα που επαναλαμβάνεται συχνά στα κείμενα των εκφραστών της 4^{ης} Αυγούστου είναι η ιδέα της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού, η οποία, προσαρμοσμένη στη θεωρία του καθεστώτος, παρουσιάζεται ως αναγκαιότητα εκπλήρωσης (εκ μέρους της 4^{ης} Αυγούστου), μιας σύγχρονης ιστορικής αποστολής εκπολιτιστικού χαρακτήρα, με πηγή έμπνευσης την ελληνική αρχαιότητα και τα επιτεύγματά της στη φιλοσοφία, την επιστήμη, την στρατιωτική τέχνη και την άθληση. Η τότε ελληνική νεολαία, θεωρούμενη απόγονος των αρχαίων Ελλήνων, καλούνταν να αποδείξει την αξία της, συνεχίζοντας και προεκτείνοντας την αρχαία Ελληνική δόξα. Ενδεικτικό κείμενο στο οποίο εμφανίζονται τέτοιες απόψεις είναι το ακόλουθο ανυπόγραφο άρθρο το οποίο δημοσιεύθηκε ως κεντρικό άρθρο στο περιοδικό *Η Νεολαία*, με τον τίτλο «*Ο αρχαίος Ελληνικός πολιτισμός*»:

«Η αρχαία Ελλάδα, αν και ήτανε χώρα μικρή σε έκταση και πτωχή, κατόρθωσε να δημιουργήσει άφθαστο πολιτισμό. Η καλλιτεχνία και η φιλοσοφία έφθασαν σε τέτοιο ύψος, που σήμερα να μη μπορούμε να τις υπερβούμε. Αν δεν υπήρχε Πλάτωνας να θέσει τις ακράδαντες βάσεις της φιλοσοφίας, οι πατέρες της Χριστιανικής Εκκλησίας θα είχαν ανυπέρβλητες δυσκολίες να θεμελιώσουν τα δόγματα του Χριστιανισμού. Στις θετικές επιστήμες οι αρχαίοι Έλληνες έθεσαν τις πρώτες υγιείς βάσεις. Στην ιατρική επιστήμη με όλες τις τεράστιες νεώτερες προόδους της, ο Ιπποκράτης, ο πρύτανης των αρχαίων Ελλήνων ιατρών, αποτελεί και σήμερα ανάγνωσμα απαραίτητο του σοφού ιατρού. Η γυμναστική ως τέχνη ασκήσεως του ανθρώπου και της πνευματικής δυνάμεώς του, πουθενά στον κόσμο ως σήμερα δεν εφηρμόσθη σε τέτοιο μέτρο, όπως στην αρχαία Ελλάδα. Η στρατιωτική τέχνη εθεμελιώθηκε σε τέτοιες βάσεις, που επέτρεψαν σε μια μικρή δράκα Μακεδόνων να κατακτήσει με τον Μέγαν Αλέξανδρον, σε βραχύτατο χρονικό διάστημα, σχεδόν ολόκληρο τον αρχαίο κόσμο. Ασφαλώς στα μεγάλα αυτά πλεονεκτήματα αντιστοιχούσαν και σχετικά ελαττώματα. Η μεγάλη αξία του ατόμου του αρχαίου Έλληνα γεννούσε τη φυλαρχία, που εξεφυλίζετο σε παντοίες ραδιουργίες. Σήμερα η Ελληνική Νεολαία, που είναι απόγονος των αρχαίων Ελλήνων, καλείται να συνεχίση την αρχαία Ελληνική δόξα, η οποία, επισκιασθείσα με τη δουλεία του Ελληνικού Έθνους, προπονούμενη κατάλληλα, θα αναρριχηθή εις το ύψος του αρχαίου Ελληνικού πολιτισμού και από εκεί να τεθή επί κεφαλής του συγχρόνου πολιτισμού. Ελληνική Νεολαία, σε σένα απόκειται σήμερον το βαρύ έργον της αναβιώσεως του αρχαίου πολιτισμού. Το έργον είναι δεινόν. Αλλά σύ η απόγονος των αρχαίων Ελλήνων πρέπει να δειχθείς αντάξια εκείνων. Αυτές είναι οι αρχές που πρέπει να εμπνέουν τα

Ελληνόπουλα, αυτές διακηρύσσει ο Αρχηγός – Κυβερνήτης μας και για να αναδειχθούν άξιοι οι Ελληνόπαιδες διαπλάσσονται στην Οργάνωσί των.»¹⁹⁰

Με το αρχαιοελληνικό κλέος συνδέονται και οι προτροπές για την άθληση οι οποίες και συχνές είναι και με τρόπο εμφατικό προβάλλονταν από τις στήλες του περιοδικού:

«Φαλαγγίται! Αγκαλιάστε με χαρά τον αθλητισμό, που πάντα απετέλεσε για την Ελλάδα μια δεύτερη θρησκεία. Το θέλει η παράδοσις, το θέλει η Πατρίδα, αυτός ο ίδιος ο ΑΡΧΗΓΟΣ! Ο στίβος σας αναμένει!»¹⁹¹

Σε είδηση που δημοσιεύεται το 1938 στην τακτική στήλη με τον τίτλο «αθλητισμός», όπου προβάλλεται το θριαμβευτικό κατόρθωμα του πυγμάχου μεσαίων βαρών, Χριστοφορίδη, ο οποίος εστέφη πρωταθλητής Ευρώπης, διακρίνεται η προσπάθεια του καθεστώτος να οικειοποιηθεί την αίγλη μιας αθλητικής επιτυχίας (τη χαρακτηρίζει «εθνικόν θρίαμβον»), για να ενισχύσει την εικόνα του. Ο Χριστοφορίδης περιγράφεται ως ένας «από τους φανατικούς οπαδούς του έργου της» (της Ε.Ο.Ν.). Παρουσιάζεται περίπου ως ημίθεος, άξιος συνεχιστής της παράδοσης των αρχαίων Σπαρτιατών πολεμιστών που αγωνίζονταν για να νικήσουν ή να πεθάνουν. Για το κατόρθωμά του αυτό μαθαίνουμε ότι έλαβε από τον Κυβερνητικό Επίτροπο της Ε.Ο.Ν., Κανελλόπουλο, τον τιμητικό τίτλο του «επιτίμου φαλαγγάρχου».¹⁹² Είναι άξιο παρατήρησης ότι ανάλογες τιμές και προβολή από το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς της Γερμανίας είχε τύχει ο Γερμανός πυγμάχος Max Smelling μετά τις διεθνείς επιτυχίες του.¹⁹³

Μεγάλο ενδιαφέρον σχετικά με τις αντιλήψεις του μεταξικού καθεστώτος για τη θέση και το ρόλο της σωματικής αγωγής στους σχεδιασμούς του, παρουσιάζει ιδεολογικό κείμενο που περιλαμβάνεται στο αρχείο της Ε.Ο.Ν. με τον τίτλο «*Η Σωματική Αγωγή ως μέσον μορφώσεως των μελών της Ε.Ο.Ν.*». Και σ' αυτό το κείμενο γίνεται προσπάθεια αναγωγής των σχετικών με την προτεραιότητα της άθλησης, αντιλήψεων του καθεστώτος, στην κληρονομιά των αρχαίων Ελλήνων:

«Σκοπός της Αγωγής: Είναι η επιστημονική, λελογισμένη και εν επιγνώσει των αποτελεσμάτων, χρήσις των σωματικών ασκήσεων προς θεραπείαν, ενίσχυσιν και αρμονικήν διαμόρφωσιν του σωματικού, ψυχικού και πνευματικού τύπου. Η γυμναστική ειδικώς είναι αποκλειστικόν δημιούργημα των αρχαίων Ελλήνων, οίτινες εξετέλουν τα γυμνάσια γυμνοί πλήν ζώματος περί τα ισχύα το οποίον και κατήργησαν

¹⁹⁰ *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 228.

¹⁹¹ *Η Νεολαία* 13 (1939), σελ. 450.

¹⁹² «Ο θρίαμβος του Χριστοφορίδη», στην τακτική στήλη «Αθλητισμός», στο: *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ.249.

¹⁹³ Mandell: *Αγώνες*, σελ. 169 – 180.

κατά την 15^{ην} Ολυμπιάδα τω 720 π. Χ., εκ δε της γυμνότητος ταύτης κατά τας σωματικές ασκήσεις προέκυψεν και η λέξις 'Γυμναστική'. {...} Οι πρόγονοι ημών εφήρμοσαν εις την ζωήν των τας αρχάς τας εμπνεομένας από μίαν αγωγήν ή όποια έδιδε τόσην μεγάλην σημασίαν εις την σωματικήν αγωγήν. Τα ωραία αποτελέσματα της αγωγής των Ελλήνων πρέπει να είναι δι' ημάς το ιδεώδες, το κίνητρον το οποίον θά μας κατεθύνη διά να μιμηθώμεν αυτούς και να επιτύχωμε ανάλογα αποτελέσματα τώρα που μας φωτίζει το ζων φως της 4ης Αυγούστου, Πώς όμως οι προγονοί μας επέτυχον το θαύμα; Το θαύμα επετεύχθη διότι εις την αρχαιότητα το σώμα και η ψυχή εθεωρούντο ως μία αδιαίρετος μονάς. Δεν ησκέιτο ο μυς ή αι χείρες ή οι πόδες ή τα όργανα. Ησκέιτο ο νέος διά να φθάση την επίδοσιν των πατέρων του εις ανδρείαν, εις την επίδοσιν του "καλού καγαθού". Αυτό ήτο το περιεχόμενον της νοοτροπίας του Έλληνος! Να γίνη καλός πολίτης να υπηρετήση την Πατρίδα του να αποθάνη αγωνιζόμενος δια το σύνολον. Κάθε σκέψις του, κάθε ασχολία του απέβλεπεν εις την τελειοποίησιν του ατόμου ως μονάδος ανηκούσης εις την εξυπηρέτησιν του συνόλου. Εις τους έχοντας την αποστολήν να διαπαιδαγωγήσουν· και να μύησουν τους Σκαπανείς και Φαλαγγίτας εις μίαν ζωήν καθαρώς Ελληνικήν, εναπόκειται δια του παραδείγματος και της εφαρμογής των άρχων τας όποιας πρεσβεύουν να εμφυσήσουν εις αυτούς τον ενθουσιασμόν δια μίαν νεότητα πλήρη σφρίγγους σωματικού και με πλούσιον πνευματικόν και ψυχικόν περιεχόμενον. {...} Το σημερινόν περιεχόμενον της Ελληνικής νοοτροπίας εις την σωματικήν αγωγήν πρέπει, να εμπνέεται από την 4ην Αυγούστου από τας δυνάμεις εκείνας αι οποίαι έφερον την Ημέραν αυτήν προσπαθώντας να ποτισθώμεν από την πηγήν αυτήν και τότε θα πλουτίσωμεν την αγωγήν μας και το ψυχολογικόν μας περιεχόμενον με στοιχεία τα οποία θα μας ανυψώσουν καθημερινώς δια να προσδεύση η Πατρίς. Οι προγονοί μας το επέτυχον διά της σωματικής αγωγής. {...} Η τόσον πλούσια παράδοσις, τα υψηλά ιδεώδη τα οποία εσφυρηλάτησαν οι δημιουργοί της ιστορίας μας, θα πρέπει, να μας εμπνέουν εις την καθοδήγησιν των Σκαπανέων και Φαλαγγιτών με σκοπόν να δημιουργηθούν χαρακτήρες χρηστοί και καθ' όλα αρεστοί εις την Ελληνικήν Πατρίδα. {...}»¹⁹⁴

Λατρεία της νεότητας. Ένα δεύτερο τυπικό χαρακτηριστικό των εθνικιστικών – ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου ήταν η λατρεία προς την νεότητα και, κατά προέκταση, το έντονο ενδιαφέρον που επέδειξαν για τη νεολαία και την εκπαίδευσή της, αρχές που τέθηκαν στο επίκεντρο της πολιτικής τους. Ιδιαίτερη προσοχή στη διάπλαση της νεολαίας επέδειξε και το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου στο βραχύ διάστημα του βίου του, με κύριο εκφραστή τον ίδιο τον Μεταξά, ο οποίος εκδήλωνε τη τάση αυτή

¹⁹⁴ «Η Σωματική Αγωγή ως μέσον μορφώσεως των μελών της Ε.Ο.Ν.», στα: Γ.Α.Κ., Φ. 27, α.α. 046.

σε βαθμό εμμονής. Φαίνεται ότι είχε αποθέσει όλες τις ελπίδες του στην Ε.Ο.Ν., την οργάνωση νεολαίας που ο ίδιος ίδρυσε. Φιλοδοξούσε να υλοποιήσει το όραμά του για αναμόρφωση της κοινωνίας μέσω της σταδιακής μετάλλαξης της νεολαίας στη δυναμική πρωτοπορία του καθεστώτος:

*«Η Νεολαία είναι εκείνη εις την οποία προ παντός θα δώσουμε την ψυχή μας όλην και όλα μας τα μέσα δια να σώσουμε το μέλλον του έθνους.»*¹⁹⁵

Χρησιμοποιώντας πομπώδεις διατυπώσεις ο Μεταξάς παρουσιάζει τη «Νεολαία του» να κατέχει θέση κινητηρίου δύναμης στα πλαίσια της οικοδομούμενης πολιτείας:

*«Το έθνος μας έχει ανάγκην θερμότητος και ηλίου δια να ζήση. Και αυτήν την θερμότητα και αυτόν τον ήλιον δεν μπορεί να το δώσει κανείς άλλος, παρά Συ, Νεολαία και ως άτομον και ως σύνολον.»*¹⁹⁶

Το σχέδιο διαπαιδαγώγησης της νεολαίας έχει τεθεί στο επίκεντρο του πολιτικού προγράμματος του μεταξικού καθεστώτος και η επιδίωξη αυτή εκφραζόταν από το στόμα του Μεταξά σε κάθε ευκαιρία:

*«Η εθνική διαπαιδαγώγησις της Νεολαίας, των παιδιών μας και των θυγατέρων μας είναι το έργον μας. Ανύψωσις του φρονήματος και του χαρακτήρος αυτών, εις τρόπον ώστε να εξασφαλίσωμεν διά την Ελλάδα πολίτας με φρόνημα και συνειδητάς μητέρας, να τονώσωμεν τον οικογενειακόν ρυθμόν.»*¹⁹⁷

Από πολλούς μελετητές της περιόδου έχει υποστηριχθεί ότι αυτή η τακτική του Μεταξά είχε ως σκοπό να αναπληρώσει το κενό, σε επίπεδο λαϊκού ερείσματος, το οποίο ήταν απαραίτητο για τη στερέωση και μακροήμερευση του καθεστώτος, αφού δεν διέθετε πολιτικό κίνημα, τουλάχιστον ισχυρό, όταν ανέλαβε την εξουσία. Μέσα από τους κόλπους της Ε.Ο.Ν., με συγκεκριμένες εκπαιδευτικές διαδικασίες ο Μεταξάς πιθανότατα φιλοδοξούσε να σχηματίσει μια νέα καθεστωτική άρχουσα τάξη, μια καθεστωτική ελίτ:

*«{...} Εσείς επιδιώκετε τον αγώνα του βίου να τον διεξάγετε εις τα επίπεδα εκείνα, εις τα οποία δημιουργείται ο πολιτισμός ενός έθνους. Επομένως θα γίνεται μια ημέραν η ηγέτις τάξις του έθνους.»*¹⁹⁸

Ο Μεταξάς ομολογούσε με κάθε ευκαιρία πως είχε επενδύσει όλες τις ελπίδες του στο εκπαιδευτικό όραμα το οποίο προσπαθούσε να υλοποιήσει μέσω των δραστηριοτήτων της Ε.Ο.Ν.:

¹⁹⁵ Μεταξάς, Ιωάννης: στο: *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 185.

¹⁹⁶ Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 5 (1938), έσω όψη του εξωφύλλου.

¹⁹⁷ Μεταξάς: «Λόγοι και υποθήκαι του Αρχηγού προς την Η Νεολαία. (Από τον λόγον της Α. Ε. του Αρχηγού – Κυβερνήτου μας εις το συλλαλητήριο Αθηνών της 2ας Οκτωβρίου 1936)», στο: *Η Νεολαία* 4 (1938), σελ. 123.

¹⁹⁸ Μεταξάς, Ιωάννης: «Λόγοι και υποθήκαι. (Από τον λόγον της Α. Ε. του Αρχηγού – Κυβερνήτου μας της 10^{ης} Δεκεμβρίου 1936 προς τους φοιτητές)», στο: *Η Νεολαία* 4 (1938), σελ. 123.

«Η Νεολαία είναι εκείνη εις την οποίαν προ παντός θα δώσωμεν την ψυχήν μας όλην και όλα μας τα μέσα δια να σώσωμεν το μέλλον του έθνους μας.».¹⁹⁹

Στο διάστημα από 4 έως 11 Ιανουαρίου του 1939 είχε πραγματοποιηθεί στην Αθήνα πανηγυρική διάσκεψη (συνέδριο) της Ε.Ο.Ν. διάρκειας οκτώ ημερών. Στο μεγαλύτερο μέρος της αγόρευσής του, στα πλαίσια του συνεδρίου αυτού, ο Μεταξάς, προσπάθησε να εξηγήσει το μέγεθος της σημασίας που απέδιδε στο έργο της Ε.Ο.Ν., περιγράφοντας το όραμα που προσδοκούσε να υλοποιήσει μέσω της Ε.Ο.Ν.²⁰⁰ Έμπρακτη εκδήλωση του προσωπικού ενδιαφέροντος του Μεταξά για τη νεολαία αποτελούσαν οι συχνές επισκέψεις που πραγματοποιούσε στα στρατόπεδα και τους άλλους χώρους εκπαίδευσης της Ε.Ο.Ν. για να επιθεωρήσει προσωπικά την εκπαίδευση και τις δραστηριότητες των μελών της. Πλήθος φωτογραφιών δημοσιευμένων στο περιοδικό αποδεικνύουν του λόγου το αληθές. Κατά τις επισκέψεις αυτές προσπαθούσε, με διαρκείς παραινήσεις και συμβουλές, να εμφυσήσει πνεύμα αρραγούς ενότητας μεταξύ των μελών. Προσπαθούσε επίσης να τονώσει το ηθικό των νέων της Ε.Ο.Ν. και να εκθρέψει αισθήματα υπερηφάνειας, εμφανίζοντας τους ως πρότυπα όλων των νέων Ελλήνων, άξιους μίμησης για ολόκληρη τη νεολαία της χώρας.²⁰¹

Τάξη, πειθαρχία, υπακοή, σεβασμός στην ιεραρχία και «αρχή της ηγεσίας». Θεμελιώδες χαρακτηριστικό των εθνικιστικών - ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου ήταν ο σεβασμός στην ιεραρχία και η πίστη στην αξία της πειθαρχίας και της οφειλής απόλυτης υπακοής προς τους ιεραρχικά ανωτέρους ως πρωταρχικών αρετών, χαρακτηριστικά που έβρισκαν την θεωρητική διατύπωσή τους στην λεγόμενη «αρχή του αρχηγού» ή «δόγμα της χαρισματικής ηγεσίας», όπως έχει αποκληθεί από νεότερους μελετητές.²⁰² Η πειθαρχία και η προαναφερθείσα «αρχή της ηγεσίας», θεμελιώδης διοικητική αρχή τόσο του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού,²⁰³ όσο και του ιταλικού φασισμού (σε αντιδιαστολή προς την δημοκρατική «αρχή της πλειοψηφίας»), επαναλαμβάνονταν συχνά και emphaticά από τον Μεταξά και τους ιδεολογικούς

¹⁹⁹ Μεταξάς, Ιωάννης: *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 185.

²⁰⁰ *Η Νεολαία* 14 (1939), σελ. 457 - 464.

²⁰¹ «Ζωή και κίνησις της Η Νεολαίας μας», στο: *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 212.

²⁰² Αγγελής: *Μαθήματα*, σελ. 193.

²⁰³ Πολύ περιεκτική παρουσίαση της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας και ως μέρος αυτής της αρχής του αρχηγού από το στέλεχος του μεταξικού καθεστώτος Δημοσθένη Στεφανίδη σε σειρά άρθρων του 1939 που δημοσιεύθηκαν στο καθεστωτικό περιοδικό «Το Νέον Κράτος» και πολύ αργότερα αναδημοσιεύθηκαν στο: Στεφανίδης, Δημοσθένης: *Το Κοινωνικό Ζήτημα (υπό το φώς του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού)*. Εκδ. Ελεύθερη Σκέψις. Αθήνα, 1989. Για την «αρχή του αρχηγού», σελ. 13 -14.

καθοδηγητές του καθεστώτος. Η πυραμιδική ιεράρχηση προβλήθηκε ως το ενδεδειγμένο μοντέλο διοίκησης και κοινωνικής οργάνωσης.²⁰⁴

Οι αναφορές στην πρωταρχική σημασία της εμπέδωση πειθαρχίας είναι συνεχείς. Σε έγγραφο προς τους διοικητές και νομάρχες το οποίο υπογράφει ο ίδιος ο Μεταξάς αναφέρεται ότι:

*«Έχω την τιμήν να πέμψω υμίν γενικής οδηγίας περί εκπαιδεύσεως των μονάδων της Ε.Ο.Ν. {...} Επιμένω επί της ηθικής διαπαιδαγωγήσεως και της πειθαρχίας. {...} Η πειθαρχία θα αποτελέσει την κυριότεραν δύναμιν της Οργανώσεως.»*²⁰⁵

Ότι η επίδειξη πειθαρχίας προς τους ανωτέρους αποτελεί θεμελιώδες χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς ενός μέλους της Ε.Ο.Ν. γίνεται φανερό και από τις χαρακτηριστικές αναφορές στο κεφάλαιο «περί πειθαρχίας» του *Οργανισμού Εσωτερικής Υπηρεσίας της Ε.Ο.Ν.*:

«1) Βασικός κανών διέπων την Ε.Ο.Ν. είναι η εκ μέρους πάντων των ανωτάτων βαθμοφόρων, τήρησις αυστηράς πειθαρχίας. Άνευ πειθαρχίας Οργάνωσις ιεραρχικώς συντεταγμένη ως η Ε.Ο.Ν. δεν δύναται να λειτουργήση πολλώ δε μάλλον δεν δύναται να εκπληρώσει τον προορισμόν της.

*2) Πειθαρχία δε είναι η απεριόριστος υποταγή του κατωτέρου προς πάντα ανώτερον εις ό,τι αφορά την εκπλήρωσιν των καθηκόντων του εν τη Ε.Ο.Ν. ή των διατάξεων εν γένει της υπηρεσίας και η τυφλή συμμόρφωσις προς τας διαταγάς των προϊσταμένων Αρχών ή τας διατάξεις των διεπόντων την Οργάνωσιν κανονισμών. {...}»*²⁰⁶

Η αρετή της πειθαρχίας εμφανίζεται συχνά ως νουθεσία των συντακτών του περιοδικού (*Η Νεολαία*), προς τα μέλη της Ε.Ο.Ν.:

*«Στην ανατροφήν σας χρειάζεται πειθαρχία. Προσέξτε. Στην ζωή χωρίς πειθαρχία και τάξι, θα πέσετε σε βάραθρο, στο χάος»*²⁰⁷

Μεταξύ των κειμένων του περιοδικού παρεμβάλλονται συχνά, στο εσωτερικό των εξωφύλλων ή ως υπότιτλοι κεντρικών άρθρων, διάφορες φράσεις του Μεταξά, που συνήθως αποτελούσαν αποσπάσματα ομιλιών ή λόγων του, που παρειτίθεντο ως αποφθέγματα. Μεταξύ αυτών πολλά έχουν ως περιεχόμενο τους, συστάσεις και νουθεσίες προς τους νέους για την αξία της πειθαρχίας:

²⁰⁴ «Η Πυραμίσ», στο: *Η Νεολαία* 9 (1938), σελ. 292.

²⁰⁵ Γ.Α.Κ., Φ.14, α.α. 004.

²⁰⁶ *Οργανισμός Εσωτερικής Υπηρεσίας Ε.Ο.Ν., Κεφ. 7^{ον} (Περί πειθαρχίας)*, Τύποις Γερ. Βαλλιανάτου, εν Αθήναις 1939, στο: Πετρίδη, Παύλου: *«Ιστορικο-πολιτικά ντοκουμέντα». Ε.Ο.Ν. Η Φασιστική Η Νεολαία Μεταξά*. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 141.

²⁰⁷ «Σ», «Όλα για τη Η Νεολαία. Φρονηματισθήτε, Δημιουργήστε τον εαυτό σας», στο: *Η Νεολαία* 6, (1938) σελ.184-186.

«Πρέπει να μάθετε να πειθαρχείτε σεις τον εαυτό σας, πρέπει να μάθετε να πειθαρχείτε εις εκείνους οι οποίοι σας παρουσιάζονται μέσα εις τον κύκλο σας και εις την εργασίαν σας ως ικανώτεροι»²⁰⁸ «{...} εις αυτήν την πειθαρχίαν θα ασκηθίτε μέσα από τον Οργανισμόν της Νεολαίας και αυτός είναι ο δρόμος που σας καλούμε να ακολουθήσετε.»²⁰⁹

Επακόλουθο της επιβολής της «αρχής της ηγεσίας» ήταν και η συστηματική καλλιέργεια της προσωπολατρίας προς τον Μεταξά. Ο Μεταξάς παρουσιάζεται ως «ουράνιο άστρο» που ενοποιεί ολόκληρη τη νεολαία, ώστε να την οδηγήσει στον ιστορικό προορισμό της δημιουργίας του λεγόμενου «3^{ου} Ελληνικού πολιτισμού» (Εννοούνταν ως 1^{ος} , ο αρχαίος Ελληνικός πολιτισμός, ως 2^{ος} , ο μεσαιωνικός - βυζαντινός πολιτισμός και ως 3^{ος} , ο επερχόμενος πολιτισμός του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου):

«Στον Ουρανό της Ελλάδος εφάνηκε ένα Άστρον που μας οδηγεί. Είναι ο μεγάλος κυβερνήτης - Αρχηγός μας Ι. Μεταξάς. Κανένα Ελληνόπουλο δεν θα μείνει έξω από την μεγάλη στρατιά, που σχημάτισε η Ε.Ο.Ν. και που βαδίζει στο δρόμο που μας δείχνει ο Αρχηγός μας και που οδηγεί στο ιδεώδες της δημιουργίας του 3^{ου} Ελληνικού πολιτισμού.»²¹⁰

Ενδεικτικό, σε σημειολογικό επίπεδο, μπορεί να θεωρηθεί το κείμενο της ελεγειακής προσφώνησης του Κυβερνητικού Επιτρόπου της Ε.Ο.Ν., Αλέξανδρου Κανελλόπουλου, προς τον Μεταξά, κατά την τελετή κοπής της πρωτοχρονιάτικης πίτας της Ε.Ο.Ν. του έτους 1939. Ο Κανελλόπουλος, αφού πλέκει το εγκώμιο του «σωτήρα», «λυτρωτή» κλπ, Μεταξά, φθάνει στο σημείο να τον αποκαλέσει «πατέρα», ενώ ο Μεταξάς ανταποδίδει το εγκώμιο προσφωνώντας τα παριστάμενα μέλη της Ε.Ο.Ν. με την πατρική αντιφώνηση «παιδιά μου».²¹¹

Η διάσταση της πειθαρχίας δεν ήταν άσχετη με την υπόθεση της άθλησης. Άθληση και πειθαρχία συνδέονταν μεταξύ τους δεδομένου ότι η άθληση θεωρήθηκε άριστο μέσο εμπέδωσης της πειθαρχίας, ως αποτέλεσμα της κινητικής ακρίβειας κατά την εκτέλεση των ασκήσεων και ως αποτέλεσμα του συντονισμού της κίνησης των μελών του σώματος, ιδίως κατά την ομαδική εξάσκηση. Στο περιοδικό *Η Νεολαία*, άφθονο είναι το φωτογραφικό υλικό στο οποίο εικονίζονται φαλαγγίτες εν ώρα σωματικής εξάσκησης. Φαίνεται ότι μεγάλη έμφαση εδίδετο στην ακρίβεια του κινητικού συγχρονισμού των

²⁰⁸ Μεταξάς: στο: *Η Νεολαία* 5 (1938), έσω όψη του εξωφύλλου.

²⁰⁹ Μεταξάς: στο: *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 194.

²¹⁰ «Σ», «Όλα για τη Νεολαία. Φρονηματισθήτε, Δημιουργήστε τον εαυτό σας», στο: *Η Νεολαία* 6, (1938) σελ. 184-186.

²¹¹ *Η Νεολαία* 13 (1939), σελ. 429, 430.

ομαδικών σχηματισμών. Επιδίδονταν επίσης σε αγώνες σκοποβολής, πεζοπορίας, ιππασίας και ποδηλασίας.²¹² Το φωτογραφικό υλικό δεν αποτελεί βέβαια το μοναδικό τεκμήριο. Η συσχέτιση πειθαρχίας και άθλησης διατυπώνεται και σε θεωρητικό επίπεδο, στις στήλες του περιοδικού:

«Η φύσις της εξορμήσεως όσες φορές έχουμε να κάνουμε με ζωντανούς ανθρωπίνους όγκους είναι χαοτική. Η τάξις είναι το μόνον ασφαλές πλαίσιον μέσα εις το οποίον χαλιναγωγείται και στρώνει και γίνεται γόνιμον το εξαπολυμένον στοιχείον της ανθρωπίνης δυνάμεως. {...} Τα στοιχεία της στρατιωτικής και της αθλητικής εκπαιδεύσεως των συντεταγμένων τμημάτων, {...} Ο ηγέτης πρέπει να αντιπροσωπεύη εις την αίσθησιν του παιδιού τον ιδανικόν τύπον, τον ήρωα, που το παιδί θα θέση εις τον εαυτό του ως πρότυπον.»²¹³

Υπήρχε προσδοκία διαμόρφωσης της νεολαίας ως πειθαρχημένου συνόλου, μέσω των στρατιωτικών παρελάσεων και των ποικίλων μαζικών τελετουργιών. Ανώνυμος συντάκτης του περιοδικού με ενθουσιασμό μεταφέρει το κλίμα κατά την μεγαλοπρεπή τελετή παράδοσης των σημαιών της Ε.Ο.Ν., παρουσία του Μεταξά και του βασιλικού διαδόχου Παύλου. Περιγράφοντας τους σχηματισμούς των νέων της Ε.Ο.Ν. αναφέρει:

«{...} η υπέροχη εικόνα που παρουσίασε η παρατεταγμένη στο Πεδίον του Άρεως Ελληνική Νεολαία. Εβδομήντα χιλιάδες Ελληνόπουλα, που προ μόλις δύο χρόνων ήταν απειθάρχητα και ραχιτικά, στέκονταν πειθαρχημένα και ευθυτενή σε άψογους σχηματισμούς από την μια μεριά, και από την άλλη το προ τινος ακόμα άναρχο και αδιάφορο Κράτος συγκροτημένο και στοργικό με τους κορυφαίους του αντιπροσώπους. {...}»²¹⁴

Πίστη σε ιστορική αποστολή (ιστορικισμός). Ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό των εθνικιστικών - ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου ήταν η πίστη στο καθήκον εκπλήρωσης μιας ιστορικής αποστολής, εν είδη ανταπόκρισης σε κάποιο μυστικό πεπρωμένο. Την τάση αυτή ο Popper τη χαρακτήρισε «στάση», και εντός της ιστορίας τη χρέωνε, αφενός μεν στο φυλετισμό (tribalism), το ρατσισμό (racialism) και το φασισμό, αφετέρου δε στη σκέψη του Ηρακλείτου, του Πλάτωνα, του Αριστοτέλους, του Hegel και του Marx, ορίζοντάς την ως «ιστορικισμό» ή ως «μύθο του πεπρωμένου».²¹⁵ Ο μύθος του πεπρωμένου διακρίνεται πράγματι στα λεγόμενα του Μεταξά και συνεργατών του:

²¹² «Αθλητισμός», στο: *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 207 – 211.

²¹³ «Αι ηγετικά ευθύναι», στο: *Η Νεολαία* 15 (1939), σελ. 489 – 490.

²¹⁴ «Η παράδοσις των Σημαιών», στο: *Η Νεολαία* 10 (1938), σελ. 333.

²¹⁵ Popper: *Κοινωνία*, σελ. 44 – 47.

«Όταν υπό την αιγίδα του Βασιλέως μας, ενός αληθινού Βασιλιά, έκαμα την 4^η Αυγούστου, είχα προ παντός υπ' όψιν μου την Ελληνική Νεολαία. Είδα την άβυσσον, εις την οποία κατακυλούσες, είδα την ανάγκη να σωθείς, και είχα την πίστιν ότι θα σωθείς.»²¹⁶

Κύρια επώνυμη αρθρογράφος του περιοδικού *Η Νεολαία*, σε ρόλο κεντρικής ιδεολογικής καθοδηγήτριας, ήταν η γερμανοτραφής (διδάκτωρ του πανεπιστημίου του Μονάχου), Σίτσα Καραϊσκάκη. Στα κείμενά της διακρίνονται ιδεολογικά στοιχεία που παραπέμπουν στον εθνικοσοσιαλισμό και ιδιαίτερα στις θεωρίες του Baeumler, όπως η έμφαση στον λαϊκό πολιτισμό, την αξία της λαϊκής κοινότητας και τη δύναμη του χαρακτήρα. Στο άρθρο της με τον τίτλο «Η Έννοια του Αληθινού Πολιτισμού - Η Νεολαία φορεός και υπερασπιστής του Ελλ. πολιτισμού», επιχειρεί να εξηγήσει το νόημα της πολιτειακής μεταβολής της 4^{ης} Αυγούστου, εκθέτοντας το πνεύμα της πολιτιστικής και εκπαιδευτικής αποστολής του καθεστώτος που ως κύριο στόχο φέρεται να έχει την διάπλαση της νεολαίας. Αποδοκιμάζει την βίαιη επιβολή μέτρων, προσδοκώντας την «ελεύθερη συνείδηση, μέσα στην πειθαρχημένη όμως θέληση». Κάνει διάκριση - όπως και ο Baeumler - μεταξύ του πολιτισμού με την βαθύτερη, αυθεντικότερη, έννοια της κουλτούρας (culture) σε αντιδιαστολή προς την πιο επιφανειακή έννοια του τεχνικού πολιτισμού (civilization). Επιτίθεται σφόδρα στην τάση μιμητισμού ξένων πολιτισμών, τάση την οποία χαρακτηρίζει υποτιμητικά «ξενομανία», απαιτώντας την επανασύνδεση με τη γνήσια κληρονομιά του λαϊκού πολιτισμού, ιδίως προκειμένου για τους Έλληνες με την βαριά ιστορική κληρονομιά. Επιτίθεται με ιδιαίτερη δριμύτητα στην ιδεολογία του λιμπεραλισμού (αστικού φιλελευθερισμού) την οποία θεωρεί υπεύθυνη για τον παρατηρούμενο (προ της πολιτειακής μεταβολής της 4^{ης} Αυγούστου) πολιτιστικό ξεπεσμό:

«Η λιμπεραλιστική τάση του πριν συστήματος για μόρφωση προήρχετο όχι από την βαθιά πηγή της ανάγκης για το νιώσιμο του αληθινού πολιτισμού, παρά από την επιπόλαια και τέλεια επιφανειακή διάθεση για τον δήθεν πολιτισμό, για την απομίμηση ξένων πολιτισμών, για τον εκπολιτισμό - ας τον ονομάσουμε έτσι. {...} πολιτισμός δεν είναι μόνο θεωρία και ωραίες φιλογολικές φράσεις, είναι ζήσιμο εσωτερικό και συναίσθημα και βαθειά ψυχική δράση. {...} Ο πολιτισμός είναι καρπός κοινής βιώσεως ιδανικών υπό ολοκλήρου του Λαού και μάλιστα πολλών γενεών αυτού. Όλα τα μέλη ενός Λαού, και τα πιο ασήμαντα και τα πιο μικρά στην ηλικία και στη σκέψη, συνεισφέρουν στο μεγάλο αυτό έργο. Μόνο με την συνεργασία των πνευματικών, ψυχικών και σωματικών δυνάμεων κατορθώνει την διατήρησή του και την εξέλιξή του. {...} Ο

²¹⁶ Μεταξάς: «Από τον λόγο στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης επ' ευκαιρία της 28^{ης} Οκτωβρίου» στο: *Η Νεολαία* 4 (1938), σελ. 123.

μεγάλος ενθουσιασμός για τα μεγάλα γεννάται πάντα μέσα στις τάξεις της νεότητας κάθε Λαού. Η Ελληνική νεότητα έχει όλες τις ωραίες κληρονομικές προϋποθέσεις και μπορούμε να πούμε από τις σημερινές μας παρατηρήσεις και όλη τη γερή θέληση να γίνει πρωτοπόρος για τον αγώνα της στερεώσεως της εθνικής ιδέας.»²¹⁷

Ο μύθος του πεπρωμένου που μορφοποιούνταν στο ιδεολόγημα της σύνθεσης του Γ' Ελληνικού πολιτισμού ως ιστορικού προορισμού του καθεστώτος, αναπτύσσεται, ως προοίμιο, στην ενδιαφέρουσα «Μελέτη επί του προγράμματος Γενικής Ψυχαγωγίας εν τη Ε.Ο.Ν.»²¹⁸

«Η ίδρυσις της Εθνικής Οργανώσεως της Ελλάδος είναι η φυσική συνέπεια της ιστορικής επαναστάσεως της 4^{ης} Αυγούστου 1936. {...} Η ειρηνική επανάστασις της 4^{ης} Αυγούστου αποτελεί σταθμόν εις την νεοτέραν ιστορίαν του Ελληνισμού. Σημαίνει ότι η ελληνική φυλή αποστρέψασα οριστικώς και αμετακλήτως το πρόσωπόν της από το πρόσφατον παρελθόν της ψυχικής διανοητικής και σωματικής αναρχίας και διαφθοράς της τελευταίας εικοσιπενταετίας, καταδικάσασα το πολιτικόν και διοικητικόν σύστημα υφ' ο διετέλεσε από της απελευθερώσεως της το 1821 μέχρι του 1936 ως ανήθικον και ακατάλληλον δια τα συμφέροντα του Έθνους, χαράσσει του λοιπού νέας ριζικάς κατευθύνσεις βάσει των οποίων ο ελληνικός λαός θα χωρίση προς πραγμάτωσιν των πεπρωμένων του επί του πεδίου της τιμής και του καθήκοντος μνήμην των ιστορικών παραδόσεων ενός τρισχιλιετούς παρελθόντος ενδόξων κατορθωμάτων εφ' όλων των εκδηλώσεων του ανθρωπίνου πνεύματος. {...} Ως επανειλημμένως εξήγγειλεν ο Αρχηγός του Κράτους της 4^{ης} Αυγούστου, η Ελλάς θα βαδίσει του λοιπού διά την δημιουργίαν του Γ' Ελληνικού πολιτισμού εκείνου ο οποίος θα προέλθει από την συνένωσιν των προτερημάτων του Κλασσικού και Βυζαντινού πολιτισμού, οίτινες επί δεκάδας αιώνων εφώτισαν και διεμόρφωσαν το πνεύμα της σήμερον καλουμένης πολιτισμένης ανθρωπότητας.»

Κοινοτικό πνεύμα (Οργανικισμός). Κοινό ιδεολογικό στοιχείο που συναντάται στην ιδεολογία των εθνικιστικών – ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου ήταν επίσης η επίκληση του κοινοτικού πνεύματος, σύμφωνα με το οποίο, τα συμφέροντα του συνόλου της λαϊκής κοινότητας, (του έθνους), ετίθεντο πάντοτε υπεράνω των επιδιώξεων του εκάστοτε μεμονωμένου ατόμου. Το στοιχείο της ατομικότητας έπρεπε να θυσιασθεί υπέρ του συλλογικού συμφέροντος, ο ατομικισμός και ο εγωισμός έπρεπε να παταχθούν και το «εγώ» να υποχωρήσει δίδοντας προβάδισμα στο «εμείς». Η λαϊκή κοινότητα αποκτούσε την υπόσταση και τις ιδιότητες ενός οργανισμού στον οποίο κάθε μέλος ήταν

²¹⁷ Καραϊσκάκη, Σίτσα: «Η Έννοια του Αληθινού Πολιτισμού - Η Νεολαία φορέας και υπερασπιστής του Ελλ. πολιτισμού», στο: *Η Νεολαία* 5 (1938), σελ 154 -155.

²¹⁸ Γιαννουλάτος, Στ.: «Μελέτη επί του προγράμματος Γενικής Ψυχαγωγίας εν τη Ε.Ο.Ν.» (1938), στα: Γ.Α.Κ., Φ. 27, α.α. 005.

προορισμένο να επιτελεί έναν ιδιαίτερο ρόλο, ώστε να συμβάλλει στη ζωή και τη λειτουργία ως συνόλου (οργανικισμός). Αυτή η ιδεολογική αφετηρία οδηγούσε σε ριζική απόρριψη του φιλελευθερισμού, ως ιδεολογίας που βασίζεται στο άτομο, αγνοώντας το σύνολο του έθνους. Στο μεταξικό καθεστώς, η ιδεολογική συνιστώσα του κοινοτικού πνεύματος εμφανίζεται σε πολλά κείμενα, κυρίως με τη μορφή προτροπής προς του νέους. Έχει σημασία το γεγονός ότι υπήρχε η προσδοκία της καλλιέργειας του ομαδικού, κοινοτικού πνεύματος κυρίως μέσω των ομαδικών αθλητικών δραστηριοτήτων καθώς και της στρατιωτικής ζωής και εκπαίδευσης. Σε άρθρο με τίτλο «Το άτομο και το σύνολο. Το συναίσθημα της συνολικότητας και η Νεολαία», ο συντάκτης, αφού πρώτα καταφέρεται ενάντια στο ατομικιστικό πνεύμα των αντιπάλων ιδεολογιών (του λιμπεραλισμού και του μαρξισμού), που, σύμφωνα με το σκεπτικό του, υποτάσσουν τα συλλογικά συμφέροντα στους ατομικιστικούς εγωισμούς, συνεχίζει αναφερόμενος στον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, μέσα από τις στάχτες του οποίου θεωρεί ότι αναγεννήθηκε η συνειδητοποίηση της αξίας της ενότητας του συνόλου, της συλλογικότητας και του κοινοτικού πνεύματος. Αφού επισημαίνει τη συμβολή της πολιτειακής μεταβολής της 4^{ης} Αυγούστου και την προσωπική ευθύνη του Αρχηγού Μεταξά για την ανάπτυξη του συλλογικού πνεύματος στην Ελλάδα, παραθέτει, προς διευκρίνιση, μερικές «εντολές για την γνήσια συντροφικότητα και την βαθεία σύνδεσι του συνόλου»:

«Το σύνολο της Νεολαίας δεν είναι καμία κολεκτίβα, ένας ανάκατος σωρός ανθρώπων, παρά μια ταχτοποιημένη ομάδα, με τέτοιον τρόπο, που ο καθένας μικρός ή μεγάλος να έχει τη θέση του.

1. Υψιστος νόμος του συνόλου είναι η πειθαρχία, εκφραζόμενη δια των εννοιών «Αρχηγός» και «Ακολουθία».

2. Κάθε νέος πρέπει να ξέρη ότι και τώρα και αργότερα στη ζωή μόνο τόσο μπορεί να απαιτή από το σύνολο, όσο είναι έτοιμος να δώσει για το σύνολο.

3. Το σύνολο αποτελεί τότε μόνο μαχητική ομάδα, όταν βαδίζει σύσσωμο προς το σκοπό του. Η κεντρική ιδέα της οργάνωσης είναι τέτοια, ούτως ώστε καθένας να εργάζεται για την ελευθερία του Λαού του και επομένως τη δική του θέση ως μέλλοντος λαϊκού συντρόφου.

4. Για να μπορή να αντέχει το σύνολο στον αγώνα της ζωής αργότερα, πρέπει να ανατραφή για ύψιστες προσπάθειες, δηλαδή ο καθένας νέος να προάγεται και να παρακινείται σε υψίστη προσπάθεια με εξέλιξι όλων του των δυνάμεων σωματικών, πνευματικών και ψυχικών.

Το πρότυπο της Νεολαίας είναι ο στρατιώτης. Γιατί και ένας μεγάλος στρατιώτης είναι ο εμπνευστής της. Ο στρατιώτης αυτός έδωσε το σύνθημα, που τη συνδέει σφιχτά και που

γίνεται φανερό σε όλες της τις εκδηλώσεις. 'Είστε άρρηκτα δεμένοι, βαδίζετε πλάι ο ένας στον άλλο γιατί σε όλη τη ζωή σας θα είστε μαζί.' »²¹⁹

Η ιδεολογία του μεταξικού καθεστώτος έδιδε απόλυτο προβάδισμα στο σύνολο εις βάρος του ατόμου, στο συλλογικό συμφέρον εις βάρος του ιδιωτικού συμφέροντος, στην κοινότητα, εις βάρος της ατομικότητας. Έλεγε ο Μεταξάς:

«Οι ανατροπείς ήξεραν τι έπρεπε να θίξουν. Ήθελαν να θίξουν μίαν χορδήν που έχει όλος ο κόσμος και ιδιαιτέρως η νεότης και την οποίαν μια καλή εκπαίδευσις πρέπει να την περιορίσει: Τον εγωισμό σας. Είδον ότι πρέπει να κεντρίσουν τον εγωισμό σας, την ιδέαν δηλαδή ότι το σύνολον δεν είναι τίποτε άλλο παρά το μέσον δια να ανεβή το άτομο. Και ενώ σας εξέθετον δολίως τα δήθεν δόγματά τους ότι το άτομο δεν είναι τίποτε άλλο και πρέπει να εξαφανισθή μέσα εις το σύνολον, γιατί αυτή έλεγον πως είναι η θεωρία των, συγχρόνως και αυτοί μαζί με σας και οι άλλοι οι μεγάλοι και μικροί παραστρατημένοι εζήτουν να καταστρέψουν το σύνολον δια να ανεβή το άτομόν των.»²²⁰

Για τον Μεταξά, το κράτος είναι πάντοτε υπέρτερο του εκάστοτε ατόμου, επειδή αντιπροσωπεύει το σύνολο του λαού. Το δε σύνολο είναι πάντοτε υπέρτερο του ατόμου.

Τα συλλογικά συμφέροντα του έθνους δικαιολογούν κάθε θυσία, κάθε περιορισμό:

«Μίαν μόνον ελευθερία δεν σας αφήνω. Να βλάψετε το σύνολον, ολόκληρον την Κοινωνίαν. Το Κράτος της 4^{ης} Αυγούστου δεν θα σας αφήσει ποτέ αυτήν την ελευθερίαν. Όποιος δε από σας φαντάζεται ότι ημπορεί να γίνη ελεγκτής, άρα και υπέρτερος από το Κράτος, θα παραλογίζεται.»²²¹

Το κοινοτικό πνεύμα της συλλογικότητας, της ομαδικής συνεργασίας, σε αντιπαράβολή προς το πνεύμα του ατομικισμού, (κατά τρόπο παρόμοιο με τον εθνικοσοσιαλισμό) τονίζεται σε πολλές περιπτώσεις μέσα από τις στήλες του περιοδικού της Ε.Ο.Ν.:

«Ο Ατομισμός υποχωρεί, κάνει τόπο στο Νέο Άστρο, στο μεγάλο ιδανικό που έδωσε ο Αρχηγός – κυβερνήτης μας ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟΝ, στον Κοινωνισμόν. {...} Η συνεργασία μας με τους ομοίους μας, με την Κοινωνίαν, είναι υποχρέωσις. {...}»²²²

Ε.Ο.Ν. και χριστιανισμός. Αν μπορεί κανείς να επισημάνει μια εμφανή διαφοροποίηση μεταξύ της ιδεολογικής γραμμής της 4^{ης} Αυγούστου και της Ε/Σ

²¹⁹ «Το άτομο και το σύνολο. Το συναίσθημα της συνολικότητας και η Νεολαία», στο: *Η Νεολαία* 7, σελ. 227.

²²⁰ Μεταξάς, Ιωάννης: *Η Νεολαία* 5 (1938), σελ. 155.

²²¹ Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 7 (1938).

²²² «Σ»: «Όλα για τη Νεολαία. Φρονημισθήτε, Δημιουργήστε τον εαυτό σας», στο: *Η Νεολαία* 6, (1938) σελ. 184-186.

Γερμανίας, είναι η στάση τους έναντι του χριστιανισμού. Ενώ ο εθνικοσοσιαλισμός μετά βίας έκρυβε την αντίθεσή του προς τον χριστιανισμό τον οποίο θεωρούσε ιουδαϊκό δημιούργημα και προωθούσε στη θέση του την αναβίωση μιας παγανιστικής, τευτονικής θρησκείας, αντιθέτως, στην μεταξική Ελλάδα, κατά τρόπο παρόμοιο με την Ισπανία του Φράνκο, η χριστιανική πίστη, προβάλλονταν ως μια από τις βασικές συνιστώσες του «Γ' Ελληνικού πολιτισμού», στο όνομα της παράδοσης. Οι νέοι της Ε.Ο.Ν. καλούνταν να μυηθούν στα «Ελληνοχριστιανικά ιδεώδη».²²³ Στο περιοδικό *Η Νεολαία* βρίσκει κανείς αρκετά δημοσιεύματα που επαληθεύουν αυτή τη παρατήρηση.²²⁴ Ενδεικτικά τα ακόλουθα:

*«{...} Η Εθνική Οργάνωσις της Νεολαίας είναι Οργάνωσις χριστιανική, γιατί αυτή είναι η θρησκεία, με την οποίαν το Έθνος μας είναι επί αιώνων στενώτατα συνυφασμένον{...}»*²²⁵

*«Τα στοιχεία με τα οποία έχουμε να κάμουμε είναι πρώτα η θρησκεία, αντιπροσωπευόμενη από την Εκκλησία. Η Εθνική Οργάνωσις της Νεολαίας είναι Οργάνωσις Χριστιανική, γιατί αυτή είναι η Θρησκεία με την οποίαν το έθνος μας είναι στενότατα συνυφασμένον {...} Η Εθνική Οργάνωσις των Νέων, με το παράδειγμα που δίδη της αγάπης και του σεβασμού στην Εκκλησία μας, καθώς και με το να μετέχη στις θρησκευτικές τελετές, όσο είναι δυνατόν, με το να δείχνη πάντοτε τον σεβασμόν τον απόλυτο στη Χριστιανική Θρησκεία, βοηθή με αυτόν τον τρόπον στην εκπλήρωσι του κυρίου αυτού σκοπού.»*²²⁶

Στην επίδραση της χριστιανικής ηθικής μπορεί να αποδοθεί η λιγότερο έντονη εκ μέρους του μεταξικού καθεστώτος επίδειξη του γυμνού, γυμνασμένου σώματος στο δημόσιο χώρο, π.χ στις εικαστικές δημιουργίες ή στις δημόσιες αθλητικές τελετές, σε σύγκριση με την γερμανική περίπτωση όπου η μορφή του γυμνού αθλητικού σώματος κατέστη κύριο αντικείμενο – σύμβολο της κρατικής προπαγάνδας.

Η θέση της άθλησης στην ιδεολογία του μεταξικού καθεστώτος

Στη βιβλιογραφία που αναφέρεται στο καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και τον ιδρυτή του υπάρχουν διάσπαρτες διάφορες αναφορές σχετικά με την εκπαιδευτική πολιτική που ακολούθησε (ή σχεδίαζε να ακολουθήσει), φαίνεται όμως ότι σπανίζουν ειδικές μελέτες

²²³ Εξαιρετικά οξυδερκή ιστορική επισκόπηση της διαμόρφωσης του ιδεολογήματος του «ελληνοχριστιανισμού» στη νεοελληνική κοινωνία από τον Κονδύλη στην εισαγωγή με τίτλο «Το αστικό στοιχείο στη νεοελληνική κοινωνία» στο: Κονδύλης, Παναγιώτης: *Η παρακμή του Αστικού Πολιτισμού. Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*. Εκδόσεις Θεμέλιο. Αθήνα 1991, σελ. 32-38.

²²⁴ «Επάνοδος εις παράδοσιν», στο: *Η Νεολαία* 9 (1938), σελ. 292.

²²⁵ Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 14 (1939), σελ. 460.

²²⁶ Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 20 (1939), σελ. 620.

σχετικές με την πολιτική του μεταξικού καθεστώτος γύρω από τον αθλητισμό και τον αναμενόμενο ίσως ιδεολογικό χρωματισμό της. Εξαίρεση αποτελεί η πολύ πρόσφατη διδακτορική διατριβή του Αγγελή που έχει εκδοθεί ως βιβλίο,²²⁷ όπου ενδελεχώς εξετάζεται η δομή και λειτουργία της μεταξικής νεολαίας, Ε.Ο.Ν., με αναφορές και στην αθλητική ζωή, στα πλαίσια του συνολικού εκπαιδευτικού προγράμματός της οργάνωσης. Ο Γιάτσης, στο βιβλίο του για την άθληση στους νεότερους χρόνους, αναφερόμενος στην ιστορία της φυσικής αγωγής στην Ελλάδα στις αρχές του 20ου αιώνα,²²⁸ σημειώνει ότι θεμέλιος λίθος που όρισε το νομικό πλαίσιο ήταν ο ΒΧΚΑ (2621) του 1899 πάνω στον οποίο στηρίχτηκαν τα μετέπειτα νομοθετικά πλαίσια. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η αξία αυτού του νόμου έγκειται στο ότι καθιστούσε τη γυμναστική υποχρεωτικό μάθημα σ' όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, προέβλεπε την ίδρυση γυμναστηρίου σε κάθε σχολείο, την ίδρυση πανεπιστημιακού γυμναστηρίου, την ίδρυση σχολής γυμναστών, την καθιέρωση εξέτασης στο μάθημα της γυμναστικής, την καθιέρωση των πανελλήνιων αγώνων στίβου και την αποτολή δυο γυμναστών κάθε χρόνο στο εξωτερικό για σπουδές. Παρατηρεί όμως ότι τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα είχαν εμποδίσει την υλοποίηση εκείνης της επιθυμητής μεταρρύθμισης. Αναφέρει επίσης ότι σοβαρή μεταρρυθμιστική προσπάθεια στην εκπαίδευση είχε συντελεστεί στο διάστημα διακυβέρνησης της Ελλάδας από τον Ε. Βενιζέλο και ιδιαίτερα την περίοδο 1911-1919 καθώς τρεις σημαντικοί παιδαγωγοί της περιόδου, ο Δ. Γληνός, ο Μ. Τριανταφυλλίδης και ιδιαίτερα ο Α. Δελμούζος ήταν θερμοί θιασώτες της γυμναστικής και της ευεργετικής επίδρασης της στην υγιεινή και την ψυχοσωματική ανάπτυξη των παιδιών. Επισημαίνει επίσης ότι ιδιαίτερα το διάστημα των ετών 1919-1932 υπήρχε πολύ καλή εποχή για την ελληνική σωματική αγωγή. Αναφέρει συγκεκριμένα το νόμο 5620 του 1932 που περιείχε σημαντικά μεταρρυθμιστικά σημεία όπως την πρόβλεψη για πέντε ώρες γυμναστικής σε εβδομαδιαία βάση (που αργότερα μειώθηκαν σε τρεις, λόγω αντιδράσεων καθηγητών άλλων κλάδων) και την αναβάθμιση του παλαιού «Διδασκαλίου της Γυμναστικής» σε ανώτερη σχολή τριετούς φοιτήσεως με την ονομασία «Γυμναστική Ακαδημία». Ως γεγονότα αποφασιστικής σημασίας για το μάθημα της γυμναστικής, κατά την ίδια αυτή πρώτη φάση της περιόδου του μεσοπολέμου (πρό της μεταξικής δικτατορίας), ο Γιάτσης αναφέρει την καθιέρωση της εξάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης και την πρόβλεψη για δημιουργία

²²⁷ Αγγελής, Βαγγέλης, «Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελά πατέρα...» - «Μαθήματα Εθνικής Αγωγής» και νεολαϊστική προπαγάνδα στα χρόνια της Μεταξικής δικτατορίας. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.

²²⁸ Γιάτσης, Σωτήριος: *Ιστορία της άθλησης και των αγώνων στον Ελληνικό κόσμο κατά τους Ελληνορωμαϊκούς, τους Βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους*. Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 242 – 248 και 252 – 253.

ανοικτών και κλειστών χώρων για αυλισμό και άθληση στα 3000 νέα σχολεία που κτίστηκαν. Αναφερόμενος εν συνεχεία στη μεταξική περίοδο, ο Γιάτσης, παρατηρεί ότι (το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου) υπέταξε ό,τι θετικό είχε οικοδομηθεί από τα τέλη του 19ου αιώνα σε ένα φασιστικό ημιαστικό γυμναστικό σύστημα που ήταν βασισμένο στα γερμανο-ιταλικά φασιστικά πρότυπα, θεωρεί δε την μετονομασία της Γυμναστικής Ακαδημίας σε Ε.Α.Σ.Α. ως μια καθαρή νομική εκδούλευση προς τους γυμναστές για να μπορέσει να τους χρησιμοποιήσει στην αστικοφασιστική πολιτική του καθώς οι παρεμβάσεις του υπευθύνου του υπουργείου παιδείας για την Ε.Α.Σ.Α., μετέτρεψαν τη σχολή σε άνδρo καλλιέργειας της φασιστικής προπαγάνδας και εκπαίδευσης. Σύμφωνα με το Γιάτση, ο Μεταξάς, βασιζόμενος στα πρότυπα του Γ' Ράιχ προσπάθησε να μετατρέψει τη γυμναστική σχολή σε κέντρο εκπαίδευσης στελεχών της Ε.Ο.Ν.. Για τον αθλητισμό της μεταξικής περιόδου ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει ότι ο αθλητισμός που είχε αναπτυχθεί στα πλαίσια του ΣΕΓΑΣ, γνώρισε κάποια κάμψη λόγω του βάρους που δόθηκε από το καθεστώς στις αθλητικές δραστηριότητες της Ε.Ο.Ν.. Η μελέτη του αρχειακού υλικού επιβεβαιώνει αυτή την άποψη. Φαίνεται μάλιστα ότι αναφύονταν διάφορες προστριβές μεταξύ του ΣΕΓΑΣ αφενός και του καθεστώτος αφετέρου, λόγω της προφανούς προσπάθειας «καπελώματος» της αθλητικής ζωής από το μεταξικό καθεστώς και απόσπασης αρμοδιοτήτων από τις ομοσπονδίες. Στις διενέξεις και προστριβές αυτές, ο Μεταξάς λάμβανε αναφανδόν θέση υπέρ της Ε.Ο.Ν.. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του Γιάτση στην περίοδο της κατοχής και την προσπάθεια τόσο των Γερμανών όσο και των Ιταλών να επιβάλουν φασιστικά αθλητικά πρότυπα στην κατεχόμενη Ελλάδα, είτε ως αντιστάθμισμα στα δυσμενή για το ντόπιο πληθυσμό αποτελέσματα της κατοχής (περίπτωση Ιταλών στα Δωδεκάνησα), είτε στην προσπάθεια αξιοποίησης της παράδοσης που είχε δημιουργήσει η Ε.Ο.Ν.. Συγκεκριμένα αναφέρει την περίπτωση του κατοχικού νόμου 1727 του 1944 «περί εξωσχολικής σωματικής αγωγής», ως παράδειγμα αυταρχικού νόμου που έθετε, σε αντιστοιχία με τα γερμανικά πρότυπα, την αθλητική ζωή και δράση υπό τον απόλυτο έλεγχο του κράτους, με την ίδρυση «συμβουλίου εξωσχολικής σωματικής αγωγής» (Σ.Ε.Σ.Α) το οποίο υπάγονταν στη διεύθυνση σωματικής αγωγής του υπουργείου παιδείας. Όσον αφορά τις προσωπικότητες που επέδρασαν στη διαμόρφωση των ιδεών για την φυσική αγωγή και τον αθλητισμό στην Ελλάδα της περιόδου του μεσοπολέμου, ο Γιάτσης στέκεται ιδιαίτερα στη επιβλητική μορφή του ευρυμαθούς, πολυγραφότατου και πολυπράγμωνος Ιωάννη Χρυσάφη, ο οποίος, με την παρουσία και τη δράση του (ως τον θάνατό του, το 1932, αλλά και αργότερα, μέσω των πολυδιαβασμένων βιβλίων του), καθόρισε τις εξελίξεις στην ελληνική γυμναστική ως βασικός εισηγητής του

σουηδικού γυμναστικού συστήματος, που, αν και ήταν αρκετά φορμαλιστικό, απομάκρυνε κάπως από τα στρατιωτικά πρότυπα που είχαν εισαχθεί στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα από τους Γερμανούς (Βαυαροκρατία – περίοδος βασιλείας Όθωνα). Σ' αυτά τα στρατιωτικά πρότυπα φαίνεται ότι επέστρεψε η ελληνική γυμναστική κατά τη μεταξική περίοδο. Μια άλλη προσωπικότητα της άθλησης της περιόδου του μεσοπολέμου στην οποία κάνει ιδιαίτερη μνεία ο Γιάτσης είναι ο Ευάγγελος Παυλίνης, ο οποίος, αν και έμεινε για αρκετά χρόνια στη σκιά του Χρυσάφη, μέχρι το θάνατο του τελευταίου (με τον οποίο φαίνεται ότι είχε εκτός από επιστημονικές και πολιτικές διαφωνίες) ήταν εισηγητής μιας ελληνοκεντρικής προσέγγισης που έδινε μεγαλύτερη έμφαση στην αγωνιστική και τα παιχνίδια και ήταν αντίθετος σε οτιδήποτε ξενικό. Λόγω αυτού του ελληνοκεντρικού πνεύματος, που άγγιζε κάπως το κλίμα της εποχής, εξηγείται ίσως, η σύμπλευσή του, για κάποιο τουλάχιστον διάστημα, με το μεταξικό καθεστώς. Ενός ελληνοκεντρικού πνεύματος υπέρμαχος ήταν, κατά κάποιο τρόπο και ο ίδιος ο Μεταξάς, ενός πνεύματος συνδυασμένου βέβαια και με φασίζοντα στοιχεία. Ο Παυλίνης υπήρξε εκδότης και συντονιστής του περιοδικού «*Ελληνική Αγωγή*» που πρωτοκυκλοφόρησε το 1933. Αποτελούσε «*δελτίον της εταιρείας γυμναστικών μελετών*» όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται κάτω από τον τίτλο του περιοδικού.²²⁹ Σε τεύχη του περιοδικού αυτού τα οποία κυκλοφόρησαν στην αρχή της μεταξικής περιόδου, (συνολικά εκδόθηκαν 11 τεύχη) πέρα από τις ανταποκρίσεις του έτους 1936, από τους Ολυμπιακού αγώνες του Βερολίνου, για τις οποίες έχει ήδη γίνει λόγος,²³⁰ περιέχονται αποσπάσματα λόγων του ίδιου του Μεταξά και άλλων στελεχών του καθεστώτος, που αφορούν την άθληση και αποτελούν μια πηγή για τις σχετικές με την άθληση ιδέες της Ελλάδας εκείνων των ετών.²³¹ Ο Γιάτσης μας πληροφορεί ότι, το 1936, ο Παυλίνης, εξέδωσε και βιβλίο που αναφερόταν στο ιδεολογικό μέρος της διαπαιδαγώγησης των ελληνοπαίδων, φανερά επηρεασμένος από το κλίμα που δημιουργήσε η διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων του 1936, προτείνοντας για την ελληνική νεολαία ιδεολογικές αναζητήσεις που άγγιζαν το κλίμα της εποχής. Ο συγγραφέας το θεωρεί αυτό μια από τις αρνητικές προσπάθειες στις οποίες

²²⁹ «Το τέταρτον έτος» στο: *Ελληνική Αγωγή* 12 (Δεκέμβριος 1936).

²³⁰ Παλαιοιολόγος, Κλ.: «Αποσπάσματα ημερολογίου» στο: *Ελληνική Αγωγή* 11 (Αύγουστος – Νοέμβριος 1936) 234 – 244, και Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιοιολόγου, Σταμούλη και Κατσίτη: «Εκθεσις περί της μεταβάσεως και παρακολουθήσεως των ια' Ολυμπιακών αγώνων υπό της γυμναστικής ακαδημίας» στο: 8 – *Ελληνική Αγωγή* 11 (Αύγουστος – Νοέμβριος 1936), σελ. 199 – 229.

²³¹ Στη μόνιμη στήλη: «Γυμναστική Αθλητική Κίνησης» με τον τίτλο: «Λόγοι του Εθνικού Κυβερνήτου» στο: *Ελληνική Αγωγή* 11 (Αυγουστος – Νοέμβριος 1936), σελ. 250 - 251.

υπέπεσαν υπό την πίεση του μεταξικού καθεστώτος ή και αυτόβουλα, πολλοί, δημοκρατικοί κατά τα άλλα, άνθρωποι, την ίδια περίοδο.²³²

Ο φορέας που κυρίως απετέλεσε το πειραματικό εργαστήριο εφαρμογής των εκπαιδευτικών οραματισμών του Μεταξά ήταν η «Εθνική Οργάνωση Νεολαίας» (Ε.Ο.Ν.) που ο ίδιος ίδρυσε. Στις δομές, την οργάνωση και τα εκπαιδευτικά περιεχόμενα των δραστηριοτήτων της Ε.Ο.Ν. αναζητήθηκαν τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της πολιτικής του καθεστώτος για την σωματική αγωγή. Διάσπαρτες είναι οι σχετικές με την Ε.Ο.Ν. αναφορές του ίδιου του Μεταξά στο ογκώδες ημερολόγιό του.²³³ Ένα ενδιαφέρον κείμενο που φωτίζει τη στάση του μεταξικού καθεστώτος προς την άθληση, είναι το άρθρο «Η αθλητική κίνησης της Ε.Ο.Ν.» που περιέχεται στον «*Αθλητισμό της Ελλάδος*» της 24-2-1939.²³⁴ Σε παλαιότερο φύλλο της ίδιας εφημερίδας, της 4-6-1938, περιλαμβάνεται άρθρο στο οποίο προαναγγέλεται η αναμενόμενη «μεγαλειώδης αθλητική παρέλασις» της Ε.Ο.Ν. καθώς αναφέρεται ότι «6 χιλιάδες αθληταί, 3 χιλιάδες αθλητικά σημαία» και «πρωτοφανής ορχήστρα 1000 οργάνων», θα θέσουν «ολόκληρον το πανελλήνιον επί ποδός!». ²³⁵ Πολυτιμότερη πηγή πληροφοριών είναι το αρχειακό υλικό που αναφέρεται στην δομή, τη λειτουργία και τις δραστηριότητες της Ε.Ο.Ν. το οποίο περιέχεται στα τεύχη του επισήμου εντύπου οργάνου της Ε.Ο.Ν., του περιοδικού «*Η Νεολαία*»,²³⁶ καθώς και το εσωτερικό ιδεολογικό όργανο των στελεχών της Ε.Ο.Ν., «*Φαλαγγιτική Επιθεώρησης*», όπως επίσης και σε διάφορα έγγραφα ή εγχειρίδια που απευθύνονταν σε ηγετικά στελέχη όπως, π.χ. στον «*Οργανισμό εσωτερικής υπηρεσίας Ε.Ο.Ν.*»²³⁷ ή σε διάφορες εγκυκλίους του καθεστώτος.²³⁸ Μελετώντας για παράδειγμα, το εγχειρίδιο «*Οργανισμός εσωτερικής υπηρεσίας Ε.Ο.Ν.*», διαπιστώνει κανείς ότι στα πλαίσια της διοικητικής, οργανωτικής δομής της Ε.Ο.Ν., υπάγονταν γραφεία με τομείς καθώς και διευθύνσεις, εκ των οποίων, άλλα είχαν ως αντικείμενο αποκλειστικά τη «σωματική αγωγή», ενώ άλλα είχαν εκπαιδευτικά αντικείμενα στρατιωτικού χαρακτήρα υπό τον γενικό χαρακτηρισμό «ασκήσεις στρατιωτικής προπαιδευσεως», τα οποία σχετίζονταν άμεσα με την σωματική εξάσκηση (πεζοπορίες, εκδρομές, κατασκηνώσεις, σκοποβολή, παρελάσεις, ασκήσεις παράταξης, κλπ). Σ' αυτές τις «ασκήσεις στρατιωτικής

²³² Γιάτσης: *Ιστορία*, σελ. 248.

²³³ Μεταξάς, Ιωάννης: *Το προσωπικό ημερολόγιο*. Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα 1960.

²³⁴ Σταμίρης, Γιάννης: *Πανόραμα του Ελληνικού αθλητισμού*. Εκδόσεις Ζήτα, Αθήνα 1990, σελ. 87.

²³⁵ Σταμίρης: *Πανόραμα*, σελ. 76 - 79.

²³⁶ Παλαιά τεύχη του περιοδικού της Ε.Ο.Ν., «*Η Νεολαία*», αναζητήθηκαν στα Αρχεία της Βουλής των Ελλήνων.

²³⁷ *Οργανισμός Εσωτερικής Υπηρεσίας Ε.Ο.Ν.* Εν Αθήναις, τύποις Γερ. Βαλλιανάτου, 1939.

²³⁸ «*Ιστορικά – πολιτικά ντοκουμέντα: Ε.Ο.Ν. Η φασιστική Η Νεολαία Μεταξά*». Εισαγωγή επιμέλεια: Πάυλος Πετρίδης. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 271 – 287.

προπαιδεύσεως» φαίνεται ότι έπεφτε το κύριο βάρος, σε συμφωνία, άλλωστε, με τον γενικό στρατοκρατικό χαρακτήρα του καθεστώτος.

Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί η μελέτη εκπαιδευτικών εγχειριδίων της Ε.Ο.Ν, όπου, μεταξύ των μαθημάτων που παρουσιάζονται βρίσκουμε μαθήματα όπως: «στρατιωτική προπαίδευσις», «υγιεινή, πρώται βοήθειαι», «αθλητισμός» και «παιδιαί και καλλιτεχνικαί απασχολήσεις», στοιχεία που φανερώσουν το εύρος και την έμφαση των σχετικών με την άθληση δραστηριοτήτων, στα πλαίσια των εκπαιδευτικών διαδικασιών της μεταξικής νεολαίας.²³⁹

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, πολλοί μελετητές της περιόδου διακρίνουν ως στοιχείο θεμελιώδους διαφοροποίησης του καθεστώτος Μεταξά σε σύγκριση με τα άλλα ολοκληρωτικά καθεστώτα του Ευρωπαϊκού μεσοπολέμου την απουσία λαϊκού κινήματος, τουλάχιστον ευμεγέθους, που να εξασφαλίζει ισχυρό λαϊκό έρεισμα στο καθεστώς. Δεν προϋπήρξε δηλαδή κάποιο μαζικό λαϊκό κίνημα, ούτε κάποιο φασιστικό κόμμα το οποίο να άνοιξε τον δρόμο για την επιβολή του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, όπως συνέβη τόσο στην περίπτωση του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία, όσο και στην περίπτωση του φασισμού στην Ιταλία, τα οποία, ως κινήματα, στηρίζονταν αμφότερα σε ισχυρά πολιτικοκοινωνικά ρεύματα υποστήριξης. Επειδή μόνο μια ευρεία βάση λαϊκής υποστήριξης θα ήταν δυνατόν να παράσχει σταθερότητα και μακροήμερευση σε ένα ολοκληρωτικό καθεστώς, αυτό το έλλειμμα προσπάθησε ο Μεταξάς να το αναπληρώσει μέσω των προσπαθειών του για τον έλεγχο της νεολαίας. Για τον λόγο αυτό ο Μεταξάς ίδρυσε - το Νοέμβριο του 1936 - την Ε.Ο.Ν. ως τυπικά φασιστική οργάνωση. Επρόκειτο για την Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, προσωπικό όραμα και στοίχημα του Μεταξά. Με την ταχύρρυθμη συγκρότηση και διαμόρφωση μιας γαλουχημένης με τις ιδέες του καθεστώτος, συμπαγούς νεολαίας, προσπάθησε ο Μεταξάς να υποκαταστήσει την απουσία προϋπάρχοντος μαζικού φασιστικού κινήματος. Η νεολαία έπρεπε να διαμορφωθεί σύμφωνα με τις ιδεολογικές αρχές του καθεστώτος. Ως τον Μάρτιο του 1940, τα μέλη της Ε.Ο.Ν. είχαν φθάσει το ένα εκατομμύριο - εκ του οποίου τα δύο τρίτα ήταν αγόρια και το ένα τρίτο κορίτσια. Γι' αυτό δεν είναι αβάσιμο να υποθέσει κανείς ότι υπήρχε ορατή προοπτική για τη σταδιακή εξέλιξη της Ε.Ο.Ν. στο φασιστικό κόμμα ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος όπως το οραματιζόταν ο Μεταξάς. Το ξέσπασμα του 2^{ου} Π. Π. ματαίωσε την προοπτική αυτή.²⁴⁰

²³⁹ *Περί της ύλης της εκπαίδευσεως – απασχολήσεως. Σειρά εκδόσεων περί εκπαίδευσεως, τεύχος Γ'.* Εκδόσεις Ε.Ο.Ν., Αθήνα 1939.

²⁴⁰ Μαυρογορδάτος: «Μεταξύ δύο πολέμων», στο: *Μεσοπόλεμος*, σελ. 30.

Ο Αγγελής ο οποίος μελέτησε διεξοδικά την ιστορία και τα χαρακτηριστικά της Ε.Ο.Ν. αφιέρωσε ιδιαίτερα κεφάλαια της πρόσφατης μελέτης του, στο ρόλο της άθλησης. Σημειώνει ότι, μεταξύ των δώδεκα βασικών στοιχείων της θεματολογίας της νεολαιίστικης προπαγάνδας της Ε.Ο.Ν. περιλαμβάνονταν και ο στρατιωτικός τρόπος ζωής καθώς και το τρίπτυχο: υγεία, σώμα, άθληση. (Τα υπόλοιπα θέματα ήταν τα ακόλουθα: έθνος, θρησκεία, οικογένεια, βασιλιάς, δόγμα της χαρισματικής ηγεσίας, αντικομμουνισμός, αντικοινοβουλευτισμός – αντιφιλελευθερισμός, ελληνική γη και ο Έλληνας αγρότης, και αυτοθυσία – θάνατος).²⁴¹

Ο Χονδροματίδης στην μελέτη του για τις εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του μεσοπολέμου και της γερμανικής κατοχής, αναφέρεται με θετικό τρόπο στην Ε.Ο.Ν. του Μεταξά, την οποία χαρακτηρίζει πειθαρχημένη, διαθέτουσα αρχές και ενθουσιασμό, την πιο σοβαρή και μόνη «Εθνική Νεολαία» που απέκτησε η Ελλάδα. Μας πληροφορεί ότι από την ίδρυσή της τον Νοέμβριο του 1936 (με τον νόμο 334/1936), τελούσε υπό την άμεση εποπτεία του Μεταξά του οποίου αποτελούσε την μεγάλη ελπίδα για την προοπτική να ξεπηδήσει σταδιακά από αυτή ένα πανελλαδικό κόμμα που τόσο έλειπε από το καθεστώς. Ο Χονδροματίδης, αν και διακρίνει τον εμφανώς στρατιωτικό χαρακτήρα της οργάνωσης, σημειώνει ωστόσο ότι διαφοροποιήθηκε από τη φασιστική και τη χιτλερική νεολαία κατά το ότι δεν κατάφερε να γίνει ένας αυστηρός παραστρατιωτικός μηχανισμός όπως είχε συμβεί την ίδια εποχή με τις αντίστοιχες καθεστωτικές νεολαίες της Ιταλίας και της Γερμανίας.²⁴²

Το κύριο ιδεολογικό και προπαγανδιστικό έντυπο της Ε.Ο.Ν. ήταν το περιοδικό *Η Νεολαία*. Η μελέτη της αρθρογραφίας του περιοδικού αποκαλύπτει τους βασικούς ιδεολογικούς άξονες του μεταξικού καθεστώτος, και ως μέρος τους, τις αντιλήψεις αναφορικά με την εκπαίδευση της νεολαίας, κυρίαρχη πτυχή της οποίας φαίνεται ότι ήταν η σωματική αγωγή και η άθληση. Από μελέτη της θεματολογίας του περιοδικού και των κειμένων που περιλαμβάνονται σ' αυτό, φαίνεται ότι το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, πράγματι μοιραζόταν με τα υπόλοιπα εθνικιστικά καθεστώτα του μεσοπολέμου, πολλά κοινά ιδεολογικά στοιχεία και στερεότυπες αντιλήψεις, ειδικότερα δε πολλά κοινά στοιχεία σχετικά με την εκπαιδευτική πολιτική και τη γενικότερη στάση έναντι των νέων και επίσης, μια κοινή αντίληψη για την ενδεδειγμένη αγωγή των νέων μέσω της άθλησης. Προκειμένου να τεκμηριωθεί αυτή η άποψη κρίθηκε σκόπιμο να σταχυολογηθούν άρθρα

²⁴¹ Αγγελής: *Μαθήματα*, σελ. 171 – 236.

²⁴² Χονδροματίδης, Ιάκωβος: *Η Μαύρη σκιά στην Ελλάδα. Εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του μεσοπολέμου και της γερμανικής κατοχής (1941 – 1944)*. Εκδόσεις του περιοδικού «Στρατιωτική Ιστορία». Αθήνα¹ 2001, σελ. 39 – 43.

του εν λόγω περιοδικού καθώς και αρχειακό υλικό αποτελούμενο από διάφορα έγγραφα (όπως αναφορές, διαταγές, εκθέσεις, εγκυκλίους, κλπ) του καθεστώτος που, ως επί τω πλείστον, βρίσκονται σήμερα στα Γ.Α.Κ.,²⁴³ ώστε, μέσω της παράθεσης αποσπασμάτων και σχολιασμού των περιεχομένων τους να αποκαλυφθεί η γενική εικόνα που θα επιτρέπει συγκρίσεις και αντιπαραβολές με ό,τι έχει ήδη επισημανθεί ως άξονες της ιδεολογίας του εθνικοσοσιαλιστικού και φασιστικού καθεστώτος για το σώμα, την άθληση και τον ρόλο της στην εκπαίδευση των νέων και την οικοδόμηση του «Νέου Κράτους».

Έμφαση και προτεραιότητα στη Φ.Α. και την άθληση σε σύγκριση με τα υπόλοιπα εκπαιδευτικά αντικείμενα

Όσον αφορά την εκπαίδευση, ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά των εθνικιστικών – ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου ήταν η προτεραιότητα και έμφαση που έδωσαν στη φυσική αγωγή και την άθληση, σε σύγκριση με τα υπόλοιπα εκπαιδευτικά αντικείμενα. Η φυσική αγωγή ιεραρχούνταν ως βασικό, πρωτεύον μάθημα στο οποίο αποδόθηκε σημαντική αξία. Ενδεικτικοί είναι και μόνο οι τίτλοι άρθρων του περιοδικού της Ε.Ο.Ν. όπως π.χ. «Ο Αρχηγός θέλει γερά σώματα και γερές ψυχές».²⁴⁴

Στόχος του εκπαιδευτικού προγράμματος των νέων στο μεταξικό καθεστώς ήταν η σφυρηλάτηση των σωμάτων και των ψυχών. Το γνώριμο, από τον εθνικοσοσιαλισμό και τον φασισμό, (προερχόμενο από τον Λατίνο ποιητή Γιουβενάλη) μοτίβο, «νους υγιής εν σώματι υγιεί», που υπογραμμίζει την ανάγκη αδιάσπαστης ψυχοσωματικής ενότητας, διατυπώνεται emphaticά και από τον Μεταξά, όπως φανερώνουν και οι ακόλουθες φράσεις του που περιλαμβάνονται ως γνωμικά σε περίοπτες θέσεις, στις πρώτες σελίδες των τευχών του περιοδικού *Η Νεολαία*:

«Όταν θα κάμετε το σώμα σας γερό, να μην λησμονείτε ότι και η ψυχή σας θα είναι επίσης γερή. Διότι σώμα γερό, χωρίς ψυχή γερή, δεν αξίζει τίποτε.»²⁴⁵

«Ζητούμε να κάνουμε τη Νεολαία γερή στα σώματα και γερή στη ψυχή, εύθυμη και ενθουσιώδη και προ παντός ένα σύνολο.»²⁴⁶

Με το τρόπο με τον οποίο απευθύνεται προς τους νέους και με το ύφος γραφής που μεταχειρίζεται, ο Μεταξάς, δίνει την εντύπωση ότι προσπαθεί να νουθετήσει, όπως ένας πατέρας τα παιδιά του. Η έμφαση στη φυσική αγωγή και την άθληση φαίνεται ότι δεν ήταν ανεξάρτητη από μια ευρύτερη τάση υποτίμησης της στείρας πολυμάθειας. Αυτή η

²⁴³ Γ.Α.Κ.: Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχείο Ε.Ο.Ν. (συλλογή Κωστάκη).

²⁴⁴ *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 194.

²⁴⁵ Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 5 (1938), έσω όψη εξωφύλλου.

²⁴⁶ Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ 185.

αντίληψη έρχεται σε συμφωνία με τις αντίστοιχες απόψεις του Hitler τις οποίες, όπως προαναφέρθηκε, είχε εκτενώς παρουσιάσει στο *Mein Kampf*.²⁴⁷ Κατά παρόμοιο τρόπο αναφερόμενος, ο Μεταξάς, στην δέουσα εκπαίδευση των νέων, αναγνώριζε μεγαλύτερη αξία στην διάπλαση του χαρακτήρα και την καλλιέργεια πρακτικών ικανοτήτων, παρά στη διανοητική καλλιέργεια ή την εγκυκλοπαιδική κατάρτιση:

«Ζητώ να μη γίνεται μόνον άνθρωποι γραμματισμένοι, αλλά να είσθε άνθρωποι της τάξεως και του πρακτικού βίου. {...} Ζητώ από σας τους νέους να γίνεται άνθρωποι με μυαλό, με γράμματα, αλλά προ παντός να έχετε μέσα σας ενέργειαν και χαρακτήρα».²⁴⁸

Σε πολλά άρθρα του επισήμου περιοδικού της Ε.Ο.Ν., ανώνυμοι συντάκτες πλέκουν το εγκώμιο του Μεταξά και του καθεστώτος του με άξονα την απαρίθμηση των οραμάτων του δικτάτορα για τη διάπλαση της νεολαίας. Μια μακρά σειρά από συμβουλές, προτροπές και παραινήσεις αποκαλύπτουν ότι, κατά τρόπο παρόμοιο με τον εθνικοσοσιαλισμό, ιδιαίτερη έμφαση εδίδετο στη σωματική αγωγή και την άθληση. Από τη μόνιμη στήλη «Νεολαία και Αθλητισμός» του περιοδικού της Ε.Ο.Ν., πληροφορούμαστε:

«Η απόφασις του Αρχηγού της Κυβερνήσεως και Γενικού Επιθεωρητού της Ε.Ο.Ν. όπως άπασα η ανά την χώραν δύναμις της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας επιδοθή εις τον αθλητισμόν ήτο μια απόφασις κατά πάντα ορθή και ενδεδειγμένη. Η σωματική αγωγή είναι γεγονός ότι αποτελεί δια τους νέους μέγιστον παράγοντα αναπτύξεως από πάσης απόψεως. Κατά συνέπειαν η αθρόα επίδοσις 300 χιλιάδων Φαλαγγιτών εις τον αθλητισμόν πολλά αγαθά προσιωνίζει διά την Ελληνικήν νεότητα, η οποία οφείλομεν να ομολογήσωμεν ότι τώρα μόλις, υπό την πνοήν του Νέου Κράτους, ευρίσκει τον πραγματικόν δρόμον της. Εμπρός λοιπόν όλοι οι νέοι της Ελλάδος εις τον στίβον της ευγενούς αθλητικής αμίλλης.»²⁴⁹

Το πρώτο πράγμα που επιθυμούσε ο Μεταξάς από τους νέους ήταν η διάπλαση γερών σωμάτων, θεωρώντας ότι μόνο υγιή σώματα μπορούν να υπηρετήσουν την πνευματική ανάπτυξη. Απευθυνόμενος προς τα μέλη της Ε.Ο.Ν. εξέφραζε προτροπές όπως η ακόλουθη πολύ χαρακτηριστική την οποία μεταφέρει τακτικός συντάκτης του περιοδικού, (που υπογράφοντας με το αρχικό γράμμα «Σ» επιτρέπει την υπόνοια ότι ίσως να επρόκειτο για τη Σίτσα Καραϊσκάκη που μάλλον ήταν η ψυχή του περιοδικού):

«Δεν είναι η περίοδος που ο σωματικός και ηθικός σας χαρακτήρ σχηματίζεται, πλάθεται, παίρνει μορφή οριστική και κατά την οποία θησαυρίζετε τα πολυτιμότερα από τα πνευματικά σας πλούτη; Προσέξτε! Μην αφήνετε να φύγει χωρίς να πάρετε ότι μπορείτε καλύτερα. Φροντίστε να μην χάσετε σ' αυτά την υγεία σας, φροντίστε σ' αυτή

²⁴⁷ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 42, 44.

²⁴⁸ *Η Νεολαία* 5 (1938), σελ. 156.

²⁴⁹ «Νεολαία και Αθλητισμός», στο: *Η Νεολαία* 8 (1938), σελ. 279.

την περίοδο της ζωής σας με τη γυμναστική και τον αθλητισμό να σχηματίζετε γερά σώματα. Είναι το πρώτο πράγμα που ζητεί και θέλει ο Αρχηγός μας. Χωρίς καλή υγεία, οιαδήποτε επιτυχία και αν έχετε στη ζωή σας θα κινδυνεύσει, όποια και αν είναι. Η πνευματική μόρφωση και ανάπτυξις θέλει και αυτή καλή υγεία. Το πνεύμα υπηρετείται από το σώμα. {...} Η πρώτη σύσταση, η πρώτη λέξις του Μεγάλου αρχηγού – Κυβερνήτου μας, όλων των μεγαλυτέρων που γνώρισαν τη ζωή, είναι: ΝΕΟΙ και ΝΕΑΙ, φροντίστε για την υγιεινήν ανάπτυξιν του σώματός σας. Ο αρχηγός – Κυβερνήτης μας έθεσε στην ελεύθερη διάθεσή σας όλα τα Γυμναστήρια του Κράτους και με την οδηγίαν γυμναστών σας καλεί εκεί όπου σφυρηλατείται η καλή υγεία και που δημιουργούνται γερά παληκάρια.»²⁵⁰

Αποκαλυπτικά στοιχεία για τις διαθέσεις του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου και του Μεταξά προσωπικά, να αποδώσει μεγάλο βάρος στην αθλητική εκπαίδευση της νεολαίας περιέχονται στο άρθρο με τον τίτλο «Η πνοή του αρχηγού εις τον Αθλητισμόν» και υπότιτλο «Η Ε.Ο.Ν. αναλαμβάνει υπέροχον αγώνα δια την δόξαν του εθνικού αθλητισμού και το μεγαλείον της ελληνικής φυλής».²⁵¹ Πληροφορούμαστε ότι:

«Το μεγαλύτερο αθλητικό γεγονός της παρελθούσης εβδομάδος, αλλά και το μεγαλύτερον του αθλητικού έτους 1938 και όλων των ετών της μεταπολεμικής αθλητικής περιόδου, υπήρξε δια τους Έλληνας φιλάθλους η εξαγγελθείσα μεγαλειώδης αθλητική εξόρμησις της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας. Την ενέπνευσεν ο Μεγάλος μας Αρχηγός, ο εθνικός κυβερνήτης κ. Ιωάννης Μεταξάς, την ανειγγεϊλε δι' εμπνευσμένων διαταγών του ο Κυβερνητικός Επίτροπος της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας κ. Αλέξανδρος Κανελλόπουλος, την προετοιμάζουν μεγαλειώδη όσον την ενεπνεύσθη και την θέλει ο Αρχηγός, οι ειδικότεροι εις τα αθλητικά ζητήματα του τόπου. Σε λίγο ένας επιβλητικός στρατός 300.000 νέων και νεανίδων θα πλημμυρίση τους αγωνιστικούς χώρους που υπάρχουν και άλλους χώρους που θα δημιουργηθούν με την σκαπάνην της Οργανώσεως και από το τίμιο χέρι του φαλαγγίτη, διά της προσωπικής εργασίας όλων των μελών της Οργανώσεως.»

Λίγα παρακάτω, στο ίδιο άρθρο, παρατίθεται η πρώτη διαταγή που εξεδόθη στα πλαίσια της «αθλητικής εξορμήσεως» από τον Επίτροπο της Ε.Ο.Ν., Κανελλόπουλο, η οποία φανερώνει την διάθεση του καθεστώτος, πέρα από την δεδομένη επιθυμία για ανάπτυξη του μαζικού αθλητισμού, την επιθυμία να προετοιμάσει επίσης την παραγωγή αθλητών υψηλού επιπέδου, με σκοπό την ανάδειξη του ελληνικού αθλητισμού σε διεθνές επίπεδο,

²⁵⁰ «Σ»: «Όλα για τη Νεολαία. Φρονηματισθήτε, Δημιουργήστε τον εαυτό σας», στο: *Η Νεολαία* 6, (1938) σελ. 184-186.

²⁵¹ *Η Νεολαία*, 6 (1938), σελ. 206-207.

χάριν, προφανώς, της ενίσχυσης του αθλητικού κύρους της χώρας και κατ' επέκταση του ιδίου του καθεστώτος:

«Εἰς των μεγάλων σκοπών της «Ε.Ο.Ν». εἶναι και η διάδοσις του αθλητισμοῦ μεταξύ των ενταγμένων εἰς τας τάξεις των νέων και των νεανίδων. Διὰ του αθλητισμοῦ οἱ φαγαγγίται και αἱ φαλαγγίτισαι θα ἀποκτήσουν τα ἰσχυρά σώματα, τῆς ἀσπαλένιες ψυχές, το ὑψηλόν φρόνημα και το υγιέστερο μυαλό που χρειάζονται οἱ νέοι Ἑλληνόπαιδες, ὅσοι θ' ἀπαρτίσουν την νέαν γενεάν του μεγάλου ἐθνικοῦ κράτους της Ἑλλάδος. Διὰ τον σκοπόν αὐτόν καλοῦνται να ἐργασθῶν ἀπό σήμερον με ὅλας τας δυνάμεις ἅπαντες οἱ φέροντες την τιμημένην του Ἑλληνος φαγαγγίτου στολήν, δημιουργοῦντες την μεγάλην στρατιάν των ἀθλουμένων και των ἐργαζομένων διὰ τον αθλητισμόν, ἐκ τῆς ὁποίας θ' ἀναδειχθεῖ ἓνας νέος ἐθνικός Ἑλληνικός αθλητισμός, μια νέα αθλητική δύναμις με πρωταθλητάς παγκοσμίου κύρους και Ὀλυμπιονίκας ἀκόμη.»

Μη αφήνοντας κανένα περιθώριο αμφιβολίας για τον πραγματικό ἰθύνοντα νου της ὅλης «αθλητικῆς ἐξορμήσεως», συνεχίζει:

«Εἶναι ἄλλως τε και μεγάλη ἐπιθυμία του Ἀρχηγοῦ κ. Ι. ΜΕΤΑΞΑ να ἰδῇ το συντομότερον εἰς τοὺς στίβους του αθλητισμοῦ τοὺς φαγαγγίτας και τῆς φαλαγγίτισσας του, ολόκληρον την Ἑλληνικὴν νεότητα, ἀσκουμένην εἰς τον αθλητισμόν. Οὕτω ἄλλως τε θα λυθεῖ το ἀπὸ τα πρώτα μεταπολεμικά ἔτη ἄλυτον πρόβλημα τῆς δημιουργίας αθλητικῆς δυνάμεως ἄξιας τῆς αθλητικῆς ἱστορίας της Ἑλλάδος, ἀφοῦ διὰ τῆς ἐπιδόσεως των μελῶν της «Ε.Ο.Ν.» εἰς τον αθλητισμόν θα ἔχωμεν εἰς τοὺς αθλητικούς στίβους τριακοσίας χιλιάδας νέων. Διὰ τῆς ἐπιδόσεως των μελῶν της «Ε.Ο.Ν.» εἰς τον αθλητισμόν θα ἀναδεικνύονται οἱ πρωταθληταί μεταξύ μυριάδων νέων ἱκανοτάτων αθλητῶν και οὐχὶ μεταξύ ἐκατοντάδων, ὡς ἀτυχῶς συμβαίνει μέχρι σήμερον.»

Εἶναι φανερό ὅτι το καθεστῶς ἐπιθυμοῦσε τὴ δημιουργία ἰσχυροῦ αθλητικοῦ ρεύματος, τὴν συγκρότηση εὐάριθμης αθλητικῆς κοινότητος, ὥστε να ἰσχυροποιηθεῖ ἡ αἰγλή τῆς χώρας και κατ' ἐπέκταση του καθεστώτος, στὶς μεγάλες αθλητικὲς διοργανώσεις, σε διεθνὲς ἐπίπεδο. Στὴν ἴδια διαταγή περιλαμβάνεται ἡ πρόβλεψη πολὺ συγκεκριμένων ἐνεργειῶν ὥστε οἱ προθέσεις του καθεστώτος να γίνουν το συντομότερο δυνατόν, πράξη. Πρέπει να προσεχθεῖ ὅτι ἡ ἐκτέλεση τῆς διαταγῆς, δὲν ἐπαφίεται στὴν καλὴ θέληση ἢ τὴν ἐθελοντικὴ ἐφαρμογή, ἀλλὰ ἔχει υποχρεωτικὸ χαρακτήρα:

«Επὶ τούτου ἐντελλόμεθα ὅπως ἅμα τὴ λήψει τῆς παρούσης ἑκάστον τμήμα τῆς «Ε.Ο.Ν.», ἐκάστη μονάς, συγκροτήσῃ αθλητικὴν ομάδα ἐγγράφουσα υποχρεωτικῶς εἰς αὐτὴν ἅπαντας τοὺς φαλαγγίτας και τοὺς σκαπανεῖς, ἀπάσας τὰς φαλαγγίτισσας και τὰς σκαπάνισσας, πλην ὅσων διὰ λόγους υγείας θ' ἀπαγορεύεται ἡ ἐπίδοσις εἰς τον αθλητισμόν. Αἱ μεγάλαι αὐταὶ ομάδες δεῶν ἀργότερον, ἀφοῦ ὅλα τα μέλη ἀσκηθοῦν ἐλαφρῶς εἰς τὰ κλασσικά τινὰ ἀγωνίσματα ὡς θα σταλώσιν ὑμῖν ἐιδικαί οδηγαί, θα

χωρισθώσιν εις διαφόρους αθλητικές ομάδας, αθλητικού στίβου, αθλοπαιδιών, ποδοσφαίρου κλπ».

Τίθεται μάλιστα συγκεκριμένο και αυστηρό χρονοδιάγραμμα ώστε τα πρώτα άμεσα μέτρα να εμφανίσουν απτά δείγματα με την διοργάνωση των πρώτων μεγάλων πανελληνίων αγώνων της Ε.Ο.Ν. για τους οποίους προσδοκάτο να εξελιχθούν στον κύριο αθλητικό θεσμό της χώρας. Είναι φανερό ότι το καθεστώς επεδίωκε την μεγαλύτερη δυνατή μαζικοποίηση της αθλητικής δραστηριοποίησης των νέων. Στοιχείο που ενισχύει αυτή τη διαπίστωση είναι η πληροφορία για τη σύνταξη ειδικού αθλητολογίου :

«Αι ομάδες αυταί δέον να έχουν συγκροτηθή το αργότερον μέχρι της 10^{ης} Δεκεμβρίου και τα ονόματα των μελών των να εγγραφούν σε ειδικόν αθλητολόγιον. Εντός του Δεκεμβρίου θα προκηρυχθώσιν οι πρώτοι μεγάλοι αγώνες της «Ε.Ο.Ν.» εις όλα τα αυτής τμήματα. Οι αγώνες θα τελεσθώσιν εντός του Απριλίου, των νικητών μετακληθησομένων δι' αγώνας αίτινες θα γίνουν εις το Παναθηναϊκόν στάδιον τον Μάιον. Εις τους πρώτους αγώνας των κατά τόπους τμημάτων δέον να μετάσχουν δια να θεωρηθούν επιτυχείς ει δυνατόν και αι 300.000 των μελών της 'Ε.Ο.Ν.'»²⁵²

Μεγάλο μέρος της αρθρογραφίας του περιοδικού *Η Νεολαία* καταλαμβάνουν ορισμένες μόνιμες στήλες, μεταξύ των οποίων η στήλη «ο Αθλητισμός» και η στήλη «Ζωή και κινήσεις της Νεολαίας μας», των οποίων οι συντάκτες δεν αναφέρονται ονομαστικά. Αμφότερες οι δυο αυτές στήλες παρέχουν άφθονες πληροφορίες για το κλίμα των αθλητικών δραστηριοτήτων κατά την περίοδο της μεταξικής διακυβέρνησης. Η πρώτη στήλη μεταφέρει νέα από την αθλητική ειδησεογραφία, τόσο την Ελληνική, όσο και την διεθνή. Μεταξύ των διεθνών αθλητικών ειδήσεων, ιδιαίτερη μνεία γίνεται στις επιτυχίες και διακρίσεις αθλητών Ελληνικής καταγωγής σε διεθνείς αγώνες, όπως π.χ. του Χριστοφορίδη στην πυγμαχία, ή του Λόντου στην πάλη.²⁵³ Όσον αφορά την εσωτερική αθλητική κίνηση, εκτός από τις συναντήσεις ποδοσφαιρικών ομάδων γίνεται αναφορά και στις αγωνιστικές συναντήσεις σε ομαδικά αθλήματα οι οποίες είχαν καθιερωθεί και αφορούσαν κατά τόπους σχηματισμούς της Ε.Ο.Ν.. Βρίσκουμε, επίσης, ανακοινώσεις για προκηρξείς αθλητικών αγώνων της Ε.Ο.Ν., αποτελέσματα από αθλητικές συναντήσεις της Ε.Ο.Ν. κλπ. Μεταξύ των αγωνισμάτων στα οποία συναγωνίζονταν οι νέοι της Ε.Ο.Ν., συναντούμε: ποδηλατικούς αγώνες (μεγάλες διαστάσεις φαίνεται ότι είχε λάβει η διεξαγωγή ποδηλατικού αγώνα «γύρου Αθηνών» στον οποίο συμμετείχαν 200 φαλαγγίτες της Ε.Ο.Ν.)²⁵⁴, πεζοπορικούς αγώνες,²⁵⁵ αγώνες ανωμάλου δρόμου, αγώνες βάρδην,²⁵⁶

²⁵² *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 206-207.

²⁵³ *Η Νεολαία* 8 (1938), σελ. 278.

²⁵⁴ «Ζωή και κινήσεις της Νεολαίας», στο: *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 212.

αγώνες τροχοπεδίων,²⁵⁷ κλπ. Επίσης στην ίδια στήλη ανακοινώνονται διάφορες κυβερνητικές αποφάσεις σχετικές με τον αθλητισμό, όπως π.χ. η ίδρυση ενός μεγάλου αθλητικού κέντρου της Ε.Ο.Ν. με την επωνυμία «Σπίτι του Αθλητού»,²⁵⁸ η κατασκευή πολλών νέων σταδίων και χώρων άθλησης σε διάφορες περιοχές της χώρας, κλπ.²⁵⁹ Όλες οι αναφορές, μεταφέρουν μια εικόνα γενικής αθλητικής άνθισης, αν και θα πρέπει να θεωρείται δεδομένος ενός βαθμού υπερτονισμός των αθλητικών επιτευγμάτων εκ μέρους του καθεστώτος, για προπαγανδιστικούς λόγους. Η εικόνα που μας μεταφέρουν τα έντυπα της περιόδου θα πρέπει να θεωρείται καθεστωτικά φιλτραρισμένη, δεδομένης της λογοκρισίας των εντύπων που είχε επιβάλει το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου από τη πρώτη ημέρα εγκαθίδρυσής του.

Το κλίμα αθλητικού παροξυσμού που φαίνεται ότι επιθυμούσε το καθεστώς να μεταδοθεί στην ελληνική νεολαία απ' άκρου εις άκρον της ελληνικής επικράτειας, ως αποτέλεσμα της αθλητικής εξορμήσεως της Ε.Ο.Ν. του έτους 1939, μεταφέρει σε θριαμβευτικό τόνο το άρθρο με τίτλο «αθλητικός οργανισμός» που είχε δημοσιευθεί στη μόνιμη στήλη «αθλητισμός» (του περιοδικού *Η Νεολαία*). Πληροφορούμαστε λεπτομέρειες για την αθλητική εξόρμηση της Ε.Ο.Ν. που ήταν τότε εν εξελίξει, με την διεξαγωγή τοπικών και περιφερειακών πρωταθλημάτων των σχηματισμών της Ε.Ο.Ν. σε ατομικά και ομαδικά αθλήματα, εξόρμηση, η οποία επρόκειτο να κορυφωθεί με την διεξαγωγή της τελικής φάσης των πανελληνίων αγώνων της Ε.Ο.Ν. στο παναθηναϊκό στάδιο της Αθήνας. Στην ίδια στήλη, όπως και σε κάθε μηνιαίο τεύχος του περιοδικού, υπήρχε παρουσίαση της τρέχουσας αθλητικής κίνησης πάντα με επίκεντρο τις αθλητικές δραστηριότητες της Ε.Ο.Ν.. Εκτός από την διοργάνωση αγώνων στα συνήθη αγωνίσματα και αθλήματα (στίβο, ανώμαλο δρόμο, ποδηλασία, σκοποβολή, ποδόσφαιρο, καλαθοσφαίριση κλπ,) πληροφορούμαστε τη διεξαγωγή και κάποιων περιέργων αγωνισμάτων όπως π.χ. τη διεξαγωγή πολλών αγώνων «τροχοπεδίων»,²⁶⁰ ή την «εθνική σκυταλοδρομία της Ε.Ο.Ν.» που περιελάμβανε συναγωνισμό ομάδων δρομέων, από σχηματισμούς της Ε.Ο.Ν., αποτελούμενων από 16 δρομείς η κάθε ομάδα, οι οποίοι καλούνταν να διανύσουν με μορφή σκυταλοδρομίας μια απόσταση 11.500 μέτρων ως

²⁵⁵ *Η Νεολαία* 9 (1939), σελ. 350.

²⁵⁶ *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 248.

²⁵⁷ *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 249.

²⁵⁸ *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 247.

²⁵⁹ *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 247 - 248.

²⁶⁰ Πρόκειται προφανώς για αγώνες στους οποίους οι αθλητές φορούσαν πατίνια τύπου ρόλλερ.

εξής: 2 δρομείς 100μ., 2 δρομείς 200μ., 3 δρομείς 400μ., 3 δρομείς 800μ., 3 δρομείς 1000μ. και 3 δρομείς 1500μ.²⁶¹

Ο αγωνιστικός αθλητισμός φαίνεται όμως ότι βρισκόταν σε δεύτερη μοίρα σε σύγκριση με την χρήση της άθλησης ως βασικού εκπαιδευτικού μέσου για ολόκληρη την, οργανωμένη στην Ε.Ο.Ν., νεολαία της χώρας. Η σημασία της άθλησης, όχι τόσο με τη μορφή του αθλητισμού υψηλών επιδόσεων, αλλά ως βασικό εκπαιδευτικό εργαλείο για όλους τους εκπαιδευόμενους, με προεκτάσεις εφαρμογής, πέραν του σωματικού επιπέδου, και σε ηθικό επίπεδο, αναδεικνύεται σε ειδικά εγχειρίδια του καθεστώτος που απευθύνονταν κυρίως σε στελέχη της Ε.Ο.Ν. όπως στο *Οργανισμός Εσωτερικής υπηρεσίας της Ε.Ο.Ν.*, όπου αναφέρεται:

«Ιδιαίτερος εφιστάται η προσοχή επί της απαραίτητου ανάγκης της επιδόσεως των μελών εις τον αθλητισμόν, όχι με τον αντικειμενικόν σκοπόν της δημιουργίας επιδόσεων, αλλά με σκοπόν την τόνωσιν της αγωνιστικής διαθέσεως, της σωματικής αγωγής και του πνεύματος της εμμονής εις την προσπάθειαν. Ομοίαν θέσιν εις την μέριμναν των ηγητόρων της Ε.Ο.Ν. οφείλει να κατέχει η επίδοσις εις κοινωφελή έργα πάσης φύσεως, {...} το κοινόν έργον και ο κοινός ιδρώς, σφυρηλατεί αρρήκτους δεσμούς μεταξύ των μετεχόντων εις αυτόν, διακρινομένων σύμφωνα με τας κοινωνικάς αρχάς του Νέου Κράτους, βάσει της αξίας και της αποδόσεως εκάστου, ουχί δε βάσει κριτηρίων ασχέτων προς την ατομικήν αξίαν και συνεισφοράν εκάστου υπέρ του συνόλου.»²⁶²

Στα πλαίσια της Ε.Ο.Ν., οι συμμετέχοντες νέοι, εκτός από την κοινή γενική εκπαίδευση, ακολουθούσαν επίσης και μια ειδικότερη εκπαίδευση που τους οδηγούσε στην απόκτηση ειδικότητας. Στη λίστα με τις ειδικότητες, σαράντα στον αριθμό, που μπορούσαν να αποκτηθούν, συναντούμε μεταξύ άλλων και τις ακόλουθες, που έχουν, με στενότερη ή ευρύτερη έννοια, σχέση με την άθληση: «*ιππασία*», «*ποδηλασία*», «*σκοποβολή*», «*οπλομαχητική*», «*αθλητισμός στίβου*», «*ναυτικός αθλητισμός*», «*αθλοπαιδιαί*», «*πάλη*», «*πυγμαχία*», «*οδήγησις μηχανών*», «*ανιχνευταί*», «*κατασκοπική*».²⁶³ Τις ειδικότητες αυτές μπορούσαν να τις λάβουν τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια. Στο ετήσιο εξάλλου πρόγραμμα εκπαίδευσης των θηλέων μελών της Ε.Ο.Ν. συναντούμε μεταξύ των διδασκομένων μαθημάτων, μαθήματα που επίσης

²⁶¹ «Αθλητικός οργανισμός», στο: *Η Νεολαία*. 21 (1939), σελ. 674 – 675.

²⁶² *Οργανισμός*, στο: Πετρίδη: *Ντοκουμέντα*, σελ. 28.

²⁶³ «Ειδικότητες», στα: Γ.Α.Κ., Φ.27, α.α. 047.

διδάσκονταν και στα άρρενα μέλη: «υγιεινή – πρώται βοήθειαι», «αεράμυνα», «χοροί», «γυμναστική – αθλητισμός» και «παιδιαί».²⁶⁴

Μορφές άθλησης που ευνοήθηκαν ιδιαίτερα από το μεταξικό καθεστώς ήταν τα ναυτικά αθλήματα, όπως η κολύμβηση, η κωπηλασία και η ιστιοπλοΐα, λόγω του ότι θεωρήθηκαν συμβατά με τον παραδοσιακό ναυτικό χαρακτήρα των Ελλήνων:

«{...} Παρ' εκάστη Περιφερειακή Διοικήσει της Ε.Ο.Ν. ιδρύονται ναυτικά τμήματα περιλαμβάνοντα τους επιδιδομένους εις τα παντός είδους θαλάσσια αθλήματα Φαλαγγίτας.»²⁶⁵

Η προτεραιότητα που έδωσε το Μεταξικό καθεστώς στη φυσική αγωγή ως εκπαιδευτικό αντικείμενο, αντανακλάται εκτός των άλλων και στα προγράμματα λειτουργίας των στρατοπέδων της Ε.Ο.Ν.. Μετά το πρωινό εγερτήριο αφιερωνόταν ένα εικοσάλεπτο στη γυμναστική, ενώ λίγο αργότερα αφιερωνόταν και μια ώρα στην κολύμβηση.²⁶⁶

Η κυριαρχία εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων σχετικών με την σωματική - κινητική εξάσκηση γίνεται φανερή και μόνο από την παρατήρηση της δομής ενός τυπικού «ημερησίου προγράμματος εκπαίδευσης στελεχών της Ε.Ο.Ν.». Ένα ενδεικτικό πρόγραμμα ημερήσιας εκπαίδευσης, σε στρατόπεδο της Ε.Ο.Ν., ενός π.χ. σκαπανέως, είχε την εξής δομή:

«9.00 – 9.15 : Σύνταξις – αναφορά / 9.15 – 9.30 : Γυμναστικές ασκήσεις / 5' διάλειμμα / 9.35 – 9.50 : Αγωγή του πολίτου / 9.50 – 10.05 : Θεωρητικόν αντικείμενον εκπαίδευσεως (εσωτερικός κανονισμός, στοιχεία γεν. ιστορίας – γεωγραφίας Ελλάδος, γενικά στοιχεία υγιεινής και πρώτων βοηθειών, αεράμυνα – ανεμοπορία) / 10' διάλειμμα / 10.15 – 10.35 : Σχηματισμοί πυκνής τάξεως / 10.35 – 11.05 : Παιχνίδια - ελαφρός αθλητισμός (κατά συνεργεία) / 10' διάλειμμα / 11.15 – 11.40 : Τραγούδια – χοροί – ομαδική απαγγελία (κατά συνεργεία)»²⁶⁷

Την προσπάθεια να διαφημιστεί η μεταρρυθμιστική πολιτική του καθεστώτος στο χώρο της άθλησης φαίνεται ότι εξυπηρετούσε η αναδημοσίευση στο περιοδικό της Ε.Ο.Ν. διαφόρων σχολίων από άλλες εφημερίδες της εποχής, ενδεικτικών της εντύπωσης που προκαλούσε η, καλλιεργούμενη από το καθεστώς, εικόνα γενικού αθλητικού παροξυσμού:

²⁶⁴ «Υποδειγματικόν Πρόγραμμα θηλέων σκαπανισσών», στα: Γ.Α.Κ., Φ.26, α.α. 041 και «Υποδειγματικόν Πρόγραμμα θηλέων ομαδαρχών», στα: Γ.Α.Κ., Φ.26, α.α. 049.

²⁶⁵ «Διαταγή της 16/12/1938 προς τους κ.κ. Γενικούς Διοικητές και Νομάρχας ως Γενικούς επόπτας της Ε.Ο.Ν.», στα: Γ.Α.Κ. Φ.14, α.α. 005.

²⁶⁶ «Γενικόν Πρόγραμμα Λειτουργίας Στρατοπέδου», στα: Γ.Α.Κ., Φ.14, 022.

²⁶⁷ «Κανονισμός της υπηρεσίας εν στρατοπέδω», Έκδοσις Ε.Ο.Ν.(1939), στα: Γ.Α.Κ., Φ. 26, α.α. 050

«Η απόφασις όπως μεταξύ των μελών της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας εισαχθεί η αθλητική προπόνησις, αποτελεί, αληθώς, αρίστην ιδέαν, η οποία θα πρέπει να ενισχυθή εκ μέρους όλων των αρμοδίων. Ελπίζομεν ότι η εισαγωγή του αθλητισμού εις τας τάξεις της «Ε.Ο.Ν.» θα δημιουργήση καλλίτερον πάσης άλλης προπαγάνδας την συναίσθησιν μεταξύ των νέων κάποιου χρέους των προς την κοινωνία και το έθνος: του χρέους των να συντελέσουν δια της ιδικής των προσηλώσεως εις μιαν κατ' εξοχήν ελληνικὴν παράδοσιν, που είναι ο αθλητισμός, εις την αύξησιν της φυσικής αποδοτικότητος του λαού μας και εις την βελτίωσιν του μέσου φυλετικού μας τύπου. Διότι εις αυτό αποβλέπει κυρίως η σωματική αγωγή. Εις την διατήρησιν και την επαύξησιν της υγείας του λαού και εις την δημιουργίαν σωματικώς και ηθικώς ολοκλήρων ανθρώπων.»²⁶⁸

Βέβαια, όπως προανεφέρθη, με δεδομένο ότι από την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά ίσχυε καθεστώς λογοκρισίας στον τύπο, θα πρέπει να είμαστε αρκετά επιφυλακτικοί για την ακρίβεια των δημοσιευμάτων των εφημερίδων της εποχής.

Σε κάθε τεύχος του περιοδικού *Η Νεολαία*, βρίσκουμε στήλες αφιερωμένες στην άθληση. Πρόκειται τόσο για άρθρα στα οποία παρουσιάζεται σε θεωρητικό επίπεδο η αξία και αναγκαιότητα της σωματικής αγωγής, όσο και για άρθρα - ανταποκρίσεις ή παρουσιάσεις των αθλητικών δραστηριοτήτων των διαφόρων τοπικών οργανώσεων της Ε.Ο.Ν.. Η πρωτοκαθεδρία που αναγνωρίζεται στην αθλητική εκπαίδευση μεταξύ του συνόλου του εκπαιδευτικού προγράμματος της «Ε.Ο.Ν.», και η προσπάθεια απόδοσης ενός εθνικού στίγματος στον χαρακτήρα της αθλητικής ζωής, είναι παραπάνω από εμφανής, αφού τα περισσότερα άρθρα που προέρχονταν από την πένα των κύριων αρθρογράφων του καθεστώτος (που αρθρογραφούν στο επίσημο αυτό δημοσιογραφικό όργανο της Ε.Ο.Ν.), περιέχουν ποικίλες σχετικές νύξεις. Για παράδειγμα, το κύριο άρθρο του 7^{ου} τεύχους φέρει τον χαρακτηριστικό τίτλο «*Νέοι και Νέαι της Ε.Ο.Ν. όλοι στους στίβους*», και έχει συντάκτη τον διοικητικό επικεφαλής της Ε.Ο.Ν. (που έφερε το αξίωμα του «Κυβερνητικού Επιτρόπου της Ε.Ο.Ν.»), Αλέξανδρου Κανελλόπουλου. Ακολούθως παρατίθενται σταχυολογημένες μερικές φράσεις ενδεικτικές του πνεύματος του άρθρου:

«Στην ιστορίαν της Ε.Ο.Ν. την σύντομη αλλά και δυναμική, την γεμάτη από ορμή και πίστι, εσημειώθη ένας ακόμη σταθμός που μπορεί να αποβή ασφαλώς, σταθμός και στην ιστορίαν του Ελληνικού μας αθλητισμού {...} ερχόμαστε να εκπληρώσουμε και αυτόν τον σκοπόν της Οργανώσεως, που θέλει με τον αθλητισμό να προσφέρει στο Έθνος σώματα γερά, γεμάτα από υγεία και σφρίγγος. Αλλά θέλει και κάτι ακόμα. Θέλει με την άθλησι να τονώσει στο υπέρτατο σημείο την αγωνιστική διάθεση κάθε νέου και κάθε νέας και να

²⁶⁸ «Νεολαία και Αθλητισμός» (αναδημοσίευση από την εφημερίδα *Εθνική*), στο: *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ 208.

συμβάλλει με αυτήν στη δημιουργία γενιάς αγωνιστών στην ψυχή, στο σώμα, στον χαρακτήρα. *Η 4^η Αυγούστου, με άλλα λόγια η Ελλάς, δεν χρειάζεται οπαδούς, θέλει ΠΙΣΤΟΥΣ, δεν χρειάζεται συμπαθείς θεατάς, θέλει ΑΓΩΝΙΣΤΑΣ, δεν χρειάζεται ανθρώπους αρρωστημένους, θέλει ακατάβλητες ψυχές και γερά κορμιά. Άλλως τε, στην επιδίωξη αυτή των αντικειμενικών σκοπών, σκοπών που δεν είναι άλλοι από την πανάρχαιη και σεβασμιωτέρα των παραδόσεων του Ελληνισμού, οι Φαλαγγίται και οι Σκαπανείς, οι Φαλαγγίτισσες και οι Σκαπάνισσες βρίσκουν μια από τις ωραιότερες και επωφελέστερες ψυχαγωγίες. Παράλληλα όμως εξυπηρετείται κατά τον πιο ωφέλιμο τρόπο η υπόθεση του Ελληνικού αθλητισμού, του οποίου ευρύνονται εξαιρετικά οι βάσεις του και έτσι μεταβάλλεται σε πραγματικά εθνικόν αθλητισμόν.»*²⁶⁹

Πολλές από τις θέσεις του Μεταξικού καθεστώτος σχετικά με την αξία της σωματικής αγωγής και της άθλησης επανέρχονται σε μελέτη που εκπόνησε σχετικά με το πρόγραμμα ψυχαγωγίας της Ε.Ο.Ν. ο Στ. Γιαννουλάτος, διευθυντής ψυχαγωγίας της Ε.Ο.Ν., τον Σεπτέμβριο του 1938. Στη μελέτη αυτή στην οποία συμπλέκονται πολλά χαρακτηριστικά μοτίβα της μεταξικής προπαγάνδας, τονίζεται η δεσπόζουσα θέση που κατέχει η σωματική αγωγή στο μορφωτικό πρόγραμμα της Ε.Ο.Ν., δεδομένου ότι η δημιουργία ενός ισχυρού ψυχικά και πνευματικά έθνους θεωρούνταν ότι προϋποθέτει την παράλληλη ανάπτυξη σώματος και πνεύματος:

*«{...} Επιβάλλεται όθεν όπως η συμβολή όλων τείνει εις την δημιουργίαν Κράτους και Έθνους ισχυρού ψυχικώς και σωματικώς, υπερηφάνου διά το παρελθόν του, έχοντος απόλυτον εμπιστοσύνην εις τας σημερινάς δημιουργικάς ικανότητάς του. {...} Αλλ' ο αγών δια να καταστή επιτυχής προϋποθέτει πλήν του ισχυρού και πεφωτισμένου πνεύματος, και την υγείαν του σώματος. Οι πρόγονοί μας εγκαίρως και εν ταυτώ διαπιστώσαντες την αλήθειαν ταύτην διετόπωσαν επιγραμματικώς δια μιάς μόνης φράσεως τας κυρίας γραμμάς ενός πλήρους παιδαγωγικού συστήματος. 'Νούς υγιής εν σώματι υγιεί'. {...} Η διαπίστωσις αύτη, κοινή σήμερον επιστημονική αλήθεια, αποτελεί δεύτερον καθήκον της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας, καθήκον απολύτως συνυφασμένον και προς το γενικόν και ειδικόν αυτής συμφέρον. {...}»*²⁷⁰

Στο 7^ο τεύχος της Νεολαίας, στην τακτική στήλη «Αθλητισμός», ανακοινώνεται, όπως είχε προαναγγελθεί σε προηγούμενο τεύχος, η ίδρυση του μεγαλεπήβολου «σπιτιού του αθλητού» που επρόκειτο να ανοίξει για το κοινό. Δίδεται αναλυτική περιγραφή του τρόπου προβλεπόμενης λειτουργίας και αξιοποίησής του από τους αθλούμενους νέους της Ε.Ο.Ν.. Επίσης στην ίδια στήλη παρουσιάζονται οι δραστηριότητες που ανελήφθησαν στα πλαίσια της «εξορμήσεως

²⁶⁹ Κανελλόπουλος, Αλέξανδρος: «Νέοι και Νέαι της Ε.Ο.Ν. όλοι στους στίβους», στο : *Η Νεολαία* 7 (1938).

²⁷⁰ Γιαννουλάτος, Στ.: «Μελέτη επί του προγράμματος Γενικής Ψυχαγωγίας εν τη Ε.Ο.Ν.» (1938), στα: Γ.Α.Κ., Φ. 27, α.α 005.

της Ε.Ο.Ν. υπέρ του αθλητισμού» από διάφορες κατά τόπους ενώσεις της Ε.Ο.Ν. Από την ίδια στήλη πληροφορούμαστε την διοργάνωση αθλητικών αγώνων βάδην, αλλά και αγώνων τροχοπεδίων και για τα νεότερα ηλικιακά μέλη της Ε.Ο.Ν., τους σκαπανείς.²⁷¹

Προσπάθεια ολοκληρωτικού καθεστωτικού ελέγχου της εκπαίδευσης και της αθλητικής ζωής της χώρας

Το πιο χαρακτηριστικό κοινό στοιχείο των περισσότερων εθνικιστικών – ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου ήταν η προσπάθεια επιβολής ολοκληρωτικού καθεστωτικού ελέγχου στην εκπαίδευση, τον πολιτισμό, τα γράμματα, τις τέχνες και βέβαια στην αθλητική ζωή των χωρών, συνολικά. Ίδια εικόνα παρατηρεί κανείς και στην περίπτωση του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου. Ύψιστη υποχρέωση του κράτους ήταν να κατευθύνει την νεολαία. Αυτό αποτελούσε βασική ιδέα του καθεστώτος την οποία ανελάμβαναν συνεχώς και μετ' επιτάσεως τα στελέχη της 4^{ης} Αυγούστου που αρθρογραφούσαν στα καθεστωτικά έντυπα, καθώς και ο ίδιος ο δικτάτορας:

*«Όταν η Νεολαία φθάσει εις τα ύψη του ιδεαλισμού και γίνει πραγματική Νεολαία, τότε και μείς, το σημερινόν κράτος έχομεν υποχρέωσιν να σας κατευθύνωμεν εις τον δρόμον και να σας βοηθήσουμε εις τον αγώνα της ζωής σας.»*²⁷²

Ο Μεταξάς ήθελε να καταστεί η Ε.Ο.Ν. ο μόνος και αποκλειστικός φορέας οργάνωσης και αγωγής των νέων:

*«{...} Προ της 4^{ης} Αυγούστου υπήρχαν χίλιες δυο Οργανώσεις Νέων, με σκοπούς ηλίθιους και πολλές φορές επιζήμιους. Και όμως τότε κανένας από την Κοινωνία δεν σηκώθηκε να αντιδράση, κανένας δεν ενωχλήθηκε. Και όταν εδημιουργήθηκε μια Οργάνωσις που συμβολίζει πίστιν εις τον Βασιλέα, πίστιν εις τα Ιδανικά της οικογένειας και της Θρησκείας, πίστιν εις ό,τι ωραίο και μεγάλο έχει ο Ελληνισμός μας, τότε γεννήθηκε αντίδρασις. {...}»*²⁷³

Η κεντρική αρθρογράφος του περιοδικού, Σίτσα Καραϊσκάκη, σε άρθρο της με τίτλο «Η Ε.Ο.Ν. και η παιδεία» επεχείρησε μια διεισδυτική προσέγγιση στο ζήτημα αυτό. Η αναδρομή της στη κακοδαιμονία της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας αρχίζει από την εποχή της δημιουργίας του ελληνικού κράτους και την προσπάθεια εισαγωγής από τους Βαυαρούς (της περιόδου της αντιβασιλείας), πανεπιστημιακής εκπαίδευσης χωρίς, όμως να έχει εξασφαλιστεί πρωτύτερα η βασική παιδεία. Συνεχίζει με τη μετέπειτα

²⁷¹ «Αθλητισμός» (τακτική στήλη), στο: *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 249.

²⁷² Μεταξάς: στο: *Η Νεολαία* 5 (1938), εσωτερικό εξώφύλλου.

²⁷³ Μεταξάς: «Εμπρός παιδιά», στο: *Η Νεολαία* 12 (1938), σελ. 395.

περίοδο, αναφερόμενη στους αλληπάλληλους μάταιους πειραματισμούς εισαγωγής ξένων εκπαιδευτικών μοντέλων, φθάνοντας μέχρι τα νεότερα χρόνια και τη διαβρωτική, όπως τη χαρακτηρίζει, επίδραση της μαρξιστικής ιδεολογίας στην εκπαίδευση. Από αυτή την αδιέξοδη και καταστροφική πορεία θεωρεί ότι έσωσε την ελληνική παιδεία η πολιτειακή μεταβολή της 4^{ης} Αυγούστου με τη δημιουργία της Ε.Ο.Ν.. Για να πείσει για τα λεγόμενά της, η Καραϊσκάκη, μεταφέρει τα λόγια του ιδίου του Μεταξά, που για να υπογραμμίσει την σημασία που κατείχε η παιδεία στο «Νέο Κράτος» του, είχε αναλάβει, ο ίδιος προσωπικά, το υπουργείο παιδείας, τονίζοντας με μεγάλη έμφαση το μέγεθος της αποφασιστικότητάς του για την υλοποίηση των εκπαιδευτικών σχεδιασμών του:

*«Οφείλετε να γνωρίζεται ότι η Ε.Ο.Ν. είναι θεσμός κρατικός, έργον μου, επί του οποίου στηρίζω τας μεγίστας ελπίδας. Προσεπαθήσαμε τελευταίως να τον προσαρμόσωμεν και με το σχολείον, ούτως ώστε να αλληλοσυμπληρούνται. Επί του ζητήματος αυτού, Κύριοι, ΕΙΜΑΙ ΑΠΟΦΑΣΙΣΜΕΝΟΣ ΕΑΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΘΗ ΟΙΑΔΗΠΟΤΕ ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ ΝΑ ΤΗΝ ΘΡΑΥΣΩ ΚΑΤΑ ΤΡΟΠΟΝ ΑΜΕΛΙΚΤΟΝ»*²⁷⁴

Προκειμένου να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος ολοκληρωτικός καθεστωτικός έλεγχος, ο Μεταξάς προσπάθησε να εφαρμόσει την καθεστωτική αγωγή κυρίως μέσω της Ε.Ο.Ν., παρακάμπτοντας και την επίσημη ακόμη σχολική εκπαίδευση. Το καθεστώς προσπαθούσε να καταστήσει την Ε.Ο.Ν. έναν «δούρειο ίππο» για την άλωση της νεολαίας, την καθολική στράτευση και την υπαγωγή της στον κοινωνικό μετασχηματισμό που επεδίωκε. Φαίνεται όμως ότι ανεφύοντο αρκετές τριβές μεταξύ των ιθυνόντων της Ε.Ο.Ν. αφενός και των στελεχών της εκπαιδευτικής κοινότητας αφετέρου, ως παρενέργεια του ασφυκτικού εναγκαλισμού των σχολείων από την Ε.Ο.Ν.. Η εγγραφή των μαθητών στην Ε.Ο.Ν. δεν ήταν βέβαια, τυπικά, υποχρεωτική, ωστόσο, εμμέσως πλην σαφώς, ασκούσαν μεγάλες πιέσεις στα σχολεία για συνεργασία και υποστήριξη των δραστηριοτήτων της Ε.Ο.Ν.. Ήταν έντονες και συνεχείς οι προσπάθειες της Ε.Ο.Ν. να διεισδύσει στα σχολεία, παρά τα διάφορα εμπόδια, τη συχνή έλλειψη συνεργασίας ή την απροθυμία και το μειωμένο ζήλο των καθηγητών της εκπαίδευσης, τις κατά τόπους αντιδράσεις κλπ. Κάνοντας ο Μεταξάς απολογισμό του έργου της Ε.Ο.Ν. κατά τον πρώτο χρόνο δράσης της, του ξεφεύγει ένα παράπονο για την μη επαρκή συνεργασία των εκπαιδευτικών του επισήμου σχολείου, δίδοντας και την εκδοχή του για τις αιτίες αυτού:

«Το Σχολείον στις αρχάς ήτανε διστακτικό. Μονάχα το δημοτικό σχολείο προσήλθε με μεγάλο, με υπέροχο ενθουσιασμό. Τα μέσης τάξεως σχολεία στις αρχάς εδίστασαν να μας βοηθήσουν. {...} Αλλά η Νεολαία σιγά – σιγά και χωρίς καμμία απειλή ή βία και

²⁷⁴ Καραϊσκάκη, Σίτσα: «Η Ε.Ο.Ν. και η παιδεία», στο: *Η Νεολαία* 8 (1938), σελ. 259-260.

μονάχα με την πειθώ κατώρθωσε να κατακτήσει και να παρασύρει και τα σχολεία της Μέσης εκπαίδευσης σχεδόν εξ ολοκλήρου, και καθηγητάς και καθηγήτριας και παιδιά. {...} Ένας άλλος λόγος για τον οποίο το σχολείον ήτανε διστακτικό, ήτανε ότι μερικοί από τους διδασκάλους εφοβούντο μήπως τα παιδιά φύγουν τάχα από τα χέρια τους και επαναστατήσουν κατά του διδασκάλου και του σχολείου. {...} η Οργάνωσις της Νεολαίας είναι το αναγκαίο και απαραίτητο συμπλήρωμα του σχολείου {...} η Οργάνωσις αντικαθιστά το σχολείον εκεί όπου αυτό κατ' ανάγκην απουσιάζει {...}».²⁷⁵

Ενδεικτικές των τριβών και πιέσεων που ασκούσαν αποτελούν κάποιες νύξεις που εμφανίζονται στην αρθρογραφία του περιοδικού. Μία από τις σταθερές στήλες είχε τίτλο «Ζωή και κινήσις της Νεολαίας». Εκεί παρουσιάζονταν ειδήσεις κάθε είδους που αφορούσαν τις τοπικές και περιφερειακές οργανώσεις της Ε.Ο.Ν.. Σε εκτεταμένη ανταπόκριση υπό τον τίτλο «αι επιθεωρήσεις του Κυβερνητικού Επιτρόπου», πληροφορούμαστε μεταξύ άλλων, ότι ο Κυβερνητικός επίτροπος της Ε.Ο.Ν. Αλέξανδρος Κανελλόπουλος πραγματοποίησε μεγάλη περιοδεία σε πόλεις της Μακεδονίας, προκειμένου να επιθεωρήσει τις τοπικές οργανώσεις της Ε.Ο.Ν.. Οι ανταποκρίσεις μετέφεραν ένα κλίμα ενθουσιασμού και ικανοποίησης καθώς οι εντυπώσεις επέτρεπαν μεγάλη αισιοδοξία για τις διαφαινόμενες προοπτικές ακόμα μεγαλύτερης προόδου στο μέλλον. Στην ανταπόκριση είναι βέβαια ευδιάκριτος ένας τόνος αυστηρότητας. Σε συνάντηση με διευθυντές ιδιωτικών σχολείων και επιθεωρητές Δημοτικής Εκπαίδευσης:

«{...} ο κ. Κυβερνητικός Επίτροπος εκπληρών εντολήν του Γεν. Επιθεωρητού της Ε.Ο.Ν. του κ. Πρωθυπουργού, παρέσχεν ορισμένας οδηγίας ως προς τον τρόπον της οργανώσεως και εμφανίσεως των εν ταις σχολείοις τμημάτων της Ε.Ο.Ν.. {...} εξέφρασε την απόλυτον ικανοποίησίν του δια την μέχρι τούδε συμβολήν του εκπαιδευτικού κλάδου εις το έργον και τας προσπάθειάς της Ε.Ο.Ν. {...} ζητεί την συνεργασίαν του εκπαιδευτικού κόσμου καθόσον η Ε.Ο.Ν. αποβλέπει να συμπληρώσει το έργον του Σχολείου και να καταστήσει την νέαν γενεάν ικανήν να διαιωνίση το έργον του Εθνικού Κυβερνήτου. Ούτω το Σχολείον είναι ο πρώτος συνεργάτης της Ε.Ο.Ν. και η Ε.Ο.Ν. ο πρώτος συνεργάτης του Σχολείου. Αι σχέσεις των δε ρυθμίζονται οριστικώς τόσοσιν από την σχετικήν εγκύκλιον του Αρχηγού, όσον και από την 137 Εγκύκλιον του Υπουργείου Παιδείας. Αν εις το παρελθόν εμφιλοχώρησαν παρεξηγήσεις τινές μεταξύ ενίων των στελεχών της Ε.Ο.Ν. και εκπαιδευτικών τινών, αι παρεξηγήσεις αύται δεν είναι δυνατόν να υφίστανται, ούτε να δημιουργούνται νέαι είναι επιτετραμμένον, καθ' όσον ήδη δια της σχετικής εγκυκλίου του Υπουργείου Παιδείας και της τοιαύτης του Εθνικού Κυβερνήτου ήρθη πάσα αμφιβολία ως προς το έργον και τα όρια της δικαιοδοσίας εκάστου. Η

²⁷⁵ Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 14 (1939), σελ. 461-462.

Οργάνωσις επιθυμεί να χρησιμοποιήση και καταλλήλους εκπαιδευτικούς ως βαθμοφόρους, πράγμα όπερ και επιτυχώς γίνεται. {...} Τα αξιώματα δεν θα δοθώσιν εις εκείνους, οι οποίοι μόνον πιστεύουν εις τας αρχάς του Νέου Κράτους, αλλά εις εκείνους οι οποίοι την πίστιν των εξωτερικεύουν παντού και εις πάσαν περίπτωσιν και είναι εν παντί απολύτως συνεπείς προς αυτά, και των οποίων το ηθικόν κύρος είναι αλάνθαστον, και ανεπίληπτος ο εν γένει κοινωνικός βίος. Η πειθαρχία της Ε.Ο.Ν. συμφώνως με τας αρχάς της 4^{ης} Αυγούστου ως και τα κριτήρια είναι αξιολογικά. {...}»²⁷⁶

Εκτός από το μέγεθος του ενδιαφέροντος, γίνεται φανερός και ο βαθμός της επιρροής που το μεταξικό καθεστώς επεδίωκε να ασκήσει στα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας. Είναι επίσης ευδιάκριτη η έκφραση δυσaréσκειας του καθεστώτος απέναντι στους εκπαιδευτικούς που δεν εναρμονίζονταν επαρκώς με το πνεύμα και την γραμμή του καθεστώτος, που επιθυμούσε α αποτελέσει η Ε.Ο.Ν τον κυρίαρχο, υπεύθυνο για την εκπαίδευση της Νεολαίας, φορέα. Η εγγραφή των μαθητών και μαθητριών στην Ε.Ο.Ν. δεν ήταν βέβαια υποχρεωτική, παρά το γεγονός ότι το καθεστώς ενθάρρυνε και προσπαθούσε να διευρύνει όσο το δυνατόν περισσότερο τη συμμετοχή τους στην οργάνωση. Φαίνεται ότι διάφοροι εκπαιδευτικοί προκειμένου να φανούν αρεστοί στο καθεστώς, επεδείκνυν υπερβάλλοντα ζήλο, πιέζοντας τους μαθητές να ενταχθούν στην οργάνωση, σε σημείο ώστε να φθάσει ο ίδιος ο Μεταξάς να κακίσει τους βαθμοφόρους εκείνους, οι οποίοι, όπως είχε πληροφορηθεί, πίεζαν τους νέους να εγγραφούν στην Ε.Ο.Ν.:

«Υπέπεσεν εις την αντίληψίν μου, ότι τινές των βαθμοφόρων της Ε.Ο.Ν. ως και τινές των εκπαιδευτικών λειτουργών, παρεξηγούντες τας εν προκειμένω χαραχθείσας υπό της Ε.Ο.Ν. κατευθύνσεις και εκ κακώς τοποθετημένου ζήλου κινούμενοι, μετέρχονται μέσα πειστικά προσπαθώντας να αναγκάσουν νέους και νέας να εγγραφούν εις την Ε.Ο.Ν. παρά την θέλησίν των. Αν αύτη ήτο η αντίληψις του Αρχηγού, ουδέν θα ήτο ευκολότερον από του να προβεί η πολιτεία εις νομοθετικά μέτρα, υποχρεούσα όλους τους Ελληνόπαιδας να γίνουν μέλη της Ε.Ο.Ν.. Τοιαύτη όμως ουδέν πόρρωθεν υπήρξεν η θέλησις του Αρχηγού.»²⁷⁷

Μια πιο υποψιασμένη ανάγνωση του ανωτέρω αποσπάσματος μπορεί να οδηγήσει στην εκτίμηση ότι ίσως επρόκειτο για υποκριτική αναφορά που στην πραγματικότητα αποκαλύπτει την αγωνία του καθεστώτος να αυξήσει με κάθε

²⁷⁶ «Αι επιθεωρήσεις του Κυβερνητικού Επιτρόπου», στο: *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 250

²⁷⁷ Κανελλόπουλος, Αλέξανδρος: «Διαταγή προς άπασας τας Περιφερειακάς διοικήσεις Ε.Ο.Ν.», στα: Γ.Α.Κ., Φ.14, α.α 003.

τρόπο (και πιθανότατα με πειθαναγκασμό) την προσχώρηση των νέων στην καθεστωτική νεολαία.

Ο Μεταξάς και οι συνεργάτες του επιθυμούσαν να καταστήσουν την Ε.Ο.Ν. το πρωτεύον κανάλι αγωγής της νεολαίας, προκειμένου να έχουν τον πλήρη έλεγχο της διάπλασης της, σύμφωνα με τα οράματα και τις επιδιώξεις τους. Το σχολείο ήταν που καλούνταν να προσαρμοστεί στο πρόγραμμα της Ε.Ο.Ν. και όχι το αντίθετο. Αυτή η προσπάθεια συναντούσε κατά καιρούς ποικίλα προβλήματα και εμπόδια, τα οποία εμμέσως αποκαλύπτονται από την παρουσία άρθρων όπως αυτό που ακολουθεί, που μπορεί να θεωρηθεί προπαγανδιστικό υπέρ της αναγκαιότητας επίτευξης όσμωσης μεταξύ της Ε.Ο.Ν. και της επίσημης εκπαίδευσης. Έχει τίτλο, «Ηγέτης και δάσκαλος – Ε.Ο.Ν. και σχολείο» Στο αυτό η Σίτσα Καραϊσκάκη επιχειρηματολογεί υπέρ της ανάγκης εναρμόνισης των δραστηριοτήτων της Ε.Ο.Ν με το πρόγραμμα του σχολείου ώστε τα δυο να λειτουργούν συμπληρωματικά.²⁷⁸

Όσον αφορά πιο συγκεκριμένα το χώρο του αθλητισμού, η 4^η Αυγούστου εισήγαγε πολλές καινοτομίες στην οργάνωση του αθλητισμού με σκοπό την αναβάθμισή του, αλλά και τον ολοκληρωτικό έλεγχο και την ποδηγέτησή του από το καθεστώς. Μεταξύ αυτών των μέτρων μπορεί ασφαλώς να θεωρηθεί και η ίδρυση της «Επιτροπής Συντονισμού Εθνικού Αθλητισμού» (κατά τα πρότυπα Ιταλίας – Γερμανίας) με πρόεδρο ο ίδιος το Μεταξά. Μεταξύ των σκοπών αυτής της επιτροπής, περιλαμβάνονταν οι εξής:

«{...} - θα καθορίζει κοινήν Εθνικην κατεύθυνσιν εις όλας τάς άθλητικάς αρχάς του τόπου. - θα επιλαμβάνεται της επιλύσεως των γενικής φύσεως αθλητικών ζητημάτων. - θα μεριμνά δια την εξασφάλισιν της ευπροσώπου αντιπροσωπεύσεως των Εθνικών χρωμάτων, κατά τους εν Ελλάδι και τω Εξωτερικώ αγώνας των διαφόρων εθνικών μας αθλητικών ομάδων, καθών και της τοιαύτης εμφανίσεως των φιλάθλων μας κατά τους αγώνας προς ξένας αντιπροσωπείας. - θα επιστρατεύση υπέρ του Ελληνικού Αθλητισμού τας Εθνικάς μας αθλητικάς δυνάμεις του Εσωτερικού και του Εξωτερικού (Κυπριού-Αιγύπτου-Κωνσταντινουπόλεως-Αμερικής). - Θα απονέμει ηθικάς αμοιβάς εις τους εργαζομένους υπέρ του Αθλητισμού αθλητάς και φιλάθλους. - θα μεριμνά διά την κατά το δυνατόν αποκατάστασιν των αθλητών, οίτινες θα προσφέρουν μεγάλας υπηρεσίας εις τον Ελληνικόν Αθλητισμόν. - θα έχει τό δικαίωμα εκδόσεων μορφωτικών του αθλουμένου κόσμου και άλλων ειδικών διά την ενίσχυσιν του άγωνος προς διαδοσιών του αθλητισμού εις όλας τάς τάξεις της Νεολαίας. - θα μεριμνήσει διά την εξασφάλισιν συνεχίσεως της επιδόσεως εις τον αθλητισμόν και κατά την στρατιωτικήν των θητείαν

²⁷⁸ Καραϊσκάκη, Σίτσα: «Ηγέτης και δάσκαλος, Ε.Ο.Ν. και σχολείο», στο: *Η Νεολαία* 12 (1939), σελ. 400 – 401.

των άθλητων-στρατιωτών. - θα ιδρύει Οργανισμούς και Ιδρύματα κοινής αθλητικής ωφελείας. - Η Επιτροπή Συντονισμού Εθνικού Αθλητισμού θά συνέρχεται τακτικώς άπαξ κατά είκοσαήμερον καί εκτάκτως, όταν καλεί αύτην ο Πρόεδρος ή ο αντιπρόσωπος αυτού. {...}²⁷⁹

Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, κατά τρόπο παρόμοιο με το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς στη Γερμανία και το φασιστικό καθεστώς στην Ιταλία, προκειμένου να αποκτήσει τον αποκλειστικό, τον ολοκληρωτικό έλεγχο της Ελληνικής αθλητικής ζωής, αφαίρεσε σταδιακά ή υποβίβασε τη δικαιοδοσία των ανεξάρτητων σωματείων, ακόμα και των αθλητικών ομοσπονδιών. Στο περιβάλλον αυτό, όπως διαμορφώθηκε μετά την ίδρυση της Ε.Ο.Ν., η μεταξική οργάνωση καθίστατο το αποκλειστικό μέσο για την υλοποίηση του επιδιωκόμενου κεντρικού καθεστωτικού αθλητικού ελέγχου. Από σχετικά δημοσιεύματα του περιοδικού πληροφορούμαστε ότι οι πρόεδροι πολλών αθλητικών ομοσπονδιών παρουσιάστηκαν ενώπιον του Μεταξά για να εκφράσουν διαβεβαιώσεις για ζητήματα τα οποία τους είχαν, προφανώς, τεθεί. Επίσης πληροφορούμαστε ότι η παλαιότερη και ισχυρότερη ομοσπονδία κλασικού αθλητισμού, ο Σ.Ε.Γ.Α.Σ., είχε εκδόσει ειδική προς τούτο εγκύκλιο:

«{...} ανέφεραν αυτό [στο Μεταξά] ότι δια την ενίσχυσιν της επιδόσεως των μελών της Ε.Ο.Ν. εις τον Αθλητισμόν, παραχωρούν ευχαρίστως τους αγωνιστικούς χώρους εις την Εθνικήν Οργάνωσιν Νεολαίας, πιστεύοντες ότι εκ των τάξεών της θα δημιουργηθεί η μεγάλη δύναμις του Εθνικού μας αθλητισμού και οι μελλοντικοί πρωταθλητές της Ελλάδας. {...}».²⁸⁰

Όπως ακριβώς στην περίπτωση του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία και του φασισμού στην Ιταλία, το μεταξικό καθεστώς επιδιώκοντας να αποκτήσει τον ολοκληρωτικό έλεγχο της αγωγής των νέων, μέσω της ένταξης τους στην επίσημη οργάνωση νεολαίας του καθεστώτος (την Ε.Ο.Ν.), προσπάθησε παράλληλα να αποδυναμώσει τους υπόλοιπους μέχρι τότε φορείς αγωγής, ή, εν πάση περιπτώσει, επεδίωξε την υπαγωγή τους στον κεντρικό έλεγχο της Ε.Ο.Ν.. Αυτό δεν έγινε σε όλες τις περιπτώσεις χωρίς αντιδράσεις ή προβλήματα. Είναι γνωστή για παράδειγμα η δυσφορία και απροθυμία του παλατιού στην απόφαση απορρόφησης του προσκοπισμού από την Ε.Ο.Ν., όπως και η προσπάθεια επισκίασης των διασυλλογικών πρωταθλημάτων των διαφόρων αθλητικών ομοσπονδιών από τους αθλητικούς αγώνες της Ε.Ο.Ν..²⁸¹

²⁷⁹ «Πρότασις Ε.Ο.Ν. περί ιδρύσεως Επιτροπής Συντονισμού Εθνικού αθλητισμού», στα: Γ.Α.Κ., Φ. 14, α.α 075.

²⁸⁰ «Τα αθλητικά σωματεία δια την Ε.Ο.Ν.» *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 181.

²⁸¹ Κολιόπουλος: στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (τόμος ΙΕ')*, σελ. 382 – 390.

Το μέγεθος του ενδιαφέροντος του ιδίου του Μεταξά προσωπικά, για την ανάπτυξη του αθλητισμού, ήρθε να υπογραμμίσει μια άκρως συμβολική ενέργεια του. Πληροφορούμαστε ότι εν όψει των Ολυμπιακών αγώνων (που επρόκειτο να γίνουν στην Φινλανδία, αλλά τελικά ουδέποτε πραγματοποιήθηκαν, λόγω της εν τω μεταξύ έκρηξης, του 2^{ου} παγκοσμίου πολέμου, το 1939), ο Μεταξάς ανέλαβε (από τα τέλη του 1938) και τυπικά, επί κεφαλής του ελληνικού αθλητισμού, τίτλο που ως τότε κατείχε ο διοικητής πρωτεύουσας Κ. Κοτζιάς. Τούτο αναγγέλλει ο προκάτοχός του Κοτζιάς με τα παρακάτω, αρκετά πομπώδη, λόγια, που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Η Νεολαία*:

«Το πηδάλιον του Ελληνικού Αθλητισμού ευρίσκεται από προχθές εις τας χείρας του Αρχηγού. {...} Ο Αρχηγός της Κυβερνήσεως τίθεται επί κεφαλής του Αθλητισμού και αναλαμβάνει προσωπικώς την όλην κατεύθυνσιν. Τούτο αποτελεί τον ιστορικώτατον σταθμόν του ελληνικού Αθλητισμού. {...} Δια πρώτην φοράν εις την ιστορίαν του Έθνους ο Αρχηγός της Κυβερνήσεως τίθεται επί κεφαλής του αθλητισμού και διά πρώτην φοράν ο Ελληνικός Αθλητισμός θα έχει ηγήτορα τον τον Αρχηγόν της Κυβερνήσεως. {...}. Το αθλητικόν πνεύμα θα τονωθεί περισσότερον εις ολόκληρον την Χώραν, εις τους αθλητικούς στίβους της οποίας θα αναθάλη η αρχαία δόξα.»²⁸²

Η διάθεση του καθεστώτος να θέσει υπό τον απόλυτο έλεγχο του την αθλητική ζωή της χώρας, οδήγησε σε υποσκελισμό του έργου και του ρόλου των αθλητικών ενώσεων, συλλόγων και ομοσπονδιών μέσω των αθλητικών αγώνων της Ε.Ο.Ν. που απέκτησαν μεγάλη αίγλη. Αυτό ακριβώς είχε προσπαθήσει και πετύχει τόσο το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς στην Γερμανία, όσο και το φασιστικό καθεστώς στην Ιταλία, κατά συνέπεια, στην διαδικασία αυτή μπορεί να εντοπιστεί ένα κοινό χαρακτηριστικό της πολιτικής των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου που δικαιολογεί καθ' όλα τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το παρακάτω άρθρο μέσω του οποίου πληροφορούμαστε, μεταξύ άλλων, την ύπαρξη διαταγής του Μεταξά προς τις αθλητικές ομοσπονδίες και τους συλλόγους, για υποχρεωτική παραχώρηση των αθλητικών χώρων τους οποίους διαχειρίζονταν, για την προπόνηση των μελών της Ε.Ο.Ν.. Προαναγγέλλεται επίσης η επικείμενη «μεγάλη αθλητική εξόρμησις της Ε.Ο.Ν.», η ίδρυση του αθλητικού – μορφωτικού κέντρου – εντευκτηρίου με την επωνυμία «σπίτι του αθλητού», και εκφράζονται οι ελπίδες και οι πόθοι για την ανάδειξη σε εύλογο χρονικό διάστημα, σπουδαίων αθλητών, ως αποτέλεσμα της μεγάλης επένδυσης του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου στον αθλητισμό:

²⁸² Κοτζιάς, Κωνσταντίνος: «Αρχηγός και του στίβου», στο: *Η Νεολαία* 11 (1938), σελ. 397.

«Κατόπιν της παρουσιάσεως ενώπιον του Εθνικού Κυβερνήτου και Αρχηγού μας κ. Ι. ΜΕΤΑΞΑ των προέδρων των διαφόρων αθλητικών αρχών και της εκ μέρους των διαθέσεως των υπό την δικαιοδοσίαν των αθλητικών αρχών δια την εκγύμνασιν των μελών της «Ε.Ο.Ν.», εντελλόμεθα όπως οι κατά τόπους διοικηταί μονάδων έλθουν εις συνεννόησιν μετά των προέδρων των αθλητικών σωματείων άτινα διαθέτουσιν χώρους, δια τον διακανονισμόν του τρόπου χρησιμοποιήσεως τούτων δια την προπόνησιν των μελών της «Ε.Ο.Ν.». Βάσει της διαταγής της Α. Ε. του Αρχηγού μας θα ζητηθεί από τα σωματεία τα διαθέτοντα χώρους όπως ορίσουν ώρας καθ' ας θα δύνανται να επιδίδονται εις τον αθλητισμόν τα μέλη της «Ε.Ο.Ν» του τόπου. {...} Ως γνωστόν οι φαλαγγίται προσφέρουν πάντοτε προσωπικήν εργασίαν διά την δημιουργίαν έργων κοινοφελών. Κατά την περίοδον μέχρι της ανοίξεως θα προσφέρουν άπαντες προσωπικήν εργασίαν δια την επιτυχίαν της αθλητικής εξορμήσεως. Θα εργασθούν οι φαλαγγίται όπου υπάρχουν αγωνιστικοί χώροι, κατόπιν συνεννόησεως των διοικητών των μονάδων μετά των διοικούντων τους συλλόγους, διά την κατασκευήν έργων εις τους εν λόγω χώρους. Όπου δεν υπάρχουν αγωνιστικοί χώροι δέον να δημιουργήσουν τοιούτους τα κατά τόπους τμήματα της «Ε.Ο.Ν.» {...} Η «Ε.Ο.Ν.» απλώς θέλει να κάνη τα μέλη της να αγαπήσουν τον αθλητισμόν. Αυτό θα το επιτύχη. Αποτέλεσμα άμεσον δεν θα είναι η ανάδειξις υπεραθλητών. Κανείς δεν υποσχεται τούτο, ούτε το περιμένει, διότι δεν είναι φυσικόν. Ούτε έπειτα από δύο-τρία χρόνια θα χαρούμε τους καρπούς της εξορμήσεως. Μετά τέσσαρα όμως, πέντε το πολύ χρόνια ο εθνικός αθλητισμός θ' αρχίση να δρέπει τους καρπούς της σημερινής προσπαθείας. Και θα είναι οι καρποί νέοι πρωταθληταί, νέα αθλητικά ταλέντα, νέα αστέρια του αθλητισμού, άσσοι και αυτοί του παγκόσμιου αθλητισμού. Θα είναι οι πρώτοι αθληταί μεταξύ εκατοντάδων χιλιάδων αθλητών. Επομένως ανώτεροι πολλών σημερινών πρωταθλητών, οι οποίοι είναι οι πρώτοι μεταξύ χιλίων, δυο το πολύ χιλιάδων αθλητών. {...} Αλλά θα σταματήσει έως εδώ η «Ε.Ο.Ν.» την προσπάθειάν της προς δημιουργίαν πανίσχυρου Ελληνικού αθλητισμού; Ομολογουμένως όχι. Ο Αρχηγός, ο Εθνικός Κυβερνήτης θέλει την νεολαίαν του πρωτοπόρον εις κάθε αθλητικήν εκδήλωσιν που δύναται να γίνει εις την Ελλάδα. Και ο Κυβερνητικός Επίτροπος της «Ε.Ο.Ν.» κ. Α. Κανελλόπουλος, ο οποίος κατέχει όσον ελάχιστοι τα ζητήματα του Ελληνικού αθλητισμού, θα εργασθή δια σειράς προσπαθειών δια το καλόν του εν γένει Ελληνικού αθλητισμού. Όπως μπορούμε να ξέρουμε, εξαιρετικά αποτελεσματικά μέτρα υπέρ του αθλητισμού μας μελετά η «Ε.Ο.Ν.» διά της αρμοδίας υπηρεσίας της. Ίδρυσις ποδηλατοδρομίου, επί παραδείγματι, που δεν υπάρχει εις την Ελλάδα, ίδρυσιν «σπιτιού του Αθλητού» εις τας Αθήνας, όπου θα συγκεντρώνονται τας ώρας της σχολής των οι αθληταί της «Ε.Ο.Ν.», αλλά και του αθλητισμού των σωματείων τα μέλη. Θα είναι πραγματικό σπίτι των αθλητών. Το ίδρυμα αυτό της «Ε.Ο.Ν.» όπου οι αθληταί θα ευρίσκουν βιβλία και περιοδικά εις ένα τέλειον

αναγνωστήριον, διάφορα παιχνίδια δωματίου – πινγκ-πονγκ, μπιλιάρδο, σκάκι, τάβλι, ντόμινο - εις ωραίας αιθούσας, μουσικήν εις ωραίας επίσης αιθούσας κλπ. Εκεί εις το «σπίτι» τους, όλοι οι αθληταί της πρωτευούσης, όχι δε μόνον της «Ε.Ο.Ν.» καίτοι δι' αυτούς θα γίνει το «σπίτι του αθλητού» θα μπορούν να συγκεντρώνονται καθημερινώς δια να περάσουν λίγες ευχάριστες ώρες. Και δεν θα σταματήσει εδώ η δράσις της «Ε.Ο.Ν.» υπέρ του εθνικού μας αθλητισμού. Εμπνεομένη πάντοτε από την θέλησιν του Εθνικού Κυβερνήτου να δη τον αθλητισμόν διαδεδομένον εις όλας τας τάξεις της νεολαίας, θα προσφέρη εν τω μέτρο των δυνάμεών της και άλλας υπηρεσίας εις τον Ελληνικόν αθλητισμόν. Παλαιούς πρωταθλητάς, αφοσιώσαντας την ζωήν των εις την υπηρεσίαν του αθλητισμού, όταν αποστρατεύονται θα τους χρησιμοποιή ως προπονητάς των αθλητών φαλαγγιτών ισχυρών τμημάτων της των επαρχιών. {...} Η «Εθνική Οργάνωσις Νεολαίας» θα κάμη το παν, εν τω μέτρω των Δυνάμεών της, διά να δημιουργήση πραγματικόν Εθνικόν Ελληνικόν αθλητισμόν, δεδομένου ότι εις των σκοπών της είναι αυτός, ότι αυτή είναι εντεταγμένη να αποτελέση το επίκεντρον κάθε αθλητικής κινήσεως του τόπου.»²⁸³

Φαίνεται λοιπόν ότι ο αγωνιστικός πρωταθλητισμός δεν ήταν ζήτημα προτεραιότητας, στην αρχή τουλάχιστον. Το βάρος έπεφτε στην δημιουργία μιας πλατιάς αθλητικής βάσης που θα προέκυπτε ως αποτέλεσμα της εκπαίδευσης των, οργανωμένων στην Ε.Ο.Ν., νέων. Στη συνέχεια όμως, θεωρούνταν αναμενόμενη ως φυσική συνέπεια και η ανάδειξη πρωταθλητών. Η άποψη ότι η σωματική αγωγή στην Ε.Ο.Ν. δεν θα έπρεπε να αποβλέπει τόσο στη δημιουργία εξαιρετικών αθλητικών επιδόσεων σε ατομικό επίπεδο, όσο στην διάπλαση της συνείδησης του μέλους μιας οργάνωσης, μιας κοινότητας, επαναλαμβάνεται και στη «Μελέτη επί του προγράμματος Γενικής Ψυχαγωγίας εν τη Ε.Ο.Ν.»:

«Η αγωγή του σώματος αποτελεί λοιπόν, επίπονον και πολύπλοκον έργον μηδεμίαν έχον σχέσιν με τον εν εφαρμογή αθλητισμόν ή με την άνευ τάξεως, αρχής και συστήματος επίδοσιν εις ασκήσεις απλώς και μόνον διά την δημιουργίαν εξαιρέσεων και ατομικοτήτων. {...} Ούτω π.χ. θα ηδύνατο να συνδυασθή μια εκπαιδευτική πορεία των διαφόρων μονάδων ώστε να θεωρείται ψυχαγωγία περισσότερον η εκπαίδευσις και να διαπλάσσεται η συνείδησις του μέλους κατά τοιούτον τρόπον ώστε να αρέσκεται συν τω χρόνω περισσότερον εις την εκτέλεσιν μιας εκπαιδευτικής πορείας παρά εις μιαν απλήν ψυχαγωγίαν ή εκτέλεσιν ωρισμένων αθλητικών ή άλλων διαγωνισμών. Το

²⁸³ «Η πνοή του αρχηγού εις τον Αθλητισμόν - Η Ε.Ο.Ν. αναλαμβάνει υπέροχον αγώνα δια την δόξαν του εθνικού αθλητισμού και το μεγαλείον της ελληνικής φυλής», στο: *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ 206-207.

*ίδιον θα ηδύνατο να γίνει π.χ. εις μίαν εργασίαν δενδροφυτεύσεως, ή υλοτομίας, ή αντιαεροπορικής αμύνης κ.ο.κ.»*²⁸⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η θριαμβευτική αναγγελία της «μεγάλης αθλητικής εξορμήσεως της Ε.Ο.Ν.» με τη δημοσίευση της σχετικής εγκυκλίου, υπογεγραμμένης από τον Κυβερνητικό Επίτροπο της Ε.Ο.Ν., Κανελλόπουλο, όπου αναλύονται, ανά άθλημα, οι λεπτομέρειες της διεξαγωγής πρωταθλημάτων της Ε.Ο.Ν. που επρόκειτο να διοργανωθούν (στίβος, ποδηλασία, σκοποβολή, αθλοπαιδιές, κλπ).²⁸⁵

Η προσπάθεια συνολικού ελέγχου της αθλητικής ζωής εκ μέρους της Ε.Ο.Ν. δεν άφησε απ' έξω το πιο διαδεδομένο σπορ, το ποδόσφαιρο. Κομπάζει μάλιστα ο συντάκτης του περιοδικού επειδή, από τα μέλη των απανταχού ποδοσφαιρικών ομάδων, «κατά τους μετριωτέρους υπολογισμούς, εις τα επαρχιακά ποδοσφαιρικά κέντρα το 1/5 μόνον των ποδοσφαιριστών δεν είναι μέλη της Οργανώσεως». Γι' αυτό προαναγγέλλεται μέσω του περιοδικού η διοργάνωση πρωταθλήματος, ώστε οι ποδοσφαιρικές ομάδες της Ε.Ο.Ν να διεκδικήσουν τον «τιμητικόν τίτλον της Πρωταθλήτριας ποδοσφαιρικής ομάδος της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας.»²⁸⁶

Με την συμπλήρωση ενός έτους επίσημης λειτουργίας των τμημάτων της Ε.Ο.Ν., το αναμενόμενο επετειακό άρθρο του περιοδικού θριαμβολογεί για τα επιτεύγματα και την αλματώδη ανάπτυξη σε αριθμό μελών και δραστηριοτήτων.

«{...} η Οργάνωσις, έφθασεν αυτήν την στιγμήν ν' αριθμή 500.000 Φαλαγγίτας και Σκαπανείς των δυο φύλων εις τας 40 Περιφερειακάς Διοικήσεις των αρρένων και τας 39 των θηλέων. {...}»²⁸⁷

Στο ίδιο τεύχος πληροφορούμαστε ότι μέσα σε ένα χρόνο ο αριθμός των μελών αυξήθηκε από 19.000 σε 500.000, οι αθλητικοί αγώνες που διοργανώθηκαν από 2 σε 938 (!). Επίσης, για τις ανάγκες των μελών της Ε.Ο.Ν. άρχισαν να λειτουργούν 42 νέα γυμναστήρια, 10 στρατόπεδα και 79 κέντρα εκπαίδευσέως! Από τα στοιχεία που παρατίθενται πληροφορούμαστε ότι κατά τις επετειακές εκδηλώσεις (α) της 25^{ης} Μαρτίου συγκεντρώθηκαν 20.000 μέλη, (β) της 4^{ης} Αυγούστου, 35.000 μέλη, και (γ) στις 11 Δεκεμβρίου, κατά την τελετή παράδοσης των σημαιών από τον διάδοχο Παύλο, 58.000 μέλη. Αν και η ακρίβεια των στοιχείων δεν είναι δυνατόν να ελεγχθεί και πιθανότατα είναι αρκετά διογκωμένα για προπαγανδιστικούς λόγους, διαβλέπουμε ωστόσο τη διάθεση του

²⁸⁴ Γιαννουλάτος, Στ.: «Μελέτη επί του προγράμματος Γενικής Ψυχαγωγίας εν τη Ε.Ο.Ν.» (1938), στα: Γ.Α.Κ., Φ. 27, α.α 005.

²⁸⁵ «Η Αθλητική εξόρμησις της Ε.Ο.Ν.», στο: *Η Νεολαία* 20 (1939), σελ. 642.

²⁸⁶ «Αθλητισμός - Αι ισχυράι ομάδες της Ε.Ο.Ν.», στο: *Η Νεολαία* 10 (1938), σελ. 350.

²⁸⁷ *Η Νεολαία* 12 (1938), σελ. 393.

καθεστώτος να διοργανώνει, κατά τα πρότυπα των ομολόγων καθεστώτων της Ευρώπης (Γερμανία, Ιταλία) πολυπληθείς συγκεντρώσεις τμημάτων της Ε.Ο.Ν., ιδίως στην Αθήνα, όπου τα πληθυσμιακά μεγέθη το καθιστούσαν εφικτό, προκειμένου να εμπεδωθεί η αίσθηση της μεγάλης δυνάμεως. Εκτός από τον απολογισμό, αφιερώνεται χώρος για την προαναγγελία στοιχείων του προγράμματος εκπαιδύσεως του νέου έτους, 1939.²⁸⁸

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ψήφισμα που επέδωσαν στον Μεταξά οι πρόεδροι των αθλητικών ομοσπονδιών της χώρας ευχαριστώντας τον για όσα είχε κάνει για τον ελληνικό αθλητισμό από την στιγμή της ανάληψης της εξουσίας, το οποίο δημοσιεύθηκε στην μόνιμη στήλη «Αθλητισμός». Οι πρόεδροι των αθλητικών ομοσπονδιών αναγόρευσαν τιμητικά τον Μεταξά, «*αρχηγόν του αθλητισμού*». Από την ευχαριστήρια απάντηση του Μεταξά καθώς και από την εγκύκλιο για τις σχέσεις μεταξύ της Ε.Ο.Ν. και των αθλητικών σωματείων εμμέσως προκύπτει, ότι, παρά την ικανοποίηση από τα γενικότερα μέτρα υπέρ του αθλητισμού, υπέβασκε ένα ζήτημα επικάλυψης και οριοθέτησης αρμοδιοτήτων, λόγω των τάσεων επισκίασης του σωματειακού αθλητισμού από την Ε.Ο.Ν., που πρόβαλε ως αιχμή του δόρατος της αθλητικής πολιτικής του καθεστώτος:

«Οι εκπρόσωποι των αθλητικών οργανισμών της Ελλάδος, συνελθόντες σήμερα την 5-1-39 εν τοις γραφίοις του Συνδέσμου των Ελληνικών και Γυμναστικών και Αθλητικών Σωματείων, διαδηλώνουν την ομόθυμον θέλησιν του Ελληνικού Αθλητισμού, ανακηρύσσουσι τον Ιωάννην Μεταξάν αρχηγόν του Ελληνικού αθλητισμού ως ελαχίστην εκδήλωσιν της ευγνωμοσύνης τούτου ανθ' όσων το Κράτος της 4^{ης} Αυγούστου υπέρ της αθλούσης Ελληνικής Νεολαίας έπραξε. Και εις τας χείρας αυτού τας τύχας θέτουσι.»

Στην συνέχεια παρατίθεται το κείμενο της προσφώνησης του τότε προέδρου του ΣΕΓΑΣ, Ρινόπουλου, ως εκπροσώπου των προέδρων των ομοσπονδιών προς τον Μεταξά, κατά την επίδοσή του εν λόγω ψηφίσματος:

«Κύριε πρόεδρε, ο αθλητικός κόσμος, τον οποίον εκπροσωπούν οι πρόεδροι και οι γενικοί γραμματείς των ελληνικών αθλητικών ομοσπονδιών, έχει την τιμή να έλθει κοντά σας και να εκφράση όσην αισθάνεται ευγνωμοσύνην διότι αισθάνεται ευγνωμοσύνην δι' ό,τι εκάματε υπέρ αυτού. Δεν είναι ότι ευθύς εξ αρχής η Κυβέρνησις και Υμείς τον περιεβάλατε με το ενδιαφέρον, την στοργήν και την τόσην αγάπην σας, με την ηθικήν και υλικήν υποστήριξιν, η οποία διά την Πρωτεύουσαν ιδίως υπερέβη πάσαν πιθανότητα, αλλά ιδίως διότι επιστεύσατε εις τον αθλητισμόν. Επιστεύσατε εις τον προορισμόν του, εις τους σκοπούς και την χρησιμότητα αυτού διά την δημιουργίαν μιας

²⁸⁸ Η Νεολαία 12 (1938), σελ. 398 – 399.

υγιούς αθλητικής νεολαίας. Το Κράτος πρότερον ηνείχετο τον αθλητισμόν Ισως συνεβιβάζετο με την ιδέαν αυτού, αλλά δεν την επίστευε. Το γνωρίζω τούτο από πικράν και μακράν πείραν μιας αθλητικής ζωής, η οποία συμπληρώνει εφέτος τα 35 της χρόνια. {...} Ο Ελληνικός αθλητισμός οφείλει εκτός τούτων εις υμάς προσωπικώς, κ. Πρόεδρε, μίαν μεγίστην χάριν, ότι ενεπνεύσατε, εδημιουργήσατε και κατευθύνετε την Ιδέαν της Εθνικής Νεολαίας, από την οποίαν ο ελληνικός αθλητισμός ως από μίαν ανεξάντλητον δεξαμενήν θα αντλή άριστον και πολύτιμον αθλητικόν υλικόν. Τούτο άλλως τε δεικνύει η θαυμασία εγκύκλιος την οποίαν σχετικώς προς τον αθλητισμόν εξέδωκε τελευταίως ο Κυβερνητικός Επίτροπος της Νεολαίας. Ιδού διατί ο ελληνικός αθλητισμός απεφάσισεν ευγνώμων, να σας ανακηρύξη Αρχηγόν του, υπερήφανος διά τούτο, ήρεμος και εύελπιδι διότι αναθέτει εις τας χείρας σας τας τύχας και το μέλλον του.»

[Και η απάντηση του Μεταξά:]

«Σας ευχαριστώ Κύριοι διά την τιμήν που μου κάμνετε. Να είσθε βέβαιοι ότι το βάρος που μου αναθέτετε το δέχομαι με πολλήν ευχαρίστησιν. Οφείλω όμως να σας ομιλήσω διά δύο τινά: Ότι το ενδιαφέρον του Κράτους προς τον αθλητισμόν θα είναι πάρα πολύ μεγάλο και ότι το Κράτος είναι έτοιμο όχι διά να μειώση την ελευθερίαν και την αυτοτέλειαν μέσα εις τας οποίας κινείσθε. Κάθε άλλο! Θα σας αφήση ελευθέρους διά να συντονίσhte τας ενεργείας και μεταξύ σας τα διάφορα αθλητικά σωματεία και προς άλλα όργανα του Κράτους. Δι' αυτό θα επωφεληθώ της δικαιοδοσίας, την οποία μου δίδετε, ώστε να προβώ και εις μερικά νομοθετικά μέτρα, τα οποία δεν πρόκειται να μειώσουν την αυτοτέλειαν και την πλήρη ελευθερίαν μέσα εις την οποίαν κινείται εκάστη αθλητική οργάνωσις, αλλά με τα οποία θα συντονίσhte τας εργασίας της κατά τοιούτον τρόπον ώστε να γίνει ο αθλητισμός ένα οργανικόν σύνολον. Το άλλο ζήτημα που ήθελα να σας τονίσω είναι ότι η Εθνική Νεολαία δεν είναι αθλητικόν σωματείον ούτε δύναται να εμφανίζεται εις τον στίβον ως σωματείον αθλητικόν διαγωνιζόμενον με τα άλλα σωματεία. Δύνανται τα μέλη της Εθνικής Νεολαίας να ανήκουν εις διάφορα σωματεία, θα εμφανίζονται όμως, όταν διαγωνίζονται, ως μέλη ανήκοντα εις τα αθλητικά ταύτα σωματεία {...}. Η Εθνική Νεολαία θ' αποτελή την πηγήν, από την οποίαν θα προέρχεται όλον το ανθρώπινον υλικόν και από αυτήν σεις θα αντλήτε τ' αναγκαία πρόσωπα. Υποθέτω ότι εις αυτό είμεθα σύμφωνοι. Σας ευχαριστώ πολύ και διά τα αισθήματα σας και διά τον κόπον εις τον οποίον υπεβλήθητε να έλθητε να με χαιρετίσητε. Εύχομαι διά τον αθλητισμόν να ζήση όχι καλώς μόνον, αλλά απολύτως καλώς ημέρας.»²⁸⁹

Φαίνεται όμως ότι η επισκίαση των αθλητικών ομοσπονδιών από την Ε.Ο.Ν. δημιουργούσε διάφορα προβλήματα και τριβές. Σε άρθρο με τίτλο «Η Ε.Ο.Ν. και τα αθλητικά σωματεία» ξεκαθαρίζεται ότι η Ε.Ο.Ν. ασχολείται με την εκπαίδευση των νέων,

²⁸⁹ «Αθλητισμός», στο: *Η Νεολαία* 18 (1939), σελ. 578.

χρησιμοποιώντας γι' αυτό το λόγο τον αθλητισμό ως μέσο αγωγής, και όχι με τον πρωταθλητισμό, ζήτημα που αφορά τις ομοσπονδίες και τα σωματεία. Φαίνεται ότι, αν και η σχέση της Ε.Ο.Ν με τα αθλητικά σωματεία ήταν σχέση συγκοινωνούντων δοχείων, η Ε.Ο.Ν., με την κάλυψη του καθεστώτος, είχε, σε κάθε περίπτωση, τον πρώτο λόγο. Ενώ τα μέλη της Ε.Ο.Ν μπορούσαν να συμμετέχουν σε αγώνες αθλητικών σωματείων, αντιθέτως, μέλη αθλητικών σωματείων που δεν ήταν εγγεγραμμένα στην Ε.Ο.Ν. δεν είχαν δικαίωμα να συμμετάσχουν στους αγώνες της Ε.Ο.Ν. που αποκτούσαν συνεχώς μεγαλύτερη δυναμική. Φαίνεται επίσης ότι οι ιθύνοντες του καθεστώτος ευελπιστούσαν ότι η Ε.Ο.Ν. γρήγορα θα εξελισσόταν στον κύριο, μαζικό φορέα άθλησης, σε μια μεγάλη αθλητική δεξαμενή απ' όπου θα μπορούσαν και τα σωματεία να αντλούν το ανθρώπινο υλικό των επίδοξων πρωταθλητών:

«Ο Κυβερνητικός Επίτροπος της Ε.Ο.Ν. κ. Αλέξ. Ν. Κανελλόπουλος κοινοποίησεν εγκύκλιον προς όλας τας Περιφερειακάς Διοικήσεις Αρρένων και Θηλέων της Οργανώσεως και την Διοίκησιν Ανωτάτων σχολών, διά της οποίας καθορίζει τας σχέσεις της Ε.Ο.Ν. μετά των διασήμων αθλητικών Ομοσπονδιών και Σωματείων, συμφώνως προς τας κατευθύνσεις τας οποίας εχάραξεν ο Αρχηγός της Κυβερνήσεως κ. Ιωάννης Μεταξάς. {...} [Η Ε.Ο.Ν.] ουδόλως πρόκειται να υποκαταστήσει τας διαφόρους Αθλητικάς Ομοσπονδίας, διότι τούτο δεν είναι ο σκοπός της δημιουργίας της. Διατηρούσα πάντοτε αγαθάς σχέσεις μετά του εκασταχού Αθλητικών Σωματείων, σκοπεί απλώς να τροφοδοτή τα Σωματεία ταύτα διά του καταλλήλου εμψύχου υλικού, το οποίον αφθόνως διαθέτει. Η δημιουργία επιδόσεων και η υπόθεσις πρωταθλητισμού δεν ανάγονται εις την αρμοδιότητα και τους σκοπούς της Ε.Ο.Ν. η οποία είναι κατ' αρχήν ηθικοπλαστική οργάνωσις. {...} Εν συνεχεία δια της εγκυκλίου καθορίζεται ότι φαλαγγίται τυγχάνοντες και μέλη επισήμου τινός αθλητικού σωματείου, εις μεν διοργανουμένους αθλητικούς αγώνας υπό της Ε.Ο.Ν. θα μετέχουν ως μέλη του Σχηματισμού της Οργανώσεως, εις του οποίου την δύναμιν ανήκουν, εις δε επισήμους αθλητικούς αγώνας διοργανουμένους υπό αθλητικών ομοσπονδιών και σωματείων θα μετέχουν υποστηρίζοντες τα χρώματα του σωματείου εις το οποίον ανήκουν. {...} Αγώνες μεταξύ σωματείων και Σχηματισμών της Ε.Ο.Ν. απαγορεύονται απολύτως, θα διεξάγονται δε μόνον πάντοτε μεταξύ των Σχηματισμών της Οργανώσεως. Εις αγώνας διοργανουμένους υπό της Ε.Ο.Ν. δε δύνανται να μετέχουν εις αυτούς αθληταί μη ανήκοντες εις την δύναμιν της Οργανώσεως. {...} Φαλαγγίται δεικνύοντες ποιάν τινά επίδοσιν εις τα διάφορα αθλήματα, δέον να παροτρύνονται προς εγγραφήν εις τα αθλητικά σωματεία, ένθα τους δίδονται τα μέσα και αι δυνατότητες να εξελιχθούν και

παρακολουθούνται εις την περαιτέρω πορείαν τους εντός αυτών, η δε Ε.Ο.Ν. θα είναι υπερήφανος να βλέπη Φαλαγγίτας της αθλητάς να δρέπουν δάφνας νίκης.»²⁹⁰

Το καθεστώς φαίνεται ότι προωθούσε έναν ιδιότυπο διαχωρισμό ανάμεσα στους αθλητές σωματείων που ήταν ταυτόχρονα και μέλη της Ε.Ο.Ν. και στους αθλητές σωματείων που δεν ήταν μέλη της Ε.Ο.Ν.. Οι αθλητές σωματείων που παράλληλα ήταν και μέλη της Ε.Ο.Ν., μπορούσαν να μετέχουν τόσο στους διασυλλογικούς (σωματειακούς) αγώνες, όσο και στους αγώνες της Ε.Ο.Ν. Αντιθέτως, όσοι αθλητές ήταν μέλη αθλητικών συλλόγων αλλά δεν ήταν εγγεγραμμένοι στην Ε.Ο.Ν., δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής στις αθλητικές διοργανώσεις της Ε.Ο.Ν.. Στο ίδιο επίμαχο ζήτημα των σχέσεων της Ε.Ο.Ν. με τα αθλητικά σωματεία που ανήκαν στη δύναμη των ομοσπονδιών αναφέρεται ένα ακόμη άρθρο με τίτλο «Ο αθλητισμός της Ε.Ο.Ν.»:

«Η Ε.Ο.Ν. ευθύς από της ιδρύσεώς της έστρεψε την προσοχή της εις τον αθλητισμόν. Τι έχει γίνει ως τώρα επάνω σ' αυτό το μεγάλο ζήτημα, είναι γνωστόν. Οι αθλητικοί της στίβοι ανά την Ελλάδα συνεχώς πυκνούνται και αι επιδόσεις των Νέων μας κάθε μέρα παρουσιάζουν τας προόδους των. Όμως τον αθλητισμό των κόλπων της η Ε.Ο.Ν. δεν τον θέλει ξεχωριστόν από τον όλον Ελληνικόν Αθλητισμόν. Τον ιδιόν της τον θεωρεί συμπαραστάτην του και επίκουρον της προόδου του και αυτήν ακριβώς την έννοιαν έχει η προχθεσινή εγκύκλιος του Κυβερνητικού Επιτρόπου. Την εγκύκλιον εκείνην, πηγάσασαν από το πνεύμα του Αρχηγού, έρχεται να επιγραμματίση η προχθεσινή Του απάντησις εις τον πρόεδρον των Αθλητικών Σωματείων ειπών μεταξύ των άλλων: 'Η Εθνική Νεολαία θα αποτελή την πηγήν, από την οποίαν θα προέρχεται όλον το ανθρώπινον υλικόν και από αυτήν σεις θα αντλείτε τα αναγκαία πρόσωπα'. {...}».²⁹¹

Πολλές από τις θέσεις του μεταξικού καθεστώτος για την αξία της σωματικής αγωγής και της άθλησης περιέχονται σε μελέτη που εκπόνησε τον Σεπτέμβριο του 1938 ο Στ. Γιαννουλάτος, διευθυντής ψυχαγωγίας της Ε.Ο.Ν., σχετικά με το πρόγραμμα ψυχαγωγίας της οργάνωσης. Το κείμενο αυτό αποκαλύπτει το σκεπτικό των ιθυνόντων του καθεστώτος με βάση το οποίο η φυσική αγωγή είχε αποφασιστεί να κατέχει δεσπόζουσα θέση στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Ε.Ο.Ν.. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σημείο εκείνο στο οποίο επισημαίνεται η μέχρι τότε υποβαθμισμένη θέση της φυσικής αγωγής στη συνείδηση των μαθητών και δηλώνεται κατηγορηματικά η απόφαση του καθεστώτος να αλλάξει άρδην αυτή την κατάσταση αναβαθμίζοντας τη φυσική αγωγή σε τέτοιο βαθμό ώστε να καταστεί πρωτεύον μάθημα, στο οποίο η υστέρηση ενός μαθητού

²⁹⁰ «Η Ε.Ο.Ν. και τα αθλητικά σωματεία», στο: *Η Νεολαία* 18 (1939), σελ. 579.

²⁹¹ «Ο αθλητισμός της Ε.Ο.Ν.», στο: *Η Νεολαία* 18 (1939), σελ. 557.

να οδηγεί σε απώλεια έτους σπουδών! Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η εισήγηση για θεσμοθέτηση αθλητικών αγώνων μεταξύ των μελών της Ε.Ο.Ν. σε ένα μεγάλο εύρος καλλιεργούμενων αθλημάτων με την προοπτική αυτοί οι αγώνες να πραγματοποιούνται σε όλες τις βαθμίδες σχηματισμών της Ε.Ο.Ν.:

«Το πρόγραμμα ψυχαγωγίας της οργανώσεως διά να αποδώσει και να καταστή ποικίλλον και ευχάριστον δέον να προβλέψη εις την πλήρη ικανοποίησιν και του σώματος και του πνεύματος του φαλαγγίτου. Απαραίτητον είναι συνεπώς να βασισθή κατά το έν σκέλος εις την σωματικήν αγωγήν κατά δε το έτερον εις την πνευματικήν και ψυχικήν αγωγήν. {...} Έχομεν συνεπώς δυο γενικά υποδιαιρέσεις της ψυχαγωγίας:

α) Την σωματικήν ψυχαγωγίαν και β) την πνευματικήν ψυχαγωγίαν. {...} Η σωματική ψυχαγωγία φυσικόν είναι να περιλάβη εν τη δικαιοδοσία της την σωματικήν και φυσικήν αγωγήν ή με άλλας λέξεις πάσαν εκδήλωσιν του αθλητισμού εν γένει. {...} Υπάρχει η αντίληψις αρκούντως δικαιολογημένη ότι η σωματική αγωγή αποτελεί μέρος του γενικού εκπαιδευτικού προγραμματος της Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας. Τούτο είναι κατά βάσιν αληθές. Η Ε.Ο.Ν. έχει υποχρέωσιν να προβλέψη εις την ανάπτυξιν της σωματικής αγωγής με την απαιτούμενην σοβαρότητα διότι καλώς εφαρμοζομένη τακτική εις το κεφάλαιον τούτο υποβοηθεί τα μέγιστα ένα των κυρίων της σκοπών την στρατιωτικήν τουτέστιν προπαίδευσιν των μελών της. {...} Αλλ' εν προκειμένω με τας προϋποθέσεις υφ' άς διατελεί σήμερον η Ελληνική νεολαία {...} είναι ανάγκη να μην παρουσιάσωμεν εις αυτήν το πρόγραμμα της σωματικής αγωγής υπό την αυστηράν έννοιαν του υποχρεωτικού μαθήματος. Ο νέος, εάν μεν είναι μαθητής γνωστόν είναι ότι θεωρεί το μάθημα της γυμναστικής όχι μόνον επουσιώδες αλλά και εν πολλοίς ανιαρόν και προσπαθεί να απαλλαγή τούτου εις κάθε ευκαιρίαν. Απόδειξις της αληθείας της διαπιστώσεως ταύτης είναι και παρά του νέου Κράτους θεσπισθέντα Νομοθετικά μέτρα τα καθορίζοντα την γυμναστικήν ως κύριον μάθημα η αποτυχία εις το οποίον είναι δυνατόν να αγάγη εις απώλειαν έτους σπουδών. Εάν δε είναι εργαζόμενος, κουρασμένος από την εργασίαν του ή ξένος παιδιόθεν προς την γυμναστικήν δυσφορεί μάλλον κάθε φοράν που θα του ζητήσουν να ασχοληθή με την γενικήν γυμναστικήν ουδεμίαν επιδεικνύων προθυμίαν διά την τακτικήν παρακολούθησιν της. {...} Οι λόγοι ούτοι κυρίως επιβάλλουν να περιληφθή η σωματική αγωγή εις το πλαίσιον της ψυχαγωγίας ίνα παρακολουθήση και αύτη εν τη εφαρμογή της το επάγωγον σύστημα δια την επίτευξιν των καλλίτερων και ταχύτερων αποτελεσμάτων. {...} Υπό την προϋπόθεσιν ταύτην η σωματική ψυχαγωγία θα πρέπει να περιλάβη όλας τας εκδηλώσεις του γενικού αθλητισμού υπό ωρισμένον πρόγραμμα όχι τουτέστιν μόνον της εκγυμνάσεως εις τα διάφορα αθλήματα αλλά της ασχολίας των φαλαγγιτών και σκαπανέων εις οργανωθησόμενους αγώνας ικανούς να δημιουργήσουν

την αγάπην προς τον αθλητισμόν και την φυσικήν αγωγήν, την άμιλλαν μεταξύ των συναδέλφων του της αυτής μονάδος ως και την άμιλλαν μεταξύ των διαφόρων μονάδων. Θα ήτο συνεπώς δυνατόν με σύστημα μελετημένον και ψυχολογημένον να προκηρυχθούν βάσει συγκεκριμένων στοιχείων περί των ικανοτήτων των μελών αγώνες ποδηλατικοί, πυγμαχικοί, παλαιστικοί, αθλητικοί αθλοπαιδιών, ποδοσφαιρικοί, κωπηλατικοί, κολυμβητικοί, ιστιοπλοΐας, ορειβασίας, σκοπευτικοί, κυνηγετικοί, αντισφαιρήσεως, οπλασκίας, πεζοπορίας, κ.ο.κ. μεταξύ εκείνων οι οποίοι έχουν αρκετάς ικανότητας, ή είχαν ασχοληθή εις το πρόσφατον παρελθόν με ένα ή περισσότερα εκ των ανωτέρω αθλημάτων. {...} Εκείνοι οι οποίοι δεν γνωρίζουν από γενικόν αθλητισμόν, θα έδην να υπαχθούν εις άλλην κατηγορίαν και να τεθούν εις την διάθεσιν της Διευθύνσεως Σωματικής αγωγής προς εκπαίδευσιν. Ούτω θα διευκολύνετο το ουσιαστικόν και κύριον έργον της διευθύνσεως ταύτης εις την οποίαν θα ανετίθετο η φροντίς να προετοιμάση υγεία σώματα, θα διευκολύνετο δε η προσπάθεια της από το αγωνιστικόν πρόγραμμα της Διευθύνσεως Ψυχαγωγίας διά της δημιουργίας διαθέσεως ευνοϊκής των μελών προς εκμάθησιν διά να δυνηθούν και ταύτα να συμπεριληφθούν εις το πρόγραμμα των αγώνων. Έχει συνεπώς ευρυτάτην δικαιοδοσίαν απασχολήσεως και η Διεύθυνσις Σωματικής αγωγής με σπουδαιοτάτην αποστολήν. {...} Οι οργανοθησόμενοι αγώνες πρέπει να ακολουθήσουν συγκεκριμένην σειράν: α) Τους εσωτερικούς διαγωνισμούς μεταξύ υποτομέων διά την δημιουργίαν της ατομικής αμίλλης και ανάδειξιν των καλλίτερων αθλουμένων. β) Τους εσωτερικούς διαγωνισμούς μεταξύ υποτομέων μιας και της αυτής Υποδιοικήσεως διά την δημιουργίαν αμίλλης μεταξύ τούτων και την ανάπτυξιν των ικανωτέρων. γ) Τους περιφερειακούς αγώνας επισήμου μορφής μετά βραβείων και επάθλων. δ) Τους Πανελληνίους τέλους αγώνας της Εθνικής οργανώσεως νεολαίας.»²⁹²

Παρότι λοιπόν, ως πρωταρχικό ζητούμενο κηρύσσονταν η σωματική αγωγή των νέων της Ε.Ο.Ν. με στόχο την εξασφάλιση της υγείας, και η χρησιμοποίηση της άθλησης με στόχο τη διαμόρφωση του ήθους και του χαρακτήρα των νέων, ωστόσο, και ο αγωνιστικός αθλητισμός επίσης αποτελούσε μέρος του όλου σχεδιασμού στο βαθμό που υπήρχε πρόνοια για διοργάνωση αγώνων της Ε.Ο.Ν. σε τοπικό, περιφερειακό και πανελλήνιο επίπεδο, σε τακτική βάση. Προφανώς υπήρχε η προσδοκία της αξιοποίησης των αγωνιστικών επιτυχιών στις οποίες θα οδηγούσε μελλοντικά αυτή η διαδικασία για την ενίσχυση της αίγλης του καθεστώτος.

²⁹² Γιαννουλάτος, Στ.: «Μελέτη επί του προγράμματος Γενικής Ψυχαγωγίας εν τη Ε.Ο.Ν.» (1938), στα: Γ.Α.Κ., Φ. 27, α.α. 005

Ο στρατιωτικός χαρακτήρας της Φ.Α. (η φυσική άσκηση, μέσο σκληραγωγίας και συμπλήρωμα της στρατιωτικής εκπαίδευσης)

Το τυπικότερο κοινό χαρακτηριστικό των εθνικιστικών – ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου στον τομέα της άθλησης ήταν ο σαφέστατα στρατιωτικός χαρακτήρας που διαμόρφωσε η φυσική αγωγή και η άθληση, σε συμφωνία με το εν γένει милитаристικό πνεύμα των εθνικιστικών - ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου, τη στρατιωτική οργάνωση των καθεστωτικών νεολαίων και τις τάσεις εντατικής στρατιωτικοποίησης που επέβαλαν στις κοινωνίες.

Μια σειρά χαρακτηριστικών που υποδηλώνουν το στρατιωτικό χαρακτήρα της Ε.Ο.Ν., ήταν: η στρατιωτική ιεραρχική δομή (που περιλάμβανε τους εξής βαθμούς: Γενικός Αρχηγός, Γενικός Επιθεωρητής, Κυβερνητικός Επίτροπος, Επιτελάρχης, Γενικός Επόπτης, Περιφερειακός Διοικητής, (και υποδιοικητής), Φαλαγγάρχης, Υποφαλαγγάρχης, Τετράρχης, Λοχίτης, Ομαδάρχης, Ενωμοτάρχης, Υπενωμοτάρχης),²⁹³ ο έλεγχος της προσωπικής ζωής με την πρόβλεψη χορήγησης, για παράδειγμα, «φύλλων μεταβάσεως»,²⁹⁴ ο στρατιωτικός τρόπος αναφοράς,²⁹⁵ ο καθορισμός στρατιωτικού τύπου ποινών και αμοιβών²⁹⁶ καθώς η ύπαρξη στολής²⁹⁷ και επίσημου χαιρετισμού²⁹⁸, όμοιου με τον χαιρετισμό που είχαν υιοθετήσει τόσο το ιταλικό φασιστικό, όσο και το γερμανικό εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, τον οποίο χαιρετισμό το μεταξικό καθεστώς ανήγαγε στην Ελληνική αρχαιότητα:

*«Τα μέλη της Ε.Ο.Ν. φέρουν υποχρεωτικώς τας υπό της Οργανώσεως καθοριζομένας στολάς. {...} Ο χαιρετισμός αποδίδεται διά ζωνράς προτάσεως της δεξιάς χειρός τεταμένης με δακτύλους ηνωμένους και την παλάμην εις το ύψος του δεξιού οφθαλμού, κατά το πρότυπον του καθαρώς αρχαίου ελληνικού χαιρετισμού.»*²⁹⁹

Στον Οργανισμό Εσωτερικής υπηρεσίας της Ε.Ο.Ν. ως πολύ χρήσιμη για τους νέους συστήνεται η εκπαίδευση σε στρατόπεδα ή κατασκηνώσεις:

«Εκ των πλέον αποτελεσματικών μέσων εκπαιδεύσεως είναι η διαμονή των εκπαιδευομένων εις Στρατόπεδα ή και Κατασκηνώσεις. Διά τούτο πρέπει να καταβληθή

²⁹³ Οργανισμός, Κεφ. 1^{ον}, Άρθρον 36^{ον}, στο: Πετρίδη: Ντοκουμέντα, σελ. 45.

²⁹⁴ Οργανισμός, Κεφ. 4^{ον} («Περί εκδόσεως φύλλων μεταβάσεως, πορείας και αδείας»), στο: Πετρίδη: Ντοκουμέντα, σελ. 103 – 111.

²⁹⁵ Οργανισμός, Κεφ. 6^{ον}, στο: Πετρίδη: Ντοκουμέντα, σελ. 124 – 127.

²⁹⁶ Οργανισμός, Κεφ. 7^{ον} («Περί πειθαρχίας, ποινών και αμοιβών»), στο: Πετρίδη: Ντοκουμέντα, σελ. 141 – 163.

²⁹⁷ Οργανισμός, Κεφ. 8^{ον} («Περί στολής εν γένει»), στο: Πετρίδη: Ντοκουμέντα, σελ. 124 – 127.

²⁹⁸ Οργανισμός, Κεφ. 9^{ον} («Περί προσαγορεύσεως και χαιρετισμού και περί απαγορεύσεως βλασφημίας»), στο: Πετρίδη: Ντοκουμέντα, σελ. 124 – 127.

²⁹⁹ Οργανισμός, Κεφ. 1^{ον}, Άρθρα 27^{ον} και 30^{ον}, στο: Πετρίδη: Ντοκουμέντα, σελ. 41.

πάσα φροντίς ἵνα καταστή δυνατή ἡ λειτουργία τοιούτων κατασκευασῶν ἐν ευρυτάτῃ κλίμακι.»³⁰⁰

Στο ἴδιο εγχειρίδιο, ἡ «σωματική αγωγή» καὶ ἡ «στρατιωτική προπαίδευσις» αναφέρονται ρητά ὡς βασικοὶ σκοποὶ τῆς Ε.Ο.Ν.:

«Σκοπὸς τῆς Εθνικῆς Οργανώσεως τῆς Νεολαίας εἶναι ἡ ψυχικὴ καὶ ιδεολογικὴ διπαιδαγώγησις, ὡς καὶ ἡ σωματικὴ αγωγή τῶν Ἑλληνοπαίδων συμφώνως πρὸς τὰς ἠθικὰς, κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς κατευθύνσεις τοῦ Κράτους, ὡς τοῦτο διαμορφοῦται ἀπὸ τῆς 4ης Αυγούστου 1938, καθὼς καὶ ἡ στρατιωτικὴ προπαίδευσις αὐτῶν.»³⁰¹

Ἡ διαδικασία τῆς ἐκπαίδευσης ἀκολουθοῦσε συγκεκριμένους προδιαγραφές γιὰ τὴν πιστὴ τήρηση τῶν ὁποίων ἀποστέλλονταν σχετικὲς ὁδηγίες. Ἀπὸ ἐγγράφο τοῦ καθεστώτος ποὺ υπογράφει ὁ ἴδιος ὁ Μεταξὰς πληροφοροῦμαστε ὅτι ἡ ἐκπαίδευση τῶν φαλαγγιτῶν καὶ σκαπανέων εἶχε δύο βασικά σκέλη. Τὸ πρῶτο σκέλος με ἀποκλειστικὰ θεωρητικὸ περιεχόμενο, περιελάμβανε, ὑπὸ τὸν ὅρο «ἠθικὴ διπαιδαγώγησις», τὴν ιδεολογικὴ διαφώτιση, «πολιτικοκοινωνικῶς, ἐθνικῶς καὶ ἠθικῶς», καθὼς ἀναφέρεται. Τὸ δεύτερο σκέλος εἶχε περισσότερο πρακτικὸ χαρακτήρα καὶ περιλάμβανε τὴ «στρατιωτικὴ ἐκπαίδευση», τὴν «σωματικὴ αγωγή» καὶ τὴν ἐκπαίδευση ἐιδικοτήτων. Σωματικὴ αγωγή καὶ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευση θεωροῦνταν ὡς κάτι ἐνιαῖο, ὡς ἐκπαιδευτικὰ πεδία με μεγάλῃ συνάφεια. Ἡ σωματικὴ αγωγή τῶν φαλαγγιτῶν περιελάμβανε:

«α) τὴν ἐκτέλεσιν γυμναστικῶν τινῶν ἀσκήσεων, β) τὴν ὁργάνωσιν ἀθλοπαιδιῶν καὶ διαφόρων σπορ (κωπηλασία, κολύμβησις, ξιφασκία καὶ σπαθασκία, ποδήλατον κλπ), γ) τὴν ὁργάνωσιν ἀθλητικῶν ἀγώνων, δ) τὴν ἐκτέλεσιν προοδευτικῶν πορειῶν καὶ ἡμερησίων ἐκδρομῶν, καὶ ε) τὴν ἀσκήσιν εἰς τὴν παροχὴν πρώτων βοηθειῶν, {...} ἡ δὲ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευσις {...} ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ ἐκμάθωσι οἱ Φαλαγγίται καὶ Σκαπανεῖς τὰς στοιχειώδεις στρατιωτικὰς ἀσκήσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν αἱ μονάδες τῆς Ε.Ο.Ν. νὰ συντάσσωνται καὶ νὰ βαδίζουν κανονικῶς συντεταγμέναι καὶ πειθαρχοῦσαι κατὰ τὰς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν πόλεως πορείας, τὰς παρατάξεις, τὰς παρελάσεις καὶ πάσας ἐν γένει τὰς δημοσίας ἐμφανίσεις τῶν, περιλαμβάνει δὲ: α) τὰς ἀσκήσεις ἀτομικῆς ἐκπαιδεύσεως, β) τὰς ἀσκήσεις πυκνῆς τάξεως (ἐνωμοτίας, ομάδος καὶ λόχου) καὶ γ) τὴν ἐξάσκηση εἰς τὰ τῶν επιθεωρήσεων, παρατάξεων καὶ παρελάσεων. {...} θὰ προωθεῖ συν τῷ χρόνῳ καὶ εἰς στοιχειώδεις τινὰς διδασκαλίας ἐκ τοῦ κανονισμοῦ ἐκστρατείας (προσανατολισμός, ἀναζήτησις καὶ κατάδειξις ἀντικειμένων, ὀνοματολογία καὶ χρησιμοποίησις ἐδάφους, ἀνιχνευταί,

³⁰⁰ Οργανισμός (Εισαγωγή), στο: Πετρίδη, Ντοκουμέντα, σελ. 25.

³⁰¹ Οργανισμός, Κεφάλαιον Ι^{ον}, Ἀρθρον Ι^{ον}, στο: Πετρίδη: Ντοκουμέντα, σελ.. 33.

φυλάκια και σκοποί, καταυλισμός, κλπ.). Εις την στρατιωτικήν εκπαίδευσιν ανήκει και η εκπαίδευσις εις την βολήν. {...}.»³⁰²

Βλέπουμε λοιπόν ότι η γυμναστική και οι στρατιωτικές ασκήσεις συναποτελούσαν ένα ενιαίο εκπαιδευτικό σύμπλεγμα που κύριο στόχο είχε την εμπέδωση της πειθαρχίας.

Στο ίδιο έγγραφο περιλαμβάνονται διάφορες μεθοδολογικές οδηγίες για τη σωστή εφαρμογή του προγράμματος αθλητικής και στρατιωτικής εκπαίδευσης, με βασικό χαρακτηριστικό την απαίτηση για υποδειγματική στάση των εκπαιδευτών και την τήρηση στάσης εγρηγορούσας πειθαρχίας από την πλευρά των διδασκομένων:

«{...} κατά τας ασκήσεις δεν πρέπει να επιτρέπεται ουδεμία χαλάρωσις. Ο Φαλαγγίτης πρέπει να εργάζεται ή να ευρίσκεται εν αναπαύσει, αλλ' άνευ χαλαρώσεως της πειθαρχίας του ζυγού. Να αποφεύγεται η τήρησις της στάσεως της προσοχής όταν ο Φαλαγγίτης δεν εργάζεται π.χ. κατά την υπό του γυμναστού ανάπτυξιν του μηχανισμού μιας κινήσεως ή την διόρθωσιν σφαλμάτων. Οσάκις όμως οι Φαλαγγίται δεν ευρίσκονται εν αναπαύσει να απαιτείται εκ μέρους των άσπογος στάσις, εντεταμένη προσοχή και ζωηρά εκτέλεσις. Η τάξις, η ακρίβεια και η ταχύτης πρέπει να επιζητώνται πάντοτε κατά τας ασκήσεις ώστε να εμπνευσθή ούτω εις τους νέους ή έννοια της πειθαρχίας, της οποίας όμως ζωντανόν παράδειγμα πρέπει να είναι αυτός ούτος ο εκπαιδευτής. {...}.»³⁰³

Μεταξύ των εκπαιδευτικών αντικειμένων που οδηγούσαν στην απόκτηση αντιστοίχων ειδικοτήτων για τα μέλη της Ε.Ο.Ν., βλέπουμε και τα αντικείμενα της «οπλομαχητικής» και της «σκοποβολής», δηλαδή αθλητικές δραστηριότητες με εμφανώς στρατιωτικό χαρακτήρα.³⁰⁴

Η στρατιωτικοποίηση της εκπαίδευσης των νέων στα πλαίσια της Ε.Ο.Ν., εκτός από το χαρακτήρα των ίδιων των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που επιλέγονταν, φανερώνεται επίσης και από το είδος των χώρων στους οποίους πραγματοποιούνταν η εκπαίδευση, που συνήθως ήταν στρατόπεδα. Σε εξαιρετικά επείγον έγγραφο της κεντρικής διοικήσεως της Ε.Ο.Ν., της 18 Ιανουαρίου 1940, στο οποίο παρέχονται οδηγίες «περί λειτουργίας των Στρατοπέδων της Οργανώσεως κατά τους θερινούς μήνας» αναφέρεται ότι:

«{...} διά το θέρος 1940 σκοπός λειτουργίας των Στρατοπέδων της Οργανώσεως είναι η μόρφωσις Στελεχών της Οργανώσεως κατά συνέπειαν τα Στρατόπεδα θα λειτουργήσουν αποκλειστικώς και μόνον ως κέντρα Εκπαιδεύσεως Στελεχών. {...}.»³⁰⁵

Βεβαίως σχετική επιχειρηματολογία για την αξία και σκοπιμότητα της ίδρυσης στρατοπέδων για την εκπαίδευση των μελών της Ε.Ο.Ν. περιλαμβάνεται και στην

³⁰² «Γενικάί Οδηγίαι Εκπαιδεύσεως», στα: Γ.Α.Κ., Φ.27, α.α 010.

³⁰³ «Γενικάί Οδηγίαι Εκπαιδεύσεως», στα: Γ.Α.Κ., Φ.27, α.α 010.

³⁰⁴ Η Νεολαία 12 (1938), σελ. 398 – 399.

³⁰⁵ Γ.Α.Κ., Φ.13, α.α. 013.

αρθρογραφία του περιοδικού *Η Νεολαία*. Μεταξύ των λόγων που δικαιολογούσαν αυτού του είδους την εκπαίδευση, ήταν η διδασκαλία της υγιεινής και η καλλιέργεια της πειθαρχίας:

«{...} Οι Φαλαγγίται, μέσα εις τον καθαρόν αέρα του στρατοπέδου, αναπτύσσουν την παρατηρητικότητα των και εφαρμόζουν ό,τι edιδάχθησαν περί υγιεινής, οικοκυρικής και ατομικής τάξεως. Αλλά εκείνο το οποίον ιδιαιτέρως εξυπηρετείται εντός των ειδικών τούτων στρατοπέδων, είναι η καλώς εννοουμένη πειθαρχία. {...}»³⁰⁶

Στη μόνιμη στήλη του περιοδικού που επιγράφονταν «Ζωή και κίνησις της Νεολαίας μας» αν και παρουσιάζονταν νέα από τις κάθε είδους δραστηριότητες των τοπικών οργανώσεων της Ε.Ο.Ν. (μορφωτικές, πολιτιστικές, κλπ), στην πράξη, με βάση τη συχνότητα των αναφορών, διαπιστώνουμε ότι κυριαρχούσαν οι αθλητικές δραστηριότητες, μαζί βέβαια με τις δραστηριότητες «στρατιωτικής προπαιδεύσεως». Αυτό από μόνο του δίνει μια ιδέα για τον χαρακτήρα και τον προσανατολισμό της Ε.Ο.Ν.. Ως κοινότυπο, σχεδόν τυποποιημένο και με ελάχιστες παραλλαγές μοτίβο, εμφανίζεται στις περισσότερες ανταποκρίσεις της στήλης, φράσεις όπως η ακόλουθη:

«{...} τα μαθήματα της στρατιωτικής προπαιδεύσεως και της σωματικής αγωγής συνεχίζονται κανονικώς, με ενθουσιασμό δε παρακολουθούν ταύτα οι φαλαγγίται και σκαπανείς {...}».³⁰⁷

Ομοίως πληροφορούμαστε ότι παρόμοια μαθήματα στρατιωτικής προπαιδεύσεως καθώς και αμιγώς αθλητικά αντικείμενα (κατά προτίμηση μαχητικού χαρακτήρα, όπως, η ξιφασκία) παρακολουθούσαν και οι φαλαγγίτισσες.³⁰⁸

Από την ίδια τακτική στήλη («Ζωή και κίνησις της Νεολαίας»), μέσω της οποίας μαθαίνουμε νέα από τις δραστηριότητες των κατά τόπους υποδιοικήσεων, αρρένων και θηλέων, της Ε.Ο.Ν., πληροφορούμαστε, μεταξύ άλλων, ότι μεταξύ των «υποχρεωτικών μαθημάτων εκπαίδευσως ανωτάτων στελεχών» της «Διοικήσεως Ανωτάτων σχολών της Ε.Ο.Ν» περιλαμβάνονταν μαθήματα στρατιωτικής προπαιδεύσεως και Σωματικής Αγωγής. Εντελώς ενδεικτικά η ίδια στήλη μας πληροφορεί ότι στην υποδιοίκηση αρρένων Αθηνών, «Τα μαθήματα της στρατιωτικής Προπαιδεύσεως και της σωματικής αγωγής συνεχίζονται τακτικώς, με ενθουσιασμόν δε παρακολουθούν ταύτα οι φαλαγγίται και σκαπανείς».

Συνήθη περιεχόμενα της εξάσκησης των φαλαγγιτών ήταν επίσης: η «Σουηδική Γυμναστική», οι «ασκήσεις πυκνής τάξεως» καθώς και οι «ασκήσεις παρελάσεως», στοιχεία που υπογραμμίζουν τη διάθεση για εμπέδωση στα μέλη της Ε.Ο.Ν. της

³⁰⁶ «Στρατόπεδα», στο: *Η Νεολαία* 20 (1939), σελ. 621.

³⁰⁷ *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 212.

³⁰⁸ *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 252.

πειθαρχίας, της τάξης, της ακριβείας και του ομαδικού συντονισμού με τη βοήθεια της κίνησης.³⁰⁹

Παρά όμως τις συνεχείς προσπάθειες για εκπαίδευση των φαλαγγιτών της Ε.Ο.Ν. με στρατιωτικά περιεχόμενα, δεν έλλειπαν, απ' ό,τι φαίνεται, τα διάφορα προβλήματα. Σε έκθεση που υπέβαλε ο Διευθυντής του 2ου γραφείου της Ε.Ο.Ν., λοχαγός πεζικού Θεοχαρόπουλος, προς τον Κ.Ε. της Ε.Ο.Ν. Αλέξανδρο Κανελλόπουλο, εκθέτει τα εμπόδια που ανέκυψαν κατά την διάρκεια της εκπαίδευσης:

«{...} την 20^{ην} Αυγούστου ήρξατο η λειτουργία του προτύπου στρατοπέδου Ι. Μεταξύ. Το στρατόπεδον τούτο είναι προσωρισμένον διά την εκπαίδευσιν βαθμοφόρων της Νεολαίας. Από 20 Αυγούστου έως 10 Σεπτεμβρίου, εφοίτησεν μια σειρά εκ διακοσίων και από 10 Σεπτεμβρίου έως 25 του αυτού μηνός έτεροι διακόσιοι. {...} Από Οκτώβριον εγένετο εκπαίδευσις εις βολήν δις της εβδομάδος (Τετάρτην και Σάββατο) εις το Σκοπευτήριον της Καισαριανής. Λόγω του περιορισμένου αριθμού των μεταβαινόντων προς εκπαίδευσιν, της ελλείψεως των υλικών μέσων και κυρίως εκπαιδευτών, ελάχιστοι εξεπαιδεύθησαν εις την βολήν, λαμβανομένου υπ' όψιν του ολικού αριθμού των φαλαγγιτών της πρωτευούσης. {...}».³¹⁰

Σε εγκύκλιο της 11^{ης} Οκτωβρίου 1938 την οποία υπογράφει ο Κυβερνητικός Επίτροπος της Ε.Ο.Ν. Αλέξανδρος Κανελλόπουλος, απαριθμείται μια σειρά μαθημάτων κατάλληλων για την εκπαίδευση των βαθμοφόρων της Ε.Ο.Ν.. Η περίοπτη θέση της σωματικής αγωγής και της στρατιωτικής εκπαίδευσης είναι πρόδηλη:

« (1) Στρατιωτική προπαίδευσις (εις σχηματισμούς Αρρένων & Θηλέων). Πλήρης εκμάθησις και εφαρμογή των κοινοποιηθέντων υπό της οργανώσεως Στρατιωτικών Ασκήσεων. (2) Διδασκαλία κανονισμών (εις σχηματισμούς Αρρένων & Θηλέων). Πλήρης εκμάθησις απάντων κανονισμών αφορώντων την οργάνωσιν. (3) Σωματική Αγωγή. Σειρά μαθημάτων, Γυμναστικής, Αθλοπαιδιαίτινες, κλπ. (4) Βολή. Εκτέλεσις βολής διά σχολικών όπλων³¹¹ διά τους σχηματισμούς Αρρένων και Θηλέων και προπαρασκευαστική άσκησις βολής διά πολεμικών όπλων μόνον διά τους σχηματισμούς Αρρένων. (5) Παθητική Αεράμυνα (εις σχηματισμούς Αρρένων & Θηλέων). (6) Υγιεινή (διά σχηματισμούς Αρρένων & Θηλέων). (7) Οικοκυρική (διά σχηματισμούς Θηλέων). {...}»³¹²

Σε ερμηνευτική εγκύκλιο παλαιότερης διαταγής, την οποία επίσης υπογράφει ο Κυβερνητικός Επίτροπος, Κανελλόπουλος, διευκρινίζεται ότι η εκπαίδευση των νέων στα

³⁰⁹ Η Νεολαία 7 (1938), σελ. 253.

³¹⁰ Υποβολή εκθέσεως πεπραγμένων του Λοχαγού ΠΖ Θεοχαρόπουλου προς τον Κυβερνητικόν Επίτροπον, στα: Γ.Α.Κ.: Φ14, α.α. 012.

³¹¹ Πρόκειται μάλλον για όπλα μικρού διαμετρήματος.

³¹² Κανελλόπουλος, Αλέξανδρος: «Περί Εκπαιδευτικού προγράμματος ουλαμών και κέντρων εκπαίδεψεως», στα: Γ.Α.Κ., Φ. 14, α.α. 001.

πλαίσια της Ε.Ο.Ν., διαιρείται σε δυο βασικά μέρη, την «εθνικήν αγωγήν» και τη «στρατιωτικήν προπαίδευσιν» (η οποία όπως είδαμε περιλάμβανε και τη σωματική αγωγή) στην υλοποίηση της οποίας συμμετείχαν και μέλη των ενόπλων δυνάμεων:

«{...} η εκπαίδευσις διαιρείται εις δυο μέρη: α) εις την Εθνικήν αγωγήν και β) εις την Στρατιωτικήν προπαίδευσιν. Σκοπός δε της μεν πρώτης είναι η διδασκαλία των πνευματικών, ηθικών εκείνων αρχών αίτινες αποτελούν το ιδεολογικόν περιεχόμενον της Οργανώσεως και του Νέου Κράτους, ως επίσης και η παροχή προς τους εκπαιδευόμενους των απαραίτητων μορφωτικών γνώσεων των καθηκόντων των, της δε δευτέρας, σκοπός είναι η καθ' όλου κατάρτισις των στελεχών εν τη τεχνική εκπαιδεύσει. {...} την στρατιωτικήν εκπαίδευσιν διενεργεί ο Διευθυντής του Γραφείου Στρατιωτικής Προπαιδεύσεως, μετά των απεσπασμένων αυτώ κ.κ. αξιωματικών του Εθνικού μας στρατού.»³¹³

Ένα εκπαιδευτικό μέσο το οποίο κατά κόρον χρησιμοποίησαν όλα τα ολοκληρωτικά - εθνικιστικά καθεστώτα του μεσοπολέμου - μεταξύ αυτών και το μεταξικό καθεστώς - ήταν η διοργάνωση σε συχνή, τακτική βάση, εκδρομών στη φύση, στα πλαίσια των οποίων εκτελούνταν και στρατιωτικού τύπου πορείες ή ορειβασία. Οι λόγοι ήταν ότι:

«{...} αναπτύσσεται ούτω διά των εκδρομών ο ψυχικός δεσμός μεταξύ των μελών της οργάνωσης, το αίσθημα αλληλεγγύης, ως και η γενικότερα μόρφωσις αυτών.»

[Μέσω των εκδρομών πρόκειται] «να εμποτισθώσιν οι Φαλαγγίται με το αίσθημα της πειθαρχίας και της τάξεως εν τω ζυγώ {...} να εθισθώσιν εις τους κόπους {...}».³¹⁴

Διαπιστώνουμε ότι οι αποστάσεις των πορειών που προβλέπονταν να εκτελέσουν τα συμμετέχοντα μέλη ήταν αρκετά μεγάλες και τα μέλη καλούνταν συχνά να μεταφέρουν φορτίο, γιατί σκοπός ήταν η σκληραγώγηση των εκπαιδευόμενων φαλαγγιτών προκειμένου να καταστούν ανθεκτικοί στις κακουχίες:

«Άπαντα τα τμήματα να εκτελέσωσιν τας εξής εκδρομάς πεζή και κατά σειράν: 1 των 6 χιλιομέτρων, 1 των 8 χιλιομέτρων (ημισείας ημέρας) και 1 των 12 χιλιομέτρων». [Προβλεπεται επίσης] «η εκτέλεσις πεζή εκδρομών μετά φόρτου. {...} Οι Φαλαγγίται να εθισθώσιν εις το φέρειν φόρτον τινά (κλινοσκέπασμα, αντίσκηνον, σάκκον,) {...}. Να γίνει εξάσκησις εις την ορειβασίαν {...}».³¹⁵

Μελετώντας την οργανωτική δομή της Ε.Ο.Ν. διαπιστώνει κανείς την ύπαρξη γραφείων και διευθύνσεων, σε επίπεδο κεντρικής και περιφερειακής διοικήσεως. Μεταξύ αυτών, τα αφορούντα την άθληση ήταν: το 2^ο γραφείο Κ.Δ. με τρία τμήματα, του οποίου

³¹³ Κανελλόπουλος: «Ερμηνευτική Εγκύκλιος της Ε.Π. 52 διαταγής», στα: Γ.Α.Κ., Φ.14, α.α. 002.

³¹⁴ «Περί εκδρομών», στα: Γ.Α.Κ., Φ.27, α.α. 008.

³¹⁵ «Περί εκδρομών», στα: Γ.Α.Κ., Φ.27, α.α. 008.

το Α' τμήμα που περιλάμβανε τα αντικείμενα: «Στρατιωτική προπαίδευσις. Ασκήσεις. Παρατάξεις και Παρελάσεις. Πορείαι. Στρατιωτικάί εκδρομαί και κατασκηνώσεις. Λειτουργία Κέντρων και Στρατοπέδων Εκπαιδύσεως. Εκπαίδευσις εις την βολήν. Πρόβλεψις υλικού βολής.», το Β' τμήμα, το οποίο περιλάμβανε τα αντικείμενα: «Σωματική αγωγή. Αθλητισμός. Εκπαίδευσις εις αθλοπεδιάς. Οργάνωσις Αθλητικών αγώνων. Ναυτικά Αθλήματα. Ανεμοπορία. Οργάνωσις και συντήρισις Γυμναστηρίων. Πρόβλεψις υλικών Σωματικής Αγωγής.», καθώς και η «Διεύθυνσις Ψυχαγωγίας» της Κ.Δ. που είχε, μεταξύ άλλων αρμοδιοτήτων, και την ευθύνη της προετοιμασίας και επίβλεψης των διαφόρων ψυχαγωγικών συγκεντρώσεων και εκδρομών, καθώς και των συναντήσεων αθλοπαιδιών.³¹⁶

Η Ε.Ο.Ν., ο βασικός καθεστωτικός οργανωτικός και εκπαιδευτικός φορέας των νέων, ήταν οργανωμένη με στρατιωτικές δομές, τηρούσε στρατιωτικό τυπικό και δανειζόταν μεγάλο μέρος των εκπαιδευτικών αντικειμένων της, από τη εκπαίδευση του στρατού. Το κύριο τμήμα της εκπαίδευσης των μελών της περιελάμβανε έναν συνδυασμό φυσικής αγωγής και στρατιωτικών ασκήσεων. Ανάλογα δεδομένα ίσχυαν στις καθεστωτικές νεολαίες των συγγενών καθεστώτων της ίδιας περιόδου στην Ευρώπη. Ο εν γένει στρατιωτικός χαρακτήρας επηρέαζε και χρωμάτιζε τη μορφή της φυσικής αγωγής. Γι' αυτό, μεγάλο μέρος της εκπαίδευσης της Ε.Ο.Ν. πραγματοποιούνταν στα λεγόμενα στρατόπεδα της Ε.Ο.Ν.. Στον «Κανονισμό της υπηρεσίας εν στρατοπέδω»³¹⁷ που εξεδόθη το 1939 από την Ε.Ο.Ν. και επικυρώθηκε από τον Μεταξά ως γενικό επιθεωρητή της, κατόπιν πρότασης του Κυβερνητικού Επιτρόπου Νεολαίας, Κανελλόπουλου, εκτίθενται οι σκοποί, οι λόγοι και τα πλεονεκτήματα της εκπαίδευσης στα στρατόπεδα. Το καθεστώς θεωρούσε ότι στο περιβάλλον του στρατοπέδου μεγιστοποιούνται οι δυνατότητες διάπλασης των νέων σε σωματικό, ψυχικό και ηθικό επίπεδο.:

«{...} δια της συγκεντρώσεως των Φαλαγγιών εις τα Στρατόπεδα, ή τους καταυλισμούς, αποδίδομεν έργον πολλαπλάσιον, ή εις άλλην περίπτωσιν.- Τα Στρατόπεδα και οι καταυλισμοί παρέχουνσι τα κάτωθι πλεονεκτήματα. Δίδουνσι την ευκαιρίαν εις την Οργάνωσιν να έχει εις την απόλυτον διάθεσιν της όλον τό εμψυχον υλικόν, τό οποίον πρόκειται να διαπλάσση σωματικώς, ψυχικώς καί ηθικώς.- Συνάμα, εκτός τούτου, αι συνθήκαι της ζωής εις τα Στρατόπεδα από υλικής απόψεως, δημιουργούσι ευνοϊκήν κατάστασιν, ήτις επιδρά εις την ψυχήν των εκπαιδευομένων κατά τρόπον αποτελεσματικόν.-»

³¹⁶ Οργανισμός, Κεφ. 2^{ον}, Άρθρα 16^{ον} και 20^{ον}, στο: Πετρίδη: Ντοκουμέντα, σελ. 62 – 65.

³¹⁷ Κανονισμός της υπηρεσίας εν στρατοπέδω, Έκδοσις Ε.Ο.Ν.(1939), στα: Γ.Α.Κ., Φ26, α.α. 050.

Ως βασικότερος λόγος της επιλογής των στρατοπέδων ως χώρων, και της στρατιωτικής εκπαίδευσης ως μορφής εκπαίδευσης της νεολαίας και μάλιστα των βαθμοφόρων της Ε.Ο.Ν., προβάλλονται οι στενοί ψυχικοί δεσμοί συντροφικότητας που αναπτύσσονται μεταξύ των νέων στο περιβάλλον των στρατοπέδων, με τα κοινά καταλύματα, τα συσσίτια, και την ομαδική ζωή που, όλα αυτά, καθιστούν τους εκπαιδευόμενους δεκτικούς στην υιοθέτηση των ηθικών χαρακτηριστικών της τάξης και της πειθαρχίας που το καθεστώς θεωρούσε αρετές υψίστης σημασίας :

«{...} Επί πλέον το περιβάλλον των Στρατοπέδων, η κοινή διαβίωσις, η τάξις, η πειθαρχία, ομιλούσι πλέον εντονότερον και απ' ευθείας εις την ψυχήν των εκπαιδευομένων Φαλαγγιτών.- Εκ τούτων καταφαίνεται, ότι η φοίτησις εις τα Στρατόπεδα μελών της Νεολαίας, προοριζομένων να γίνωσι βαθμοφόροι αποτελεί μίαν εκ των πρώτων μας φροντίδων.- Εκεί ο μέλλον βαθμοφόρος θα σφυρηλατήσει το σώμα του, θα δοκιμασθεί ψυχικώς, θά χαλωβδώσει τον χαρακτήρα του, διά να καταστεί ικανός να διοικήσει ομοίους του, να διαπαιδαγωγήσει την Νεολαίαν, να την εμπνεύσει . Η ανάθεσις επίσης εις τους βαθμοφόρους Διοικήσεων Τμημάτων υπό τας περιστάσεις του Στρατοπέδου, δίδει αφ' ενός μεν την πρακτικήν εξάσκησιν εις το διοικείν, αφ' ετέρου δε αποτελεί ολάνθαστον κριτήριον των ικανοτήτων του διοικούντος.- Η επιτυχία όμως του επιζητούμενου εις τά Στρατόπεδα προϋποθέτει ενδελεχή προπαρασκευήν. Η προπαρασκευή της διαμονής, η προετοιμασία πάσης λεπτομερείας αποτελούσι ζητήματα λεπτά, μετά προσοχής χειριζόμενα. {...}».

Στη βάση της εκπαίδευσης τοποθετούνταν τα αντικείμενα της σωματικής αγωγής και των στρατιωτικών ασκήσεων, ακολουθούμενων από την κολύμβηση, τις αθλοπαιδιές και από άλλα αθλητικά αντικείμενα. Αν μαζί με αυτά υπολογιστούν και οι πορείες καθώς και οι χοροί, γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι η σωματική κίνηση και οι ασκήσεις σχεδόν μονοπωλούσαν την εκπαίδευση των στελεχών της μεταξικής νεολαίας. Οι γυμναστικές ασκήσεις συνάπτονται με τις στρατιωτικές ασκήσεις. Αυτό το στοιχείο καθώς και η παρουσία αντικειμένων όπως π.χ. η σκοποβολή και η ανεμοπορία,³¹⁸ υποδηλώνουν τον εν γένει στρατιωτικό χαρακτήρα της άθλησης. Στα χρόνια της μεταξικής διακυβέρνησης:

«{...} Η σωματική αγωγή, αι στρατιωτικάί ασκήσεις, αι παιδιαί, η κολύμβησις, η κωπηλασία, η ανεμοπορία, η βολή, αι θεωρητικές γνώσεις, ο χορός, τα άσματα, η μουσική, αι πρακτικάί γνώσεις, αι πορείαι, η εν τω Στρατοπέδω ως εν τω Στρατώ εσωτερική υπηρεσία, η ηθική διαπαιδαγώγησις εις αρμονικήν αναλογίαν θα δώσουν εν πρόγραμμα πλήρες, ωφέλιμον, ευχάριστον, αποδοτικόν.{...}».

³¹⁸ Ο όρος αναφέρεται σε πτητικές δραστηριότητες με διαφόρους τύπους ανεμοπτέρων.

Υπαίθρια ζωή: αθλητική και στρατιωτική εκπαίδευση στις κατασκηνώσεις

Παρεμφερής με την εκπαίδευση στο στρατόπεδο ήταν, για τους νέους της Ε.Ο.Ν. η εκπαίδευση στα πλαίσια κατασκηνώσεων. Το πνεύμα των κατασκηνώσεων εκτίθεται στον «Κανονισμό της υπηρεσίας εν στρατοπέδω».³¹⁹

«Με τον ορισμό 'Στρατόπεδον' ή 'Κατασκήνωσις', εννοούμε την από κοινού ζωή μέσα στην Φύση ενός οργανομένου Τμήματος, που για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιεί μόνιμες ή και πρόχειρες εγκαταστάσεις, υπό την καθοδήγησι ενός διοικητού που εποπτεύει και διευθύνει στην εφαρμογή ενός γενικού προγράμματος αγωγής.»

Ως σκοποί των κατασκηνώσεων αναφέρονται η σφυρηλάτηση του χαρακτήρα, η ανάπτυξη ατομικών και κοινωνικών αρετών, η υγεία, η αγάπη προς τη φύση, η πειθαρχία και το συναίσθημα ευθύνης:

«Ο σκοπός αυτών των κατασκηνώσεων είναι να σφυρηλατήσουν τον χαρακτήρα των Φαλαγγιτών αναπτύσσοντας και ενδυναμώνοντας τις ατομικές και κοινωνικές αρετές του, προετοιμάζοντας από τους φαλαγγίτες τους καλούς πολίτας και στρατιώτας και από τις φαλαγγίτισσες τις μέλλουσες Ελληνίδες μητέρες. {...} Στην κατασκήνωση αναπτύσσεται με την αγάπη προς την Φύσι, η παρατηρητικότητα, η επίδοσις σε πρακτικές ασχολίες, η πειθαρχία και το συναίσθημα της ευθύνης.»

Ιδιαίτερα υπογραμμίζεται η, μέσω των κοινών δραστηριοτήτων, πάταξη του ατομισμού και η παράλληλη ανάπτυξη της ιδέας της πειθαρχίας, της αίσθησης του καθήκοντος, της αλληλεγγύης και της προσφοράς προς το σύνολο, στοιχεία που υπήρχε η προσδοκία να αναβαπτίσουν τον φαλαγγίτη σε έναν νέο άνθρωπο, σύμφωνα με τις καθεστωτικές επιταγές και πρότυπα:

«Ο Φαλαγγίτης μέσα στην κατασκήνωσι αναβαπτίζεται σε καινούργιο άνθρωπο, αντλεί νέες δυνάμεις και μέσα του ανάβει η φλόγα που φωτίζει τον δρόμο για ανώτερες εκδηλώσεις και για μεγάλες πράξεις. Η κατασκήνωσις γίνεται το σχολείο της ζωής. Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον της εργασίας, της υγείας, της πειθαρχίας και της φιλίας οι νέοι πλησιάζουν ακόμη περισσότερο στη μεγάλη ιδέα της Πατρίδος, που την αισθάνονται ολόγυρά τους. Στην κατασκήνωση η μηχανική σύγχρονη ζωή της πόλεως χάνεται και εκεί πρέπει όλα τα πράγματα να γίνουν με προσωπική εργασία, με προσωπική προσπάθεια, ώστε κάθε άνεσις, κάθε συμπλήρωσις να είναι αποτέλεσμά της, δηλαδή να έχουν τεθή εις ενέργειαν όλες οι φυσικές και πνευματικές δυνάμεις του Φαλαγγίτου για να πετύχη κάτι ή να συμπληρώση κάτι. Επί πλέον εκεί ο Φαλαγγίτης δεν εργάζεται εγωϊστικά μόνο για την διαβίωσι και την άνεσί του, αλλά ως σύνολο εις την εκτέλεσι και προαγωγή όλων των κοινών εργασιών της κατασκηνώσεως. Εκεί θα

³¹⁹ Κανονισμός της υπηρεσίας εν στρατοπέδω. Έκδοσις Ε.Ο.Ν.(1939), στα: Γ.Α.Κ., Φ26, α.α. 050.

εκδηλώση και θα αναπτύξει την ενέργεια, την αντοχή, την δύναμη, τον αυτοέλεγχο, την καλή διάθεση, το εύθυμο πνεύμα, την διάθεση να προσφέρει υπηρεσίες και γενικώς όλα εκείνα τα προτερήματα και τις αρετές που ενωμένα στο ίδιο πρόσωπο αποτελούν τον ανώτερο χαρακτήρα. Η κατασκήνωση ζη μόνο με το αγνό πνεύμα αλληλεγγύης. Τα βάρη της ζωής στη κατασκήνωση πρέπει να τα αναλαμβάνουν με ευχαρίστηση όλοι οι κατασκηνωταί αλλά με την ίδια ενεργητικότητα, υπομονή, αλληλεγγύη και πνεύμα αδελφосύνης, ώστε ο τελικός σκοπός να είναι το να κατανοήσουν οι Φαλαγγίτες ότι σύνθημα στην συμβίωσή τους στην κατασκήνωση και πάντοτε πρέπει να έχουν: 'ένας για όλους και όλοι για τον ένα'. Και έτσι αυτό το αίσθημα της αλληλεγγύης, το αυθόρμητο και αμοιβαίο, αργότερα θα βρή μια πιο μεγάλη εφαρμογή στην καθημερινή ζωή δυναμώνοντας τους δεσμούς μεταξύ των φαλαγγιτών στην κοινωνία πλέον, δεσμούς ακατάλυτους, δεσμούς ενός εθνικού συνόλου.»

Σε άλλο σημείο, αφού παρέχονται προς τα μέλη της Ε.Ο.Ν. συστάσεις για την αποφυγή καταχρήσεων (καπνού, ποτού, ξενυχιού), πλέκεται το εγκώμιο της γυμναστικής με παραπομπή στο αρχαιοελληνικό αθλητικό κλέος. Αναφέρονται επίσης τα ευεργετικά αποτελέσματα της γυμναστικής.:

«{...} Με αυτήν [τη γυμναστική] οι πρόγονοί μας επλησίασαν το θείο και γι' αυτήν θεοποίησαν την Αρμονία. Ίδате τα σώματά τους; Αν όχι, στα μουσεία αρκετοί έφηβοι μένουν πάνω από το πέραςμα των αιώνων για να θαυμάσετε τι σημαίνει αθλητισμός και γυμναστήριο. Όλα τα σπορ είναι καλά και ωφέλιμα αλλά περισσότερο απ' όλα είναι η γυμναστική που σε λίγο χρόνο μας δείχνει γενικά και θετικά για το σώμα αποτελέσματα. Τι ωραίο πράγμα, τι υπέροχο, να μπορούμε να έχουμε πάντοτε τη σβελτάδα του γυμνασμένου σώματος. Ένας δυνατός άνθρωπος έχει αυτοπεποίθησι, είναι πάντοτε ευδιάθετος, δεν καταβάλλεται εύκολα από ασθένειες και το χέρι του αντιπροσωπεύει ένα γερό όπλο.{....} Η κατασκήνωση πρέπει να έχει ένα πλήρες πρόγραμμα καθημερινής πρωινής γυμναστικής, επιστημονικό και μεθοδικό που θα εφαρμόζεται αμέσως μετά την έγερση, πριν από ο,τιδήποτε άλλο. Ένα πρόγραμμα που θα το μεταδώση ο γυμναστής με πραγματική αγάπη για τη γυμναστική.{...}»

Ιδιαίτερη αξία αναγνωρίζεται στα ναυτικά σπορ, την κολύμβηση και τη κωπηλασία:

«{...} Αν η κατασκήνωση είναι στην ακροθαλασσιά, έχετε την ευκαιρία να επιδοθήτε στο κολύμπι και στην κωπηλασία, εννοείται την κανονική που είναι δύο κατ' εξοχήν ωραία ωφέλιμα και που πρέπει να είναι τα εθνικά μας σπορ. Δεν υπάρχει τελειότερα άσκησις απ' αυτά τα δυο αγωνίσματα που δίνουν συμμετρική διάπλασι στο σώμα γυμνάζοντας όλους τους μύς και όλα τα όργανα μαζί.{...}»

Το σώμα αναγορεύεται σε θείο δημιούργημα, γι' αυτό η φροντίδα για τη σωματική διάπλαση κηρύσσεται άξια μεγάλου ενδιαφέροντος ως στόχος της υπαίθριας ζωής, στα στρατόπεδα και τις κατασκηνώσεις της Ε.Ο.Ν.:

«{...} Αν ακολουθήσουμε στην κατασκήνωσι και στη ζωή μας αυτά τα βασικά στοιχεία της υγιεινής μόνον τότε δεν θα ντρεπούμαστε για το σώμα μας, αυτό το θείο δημιούργημα. Εξαρτάται από την θέλησίν μας και είναι στο χέρι μας, να το κάνουμε τέλειο.{...}»³²⁰

Σύνδεση της φυσικής άσκησης με τη υγεία και τη βιολογική αξία του λαού

Ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά των εθνικιστικών – ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου ήταν η μεγάλη μέριμνα που επέδειξαν για την ανύψωση του επιπέδου της δημόσιας υγείας των πολιτών αφού αναγνώριζαν ιδιαίτερη αξία, σε ιδεολογικό επίπεδο, στη βιολογική στάθμη του λαού, αντίληψη που, ειδικά στην περίπτωση του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού, απετέλεσε τον διακηρυγμένο ιδεολογικό πυρήνα που συνδέθηκε με την διαμόρφωση της φυλετικής θεωρίας και την υιοθέτηση σκληρής πολιτικής φυλετικών διακρίσεων, ευγονικών διαδικασιών και κοινωνικών αποκλεισμών, με βασικό κριτήριο την καταγωγή ή τη βιολογική ιδιαιτερότητα των πολιτών. Η ιδεολογική αυτή παράμετρος, (που θα μπορούσε να ορισθεί ως «βιολογισμός»), αναγνώριζε στη φυσική αγωγή και την άθληση έναν επιπρόσθετο ρόλο στην προσπάθεια ισχυροποίησης του λαού σε σωματικό – βιολογικό επίπεδο. Στην περίπτωση του μεταξικού καθεστώτος ο παράγοντας αυτός ήταν αναλογικά πολύ υποβαθμισμένος σε σύγκριση με τη Γερμανία, χωρίς βέβαια να απουσιάζει εντελώς. Σε αρκετές περιπτώσεις στις διατυπώσεις του Μεταξά διακρίνονται ίχνη μιας παραπλήσιας αντίληψης, διατυπωμένης ηπιότερο τρόπο:

«Προ πάντων θέλω να διαπλασθούν ρωμαλέα τα σώματα όλων σας. Δεν μπορείτε να φτιάσετε οικογένεια με σώματα καχεκτικά και αρρωστημένα. Μη λησμονείτε ποτέ ότι το ιδεώδες της φυλής μας ήτο όχι μόνον να παράγη μεγάλα πνεύματα, αλλά και ωραία δυνατά σώματα.»³²¹

Η υγεία, η σωματική ευρωστία και καλαισθησία αναγορεύονται σε σημαντικές αξίες, σε βάση της διαδικασίας της επιδιωκόμενης εθνικής και κοινωνικής ανασυγκρότησης:

«Βάσιν της προόδου, της χαράς, της ευτυχίας και της γενικής αναδημιουργίας της Ελλάδος αποτελεί η υγεία και η ευρωστία των πολιτών της.»³²²

³²⁰ Κανονισμός της υπηρεσίας εν στρατοπέδω. Έκδοσις Ε.Ο.Ν.(1939), στα: Γ.Α.Κ., Φ26, 050.

³²¹ Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 18 (1939), σελ. 557.

³²² Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ.232.

Στο προοίμιο της ενδιαφέρουσας «Μελέτης επί του προγράμματος Γενικής Ψυχαγωγίας εν τη Ε.Ο.Ν.», η άθληση και η σωματική ανάπτυξη συνδέονται άμεσα με την υγεία αλλά και με την πνευματική ανάπτυξη. Διατυπώνεται η ιδέα ότι το γερό και ανθεκτικό σώμα καθιστά ευχερέστερο το έργο της ιδεολογικής διαφώτισης της οργάνωσης. Σημειώνεται επίσης ότι το πρόγραμμα θα πρέπει να αποβλέπει περισσότερο στην ανύψωση του γενικού επιπέδου σωματικών ικανοτήτων του συνόλου των μελών, παρά στην προσπάθεια παραγωγής εξειδικευμένων πρωταθλητών:

«Την διαφώτισιν και ανάπτυξιν του πνεύματος δέον να παρακολουθή εκ του σύνεγγυς και η ανάπτυξις του σώματος. Η εξασφάλισις της υγείας του φαλαγγίτου και η δημιουργία σώματος υγιεινούς, ισχυρού και ανθεκτικού αποτελεί εξ ίσου κύριον έργον της Ε.Ο.Ν.. Διότι διά του υγιεινούς σώματος δεν καθίσταται απλώς αυχερέστερον το έργον της ιδεολογικής διαφωτίσεως της οργανώσεως αλλά αναπτύσσονται καταλλήλως και αι σωματικά ικανότητες του μέλους διά των οποίων αύριον θα επιδιώξη την καλλιτέραν εφαρμογή των ιδανικών του. Διά την καλλιέργειαν όμως της υγείας του σώματος η Ε.Ο.Ν. έχει καθήκον να μη παρακολουθή τα ακολουθούμενα υπό του αθλητισμού συστήματα τα οποία κύριον σκοπόν έχουν την δημιουργίαν εξαιρέσεων εις τας διαφόρους μορφάς και εκδηλώσεις του, αλλά συστήματα γενικής γυμναστικής δια την επίτευξιν συνολικών ικανοποιητικών αποτελεσμάτων. {...}»³²³

Από τις στήλες του περιοδικού *Η Νεολαία* πληροφορούμαστε τη διοργάνωση «Εκθέσεως της Υγιεινής» στο Ζάππειο, από το «Υπουργείο Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως», με την οποία προδοκάτο να εγκαινιαστεί η «νέα τακτική» για την υγειονομική πολιτική του καθεστώτος, που αποσκοπούσε στο να κάνει τους πολίτες να φθάσουν στο σημείο να τηρούν τους κανόνες και τις αρχές της υγιεινής χωρίς να υπάρχει η ανάγκη να καταφεύγει το κράτος σε αστυνομικά μέτρα. Πληροφορούμαστε επίσης ότι μέριμνα του κράτους ήταν «να εξασφαλίση στις νέες γενεές υγεία κληρονομική», ότι ο Αρχηγός (Μεταξάς) θεωρούσε τη δημόσια υγεία «βασική προϋπόθεσι στο Μεγάλο Έργο της Αναδημιουργίας της Ελλάδος». Πληροφορούμαστε επίσης ότι στην έκθεση υγιεινής του Ζαπείου περιλαμβάνονταν μεταξύ άλλων, τμήματα των οποίων οι τίτλοι είναι ενδεικτικοί των ιδιαίτερων ενδιαφερόντων του καθεστώτος για τα ζητήματα υγείας. Το σχετικό άρθρο αναφέρει για την έκθεση αυτή:

«Το 1^ο τμήμα αναφέρεται στην Ιστορία της Υγιεινής και της Ιατρικής στην Ελλάδα. {...} Το 2^ο τμήμα αναφέρεται στην Ευγονική, που συμβουλεύει παραστατικώτατα το κοινό να προσέχη στην υγεία των μελλονύμφων, χάριν των παιδιών τους. Το 3^ο τμήμα αφορά τη Μητρότητα - το βρέφος - το Νήπιο - το παιδί. Στο τμήμα αυτό ο επισκέπτης βλέπει την

³²³ Γιαννουλάτος.: *Μελέτη*, στα: Γ.Α.Κ., Φ. 27, α.α. 005.

τεράστια σημασία που δίδει το Κράτος της 4^{ης} Αυγούστου στο κεφάλαιο αυτό, μα και μαζί την εργασία που έχει συντελεσθή για την προστασία της μητέρας, του βρέφους και του παιδιού. Το 4^ο και 5^ο την Σχολική Υγιεινή και την Σωματική αγωγή. Το 6^ο τη φυσιολατρία, την αξία του ήλιου, του αέρα, της θάλασσας, του νερού. Το 7^ο τις Ιαματικές πηγές και τις λουτροπόλεις. Το 8^ο αφορά το νερό, την αξία του υγιεινού νερού και τις καλές και κακές υδρεύσεις. {...}»³²⁴

Αξίζει να προσεχθεί η υπαγωγή, υπό την γενική εποπτεία του κράτους, της ευγονικής (με πολύ ηπιότερη προσέγγιση σε σύγκριση με τη Γερμανία), της μητρότητας, της σωματικής αγωγής και της φυσιολατρίας, τομέων, δηλαδή, στους οποίους είχε αποδώσει τεράστιο ενδιαφέρον το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς στην Γερμανία, και αναλογικά λιγότερο, το φασιστικό καθεστώς στην Ιταλία,³²⁵ γεγονός που ενισχύει την άποψη περί ενός βαθμού ιδεολογικής συγγένειας των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου και στο πεδίο αυτό.

Παρότι η ιδεολογική παράμετρος του φυλετισμού δεν εμφανίζεται στο μεταξικό καθεστώς με την ίδια έμφαση όπως στον γερμανικό εθνικοσοσιαλισμό, εντούτοις, μεταξύ των μαθημάτων που διδάσκονταν οι φαλαγγίτες στην Ε.Ο.Ν., περιλαμβάνονταν και θεωρητικό μάθημα με τίτλο «φυλετική αγωγή».³²⁶ Στο καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, όπως άλλωστε και στον ιταλικό φασισμό, η παράμετρος της φυλετικής ευγονικής ήταν εμφανώς υποβαθμισμένη. Υπάρχουν άρθρα στα οποία, με αρκετά εκλαϊκευτικό τρόπο, γίνεται προσπάθεια να εννοήσουν οι φαλαγγίτες στην έννοια της ευγονικής που, ως γνωστόν, βρισκόταν την ίδια εποχή στο επίκεντρο της Ε/Σ πολιτικής ιδεολογίας και απετέλεσε το υπόβαθρο της πολιτικής φυλετικών διακρίσεων στην Ε/Σ Γερμανία. Υπάρχουν βέβαια κάποιες αναφορές σε «Ελληνική φυλή», υπάρχει μάθημα «φυλετικής υγιεινής», ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν υπάρχει η έκφραση ενός βιολογισμού και ρατσισμού του τύπου της Γερμανίας. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το ακόλουθο εκλαϊκευτικό άρθρο με το οποίο γίνεται προσπάθεια μύησης του αναγνωστικού κοινού στην έννοια της «ευγονίας». Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διατύπωση της ιδέας περί κληρονομικής βάσης στη μεταβίβαση τόσο των σωματικών όσο και των ψυχικών χαρακτηριστικών, καθώς και η προτροπή προς τους νέους για γάμους που θα λαμβάνουν υπ' όψη την ευνοϊκή κληρονομικότητα, με σκοπό την ανύψωση της φυλής, σύμφωνα με την θέληση και του «Αρχηγού»:

³²⁴ «Η έκθεσι της υγιεινής στο Ζάππειο», στο: *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 232.

³²⁵ Guichonnet: *Mussolini*, σελ. 61.

³²⁶ Γ.Α.Κ., Φ. 27, α.α. 046.

«{...} να φροντίσετε ώστε στο μέλλον όλα τα παιδιά να έχουν γερά σώματα και γερές ψυχές. Αυτή η προσπάθεια στην επιστημονική γλώσσα λέγεται «ευγονία», η προσπάθεια δηλαδή ενός Κράτους, μιας οικογένειας και κάθε ατόμου να έχει απογόνους υγιείς ψυχικώς και σωματικώς. Οι αρχαίοι Σπαρτιάτες, όπως μάθατε στην ιστορία έρριχναν τα παιδιά που δεν ήσαν άρτια στον Καιάδα. Ήταν και αυτός ένας τρόπος ευγονίας, λίγο πρωτόγονος βέβαια και σκληρός, μα δεν πρέπει να ξεχνάμε πώς τον καιρό εκείνο η Επιστήμη δεν είχε τόσο προοδεύσει ώστε να δίνη με την γνώσι των νόμων της κληρονομικότητας, που έχουν μελετηθή σήμερα, τις κατευθύνσεις που χρειάζονται για να μη προστρέχουν οι άνθρωποι σ' αυτά τα πρωτόγονα μέσα. {...} Η πειθαρχία, η αυτοπειθαρχία προ παντός, θα συντελέσουν ώστε σε ελάχιστα χρόνια, σε λιγότερο από μια δεκαετία, όλες οι κακές συνήθειες να έχουν εκλείψει. Περισσότερο από αυτό δεν χρειάζεται. Και τότε η δική σας γενεά θα είναι πολύ διαφορετική από την προηγούμενη, θα έχει φθάσει το τέλειον που ζητούσαν οι πρόγονοί μας, με γερή ψυχή σε γερό σώμα. Από εκεί αρχίζει η κληρονομικότης. «Κληρονομικότης» στην Επιστήμη λέγεται η μεταβίβασις από τους γονείς στα παιδιά και γενικότερα από τους προγόνους στους απογόνους, σωματικών ή ψυχικών γνωρισμάτων. Χάρις στην κληρονομικότητα ή τον αταβισμό, όπως επίσης λέγεται, τα παιδιά μοιάζουν στον έναν από τους δυο γονείς ή και στους δύο, ή και σε και σε ένα άλλο μέλος της οικογένειας. Χάρις στην κληρονομικότητα, η μία φυλή διατηρεί ύστερα από πολλούς αιώνας ωρισμένα γνωρίσματα (οι Γερμανοί είναι λ.χ. ξανθοί, ενώ εμείς είμαστε μελαχροinoί). Αλλά εκτός των εξωτερικών αυτών γνωρισμάτων στην κληρονομικότητα περιλαμβάνονται και ιδιότητες του χαρακτήρος και της ψυχής. {...} Βλέπετε, λοιπόν, πόσο εύκολο είναι να βοηθήσετε τον Αρχηγό. Αλλά και τι συνέπειες μπορεί να έχει το να μη τον ακούσετε και για τα παιδιά σας και για όλη τη φυλή μας. Όταν εσείς έχετε γερά σώματα και γερές, ωραίες και ευγενικές ψυχές - και γι' αυτό αρκεί να ακούσετε τις φυσικές ωραιότητες της Ελληνικής ψυχής - θα έχετε όλες τις πιθανότητες τα παιδιά σας, που θα κάνετε αργότερα, όταν θα εκλέξετε το σύντροφο της ζωής σας με επίσης τις ίδιες ιδιότητες, να κληρονομήσουν από σας μόνο καλά σώματα και καλές ψυχές, και σε λίγα, σε ελάχιστα χρόνια, η φυλή μας να έχει στον κόσμο τη θέση που της πρέπει, όπως το σκέπτεται και το θέλει ο Αρχηγός.»³²⁷

Στην στήλη «Σελίδες Εκλαϊκεύσεως της Πολιτικής Επιστήμης» σε άρθρο με τίτλο «Ιδεολογία και Κατευθύνσεις εις το Νέον Κράτος» ο Γεώργιος Μαντζούφας, εκ των σημαινόντων ιδεολογικών καθοδηγητών του καθεστώτος, επιχειρεί μια εκτενή ιδεολογική ανάλυση περί της αξίας του «Νέου Κράτους» που εξυπηρετεί τα συμφέροντα του έθνους. Εξηγεί την έννοια του έθνους, της εθνικής κοινότητας, στην οποία αποδίδει βιολογικό –

³²⁷ Τσιμηνάκης, Ι. «Η πειθαρχία. Πώς την εννοεί και γιατί την θέλει ο αρχηγός», στο: *Η Νεολαία* 18 (1939), σελ. 559.

φυλετικό χαρακτήρα. Αναφέρεται στη σημασία της συλλογικότητας, σε αντιδιαστολή προς τον ατομισμό, και ομιλεί περί της υπάρξεως ελληνικής φυλής, η οποία τίθεται στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων του «Νέου Κράτους» (της 4^{ης} Αυγούστου), προσπαθώντας να προσδιορίσει τα πλαίσια του οράματος από το οποίο καλούνται να λάβουν έμπνευση για τον αγώνα τους οι αναγνώστες του περιοδικού, δηλαδή, οι νέοι της Ε.Ο.Ν..³²⁸

Η Φ.Α. παράγοντας διαμόρφωσης του χαρακτήρα και καλλιέργειας ψυχικών αρετών (αυτοπεποίθηση, καρτερικότητα, σκληρότητα, μαχητικότητα)

Τόσο στην περίπτωση του ιταλικού φασισμού, όσο και στην περίπτωση του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού, ο βασικός λόγος που δικαιολογούσε τον κυρίαρχο ρόλο της άθλησης σχετιζόταν με την βαθιά πεποίθηση για τη θετική επίδραση που θα μπορούσε η σωματική άσκηση να έχει στη διάπλαση του χαρακτήρα των νέων. Υπήρχε η προσδοκία της καλλιέργειας, μέσω της άθλησης, συγκεκριμένων ηθικών και κοινωνικών αρετών τις οποίες τα καθεστώτα απαιτούσαν να εκδηλώνουν οι πολίτες. Στην περίπτωση του μεταξικού καθεστώτος, αυτή η διάσταση της ηθικοπλαστικής ωφελιμότητας της άθλησης πρόβαλλε ως πρωταρχικής σημασίας.

Ο Κυβερνητικός Επίτροπος της Ε.Ο.Ν., Κανελλόπουλος υπογράμμιζε την αξία της παράλληλης ανάπτυξης σώματος και χαρακτήρα. Ως σκοπό της Ε.Ο.Ν. όριζε την αξιοποίηση της άθλησης για την απόδοση στο έθνος γερών, υγείων και σφριγηλών σωμάτων. Υπογράμμιζε τη σημασία της άθλησης για την ανάπτυξη της αγωνιστικής διάθεσης, αφού το καθεστώς και η πατρίδα χρειάζονταν αγωνιστές. Μιλούσε επίσης για τη μεταβολή του ελληνικού αθλητισμού σε αθλητισμό εθνικό, ο οποίος θα αποτελούσε τη βάση της μέλλουσας ακμής:

«Έτσι ερχόμαστε να εκπληρώσουμε και αυτόν τον σκοπόν της Οργανώσεως, που θέλει με τον αθλητισμό να προσφέρει στο Έθνος σώματα γερά, γεμάτα υγεία και σφρίγος. Αλλά θέλει και κάτι ακόμα. Θέλει με την άθληση να τονώσει στο υπέρτατο σημείο την αγωνιστική διάθεσι κάθε νέου και κάθε νέας και να συμβάλη με αυτήν στη δημιουργία γενεάς αγωνιστών στην ψυχή, στο σώμα, στον χαρακτήρα. Η 4^η Αυγούστου, με άλλα λόγια η Ελλάς, δεν χρειάζεται οπαδούς, θέλει ΠΙΣΤΟΥΣ, δεν χρειάζεται συμπαθείς θεατάς, θέλει ΑΓΩΝΙΣΤΑΣ, δεν χρειάζεται ανθρώπους αρρωστημένους, θέλει ακατάβλητες ψυχές και γερά κορμιά. Άλλως τε, στην επιδίωξι αυτή των αντικειμενικών σκοπών, σκοπών που δεν είναι άλλο από την πανάρχαιη και σεβασμιωτέρα των παραδόσεων του Ελληνισμού, οι Φαλαγγίται και οι Σκαπάννισες βρίσκουν μια από τις

³²⁸ Η Νεολαία 15 (1939), σελ. 494 – 495.

ωραιότερες και επωφελέστερες ψυχαγωγίες. Παράλληλα όμως εξυπηρετείται κατά τον πιο ωφέλιμο τρόπο η υπόθεση του Ελληνικού αθλητισμού, του οποίου ευρύνονται εξαιρετικά οι βάσεις και έτσι μεταβάλλεται σε πραγματικά εθνικόν αθλητισμό. Με τον τρόπο αυτό του δημιουργούνται συνθήκες εξαιρετικής αναπτύξεως και αποκτά μια από τις κυριώτερες προϋποθέσεις ακμής και την σπουδαιότερη βάσι εργασίας. Η «Εθνική Οργάνωσις της Νεολαίας» θεωρεί καθήκον της να συνεργαστή στενότερα με τους αθλητικούς οργανισμούς της Χώρας και είναι ευτυχισμένη, που μπορεί να προσφέρει στην ωραία υπόθεση του Ελληνικού αθλητισμού. Έχει δε την βεβαιότητα, ότι μεγάλοι και σπουδαίοι θα είναι οι καρποί μιας πλήρους και ευρύτατης συνεργασίας της με τις αθλητικές οργανώσεις και μια αμοιβαίας αλληλοβοήθειας για την προαγωγή και την πραγμάτωσι της Ιδέας της αθλήσεως ολοκλήρου της νέας γενεάς, για την οποία χρειάζεται έντονη και συντονισμένη προσπάθεια.»³²⁹

Το ίδιο νόημα αποδίδουν πολλές φράσεις και του ίδιου του Μεταξά για την παράλληλη ανάπτυξη σώματος και χαρακτήρα:

«Η Νεολαία είναι το μέλλον αυτής της χώρας, η οποία αναπτυσσόμενη εθνικώς με τας παραδόσεις τας τίμιας του ελληνικού λαού, αναπτυσσόμενη πλέον και εις το σώμα και εις τον χαρακτήρα, θα δημιουργήση την γενεάν εκείνην, η οποία θα διαδεχθή την παρούσαν και η οποία πλέον θ' ανυψώση την Ελλάδα εις ακόμη μεγαλύτεραν βαθμίδα ισχύος και μεγαλείου.»³³⁰

Ο Μεταξάς (όπως ο Hitler)³³¹ φαίνεται ότι απέδιδε τεράστια σημασία στο ζήτημα της διαμόρφωσης του χαρακτήρα. Ο ρόλος των πνευματικών ανθρώπων και η σημασία της διανόησης σαφώς υποβαθμίζονται. Ιδιότητες του χαρακτήρα όπως το θάρρος, η ανδρεία, η πειθαρχία και το πνεύμα αυτοθυσίας υπέρ της εθνικής κοινότητας αναγνωρίζονται ως υπέρτερες αρετές. Αναφερόμενος στην επανάσταση του '21, ο Μεταξάς δείχνει να αγνοεί εντελώς τη συμβολή των πνευματικών ανθρώπων, των εκπροσώπων, για παράδειγμα του νεοελληνικού διαφωτισμού:

«Γνωρίζετε ένα πράγμα; Ότι από εκείνους, που πολέμησανε και μας ελευθερώσανε το 1821, κανένας δεν ήτανε πνευματικός ηγέτης; Αυτό δεν το λέγω για να μειώσω την αξία της πνευματικής γενικά ασχολίας. Κάθε άλλο. Αλλά θα μου επιτραπή να πω ότι την θεωρώ δευτερεύουσα μπροστά στο πρωτεύον που είναι ο χαρακτήρ.»³³²

Επ' ευκαιρία της επετείου της 25^{ης} Μαρτίου είχε πραγματοποιηθεί παρέλαση των τμημάτων της Ε.Ο.Ν. στην Αθήνα. Διθυραμβικά τα σχόλια που μεταφέρουν οι

³²⁹ Κανελλόπουλος Αλέξανδρος: «Νέοι και Νέαι της Ε.Ο.Ν. Όλοι στους στίβους», στο: *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 225.

³³⁰ Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 10 (1939), εσωτερικό του εξωφύλλου.

³³¹ Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 42.

³³² Μεταξάς, Ιωάννης: στο: *Η Νεολαία* 14 (1939), σελ. 464.

ανταποκριτές στους αναγνώστες του περιοδικού. Τονίζεται ιδιαίτερα η μη ματαίωση της παρέλασης παρά την καταρρακτώδη βροχή και το γεγονός ότι οι φαλαγγίτες παρήλασαν κανονικά και με δυναμισμό, «*αρνηθέντες να χρησιμοποιήσουν ακόμα και αδιάβροχα*». Αυτό παρουσιάζεται ως απόδειξη της αποφασιστικότητας και του υψηλού, ακλόνητου φρονήματος και της σκληραγωγίας που είχαν επιτύχει στα πλαίσια της εκπαίδευσης της Ε.Ο.Ν..³³³ Δεν είναι σαφές αν στην παρέλαση εκείνη μετείχαν μόνο αγήματα της Ε.Ο.Ν. ή αν παράλληλα πραγματοποιήθηκε και μαθητική παρέλαση, αλλά φαίνεται ότι η καταρρακτώδης βροχή είχε δημιουργήσει μεγάλα προβλήματα στη συνοχή των αγημάτων τα οποία απέκρυψε η τότε λογοκρισία του τύπου.³³⁴

Στο έγγραφο «*Η Σωματική Αγωγή ως μέσον μορφώσεως των μελών της Ε.Ο.Ν.*», που περιέχεται στο αρχείο της Ε.Ο.Ν., παρουσιάζεται η ηθική σημασία της σωματικής αγωγής, που κρίνεται άριστο μέσο για τη διάπλαση του χαρακτήρα με την ανάπτυξη της πειθαρχίας, του αλληλοσεβασμού, της ευθύτητας και ευγενείας:

«{...} Η πειθαρχία κατά τας ασκήσεις και παρελάσεις, ή πιστή εφαρμογή των κανονισμών εις τας παιδιάς, η δημιουργία ενός περιβάλλοντος όπου θα βασιλεύση ευθύτης και η ευγενής άμιλλα με μόνην επιδίωξιν την βράβευσιν της ανωτέρας Ομάδος, θα δημιουργήσουν πλαίσιον εντός του οποίου οι Φαλαγγίται θα διαπαιδαγωγούνται αποκτώντες έξεις από τας όποιας θα εξαρτηθεί ο χαρακτήρ του Έλληνος. Οι ηττημένοι θα θεωρούνται ισάξιοι των νικητών διότι εις αυτούς οφείλουν οι νικηταί την νίκην των. Αυτοί δε θα πρέπει να αναγνωρίζουν την ανωτερότητα των αντιπάλων των, δεχόμενοι τας αποφάσεις των κριτών άνευ διαμαρτυριών, προτιθέμενοι να βελτιώσουν την τακτικήν των και διορθούντες τα σφάλματά των. Η Ε.Ο.Ν. διοργανούσα αγώνας δημιουργεί τας αναγκαίας ευκαιρίας εξασκήσεως τόσον των σωματικών ικανοτήτων όσον και των ψυχικών και διανοητικών προσόντων των μελών της. {...}»³³⁵

Η διαμόρφωση του χαρακτήρα και η συνειδητοποίηση ήταν άλλωστε ο κυριότερος στόχος στον οποίο απέβλεπε η όλη εκπαιδευτική διαδικασία που προσδοκάτο να συντελεστεί στα πλαίσια της Ε.Ο.Ν.. Η συνειδητοποίηση θα ήταν η γέφυρα που θα οδηγούσε στη διάπλαση ενός νέου τύπου ανθρώπου με ηγετικά χαρακτηριστικά:

«{...} Γι' αυτό φωνάζει ο Αρχηγός στις τάξεις των νέων για συνειδητοποίηση. {...} Η απαίτηση αυτή του Αρχηγού από τους νέους θα διαμορφώσει το νέο γένος, τον νέον τύπον ανθρώπου με την συνείδησι της ευθύνης για κάθε τους πράξι, ένα γένος που θα

³³³ *Η Νεολαία* 26 (1939), σελ. 815.

³³⁴ Βλέπε σχετικά στη στήλη του «Ιού» της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία*, της 29/10/1995.

³³⁵ «*Η Σωματική Αγωγή ως μέσον μορφώσεως των μελών της Ε.Ο.Ν.*», στα: Γ.Α.Κ., Φ. 27, α.α. 046.

έχει γράψει πάνω στη σημαία του το θάρρος για πράξι, το φανατισμό για την αλήθεια, την απόφασι για δημιουργία και τον ενθουσιασμό για κάθε μεγάλο.»³³⁶

Τάσεις αναβάθμισης της αθλητικής δραστηριότητας των κοριτσιών με έμφαση στη φυσική αγωγή και τη στρατιωτική εκπαίδευση

Στα τρία εξεταζόμενα εθνικιστικά – ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου παρατηρούνται παραπλήσιες τάσεις αναβάθμισης, ποσοτικής και ποιοτικής, της συμμετοχής των κοριτσιών σε αθλητικές δραστηριότητες, ακόμα και στα στρατιωτικού τύπου γυμνάσια, που αποτελούσαν μέρος του προγράμματος εκπαίδευσης των καθεστωτικών νεολαίων. Στην περίπτωση του μεταξικού καθεστώτος, αν και το κυρίαρχο πρότυπο παρέμενε ο άνδρας – στρατιώτης – πολεμιστής και η γυναίκα – μητέρα – νοικοκυρά, η άθληση, ωστόσο, κρίνονταν απαραίτητη, όπως για τους άνδρες έτσι και για τις γυναίκες, προκειμένου να εξασφαλιστεί και γι' αυτές η σωματική υγεία που θα τις επιτρέψει να γεννούν υγιή παιδιά και θα παράσχει το ηθικό σθένος για την ανατροφή πραγματικών μαχητών.

Πολλές σελίδες του περιοδικού *Η Νεολαία* ήταν αφιερωμένες στα κορίτσια, αφού, και τα κορίτσια εντάσσονταν στην Ε.Ο.Ν. όπως ακριβώς και τα αγόρια, αποτελώντας συνολικά περίπου το 1/3 των μελών της οργάνωσης. Η απευθυνόμενη στα θηλυκού γένους μέλη της Ε.Ο.Ν., αρθρογραφία, διαπνέεται από την ίδια περίπου τάση που παρατηρείται την ίδια εποχή στην Ε/Σ Γερμανία και τη φασιστική Ιταλία. Διαφαίνεται, δηλαδή - σε επίπεδο προθέσεων, τουλάχιστον - προσπάθεια μύησης σε μια στάση ζωής με κυρίαρχα στοιχεία τη σκληραγωγία, την πειθαρχία και την αθλητικότητα (μπορεί να θεωρηθεί το ριζοσπαστικό, πρωτοποριακό στοιχείο). Διακρίνεται, όμως και η ταυτόχρονη προσπάθεια επίδειξης σεβασμού για τον παραδοσιακό ρόλο της μητρότητας, ο οποίος εξυψώνεται και περιβάλλεται από ιερότητα (μπορεί να θεωρηθεί το κάπως πιο παραδοσιακό, συντηρητικό στοιχείο).

Η Σίτσα Καραϊσκάκη, κεντρική αρθρογράφος του περιοδικού και βασική ιδεολογική καθοδηγήτρια του καθεστώτος φαίνεται να επωμίζεται ρόλο μέντορα των νεαρών φαλαγγιτισσών τις οποίες προσπαθεί να νουθετήσει, να εμπνεύσει και να εμπυχώσει με την τακτική αρθρογραφία της. Στο άρθρο «Πράξεις και όχι λόγια», γράφει με μεγάλη αμεσότητα στις φαλαγγίτισσες - αναγνώστριές της, στις οποίες επανειλημμένα απευθύνεται με την προσφώνηση «Νέο κορίτσι»:

³³⁶ Καραϊσκάκη, Σίτσα: «Συνειδητοποίηση», στο: *Η Νεολαία* 26 (1939), σελ. 811.

«Νέο κορίτσι! Μπήκες στη σειρά μιας οργάνωσης, που η φωνή του Αρχηγού σε κάλεσε στις τάξεις της. Ήρτες σαν σ' ένα προσκύνημα, γιατί δεν θέλεις να μείνης παραμερισμένη, δεν θέλεις να μη βρεθείς κάτω από τη σημαία που ξεδιπλώνεται πάνω από τη Νεολαία σαν σκεπή και σαν στοργή. Ήρτες γιατί η συντροφικότητα και η νέα αυτή αποστολή σου φάνηκε πιο πολύτιμη από τα παιχνίδια σου και τις φλυαρίες. Ήρτες γιατί ένοιωσες πώς και η δική σου ζωή θα γεμίσει μ' ένα μεγάλο καθήκον, με μιάν ιερή υποχρέωση! Νέο κορίτσι! Πρέπει οργανικά να βλαστήσης με την ομάδα σου, φέρεις το ίδιο φόρεμα, τραβάς τον ίδιο δρόμο, ακούς το ίδιο μάθημα, προετοιμάζεσαι με πολλά άλλα κορίτσια για ό,τι από σένα θα ζητήσει η Πατρίδα και η Κοινωνία αργότερα. Ξέρεις πως όλα τα μεγάλα έγιναν τα τελευταία χρόνια από τον Μεγάλον Αρχηγό που σε εκάλεσε.{...}.»

Και αφού πλέκει το εγκώμιο του Αρχηγού Μεταξά, συνεχίζει:

«Νέο κορίτσι! Οι μέρες σου είναι μοναδικές, ιστορικές! Ούτε η μάμμη σου, ούτε η μητέρα σου είδε νέο κορίτσι τέτοιες μέρες. Ήταν κλεισμένη στο σπίτι χωρίς να βρεθεί κανείς να της αναλύση και να κάνει γνωστή τη μεγάλη της αποστολή. Η χαρά της ήταν μικρή, η αγαλλίασή της δεν έφθανε ως τον ουρανό. Κανείς δεν της είχε δώσει τη μεγάλη τιμή, που σε σένα δίνει σήμερα ο Αρχηγός. Κανείς δεν την τίναξε από τη μούχλα των συλλογισμών της, κανείς δεν της είπε: «Νέο κορίτσι, θα εργασθείς και συ για την αναδημιουργία ενός Έθνους!». Από τον καιρό της σπαρτιατικής εποχής - πάνε 3000 χρόνια - μόνο τώρα ξετινάχτηκε η ψυχή της κόρης για τέτοια πράγματα. Δεν μπορείς να γίνεις τόζο, που φέρει το μεγάλο γεφύρι, δεν μπορείς να έχεις ως τέκνα σου τους Γράκχους όταν δεν ατσαλώσεις το κορμί σου, όταν δεν ανοίξεις την ψυχή σου στις μεγάλες αξίες τις εθνικές και κοινωνικές, όταν τέλος δεν καταλάβεις τον προορισμό σου ως κόρη, ως γυναίκα, ως μητέρα.»³³⁷

Η τελευταίες φράσεις αποτυπώνουν πολύ χαρακτηριστικά τις θεμελιώδεις αντιλήψεις του μεταξικού καθεστώτος για την γυναίκα: γερή, υγιή και γυμνασμένη, προκειμένου να ανταπεξέλθει με τον καλύτερο τρόπο στην μεγάλη της εθνική αποστολή, σύμφυτη με τον ρόλο της μητρότητας. Για την ταύτιση των αντιλήψεων και του ιδίου του Μεταξά σχετικά με το ρόλο και την αποστολή της γυναίκας στο Κράτος, δεν πρέπει να υπάρχει καμία αμφιβολία:

«Μεγάλος ο προορισμός και σας των γυναικών. Θα μου πείτε ποιος είναι αυτός ο προορισμός. Βέβαια θα γίνετε μια μέρα μητέρες. Και η μητέρα είναι ο στύλος του σπιτιού. Από αυτήν εξαρτάται η υγεία και η τύχη του παιδιού, του μέλλοντος πολίτου,

³³⁷ Καραϊσκάκη, Σίτσα: «Πράξεις και όχι λόγια», στο: *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 240.

της μελλούσης γενεάς. {...} Αυτή είναι η καταδίκη της γυναίκας, αλλά και το αιώνιον μεγαλείον της.»³³⁸

Η Ε.Ο.Ν. περιελάμβανε στους κόλπους της τόσο αγόρια, όσο και κορίτσια (τις φαλαγγίτισσες και τις σκαπάνισσες). Κατά τρόπο ανάλογο με τα ιταλικά και γερμανικά πρότυπα, η αγωγή των κοριτσιών - μελών της Ε.Ο.Ν. ήταν προσανατολισμένη στην προετοιμασία τους για την άσκηση του μελλοντικού τους ρόλου ως σωστών συζύγων και μητέρων, σύμφωνα με τα παραδοσιακά πρότυπα, παράλληλα όμως, η προβλεπόμενη εκπαίδευση δεν διέφερε ουσιαστικά από των αγοριών. Ενδεικτικά της πρώτης τάσης είναι πολλά άρθρα του περιοδικού *Η Νεολαία* που περιλαμβάνονται στην τακτική στήλη «Η Σελίς των Κοριτσιών». Και μόνον οι τίτλοι των περισσότερων από τα άρθρα είναι εύγλωττοι και χαρακτηριστικοί όπως π.χ. «Το νοικοκυριό ως παράγων ευημερίας του έθνους».³³⁹ Ενδεικτικές της δεύτερης τάσης είναι ανακοινώσεις διαταγών που γνωστοποιούνται μέσω του περιοδικού όπως π.χ. «Μια ωραία ημερήσια διαταγή της υποδιοικήσεως θηλέων Αθηνών» στην οποία η νέα υποδιοικήτρια θηλέων της Ε.Ο.Ν., απευθυνόμενη προς τα μέλη επ' ευκαιρία της ανάληψης των νέων καθηκόντων της, τονίζει μεταξύ άλλων τα εξής:

«{...} Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ανέθεσε σε όλες μας ωρισμένα καθήκοντα, ωρισμένες υποχρεώσεις. Εχάραξε την αποστολήν μας, η οποία προϋποθέτει τα εξής: α) Πίστιν και αφοσίωσιν εις τον ΒΑΣΙΛΕΑ, τον ΑΡΧΗΓΟΝ και το εξ αυτών δημιουργηθέν Κράτος της 4^{ης} Αυγούστου. β) Συνειδητήν και αυστηράν πειθαρχίαν εις όλους τους ιεραρχικώς ανωτέρους μας. γ) Αρμονικήν συνεργασίαν των βαθμοφόρων μετά των Φαλαγγιτισσών. δ) Αλληλεγγύην τόσον εντός της Οργανώσεως, όσον και εις την Κοινωνίαν μεταξύ μας. {...} Η πίστις, η πειθαρχία και η αυτοπεποιθήσις πρέπει να καλλιεργηθούν στις ψυχές μας, εκ παραλλήλου με την μαχητικήν μας κατάρτιση. Όταν προχωρούμε στο έργο μας με θάρρος και με σύνεσιν υπό την εμπνευσμένην καθοδήγησιν των ιεραρχικώς ανωτέρων μας, θα γίνωμε αντάξιες των προσδοκιών του ΑΡΧΗΓΟΥ και θα συντελέσωμεν και μείς εις την εδραίωσιν του Κράτους της 4^{ης} Αυγούστου, εις την επικράτησιν των εθνικών ιδεωδών και την δημιουργίαν του Γ' Ελληνικού πολιτισμού. - Η ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΤΡΙΑ.»³⁴⁰

Στις γραμμές του ανωτέρω κειμένου εκτός του ορισμού του πλαισίου λειτουργίας και εκπαίδευσης των κοριτσιών στην Ε.Ο.Ν., συμπυκνώνονται οι βασικοί ιδεολογικοί άξονες του καθεστώτος, όπως έχουν προσδιοριστεί από τους περισσότερους μελετητές, δηλαδή, η αρχή του αρχηγού (εκφραζόμενη ως πίστη, αφοσίωση και λατρεία προς την διττή ηγεσία

³³⁸ Μεταξάς, στο: *Η Νεολαία* 7 (1938), σελ. 246.

³³⁹ *Η Νεολαία* 5 (1938), σελ. 165.

³⁴⁰ Η Υποδιοικήτρια: «Μια ωραία ημερήσια διαταγή της υποδιοικήσεως θηλέων Αθηνών», στο: *Η Νεολαία* 5 (1938), σελ. 168.

του κράτους, τον βασιλιά και τον αρχηγό της 4^{ης} Αυγούστου - Μεταξά), η αρχή της ιεραρχίας στην οργάνωση και διοίκηση, ο εθνικισμός (εκδηλούμενος με την μορφή της πίστης στο όραμα του Γ' Ελληνικού πολιτισμού), ο κρατικός κορπορατισμός³⁴¹ και το κοινοτικό πνεύμα. Αποκαλύπτεται επίσης η απαίτηση επίδειξης μαχητικού πνεύματος όχι μόνον από τους άνδρες αλλά και από τις γυναίκες - μέλη της Ε.Ο.Ν..

Παρατηρώντας επίσης το «Γενικόν Πρόγραμμα Εκπαιδεύσεως» (της Ε.Ο.Ν.) γίνεται αντιληπτή η έμφαση που δίδονταν σε κάθε μια από τις αθλητικές δραστηριότητες καθώς και η ισότιμη σχέση αγοριών και κοριτσιών στην εκπαιδευτική διαδικασία, ακόμα και όσον αφορά την ενασχόληση με αγωνίσματα που ήταν στενότερα συνδεδεμένα με την στρατιωτική υπηρεσία, όπως π.χ. η σκοποβολή.³⁴²

Το έργο των γυμναστών στα σχολεία και στην Ε.Ο.Ν.

Ήδη από το πρώτο διάστημα της εγαθίδρυσής του, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου φανέρωσε τις διαθέσεις του για την εφαρμογή πνεύματος στρατιωτικής πειθαρχίας στη νεολαία, το οποίο θα έπρεπε να εμπεδωθεί στο σχολείο μέσω, κυρίως, του μαθήματος της γυμναστικής. Στις 5 Νοεμβρίου του 1936 εστάλη από τον «Γενικόν Επιθεωρητήν της Γυμναστικής» Ευάγγελο Παυλίνη, εγκύκλιος προς τους διευθυντές και τους γυμναστές των σχολείων μέσης εκπαίδευσης, «διά τής οποίας υποδεικνύει τί μέτρα πρέπει νά ληφθώσιν διά τήν εμπέδωσιν τής τάξεως καί τής πειθαρχίας εις τό σχολείον». Καθώς σημειώνει με έντονο ύφος γραφής ο γενικός επιθεωρητής της γυμναστικής:

«{...} Ένα όμως εκ των σκοπομένων της γυμναστικής είναι η εμβολή εις τας ψυχάς των μαθητών του αισθήματος της τάξεως και της πειθαρχίας. Μεταξύ των άλλων δέον δια της γυμναστικής να επιτευχθεί όπως ο μαθητής δύναται να θεωρεί εαυτόν ως μέρος ενός συνόλου, υπέρ του οποίου να θυσιάζει το ατομικόν του συμφέρον. Όταν το σχολείον εμφανίζεται παρατεταγμένον και παρελάνον έχει συμφέρον να εμφανιστή κατά τον καλύτερον τρόπον και υπέρ του συμφέροντος αυτού του σχολείου πρέπει ο μαθητής να είναι πρόθυμος να προσφέρει εαυτόν θυσιάζων τας αδυναμίας του. {...} Δια ταύτα εφιστώμεν την προσοχήν των κ.κ. γυμναστών και γυμναστριών επί του ζητήματος τούτου και παραγγέλλομεν αυτοίς, όπως οργανώσει έκαστος το σχολείον του κατά το στρατιωτικόν πρότυπον, εις λόχον ή περισσότερους λόχους αναλόγως του αριθμού των μαθητών. {...} Εννοείται ότι τα γυμνάσια λόχου δεν θα γίνονται κατά τας συνήθεις

³⁴¹ Ο όρος κορπορατισμός (εκ του λατινικού corpus = σώμα) αποδίδει το ίδιο περίπου νόημα με τον όρο οργανικισμός και αναφέρεται στην αντίληψη περί του κράτους ως συνόλου μελών τα οποία επιτελώντας διαφορετικές λειτουργίες συνεργάζονται για τη λειτουργία του κοινωνικού σώματος ως ενιαίου συνόλου.

³⁴² «Γενικόν Πρόγραμμα Εκπαιδεύσεως Δια Σκαπανείς/νισσας, Φαλαγγίτας/τίσσας», στα: Γ.Α.Κ., Φ. 27, α.α. 034.

ώρας της γυμναστικής, αλλά κατά τα απογεύματα. {...} Ας προσπαθήσουν λοιπόν οι κ.κ. γυμνασταί, συν τοις άλλοις, να φρονηματίσουν τους μαθητάς των. Ας τους καταστήσουν υπερηφάνους δια την ηλικίαν των και δια την ελληνικήν καταγωγήν των.»³⁴³

Γίνεται, εμμέσως πλήν σαφώς, αντιληπτή η μεγάλη έμφαση που δίδονταν στην πρακτική των παρελάσεων που αποτελούσαν την πιο ορατή εκδήλωση της επιβολής στρατιωτικού πνεύματος στην εκπαίδευση. Ο θεσμός των μαθητικών παρελάσεων δεν αποτελούσε βέβαια καινοτομία του μεταξικού καθεστώτος. Αν και οι παρελάσεις προϋπήρχαν στην Ελλάδα ως θεσμός, κατά τη μεταξική περίοδο δόθηκε σ' αυτές μεγαλύτερη έμφαση. Ήδη το Νοέμβριο του 1936, μόλις τρεις μήνες δηλαδή μετά την επιβολή του καθεστώτος, δίνονται οδηγίες για πιο αυστηρή επίβλεψη της πειθαρχίας κατά την παρέλαση μαθητικών αγημάτων, μια που η απόδοση κατά τις τελευταίες παρελάσεις είχε κριθεί μη ικανοποιητική. Δεν είναι επίσης σαφές αν οι διακηρύξεις του καθεστώτος για αναβάθμιση της σωματικής αγωγής και της άθλησης απέκτησαν πρακτικό αντίκρυσμα και σε επίπεδο αύξησης των ωρών του μαθήματος της σωματικής αγωγής στο εβδομαδιαίο πρόγραμμα των σχολείων. Ο Αγγελής αναφέρει ότι οι σημαντικότερες επεμβάσεις της μεταξικής κυβέρνησης στο σχολικό πρόγραμμα ήταν η αναβάθμιση της γυμναστικής σε πρωτεύον μάθημα, δίχως να αναφέρει αν αυτή η αναβάθμιση συνοδεύτηκε από αύξηση και των εβδομαδιαίων ωρών διδασκαλίας. Αναφέρει όμως ότι στην Ιταλία και τη Γερμανία είχαν γίνει, κατά την ίδια περίοδο, ανάλογες κινήσεις που αύξησαν το χρόνο διδασκαλίας της γυμναστικής στο 15% της συνολικής σχολικής απασχόλησης.³⁴⁴ Αναφέρει επίσης κάποια στοιχεία που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο Μεταξάς αντέγραψε σε πολλά σημεία την πολιτική του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος στον τομέα της παιδείας και ειδικότερα στον τομέα της γυμναστικής. Αναφέρει δε τον Τσιρίμπα ως στέλεχος του καθεστώτος που ήταν στραμμένο προς το φασιστικό πρότυπο, ο οποίος, αν και αρχικά ασκούσε μεγάλη επιρροή, τελικά δεν κατάφερε να επιβάλει τις απόψεις του, καθώς απομακρύνθηκε από το υπουργείο παιδείας το Νοέμβριο του 1938.³⁴⁵

Όμως ακόμα και αν δεν υπήρξε τυπική αύξηση των αφιερωμένων στη σωματική αγωγή ωρών, στα πλαίσια του επίσημου ωρολόγιου προγράμματος του σχολείου, η πλειονότητα των νέων, μετέχοντας, σχεδόν υποχρεωτικά, στις απογευματινές εξωσχολικές

³⁴³ Παυλίνης, Ευάγγελος: «Εγκύκλιος προς τους κ.κ. διευθυντάς των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και τους κ.κ. γυμναστές και γυμναστρίδες», στο: *Ελληνική Αγωγή* 11 (Αύγουστος – Νοέμβριος 1936), σελ. 252 – 253.

³⁴⁴ Αγγελής: *Μαθήματα*, σελ 146.

³⁴⁵ Αγγελής: *Μαθήματα*, σελ 133.

δραστηριότητες της Ε.Ο.Ν., στις οποίες κυριαρχούσαν οι αθλητικές δραστηριότητες, είχε, στην πράξη, μεγάλη συνολική αύξηση του χρόνου σωματικής άσκησης.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει μια εγκύκλιος της «διευθύνσεως σωματικής αγωγής» του «Υπουργείου θρησκευμάτων και εθνικής παιδείας» της 10^{ης} Νοεμβρίου 1939, με τίτλο: «Περί του έργου των γυμναστών και γυμναστριών εις την Εθνικήν Οργάνωσιν της Νεολαίας».³⁴⁶ Παρουσιάζει ενδιαφέρον επειδή συνοψίζει την εικόνα για την ειδική φροντίδα που επέδειξε το καθεστώς Μεταξά στον τομέα της άθλησης ως βάση του εκπαιδευτικού έργου της Ε.Ο.Ν.. Την εγκύκλιο αυτή ο υφυπουργός Σπέντζας την είχε διαβιβάσει στους «Γενικούς επιθεωρητάς» και τους «Διευθυντάς των σχολείων μέσης εκπαιδεύσεως του κράτους», καλώντας τους να ενισχύσουν τους γυμναστές και τις γυμνάστριες «παντοιοτρόπως, διά την εκτέλεσιν του έργου των». Η εγκύκλιος που απευθύνεται «προς τους κ.κ. Γυμναστάς και Γυμναστρίας του Κράτους», ξεκινά με μια φράση του Μεταξά: «Εύχομαι να γίνουν όλοι οι νέοι Έλληνες με σώματα άλκιμα και χαρακτήρες δυνατούς, ποτισμένοι με τα ιδανικά του Νέου Εθνικού μας Κράτους». Η φράση αυτή του Μεταξά αντανακλά τις φιλοδοξίες του καθεστώτος να εμποτίσει τους νέους με την καθεστωτική ιδεολογία, δίδοντας έμφαση στην σωματική ενδυνάμωση και τη σφυρηλάτηση του χαρακτήρα τους. Ο υφυπουργός, στη συνέχεια της εγκυκλίου, επισημαίνει ότι: «οι λόγοι του Εθνικού μας κυβερνήτου χαρακτηρίζουν με Σπαρτιατικήν λιτότητα φράσεως, ολόκληρον το τεράστιον έργον των γυμναστών και γυμναστριών και το πλαίσιον εντός του οποίου θ' αναπτυχθή η δράσις του γυμναστικού κλάδου». Μεταξύ των κατευθύνσεων που περιέχονται στην εγκύκλιο αυτή, ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια σύνδεσης με την αρχαία ελληνική αθλητική παράδοση: «Να γίνουν όλοι οι Έλληνες γεροί και δυνατοί, τίμιοι, ηθικοί, φιλόπονοι, ενθουσιώδεις και σύμμετροι, να γίνουν εις την πραγματικότητα 'καλοί κ' αγαθοί', όπως τους εφαντάζοντο και επεδίωκον να τους δημιουργήσουν οι αρχαίοι μας πρόγονοι, από τους οποίους οι λαοί λαμβάνουν και σήμερον ακόμη διδάγματα». Με πηγή έμπνευσης τις παραδόσεις του αρχαίου ελληνισμού, το καθεστώς φιλοδοξούσε να δημιουργήσει έναν νέο πολιτισμό, τον λεγόμενο «Γ' Ελληνικό πολιτισμό». Αυτές τις προσπάθειές του το καθεστώς τις στήριζε αποκλειστικά στους νέους. Ο Μεταξάς δημιούργησε την Ε.Ο.Ν., με στόχο να αποτελέσει τον φορέα εκείνο μέσω του οποίου, με τρόπο απολύτως ελεγχόμενο από το καθεστώς, θα προέκυπτε μια νέα γενιά σύμφωνα με τα ιδεώδη του δικτάτορα:

³⁴⁶ «Περί του έργου των γυμναστών και γυμναστριών εις την Εθνικήν Οργάνωσιν της Νεολαίας», στα Γ.Α.Κ., Φ. 14. α.α. 065, σελ. 1 – 3.

«Ο Αρχηγός του Νέου Κράτους ευθύς από της πρώτης ημέρας της εξορμήσεώς του διά την δημιουργίαν του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού, από της ιστορικής ημέρας της Εθνοσωτηρίου 4^{ης} Αυγούστου 1936, απετάθη προς τους νέους. {...} Η Εθνική Οργάνωσις της Νεολαίας, είναι η ψυχή του Έθνους, η καρδιά του Αρχηγού. Επ' αυτής στηρίζει ο Μέγας Κυβερνήτης τας ελπίδας του δια μίαν ισχυράν Πατρίδα, επ' αυτής και δι' αυτής θεμελιώνει το μέλλον της Ελλάδος μας.»

Η φυσική αγωγή ως εκπαιδευτικός τομέας αποτελούσε το βασικό μοχλό διαμόρφωσης των νέων σύμφωνα με τις επιταγές του καθεστώτος. Η φυσική αγωγή αναγνωριζόταν ως υψίστης σημασίας τόσο λόγω της θετικής επίδρασης της στη διάπλαση των σωμάτων, όσο και για την ηθικοπλαστική της επίδραση. Για το λόγο αυτό οι γυμναστές αναβαθμίζονταν. Εξαίρεται ο ρόλος τους, γίνονται περιζήτητοι, χαρακτηρίζονται ως οι φυσικοί αρχηγοί και καθοδηγητές της νεολαίας:

«Οι γυμνασταί και αι γυμνάστριαι είμεθα οι φυσικοί αρχηγοί των νέων και νεανίδων, οι καθοδηγηταί και οι αρχηγοί των. Ημείς μεριμνώμεν δια την σωματικήν αγωγήν της μαθητικής νεολαίας. Αλλά το Έθνος δεν αποτελεί μόνον η νεότης του σχολείου. Ο Αρχηγός απετάθη και προς την εκτός του σχολείου νεότητα. Τα παιδιά και τα κορίτσια που εργάζονται έχουν περισσότερον την ανάγκη μας. Χρειάζονται ενίσχυσιν, κατεύθυνσιν, άσκησιν. Πρέπει να ποτισθούν με υψηλά φρονήματα, να εμπνευσθούν την πειθαρχίαν και την τάξιν. Τα εκτός του σχολείου παιδιά και τα κορίτσια πρέπει να τυχουν της φροντίδος μας και της στοργής μας. Άλλοτε κανείς δεν ενδιέφερετο δι' αυτά. Τώρα το Κράτος δια της Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας μας δίδει τα μέσα να εκπληρώσουμε τον μεγάλον προορισμόν μας. Αφού ημείς είμεθα οι φυσικοί Αρχηγοί και καθοδηγηταί της νεότητος, ας ταχθώμεν υπό τας αναπεπταμένας σημαίας της Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας, στελέχη ενθουσιώδη και κατηρτισμένα και ας ενισχύσωμεν με όλας μας τας δυνάμεις την Εθνικήν υπόθεσιν της οργανώσεως {...} Μέσα εις τας νεανικάς φάλαγγας, είναι η θέσις μας. Θα γυμνάσωμεν τους φαλαγγίτας και τας φαλαγγίτισσας, θα ασκήσωμεν τα σώματά των, αλλά και θα φρονηματίσωμεν τας ψυχάς των με τα Εθνικά ιδεώδη και με τας αρχάς του Νέου Εθνικού μας Κράτους. Θα δημιουργήσωμεν σώματα αρμονικά, καλοφτιαγμένα, σκληραγωγημένα και δυνατά. Θα δημιουργήσωμεν ανθρώπους με πολιτισμόν, με ευγένειαν, ανδρισμόν, αξιοπρέπειαν, φιλοφροσύνην, ψυχάς με φρόνημα, ανθρώπους ικανούς να βοηθήσουν τον εαυτόν τους αλλά και τους άλλους και να θυσιασθούν δια την Πατρίδαν τους. Βέβαιος εκ των προτέρων ότι τας σκέψεις μου και τας πεποιθήσεις μου ταύτας τας συμμερίζεσθε άπαντες οι συνεργάται μου γυμνασταί και γυμνάστριαι πιστεύω ακραδάντως ότι θα γίνετε ενθουσιώδεις εργάται της Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας και ότι, όπως μέχρι

τούδε, θα εκπληρώσητε το καθήκον σας μετ' ενθουσιασμού και αυταπαρνήσεως με το ενθουσιώδες σύνθημα 'Εμπρός για μια Ελλάδα Νέα'.»³⁴⁷

Οι γυμναστές και οι γυμνάστριες καλούνταν λοιπόν να συνεργαστούν με το καθεστώς, ανταποκρινόμενοι σ' αυτό που περιγράφεται ως φυσικός ρόλος τους και να συνδράμουν με ζήλο στην προσπάθεια εκπλήρωσης των σκοπών της Ε.Ο.Ν..

Κατά τις εργασίες του Β' συνεδρίου Περιφερειακών Διοικητών της Ε.Ο.Ν., έγγραφο - εισήγηση του Ε' τμήματος του 2^{ου} γραφείου της Ε.Ο.Ν.³⁴⁸ αναφέρει ότι «Σκοπός του Ε' τμήματος του ΙΙ γραφείου είναι η προαγωγή της Σωματικής Αγωγής μεταξύ των μελών της Ε.Ο.Ν. και ειδικώς, η διάδοσις της γυμναστικής και κάθε άλλης συναφούς δράσεως, ως και η δημιουργία εκπαιδευτών ικανών να αναπληρώσουν τους Γυμναστές εν μέρει». Ως σκοπό της Σωματικής Αγωγής προσδιορίζει την «ανάπτυξιν των μελών από σωματικής, διανοητικής και ψυχικής απόψεως.» Όπως τονίζεται ξεκάθαρα η σωματική αγωγή κατέχει πλεονεκτική θέση στο μορφωτικό πρόγραμμα της Ε.Ο.Ν.:

«Η Σωματική Αγωγή κατέχει πλεονεκτικήν θέσιν εις το μορφωτικόν πρόγραμμα της Ε.Ο.Ν., διότι μόνον εις τας δράσεις του Αθλητικού ή εν γένει του προγράμματος Σ.Α. ο φαλαγγίτης συμμετέχει τόσον σωματικώς, όσον διανοητικώς και ψυχικώς.»

Λόγω της δεσπόζουσας θέσης της Σ.Α. στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Ε.Ο.Ν. και της προκύπτουσας ανάγκης μεγάλου αριθμού εκπαιδευτών, στην εισήγηση διατυπώνεται η πρόθεση αξιοποίησης των γυμναστών για την εκπαίδευση βαθμοφόρων της Ε.Ο.Ν. ως βοηθών τους, στην εκτέλεση των καθηκόντων εφαρμογής του προγράμματος σωματικής αγωγής (Σ.Α.) στα υπόλοιπα μέλη της Ε.Ο.Ν.:

«Διά την επίτευξιν του σκοπού της Οργανώσεως και την εφαρμογήν του προγράμματος απαιτούνται άτομα πεπαιδευμένα ειδικώς. Εκτός από τους Γυμναστές οι οποίοι δεν επαρκούν εις την εκγύμνασιν των μελών της Ε.Ο.Ν., χρειαζόμεθα μέγα αριθμόν βαθμοφόρων, οι όποιοι να δύνανται να αντικαταστήσουν τους γυμναστές εν μέρει εις την εφαρμογήν του προγράμματος της Σ.Α. Είναι αυτονόητον οτι εις γυμναστής δεν δύνανται να εκπαιδεύση παρά ένα ώρισμένον αριθμόν Φαλαγγιτών. Εάν λάβωμεν υπ' όψει ότι υπάρχουν περί τους 800.000 Φαλαγγιτών, χρειαζόμεθα 4.000 Γυμναστές, εάν υποθέσωμεν οτι έκαστος γυμναστής φροντίξη διά την εκγύμνασιν 200 Φαλαγγιτών. {...} Διά τούτο εις κάθε Υποδιοίκησιν οι Γυμνασταί οφείλουν να εκλέξουν μεταξύ των μελών της Ε.Ο.Ν. βαθμοφόρους η Φαλαγγίτας, οί οποίοι να αναλάβουν την εφαρμογήν μέρους του προγράμματος Σ.Α. Διά του τρόπου αυτού ο Γυμναστής

³⁴⁷ «Περί του έργου των γυμναστών και γυμναστριών εις την Εθνικήν Οργάνωσιν της Νεολαίας», στα Γ.Α.Κ., Φ. 14, α.α. 065, σελ. 1 – 3.

³⁴⁸ Β' Συνεδρίον Περιφερειακών Διοικητών 1940/Ε' - Εισήγησις ΙΙου γραφείου τμήμα Ε', στα: Γ.Α.Κ., Φ. 26.

απαλλάσσεται μέρους των φροντίδων του προγράμματος αναθέτων εις βαθμοφόρους διαφόρους δράσεις αναλόγως των ικανοτήτων των. Θέματα τα οποία δύνανται να διδαχθούν από βαθμοφόρους κυριώτερα είναι το βάδισμα, αι παιδιαί και αι ελεύθεραι ασκήσεις.»

Πληροφορούμαστε μάλιστα την έκδοση δυο ειδικών εκπαιδευτικών εγχειριδίων ως βοηθητικών μέσων για την επίτευξη των σκοπών της Σ.Α., με τίτλους: «*Μαθήματα Σωματικής Αγωγής*» και «*Θεμελιώδεις Ελεύθεραι Ρυθμικαί Ασκήσεις*».

Μεταξύ των επιμέρους αντικειμένων της Σ.Α. περιλαμβάνονταν και οι λεγόμενες γυμναστικές επιδείξεις, η αξία των οποίων δικαιολογούνταν με τα εξής επιχειρήματα:

«Ὅ,τι είναι οι αγώνες δια τον αθλητισμόν είναι αι Γυμναστικαί επιδείξεις δια την γυμναστικήν. Ο μέγας αριθμός φαλαγγιτών η φαλαγγιτισσών, ο οποίος χρειάζεται δια μίαν επίδειξιν όπου ο όγκος καλύπτει την τυχόν ατελή εκτέλεσιν μιας ασκήσεως εκ μέρους τινών βοηθεί πολλούς φαλαγγίτας εις το να ικανοποιήσουν το ενδιαφέρον των δια την γυμναστικήν. Δια των επιδείξεων προάγεται ούτω και το ομαδικόν πνεύμα εκτός από τα τόσα αλλά ενεργήματα διανοητικά και παιδαγωγικά, τα οποία προσφέρουν.»

Ούτε όμως και οι ομαδικές αθλητικές δραστηριότητες, τα παιχνίδια και οι αθλοπαιδιές έμεναν εκτός του προγράμματος Σ.Α. της Ε.Ο.Ν.. Και αυτά τα αντικείμενα κρίνονταν σημαντικά λόγω της καλλιέργειας πνεύματος ομαδικότητας και συνεργασίας, αρετές που θεωρούνταν από το καθεστώς άκρως σημαντικές για τη διάπλαση των φαλαγγιτών:

«Είς άλλος παράγων, ο οποίος πρέπει να χαρακτηρίζει το πρόγραμμα Σ.Α. της Ε.Ο.Ν, είναι αι παιδιαί. Αφθονία παιδιών σημαίνει πολλαπλασιασμόν των ευκαιριών προς συνεργασίαν, όταν το περιβάλλον το οποίον θα δημιουργήσωμεν θα προϋποθέτει την τήρησιν των κανονισμών, τον σεβασμόν των αντιπάλων και εν γένει την επίδειξιν καλού αθλητικού πνεύματος. Και εις την κατεύθυνσιν αυτήν αι προσπάθειαι της Κ.Α. δι' άλλων τμημάτων ανταπεκρίθησαν ικανοποιητικώς, υπάρχει πάντως χώρος προς βελτίωσιν της επιδόσεως των Φαλαγγιτών εις τας παιδιάς, ιδιαιτέρως δε εις τας ομαδικάς τοιαύτας.»³⁴⁹

Σημαντικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι την ίδια ακριβώς δομή είχε το πρόγραμμα εκπαίδευσης τόσο των σκαπανέων και των φαλαγγιτών, όσο και των σκαπανισσών και των φαλαγγιτισσών. Και τα κορίτσια, δηλαδή, συμμετείχαν εξ ίσου σε όλες τις αθλητικές δραστηριότητες, μεταξύ των οποίων και σε ακραιφνώς στρατιωτικές. Το μοναδικό επιπλέον αντικείμενο που περιλάμβανε το πρόγραμμα εκπαίδευσης των

³⁴⁹ Β' Συνεδριόν Περιφερειακών Διοικητών 1940/Ε' - Εισηγήσις Που γραφείου τμήμα Ε', στα: Γ.Α.Κ., Φ. 26.

κοριτσιών (σκαπανισσών και φαλαγγισσών) ήταν ένα πρόσθετο μάθημα με τίτλο «οικιακή οικονομία – τεχνική προπαίδευσις».

Σε έγγραφο που περιλαμβάνεται στο αρχείο της Ε.Ο.Ν. (στα Γ.Α.Κ.) με τον τίτλο «*Η Σωματική Αγωγή ως μέσον μορφώσεως των μελών της Ε.Ο.Ν.*» συνοψίζεται η αντίληψη του καθεστώτος για την αξία της σωματικής αγωγής λόγω των ευεργετικών αποτελεσμάτων της σε τριπλή κατεύθυνση, στην υγεία και φυσική κατάσταση του σώματος, στην ανάπτυξη ψυχικών ικανοτήτων και ομαδικού πνεύματος, και επίσης, στο πνευματικό επίπεδο:

«{...} Η επίδρασις της σωματικής αγωγής επί του ανθρωπίνου οργανισμού είναι αυτόχρημα τριπλή.

1) Επίδρά επί του σώματος και των φυσικών τούτου λειτουργιών. Αποκαθιστά δηλονότι την πλήρη υγείαν του ανθρώπου ενώ συγχρόνως αυξάνει την αντοχήν, την ισχύν, την ευκινήσιαν και την ταχύτητα του σώματος αυτού, δι' ασκήσεων προμελετημένων από την άποψιν της ωφελιμότητος αυτών. Υπό τας συνθήκας αυτάς καθιστά τον άνθρωπον ικανόν να αντέχη φυσικώς εις τους κόπους και δυσμενείς ατμοσφαιρικής μεταβολάς ή ασθενείας.

2) Επίδρά επί της ψυχής αυτού διά καταλλήλων ασκήσεων εξαλείφουσα τα ελαττώματα ταύτης και αναπτύσσουσα ή δημιουργούσα ψυχικάς ικανότητας εξαιρετικές. Ούτω καθιστά τον άνθρωπον ικανόν να αντέχη εις τους κόπους και τας στερήσεις και κάμνει ώστε ούτος να διατηρή ακμαίον το ψυχικόν αυτού σθένος παρά πάσαν δοκιμασίαν ήν αντιμετωπίζει μετά ψυχραιμίας. Τονώνει το πνεύμα της Ομάδος και της συνεχείας της προσπάθειας διά την απόκτησιν της υπεροχής.

3) Επίδρά επί του πνεύματος. Καθίστα τον άνθρωπον ικανόν ν' αντεπεξέρχεται ταχέως καί λελογισμένως διά χρησιμοποιήσεως, επωφελώς καί επικαίρον, πάσης γνώσεως ή ικανότητος κτηθείσης διά της εκπαιδεύσεως. Ήτοι, εν δισί λέξεσι, τείνει να εναρμονήσει εις το όριον, τας σωματικές, ψυχικάς καί πνευματικές του άτομον ιδιότητας. Υπό τας συνθήκας ταύτας καθίσταται πρόδηλος ή σημασία της σωματικής αγωγής.

Επ' αυτής δέον να στρέφωμεν τα βλέμματα και τας ορμάς της νέας γενεάς. {...}»³⁵⁰

Γίνεται αντιληπτό ότι το καθεστώς Μεταξά επεδίωξε αισθητή αναβάθμιση του ρόλου και του κύρους των γυμναστών. Ενδεικτική αυτών των τάσεων μπορεί να θεωρηθεί η, τουλάχιστον συμβολική, κίνηση της μετονομασίας της μέχρι τότε «Γυμναστικής Ακαδημίας» σε «Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής» (Ε.Α.Σ.Α.) που συνέβη μεσούσης της μεταξικής διακυβέρνησης, και συγκεκριμένα το 1939, με τον Α.Ν.

³⁵⁰ «Η Σωματική Αγωγή ως μέσον μορφώσεως των μελών της Ε.Ο.Ν.», στα: Γ.Α.Κ., Φ. 27, 046.

2057.³⁵¹ Επρόκειτο βέβαια για ανωτατοποίηση μόνο στο όνομα. Παρουσιάζει όμως ενδιαφέρον η διατύπωση του 1^{ου} άρθρου του αναγκαστικού αυτού νόμου «Περί Ιδρύσεως Εθνικής Ακαδημίας Σωματικής Αγωγής», που ορίζει ως σκοπό της σχολής «την ειδικήν, θεωρητικήν τε και πρακτικήν μόρφωσιν των καθηγητών και καθηγητριών της Σωματικής Αγωγής, εις ους ανατίθεται η σωματική αγωγή και η στρατιωτική προπαίδευσις των εις πάντα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα του Κράτους, δημόσια και ιδιωτικά, φοιτώντων, η διεύθυνσις των σχολικών γυμναστηρίων και των διαφόρων Γυμναστικών και αγωνιστικών εγκαταστάσεων των αθλητικών Σωματείων και η προπόνησις των εν αυτοίς ασκουμένων νέων.»³⁵² Το ενδιαφέρον βρίσκεται βέβαια στην παράθεση του όρου «στρατιωτική προπαίδευσις» πλάι στη σωματική αγωγή, ως συμπληρωματικού σκέλους της αποστολής των καθηγητών σωματικής αγωγής, οι οποίοι θα φοιτούσαν στη σχολή, στοιχείο που αντανακλά το μιλιταριστικό πνεύμα που επιθυμούσε να προσδώσει το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου στην άθληση εν γένει.

Συμπεράσματα

Από τη μελέτη των αρχειακών πηγών μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου μοιραζόταν ένα μεγάλο μέρος της δέσμης των ιδεών και αντιλήψεων για το σώμα και την άθληση, με τα καθεστώτα της Ε/Σ Γερμανίας και της φασιστικής Ιταλίας (για τις ιδέες και την εφαρμοσθείσα πολιτική των οποίων στον τομέα της Φ.Α. και της άθλησης έγινε λόγος στα κεφάλαια II έως V), παρά τον διαφορετικό δρόμο που ακολούθησαν στις επιλογές της εξωτερικής πολιτικής, πριν και κατά τη διάρκεια του 2^{ου} παγκοσμίου πολέμου. (Το 1940 η τεταρτοαυγουστιανή Ελλάδα αντιμετώπισε τη στρατιωτική επίθεση πρώτα της Ιταλίας και αργότερα και της Γερμανίας).

Ως βασικότερα σημεία που υποδηλώνουν την εν γένει ιδεολογική συνάφεια των τριών αυτών καθεστώτων καταδείχθηκαν τα εξής:

α) Η ιδέα του εθνικισμού, σε συνάρτηση με την οποία είχαν εκδηλωθεί έντονες τάσεις προγονολατρείας και αρχαιολατρίας.

³⁵¹ Γιάτσης, Σωτήριος: *Ιστορία της άθλησης και των αγώνων στον Ελληνικό κόσμο κατά τους Ελληνορωμαϊκούς, τους Βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους*. Θεσσαλονίκη²2000, σελ. 247, και Αλμπανίδης, Ευάγγελος: *Ιστορία της Άθλησης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*. Εκδόσεις Σάλτο. Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 344

³⁵² Γιαννάκης, Θωμάς: *Οδοιπορικό της γυμναστικής επιστήμης στην Ελλάδα. Από το 1834 έως το 1998*. ΤΕΦΑΑ – Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα, 1998.

β) Η υιοθέτηση της «αρχής της ιεραρχίας» (ή «αρχής της ηγεσίας», ή «αρχής του αρχηγού» ή, όπως έχει αποκληθεί, από νεότερους μελετητές, «δόγματος της χαρισματικής ηγεσίας»), σε αντιδιαστολή προς τη δημοκρατική αρχή της πλειοψηφίας.³⁵³

γ) Η επικράτηση «οργανικιστικών» - «κορπορατιστικών» αντιλήψεων, σύμφωνα με τις οποίες η λαϊκή κοινότητα (έθνος) αποτελεί ένα ζωντανό κοινωνικό σώμα, έναν οργανισμό, στον οποίο, κάθε μέλος οφείλει να επιζητά και να αναλαμβάνει έναν ιδιαίτερο ρόλο, στα πλαίσια του οποίου το ατομικό συμφέρον πρέπει πάντοτε να υποχωρεί και να υποτάσσεται στο συλλογικό συμφέρον της λαϊκής κοινότητας.

δ) Ο «ιστορικισμός», η πίστη δηλαδή στο ιστορικό πεπρωμένο του έθνους και την ανάγκη εκπλήρωσης μιας ιστορικής αποστολής για λογαριασμό του έθνους, που υποτίθεται ότι αποτελούσε και τον βασικό προορισμό του καθεστώτος.

ε) Η έμφαση στις ηθικές αρετές της ανδρείας, του θάρρους, της θέλησης, της πειθαρχίας, της υπακοής, της σταθερότητας, της δύναμης.

στ) Η βαθιά και πολύπλευρη στρατιωτικοποίηση της κοινωνίας και η επικράτηση φιλοπόλεμου πνεύματος (μιλιταρισμός).

ζ) Η λατρεία της νεότητας και η προγραμματική προτεραιότητα στην εκπαίδευση της νεολαίας.

Στα πλαίσια της ανωτέρω γενικής ιδεολογικής συγγένειας, διαπιστώνεται μια ειδικότερη συνάφεια στην περιοχή των σχετικών με το σώμα, τη σωματική ευρωστία, την υγεία και, κατά προέκταση, τη φυσική αγωγή και την άθληση, ιδεών. Η συνάφεια αυτή συνοψίζεται στα ακόλουθα σημεία:

α) Αναβάθμιση της σωματικής αγωγής σε βασικό, πρωτεύον μάθημα. Αυτό πρακτικά υλοποιήθηκε με την ουσιαστική αύξηση των ωρών σωματικής άσκησης, λόγω της ενασχόλησης των περισσότερων μαθητών με αθλητικές δραστηριότητες οι οποίες πραγματοποιούνταν, πέραν του σχολικού προγράμματος, στα πλαίσια της παρακολούθησης του εκπαιδευτικού προγράμματος της Ε.Ο.Ν., το οποίο, όπως τόνιζαν οι ιθύνοντες του καθεστώτος, λειτουργούσε συμπληρωματικά στη σχολική εκπαίδευση (και έδιδε σαφή βαρύτητα στην άθληση και τις στρατιωτικές ασκήσεις).

³⁵³ Σχετικά με τη συζήτηση για τον όρο ο οποίος θα μπορούσε με μεγαλύτερη ακρίβεια να αποδόσει το χαρακτήρα του μεταξικού καθεστώτος (αν ήταν φασιστικό, μοναρχοφασιστικό, ολοκληρωτικό κλπ,) αξίζει ίσως να παραθέσουμε τα λόγια του ιδίου του δικτάτορα: «*Η Ελλάς έγινε από της 4^{ης} Αυγούστου κράτος αντικομμουνιστικό, κράτος αντικοινοβουλευτικό, κράτος ολοκληρωτικό, κράτος με βάση αγροτική και εργατική και κατά συνέπεια αντιπλουτοκρατικό*» (στο: Πετρίδης, Παύλος: *Ελληνική πολιτική και κοινωνική ιστορία 1821-1940, Επισκόπηση*. Εκδ. Παρατηρητής. Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 193)

β) Ίδρυση οργανωμένων σε πανεθνική κλίμακα, καθεστωτικών νεολαιών, στις δραστηριότητες και τα εκπαιδευτικά προγράμματα των οποίων, πρωτεύουσα θέση κατείχε η σωματική αγωγή και η άθληση.

γ) Ο έντονα στρατιωτικός χαρακτήρας που διαμόρφωσε η άθληση με την προώθηση ή καθιέρωση μορφών άθλησης που ήταν συνδεδεμένες με τον πόλεμο, την πολεμική προετοιμασία, τη στρατιωτική υπηρεσία ή που απλώς καλλιεργούσαν το στρατιωτικό και μαχητικό πνεύμα. Η σωματική αγωγή συνδέθηκε με τη στρατιωτική εκπαίδευση στο βαθμό που τα δύο αυτά αντικείμενα θεωρήθηκαν δυο σκέλη ενός ενιαίου συμπλέγματος. Ως «ασκήσεις στρατιωτικής προπαιδεύσεως» αναφέρονταν δραστηριότητες όπως: πεζοπορίες, σκοποβολή, ασκήσεις ακριβείας σχηματισμών, κλπ.

δ) Αξιοποίηση της άθλησης με άμεσο στόχο τη σωματική βελτίωση και απώτερους σκοπούς την ανύψωση του επιπέδου της δημόσιας υγείας, την αναβάθμιση της βιολογικής ποιότητας και, κατ' επέκταση, της «φυλετικής αξίας» του λαού.

ε) Αναγωγή του γυμνασμένου σώματος σε κυρίαρχο αισθητικό πρότυπο και κεντρικό σύμβολο ενός νέου πολιτισμού, εμπνεόμενου από την «ένδοξη, ηρωική αρχαιότητα».

στ) Χρησιμοποίηση της άθλησης στην κατεύθυνση συγκεκριμένων ηθικών επιδιώξεων. Προώθηση της άθλησης ως μέσου καλλιέργειας και εμπέδωσης ηθικών αρετών που προσιδιάζουν στο πρότυπο του στρατιώτη, όπως θάρρος, θέληση, πειθαρχία, αντοχή στην αντιξοότητα, υπομονή, κλπ.

ζ) Αναβάθμιση και διεύρυνση της σχέσης των γυναικών με την άθληση. Πρόβλεψη για χρησιμοποίηση των ίδιων μέσων αθλητικής και στρατιωτικής εκπαίδευσης τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια - μέλη των καθεστωτικών νεολαιών.

VII. ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΑΘΛΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Μια απόπειρα ανίχνευσης ομοιοτήτων ανάμεσα: (α) στην αθλητική ιδεολογία των εθνικιστικών – ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου και (β) στις αντιλήψεις για την άθληση όπως εκτίθενται στο πολιτειακό έργο του Πλάτωνα, δικαιολογημένα ίσως θα γεννούσε ερωτήματα για πιθανή έλλειψη μεθοδολογικής εγκυρότητας,³⁵⁴ δεδομένης της θεμελιώδους διαφορετικότητας των αντίστοιχων ιστορικών πλαισίων, με τα ιδιαίτερα κοινωνικά και πολιτιστικά συμφραζόμενά τους, εντός των οποίων προέκυψαν, οι σχετικές με την άθληση αντιλήψεις του Πλάτωνα αφενός, και η ιδιαίτερη αθλητική ιδεολογία των καθεστώτων του μεσοπολέμου, αφετέρου. Πρόκειται άλλωστε για εποχές που απέχουν χιλιάδες χρόνια μεταξύ τους, κατά τη διάρκεια των οποίων συντελέστηκαν ριζικοί κοινωνικοί, πολιτικοί και πολιτιστικοί μετασχηματισμοί, τεράστιες αλλαγές στα ήθη, στα αξιακά συστήματα και τον τρόπο σκέψης των ανθρώπων. Επίσης, ενώ η πλατωνική *Πολιτεία* αφορά τη θεωρητική σχεδίαση μιας ιδανικής πόλης – κράτους (τυπική μορφή πολιτικής οργάνωσης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο), περιορισμένου πληθυσμιακού μεγέθους και γεωγραφικής έκτασης, τα ευρωπαϊκά καθεστάτα του Μεσοπολέμου άσκησαν την εξουσία σε γεωγραφικώς εκτεταμένα (εθνικά) κράτη με πληθυσμό πολλών εκατομμυρίων. Μοιραία λοιπόν ελλοχεύει κίνδυνος υπερτίμησης των διαπιστώσεων ή υπεραπλούστευσης των συμπερασμάτων. Ακριβώς για το λόγο αυτό, οι όποιες διαπιστώσεις πρέπει να εννοηθούν τηρουμένων των ιστορικών αναλογιών. Βεβαίως μπορεί ο Πλάτων να έγραψε την *Πολιτεία* ως ένα εξιδανικευμένο σχέδιο πολιτεύματος (και όχι μόνο), αν όμως συνεκτιμηθούν τα βιογραφικά στοιχεία που αφορούν τα ζωηρά πολιτικά του ενδιαφέροντα και την ανάμειξή του στην πολιτική, όπως εκδηλώθηκε αφενός με τα ταξίδια του στη Σικελία και τις επανειλημμένες προσπάθειες να ασκήσει την επιρροή του στην πολιτική κατάσταση των Συρακουσών και αφετέρου με την ίδρυση της Ακαδημίας, γίνεται αντιληπτό ότι τα πολιτικά του έργα απείχαν πολύ από του να είναι

³⁵⁴ Σύμφωνα με τον Burchhardt, στην ιστορική μεθοδολογία δεν υπάρχουν τυφλοσούρτες και κάθε μελετητής προσεγγίζει το κολοσσιαίο αυτό θέμα με το δικό του δρόμο που, ενδεχομένως, συμπίπτει με την εν γένει διαδρομή του πνευματικού του βίου και ίσως εκ των υστέρων διαμορφώνει μια μέθοδο συμβατή προς αυτόν, στο: Burchhardt, Jacob: *Σκέψεις για την ιστορία*. Εκδ. Printa. Αθήνα 2004, σελ. 14. (Τίτλος πρωτοτύπου: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*).

φιλοσοφικά κείμενα με λογοτεχνική αξία πολιτικώς ουδέτερα κατά τα άλλα. Φαίνεται ότι είχαν επίσης τον χαρακτήρα πολιτικών προγραμμάτων, γραμμένων με διάθεση να αποτελέσουν κατευθυντήριες γραμμές πολιτειακού προσανατολισμού με διαχρονική εμβέλεια, όπου είχε την ευκαιρία να εκθέσει παράλληλα τις θεμελιώδεις ιδέες του για την αληθινή δικαιοσύνη και για μια ανθρώπινη και κοινωνική ηθική θεμελιωμένη στην αρετή και την ιδέα του αγαθού. Όπως γράφει ο Δεσποτόπουλος, «ο Πλάτων είναι πολύ βαθιά πραγματιστής, για να παρασυρθεί σε ουτοπιστικές συλλήψεις · αναθέτει μάλλον στην πρωτοβουλία των εμπνευσμένων 'αρχόντων' να προσαρμόζουν θετικά το πολιτικοκοινωνικό σύστημα στις συγκεκριμένες ιστορικές δυνατότητες.»³⁵⁵

Έχει λοιπόν ενδιαφέρον η εξέταση του ενδεχομένου, οι πλατωνικές αντιλήψεις για το ρόλο της άθλησης (ως γυμναστική αγωγή των νέων, στα πλαίσια του εκπαιδευτικού προγράμματος μιας ιδεατής πολιτείας), να αποτελούν πρόδρομες εκφράσεις μιας δέσμης αντιλήψεων που εμφανίστηκαν πολύ αργότερα, στην διάρκεια του μεσοπολέμου (ή και νωρίτερα), αντιλήψεων που προηγουμένως προσδιορίστηκαν ως «αθλητική ιδεολογία του μεσοπολέμου», ή αντίστροφα · οι αντιλήψεις για το ρόλο της σωματικής αγωγής και της άθλησης στα καθεστώτα του Μεσοπολέμου να αποτελούν προσομοιώσεις, σκόπιμες (ως έντεχνη χρησιμοποίηση και καπηλεία), ή απλώς συμπτωματικές, μέρους των πλατωνικών εκπαιδευτικών αντιλήψεων.

Πόσο θεμιτός και δόκιμος είναι άραγε ένας τέτοιος παραλληλισμός; Όσο και αν η αναζήτηση ομοιοτήτων που αφορούν πολιτικά και κοινωνικά φαινόμενα, όπως η Φ.Α. και η άθληση και οι σχετικές με αυτά ιδέες (αξία σωματικής ευρωστίας, αισθητική ρωμαλέου σώματος, ιδέα της σωματικής - βιολογικής ισχύος, κλπ.), μεταξύ κοινωνιών με εντελώς διαφορετικό πνευματικό υπόβαθρο, αριθμητικό και γεωγραφικό μέγεθος, αξιακό σύστημα, μορφή οργάνωσης, πνευματικό επίπεδο των πολιτών, κλπ, που εκδηλώθηκαν μάλιστα σε εποχές που απέχουν μεταξύ τους χιλιάδες χρόνια, φαντάζει αδόκιμη και παρακινδυνευμένη, δεν αποτελεί εντούτοις εντελώς ασυνήθη προσέγγιση. Εν προκειμένω, ως προς την απόπειρα σύνδεσης της πλατωνικής σκέψης με την εμφάνιση του ολοκληρωτισμού των νεότερων ευρωπαϊκών χρόνων, πρέπει να σημειωθεί ότι η παρούσα μελέτη καθόλου δεν πρωτοτυπεί. Σε βιβλίο της εποχής του μεσοπολέμου του Α. Τσιρίμπα με τον πομπώδη τίτλο: «Οι πρωτοπόροι της Εθνοσοσιαλιστικής αγωγής», ως πρόγονος του εθνικοσοσιαλισμού εμφανίζεται, χωρίς περιστροφές, η αρχαία Ελλάδα, τόσο σε πολιτικό επίπεδο γενικά, όσο και σε σχέση με την αγωγή και δη, τη σωματική αγωγή, ειδικότερα. Ο

³⁵⁵ Δεσποτόπουλος, Κ..Ι. : «Η Δομή της ορθής πολιτείας», στο: *Πλάτων, σαράντα ομόκεντρες μελέτες*. Εκδ. Παπαδήμας. Αθήνα, 2002, σελ. 116.

Τσιρίμπας, διδάκτωρ φιλοσοφίας του πανεπιστημίου του Μονάχου και στέλεχος του υπουργείου παιδείας κατά τη μεταξική περίοδο, επιχειρεί στο πόνημά του αυτό αντιπαραβολή των βασικών εκπαιδευτικών αντιλήψεων που κυριαρχούσαν στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, με τα χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης που αποκρυσταλλώθηκαν στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία του μεσοπολέμου, των οποίων τη μεταφορά και στην Ελλάδα φαίνεται ότι επιθυμούσε. Αυτή την πεποίθησή του διατυπώνει, ευθέως, ήδη στο προοίμιο της μελέτης:³⁵⁶

*«Ζώμεν την δευτέραν δεκαετίαν, αφ' ότου εν τη Δυτική Ευρώπη, ιδίως εν Γερμανία, ως νέον πολιτικό ιδεώδες εκηρύχθη ο εθνικοσοσιαλισμός. Κατά το ιδεώδες τούτο πρέπει τα άτομα το μεν να διαπαιδαγωγηθώσιν, ώστε να δύνανται κατά το ανθρωπίνως δυνατόν εξ ίσου να απολαύουν των αγαθών της κοινωνικής ζωής, το δε να προπαρασκευασθούν σωματικώς και κατ' εξοχήν ψυχικώς, ώστε να έχουν την δύναμιν να προσφέρουν τον εαυτόν των προς εξυπηρέτησιν του συνόλου και προς προάσπισιν της τιμής της πατρίδος των. Το ιδεώδες τούτο επικρατήσαν κατά το μάλλον ευχερώς απέβη και παιδαγωγικόν ιδεώδες και δια νόμων θεσπίσθη εις τινα μεγάλα κράτη. Ποικίλα μέτρα ελήφθησαν προς τούτο, άλλα μεν εν τοις σχολείοις, άλλα δε εν τη κοινωνία των ενηλίκων, πάντα όμως άγοντα προς μίαν και την αυτήν κατεύθυνσιν.»*³⁵⁷

Ο Τσιρίμπας φαίνεται ότι θεωρούσε το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου πολιτικά ομοειδές με τον εθνικοσοσιαλισμό με τον οποίο δείχνει να ταυτίζεται ιδεολογικά. Τον δε εθνικοσοσιαλισμό τον αντιλαμβάνονταν σαφώς ως πολιτικό κληρονόμο του αρχαίου Ελληνισμού:

«Επειδή δε σήμερον και παρ' ημίν από της μεταβολής της εθνοσωτηρίου 4^{ης} Αυγούστου 1936 ήρχισεν ευτυχώς τοιαύτη κίνησις προς εθνικοσοσιαλιστικήν αγωγήν των Ελλήνων, ενομίσαμεν, ότι έχομεν επιστημονικόν και επαγγελματικόν καθήκον να αποδείξωμεν, ότι η εθνικοσοσιαλιστική αύτη αγωγή δεν είναι ξένον προϊόν, αλλά γνήσιον ελληνικόν. Πρωτοπόροι της τοιαύτης αγωγής υπήρξαν οι ένδοξοι ημών πρόγονοι, ιδιαιτέρως δε οι Αθηναίοι και Σπαρτιάται. Τούτων, αλλά και καθόλου της αρχαίας Ελλάδος, την εκπαιδευτικήν πολιτικήν προς εθνικοσοσιαλιστικήν διαπαιδαγώγησιν του λαού θέλομεν ενταύθα εν ταις κυρίαις μόνον γραμμαίς διαγράψει {...}. Εις το τέλος θέλομεν παραθέσει και διάγραμμα εν αδραίς μόνον γραμμαίς της ακολουθουμένης σήμερον γερμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής προς εθνικοσοσιαλιστικήν αγωγήν, ίνα ο αναγνώστης μόνος του κάμη την σχετικήν σύγκρισιν και πεισθή, ότι ο εθνικοσοσιαλισμός κοιτίδα έχει την κλεινήν Πατρίδα μας Ελλάδα. {...}

³⁵⁶ Στην πρωτότυπη έκδοση τα κείμενα ακολουθούν το πολυτονικό σύστημα.

³⁵⁷ Τσιρίμπας, Βασίλειος: *Οι Πρωτοπόροι της Εθνικοσοσιαλιστικής Αγωγής*. Αθήναι 1937. Ανατύπωσις εκ της πρώτης εκδόσεως, Εκδ. Ελληνικών Αύριον, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 7.

*Ὡς πάσα επιστήμη, τέχνη και φιλοσοφική θεωρία, οὕτω και ο εθνικοσοσιαλισμός, ως θεωρία και πράξις, την αρχήν του έχει παρά τοις ενδόξοις ημών προγόνοις. Οι προπάτρες ημών ἦσαν αναμφιβόλως οι πρώτοι εθνικοσοσιαλισταί. Τούτον καταφαίνεται εκ των γραπτών μνημείων της ημετέρας φιλολογίας.»*³⁵⁸

Στη συνέχεια, κάνοντας μια μεγάλη αναδρομή που ξεκινά από τον Όμηρο, τον Ησίοδο, τον Τυρταίο και τον Πίνδαρο, συνεχίζει με την απαρίθμηση των χαρακτηριστικών των συστημάτων αγωγής της Αθήνας και της Σπάρτης με πολλές αναφορές στην καθιερωμένη από το Λυκούργο σπαρτιατική αγωγή, για να καταλήξει στην παρουσίαση των βασικών εκπαιδευτικών ιδεών του Πλάτωνος, του Αριστοτέλους και άλλων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Ειδικότερες αναφορές κάνει στην *Πολιτεία* και τους *Νόμους* του Πλάτωνα. Ειδικά για την πλατωνική *Πολιτεία* αναφέρει ότι:

*«διαπνέεται πράγματι απ' αρχής μέχρι τέλους υπό εθνικών και σοσιαλιστικών αρχών».*³⁵⁹

Μας πληροφορεί δε για την πρόσφατη τότε έκδοση ειδικού περί του ζητήματος βιβλίου, Γερμανού συγγραφέα, τον οποίο όμως δεν κατονομάζει, που φέρεται να αποδεικνύει ότι:

*«{...} αι αρχαί της πολιτείας του Πλάτωνος εύρον εφαρμογήν εις ολόκληρον το Εθνικοσοσιαλιστικόν σύστημα της Γερμανίας.»*³⁶⁰

Μερικά από τα σημεία τα οποία ο Τσιρίμπας διακρίνει ως χαρακτηριστικά των αρχαίων Ελλήνων είναι η «ευβουλία», «η πολεμική δραστηριότης», «ο ηρωικός ιπποτισμός προς το συμφέρον της ολότητος και την εξυπηρέτησιν της ιδέας της πατρίδος», «η τελειότητα του πολίτη συνισταμένη στην απόκτηση των πέντε θεμελιωδών αρετών της σοφίας, της ανδρείας, της σωφροσύνης, της δικαιοσύνης και της ευσεβείας», κλπ. Για τη σωματική ειδικότερα αγωγή αναφέρει ότι:

*«{ ...} απετέλει αναμφισβητήτως το κέντρον της αγωγής των αρχαίων ημών προγόνων. Δεν είχε διαφύγει τους σοφούς ημών προγόνους η σκληρά πραγματικότητα, δηλ. ίνα ζήσει τις και ανθέξη εις την σκληράν πάλην της ζωής, χρειάζεται προ παντός υγιές και ρωμαλέον σώμα αφ' ενός και βούλησιν σιδηράν αφ' εταίρου. {...} διά τούτο περί πολλού είχαν οι πρόγονοί μας την άσκησιν της μαθητιώσης νεολαίας περί τα πολεμικά όπλα και λοιπάς σωματικές ασκήσεις, δι' ών το τε σώμα και κατ'εξοχήν η βούλησις ησκείτο.»*³⁶¹

Συνεχίζει περιγράφοντας το ρόλο του «γυμναστού», του «παιδοτρίβου», του «γυμνασίαρχου», του «παιδονόμου», του «τοξότου» και του «οπλομάχου», καθώς και τις διαδεδομένες μορφές άθλησης στην αρχαία Ελλάδα μεταξύ των οποίων την κολύμβηση

³⁵⁸ Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 7.

³⁵⁹ Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 13.

³⁶⁰ Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 66.

³⁶¹ Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 20 -21.

και ιπασία.³⁶² Στο τελευταίο τμήμα της μελέτης του παρουσιάζει τα κύρια χαρακτηριστικά της σύγχρονης του γερμανικής κοινωνίας (επί εθνικοσοσιαλιστικής διακυβέρνησης) και ιδίως του γερμανικού εθνικοσοσιαλιστικού εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο είχε γνωρίσει ο ίδιος κατά το διάστημα παραμονής του στη Γερμανία:

«Σκοπός της αγωγής εν τη χώρα ταύτη είναι να καταστή ο Γερμανός σωματικώς, πνευματικώς και ψυχικώς ικανός, όπως μετέχει αφ' ενός μεν των αγαθών του πολιτισμού της ανθρωπότητας, αφ' εταίρου δε να μάχεται και θυσιάζη τα πάντα χάριν των συμπατριωτών του, χάριν του μεγαλείου της Γερμανίας. {...} Η θεωρητική εθνική διαπαιδαγώγησις εν τω σχολείω συνίσταται εις την διά της διδασκαλίας των διαφόρων μαθημάτων σφυρηλάτησιν του εθνικού φρονήματος.»³⁶³

Συμπληρώνει ότι μεγάλη έμφαση εδίδετο στα μαθήματα εκείνα που συνέτειναν στην εμπέδωση του εθνικού φρονήματος όπως η ιστορία και η γεωγραφία, οι εθνικές διαλέξεις, οι οποίες πραγματοποιούνταν στα τάγματα νεολαίας (Jugend), στις οποίες οι νέοι προσέρχονταν ντυμένοι με ομοιόμορφη στολή του κόμματος και στις οποίες μέσω ομιλιών και προβολών:

«{...} σφυρηλατούν την πίστιν της γερμανικής νεολαίας επί την ζωτικότητα της Φυλής των και ενισχύουν την πεποίθησίν των, ότι γερμανικός λαός είναι ο υπό της θείας Προνοίας ταχθείς να εκπολιτίση τον κόσμον και άρξει αυτού. {...} Η πρακτική δε εθνική διαπαιδαγώγησις εν τοις σχολείοις συνίσταται εις την άσκησιν του σώματος και της βουλήσεως και εις την χρήσιν των πολεμικών όπλων.{...}»³⁶⁴

Σχετικά με τα είδη των αθλημάτων και τον στρατιωτικό χαρακτήρα της σωματικής αγωγής μεταφέρει τα εξής:

«{...} Μετά πάθους δε ασκούνται εις τα σπόρτ, ιδιαιτέρως δε εις το κολύμβημα. {...} Ομοίως ασκούνται εις τα πολεμικά όπλα. {...} Επίσης ασκούνται εις την ξιφασκίαν, αφού άλλως τε επετράπη εσχάτως και η μονομαχία μεταξύ των φοιτητών {...} Ούτως ασκείται λίαν επιτυχώς η βούλησις και ο ανδρικός ιπποτισμός των Γερμανών. Μιά λεξεί πάντες οι μαθηταί και μαθήτριά είναι στρατιώται. Η γερμανική νεολαία είναι σήμερα σωματικώς και ψυχικώς επίστρατος, έτοιμη προς πόλεμον. Είναι δε όντως θαύμα και μένει τις έκπληκτος, όταν βλέπη παίδας και κοράσια να διασχίζουν τας οδούς των πόλεων εν στρατιωτική τάξει και εν άσμασιν υπό την αρχηγίαν μόνον των συμμαθητών των. Διερωτάται τις αν είναι μικροί παίδες ή τέλειοι στρατιώται επιστρέφοντες νικηταί

³⁶² Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 21 -23.

³⁶³ Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 57.

³⁶⁴ Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 58 -59.

από πεδίων μάχης. Τόσος ενθουσιασμός και τόση εθνική υπερηφάνεια πληροί σήμεραν τας καρδίας της γερμανικής νεολαίας!{...}»³⁶⁵

Αλλά και για τους ενήλικες μεταφέρει την πληροφορία ότι ακολουθούσαν παρόμοια προγράμματα ασκήσεων σε συχνή, τακτική, σχεδόν υποχρεωτική βάση, αφού μαθαίνουμε ότι προβλέπονταν διοικητικές κυρώσεις για τους μη συμμετέχοντες:

«{...} άπαξ τουλάχιστον της εβδομάδος εκτελούν εν πλήρει στρατιωτική στολή, ως και οι μαθηταί, ασκήσεις, ήτοι βηματισμούς, πορείας, νυχτερινάς κατασκηνώσεις, σκοποβολήν δι' όπλων, πολυβόλων, πυροβόλων κλπ. Πάντες οι πολίται ανεξαιρέτως επαγγέλματος και κοινωνικής τάξεως μετέχουν των ασκήσεων τούτων καθ' ορισμένας ημέρας και ώρας και καθ' ορισμένον πρόγραμμα. Η κίνησις δε αύτη παρέχει την εικόνα πραγματικής επιστρατεύσεως. Ενταύθα δέον να τονίσωμεν, ότι, όσοι δεν φέρονται εγγεγραμμένοι εις τας οργανώσεις ταύτας και επομένως δεν μετέχουν των ασκήσεων τούτων χαρακτηρίζονται ως εχθροί του καθεστώτος και μεγάλας δυσκολίας συναντούν, όπως απολαύσουν ευεργετικών τινών νόμων ή τύχουν διορισμού εις δημοσίας θέσεις. {...}»³⁶⁶ «Εάν ήδη αντιπαραβάλλωμεν το γερμανικόν τούτο σύστημα προς το των αρχαίων ημών προγόνων θέλομεν ευθύς πεισθή, ότι το πρώτον είναι ασφαλώς μίμησις του δευτέρου, αλλά προσαρμοσμένον προς τας ιδιαίτερας συγχρόνους κοινωνικάς ανάγκας της χώρας ταύτης. Οι Γερμανοί είναι θετικά πνεύματα και ως τοιαύτα εύρον ψυχικήν συγγένειαν προς τους ενδόξους ημών προγόνους, τους οποίους και εμιμίθησαν. Είναι αληθές ότι οι Ευρωπαίοι και ιδίως οι Γερμανοί ου μόνον μελετούν τον κλασσικόν Ελληνικόν πολιτισμόν, αλλά και αντλούν εκείθεν θετικά διδάγματα, τα οποία και εφαρμόζουν εις την ζωήν των.»³⁶⁷

Κακίζει δε ο Τσιρίμπας τους συγχρόνους του Έλληνες για την μέχρι τότε ατολμία τους να υιοθετήσουν αυτά τα στοιχεία της αγωγής από φόβο μήπως κατηγορηθούν για μεταφορά ξένων προτύπων στη Ελλάδα, γιατί, όπως τονίζει, στην πραγματικότητα η εθνικοσοσιαλιστική αγωγή δεν αποτελεί κάτι ξένο, αλλά μεταφορά και προσαρμογή των αρχαιοελληνικών εκπαιδευτικών αντιλήψεων στις συνθήκες της σύγχρονης εποχής. Η ατολμία υιοθέτησης του εθνικοσοσιαλιστικού (αρχαιοελληνικού, κατά τον Τσιρίμπα, εκπαιδευτικού μοντέλου) ευελπιστούσε ότι θα τερματιζόταν από το μεταξικό καθεστώς:

«{...} Είμεθα δε πολύ διστακτικοί να εφαρμόσομεν εις την καθ' ημάς εκπαίδευσιν μέσα, τα οποία είχαν προ τριών χιλιετιρίδων εφαρμόσει οι αθάνατοι ημών πρόγονοι και τα οποία εφαρμόζουν σήμεραν οι Γερμανοί και Ιταλοί και άλλοι λαοί, αλλά συγχρονισμένα, {...} ως η μεταυγουστιανή Ελλάς απέδειξεν, οι σημερινοί Έλληνες είμεθα ειπέρ ποτε και

³⁶⁵ Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 60 -61.

³⁶⁶ Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 62

³⁶⁷ Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 66.

άλλοτε πρόθυμοι προς την τοιαύτην αγωγήν, διότι η ψυχοσύνθεσή ημών έμεινε αλώβητος, αρκεί μόνον να έχωμεν τους προς τούτο αξίους ηγέτας. {...} η βραχυτάτη αυτή μελέτη μου είναι επαρκής να επιτρέψη να ενισχυθεί η πίστις εις τους τα πράγματα επιστημονικώς και αμερολήπτως μελετώντας και μη προκατειλημμένους, ότι ουχί οι ξένοι, αλλ' ημείς οι Έλληνες είμεθα πράγματι οι πρωτοπόροι της Εθνοσοσιαλιστικής αγωγής και έχομεν, ως εκ τούτου υπέρ πάντα άλλον το δικαίωμα, αλλά και το εθνικόν συμφέρον να επαναφέρομεν προσηρμοσμένα βεβαίως προς τας σημερινάς συνθήκας της ζωής μας τινά εκ των ως άνω μνημονευθέντων μέσων, διά των οποίων οι πρόγονοί μας εμεγαλούργησαν, ήγγισαν διά της δόξης τον ουρανόν και έγραψαν επί του στερεώματος αυτού παρά τον ήλιον ανεξιτήλως το όνομα 'Ελλάς'. {...}»³⁶⁸

Αν η προσέγγιση του Τσιρίμπα μοιάζει ιδεολογικά φορτισμένη και μεροληπτική υπέρ του εθνικοσοσιαλισμού, με τρόπο, ίσως, όχι εντελώς παράξενο για τα μέτρα μιας εποχής κατά την οποία τα φασιστικά κράτη, πολύ πριν τον Β' παγκόσμιο πόλεμο και την επακόλουθη κατάρρευσή τους, έμοιαζαν κοινωνικά πετυχημένα, φαίνεται ωστόσο να επιβεβαιώνει τη σφοδρή κριτική που άσκησε ο διάσημος φιλόσοφος του 20ου αιώνα Karl Popper στον Πλάτωνα και ειδικότερα στα πολιτικά έργα του, υποδεικνύοντας τον ως τον κατ' εξοχήν, σε φιλοσοφικό επίπεδο, εχθρό της «ανοικτής κοινωνίας», ήτοι, της δημοκρατίας. Πρόκειται για ένα έργο – σταθμό στην σκέψη του 20ου αιώνα που χρήζει ιδιαίτερης μνείας, το περίφημο *The open society and its enemies* (*Η ανοικτή κοινωνία και οι εχθροί της*), το οποίο αναγνωρίστηκε ως ιδιαίτερα επιδραστικό στην πολιτική φιλοσοφία της μεταπολεμικής περιόδου και μόνο αν κρίνει κανείς από τον χαρακτηρισμό του Russell γι' αυτό, ως «έργο πρωταρχικής σπουδαιότητας», όπως σημειώνεται στην Ελληνική έκδοση.³⁶⁹

Αν και η κριτική που ασκεί ο Popper στον Πλάτωνα στον πρώτο τόμο του δίτομου αυτού έργου - όπου ο Έλληνας φιλόσοφος παρουσιάζεται ως ο κατ' εξοχήν θεωρητικός εκφραστής και προάγγελος του ολοκληρωτισμού των νεότερων χρόνων - έχει θεωρηθεί αυστηρή και άδικη εκ μέρους Ελλήνων κυρίως διανοουμένων, όπως επί παραδείγματι από τον Δεσποτόπουλο³⁷⁰ ή από τον Σκουτερόπουλο που χαρακτηρίζει τον Popper «μοντέρνο αντιπλατωνικό»,³⁷¹ το έργο περιλαμβάνεται στη βασική βιβλιογραφία της νεότερης πολιτικής φιλοσοφίας, γεγονός που από μόνο του μπορεί ως ένα βαθμό να λειτουργήσει

³⁶⁸ Τσιρίμπα: *Πρωτοπόροι*, σελ. 67 - 68.

³⁶⁹ Popper Karl: *Η ανοικτή κοινωνία και οι εχθροί της*, τόμος Ι, πρώτη έκδοση: Δωδώνη 1982, διορθωμένη έκδοση: Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003.

³⁷⁰ Δεσποτόπουλος Κ. Ι.: «Πλάτων και Χέγκελ» στο: *Μελετήματα φιλοσοφίας, σειρά ΙΙΙ*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1984, σελ. 102.

³⁷¹ Σκουτερόπουλος, Ν. Μ.: Εισαγωγικό σημείωμα, στο: *Πλάτων, Πολιτεία*. Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2002, σελ. 21.

νομιμοποιητικά για το ειδικότερο εγχείρημα που προτάσσει η παρούσα μελέτη, εγχείρημα πιθανολογικής ανίχνευσης προσομοιώσεων μεταξύ της πλατωνικής πολιτικής σκέψης και του ολοκληρωτισμού των νεότερων χρόνων, ως προς μια ιδιαίτερη πτυχή, τις σχετικές με το σώμα, την σωματική βελτίωση και την άθληση, αντιλήψεις. Παρατηρώντας τους τίτλους και μόνο ορισμένων, αναφερόμενων στην πλατωνική *Πολιτεία* βιβλίων και άρθρων, γίνεται αντιληπτό ότι η συζήτηση για το χαρακτηρισμό της *Πολιτείας* ως σχεδίου ενός κράτους που χρησιμοποιώντας, κάπως καταχρηστικά, την σύγχρονη πολιτική ορολογία θα μπορούσε να πεφριγραφεί ως ολοκληρωτικό, δεν είναι αυθαίρετη ή ασυνήθης.³⁷² Εργασία που επικεντρώνει στην ειδική σχέση εθνικοσοσιαλισμού και πλατωνισμού αποτελεί η μελέτη της Forti.³⁷³ Στη πολύ πρόσφατα δημοσιευμένη αυτή μελέτη η Forti αντιπαραθέτει αποσπάσματα πλατωνικών έργων με ιδεολογικά κείμενα διαπρεπών θεωρητικών του εθνικοσοσιαλισμού και κυρίως του A. Rosenberg και του H. Gunther, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η θετικιστική διάσταση της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας (ο βιολογισμός) δέχτηκε κατά τη διαμόρφωσή της, την επίδραση όχι μόνο του δαρβινισμού όπως είναι γενικά παραδεκτό, αλλά και της φιλοσοφικής παράδοσης της ευρωπαϊκής σκέψης που ανάγεται στον Πλάτωνα. Αν και δεν μπορούν να εντοπιστούν στο *Mein Kampf* του Hitler άμεσες αναφορές στην πλατωνική *Πολιτεία* ή γενικότερα στον Πλάτωνα που θα επέτρεπαν την πιθανολόγηση ευθέων πλατωνικών επιρροών στη σκέψη του Hitler, οι ομοιότητες των πλατωνικών πολιτειακών αντιλήψεων με την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία είχαν επισημανθεί όχι μόνο από στρατευμένους ή φιλικούς προς τον εθνικοσοσιαλισμό Γερμανούς διανοούμενους της εποχής του μεσοπολέμου, όπως τον Bannes με το *Platons Staat und Hitlers Kampf* (*Η Πλατωνική Πολιτεία και ο Αγών του Χίτλερ*), και τον, προβεβλημένο από το καθεστώς, καθηγητή της φυλετικής ανθρωπολογίας, Günther με το *Platon als Hüter des Lebens* (*Ο Πλάτων ως προστάτης της ζωής*), όπως μας πληροφορεί ο Τουλουμάκος σε ειδική εμπεριστατωμένη μελέτη του για το θέμα,³⁷⁴ αλλά και από σύγχρονους μελετητές του πλατωνικού έργου όπως η Annas που κάνει λόγο για τη συσχέτιση της πλατωνικής

³⁷² Brown, L. "How Totalitarian is Plato's *Republic*?" in: E.N. Ostfeld (ed.), *Essays on Plato's Republic*. Aarhus 1998, 13 – 27.

Taylor, C.C.W.: "Plato's Totalitarianism" in *Polis* 5 1986, p. 4 – 29.

Thorson T. L.: *Plato: Totalitarian or Democrat?* Englewood Cliffs, 1963.

³⁷³ Forti Simona: "The Biopolitics of Souls: Racism, Nazism, and Plato" in: 34 *Political Theory*, 1, (2006) 9-32.

³⁷⁴ Τουλουμάκος, Ιωάννης: «Anpassung und Kritik gegenüber der NS-Diktatur durch die griechische Staatstheorie», στο: Schuller, W.: *Griechische Geschichte*. München 1991 (Ελλ. μτφρ: *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*. Εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1999), σελ. 231 - 227

Πολιτείας με τα φασιστικά καθεστώτα.³⁷⁵ Η αλήθεια είναι ότι λόγω της περιοπτης θέσης του Πλάτωνα στην ιστορία της παγκόσμιας φιλοσοφίας και της τεράστιας επίδρασης που άσκησε η πλατωνική σκέψη στην πορεία των ιδεών μέχρι σήμερα, πολλές διδασκαλίες και ιδεολογίες προσπάθησαν να τη σφετεριστούν, οικειοποιούμενες την αίγλη και το κύρος του σπουδαίου φιλοσόφου. Ο Χριστιανισμός, επί παραδείγματι, λόγω των πλατωνικών περί ψυχής θεωριών, είδε τον Πλάτωνα ως έναν προάγγελο του Χριστιανισμού (έναν «προ Χριστού χριστιανό»), οι μαρξιστές πάλι, λόγω των ιδεών του περί κοινοκτημοσύνης και των νύξεων περί της αναγωγής της δημιουργίας των πρώτων κοινωνιών στην ανάγκη εξυπηρέτησης υλικών αναγκών, τον θεώρησαν προάγγελο του κομμουνισμού. Παρομοίως οι εθνικοσοσιαλιστές εστίασαν το ενδιαφέρον τους κυρίως στις αριστοκρατικές και ευγονικές ιδέες του που ξεδιπλώνονται κυρίως στην *Πολιτεία*, τον *Πολιτικό* και τους *Νόμους*.³⁷⁶ Πάντως η αναδρομή στο παρελθόν για την (επιλεκτική) άντληση προτύπων αποτελεί μια τάση την οποία πολύ χαρακτηριστικά είχε εντοπίσει ως στοιχείο της υπο διαμόρφωση ιδεολογίας της νεοελληνικής κοινωνίας ο Παναγιώτης Κονδύλης:

«{...} όσο προχωρούσε ο ιδεολογικός διαφορισμός του ελλαδικού χώρου, τόσο περισσότερο χρησιμοποιούνταν για να νομιμοποιήσουν ποικίλες, λιγότερο ή περισσότερο σύγχρονες, κοινωνικοπολιτικές και κοσμοθεωρητικές τοποθετήσεις. Έτσι, με την επίκληση του αρχαίου Ελληνισμού, στην εκάστοτε κατάλληλη ερμηνεία του, εκφράστηκαν τόσο συμπάθειες αυταρχικές και δικτατορικές (εξύμνηση της αρχαίας Σπάρτης ή Μακεδονίας) όσο και προτιμήσεις δημοκρατικές (εξειδανίκευση της αρχαίας Αθήνας), τόσο δόγματα φυλετικά και φιλοφασιστικά, (ιδιαίτερα με αντισλαβική αιχμή) όσο και συνηγορίες υπέρ του σοσιαλισμού (ο σοσιαλισμός ως αιτημα της ηθικής Ιδέας, κτλ.){...}».³⁷⁷

Το ειδικότερο ζήτημα της θέσης του σώματος και της άθλησης στην ιδεατή πλατωνική πολιτεία, σε σύγκριση με τη θέση της άθλησης στα ολοκληρωτικά κράτη του μεσοπολέμου, εξετάζεται πιο αναλυτικά στη συνέχεια, παράλληλα όμως, εκτίθεται μια γενικότερη εικόνα του σχεδίου της ιδανική πολιτείας, όπως την οραματίστηκε ο Πλάτων, εστιάζοντας στα στοιχεία εκείνα για τα οποία έχει υποστηριχθεί ότι εμφανίζουν κάποιες

³⁷⁵ Annas, Julia: *Ancient Philosophy. A very short introduction*. Oxford University Press, 2000. (Εκδ. στα Ελληνικά: *Αρχαία Φιλοσοφία. Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα 2006.)

³⁷⁶ Άλλα έργα στα οποία εξετάζονται πτυχές της σχέσης του εθνικοσοσιαλισμού με την Ελληνική αρχαιότητα:

Loosemann, V.: *Nationalsozialismus und Antike. Studien zur Entwicklung des Faches Alte Geschichte 1933 – 1945*. Αμβούργο 1977.

Näf, B.: *Von Perikles zu Hitler? Die athenische Demokratie und die deutsche Althistorie bis 1945*. Βέρνη, 1986

³⁷⁷ Κονδύλης, Παναγιώτης: *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού. Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή κι από τον φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*. Εκδόσεις Θεμέλιο. Αθήνα, 1991, σελ. 36.

αναλογίες με στοιχεία της ιδεολογίας των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου, ώστε, συνδεδεμένα με τη συνολικότερη εικόνα, οι αναφορές στα ζητήματα που άπτονται του σώματος, της σωματικής αγωγής και της άθλησης να καταστούν ευκρινέστερες.

Άθληση και η σωματική βελτίωση στην πλατωνική πολιτειακή σκέψη

Η ελληνική αθλητική επιστήμη, στην περιοχή της ιστορίας και φιλοσοφίας της άθλησης, έχει ασχοληθεί διεξοδικά με τον Πλάτωνα και τις αντιλήψεις του για την άθληση. Από τον πρωτοπόρο της ελληνικής φυσικής αγωγής, Χρυσάφη, μέχρι τον Παπακυριακού και τους συγχρόνους Φαράντο, Μουρατίδη, Γιάτση και Γογγάκη. Στις αθλητικές ιδέες του Πλάτωνα αφιερώνει μεγάλο μέρος του συγγραφικού του έργου ο Τάσος Αρβανιτάκης.³⁷⁸ Σε ένα από τα βιβλία του ο ανωτέρω συγγραφέας καταπιάνεται με το ζήτημα της κίνησης γενικά και, σε ξεχωριστή ενότητα, με το ειδικότερο ζήτημα της αθλητικής κίνησης στο έργο του Πλάτωνα.³⁷⁹ Εκτενής παρουσίαση των αντιλήψεων του Πλάτωνα για τη γυμναστική περιλαμβάνεται στο κλασικό, πολυδιαβασμένο βιβλίο του Χρυσάφη ο οποίος εκθέτει πολλές διαφορετικές πτυχές των πλατωνικών αθλητικών αντιλήψεων με συγκεκριμένες αναφορές στα έργα του Πλάτωνα.³⁸⁰ Πρέπει να σημειωθεί ότι η προσέγγιση του Χρυσάφη για την άθληση δείχνει επηρεασμένη από την εθνική-πατριωτική διάθεση που συναντούμε τόσο στον Πλάτωνα, όσο και, υπό άλλες συνθήκες και ιστορικό πλαίσιο, στη περίοδο του μεσοπολέμου. Όπως αναφέρει στο εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου του Χρυσάφη (της έκδοσης του 1965) ο Αχιλλέας Δρίβας, ο Χρυσάφης τοποθέτησε την εκπολιτιστική επίδραση της Σωματικής Αγωγής στη σωστή της θέση, ώστε οι νέοι Ελληνόπαιδες να είναι «...όχι μονον υγιείς και ρωμαλαίοι, αλλά και σωματικώς ωραίοι και πάντοτε έτοιμοι προς πάσαν ενέργειαν και δράσιν προς πάντα καλόν αγώνα και μάλιστα υπέρ πατρίδος».³⁸¹

Την παρούσα μελέτη περισσότερο απασχολούν τα έργα *Πολιτεία* και *Νόμοι*. Η *Πολιτεία* αποτελεί, κατά γενική εκτίμηση, το κορυφαίο, πληρέστερο, αντιπροσωπευτικότερο και πιο ολοκληρωμένο έργο του Πλάτωνα. Κεντρικά θέματα που απασχόλησαν τον Πλάτωνα στον διάλογο αυτό είναι η έννοια της δικαιοσύνης και το μοντέλο συγκρότησης μιας ιδανικής πολιτείας, μιας πολιτείας στην οποία θα επικρατεί απόλυτη δικαιοσύνη. Συνολικά στο έργο αυτό εκτίθεται η περίφημη θεωρία των ιδεών του

³⁷⁸ Αρβανιτάκης, Τάσος: «*Ο Ελληνικός αθλητισμός*», Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου, Βόλος 2003.

³⁷⁹ Αρβανιτάκης Τάσος: «*Πλάτων: περί της κινήσεως (Η κίνηση στο έργο του Πλάτωνα)*». Εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 1996.

³⁸⁰ Χρυσάφης, Ιωάννης: *Η γυμναστική των αρχαίων*. Έκδοσις ΕΑΣΑ. Αθήναι¹ 1965. σελ. 42 – 68.

³⁸¹ Χρυσάφης: *Η γυμναστική*. Σελ. 8.

Πλάτωνα. Στο 1^ο βιβλίο γίνεται συζήτηση για την έννοια της δικαιοσύνης όπως την εννοούσαν οι αντιλήψεις εκείνης της εποχής. Στα 2^ο, 3^ο και 4^ο βιβλία, γίνεται καθορισμός της μορφής και δομής της δίκαιης πολιτείας, και παρουσιάζεται η εξελικτική πορεία της πολιτείας. Στα 5^ο, 6^ο και 7^ο βιβλία, θεμελιώνεται η ουσία της πολιτείας στην ιδέα του αγαθού. Στα βιβλία 8^ο και 9^ο περιγράφεται η πορεία παρακμής μιας πολιτείας παράλληλα με τον κοινωνικό και ανθρωπολογικό εκφυλισμό της που κλείνει με την καταδίκη, από τον Πλάτωνα, της σύγχρονης του καλλιτεχνίας.³⁸²

Την παρούσα εργασία, περισσότερο απασχολούν τα βιβλία της *Πολιτείας* από το 2^ο ως το 7^ο, το τμήμα δηλαδή στο οποίο περιγράφεται μεταξύ άλλων και η προτεινόμενη αγωγή των «φυλάκων» της πολιτείας. Στην *Πολιτεία*, ως βάση της προτεινόμενης, ενδεδειγμένης αγωγής, ορίζεται η μουσική και η γυμναστική αγωγή. Την παρούσα εργασία απασχολεί επίσης το τελευταίο από χρονική σειρά συγγραφής και ογκωδέστερο έργο του Πλάτωνα, οι *Νόμοι*, στο οποίο επίσης περιγράφονται οι δομές και οι θεσμοί μιας ιδανικής πολιτείας με την διαφορά ότι αυτή τη φορά ο Πλάτων κινείται πολύ εγγύτερα στην πραγματικότητα της εποχής του. Πρόκειται για προσαρμογή των ιδεών που εξέθεσε στην *Πολιτεία* σε μια πιο ρεαλιστική, θα έλεγε κανείς, βάση. Η *Πολιτεία* έχει θεωρηθεί η, τρόπον τινά, ουτοπική αναπαράσταση μιας ιδεατής πόλης - κράτους.³⁸³ Οι *Νόμοι* περιέχουν τις πολιτικές, παιδαγωγικές και ηθικές ιδέες του φιλοσόφου μέσα από την παρουσίαση της ενδεδειγμένης νομοθεσίας μιας υποθετικής πόλης η οποία βρίσκεται πολύ πιο κοντά στην πραγματικότητα της εποχής του Πλάτωνα, απ' ό τι η *Πολιτεία*.³⁸⁴ Στα πλαίσια της παρουσίασης της εκπαίδευσης στους *Νόμους*, η γυμναστική καταλαμβάνει, όπως και στην *Πολιτεία*, περίοπτη θέση, ως βάση της αγωγής των νέων.

³⁸² Γεωργούλης Κ. Δ.(Εισαγωγή, ερμηνεία σημειώσεις): *Πλάτωνος Πολιτεία*. Εκδοτικός οίκος Ι Σίδερη, Αθήνα 1962, α' έκδοση, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 1939 σελ. 130 – 132.

³⁸³ Κουράκης Νέστωρ: Προλεγόμενα στο: *Πλάτωνος Νόμοι*. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη- Χάρης Καρατζάς, Αθήνα 1988, σελ. 3.

³⁸⁴ Μόσκοβης Βασίλης: Προλογικό σημείωμα στο: *Πλάτωνος Νόμοι*. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη - Χάρης Καρατζάς, Αθήνα 1988, σελ. 10.

VIII. ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Η μεγάλη σημασία και το ειδικό βάρος της *Πολιτείας* ως του κορυφαίου μεταξύ των υπολοίπων πλατωνικών έργων έχει επισημανθεί από πολλούς μελετητές. Έχει επίσης επισημανθεί η ειλικρίνεια των πολιτικών ενδιαφερόντων του Πλάτωνα, στοιχείο που συνηγορεί υπέρ της αξιολόγησης αυτού του έργου ως εγχειρήματος πρωτίστως πολιτικής θεωρίας παρά ως απλή λογοτεχνική απόδοση μιας φανταστικής ουτοπίας. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Θεοδωρακόπουλο, «δεν είναι ο Πλάτων ένας ατάραχος μεταφυσικός, που, αποτραβηγμένος από τη ζωή, υφαίνει με το νου του ανέγνοιαστα τα θεωρητικά του αξιώματα. Ο στοχασμός του είναι όλο πάθος και έγνοια για τη ζωή της πολιτείας. Όλοι οι διάλογοι, που γράφηκαν πριν από την *‘Πολιτεία’*, δεν είναι παρά προμηνύματα για το μεγάλο τούτο πολιτικό έργο της ακμής, όπου η σκέψη του με ολάνοικτα πια τα ιστία του της διαπλέει το πέλαγος των παθών, που δέρνουνε την πολιτεία, και δεν ρίχνει την άγκυρά της παρά μόλις απενίσει την *‘ιδέα του αγαθού’* {...}»³⁸⁵

Κατά τη μελέτη της *Πολιτείας*, ευθύς εξ αρχής γίνεται αντιληπτή η διάθεση του Πλάτωνα να καταστήσει το έργο του ένα είδος πολιτικού μανιφέστου, τοποθετώντας ως κεντρικό ήρωα του διαλόγου (όπως και των περισσοτέρων πλατωνικών διαλόγων), τον δάσκαλό του, Σωκράτη (που φέρεται να μιλά πάντα στο πρώτο πρόσωπο), να προσκαλεί τους συνομιλητές του να προσπαθήσουν να σχεδιάσουν με την φαντασία τους μια πόλη, εκ βάθρων, ορίζοντας ως βασικό κριτήριο αξιολόγησης, ό,τι θα εξυπηρετούσε καλύτερα τις ανάγκες τους:

«Ἴθι δη, ἦν δ' ἐγώ, τῷ λόγῳ ἐξ ἀρχῆς ποιῶμεν πόλιν· ποιήσῃ δέ αὐτήν, ὡς ἔοικεν, ἡ ἡμετέρα χρεία.»³⁸⁶ [Μιφρ.: Ἐλα λοιπόν να φτιάξουμε με τον λογισμό μας μια πόλη από την αρχή. Και θα τη φτιάξουμε, καθώς φαίνεται, όπως απαιτούν οι ανάγκες μας.]³⁸⁷

³⁸⁵ Θεοδωρακόπουλος, Ιωάννης: *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας». Αθήνα 2002 (α' έκδοση 1941), σελ. 72.

³⁸⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, Β 369 c 9-10.

³⁸⁷ Για την απόδοση των Πλατωνικών αποσπασμάτων τα οποία παρατίθεται ελήφθησαν υπ' όψιν οι μεταφράσεις του Γεωργιούλη και του Σκουτερόπουλου για την *Πολιτεία* και του Μοσκόβη για τους *Νόμους*.

Η οργανική (κορπορατική) κοινότητα της Πολιτείας και οι πολιτικές διακρίσεις

Ο Πλάτων ξεκινάει παρουσιάζοντας μια πολιτεία στην οποία θα πρέπει να ισχύει αυστηρή διάκριση των πολιτών με βάση επί μέρους ρόλους που θα τους ανατίθενται, με σκοπό την εξυπηρέτηση του γενικού καλού. Έχει σημασία ότι εισηγείται τη διάκριση των πολιτών με κριτήριο τις φυσικές, εκ γενετής, κλίσεις του καθενός. Οι άνθρωποι, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, γεννιούνται διαφορετικοί και λόγω αυτής της διαφορετικότητας είναι προορισμένοι να αναλαμβάνουν διαφορετικούς ρόλους στην πολιτεία:

«{...} ἡμῶν φύεται ἕκαστος οὐ πᾶν ὁμοίως ἕκαστω, ἀλλὰ διαφέρων τὴν φύσιν, ἄλλος ἐπ’ ἄλλου ἔργου πράξει {...}»³⁸⁸ [Μτφρ.: ο καθένας από εμάς όχι μόνο γεννιέται διαφορετικός, ως προς την φύση του, από τους άλλους, αλλά (αντιθέτως), ο καθένας είναι προορισμένος για να ασκήσει διαφορετικό έργο.]

Την ίδια ιδέα επαναλαμβάνει και στη συνέχεια, λέγοντας ότι, τα περισσότερα πράγματα ολοκληρώνονται με τον καλύτερο τρόπο όταν ένας άνθρωπος καταπιάνεται στον κατάλληλο καιρό με ένα έργο το οποίο αντιστοιχεί στη φυσική του κλίση:

«{...} Ἐκ δὴ τούτων πλείω τε ἕκαστα γίγνεται καὶ κάλιον καὶ ῥᾶον, ὅταν εἰς ἓν κατὰ φύσιν καὶ ἓν καιρῷ, σχολὴν τῶν ἄλλων ἄγων, πράττη. {...}»³⁸⁹ [Μτφρ.: Από αυτά, λοιπόν, προκύπτει ότι τα περισσότερα πράγματα ολοκληρώνονται με τον καλύτερο και ευχερέστερο τρόπο, όταν κάποιος ασχολείται στον κατάλληλο χρόνο με ένα έργο που ανταποκρίνεται στη φύση του, μη ασχολούμενος με οτιδήποτε από τα υπόλοιπα.]

Αν, κατά τον Πλάτωνα, η αναγκαιότητα αντιστοίχισης φυσικής κλίσης – επαγγελματικής ιδιότητας ισχύει γενικώς, πολύ περισσότερο ισχύει σε σχέση με την πολεμική τέχνη και την ιδιότητα του στρατιωτικού ο οποίος, πρώτος απ’ όλους, οφείλει να την κατέχει. Ιδιαίτερα αναλυτικός γίνεται όταν αναφέρεται στην τάξη των στρατιωτικών καθώς σ’ αυτούς αναθέτει το σπουδαίο έργο της προστασίας της πολιτείας. Ένας «φύλακας» της πολιτείας πρέπει να απασχολείται αποκλειστικά και μόνο με αυτή την αποστολή, όχι μόνον έχοντας τις ειδικές τεχνικές γνώσεις γι’ αυτό, αλλά και την απαραίτητη αφοσίωση που απαιτείται για το συγκεκριμένο ρόλο, καθώς επίσης και τα κατάλληλα φυσικά χαρίσματα.³⁹⁰ Προκειμένου να θεμελιώσει την αντίληψή του για την αναγωγή της καταλληλότητας εκτέλεσης κάποιου έργου στη φυσική ιδιοσυγκρασία, καταφεύγει (πράγμα που κάνει επανειλημμένα), σε παραλληλισμό με τον κόσμο των ζώων, π.χ. με τα σκυλιά. Όπως ακριβώς μόνο σκυλιά που ανήκουν σε συγκεκριμένες ράτσες είναι κατάλληλα για φύλαξη, έτσι ακριβώς, άνθρωποι αποκλειστικά και μόνο

³⁸⁸ Πλάτων: *Πολιτεία*, Β 370 α9 – β2.

³⁸⁹ Πλάτων: *Πολιτεία*, Β 370 c 3-5.

³⁹⁰ Πλάτων: *Πολιτεία*, Β 374 a4 - e11.

καλής ράτσας είναι κατάλληλοι για την επιτέλεση των στρατιωτικών καθηκόντων των «φυλάκων» της *Πολιτείας*:

«Οἶει οὖν τι, ἦν δ' ἐγώ, διαφέρειν φύσιν γενναίου σκύλακος εἰς φυλακὴν νεανίσκου εὐγενοῦς;»³⁹¹ [Μτφρ.: νομίζεις ότι διαφέρει σε κάτι, είπα εγώ, ως προς την ικανότητα του φύλακα, ένα σκυλάκι από καλή γενιά από έναν νεαρό καλής καταγωγής;]

Ο Πλάτων εισηγείται την καθιέρωση ενός νέου μύθου για τους πολίτες του κράτους που σχεδιάζει, ενός μύθου που θα δικαιολογούσε την διάκριση των πολιτών σε τάξεις – κάστες. Παρομοιάζοντας την αξία της ανθρώπινης καταγωγής με την αξία των μετάλλων, προτείνει να γαλουχηθούν οι πολίτες, από τα παιδικά κιόλας χρόνια τους, με την πίστη ότι άλλοι από αυτούς έχουν γεννηθεί φτιαγμένοι από χαλκό ή σίδηρο (τεχνίτες, γεωργοί), άλλοι από ασήμι («επίκουροι φύλακες») και άλλοι από χρυσάφι («παντελείς φύλακες» - άρχοντες της πολιτείας). Ότι οι απόγονοί τους, κατά κανόνα - και παρά τις σπάνιες περιπτώσεις διαφοροποίησης που θα δικαιολογούσαν την, κατ' εξαίρεση, μετάβαση από μια τάξη σε άλλη - γεννιούνται με φύση προερχόμενη από ίδιο υλικό με τους βιολογικούς προγόνους τους. Ότι ανάλογα με το υλικό της φύσης τους θα πρέπει να καταλαμβάνουν μια ιδιαίτερη θέση και να επιτελούν ένα συγκεκριμένο ρόλο στα πλαίσια της πολιτείας και ότι η ενδεχόμενη καταστρατήγηση της θέσης και του ρόλου των γενών (δηλαδή αυτών των τάξεων – καστών από πολίτες όμοιας καταγωγής), με τρόπο ώστε σε θέση φυλάκων να βρεθούν καταχρηστικώς, άτομα που, σύμφωνα με τη φύση τους θα έπρεπε να ανήκουν στην τάξη των γεωργών και τεχνιτών, θα επιφέρει, σύμφωνα με τον μύθο, την καταστροφή της πολιτείας. Ο μύθος αυτός του οποίου την καθιέρωση εισηγείται, παραδίδει, ως διδαχή, την με κάθε τρόπο προσπάθεια διαφύλαξης της καθαρότητας των τριών γενών (χρυσού, αργυρού, χάλκινου), μη επιτρέποντας, επ' ουδενί λόγω, την ανάμειξή τους ή την κατάληψη ανάρμοστης θέσης, σύμφωνα με το γένος ενός εκάστου, συστήνοντας μάλιστα να μη διστάζουν οι ίδιοι οι φύλακες να εκβάλουν από την τάξη τους όποιους από τους απογόνους τους διακρίνουν ότι εμφανίζουν ενδείξεις ανάρμοστων, για την φύση του γένους τους, ψυχικών χαρακτηριστικών.³⁹² Είναι λοιπόν προφανές ότι η *Πολιτεία* του Πλάτωνα περιγράφει μια πολιτεία διακρίσεων στις οποίες η καταγωγή παίζει κάποιο ρόλο, αν και λυδία λίθος της διάκρισης αναγορεύεται σε κάθε περίπτωση η αρετή. Ο Δεσποτόπουλος παρατηρεί ότι, «ό,τι διακρίνει καίρια του πολίτες αυτούς [τους φύλακες] από 'τους άλλους πολίτας', είναι η λειτουργική αυτή σχέση τους με την πολιτεία, η ενεργητική συμμετοχή στην

³⁹¹ Πλάτων: *Πολιτεία*, Β 375 a 2-3.

³⁹² Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 415 a1 – c6.

πολιτική εξουσία που και αποτελεί το μόνο έργο τους.»³⁹³ Κάποιοι μελετητές, μεταξύ των οποίων και ο Δεσποτόπουλος θεωρούν ότι τα γένη-τάξεις της ορθής, κατά Πλάτωνα, πολιτείας δεν ήταν κλειστές κάστες αφού επιτρεπόταν κάποια, περιορισμένη έστω, μεταξύ τους κοινωνική κινητικότητα, και ότι στην πραγματικότητα αυτές οι τάξεις δεν ήταν τρεις (παντελείς φύλακες / επίκουροι φύλακες / δημιουργοί) αλλά μόνο δύο (φύλακες / δημιουργοί) καθότι η διαφοροποίηση μεταξύ παντελών φυλάκων και επίκουρων φυλάκων ήταν μια εσωτερική υποδιαίρεση-διαβάθμιση των φυλάκων.³⁹⁴ Λαμβάνει επίσης τη θέση ότι ο Πλάτων, κατά τρόπο αρκετά πρωτοποριακό για την εποχή του, εμμέσως πλην σαφώς εισηγείται την άρση του διαδεδομένου και περίπου αυτονόητου στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, θεσμού της δουλείας μια και, όχι τυχαία, παραλείπει την αναφορά σε τάξη δούλων στην *Πολιτεία*, όσο καινοφανές και αν είναι αυτό για την εποχή του.³⁹⁵ Αυτό το επικαλείται ο Δεσποτόπουλος ως απόδειξη του πόσο ριζηκέλευθη πολιτικά ήταν η σκέψη του. Όπως όμως παραδέχεται ο ίδιος μελετητής, η ανθρωπολογική γνώμη του Πλάτωνος για τη διαφορά του φυσικού προικισμού των ανθρώπων σε ηθικοπνευματικές δυνατότητες είναι ένας από τους λόγους για την έλλειψη πολιτικής δημοκρατίας στην ορθή πολιτεία.³⁹⁶

Αν βέβαια διακρίνουμε στην πλατωνική πολιτεία κάποιες τάσεις για διάκριση των πολιτών με βάση την κατάγωγή τους, δύσκολα μπορεί να παραβλέψει κανείς ότι το στοιχείο της καταγωγής ήταν που προέταξε και το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς της Γερμανίας ως βασικό κριτήριο αξιολόγησης των πολιτών του. Αυτό βέβαια σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι θα μπορούσε να χρεωθεί στην πλατωνική κέψη εκείνο για το οποίο κατηγορήθηκε μεταπολεμικά ο ναζισμός, δηλαδή, η επιδίωξη εσωτερικής εκκαθάρισης των φυλετικών στοιχείων που θεωρήθηκαν «κατώτερα» ή «μιαρά», καθώς και η προσπάθεια συγκρότησης μιας άρχουσας τάξης «εκλεκτών», με τη σύσταση και λειτουργία των «SS», τα μέλη των οποίων είχαν καθήκοντα κρατικής ασφαλείας, εξωτερικής και εσωτερικής.³⁹⁷ Την ανάθεση καθηκόντων ασφαλείας, εξωτερικής και

³⁹³ Δεσποτόπουλος: «Η Δομή», στο: *Πλάτων*, σελ. 92.

³⁹⁴ Δεσποτόπουλος: «Η Δομή», στο: *Πλάτων*, σελ. 106-114

³⁹⁵ Δεσποτόπουλος: «Η Δομή», στο: *Πλάτων*, σελ. 94.

³⁹⁶ Δεσποτόπουλος: «Η Δομή», στο: *Πλάτων*, σελ. 93-94.

³⁹⁷ Τα «SS» χαρακτηρίστηκαν μεταπολεμικά εγκληματική οργάνωση, λόγω του ρόλου τους στη λειτουργία των στρατοπέδων συγκέντρωσης, όπου βρήκαν τον θάνατο χιλιάδες έγκλειστοι, στους οποίους περιλαμβάνονταν από φυλετικά ξένους (Εβραίους, Τσιγγάνους), μέχρι αντικαθεστωτικούς, ομοφυλόφιλους, διανοητικώς αναπήρους, αλκοολικούς, κλπ, όλους όσους παρέκκλιναν δηλαδή από τα φυλετικά κριτήρια που είχε θέσει το Ε/Σ καθεστώς ή που θεωρήθηκαν επικίνδυνοι για την ασφάλεια του καθεστώτος.

εσωτερικής και εσωτερικού ελέγχου, προορίζε καθώς φαίνεται και ο Πλάτων για τους «φύλακες» της *Πολιτείας* του:

«{...} ἐλθόντες δέ θεασάσθων τῆς πόλεως ὅπου κάλλιστον στρατοπαιδεύσασθαι, ὅθεν τοὺς τε ἔνδον μάλιστ' ἂν κατέχοιεν, εἴ τις μὴ ἐθέλοι τοῖς νόμοις πείθεσθαι, τοὺς τε ἔξωθεν ἀπαμύνοιεν, εἰ πολέμιος ὥσπερ λύκος ἐπὶ ποίμνην τις ἴοι ·»³⁹⁸ [Μτφρ.: και όταν ἔλθουν (οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας) ας δουν ποιο εἶναι το καλύτερο σημεῖο τῆς πόλης για να στρατοπεδεύσουν, απ' ὅπου θα μποροῦν καλύτερα να ἐλέγχουν ὅσους εἶναι μέσα (στην πόλη), αν τυχόν κάποιος δεν θέλει να πειθαρχεῖ στους νόμους, ἀλλὰ και να ἀμύνονται στους ἐξωτερικούς (εἰσβολείς), αν τυχόν κάποιος ἐχθρὸς ἐρθεῖ, ὅπως ἀκριβῶς (ἐρχεται για να ἐπιτεθεῖ) ο λύκος στο κοπάδι.]

Σύμφωνα με τον Δεσποτόπουλο, «η ἄκρατη και ἀτεγκτη εφαρμογή των ενσαρκωτικών του αυστηροῦ τρόπου ζωῆς βασικῶν θεσμών τῆς ορθῆς πολιτείας περιορίζεται μόνο στους πολίτες ἐκείνους, ὅσοι κατ' ἀρχὴν ασκοῦν τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, δηλαδή τον πολιτικοκοινωνικό ἐξαναγκασμό και τον κατευθυντικό τουλάχιστον καθορισμό τῆς συμπεριφοράς των πολιτῶν, ἢ και τον ἐλεγχο τῆς φθοράς του πολιτισμοῦ. Το 'κύριο' αυτό στρώμα τῆς 'πόλεως' εἶναι οἱ 'φύλακες' 'νόμων τε και πόλεως'».³⁹⁹

Οἱ «φύλακες» τῆς *Πολιτείας* θα αποτελούσαν μια τάξη με κυριαρχικά δικαιώματα πάνω σε ὅλους τους υπόλοιπους πολίτες. Πῶς ὅμως δεν θα οδηγούνταν σε κατάχρηση τῆς ἐξουσίας και δυνάμῆς τους; Διατυπώνοντας ο Πλάτων τὴν ἐρώτηση αὐτή, δίδει και τὴν ἀπάντηση. Δύο εἶναι οἱ ἐγγυήσεις. Πρώτον, ἡ κατάλληλη παιδεία, ἡ οποία ἀναμένεται να χαλυβδώσει τον χαρακτήρα των φυλάκων, ἐνσταλάζοντας και ἐμπεδώνοντας ἐντὸς τους το αἶσθημα του υψηλοῦ καθήκοντος, μια και οἱ φύλακες προορίζονται να καταστούν οἱ προστάτες τῆς πολιτείας ως συνόλου. Δεύτερον, ο ἀποκλεισμός των «φυλάκων» ἀπὸ τον πειρασμό του πλουτισμοῦ, ἀφού στην τάξη τους δεν θα ἐπιτρέπεται ἡ διατήρηση ιδιωτικῆς περιουσίας. Δεν θα ἐπιτρέπεται να κατέχουν τίποτε περισσότερο ἀπ' ὅ,τι χρειάζεται για τὴ λιτὴ διαβίωσή τους ως «αθλητὲς του πολέμου». Ὅ,τι θα τους παρέχεται ἀπὸ τὴν πολιτεία για τὴ συντήρησή τους θα πρέπει να εἶναι με τόση ἀκρίβεια υπολογισμένο ὥστε το ετήσιο εἰσόδημά τους να μην ἔχει οὔτε περίσσειμα, οὔτε υστέρημα, ἐλαχιστοποιώντας τὴν πιθανότητα να τους γεννηθεῖ ἡ ὀρεξὶ για τα πλούτη, τα οποία, θεσμικά, δεν θα μπορούσαν ἄλλωστε οὔτε να τα ἀποκτήσουν οὔτε και να τα διατηροῦν. Ἡ δε παιδεία των νεαρῶν φυλάκων θα πρέπει να τους ἐνσταλάζει, ἐξ ἀρχῆς, τὴν ἀπόλυτη ἀπέχθεια προς τα πλούτη και τὴν πίστη ὅτι το χρῆμα εἶναι μιὰρό.⁴⁰⁰

³⁹⁸ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 415 d8 – e3.

³⁹⁹ Δεσποτόπουλος: «Ἡ Δομή», στο: *Πλάτων*, σελ. 91-92.

⁴⁰⁰ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 416 a2 – 417 b9.

Την άποψη περί διαχωρισμού των πολιτών με βάση τα εγγενή προτερήματά τους (βιολογικώς καθορισμένα), διατυπώνει ο Πλάτων και σε επόμενο σημείο με τα εξής λόγια:

«{...} ἔαντε τῶν φυλάκων τις φαῦλος ἔκγονος γένηται, εἰς τοὺς ἄλλους αὐτόν ἀποπέμπεσθαι, ἔαντ' ἐκ τῶν ἄλλων σπουδαῖος, εἰς τοὺς φύλακας. Τοῦτο δ' ἐβούλετο δηλοῦν ὅτι καὶ τοὺς ἄλλους πολίτας, πρὸς ὃ τις πέφυκεν, πρὸς τοῦτο ἓνα πρὸς ἓν ἕκαστον ἔργον δεῖ κομίζειν, ὅπως ἂν ἓν τὸ αὐτοῦ ἐπιτηδεύων ἕκαστος μὴ πολλοὶ ἀλλ' εἷς γίγνηται, καὶ οὕτω δὴ σύμπασα ἡ πόλις μία φύηται ἀλλὰ μὴ πολλαί.»⁴⁰¹

[Μτφρ.: αν κάποιος απόγονος φυλάκων γεννηθεί ελαττωματικός, θα πρέπει να τον στέλνουν στις άλλες τάξεις, και αν κάποιος αξιόλογος (γεννηθεί) από τις άλλες τάξεις να στέλνεται στους φύλακες. Αυτό δηλώνεται προκειμένου να γίνει αντιληπτό ότι και τους άλλους πολίτες (όπως και τους φύλακες) πρέπει να τους κατευθύνουμε, έναν προς έναν, σε εκείνη τη μία εργασία για την οποία είναι πλασμένος από την φύση του, ώστε επιτελώντας κάθε πολίτης την εργασία που του ταιριάζει, να γίνεται ένας και όχι πολλοί, και με τον τρόπο αυτό ολόκληρη η πόλη να είναι κάτι ενιαίο και όχι πολλαπλό.]

Τόσο από το ανωτέρω απόσπασμα, όσο και από άλλα⁴⁰² γίνεται φανερό ότι η πολιτεία την οποία οραματίζεται και περιγράφει στο ομώνυμο έργο ο Πλάτων, έχει χαρακτηριστικά μιας οργανικής κοινότητας ανθρώπων. Ο Αρβανιτάκης παρατηρεί ότι τον Πλάτωνα «δεν τον ενδιαφέρουν τα άτομα αλλά η κοινότητα. Οι βλέψεις και οι σκοποί του ατόμου πρέπει να υποτάσσονται στις επιδιώξεις του συνόλου.»⁴⁰³ Η οργανικιστική προσέγγιση αποτελούσε τυπική θεωρητική συνιστώσα της ιδεολογίας των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου, σύμφωνα με την οποία, κάθε πολίτης καλούνταν να επωμιστεί έναν συγκεκριμένο ρόλο ο οποίος του αρμόζει, κατά τρόπο παρόμοιο με τον οποίο ένα μέλος ή όργανο του σώματος επιτελεί έναν συγκεκριμένο και μοναδικό ρόλο στη λειτουργία ενός ζωντανού οργανισμού. Τη θεώρηση της πολιτείας ως οργανισμού (οργανική κοινότητα) περιγράφει ο Otto Dietrich αναφερόμενος στην «Καθολική Σκέψη», την οποία θεωρεί ότι εισάγει ο Ε/Σ:

«Ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο όχι σαν ον ατομικό, αλλά σαν μέλος μιας Κοινότητας (Gemeinschaft). Ο άνθρωπος σε όλες τις πράξεις του είναι ον ομαδικό και μόνο ως τέτοιο μπορεί να νοηθεί. {...} Εννοιολογικά ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται από το ότι ζει σε Κοινότητα με τους άλλους, και η ζωή του εκτυλίσσεται μόνο μέσα στους κόλπους της Κοινότητας. {...} Στη θέση της ατομικιστικής σκέψης πρέπει να τοποθετηθεί η καθολική, η οποία απορρέει από τη συνείδηση της Κοινότητας, και στη θέση της μηχανικής εικόνας του κόσμου, η καθολική ή αλλιώς οργανική – εικόνα του. {...} από αυτή τη νέα

⁴⁰¹ Πλάτων: Πολιτεία, Δ 423 c6 – d6.

⁴⁰² Πλάτων: Πολιτεία, Γ 397 d10 – e9.

⁴⁰³ Αρβανιτάκης, Πλάτων, σελ. 318.

θεμελίωση της σκέψεως, η οποία στηρίζεται στη συνείδηση της Κοινότητας (*Gemeinschaftsbewusstsein*) θεωρούμενη τελικά, ως ένα βιολογικά καθορισμένο γεγονός, υποτάσσονται εννοιολογικά τα ισχυρά κοσμοθεωρητικά και επαναστατικά συμβάντα των ημερών μας. {...} καλείται η εθνικοσοσιαλιστική κοσμοθεωρία να πραγματοποιήσει μιαν επιστημονική εξόρμηση που θα φέρει την Καθολική Σκέψη όπως απορρέει από τη Συνείδηση της Κοινότητας, στον κύκλο των πνευματικών ανθρώπων.»⁴⁰⁴

Η ισχύς της πολιτείας, όπως την αντιλαμβάνονταν ο Πλάτων, βασίζεται στην εσωτερική ενότητά της και στην ποιότητα των πολιτών που είναι ταγμένοι να την υπερασπίζονται και όχι στο αριθμητικό μέγεθος των στρατευμάτων ή τον υλικό πλούτο της. Για να τεκμηριώσει αυτό τον ισχυρισμό, επικαλείται ένα παράδειγμα από τον αθλητισμό και συγκεκριμένα από την πυγμαχία. Όπως ένας προπονημένος πυγμάχος είναι σε θέση να εξουδετερώσει με τις γροθιές του δυο ή και περισσότερους ακόμη αντιπάλους, εφόσον οι αντίπαλοι αυτοί είναι άσχετοι με την πυγμαχία, έτσι και τα στρατεύματα της πολιτείας, αποτελούμενα από τους ασκημένους στον πόλεμο φύλακες, από «αθλητές του πολέμου», θα μπορούν πολύ εύκολα να εξουδετερώνουν τα στρατεύματα πλουσιότερων και πολυαριθμότερων κρατών:

«{...} εἷς πύκτης ὡς οἷόν τε κάλλιστα ἐπὶ τοῦτο παρασκευασμένος δυοῖν μὴ πύκταιν, πλουσίῳν δε και πιόνοιν, οὐκ ἂν δοκεῖ σοι ῥαδίως μάχεσθαι;»⁴⁰⁵ [Μτφρ.: {...} Δεν νομίζεις ότι ένας πυγμάχος προπονημένος όσο το δυνατόν καλύτερα, θα μπορούσε εύκολα να χτυπήσει δυο ανθρώπους πλούσιους και καλοταϊσμένους οι οποίοι δεν είναι πυγμάχοι;]

«Ῥαδίως ἄρα ἡμῖν οἱ ἀθληταὶ ἐκ τῶν εἰκότων διπλασίοις τε καὶ τριπλασίοις αὐτῶν μαχοῦνται.»⁴⁰⁶ [Μτφρ.: Άρα, κατά πως φαίνεται, οι δικοί μας αθλητές εύκολα θα πολεμοῦν με διπλάσιους και τριπλάσιους ακόμα απ' αυτούς.]

Σύμφωνα με τον Δεσποτόπουλο, «*αρχή κατ' εξοχήν καθοριστική της ορθής [κατά Πλάτωνα] πολιτείας είναι η δικαιοσύνη*» και επίσης ότι καθοριστικό «σε μέγα βαθμό της ορθής πολιτείας είναι το αίτημα της ενότητας, δηλαδή των στοιχείων της και ειδικότερα των ανθρωπων όσοι την συναποτελούν» συμπληρώνοντας ότι «ο τονισμός επίμονα του αιτήματος αυτού, να έχει ενότητα η πολιτεία, προέρχεται προπάντων από τη συγκλονιστική γνωριμία του Πλάτωνος με την εσωτερική διάσπαση της πολιτικής

⁴⁰⁴ Dietrich, Otto: *Die philosophischen Grundlagen des National Sozialismus*. Berlin, 1934. Ελληνική έκδοση με τίτλο: *Οι φιλοσοφικές βάσεις του Εθνικοσοσιαλισμού*. Αθήναι¹1939. Επανεκδοση, Εκδόσεις «Ηλιοφόρος», Αθήναι²1995, σελ. 16 – 21.

⁴⁰⁵ Πλάτων: *Πολιτεία*, Δ 422 b 6-8.

⁴⁰⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, Δ 422 c 8-9.

κοινωνίας, το μέγιστο δεινό της». Ο Δεσποτόπουλος χαρακτηρίζει τη δικαιοσύνη και την ενότητα τα δυο παλλάδια στην άρθρωση της ορθής, κατά Πλάτωνα, πολιτείας.⁴⁰⁷

Για τον Πλάτωνα, η πορεία που αναμένεται να ακολουθήσει η πολιτεία θα είναι ένας ανατροφοδοτούμενος κύκλος · η καλή ανατροφή και εκπαίδευση, όσο καιρό θα διατηρείται όπως πρέπει, θα διαπλάθει ανθρώπους με καλή φύση, οι οποίοι, με τη βοήθεια της παιδείας θα γίνονται ακόμα καλύτεροι από τους προγόνους τους.⁴⁰⁸ Παρ' ότι όμως η σύσταση και οι δομές της πλατωνικής *Πολιτείας* αντιπροσωπεύουν ως σύλληψη, κάτι επαναστατικό, ωστόσο, για τον Πλάτωνα, απ' τη στιγμή της εγκαθίδρυσής της και μετά, η πολιτεία οφείλει να ακολουθήσει πνεύμα αυστηρά συντηρητικό. Καμία καινοτομία δεν θα πρέπει να επιτραπεί όσον αφορά τη γυμναστική και μουσική εκπαίδευση των φυλάκων:

«{...} το μη νεωτερίζειν περί γυμναστικὴν τε και μουσικὴν παρὰ την τάξιν».⁴⁰⁹

[Μτφρ. : {...} να μην εισάγονται νεωτερισμοί στη γυμναστική και τη μουσική, που να παραβιάζουν την (φυσική) τάξη.]

Ο Πλάτων θεωρούσε δευτερεύον το ζήτημα του αν θα άρχει ένας ή περισσότεροι στην κορυφή της ιεραρχικής πυραμίδας της πολιτείας του. Ως σημαντικότερο ζήτημα αξιολογούσε την ευλαβική τήρηση των θεσμών, πράγμα που θεωρούσε εξασφαλισμένο εφόσον οι άρχοντες εκπαιδευθούν με τη μορφή αγωγής που προτείνει.⁴¹⁰ Απαριθμώντας τις αρετές που πρέπει να χαρακτηρίζουν μία πολιτεία, κατ' αντιστοιχία με τις αρετές που πρέπει να χαρακτηρίζουν έναν άνθρωπο (σύμφωνα με θεώρηση της πολιτείας ως οργανισμού), αναφέρει ως πρωταρχικές τις εξής τέσσερις αρετές: σοφία, ανδρεία, σωφροσύνη, και δικαιοσύνη.⁴¹¹ Για τις δυο πρώτες θεωρεί ότι ταυτίζονται με την σοφία και την ανδρεία που επιδεικνύει το κατά τεκμήριο πιο σοφό και πιο ανδρείο τμήμα αυτής της πολιτείας, η ολιγάριθμη και μειονοτούσα τάξη των φυλάκων.⁴¹² Όσον αφορά τη σωφροσύνη, θεωρεί ότι αναφέρεται στην πολιτεία ως κοινωνικό σύνολο, σχετιζόμενη με την ευρυθμία και την ισόρροπη και αρμονική λειτουργία των επιμέρους τμημάτων της πολιτείας, αποτελώντας έτσι το μέτρο της ευταξίας που επικρατεί εντός της. Σημειώνει επίσης ότι η σωφροσύνη εξαρτάται από την αμοιβαία αποδοχή και συμφωνία του ανώτερου κοινωνικού στρώματος με το κατώτερο, αναφορικά με το ποιο εκ των δυο πρέπει να κυβερνά.⁴¹³ Την έννοια τέλος της δικαιοσύνης (η οποία, σημειωτέον, είναι η

⁴⁰⁷ Δεσποτόπουλος: «Η Δομή», στο: Πλάτων, σελ. 83-85.

⁴⁰⁸ Πλάτων: *Πολιτεία*, Δ 424 a4 – b1.

⁴⁰⁹ Πλάτων: *Πολιτεία*, Δ 424 b 6 – 7.

⁴¹⁰ Πλάτων: *Πολιτεία*, Δ 445 d8 – e3.

⁴¹¹ Πλάτων: *Πολιτεία*, Δ 427 e 10 – 11.

⁴¹² Πλάτων: *Πολιτεία*, Δ 428 c11 – 429 b7.

⁴¹³ Πλάτων: *Πολιτεία*, Δ 431 e10 – 432 a9.

αρχική αφορμή αλλά και το βαθύτερο ζητούμενο του συγκεκριμένου πλατωνικού έργου)⁴¹⁴ την ταυτίζει με μια κοινωνική κατάσταση κατά την οποία, κάθε μέλος της πολιτείας επιτελεί το έργο για το οποίο είναι προορισμένο, σύμφωνα με ό,τι ακριβώς ταιριάζει στην αληθινή φύση του.⁴¹⁵ Αυτό ακριβώς το σημείο υπογραμμίζει ως τον ακρογωνιαίο λίθο της πλατωνικής προσέγγισης για την έννοια της δικαιοσύνης ο Δεσποτόπουλος.⁴¹⁶ Η ίδια αντιστοίχιση ανθρώπου - κοινωνίας, η οποία μοιάζει να αποτελεί την πεμπτουσία του όλου έργου, επανέρχεται και σε άλλα σημεία. Ο Πλάτων υποστηρίζει την ύπαρξη απόλυτης αναλογίας, όσον αφορά την αρετή της δικαιοσύνης, μεταξύ της πολιτείας, ως κοινωνικού συνόλου, και του ανθρώπου ως ατομικότητας, η οποία συνίσταται στην ιδιότητα κάθε μέρους να επιτελεί με τρόπο άξιο την εργασία για την οποία είναι προορισμένο, την εργασία που του είναι εκ φύσεως ταιριαστή. Σε μια πολιτεία, αυτή η θεώρηση βρίσκει εφαρμογή στον τύπο της εργασίας που επιτελεί κάθε μέλος της, ενώ για κάθε μεμονωμένο πολίτη, η ίδια θεώρηση βρίσκει εφαρμογή στον τρόπο με τον οποίο συνεργάζονται μεταξύ τους τα διακριτά, κατά την πλατωνική αντίληψη, μέρη της ανθρώπινης ψυχής, δηλαδή, το «λογιστικό» (νους – φρόνηση), το «θυμοειδές» (θυμικό - συναίσθημα) και το «επιθυμητικό» (θέληση).⁴¹⁷

Η πλατωνική πολιτεία είναι, λοιπόν, μια πολιτεία αριστοκρατική, αυστηρά ιεραρχημένη που επιδιώκει την δημιουργία μιας εσωτερικής άρχουσας τάξης (ελίτ), της τάξης των «φυλάκων», που ως αποκλειστικό προορισμό της θα έχει την διακυβέρνηση του κράτους και την προστασία της οργανικής κοινότητας, εν συνόλω, από εξωτερικούς ή εσωτερικούς κινδύνους και τις απειλές της ασφάλειάς της. Ο Δεσποτόπουλος παρατηρεί ότι στην ορθή πολιτεία περιορίζεται από τον Πλάτωνα «η πολιτική ελευθερία, σύμφωνα με την ανάγκη των πραγμάτων, για να περισωθεί ποιοτικά η πολιτική εξουσία, και με αυτή να συντελείται αδιάπτωτα η κοινωνική ελευθερία», και συνεχίζει γράφοντας ότι «ο Πλάτων, όσο κανείς άλλος ίσως, έχει συνειδητοποιήσει την ολωσδιόλου κρίσιμη σημασία του πολιτικού προβλήματος · επανειλημμένα, φορτικά σχεδόν (421a, 473bc, 459b, 506a, 506b, 534d), τονίζει, ότι από την αξία των φορέων της πολιτικής εξουσίας, από την χρήση έτσι κάθε φορά της πολιτικής εξουσίας, εξαρτάται και η τελεσφόρηση και η ματαίωση της οποιασδήποτε, άριστα έστω προγραμματισμένης, πολιτικής».⁴¹⁸

⁴¹⁴ Ο πλατωνικός διάλογος της *Πολιτείας* φιλοδοξεί να οδηγήσει στην περιγραφή μιας ιδανικής πολιτείας, στην οποία θα επικρατεί πνεύμα αληθινής δικαιοσύνης. Ξεκινά ως προσπάθεια παράλληλης διερεύνησης της έννοιας της πραγματικής δικαιοσύνης στους ανθρώπους και στις κοινωνίες.

⁴¹⁵ Πλάτων: *Πολιτεία*, Δ 433a1 - 435 d5.

⁴¹⁶ Δεσποτόπουλος: «Η Δομή», στο: *Πλάτων*, σελ. 83.

⁴¹⁷ Πλάτων: *Πολιτεία*, Δ, 441 d12 - 442 b10.

⁴¹⁸ Δεσποτόπουλος: «Η Δομή», στο: *Πλάτων*, σελ. 95-96.

Οι βιολογικές, σωματικές ικανότητες των «φυλάκων»: ευγονική και εκγύμναση

Ο Πλάτων γίνεται πιο συγκεκριμένος ως προς τις σωματικές αρετές που, όπως ένα καλό σκυλί - φύλακας, έτσι και ένας νέος, πρέπει να φέρει ώστε να μπορεί να επιτελέσει το καθήκον του ως άξιος φύλακας της πολιτείας. Πρέπει αμφότεροι να διαθέτουν οξύτατες αισθήσεις και ευκινησία ώστε να κυνηγούν ό,τι αντιλαμβάνονται ως εχθρικό, αλλά και τη δύναμη που είναι απαραίτητη ώστε να ανταπεξέρχονται στη μάχη, παλεύοντας με τον αντίπαλο.⁴¹⁹ Πέραν αυτών των σωματικών αρετών, ο Πλάτων προσθέτει ότι θα πρέπει οπωσδήποτε να διαθέτουν το στοιχείο της ανδρείας για να μπορούν να παλεύουν με σθένος, όποτε χρειαστεί, όπως ακριβώς συμβαίνει με όλα τα ζωντανά πλάσματα, των αλόγων και των σκύλων συμπεριλαμβανομένων, η συμπεριφορά των οποίων ήταν πολύ γνωστή στην ανθρώπινη εμπειρία. Η ανδρεία και το θάρρος, αρετές που καθιστούν κάποιον ακατανίκητο, συνδέονται, κατά τον Πλάτωνα, ευθέως, με την ψυχή.⁴²⁰ Προκύπτει αίφνης το εξής ερώτημα: πώς θα ήταν δυνατόν να συνδυαστούν, η σκληρότητα απέναντι στους εχθρούς με την πραότητα απέναντι στους φίλους, δύο φαινομενικά αντιθετικές ιδιότητες, αφού η ήπια και μειλίχια φύση φαίνεται να είναι αντίθετη της άγριας και επιθετικής φύσης; Ο Πλάτων παραπέμπει και πάλι στον κόσμο των ζώων εκφράζοντας έτσι έναν ιδιότυπο βιολογισμό που πολλούς αιώνες αργότερα θα επανεμφανισθεί στην πορεία της εξέλιξης των ιδεών ως «κοινωνικός δαρβινισμός». Για τον Πλάτωνα, οι νόμοι του ζωικού βασιλείου παρέχουν άφθονα παραδείγματα που αποδεικνύουν ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατό · τα σκυλιά - φύλακες, όσο και αν είναι άγρια και επιθετικά απέναντι στους ξένους, παραμένουν εντούτοις φιλικά απέναντι στα αφεντικά τους.⁴²¹ Ο λόγος είναι ότι τα σκυλιά ξεχωρίζουν ένα πρόσωπο το οποίο γνωρίζουν, ως φιλικό, ενώ, ένα πρόσωπο το οποίο δεν γνωρίζουν, ως εχθρικό. Αυτή η παρατήρηση οδηγεί τον Πλάτωνα με τη βοήθεια επαγωγικών συλλογισμών στην εξαγωγή του συμπεράσματος ότι στη βάση της ευφυώς διαφοροποιημένης συμπεριφοράς των σκύλων - φυλάκων βρίσκεται αυτή καθαυτή η «γνώση». Και επειδή το κύριο εργαλείο απόκτησης της γνώσης για τον άνθρωπο είναι η φιλοσοφία, τη φιλοσοφία αναγορεύει ο Πλάτων σε ύψιστη επιδίωξη των πολιτών.⁴²²

⁴¹⁹ Πλάτων: *Πολιτεία*, B 375 a 5-7.

⁴²⁰ Πλάτων: *Πολιτεία*, B 375 a11 – b10.

⁴²¹ Πλάτων: *Πολιτεία*, B 375 b9 – 376 b1.

⁴²² Πλάτων: *Πολιτεία*, B 376 a11 – c5.

«Φιλόσοφος δὴ καὶ θυμοειδὴς καὶ ταχύς καὶ ἰσχυρός ἡμῖν τὴν φύσιν ἔσται ὁ μέλλων καλὸς καὶ ἀγαθὸς ἔσεσθαι φύλαξ πόλεως.»⁴²³ [Μτφρ.: Εκείνος ο οποίος πρόκειται να γίνει καλός και άξιος φύλακας της πολιτείας θα πρέπει από τη φύση του να διαθέτει αγάπη για τη σοφία και να είναι και ψυχωμένος και ταχύς και δυνατός.]

Πιο σαφής γίνεται ο Πλάτων ως προς την αντιστοίχιση σώματος - ψυχής. Αξίζει να προσεχθεί μια λεπτή αλλά σημαντική ιδιαιτερότητα · κατά τον Πλάτωνα, δεν είναι το γερό σώμα που διαμορφώνει την ψυχή «αγαθή», αλλά αντιστρόφως. Μια αγαθή ψυχή, με τρόπο σχεδόν νομοτελειακό, διαμορφώνει γερό και όμορφο το σώμα εντός του οποίου κατοικεί. Το αποτέλεσμα μπορεί να είναι το ίδιο αλλά, κατά τον Πλάτωνα, η μορφοποιός δύναμη πηγάζει απ' τη ψυχή και νομοτελειακά μεταλαμπαδεύεται και στο σώμα. Κατά συνέπεια, θεωρεί ότι η παρατηρούμενη σωματική φαυλότητα προδίδει, νομοτελειακά, ψυχική φαυλότητα. Τονίζει επίσης την αναγκαιότητα για «διά βίου» ενασχόληση των «φυλάκων» με τη φυσική άσκηση:

«Δεῖ μὲν δὴ καὶ ταύτῃ ἀκριβῶς τρέφεσθαι ἐκ παιδων διὰ βίου. ἔχει δέ πως, ὡς ἐγῶμαι, ὧδε · σκόπει δε καὶ σύ. ἐμοὶ μὲν γάρ οὐ φαίνεται, ὃ ἂν χρηστόν ᾗ τὸ σῶμα, τοῦτο τῇ αὐτοῦ ἀρετῇ ψυχὴν ποιεῖν, ἀλλὰ τοῦναντίον ψυχὴ ἀγαθὴ τῇ αὐτῆς ἀρετῇ σῶμα παρέχειν ὡς οἷόν τε βέλτιστον.»⁴²⁴ [Μτφρ.: Πρέπει, λοιπόν, με προσοχή να εξασκούνται (οι νέοι) και στη γυμναστική, από την παιδική ηλικία και σ' όλη τη ζωή τους. Τα πράγματα κατά την γνώμη μου έχουν ως εξής και σκέψου το: δεν μου φαίνεται ότι ένα σώμα που συμβαίνει να είναι σπουδαίο, με την σπουδαιότητά του διαμορφώνει ενάρετη και τη ψυχή, αλλά αντιθέτως, ότι μια ενάρετη ψυχή, με την αρετή της καθιστά το σώμα όσο το δυνατόν καλύτερο.]

Δεν ισχύει δηλαδή η επαγωγή: ΑΓΑΘΟ ΣΩΜΑ → ΑΓΑΘΗ ΨΥΧΗ αλλά το αντίθετο: ΑΓΑΘΗ ΨΥΧΗ → ΑΓΑΘΟ ΣΩΜΑ. Σύμφωνα με τον Θεοδωρακόπουλο, «το σώμα και η μορφή του είναι για τον Πλάτωνα το απόφεγγο της λάμψης, που σκορπίζει η ψυχή, και γι' αυτό όχι μόνο δεν του δείχνει ο Πλάτων καμμία καταφρόνια, αλλά με τη μορφή του ανάβει το φιλοσοφικό του στοχασμό. Και ο πλατωνικός έρωσ αρχίζει από το σώμα και την αισθητική αξία που το φωτίζει. Δεν υπάρχει όμως στον Πλάτωνα μονόπλευρη λατρεία του σώματος, γιατί το σώμα παραμένει εδώ πάντοτε μέσον και όργανο και δεν γίνεται ποτέ σκοπός.»⁴²⁵

Μια πολύ προωθημένη άποψη την οποία διατυπώνει ο Πλάτων στην *Πολιτεία* είναι η εξής: μια πόλη στην οποία υπάρχει πλήθος ιατρών και θεραπευτηρίων καθώς και δικαστών και δικαστηρίων, είναι μια πόλη de facto παρηκμασμένη, μια πόλη που αθεράπευτα νοσεί.

⁴²³ Πλάτων: *Πολιτεία*, Β 376 c 4-5.

⁴²⁴ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 403 c11 - d5.

⁴²⁵ Θεοδωρακόπουλος, *Εισαγωγή*, σελ. 132.

Αντίθετα, στην πολιτεία στην οποία επικρατεί πνεύμα πραγματικής δικαιοσύνης, τόσο τα δικαστήρια όσο και οι δικαστές είναι αχρείαστοι και άρα περιττοί. Οι φωτισμένοι άρχοντες είναι οι φορείς του ζωντανού πνεύματος του αληθούς δικαίου όπως εκδηλώνεται σε κάθε στιγμή και σε κάθε περίπτωση στην ξεχωριστή ιδιαιτερότητά της. Ομοίως, σε μια πολιτεία στην οποία επικρατεί η υγεία, οι ιατροί και τα θεραπευτήρια είναι επίσης περιττά.⁴²⁶ Κατόπιν, μη παραλείποντας να στιλιτεύσει για μια ακόμη φορά τη μαλθακότητα, γίνεται ακόμη πιο ριζοσπαστικός επικρίνοντας τη σύγχρονή του ιατρική την οποία θεωρούσε - κατά παρέκκλιση προς την αναγόμενη στον Ασκληπιό παραδοσιακή ιατρική - εκφυλισμένη, κατά το ότι προσπαθεί με κάθε τρόπο και μέσο να παρατείνει, τεχνηέντως, τη ζωή των νοσούντων εκείνων οι οποίοι θα έπρεπε φυσιολογικά να αφεθούν στο θάνατο. Έτσι, εμμέσως πλην σαφώς, ο Πλάτων μπορεί, με μια δόση υπερβολής ίσως, να θεωρηθεί ο πρώτος θεωρητικός εισηγητής της ευθανασίας. Και όχι μόνον της ευθανασίας αλλά και της ευγονικής, καθώς επιδοκιμάζει την παλαιά, παραδοσιακή ιατρική, η οποία, όπως σημειώνει, επέβαλε ακόμα και την περιστολή του δικαιώματος της τεκνογονίας στους βαριά νοσούντες, ώστε να μην είναι σε θέση να φέρουν στον κόσμο δυστυχείς ομοίους τους, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει.⁴²⁷ Για να μην αφήσει καμία αμφιβολία περί αυτού, επιβεβαιώνει την ίδια άποψη και σε επόμενο σημείο, επιδοκιμάζοντας ξανά την παραδοσιακή (τη μη εκφυλισμένη, κατ' αυτόν) ιατρική, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει κανένα όφελος να καταβάλλονται προσπάθειες να κρατηθεί στη ζωή με τη βοήθεια της ιατρικής κάποιος που από τη φύση του είναι ασθενικός ή εκφυλισμένος και, ως εκ τούτου, άχρηστος για την πολιτεία. Ένας τέτοιος άνθρωπος θα έπρεπε να αφεθεί να πεθάνει, ακόμα και αν θα ήταν σε θέση να διαθέσει αμύθητα πλούτη για να γιατρευτεί.⁴²⁸ Διακινδυνεύοντας ένα ιστορικό άλμα, θα παρατηρήσουμε ότι η πολιτική γενικευμένης ευγονικής (ελεγχόμενη αναπαραγωγή, στερώσεις τμημάτων του πληθυσμού) καθώς και η υιοθέτηση της ευθανασίας (για ευγονικούς λόγους) ήταν μερικά από τα μέτρα που έλαβε το γερμανικό εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς με την θεσμοθέτηση των περίφημων «νόμων της Νυρεμβέργης» για τους οποίους έχει ήδη γίνει λόγος. Σ' αυτά τα μέτρα οφείλονται άλλωστε οι κυριότερες μομφές που εισέπραξε και για τις οποίες στιγματίστηκε, μεταπολεμικά, το γερμανικό εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς. Η προαναγγελία αυτής της πολιτικής είχε ήδη γίνει στο *Mein Kampf*. Στο ίδιο αυτό ζήτημα, ο Πλάτων, γράφοντας τόσους αιώνες πριν, μοιάζει να διακατέχεται από οίστρο ευγονισμού όταν εισηγείται ένα

⁴²⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 404 a1 – b5.

⁴²⁷ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 405 a8 - 406 b8.

⁴²⁸ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 408 b 2 - 6.

ιδιαίτερα σκληρό μέτρο: όσοι από τους πολίτες δεν έχουν γερό και προικισμένο σώμα θα πρέπει να αφεθούν να πεθάνουν και επίσης, όσοι έχουν εκ φύσεως κακή ψυχή, θα πρέπει να εξοντωθούν! :

«{...}, αἱ τῶν πολιτῶν σοι τοὺς μὲν εὐφυνεῖς τὰ σώματα καὶ τὰς ψυχὰς θεραπεύσουσι τοὺς δὲ μή, ὅσοι μὲν κατὰ σῶμα τοιοῦτοι, ἀποθνήσκουσιν ἑάσουσιν, τοὺς δὲ κατὰ τὴν ψυχὴν κακοφυνεῖς καὶ ἀνιάτους αὐτοὶ ἀποκτενοῦσιν;»⁴²⁹ [Μτφρ.: {...} όσοι από τους πολίτες είναι προικισμένοι από τη φύση, στα σώματα και στις ψυχές, θα τυγχάνουν φροντίδας, ενώ, από τους υπόλοιπους, όσους δεν έχουν τέτοιο σώμα θα αφήνονται να πεθάνουν και όσους έχουν από τη φύση τους κακή ψυχική ποιότητα και είναι αθεράπευτοι θα τους εκτελέσουν;]

Όμως η υγεία, κατά τον Πλάτωνα, συνδέεται ευθέως με τη σωματική άσκηση, αφού όπως γράφει, η γυμναστική καθιστά αχρείαστη την ιατρική:

«{...} ὁ μουσικὸς γυμναστικὴν διώκων, ἐάν ἐθέλῃ, αἰρήσει, ὥστε μηδὲν ἱατρικῆς δεῖσθαι ὅτι μὴ ἀνάγκη; - Ἔμοιγε δοκεῖ.»⁴³⁰ [Μτφρ.: {...} ένας άνθρωπος αναθρεμμένος με μουσική ο οποίος επιδιώκει τη γυμναστική δεν θα επιτύχει, εφόσον το θέλει, να μη χρειάζεται καθόλου την ιατρική, εκτός από περίπτωση εκτάκτου ανάγκης; - Εγώ βέβαια αυτό νομίζω. »]

Ο Δεσποτόπουλος, αναφερόμενος στο κοινωνικό σύστημα της ορθής, κατά Πλάτωνα πολιτείας, αναγνωρίζει ότι «εύλογα, παρουσιάζεται μέριμνα σύντονη, και με την ανάλογη εμπιστοσύνη, για την απόδοση ευγονισμού (424a). Σε τολμηρή συνέπεια έρχεται η αντικατάσταση της υποκειμενικής ερωτικής επιλογής (458e) με την οργάνωση 'ιερών γάμων' (459e-460b). Ευγονικός (459de) είναι ο θετικός σκοπός τους.»⁴³¹ Συνεχίζοντας ο Δεσποτόπουλος παρατηρεί ότι «δεν υπάρχει όμως και προσήλωση ειδωλολατρική στο αποτέλεσμα της ευγονικής πολιτικής (425b). Αν και η γέννηση από 'ιερό γάμο' είναι τίτλος προσωρινός, για την υπαγωγή στο σύστημα παιδείας και δοκιμασίας των 'φυλάκων', εξ άλλου όμως και υπαγορεύεται, ως καίρια μάλιστα εντολή αποφασιστική για την επιβίωση της 'πόλεως' (415c), η απόρριψη από την κατάσταση των 'φυλάκων' του γεννημένου από 'ιερό γάμο' και από φύλακες άρα γονείς, αλλά μη προικισμένου τυχόν με φύση εξαιρετη, όπως και αντίστροφα, η ανακάλυψη και αναγωγή στην κατάσταση των 'φυλάκων' του μη γεννημένου από 'ιερό γάμο', και από 'φύλακες' άρα γονείς, αλλά προικισμένου με φύση εξαιρετη.» Για να καταλήξει ο Δεσποτόπουλος ότι, «βασικό λοιπόν κριτήριο κοινωνικής διαλογής, με όλη την παρεμβολή της ευγονικής πολιτικής, της αναφοράς έτσι στην κληρονομικότητα κάπως, είναι πάντοτε για τον Πλάτωνα η 'φύσις' του συγκεκριμένου ανθρώπου, ο έσχατος γνήσιος τίτλος ανθρώπου για τον προσωπικό του χώρο ζωής, όριο

⁴²⁹ Πλάτων: Πολιτεία, Γ 409 e5 - 410 a4.

⁴³⁰ Πλάτων: Πολιτεία, Γ 410 b 1 - 4.

⁴³¹ Δεσποτόπουλος: «Η Δομή», στο: Πλάτων. σελ. 105-106.

ανυπέρβατο και προσδιοριστικό βασικά, της ελευθερίας του.» σημειώνοντας ωστόσο ότι «οι 'φύλακες' ακριβώς, το 'κύριο' στρώμα της πολιτικής κοινωνίας, το συγκροτημένο έτσι από διαλογή και ανάδειξη των αρίστων, δεν έχουν παρά διαχειριστική μόνο αποστολή, και όχι προνομοιακή απόλαυση των αγαθών της ζωής · η άσκηση δηλαδή της πολιτικής εξουσίας συνυφαίνεται απλώς με αυξημένα καθήκοντα, και με τόσα μόνο δικαιώματα όσα είναι απαραίτητα για την εκπλήρωση των αυξημένων καθηκόντων, ενώ συνοδεύεται και με αποστέρηση μάλλον ελκυστικών δικαιωμάτων.»⁴³²

Στο Ε' βιβλίο της *Πολιτείας* ο Πλάτων παρουσιάζει μια σειρά από ιδέες των οποίων προσομοιώσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν πολιτικές του ακολούθησε το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς υπό άλλες ιστορικές συνθήκες και σε πολύ μεταγενέστερη βέβαια εποχή. Αναφέρεται επίσης ο Πλάτων στην ενδεδειγμένη στάσης ζωής και τη συμπεριφορά των φυλάκων, στις σεξουαλικές σχέσεις τους, στους κανόνες και περιορισμούς σχετικά με την αναπαραγωγή τους, κλπ. Αξίζει αυτές οι πτυχές της *Πολιτείας* να εξεταστούν, παρότι εκ πρώτης όψεως μοιάζει να παρεκκλίνουν κάπως από το κυρίως θέμα της μελέτης, επειδή μπορούν να στοιχειοθετήσουν τον τολμηρό ισχυρισμό περί γενικότερης φιλοσοφικής συνάφειας με τις πολιτικών που προώθησαν τα καθεστώτα του μεσοπολέμου και κυρίως ο εθνικοσοσιαλισμός με τις ιδέες που ο Πλάτων είχε εκθέσει στην *Πολιτεία*. Αποκαλύπτουν τη θέση που κατείχαν στην πλατωνική σκέψη η βιολογική υγεία, η σωματική ρώμη, και το φυσικό κάλλος, έννοιες αλληλένδετες με την άθληση. Ο Πλάτων μοιάζει να κινείται βεβαίως στο χώρο του ιδεατού, είναι όμως γνωστό ότι είχε πολιτικές στοχεύσεις όπως άλλωστε φανερώνουν οι πολιτικές περιπέτειες της ζωής του (ταξίδια στη Σικελία – σχέσεις με τον Δίωνα και τους τυράννους των Συρακουσών Διονύσιο Α' και Διονύσιο Β').⁴³³

Η πιο πρωτοποριακή και αμφιλεγόμενη ιδέα την οποία εκφράζει ο Πλάτων στην *Πολιτεία* είναι η ιδέα της κοινοκτημοσύνης εντός της τάξης των φυλάκων, κοινοκτημοσύνης όχι μόνο σε επίπεδο υλικών αγαθών αλλά και όσον αφορά τις γυναίκες και τα παιδιά!⁴³⁴

«Τὰς γυναῖκας ταύτας τῶν ἀνδρῶν τούτων πάσας εἶναι κοινάς, ἰδίᾳ δέ μηδενί μηδεμίαν συνοικεῖν · καί τούς παῖδας αὐτῶν κοινούς, καί μήτε γονέα ἔκγονον εἰδέναι τόν αὐτοῦ μήτε παῖδα γονέα.»⁴³⁵ [Μτφρ.: Οι γυναίκες αυτές των ανδρών αυτών πρέπει να είναι όλες κοινές για όλους και καμία να μη συζεί με κανέναν αποκλειστικά. Και τα παιδιά επίσης, και

⁴³² Δεσποτόπουλος: «Η Δομή», στο: Πλάτων. σελ. 106-107

⁴³³ Βλέπε αναλυτικά στο: Θεοδωρακόπουλος, *Εισαγωγή*, σελ. 69-96

⁴³⁴ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 449 c2 – 450 c5.

⁴³⁵ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 457 c10 – d3.

αυτά να τα έχουν από κοινού, και κανένας γονέας να μη γνωρίζει το παιδί που έχει προέλθει από αυτόν, ούτε και κανένα παιδί (να γνωρίζει) τον γονέα του.]

Στην σύγχρονη εποχή, η επιχειρηματολογία του Πλάτωνα σχετικά με την κοινοκτημοσύνη των γυναικών στην τάξη των φυλάκων, ξενίζει πολύ. Κάποιοι μάλιστα την είδαν ως έφραση υποτίμησης του Πλάτωνα προς τις γυναίκες.⁴³⁶ Θα πρέπει όμως να ληφθεί υπ' όψη η γοητεία που ασκούσε στον Πλάτωνα το σπαρτιατικό πολιτειακό και εκπαιδευτικό μοντέλο. Στην *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* του Ξενοφώντος, έργο στο οποίο ο (φιλολάκων) Αθηναίος ιστορικός, περιγράφει το σπαρτιατικό πολίτευμα και τη σπαρτιατική αγωγή όπως καθιερώθηκε με τους νόμους του Λυκούργου, αναφέρεται η δυνατότητα επιλεκτικής αναπαραγωγής και εκτός του νομίμου γάμου ή ακόμη και παράλληλα με αυτόν.⁴³⁷ Οι ομοιότητες της πλατωνικής *Πολιτείας* με το σπαρτιατικό κράτος είναι παραπάνω από εμφανείς καθώς παρατηρεί κανείς το στρατοκρατικό χαρακτήρα, τους εκπαιδευτικούς θεσμούς και τις ευγονικές πρακτικές του σπαρτιατικού πολιτεύματος, όπως μας τα μεταφέρει ο Ξενοφώντας. Στους θεσμούς της σπαρτιατικής πολιτείας μπορούν να εντοπιστούν τα σπέρματα των ευγονικών, στρατοκρατικών και κοινοτιστικών αντιλήψεων που επεξεργάζεται, εξελίσσει και εξιδανικευτικά περιγράφει ο Πλάτων στην *Πολιτεία* του.

Η ιδέα του Πλάτωνα για την κοινοκτημοσύνη των γυναικών (και των παιδιών) της τάξης των φυλάκων, ιδέα η οποία επαναλαμβάνεται και σε επόμενη ενότητα,⁴³⁸ δεν προέρχεται από μισογυνισμό, όπως φαίνεται από τη συνέχεια της συλλογιστικής που εκθέτει, αλλά από την προσπάθειά του να θεμελιώσει μεταξύ των πολιτών της τάξης των φυλάκων, αδελφικές σχέσεις, καθώς και από την μέριμνά του να διευκολύνει εντός της τάξης των φυλάκων διαδικασίες ευγονικής αναπαραγωγής.

Το στοιχείο το οποίο περισσότερο απ' οποιοδήποτε άλλο ενισχύει τους ισχυρισμούς περί ενός είδους συγγένειας, σε φιλοσοφικό – ιδεολογικό επίπεδο, του εθνικοσοσιαλισμού με την πλατωνική *Πολιτεία*, είναι αυτές ακριβώς οι ευγονικές διαδικασίες που εισηγείται, η απαίτηση για καθαρογονία και επικράτηση των βιολογικώς υπέρτερων, αυτός ο ιδιότυπος κοινωνικός δαρβινισμός που αποσκοπεί, όπως ο Πλάτων τονίζει σε πολλά σημεία, στη φυλετική βελτίωση, στην επικράτηση των φυλετικώς αρίστων. Ο επαναστατικός τρόπος με τον οποίο ρυθμίζονται στην πλατωνική *Πολιτεία* τα σχετικά με την τεκνογονία και την αναπαραγωγή ζητήματα, επιτρέπει να θεωρήσουμε το πρόγραμμα ελεγχόμενης

⁴³⁶ Ο Φαράντος επί παραδείγματι, σχολιάζει επικριτικά τον Ροζέ Γκαρωντύ για τις αβάσιμες, όπως θεωρεί, κατηγορίες του σχετικά με υποβάθμιση της γυναίκας στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, στο: Φαράντος, Γεώργιος: «*Φιλοσοφία Ι Θεωρία του Ελληνικού αθλητισμού*». Εκδόσεις «Τελέθριο», Αθήνα 1992.

⁴³⁷ Ξενοφώντας: *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 1, Εκδόσεις Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2007.

⁴³⁸ Πλάτων: *Πολιτεία*, Η 543 a 1 – 7.

αναπαραγωγής που πειραματίστηκε η υπηρεσία «*ahnenerbe*» (προγονική κληρονομιά) των «SS» στο γερμανικό εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, για την οποία έχει γίνει αναφορά, ως ένα στοιχείο προσομοίωσης.⁴³⁹ Όσα είχε προτείνει ο Πλάτων στην *Πολιτεία* για την θανάτωση των «*κακών στη ψυχή*» φέρνουν στο νου την πολιτική διώξεων και εκκαθαρίσεων με κριτήριο τη φυλετική ταυτότητα ή τη βιολογική ποιότητα, για τις οποίες έχει μεταπολεμικά κατηγορηθεί το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς.

Παρουσιάζοντας ο Πλάτων το ευγονικό σχέδιό του, εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο οι πιο προικισμένοι άνδρες - φύλακες θα πρέπει να οδηγούνται σε ερωτική συνεύρεση με τις πιο προικισμένες γυναίκες - φύλακες προκειμένου να αναπαράγονται οι καλύτεροι μεταξύ τους:

«Σὺ μὲν τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, ὁ νομοθέτης αὐτοῖς, ὥσπερ τοὺς ἄνδρας ἐξέλεξας, οὕτω καὶ τὰς γυναῖκας ἐκλέξας παραδώσεις καθ' ὅσον οἶόν τε ὁμοφυεῖς · οἱ δὲ ἅτε οἰκίας τε καὶ συσσίτια κοινὰ ἔχοντες, ἰδίᾳ δὲ οὐδενός οὐδέν τοιοῦτον κεκτημένου, ὁμοῦ δὴ ἔσονται, ὁμοῦ δὲ ἀναμειγμένων καὶ ἐν γυμνασίοις καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ τροφῇ ὑπ' ἀνάγκης οἶμαι τῆς ἐμφύτου ἄξονται πρὸς τὴν ἀλλήλων μεῖξιν.»⁴⁴⁰ [Μτφρ.: Εσὶ λοιπόν, εἶπα ἐγώ, ὁ νομοθέτης τοὺς, ὅπως ἀκριβῶς ἐπέλεξες τοὺς ἄνδρες, ἐτσι ἔχοντας ἐπιλέξει καὶ τὶς γυναῖκες θὰ τοὺς τὶς παραδώσεις ὅσο το δυνατόν πιο ὁμοῖες στὴν φύση (με ἐκείνους), καὶ ἐκεῖνοι ἔχοντας σπίτια καὶ συσσίτια κοινὰ καὶ μὴ ἔχοντας τίποτε ἀπ' αὐτὰ ἰδιωτικὸ κανεῖς ὑπὸ τὴν κατοχὴ τοῦ, ἀφοῦ θὰ εἶναι ὅλοι μαζὶ καὶ ὅλοι μαζὶ θὰ βρίσκονται ἀναμειγμένοι, καὶ στὰ γυμναστήρια καὶ στὶς ἄλλες φάσεις τῆς ἀνατροφῆς τοὺς, θεωρῶ ὅτι ἀπὸ ἐμφυτὴ τάση θὰ οδηγηθοῦν στὴν μετὰξὺ τοὺς (σωματικὴ) ἀνάμειξη.]

Οι ανήκοντες στην τάξη των φυλάκων νέοι, θα έπρεπε από κοινού να γυμνάζονται στα γυμναστήρια και να τρώνε σε συσσίτια. Μέσω αυτού του συγχρωτισμού υπήρχε η προσδοκία να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για την μεταξύ τους ερωτική προσέγγιση και τελικά την ελεγχόμενη αναπαραγωγή εντός των στενών ορίων της τάξης τους. Η άτακτη βιολογική ανάμειξη, η χωρίς φροντίδα και σχέδιο αναπαραγωγή, δεν ταιριάζει σε μια πολιτεία όπως την οραματίζεται ο Πλάτων. Τις αταίριαστες συζεύξεις δεν θα τις επιτρέψουν οι άρχοντες της πολιτείας, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει:

«{...} ἀτάκτως μὲν μείγνυσθαι ἀλλήλοις ἢ ἄλλο ὅτιοῦν ποιεῖν οὔτε ὅσιον ἐν εὐδαιμόνων πόλει οὐτ' ἐάσουσιν οἱ ἄρχοντες. - Οὐ γὰρ δίκαιον, ἔφη.»⁴⁴¹ [Μτφρ.: Το να ἐρχονται σε (ερωτικὲς) μεῖξεις, ἢ οτιδήποτε ἄλλο κάνουν, χωρὶς τάξη, εἶναι ἀνόσιο γιὰ μὴ εὐδαιμονοῦσα πολιτεία καὶ δὲν θὰ το ἐπιτρέψουν οἱ ἄρχοντες. - Γιατί δὲν θὰ ἦταν δίκαιο, εἶπε.]

⁴³⁹ Κωτούλας: *Ἀνοδος*, σελ. 123 - 124.

⁴⁴⁰ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 458 c6 - d4.

⁴⁴¹ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 458 d9 - e2.

Προκειμένου να τεκμηριώσει τις ευγονικές αντιλήψεις του ο Πλάτων επικαλείται την κοινή εμπειρία των ανθρώπων της υπαίθρου σχετικά με τα αποτελέσματα της αναπαραγωγής στο ζωικό βασίλειο. Η αναπαραγωγή πτηνών, σκύλων και αλόγων ήταν πολύ γνωστή στους ανθρώπους της εποχής του. Διασταυρώνοντας κανείς τα καλύτερα σκυλιά, άλογα ή πτηνά μεταξύ τους, όταν μάλιστα βρίσκονται στη βιολογική ακμή τους, εξασφαλίζει την απόδοση των καλύτερων απογόνων, ενώ, αντιθέτως, η διασταύρωση αταίριαστων ειδών έχει πάντοτε ανεπιθύμητα αποτελέσματα. Αν αυτά ισχύουν για τα ζώα, πολύ περισσότερο ισχύουν για τους ανθρώπους, αποφαινεται ο Πλάτων, και υπογραμμίζει τη σύνεση που οφείλουν να επιδεικνύουν οι άρχοντες της πολιτείας ώστε να επιτηρούν στενά όλες αυτές τις διαδικασίες:

« - Δῆλον δὴ ὅτι γάμους τὸ μετὰ τοῦτο ποιήσομεν ἱεροὺς εἰς δύναμιν ὅτι μάλιστα · εἶεν δ' ἂν ἱεροὶ οἱ ὠφελιμώτατοι. - Παντάσασι μὲν οὖν. - Πῶς οὖν δὴ ὠφελιμώτατοι ἔσσονται; τότε μοι λέγε, ὦ Γλαῦκων · ὁρῶ γάρ σου ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ κύνας θηρευτικούς καὶ τῶν γενναίων ὀρνίθων μάλα συχνούς · ἄρ' οὖν, ὦ πρὸς Διός, προσέσχηκάς τι τοῖς τούτων γάμοις τε καὶ παιδοποιΐᾳ; - Τὸ ποῖον; ἔφη. - Πρῶτον μὲν αὐτῶν τούτων, καὶ περ ὄντων γενναίων, ἄρ' οὐκ εἰσὶ τινες καὶ γίνονται ἄριστοι; - Εἰσὶν. - Πότερον οὖν ἐκ ἀπάντων ὁμοίως γεννᾶς, ἢ προθυμῇ ὅτι μάλιστα ἐκ τῶν ἀρίστων; - Ἐκ τῶν ἀρίστων. - Τί δ'; ἐκ τῶν νεωτάτων ἢ ἐκ τῶν γεραιτάτων ἢ ἐξ ἀκμαζόντων ὅτι μάλιστα; - Ἐξ ἀκμαζόντων. - Καὶ ἂν μὴ οὕτω γεννάται, πολὺ σοι ἡγῇ χειρὸν ἔσεσθαι τὸ τε τῶν ὀρνίθων καὶ τὸ τῶν κυνῶν γένος; - Ἐγώ γ', ἔφη. - Τί δέ ἵππων οἶει, ἦν δ' ἐγώ, καὶ τῶν ἄλλων ζῶων; ἢ ἄλλη πη ἔχειν; - Ἄτοπον μεντᾶν, ἦ δ' ὅς, εἶπ. - Βαβαῖ, ἦν δ' ἐγώ, ὦ φίλε ἑταῖρε, ὥς ἄρα σφόδρα ἡμῖν δεῖ ἄκρων εἶναι το τῶν ἀρχόντων, εἴπερ καὶ περὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ὡσαύτως ἔχει. - Ἀλλὰ μὲν δὴ ἔχει, ἔφη · {...}»⁴⁴²

[Μτφρ.: Είναι προφανές, κατόπιν τούτου, ότι θα καθιερώσουμε γάμους περιβεβλημένους με τη μεγαλύτερη δυνατή ιερότητα, και ασφαλώς ιεροί θα θεωρούνται οι γάμοι που συνεπάγονται το μεγαλύτερο όφελος. – Και βέβαια, σε κάθε περίπτωση. – Με ποιόν τρόπο λοιπόν θα συνεπάγονται τόσο μεγάλο όφελος; Αυτό ακριβώς λέγε μου Γλαῦκων. Γιατί βλέπω στο σπίτι σου και σκυλιά κυνηγετικά και πτηνά καλής ράτσας πάρα πολλά · έχεις άραγε, μα το Δία, δώσει την προσοχή σου στα ζευγαρώματα και την αναπαραγωγή τους; - Σε τι; Είπε. - Κατά πρώτον, από τα ίδια αυτά (ζώα), μολονότι είναι καλής ράτσας, δεν είναι άραγε κάποια που βγαίνουν τα καλύτερα; - Είναι. - Τι απ' τα δυο (κάνεις εσύ) λοιπόν, τα αφήνεις να ζευγαρώνουν αδιακρίτως ή φροντίζεις όσο γίνεται περισσότερο (να παράγεις απογόνους) από αυτά που είναι μεταξύ τους τα καλύτερα; - Από αυτά που είναι τα καλύτερα. - Και έπειτα τι, τα πιο νεαρά, τα πιο γέρικά ή αυτά που είναι στην ακμή τους (φροντίζεις να ζευγαρώνουν), όσο το δυνατόν περισσότερο; - Αυτά που είναι στην

⁴⁴² Πλάτων: Πολιτεία, Ε 458 d9 – 459 c1.

ακμή τους. - Και αν δεν γίνει έτσι, συμφωνείς ότι η γενιά που θα προκύψει από αυτά τα πουλιά και από αυτά τα σκυλιά θα είναι πολύ χειρότερη; - Ναι, είπε. - Και για τα άλογα, τι νομίζεις, και για τα άλλα ζώα; Ισχύει άραγε γι' αυτά κάτι διαφορετικό; - Θα ήταν άτοπο αν συνέβαινε (κάτι διαφορετικό) είπε. - Αλίμονο, είπα εγώ, αγαπητέ μου φίλε, πόσο εξαιρετικά άξιοι πρέπει να είναι οι κυβερνήτες μας εφόσον λοιπόν όλα αυτά ισχύουν κατά τον ίδιο τρόπο και για το γένος των ανθρώπων; - Και βέβαια ισχύουν, είπε ·]

Η ευγονική βιοαντίληψη του Πλάτωνα δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. Καλεί τους αρίστους άνδρες της πολιτείας του να έρχονται σε ερωτική επαφή με τις άριστες γυναίκες όσο το δυνατόν περισσότερο · και αντιστρόφως, για τους ελαττωματικούς ή μειονεκτούντες, προβλέπει να έχουν δικαίωμα συνεύρεσης μόνο με τις ελαττωματικές ή μειονεκτούσες γυναίκες. Ωστόσο, μόνο οι απόγονοι της πρώτης κατηγορίας, «των αρίστων», θα πρέπει να ανατρέφονται! Για τους απογόνους της μη αποδεκτής κατηγορίας («τούς φαυλοτάτους»), υπονοεί ότι δεν θα πρέπει να γίνονται αποδέκτες των φροντίδων της ανατροφής:

«{...} - Δεῖ μὲν, εἶπον ἐκ τῶν ὡμολογημένων τούς ἀρίστους ταῖς ἀρίσταις συγγίνεσθαι ὡς πλειστάκις, τούς δέ φαυλοτάτους ταῖς φαυλοτάταις τούναντίον, καί τῶν μὲν τὰ ἔκγονα τρέφειν, τῶν δέ μή, εἰ μέλλει τό ποίμνιον ὅτι ἀκρότατον εἶναι, καί ταῦτα πάντα γιγνόμενα λανθάνειν πλὴν αὐτούς τους ἄρχοντας, εἰ αὐτή ἡ ἀγέλη τῶν φυλάκων ὅτι μάλιστα ἀστασίαστος ἔσται.

- Ὁρθότατα, ἔφη. - Οὐκοῦν δὴ ἑοραί τινες νομοθετητέαι ἐν αἷς συνάξομεν τάς τε νύμφας καί τούς νυμφίους καί θυσίαι, καί ὕμνοι ποιητέοι τοῖς ἡμετέροις ποιηταῖς πρέποντες τοῖς γιγνομένοις γάμοις · τό δέ πλῆθος τῶν γάμων ἐπὶ τοῖς ἄρχουσι ποιήσομεν, ἵν' ὡς μάλιστα διασφῶσιν τόν αὐτόν ἀριθμόν τῶν ἀνδρῶν, πρὸς πολέμους τε καί νόσους καί πάντα τὰ τοιαῦτα ἀποσκοποῦντες, καί μήτε μεγάλη ἡμῖν ἡ πόλις κατὰ τό δυνατόν μήτε σμικρά γίγνηται. - Ὁρθῶς, ἔφη.»⁴⁴³ [Μτφρ.: Πρέπει λοιπόν, είπα, σύμφωνα με όσα συμφωνήσαμε, οι άριστοι να συνευρίσκονται ερωτικά όσο γίνεται περισσότερο με τις άριστες, και αντιθέτως, οι χειρότεροι με τις χειρότερες, και τους απογόνους των πρώτων να τους ανατρέφουμε, ενώ των άλλων όχι, αν βέβαια πρόκειται το κοπάδι να διατηρηθεῖ σε όσο καλύτερη κατάσταση γίνεται, και όλα αυτά να γίνονται κρυφά απ' όλους πλην των αρχόντων, προκειμένου η αγέλη των φυλάκων να μην αναστατώνεται καθόλου, όσο το δυνατόν. Πάρα πολύ σωστά, είπε. Πρέπει λοιπόν να θεσμοθετηθούν κάποιες εορτές, στις οποίες θα συγκεντρώνουμε και τις νύφες και τους γαμβρούς και οι ποιητές θα πρέπει να συνθέσουν τους κατάλληλους ύμνους για τους γάμους που θα τελούνται · και σχετικά με τον αριθμό των γάμων, θα τον αφήσουμε στον έλεγχο των αρχόντων, ώστε να διατηροῦν τον αριθμό των ανδρῶν όσο το δυνατόν πιο σταθερό,

⁴⁴³ Πλάτων: Πολιτεία, E 459 d7 – 460 a8.

λογαριάζοντας και τους πολέμους και τις αρρώστιες και όλα τα παρόμοια, ώστε η πολιτεία μας να μην γίνεται, όσο είναι δυνατόν, ούτε μεγάλη αλλά ούτε και μικρή. - Σωστά, είπε.]

Η διάθεση του Πλάτωνα να αναβαθμίσει βιολογικά την τάξη των φυλάκων τον οδηγεί στην πρόταση για τη θέσπιση μίας διαδικασίας «ευφυνών» συνοικεσίων μέσω, καθοδηγούμενων από τους άρχοντες, κληρώσεων ζευγαρώματος, με σκοπό την συστηματική χρησιμοποίηση των πιο προικισμένων από τους φύλακες ως γονέων, ώστε από το δικό τους αίμα να προέρχονται όσο το δυνατόν περισσότεροι απόγονοι. Στους προικισμένους άνδρες πρέπει να δίνονται περισσότερες ευκαιρίες ερωτικής επαφής και τεκνοποίησης:

« - Κληροί δὴ τινες οἶμαι ποιητέοι κομποί, ὥστε τὸν φαῦλον ἐκείνον αἰτιᾶσθαι ἐφ' ἐκάστης συνέρξεως τύχην ἀλλὰ μὴ τοὺς ἄρχοντας. -Καὶ μάλα, ἔφη. - Καὶ τοῖς ἀγαθοῖς γέ που τῶν νέων ἐν πολέμῳ ἢ ἄλλοθι που γέρα δοτέον καὶ ἄθλα ἄλλα τε καὶ ἀφθονεστέρα ἢ ἐξουσία τῆς τῶν γυναικῶν συγκοιμήσεως, ἵνα καὶ ἅμα μετὰ προφάσεως ὡς πλεῖστοι τῶν παίδων ἐκ τῶν τοιούτων σπείρωνται. - Ὅρθῳς. - Οὐκοῦν καὶ τὰ ἀεὶ γιγνόμενα ἔκγονα παραλαμβάνουσαι αἱ ἐπὶ τοῦτων ἐφεστηκυῖαι ἀρχαὶ εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναικῶν εἴτε ἀμφοτέρω - κοιναὶ μὲν γάρ που καὶ ἀρχαὶ γυναιξὶ τε καὶ ἀνδράσιν. - Ναί. - Τὰ μὲν δὴ τῶν ἀγαθῶν, δοκῶ, λαβοῦσαι εἰς τὸν σηκὸν οἴσουσιν παρὰ τινος τροφούς χωρὶς οἰκούσας ἐν τινὶ μέρει τῆς πόλεως · τὰ δὲ τῶν χειρόνων, καὶ ἐὰν τι τῶν ἐτέρων ἀνάπηρον γίγνηται, ἐν ἀπορρήτῳ τε καὶ ἀδήλῳ κατακρύψουσιν ὡς πρέπει. {...} Εἵπερ μέλλει, ἔφη, καθαρὸν τὸ γένος τῶν φυλάκων ἔσεσθαι.»⁴⁴⁴ {...} ἔφαμεν γὰρ δὴ ἐξ ἀκμαζόντων δεῖν τὰ ἔκγονα γίγνεσθαι.»⁴⁴⁵

[Μτφρ.: Πρέπει επίσης να μπου κάποιιοι περίτεχνα φτιαγμένοι κληροί, ώστε σε κάθε ερωτική συνένδεση, ο χειρότερος εκείνος να αποδίδει το φταίξιμο στην τύχη και όχι στους άρχοντες. – Βεβαιότατα, είπε. – Και σε εκείνους από τους νέους τους διακεκριμένους στον πόλεμο ή κάπου αλλού, θα πρέπει να τους αποδίδονται τιμές και άλλα έπαθλα και επίσης να τους παρέχεται το δικαίωμα της συχνότερης ερωτικής επαφής με γυναίκες, προκειμένου, και με (ικανοποιητική) πρόφαση τα περισσότερα από τα παιδιά να προέρχονται από αυτούς. – Σωστά. – Λοιπόν και τα παιδιά που συνεχώς θα γεννιούνται θα τα παραλαμβάνουν οι με αυτά τα καθήκοντα (διορισμένες) δημόσιες αρχές, στελεχωμένες είτε από άνδρες, είτε από γυναίκες, είτε και από τα δυο φύλα, - γιατί βέβαια κοινά θα είναι τα αξιώματα και για τους άνδρες και για τις γυναίκες. {...} – (Έτσι πρέπει να γίνει), για να μείνει καθαρό το γένος των φυλάκων. {...} Όπως έχουμε πει, οι απόγονοι πρέπει να προέρχονται από γονεῖς που βρίσκονται πάνω στην ακμή τους.]

Τα παιδιά δεν πρόκειται να τα μεγαλώνουν οι ίδιοι οι γονεῖς τους. Πρέπει όλα να παραδίδονται στις διορισμένες γι' αυτό τον σκοπό ειδικές αρχές της κοινότητας, ώστε να

⁴⁴⁴ Πλάτων: Πολιτεία, Ε 459 d6 – 460 c7.

⁴⁴⁵ Πλάτων: Πολιτεία, Ε 460 d 9-10.

λάβουν την δέουσα παιδεία και να μεγιστοποιήσουν τις αρετές τους. Όλα αυτά τα παιδιά ανήκουν πρωτίστως στην κοινότητα. Εξ' ού και η ιδέα περί της κοινοκτημοσύνης γυναικών και παιδιών για την οποία έγινε λόγος.

Γίνεται αντιληπτό ότι ο Πλάτων είχε βαθιά επίγνωση της αξίας της κληρονομικότητας σε μια εποχή κατά την οποία δεν υπήρχε διαθέσιμη η σύγχρονή μας επιστημονική γνώση σχετικά με το γονιδίωμα και τις ιδιότητές του.

«Καλῶς, ἦν δ' ἐγώ. ὅτι μὲν γάρ ἀγαθῶ ὄντι γάμοι τε ἔτοιμοι πλείους ἢ τοῖς ἄλλοις καὶ αἰρέσεις τῶν τοιούτων πολλάκις παρὰ τοὺς ἄλλους ἔσσονται, ἔν' ὅτι πλείστοι ἐκ τοῦ τοιούτου γίνονται, εἴρηται ἤδη.»⁴⁴⁶ [Μτφρ.: Ωραία, εἶπα. Ὅτι για τον ἄξιο ἄνδρα θα υπάρχουν περισσότερες ευκαιρίες ερωτικής επαφῆς παρὰ για τους ἄλλους και ὅτι σ' αὐτούς (τους ἄξιους) θα τυχαίνει συχνότερα ὁ κλήρος σε σύγκριση με τους ἄλλους, ὥστε να γεννιοῦνται ὅσο το δυνατόν περισσότερα παιδιά ἀπὸ τέτοιας ποιότητος ἄνδρα, αὐτὸ το ἔχουμε ἤδη πει.]

Οι ευγονικές αυτές αντιλήψεις του Πλάτωνα μπορεί βέβαια να μην είναι αποδεκτές με τα μέτρα της δικῆς μας εποχῆς, βρίσκονταν ὅμως σε συμφωνία με τις αριστοκρατικές αντιλήψεις του αρχαίου κόσμου και καθόλου δεν ξένιζαν στους ανθρώπους της εποχῆς του ὅπως ἴσως ξενίζουν σήμερα.

Η γυμναστική στο συνολικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Πολιτείας

Ο Πλάτων αφιερώνει εκτεταμένο τμήμα της *Πολιτείας* στην παρουσίαση των ιδεών του για την ενδεδειγμένη μορφή της παιδείας. Ορίζει τα βασικά μαθήματα στα οποία θα πρέπει να θεμελιωθεί η αγωγή των (επίλεκτων) «φυλάκων» της σχεδιαζόμενης πολιτείας του. Πρώτα απ' οποιοδήποτε ἄλλο μάθημα η εκπαίδευσή τους θα πρέπει να ξεκινάει με μουσική και γυμναστική αγωγή. Μουσική⁴⁴⁷ για την ψυχή και γυμναστική για το σώμα.⁴⁴⁸

«{...} ἔστιν δέ που ἡ μὲν ἐπὶ σώμασι [παιδεία] γυμναστική, ἡ δ' ἐπὶ ψυχῇ μουσική.»⁴⁴⁹

[Μτφρ.: {...} εἶναι λοιπὸν αὐτὴ ἡ παιδεία, για τα σώματα, αφενός, ἡ γυμναστική, για τη ψυχὴ, αφετέρου, ἡ μουσική.]

Ο Πλάτων δεν παραλείπει να τονίσει σε πολλά σημεία του έργου, την τεράστια σημασία που ἔχει η σωστή αγωγή στη νεαρή ηλικία, ἐπειδὴ τότε ακριβῶς τίθενται οι βάσεις της ορθῆς διαμόρφωσης του χαρακτήρα, ὅταν δηλαδή ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀκόμη εὐπλαστος και τρυφερός, ἄρα ἐπιδεκτικός μεταβολῆς.⁴⁵⁰ Τίποτε σχετικὸ με την αγωγή των

⁴⁴⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 468 c 5-8.

⁴⁴⁷ Υπὸ τον ὄρο «μουσική» γίνεται αντιληπτό ἀπὸ τα συμφραζόμενα ὅτι ὁ Πλάτων ἐννοεῖ ὄχι μόνον τη μουσική με τη στενὴ ἔννοια ὡς τέχνης των ἡχων, ἀλλὰ τις τέχνες των Μουσῶν ἐν γένει και πάντως ὁποιοδήποτε συμπεριλαμβάνει την τέχνη της ποίησης.

⁴⁴⁸ Πλάτων: *Πολιτεία*, B 376 e2 – 377a10.

⁴⁴⁹ Πλάτων: *Πολιτεία*, B 376 e 3-4.

⁴⁵⁰ Πλάτων: *Πολιτεία*, B 377 a12 – b3 και B 378 d7 – e3.

νέων δεν θα πρέπει να εγκαταλείπεται στη τύχη. Λόγω της σοβαρότητας αυτής της αξίωσης φθάνει σε σημείο να δικαιολογήσει την αναγκαιότητα εφαρμογής προληπτικής λογοκρισίας εφ' όλων των περιεχομένων της αγωγής. Για παράδειγμα, αναφέρει ότι οι δημιουργίες όσων ποιητών πλάθουν μυθικές διηγήσεις θα πρέπει να ελέγχονται εξονυχιστικά και μόνο ό,τι κρίνεται ενάρετο και ωφέλιμο για τους νέους θα πρέπει να εγκρίνεται, ενώ οι υπόλοιπες δημιουργίες θα πρέπει να απαγορεύονται.⁴⁵¹ Εκφράζεται εντελώς ριζοσπαστικά, απαιτώντας την εκ βάθρων αναθεώρηση όλων των αντιλήψεων και παραδόσεων της εποχής του, ακόμη και των ευρέως αποδεκτών. Φθάνει μέχρι του σημείου να απορρίψει την ποίηση του Ομήρου και του Ησιόδου με το σκεπτικό ότι οι περιγραφές τους για τις σχέσεις των ανθρώπων - ηρώων και των θεών διακρίνονται από ασέβεια προς τους θεούς, εμφανίζοντας τους τελευταίους πονηρούς και γεμάτους αδυναμίες.⁴⁵² Αυτό το θεωρεί ασεβές και επιβλαβές για το ήθος των νέων και γι' αυτό απαράδεκτο. Καταλήγει λοιπόν σε καταδίκη και απόρριψη της Ομηρικής και της Ησιόδειας ποίησης,⁴⁵³ ακόμη δε και της ποίησης του Αισχύλου με παρόμοιες αιτιάσεις.⁴⁵⁴ Πρόκειται για μια διαδικασία με στοιχεία ελέγχου παρόμοια με εκείνα των ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου του 20ου αιώνα. Τα ολοκληρωτικά καθεστάτα του μεσοπολέμου προέβησαν, ως γνωστόν, σε ολοκληρωτικό έλεγχο της πνευματικής και πολιτιστικής ζωής των χωρών στις οποίες άσκησαν την εξουσία, με διαδικασίες ασφυκτικής χειραγώγησης των τεχνών και των γραμμάτων.⁴⁵⁵ Ο Πλάτων, εκφράζοντας τις αντιλήψεις του (με το στόμα του δασκάλου του Σωκράτους, κεντρικού ήρωα του διαλόγου της *Πολιτείας*) τονίζει ότι, μπορεί βέβαια οι σχεδιαστές μιας ιδεατής πολιτείας να μην είναι οι ίδιοι ποιητές, είναι όμως εκείνοι που θα πρέπει να ορίσουν, ως ιδρυτές της πολιτείας (*«οἰκισταί πόλεως»*), τα πρότυπα πάνω στα οποία θα πρέπει εφεξής να βασίζονται για τη δημιουργία τους οι ποιητές.⁴⁵⁶ Παρουσιάζεται συνεπώς την εικόνα ενός κράτους που ασκεί αυστηρό κεντρικό έλεγχο της εκπαίδευσης. Η Νασιάκου στα συμπεράσματα της μελέτης της ξεχωρίζει ως κυριότερα διδάγματα της πλατωνικής παιδείας τα εξής τρία σημεία: (1) ο άνθρωπος πρέπει να έχει σε κάθε του εκδήλωση την έννοια της αρμονίας, του μέτρου και της αναλογίας, γιατί η ασυδοσία φθείρει το σώμα, ενώ η αμετρία καταστρέφει την ψυχή και αφανίζει την πολιτεία, (2) δεν νοείται παιδεία χωρίς πειθαρχία, αφού όσο ευφυής κι αν είναι κάποιος

⁴⁵¹ Πλάτων: *Πολιτεία*, B 377 b11 – c5.

⁴⁵² Πλάτων: *Πολιτεία*, B 377 d4 – e3.

⁴⁵³ Πλάτων: *Πολιτεία*, B 377 e6 – a6.

⁴⁵⁴ Πλάτων: *Πολιτεία*, B 383 a7 – c5.

⁴⁵⁵ Χαραλαμπίδης, Άλκης: *Η Τέχνη του 20^{ου} αιώνα, τόμος II – μεσοπόλεμος*, University Studio Press.

Θεσσαλονίκη¹ 1993, (η τέχνη στα ολοκληρωτικά καθεστάτα), σελ. 119 – 130.

⁴⁵⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, B 378 e7 – 379 a4.

δεν μπορεί να καλλιεργήσει σωστά τις ικανότητες και την προσωπικότητά του παρά μόνο να πειθαρχήσει, στις επιταγές της νόησης, καθιστάμενος άρχοντας του εαυτού του, στις υποδείξεις του δασκάλου του, στις ηθικές αρχές που του επιβάλλονται από τον ορθό λόγο και στις αποφάσεις της πολιτείας και στο γενικό συμφέρον, (3) ο εκπαιδευτικός πρέπει να αποβλέπει πάντα στο ιδανικό της καλοκαγαθίας.⁴⁵⁷ Διαπιστώνουμε επίσης ότι ο Πλάτων απέρριπτε τις καθιερωμένες περί παιδείας απόψεις της εποχής του και ιδίως της πόλης του, της Αθήνας.⁴⁵⁸

Αμέσως μετά την καλλιέργεια στη μουσική και την ποίηση, οι νέοι της πλατωνικής πολιτείας θα πρέπει να ανατραφούν με τη γυμναστική:

«Μετά δὴ μουσικὴν γυμναστικὴν θρεπτέοι οἱ νεανίαι.»⁴⁵⁹ [Μτφρ.: Σε συνέχεια λοιπόν της ανατροφῆς με μουσική, οι νέοι θα πρέπει να ανατραφούν με γυμναστική.]

Στο Ζ' βιβλίο της *Πολιτείας* παρουσιάζει ο Πλάτων και τα υπόλοιπα μαθήματα, πέραν των δύο προαπαιτούμενων, της μουσικής και της γυμναστικής, που κρίνει ότι πρέπει να συνιστούν τη βάση της εκπαίδευσης των φυλάκων. Τα επιπλέον μαθήματα θα αποτελέσουν την ανώτερη παιδεία των «παντελών φυλάκων», των φυλάκων δηλαδή εκείνων που προορίζονται για να καταλάβουν τα ανώτατα ηγετικά αξιώματα της πολιτείας. Τα μαθήματα αυτά (αριθμητική, γεωμετρία, στερεομετρία, αστρονομία) κλιμακώνουν σταδιακά την μύηση των φυλάκων στη γνώση, ώστε, με τη βοήθεια της κορωνίδας των μαθημάτων, που κατά τον Πλάτωνα ήταν η διαλεκτική (φιλοσοφία), να φθάσουν στο ανώτατο πνευματικό επίπεδο, προκειμένου να επιτύχουν την ύψιστη επιδίωξη, δηλαδή την ενόραση της «ιδέας του αγαθού».⁴⁶⁰

Δεν είναι σκόπιμο να επιχειρηθεί στο σημείο αυτό ανάλυση της πλατωνικής οντολογίας όπως παρουσιάζεται στην *Πολιτεία*, με την περίφημη αλληγορία του σπηλαίου και όσα επεξηγηματικά σχόλια την συνοδεύουν.⁴⁶¹ Πρόκειται για τα βαθύτερα ύδατα της πλατωνικής σκέψης, ξεφεύγουν, όμως, κατά πολύ από το σκοπό και το χαρακτήρα της παρούσας μελέτης. Στέρηη πεποίθηση του Πλάτωνα αποτελούσε η αντίληψη ότι: για να υπάρχουν ελπίδες να ευοδωθεί και να φέρει κάποια αποτελέσματα η όποια ενασχόληση με τη φιλοσοφία, αυστηρή προϋπόθεση θα ήταν, εκτός από το χαρακτηριστικό της υγιούς

⁴⁵⁷ Νασιάκου, Κωνσταντίνα: «Η παιδεία στον Πλάτωνα»: στο: Πλάτων. Σαράντα ομόκεντρες μελέτες (επιμελητής έκδοσης Αραμπατζής, Γ.). Εκδόσεις Παπαδήμας. Αθήνα 2002, σελ. 340-341.

⁴⁵⁸ Κατά αρκετά παρόμοιο τρόπο τα εθνικιστικά - ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου προέβησαν σε απόρριψη και αναθεώρηση των καθιερωμένων περί παιδείας αντιλήψεων της εποχής τους, κατά τρόπο ρηξικέλευθο, βλέπε π.χ. Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 42.

⁴⁵⁹ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 403 c9.

⁴⁶⁰ Πλάτων: *Πολιτεία*, Ζ 522 b6 – 535 a2.

⁴⁶¹ Πλάτων: *Πολιτεία*, Ζ 514 a1 - 520 d4.

σκέψης, να έχουν οι μαθητές άρτια σωματική υπόσταση («ἀρτιμελεῖς τε καὶ ἀρτίφρονες»).⁴⁶² Ωστόσο, η σωματική εκγύμναση και μόνο, δεν κρίνονταν επαρκής· απαιτούνταν επίσης φιλομάθεια, αγάπη για τη γνώση. Ο Πλάτων θεωρούσε ότι όποιος μπορεί να αντέχει τις σωματικές καταπονήσεις είναι πιο πιθανό να κατορθώσει να αντέξει και τους κόπους που συνεπάγεται η ενασχόληση με τις υπόλοιπες σπουδές.⁴⁶³

Μια πολύ σημαντική, πρωτοποριακή για την εποχή της, αντίληψη του Πλάτωνα, η οποία τον καθιστά το πρώτο ίσως συνειδητοποιημένο παιδαγωγό, είναι η άποψη σύμφωνα με την οποία η μάθηση σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να επιβάλλεται με τη βία, ως καταναγκασμός («ψυχῇ δὲ βίαιον οὐδὲν ἔμμονον μάθημα»), θεωρώντας ότι ο καταναγκασμός ταιριάζει μόνο σε δούλους και όχι σε ελευθέρους ανθρώπους. Αντίθετα, η γνώση θα πρέπει να προσφέρεται στους νέους ως παιχνίδι και πάντα σε συμφωνία με τις ιδιαίτερες κλίσεις του καθενός:

«Μὴ τοίνυν βία, εἶπον, ὦ ἄριστε, τοὺς παῖδας ἐν τοῖς μαθήμασι ἀλλὰ παίζοντας τρέφε, ἵνα καὶ μᾶλλον οἷός τ' ἦς καθορᾶν ἐφ' ὃ ἕκαστος πέφυκεν.»⁴⁶⁴ [Μτφρ.: Προσπάθησε λοιπόν εἶπα, αγαπητέ μου, να εκπαιδεύεις τα παιδιά, ὀχι χρησιμοποιώντας βία, ἀλλὰ να τα σπουδάζεις παίζοντας, ὥστε και εσὺ να διακρίνεις πιο καθαρὰ για ποιο ἔργο εἶναι ἀπὸ τη φύση του γεννημένος ο καθένας.]

Για τον Πλάτωνα, πρότυπο σωματικής μορφής και σωματοδομής φαίνεται ότι ήταν ο ξερακιανός, ασκητικός, ηλιοκαμένος και σκληραγωγημένος άνδρας. Ένας τέτοιος πολίτης θα έχει κάθε λόγο να χλευάζει και να περιφρονεί τον παχουλό, καλοαναθρεμμένο ή αγύμναστο συμπολίτη του, ακόμα και αν ο τελευταίος συνέβαινε να έχει πολλά πλούτη. Για τον Πλάτωνα, ο αγύμναστος άνθρωπος είναι άξιος περιφρόνησης.⁴⁶⁵

Η αρμονική διάπλαση του σώματος τίθεται στην υπηρεσία της ψυχικής αρμονίας:

«{...} ἀλλ' ἀεὶ τὴν ἐν τῷ σώματι ἁρμονίαν τῆς ἐν τῇ ψυχῇ ἔνεκα συμφωνίας ἁρμοττόμενος φανεῖται.»⁴⁶⁶ [Μτφρ.: {...} ἀλλὰ θα εἶναι φανερό ὅτι, πάντοτε, ἡ ἀρμονία στο σῶμα τίθεται στην υπηρεσία της ἀρμονίας της ψυχικῆς.]

Το ἦθος των «φυλάκων»: πειθαρχία και ανδρεία

Σε πολλά σημεία του έργου του επισημαίνει ο Πλάτων την αξία της καλλιέργειας, στους νέους, της αρετής της σωφροσύνης, της οποίας ως σημαντικότερα διακριτικά

⁴⁶² Πλάτων: *Πολιτεία*, Z 536 b1.

⁴⁶³ Πλάτων: *Πολιτεία*, Z 535 a9 – d7.

⁴⁶⁴ Πλάτων: *Πολιτεία*, Z 536 e5 – 537 a2.

⁴⁶⁵ Πλάτων: *Πολιτεία*, H 556 c8 – e1.

⁴⁶⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, H 591 d 1-3.

στοιχεία ορίζει, πρώτον, την πειθαρχία προς τους άρχοντες της πολιτείας και, δεύτερον, την αυτοπειθαρχία και πιο συγκεκριμένα τον αυτοέλεγχο επί των κάθε είδους ηδονών,⁴⁶⁷ ιδίως δε επί των ηδονών της κοιλιοδουλείας, της οινοποσίας και της ερωτικής φιληδονίας.⁴⁶⁸ Το κεντρικό σκεπτικό του Πλάτωνα για την αγωγή των νέων είναι ότι θα πρέπει να επιτρέπεται σ' αυτούς μόνον ό,τι συντείνει στην εμπέδωση της (αυτό)πειθαρχίας και του σταθερού και ανδρείου ήθους και ότι, αντιστρόφως, θα πρέπει να απαγορεύεται οτιδήποτε θα υπήρχε και η υπόνοια έστω ότι θα μπορούσε να οδηγήσει στην μίμηση αισχρού, δειλού ή ασεβούς ήθους.⁴⁶⁹ Την ίδια πολιτική αυστηρού αποκλεισμού επεφύλασσε ο Πλάτων όχι μόνο στην ποίηση με την ευρύτερη έννοια της καλλιτεχνικής δημιουργίας, αλλά και στη μουσική τέχνη με την πιο στενή έννοια. Απέκλειε ρυθμούς και μελωδίες θρηνώδεις ή επιφέρουσες πλαδαρότητα, χαλαρότητα και ραθυμία. Επέτρεπε μόνον αυστηρούς, σοβαρούς και λιτούς ρυθμούς και μελωδίες, κατάλληλες για την καλλιέργεια σταθερού και ανδρείου ήθους. Πιο συγκεκριμένα, απαγόρευε τους ιωνικούς και λυδικούς ρυθμούς, ενώ επέτρεπε μόνο τους δωρικούς και φρυγικούς. Ομοίως, απέκλειε όσα πολύχορδα μουσικά όργανα παράγουν πολλούς και σύνθετους ήχους, συντείνοντας έτσι στη ψυχική σύγχυση, ενώ επέτρεπε τα πιο απλά, παραδοσιακά μουσικά όργανα όπως η λύρα, η κιθάρα και η σύριγγα (είδος αυλού), όργανα κατάλληλα να αποδίδουν πιο λιτές μελωδίες.⁴⁷⁰ Γενικά, την πεμπτουσία των πλατωνικών περί της ρυθμικής αγωγής αντιλήψεων, συμπυκνώνει η φράση:

« (...) βίου ρυθμούς ιδεῖν κοσμίον τε καί ανδρείον τίνες εἰσίν · οὓς ἰδόντα τόν πόδα τῷ τοιούτου λόγῳ ἀναγκάζειν ἔπεσθαι καὶ πολλῷ μέλος, ἀλλὰ μὴ λόγον ποδί τε καί μέλει.»⁴⁷¹ [Μτφρ.: πρέπει να δούμε τι είδους ρυθμοί εκφράζουν τον βίο ενός κόσμου και ανδρείου ανθρώπου · βλέποντάς τους, θα πρέπει να διαμορφώσουμε τις μελωδίες με βάση το λόγο ενός τέτοιου ανθρώπου και όχι αντιθέτως.]

Στην προηγούμενη φράση περιέχεται μια από τις πιο προωθημένες αντιλήψεις του Πλάτωνα · η αντιστοίχιση μουσικών ρυθμών με τύπους ανθρωπίνων χαρακτήρων. Η αγαθότητα στο λόγο, το ρυθμό και τη μουσική αρμονία βρίσκουν αντιστοιχία στη ψυχική αγαθότητα και καλοσύνη.⁴⁷² Προεκτείνοντας ο Πλάτων την προηγούμενη γραμμή συλλογισμών, φθάνει στη εξέταση του ζητήματος της αισθητικής του σώματος,

⁴⁶⁷ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 389 d7 – e3.

⁴⁶⁸ Αυτές ακριβώς τις αρετές, της πειθαρχίας προς τον αρχηγό και της αυτοπειθαρχίας επί των πάσης φύσεως ηδονών, είχαν επισημάνει ως τους σημαντικότερους σκοπούς τους οποίους πρέπει να επιδιώκει η αγωγή των νέων, τόσο ο Hitler όσο και ο Μεταξάς, βλέπε, π.χ.: Μεταξάς: στο: *Η Νεολαία* 6 (1938), σελ. 194.

⁴⁶⁹ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 395 b3 – 396 a6.

⁴⁷⁰ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 398 d8 – 399 e7.

⁴⁷¹ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 399 e10 – 400 a2.

⁴⁷² Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 400 c7 – e7.

καταθέτοντας μία ακόμη, ιδιαίτερα προωθημένη - με κριτήριο τις σημερινές τουλάχιστον αντιλήψεις - ιδέα · η αισθητική ασχήμια αντανακλά αυτονόητα ψυχική ασχήμια!:

«{...} ἐν πᾶσι γάρ τούτοις ἔνεστιν εὐσχημοσύνη ἢ ἀσχημοσύνη. καὶ ἡ μὲν ἀσχημοσύνη καὶ ἄρρυθμία καὶ ἀναρμοστία κακολογίας καὶ κακοηθείας ἀδελφά, τὰ δ' ἐνάντια τοῦ ἐναντίου, σὺφρονος καὶ ἀγαθοῦ ἦθους, ἀδελφά τε καὶ μιμήματα.»⁴⁷³ [Μτφρ.: {...} σε όλα αυτά υπάρχει ομορφιά και ασχήμια όσον αφορά την μορφή τους. Και η ασχήμια στη μορφή και η έλλειψη ευρυθμίας και η εν γένει παράταιρη κατάσταση είναι βέβαια σύμφυτα με την ασχήμια στο λόγο και την ψυχή και αντιστρόφως, τα αντίθετα τους αποτελούν απομιμήσεις του σὺφρονος και αγαθοῦ ἦθους.]

Καθιερώνει έτσι ο Πλάτων ένα είδος ενότητας ηθικής και αισθητικής:

«Οὐκοῦν, ἦν δ' ἐγώ, ὅτου ἂν συμπίπτῃ ἐν τε τῇ ψυχῇ καλὰ ἦθῃ ἐνόντα καὶ ἐν τῷ εἶδει ὁμολογοῦντα ἐκείνοις καὶ συμφωνοῦντα, τοῦ αὐτοῦ μετέχοντα τύπου, τοῦτ' ἂν εἴῃ κάλλιστον θέαμα τῷ δυναμένῳ θεᾶσθαι; - Πολύ γε.»⁴⁷⁴ [Μτφρ.: Άρα, είπα, σε όποιον συμβαίνει και μέσα στη ψυχή του να έχει (ευγενικό) ἦθος και η εμφάνισή του να ταιριάζει και να βρίσκεται σε συμφωνία με αυτό, αφού θα βασίζεται στο ίδιο πρότυπο, δε θα ήταν το ωραιότερο θέαμα για όποιον μπορεί να δει; - Πολύ, βέβαια.]

Ο Πλάτων κηρύττει την ασχήμια περίπου υπό απαγόρευση στην πολιτεία που οραματίζεται.⁴⁷⁵

Ο Πλάτων, αφού αναγγέλλει την πρόθεσή του να διατυπώσει τις γενικές αρχές που πρέπει να διέπουν την φυσική εξάσκηση των νέων της πολιτείας του, επανέρχεται στο ζήτημα της αυτοπειθαρχίας και του αυτοελέγχου των ηδονιστικών έξεων και συνηθειών. Οι «φύλακες» της πολιτείας θα πρέπει να αποφεύγουν το μεθύσι. («Μέθης μὲν δὴ εἵπομεν ὅτι ἀφεκτέον αὐτοῖς»). Θα πρέπει επίσης οι «φύλακες» της πολιτείας, παρά τον στενά αθλητικό προσανατολισμό της ζωής τους, να ασκούνται στην απλή, λιτή διατροφή, αποφεύγοντας αυστηρά την πολυφαγία και τη διατροφική πολυτέλεια, σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε στην περίπτωση των επαγγελματιών αθλητών της εποχής του Πλάτωνα. Τους τελευταίους επέκρινε λέγοντας ότι σ' όλη τους τη ζωή κοιμούνται και επίσης ότι εμφανίζουν πολλές και σοβαρές διαταραχές όποτε δεν είναι σε θέση να ακολουθούν συγκεκριμένο, ειδικών απαιτήσεων, πρόγραμμα διατροφής.⁴⁷⁶

⁴⁷³ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 401 a 1 – 7.

⁴⁷⁴ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 402 d1 – d5.

⁴⁷⁵ Αντίληψη ενότητας αισθητικής – ηθικής μπορεί να παρατηρηθεί σε εθνικοσοσιαλιστικά κείμενα όπως, π.χ. στο: Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 43 και σελ. 46 – 47.

⁴⁷⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 404 a4 – a7.

Ο στρατοκρατικός χαρακτήρας της Πολιτείας - Φύλακες: «αθλητές του πολέμου»

Οι «φύλακες» παρουσιάζονται στην *Πολιτεία*, ως ένα στρώμα εκλεκτών πολιτών. Η περίοπτη θέση τους στη δομή της κοινωνικής πυραμίδας της πολιτείας, σε συνδυασμό με τα καθήκοντα που τους αναθέτει ο Πλάτων, τις προσδοκίες που έχει απ' αυτούς και το είδος της εκπαίδευσης που τους επιφυλάσσει, υποδηλώνουν τον εν γένει στρατοκρατικό χαρακτήρα της *Πολιτείας*. Οι «φύλακες» της Πλατωνικής *Πολιτείας*, πρώτα και κύρια παρουσιάζονται ως πολεμιστές και (γι' αυτό) ταυτόχρονα και αθλητές, «αθλητές του πολέμου» όπως τους χαρακτηρίζει κατ' επανάληψη σε διάφορα σημεία του έργου. Κατά τον Πλάτωνα, αυτοί οι αθλητές - πολεμιστές θα έπρεπε να είναι ακαταπόνητοι και χαλκέντεροι, άγρυπνοι σαν τα σκυλιά, με οξύτατη όραση και ακοή και κυρίως ανθεκτικοί στις κάθε είδους κακουχίες και ταλαιπωρίες που καλείται να αντιμετωπίσει ένας πολεμιστής στις εκστρατείες. Να αντέχουν κατά την έκθεση σε ακραίες θερμοκρασιακές μεταβολές, στο υπερβολικό κρύο, την υπερβολική ζέστη, τις συχνές αλλαγές νερού και φαγητού, την έλλειψη τροφής, κλπ. Ο Πλάτων συστήνει στους φύλακες την αποφυγή των γλυκισμάτων, των μπαχαρικών και κάθε διατροφικής πολυτέλειας, κρίνοντας ότι η διατροφική ποικιλία επιφέρει ακολασία, ενώ αντίθετα, η απλότητα φέρνει σωφροσύνη στη ψυχή και υγεία στο σώμα.⁴⁷⁷ Αυτός είναι, κατά τον Πλάτωνα, ένας καθολικός κανόνας που βρίσκει εφαρμογή τόσο στη διατροφή, όσο και στην εκπαίδευση - μουσική και γυμναστική.⁴⁷⁸

Στην περίπτωση της *Πολιτείας* διαπιστώνουμε ότι ο Πλάτων είχε αποφανθεί ξεκάθαρα υπέρ του στρατιωτικού χαρακτήρα της γυμναστικής. Αναφερόμενος στη δέουσα μορφή γυμναστικής:

«Ἀπλή που καί ἐπιεικής γυμναστική, καί μάλιστα ἡ τῶν περὶ τὸν πόλεμον.»⁴⁷⁹

[Μτφρ.: Ἀπλή και ισορροπημένη γυμναστική, ιδίως (γυμναστική) κατάλληλη για ανθρώπους που ασχολούνται με τον πόλεμο.]

Η γυμναστική, μέσο προαγωγής ψυχικών αρετών - διαμόρφωσης χαρακτήρα

Αν και είναι εμφανές ότι ο Πλάτων αποδίδει κεφαλαιώδη σημασία στη γυμναστική, δεν τη βλέπει παρ' όλα αυτά ως αυτοσκοπό, αλλά ως μέσο εξυπηρέτησης πολλαπλών σκοπών. Μέσω της σωματικής εξάσκησης απέβλεπε ιδίως στην ενδυνάμωση

⁴⁷⁷ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 404 a9 – d10.

⁴⁷⁸ Όπως φάνηκε κατά την εξέταση της αθλητικής ιδεολογίας των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου, το κυριότερο μεταξύ των χαρακτηριστικών της ιδεολογίας αυτής ήταν η στρατιωτικοποίηση, δηλαδή, ο στρατιωτικός προσανατολισμός που έλαβε η άθληση με τη χρησιμοποίηση στρατιωτικών περιεχομένων - αντικειμένων. Βλέπε π.χ. στο: Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 48.

⁴⁷⁹ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 404 b 7 – 8.

της ψυχικής υπόστασης. Ο ψυχικός παράγοντας έχει την πρωτοκαθεδρία στο πλατωνικό φιλοσοφικό στερέωμα. Κατά συνέπεια, η επιδίωξη της σωματικής βελτίωσης τίθεται και αυτή στην υπηρεσία της ψυχής, αφού, σωματικό και ψυχικό κάλλος είναι, κατά τον Πλάτωνα, απολύτως αλληλένδετα:

« - Αὐτὰ γε μὴν τὰ γυμνάσια καὶ τοὺς πόνους πρὸς τὸ θυμοειδὲς τῆς φύσεως βλέπων κάκεῖνο πονήσῃ μάλλον ἢ πρὸς ἰσχύν, οὐχ ὥσπερ οἱ ἄλλοι ἀθληταὶ ῥώμης ἕνεκα σιτία καὶ πόνους μεταχειριεῖται.

- Ὅρθότατα, ἢ δ' ὅς.

- Ἀρ' οὖν, ἦν δ' ἐγὼ, ὦ Γλαῦκων, καὶ οἱ καθιστάντες μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδεύειν οὐχ οὗ ἕνεκ' ἅτινες οἴονται καθιστᾶσιν, ἵνα τῇ μὲν τὸ σῶμα θεραπεύονται, τῇ δὲ τὴν ψυχὴν;

- Ἀλλὰ τι μὴν; ἔφη.

- Κινδυνεύουσιν, ἦν δ' ἐγὼ, ἀμφοτέρω τῆς ψυχῆς ἕνεκα το μέγιστον καθιστάναι.»⁴⁸⁰

[Μτφρ.: - Αυτές λοιπόν τις γυμναστικές ασκήσεις και την καταπόνηση θα τις υπομείνει μάλλον αποσκοπώντας στην ενεργοποίηση του θυμοειδούς στοιχείου της φύσης του, παρά στη (σωματική) ισχύ, όχι δηλαδή με τον τρόπο που χρησιμοποιούν οι άλλοι αθλητές (οι εξειδικευμένοι πρωταθλητές) τις δίαιτες και τις επίπονες ασκήσεις, ως μέσα για την απόκτηση ευρωστίας. - Πολύ σωστά, είπε. - Κατά συνέπεια, Γλαῦκων, και εκείνοι οι οποίοι καθιέρωσαν την μουσική και γυμναστική εκπαίδευση, δεν την καθιέρωσαν για τον λόγο που μερικοί νομίζουν, για να καλλιιεργείται με το ένα (με τη γυμναστική) το σώμα και με το άλλο (με τη μουσική) η ψυχή... - Αλλά για ποιο λόγο, τότε; Είπε. - Πιθανότατα, είπα εγώ (ο Σωκράτης), και τα δύο καθιερώθηκαν στοχεύοντας πρωτίστως τη ψυχή.]

Παρόμοιες αντιλήψεις εμφανίστηκαν στους κόλπους των εθνικιστικών καθεστώτων κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Η σωματική άσκηση θεωρήθηκε, πρώτα και κύρια, παράγοντας καλλιέργειας ψυχικών αρετών. Είδαμε ότι ο Hitler στο *Mein Kampf* είχε επισημάνει ως σημαντικότερη αυτή ακριβώς τη διάσταση της φυσικής αγωγής. Και ο Μεταξάς, επίσης, όπως φαίνεται από τα αποσπάσματα λόγων του, αυτή ακριβώς την ηθικοπλαστική, όπως θα μπορούσε να περιγραφεί, επίδραση της φυσικής αγωγής προσπαθούσε κυρίως να αναδείξει.⁴⁸¹

Για να τεκμηριώσει ο Πλάτων την αναγκαιότητα συνδυασμένης παιδείας, στο γενικό σύστημα εκπαίδευσης των φυλάκων της πολιτείας του, για μια εκπαίδευση, δηλαδή, η οποία να περιλαμβάνει σε ισόρροπη αναλογία τη μουσική και τη γυμναστική αγωγή, διατυπώνει έναν πολύ ενδιαφέροντα συλλογισμό. Ξεκινάει με την παρατήρηση ότι όσοι ασχολούνται αποκλειστικά με τη γυμναστική αλλά καθόλου με τη μουσική (και τις τέχνες

⁴⁸⁰ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 410 b5 - c6.

⁴⁸¹ Μεταξάς, Ιωάννης: στο: *Η Νεολαία* 14 (1939), σελ. 464.

γενικότερα, αφού στην ελληνική αρχαιότητα η λέξη μουσική συμπεριελάμβανε εννοιολογικά και την ποίηση και το χορό), διακρίνονται από υπερβολική τραχύτητα και αγριότητα, ενώ αντίθετα, όσοι ασχολούνται αποκλειστικά με τη μουσική αλλά καθόλου με τη γυμναστική, διακρίνονται για την υπερβολική τους ευαισθησία, ηπιότητα, ακόμα και μαλθακότητα. Άρα, όσοι ασχολούνται αποκλειστικά με τη γυμναστική γίνονται πιο άγριοι απ' ότι πρέπει, ενώ όσοι ασχολούνται αποκλειστικά με την μουσική γίνονται πιο μαλθακοί απ' ότι πρέπει ή απ' ό,τι θα ήταν καλό γι' αυτούς. Ορίζει ως «θυμοειδές» το στοιχείο εκείνο της ανθρώπινης φύσης που είναι αλληλένδετο με την ψυχή. Το «θυμοειδές» στοιχείο της ψυχής θεωρούσε ότι μπορεί να καλλιεργηθεί με τη γυμναστική. Εξηγεί ότι αυτό το στοιχείο της ψυχής, εφόσον καλλιεργηθεί σωστά, καθιστά τον άνθρωπο ανδρειωμένο, αν όμως δεν καλλιεργηθεί σωστά, αν δηλαδή αναπτυχθεί μονόπλευρα και υπερβολικά, καθιστά τον άνθρωπο, όχι μόνο σκληρό και δύσκολο ως χαρακτήρα, αλλά άξεστο, εχθρό του λόγου, αμαθή, χονδροκομμένο και ασύμμετρο. Το ίδιο ισχύει και με τη μουσική. Η ηπιότητα η οποία εδραιώνεται μέσω της μουσικής παιδείας είναι οπωσδήποτε ένα θετικό χαρακτηριστικό, στοιχείο σύμφυτο της φιλοσοφικής κρίσης. Αν όμως αφεθεί στην υπερβολή και τη μονομέρεια, οδηγεί σε υπερβολική μαλθακότητα εξαφανίζοντας και τα ελάχιστα ψήγματα πολεμικότητας που κάποιος ενδεχομένως διαθέτει από τη φύση του. Κατά συνέπεια, το ιδανικό βρίσκεται κάπου στο μέσον, σε έναν αρμονικό, δηλαδή, συνδυασμό μουσικής παιδείας (που καλλιεργεί την ευαισθησία και προάγει την πνευματικότητα) και γυμναστικής παιδείας (που καλλιεργεί την ανδρεία και προάγει τη μαχητικότητα). Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, αυτές οι τέχνες, η μουσική αφενός, και η γυμναστική αφετέρου, δόθηκαν από τους θεούς στους ανθρώπους κυρίως όχι για να υπηρετεί η μία την ψυχή και η άλλη το σώμα, αλλά για να επιτυγχάνεται, με τον συνδυασμό τους, η αρμονικότερη εξισορρόπηση του θυμοειδούς με το στοχαστικό στοιχείο της ψυχής του ανθρώπου. Αυτού ακριβώς του είδους τη συνδυασμένη μουσική και γυμναστική παιδεία απαιτεί ο Πλάτων για τους «φύλακες» της πολιτείας του.⁴⁸² Στο σημείο αυτό βρίσκεται η ανωτερότητα της πλατωνικής προσέγγισης. Η ισορρόπηση της (επιτυγχανόμενης μέσω της γυμναστικής), τραχύτητας και της (επιτυγχανόμενης μέσω της μουσικής), ηπιότητας απέβλεπε στη διάπλαση αρμονικών προσωπικοτήτων. Η καταστρατήγηση της μεσότητας εξηγεί ίσως την μονομέρεια που χαρακτηρίζει την σχέση προς την άθληση σε μεταγενέστερες εποχές. Επέμενε δε ο Πλάτων στην ανάγκη διασαφήνισης των γενικών αρχών της αγωγής αντί της εξαντλητικής απαρίθμησης των

⁴⁸² Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 410 c7 – 412 a7.

περιεχομένων της, γιατί δεν θα είχε νόημα, όπως λέει, η περιγραφή των χορών, των κυνηγιών και των αθλητικών και ιππικών αγώνων των νέων, αν δεν έχουν προηγουμένως διασαφηνιστεί οι βασικές αρχές που θα πρέπει να διέπουν όλες αυτές τις δραστηριότητες. Όλα θα πρέπει να βρίσκονται σε συμφωνία με τις γενικές αρχές. Ποια θα είναι τα επί μέρους περιεχόμενα, αυτό αποτελεί ένα δευτερεύον ζήτημα.⁴⁸³

Οι σωματικές και ψυχικές αρετές, κριτήρια κοινωνικής ανέλιξης στην Πολιτεία

Κατά την εξέλιξη της περιγραφής της αγωγής των «φυλάκων», τον Πλάτωνα απασχολεί το ζήτημα της επιλογής των αρχόντων της πολιτείας. Ποιοι θα είναι οι άρχοντες και πώς θα επιλέγονται; Ο Πλάτων αποφαινεται ότι οι άρχοντες της πολιτείας θα πρέπει να προέρχονται αποκλειστικά από την τάξη των φυλάκων και να επιλέγονται κατόπιν υποβολής τους σε σειρά αυστηρών και πολυετών δοκιμασιών που θα ξεκινούν από την παιδική ηλικία και θα περιλαμβάνουν, πρώτον, ανάληψη συγκεκριμένων έργων τα οποία θα πρέπει να φέρουν εις πέρας, δεύτερον, δοκιμασίες σε επίπονες προσπάθειες και αγώνες που θα περιλαμβάνουν έκθεση σε σωματικούς πόνους και, τρίτον, δοκιμασίες του θάρρους και της αντοχής στον αυτοέλεγχο, δηλαδή δοκιμασίες σταθερότητας μπροστά στις ηδονές. Όποιος από τους φύλακες θα ανταπεξέρχεται επιτυχώς στις περιοδικές αυτές δοκιμασίες, ως παιδί, ως νέος και ως άνδρας, και πείθει για τη σταθερότητα, την ευπρέπεια, το θάρρος και την πνευματικότητά του, θα έχει την ευκαιρία να επιλεγεί για το αξίωμα του άρχοντα της πολιτείας. Όσοι φύλακες αποδείξουν ότι έχουν τέτοια ιδιαίτερη φύση, αφού περατώσουν την κατάλληλη εκπαίδευση, θα αποκληθούν «*φύλακες παντελείς*» (τέλειοι), τους οποίους θα οφείλουν να βοηθούν στο έργο τους οι υπόλοιποι φύλακες, οι λεγόμενοι «*επίκουροι*» (βοηθοί).⁴⁸⁴

Δεν θα ήταν εντελώς αβάσιμη, λοιπόν, η σκέψη ότι οι διαδικασίες που σε ένα διαφορετικό χωροχρονικό (ιστορικό) πλαίσιο παρουσιάζει εξιδανικευτικά ο Πλάτων στην *Πολιτεία*, άσκησαν κάποια επίδραση στη διαμόρφωση ενός ιδεολογικού πλαισίου που με τη σειρά του οδήγησε σε σειρά διαδικασιών που προσπάθησαν να προωθήσουν τα καθεστώτα του μεσοπολέμου για τη δημιουργία εσωτερικών καθεστωτικών ελίτ, με εργαλείο την εκπαίδευση των νέων στις καθεστωτικά οργανωμένες νεολαίες, την Ε.Ο.Ν. (στο ελληνικό μεταξικό καθεστώς), την Ballila (στο ιταλικό φασιστικό καθεστώς), και την Hitlerjugend (στο γερμανικό εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς). Ειδικά η προσπάθεια δημιουργίας μιας κάστας πολεμιστών (με καθήκοντα ασφαλείας του καθεστώτος) όπως η

⁴⁸³ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 412 b 2-6.

⁴⁸⁴ Πλάτων: *Πολιτεία*, Γ 412 e9 – 414 b6.

οργάνωση των «SS» στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία, θυμίζει αρκετά τη διαδικασία δημιουργίας μιας ιθύνουσας κάστας (των «φυλάκων») εντός της πολιτείας, όπως την είχε φανταστεί στην αρχαιότητα ο Πλάτων.

Η γυμναστική και στρατιωτική εκπαίδευση των γυναικών – «φυλάκων»

Ο Πλάτων θεωρούσε επιβεβλημένο να παρέχεται η ίδια ακριβώς εκπαίδευση, όπως στα αγόρια έτσι και στα κορίτσια της τάξης των φυλάκων, προκειμένου να είναι σε θέση και οι γυναίκες - φύλακες να επιτελούν το ίδιο έργο, να καταλαμβάνουν δηλαδή τα ίδια αξιώματα, εφόσον το αξίζουν, και να παρέχουν τις ίδιες ακριβώς υπηρεσίες στα κοινά της πολιτείας, όπως και οι άνδρες - φύλακες:

« - Εἰ ἄρα ταῖς γυναιξίν ἐπὶ ταῦτά χρησόμεθα καὶ τοῖς ἀνδράσι, ταῦτά καὶ διδασκτέον αὐτάς. - Ναί. - Μουσική μὴν ἐκείνοις γε καὶ γυμναστική ἐδόθη. - Ναί. - Καὶ ταῖς γυναιξίν ἄρα τούτῳ τῷ τέχνῳ καὶ τὰ περὶ τὸν πόλεμον ἀποδοτέον καὶ χρηστέον κατὰ ταῦτά.»⁴⁸⁵ [Μτφρ.: Αν λοιπόν χρησιμοποιήσουμε τις γυναίκες για τις ίδιες αποστολές με τους άνδρες, θα πρέπει να τους διδάξουμε επίσης τα ίδια (αντικείμενα διδασκαλίας). - Ναί. - Σε εκείνους όμως προσφέραμε μουσική και γυμναστική (αγωγή). - Ναί. - Συνεπώς και στις γυναίκες πρέπει να προσφέρουμε αυτές τις δύο τέχνες, και επίσης τα σχετικά με τον πόλεμο (αντικείμενα διδασκαλίας) και να τις χρησιμοποιούμε κατά τον ίδιο τρόπο με τους άνδρες.]

Καθόλου δεν υποστηρίζει ο Πλάτων ότι τα δυο φύλα είναι όμοια ή ότι δεν διαφέρουν σε τίποτε. Απεναντίας, αναγνωρίζει την ανομοιότητα και διαφορετικότητα των δυο φύλων, την οποία εντοπίζει κυρίως στην ιδιαιτερότητα των γυναικών να γεννούν παιδιά. Επειδή όμως ως προς την ικανότητα διοίκησης δεν βρίσκει διαφορές, υποστηρίζει ότι θα πρέπει και οι γυναίκες να λαμβάνουν την ίδια ακριβώς εκπαίδευση και, εφόσον κρίνονται ικανές, να καταλαμβάνουν τα αξιώματα που τους αξίζουν, όπως και οι άνδρες. Κατά τον Πλάτωνα, όπως υπάρχουν άνδρες κατάλληλοι για την ιδιότητα του φύλακα, δηλαδή επιδεκτικοί στη γνώση, την ανδρεία και την πολεμικότητα, ενώ άλλοι όχι, έτσι υπάρχουν και γυναίκες, επιδεκτικές στη γνώση, το θάρρος και τη μαχητικότητα, ενώ άλλες όχι.⁴⁸⁶ Ως μόνο ορατό σημείο διαφοροποίησης ανδρών και γυναικών, ο Πλάτων, αναγνωρίζει τη σχετικά ελαττωμένη μυική δύναμη των γυναικών:

«Καὶ γυναικὸς ἄρα καὶ ἀνδρός ἡ αὐτὴ φύσις εἰς φυλακὴν πόλεως, πλὴν ὅσα ἀσθενεστέρα, ἢ δὲ ἰσχυροτέρα ἐστίν.»⁴⁸⁷ [Μτφρ.: Συνεπώς, η φυσική ικανότητα για την

⁴⁸⁵ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 451 e6 – 452 a5.

⁴⁸⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 452 e4 – 457 a10.

⁴⁸⁷ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 456 a 10-11.

ιδιότητα του φύλακα (της πολιτείας) είναι ίδια και στις γυναίκες και στους άνδρες, με την διαφορά ότι οι μὲν είναι δυνατότεροι, οι δε ασθενέστερες.]

Όσες γυναίκες έχουν τα προσόντα για να ενταχθούν στην τάξη των φυλάκων όχι μόνο θα επιτρέπεται, αλλά θα επιβάλλεται να εισέρχονται σ' αυτή, καθώς μόνο εκείνες είναι κατάλληλες για να συντροφεύουν τους άνδρες της ίδιας τάξης. Έχοντας συγγενική φύση μ' εκείνους και προικισμένες ούσες με παρόμοιες αρετές, θα συντελούν σε αρμονικές συζεύξεις, μεγιστοποιώντας τις θετικές ιδιότητες της τάξης τους :

«Καί γυναῖκες ἄρα αἱ τοιαῦται τοῖς τοιούτοις ἀνδράσιν ἐκλεκτέαι συνοικεῖν τε καὶ συμφύλλάττειν, ἐπεῖπερ εἰσὶν ἱκαναί καὶ συγγενεῖς αὐτοῖς τὴν φύσιν.»⁴⁸⁸
[Μτφρ.: Συνεπὼς πρέπει για τέτοιου είδους ἄνδρες να ἐπιλέγονται τέτοιου είδους γυναίκες για να συμβιώνουν και να φυλάττουν ἀπὸ κοινού (τὴν πολιτεία) ἀφοῦ εἶναι ἱκανές και ὡς πρὸς τὴ φύση συγγενικές μ' αὐτούς.]

Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἀγωγή θα λαμβάνουν οἱ γυναίκες τῆς πολιτείας με ἐμφαση, ὅπως και οἱ ἄνδρες, στὴ γυμναστικὴ ἀγωγή:

«{...} καὶ ὁμολογοῦμεν μὴ παρὰ φύσιν εἶναι ταῖς τῶν φυλάκων γυναιξὶ μουσικὴν τε καὶ γυμναστικὴν ἀποδιδόναι.»⁴⁸⁹ [Μτφρ.: {...} και συμφωνοῦμε ὅτι δεν προσκροῦει στὴ φύση να προσφέρουμε στὶς γυναίκες τῶν φυλάκων μουσικὴ και γυμναστικὴ ἀγωγή.]

Στο ζήτημα τῆς ἐπὶ ἴσοις ὁροις ἐκγύμνασης ἀγοριῶν και κοριτσιῶν, ἡ σκέψη τοῦ Πλάτωνα ἐμφανίζεται ἀρκετὰ πρωτοποριακὴ για τὴν εποχὴ του, τουλάχιστον σε θεωρητικὸ ἐπίπεδο, ἀφοῦ ἐμπράκτως σε μεγάλο βαθμὸ τὴν προσέγγιση αὐτὴ ἀκολουθοῦσε ἡ σπαρτιατικὴ ἀγωγή (ὅπως και ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει στους *Νόμους*).⁴⁹⁰

Ὁ Πλάτων ἀναφέρεται ἐκτενῶς στὴν υπεράσπιση τῆς ἀθλητικῆς γυμνότητος τὴν ὁποία θεωροῦσε ἐπιβεβλημένη ὄχι μόνο για τοὺς ἄνδρες ἀλλὰ και για τὶς γυναίκες τῆς πολιτείας που ὁραματίστηκε. Προέβλεπε λοιπὸν τὴν ἀπὸ κοινού ἐκγύμναση ἀγοριῶν και κοριτσιῶν. Φέρνει ὡς ἐπιχείρημα τὴν προῖστορία τῆς καθιέρωσης τῆς ἀνδρικῆς ἀθλητικῆς γυμνότητος που ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τα κατ' ἐξοχὴν διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶναι γνωστὸ ὅτι εἶχαν ἐπίγνωση τῆς διαφοροποίησής τοὺς αὐτῆς και θεωροῦσαν τὴν ἀθλητικὴ γυμνότητα στοιχεῖο διάκρισης

⁴⁸⁸ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 456 b 1-3.

⁴⁸⁹ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 456 b 8-10.

⁴⁹⁰ Χωρὶς βέβαια να σημαίνει ὅτι συνειδητὰ ἐνστερνίστηκαν ἢ προσπάθησαν να μιμηθοῦν αὐτὴ τὴν ἰδεατὴ πλατωνικὴ προσέγγιση ἐξίσωσης ἀγοριῶν - κοριτσιῶν ὡς πρὸς τὴν σωματικὴ ἐξάσκηση, τα ἐθνικιστικὰ καθεστῶτα τοῦ μεσοπολέμου φαίνεται ὅτι κατέβαλαν προσπάθειες για τὴν προώθηση τῆς γυναικείας ἀθλησης. Μεταχειρίστηκαν τα κορίτσια σχεδὸν με τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως και τα ἀγόρια, ἐντάσσοντάς τα στὶς τάξεις τῶν καθεστωτικῶν ὁργανωμένων νεολαίων και ὀρίζοντας εκπαιδευτικὰ προγράμματα, στα ὁποῖα, τα ἀντικείμενα τῆς «σωματικῆς ἀγωγῆς» και τῆς «στρατιωτικῆς προπαιδεύσεως» κατελάμβαναν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὅλης ἐκπαίδευσης, ὅπως ἀκριβῶς συνέβαινε και με τα ἀγόρια - μέλη τῶν καθεστωτικῶν νεολαίων.

τους έναντι των βαρβάρων. Αναφέρει ο Πλάτων ότι, όταν πρωτοκαθιερώθηκε από τους Κρήτες και τους Σπαρτιάτες η αθλητική γυμνότητα των ανδρών, οι υπόλοιποι Έλληνες ήταν αρχικά επιφυλακτικοί, αργότερα όμως όλοι αποδέχθηκαν την πρακτική αυτή. Με τον ίδιο τρόπο θα έπρεπε να καθιερωθεί και η γυναικεία γυμνότητα. Σημειώνει ότι δεν θα πρέπει κάποιος να σπεύσουν και από συντηρητισμό να χλευάσουν την ιδέα της γυναικείας γυμνότητας. Για τον Πλάτωνα, η επιδίωξη της ομορφιάς είναι κάτι ενάρετο εφόσον αποσκοπεί στο αγαθό:⁴⁹¹

«Ἀποδυντέον δὴ ταῖς τῶν φυλάκων γυναιξίν, ἐπεὶ περ ἀρετὴν ἀντὶ ἱματίων ἀμφιέσονται, καὶ κοινωνητέον πολέμου τε καὶ τῆς ἄλλης φυλακῆς τῆς περὶ τὴν πόλιν, καὶ οὐκ ἄλλα πρακτέον · τούτων δ' αὐτῶν τὰ ἐλαφρότερα ταῖς γυναιξίν ἢ τοῖς ἀνδράσι δοτέον διὰ τὴν τοῦ γένους ἀσθένειαν. ὁ δὲ γελῶν ἀνὴρ ἐπὶ γυμναῖς γυναιξί, τοῦ βέλτιστου ἔνεκα γυμναζομέναις, ἀτελῇ τοῦ γελοίου δρέπων καρπὸν, οὐδέεν οἶδεν, ὡς ἔοικεν, ἐφ' ᾧ γελᾷ οὐδ' ὅτι πράττει · κάλλιστα γάρ δὴ τοῦτο καὶ λέγεται καὶ λελέξεται, ὅτι τό μὲν ὠφέλιμον καλόν, τό δὲ βλαβερόν αἰσχρόν.»⁴⁹²

[Μτφρ.: Πρέπει λοιπόν να γδύνονται οι γυναίκες (της τάξης) των φυλάκων, αφού αντί άλλου ενδύματος θα ενδύονται την αρετή τους, (θα πρέπει) να λαμβάνουν επίσης μέρος στον πόλεμο και να συμμετέχουν σε όλα τα καθήκοντα σχετικά με την περιφρούρηση της πολιτείας και να μην ασχολούνται με τίποτε άλλο. Και από όλα αυτά τα καθήκοντα πρέπει να αναθέσουμε στις γυναίκες τα πιο ελαφρά, λόγω της αδυναμίας του φύλου τους. Όσο για τον άνδρα που γελά για την γυμνότητα των γυναικών οι οποίες γυμνάζονται με σκοπό το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα, δρέποντας αυτός ο άνδρας ξινό καρπό γέλιου, δεν έχει ιδέα, όπως φαίνεται, ούτε για ποιόν λόγο γελά ούτε τι κάνει. Το καλύτερο είναι αυτό που λέγεται και θα λέγεται και στο μέλλον, πως ό,τι είναι ωφέλιμο είναι καλό (όμορφο) ενώ ό,τι είναι βλαβερό είναι αισχρό (άσχημο).]

Η αθλητική γυμνότητα αναδεικνύεται και προάγεται από τον Πλάτωνα και δικαιολογείται σε ηθικό επίπεδο ως ωφέλιμη. Στα νεότερα χρόνια, ιδίως κατά τον μεσοπόλεμο, μπορούν να παρατηρηθούν κάποιες τάσεις επανεμφάνισης της αθλητικής γυμνότητας ως έκφραση των γενικότερων τάσεων αρχαιολατρίας που εκδηλώθηκαν στα εθνικιστικά καθεστώτα. Στα πλαίσια της επίσημης τέχνης που προώθησαν τα καθεστώτα αυτά, ως αισθητικό πρότυπο προβλήθηκε ο γυμνός, ρωμαλέος άνδρας - πολεμιστής. Πιο έντονα εμφανίστηκαν αυτές οι τάσεις στο εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς της Γερμανίας, όπως αποκαλύπτουν τα κείμενα του Hitler, όπως φανερώνουν τα προπαγανδιστικά ντοκιμαντέρ για την Ολυμπιάδα του Βερολίνου που σκηνοθέτησε η Leni Riefenstahl, αλλά και γενικότερα η τέχνη που προέβαλε το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, με τα μνημειακού χαρακτήρα γλυπτά που φιλοτέχνησαν οι ευνούμενοι από το καθεστώς γλύπτες, Thorak,

⁴⁹¹ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 452 a10 – e2.

⁴⁹² Πλάτων: *Πολιτεία*, E 457 a6 – b5.

Breker κλπ, που είχαν τοποθετηθεί σε δημόσιους χώρους. Βέβαια αυτή η αισθητική αντίληψη του μεσοπολέμου δεν μπορεί να ταυτιστεί με την αισθητική αντίληψη της ελληνικής τέχνης της κλασικής εποχής. Υπάρχει μια έμφαση στους μυικούς όγκους και στη σκληρότητα των μορφών, σε αντίθεση με την πλαστικότητα και αρμονία που εμφανίζουν τα σώματα και την ηρεμία οι μορφές, στα γλυπτά της κλασικής τέχνης. Κατά συνέπεια η αισθητική απόδοση του αθλητικού σώματος στον μεσοπόλεμο, προσομοιάζει περισσότερο στα αισθητικά πρότυπα της ρωμαϊκής παρά της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας. Βέβαια, στη φασιστική Ιταλία και τη μεταξική Ελλάδα, η αισθητική απόδοση του γυμνασμένου σώματος δεν εκδηλώθηκε με τον ίδιο υπερβολικό τρόπο όπως στην περίπτωση της Ε/Σ Γερμανίας, λόγω ίσως της εντονότερης επίδρασης της χριστιανικής ηθικής στον μεσογειακό κόσμο, που έθετε κάποιους περιορισμούς.

Η σωματική ισχύς, μέσο αυτοάμυνας, αυτοπροστασίας και αυτοδικίας

Με τη θέσπιση της κοινοκτημοσύνης και την απαγόρευση κατοχής ιδιωτικής περιουσίας στην τάξη των φυλάκων θεωρούσε ο Πλάτων ότι ελαχιστοποιούνται τα πιθανά αίτια γέννησης του φθόνου ο οποίος συνήθως προκαλείται με αφορμή τη διεκδίκηση υλικών αγαθών. Γι' αυτό, αν παρόλα αυτά συμβεί να προκύψουν εντός της πολιτείας κάποιες διενέξεις μεταξύ των φυλάκων, δεν αποκλείει, η μάλλον ενθαρρύνει, στις περιπτώσεις αυτές, ακόμα και την αυτοδικία με τη χρήση της σωματικής δύναμης. Εκτιμά ότι κάτι τέτοιο θα αποτελεί επιπλέον κίνητρο ώστε οι νεαροί φύλακες να φροντίζουν για την καλύτερη δυνατή σωματική τους κατάσταση. Η επιμέλεια για την συστηματική σωματική άσκηση αποσκοπεί εκτός των άλλων στην ικανότητα της ανά πάσα στιγμή αυτοάμυνας και την υπεράσπιση του εαυτού του κάθε φύλακα:

«{...} ἤλιξι μὲν γάρ ἡλικας ἀμύνεσθαι καλόν και δίκαιόν που φήσομεν, ἀνάγκην σωμάτων ἐπιμέλεια τιθέντες.»⁴⁹³ [Μτφρ.: Θα πούμε, επίσης, ότι είναι καλό και δίκαιο να υπερασπίζεται κανείς μόνος του τον εαυτό του απέναντι σε συνομηλίκους και ότι γι' αυτό θα είναι αναγκαίο να φροντίζουν (οι φύλακες) για την κατάσταση του σώματός τους.]⁴⁹⁴

Ο Πλάτων φαίνεται ότι εκτιμούσε ιδιαίτερα το άθλημα της ιππασίας, λόγω της σημασίας που είχε η ιππευτική ικανότητα στη πολεμική τέχνη της τότε εποχής. Συνιστούσε μάλιστα να μαθαίνουν οι νέοι ιππασία από μικρή ηλικία και επιπροσθέτως να

⁴⁹³ Πλάτων: *Πολιτεία*, Ε 464 e 5-6.

⁴⁹⁴ Την αξία της σωματικής εξάσκησης ως προϋπόθεση για τη δυνατότητα υπεράσπισης του εαυτού είχε τονίσει με το ίδιο περίπου επιχείρημα και ο Hitler στο *Mein Kampf*, όπως έχει ήδη αναφερθεί στο οικείο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, βλ. π.χ.: Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 44.

μεταφέρονται μικροί στα πεδία των μαχών, ώστε, παρακολουθώντας έφιπποι τη μάχη, να εξοικειώνονται με το θέαμα και να δοκιμάζονται εγκαίρως για το θάρρος τους.⁴⁹⁵

Ο εθνοκεντρικός και αριστοκρατικός χαρακτήρας της Πολιτείας

Ο Πλάτων δεν κρύβει στην *Πολιτεία*, τα εθνικά, πανελλήνια αισθήματά του. Σε μια εποχή κατά την οποία ο Ελληνικός κόσμος ήταν ακόμη κατακερματισμένος και δεινοπαθούσε από αλλεπάλληλους εμφύλιους σπαραγμούς και συγκρούσεις μεταξύ των πόλεων - κρατών, εκτεταμένο τμήμα του Ε' βιβλίου της *Πολιτείας* είναι αφιερωμένο στη διακήρυξη της ανωτερότητας των Ελλήνων έναντι των βαρβάρων.⁴⁹⁶ Ενώ δικαιολογεί με φυσικότητα τη δουλεία των αλλογενών, θεωρεί απαράδεκτο για Έλληνες να έχουν ως δούλους Έλληνες. Η παρακάτω μνημειώδης φράση, συμπυκνώνει την φυλετικά συνειδητοποιημένη πλατωνική φιλοπατρία:

«φήμι γάρ πολλῶ μὲν Ἑλληνικὸν γένος αὐτὸ αὐτῷ οἰκεῖον εἶναι καὶ συγγενές τῷ δε βαρβαρικῷ ὀθνεῖόν τε καὶ ἀλλότριον.»⁴⁹⁷ [Μτφρ.: υποστηρίζω λοιπόν ότι το ελληνικό γένος είναι συναφές και συγγενικό, ενώ σε σχέση με τους βαρβάρους είναι διαφορετικό και ξένο προς αυτούς.]

Η αρχή που εγγύτερα εκφράζει το πλατωνικό πολιτειακό όραμα είναι η προσδοκία της συνένωσης στον ύπατο πολιτειακό θώκο, δυο σπάνιων ιδιοτήτων, του βασιλιά και του φιλοσόφου:

«Ἐάν μὴ, ἣν δ' ἐγώ, ἥ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς, καὶ τοῦτο εἰς ταῦτόν συμπέσῃ, δυνάμεις τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία, τῶν δε νῦν πορευομένων χωρὶς ἐφ' ἑκάτερον αἱ πολλαὶ φύσεις ἐξ ἀνάγκης ἀποκλεισθῶσιν, οὐκ ἔστιν κακῶν παῦλα, ὧ φίλε Γλαῦκων, ταῖς πόλεσι, δοκῶ δ' οὐδέ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει οὐδέ αὕτη ἡ πολιτεία μὴ ποτε πρότερον φυῇ τε εἰς το δυνατόν καὶ φῶς ἡλίου ἴδῃ, ἣν νῦν λόγῳ διεληλύθαμεν.»⁴⁹⁸ [Μτφρ.: Εάν είπα εγώ, ή οι φιλόσοφοι δεν βασιλεύσουν στις πολιτείες ή αυτοί που τώρα αποκαλούνται βασιλείς και κυβερνήτες δεν φιλοσοφήσουν αληθινά και άξια, και αν αυτές οι ιδιότητες δεν συμπέσουν (στο ίδιο άτομο) δηλαδή η πολιτική δύναμη και η φιλοσοφία, (ιδιότητες) οι οποίες τώρα βρίσκονται χωριστά η μία με την άλλη, (και αν δεν) αποκλειστούν με τη βία οι πολλές (διαφορετικές) φύσεις, δεν νομίζω ότι θα υπάρξει τέλος των δεινών, φίλε μου Γλαύκων, ούτε για τις πολιτείες, ούτε για το ανθρώπινο γένος.]

⁴⁹⁵ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 468 e 2-7.

⁴⁹⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 469 b5 - 471 b9.

⁴⁹⁷ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 470 c 1 - 3.

⁴⁹⁸ Πλάτων: *Πολιτεία*, E 473 c11 - e2.

Οι πολιτικές αντιλήψεις του Πλάτωνα είναι ξεκάθαρα αριστοκρατικές. Θεωρεί δεδομένο ότι όχι όλοι οι άνθρωποι αδιακρίτως, αλλά μόνον ελάχιστοι, εκλεκτοί, είναι εκ φύσεως προικισμένοι με την προνομιακή ιδιότητα της ροπής προς τη φιλοσοφία. Αυτοί είναι γεννημένοι για να κυβερνήσουν την πολιτεία ως ηγέτες της. Οι υπόλοιποι άνθρωποι θα πρέπει υπάκουα, απλώς να ακολουθούν τους ηγέτες αυτούς:

«{...} τοῖς μὲν προσήκει φύσει ἄπτεσθαι τε φιλοσοφίας ἡγεμονεῦειν τὰ ἐν πόλει, τοῖς δ' ἄλλοις μήτε ἄπτεσθαι ἀκολουθεῖν τε τῷ ἡγουμένῳ.»⁴⁹⁹ [Μτφρ.: σε άλλους (ανθρώπους) ταιριάζει από τη φύση τους να ασχολούνται με τη φιλοσοφία και να ασκούν την διακυβέρνηση στις πολιτείες, ενώ οι υπόλοιποι δεν πρέπει ούτε να τα αγγίζουν αυτά παρά μόνο να ακολουθούν τον ηγέτη.]

Αυτό το, μάλλον αντιδημοκρατικό, πλατωνικό αξίωμα θυμίζει την αντίληψη περί της χαρισματικής ηγεσίας ή της «αρχής του αρχηγού» («führerprinship») την οποία εμφιατικά πρόβαλαν τα εθνικιστικά - ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου. Την ίδια ελιτίστικη αντίληψη εκφράζει ο Πλάτων και στο ΣΤ' βιβλίο της *Πολιτείας*, όπου αναφέρεται στη σπανιότητα της φιλοσοφικής φύσης, για την οποία σημειώνει ότι, εφόσον συμπέσει και συνδυαστεί αρμονικά με την πολιτική δύναμη, αποδίδει τον δυνάμει άξιο ηγέτη μιας πολιτείας. Εκφράζεται με μεγάλη περιφρόνηση, αν όχι και απέχθεια, όταν αναφέρεται στο πλήθος, στη μάζα, θυμίζοντας και ως προς αυτό, ανάλογες διατυπώσεις περιφρόνησης που χρησιμοποιούσε ο Hitler όταν αναφερόταν στον όχλο, όπως η ακόλουθη χαρακτηριστική:

«{...} Μια θεωρία που, εξουθενώνοντας την δημοκρατική αντίληψη της μάζας, τείνει να δώσει αυτή τη γη στον καλύτερο λαό, δηλαδή σε ανώτερα άτομα, πρέπει λογικά να εφαρμόσει την ίδια αριστοκρατική αρχή και στο εσωτερικό αυτού του λαού, έτσι ώστε να εξασφαλίσει στα δυνατότερα άτομα την εξουσία και την επίδραση που είναι σε θέση να ασκήσουν. Αντί λοιπόν να οικοδομηθεί επάνω στη θεωρία της πλειοψηφίας, το σύστημά μας στηρίζεται στην προσωπικότητα. {...}».⁵⁰⁰ «{...} Δεν είναι η μάζα που δημιουργεί, ούτε η πλειοψηφία που οργανώνει ή σκέπτεται, αλλά πάντα και παντού το μεμονωμένο άτομο. {...} Πρέπει ακόμη [το κράτος] ν' αναλάβει την προσπάθεια να τοποθετήσει τις προσωπικότητες πάνω απ' τη μάζα και αντίστροφα, να θέσει τη μάζα στις υπηρεσίες τους. {...}»⁵⁰¹

Παρόμοιες εκφράσεις αντιδημοκρατικών τάσεων διακρίνουμε πολλούς αιώνες νωρίτερα, στον Πλάτωνα:

⁴⁹⁹ Πλάτων: *Πολιτεία*, Ε 474 c1 - c3.

⁵⁰⁰ Hitler: *Ο Αγών*, σελ. 79.

⁵⁰¹ Hitler: *Ο Αγών*, σελ. 82.

« - Φιλόσοφον μὲν ἄρα, ἦν δ' ἐγώ, πλῆθος ἀδύνατον εἶναι. - Ἀδύνατον. - Καί τοὺς φιλοσοφοῦντας ἄρα ἀνάγκη ψέγεσθαι ὑπ' αὐτῶν. - Ἀνάγκη. - Καί ὑπὸ τούτων δὴ τῶν ἰδιωτῶν, ὅσοι προσομιλοῦντες ὁχλῶ ἀρέσκουν αὐτῶ ἐπιθυμοῦσι.»⁵⁰² [Μτφρ.: Επομένως, εἶπα ἐγώ, εἶναι ἀδύνατον το πλῆθος (ἡ μάζα, οἱ πολλοί) νὰ ἔχει σχέση με τὴ φιλοσοφία. - Ἀδύνατον. - Ἄρα καὶ ὅσους ασχολοῦνται με τὴ φιλοσοφία εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ τοὺς κατακρίνει (το πλῆθος) - Εἶναι βέβαιο. - Θὰ τοὺς κατακρίνουν ἐπίσης καὶ ἐκεῖνοι οἱ οἱ ποῖοι συγχρωτίζονται με τὴ μάζα, θέλοντας νὰ τὴς εἶναι ἀρεστοί.]

Κάθε φύλακας που ἔχει τὴν προδιάθεση τοῦ ἡγέτη θὰ πρέπει, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ διαθέτει μιὰ σειρά ἀπὸ ἐμφυτὰ χαρίσματα, ὅπως, ευχέρεια στὴ μάθησι, ἰσχυρὴ μνήμη, ἀνδρεία, μεγαλοπρέπεια καὶ νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ παιδικὰ τοῦ χρόνια πρῶτος σὲ ὅλα, εφόσον ἔχει τὸ σῶμα τοῦ πλασμένο ἀνάλογα με τὴ ψυχή:

« - ὠμολόγηται γάρ δὴ ἡμῖν εὐμάθεια καὶ μνήμη καὶ ἀνδρεία καὶ μεγαλοπρέπεια ταύτης εἶναι τῆς φύσεως. - Ναί. - Οὐκοῦν εὐθύς ἐν παισὶν ὁ τοιοῦτος πρῶτος ἔσται ἐν ἅπασιν, ἄλλως τέ καὶ ἐάν το σῶμα φυῇ προσφερὴς τῇ ψυχῇ;»⁵⁰³ [Μτφρ.: Γιατί παραδεχθήκαμε ὅτι ἡ ευχέρεια στὴ μάθησι, ἡ καλὴ μνήμη, ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια εἶναι στοιχεῖα αὐτῆς τῆς φύσεως. - Ναί. - Τότε λοιπόν, ἓνας τέτοιος ἄνθρωπος δὲν θὰ εἶναι ἀπὸ τὰ παιδικὰ τοῦ κίβλας χρόνια, πρῶτος σ' ὅλα, ἰδίως ἀν συμβεῖ νὰ ἔχει καὶ σῶμα φτιαγμένο ἀνάλογα με τὴν ψυχή;]

Περιγράφοντας, ὁ Πλάτων, τὶς ἀρετὲς που πρέπει ἀπὸ τὴ φύσι τοῦ νὰ ἔχει κάποιος ὥστε νὰ ἀξίζει νὰ καταστῇ ἡγέτης τῆς πολιτείας, καθὼς καὶ τὴν ἐνδεδειγμένη ἀγωγή που πρέπει νὰ λάβει γιὰ νὰ μεγιστοποιήσει τὶς ἀρετὲς αὐτὲς, βρίσκει γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὴν ευκαιρία νὰ τονίσει τὴ σημασία τῆς σωματικῆς ἐξάσκησης ἡ ὁποία θὰ πρέπει νὰ πορεύεται σὲ κάθε ἡλικιακὴ φάσι παράλληλα με τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ τὴ γνώσι, γιατί, ὅπως λέει, μόνο ἓνα ἀσκημένο σῶμα μπορεῖ νὰ υπηρετήσι πραγματικά τὴ φιλοσοφία!:

«{...} μεῖράκεια μὲν ὄντα καὶ παῖδας μεῖρακιώδη παιδεῖαν καὶ φιλοσοφίαν μεταχειρίζεσθαι, τῶν τε σωμάτων, ἐν ᾧ βλαστάνει τε καὶ ἀνδρουῦνται, εὖ μάλα ἐπιμελεῖσθαι, ὑπηρεσίαν φιλοσοφία κτωμένους · προϊούσης δὲ τῆς ἡλικίας, ἐν ἣ ἡ ψυχὴ τελεοῦσθαι ἄρχεται, ἐπιτείνειν τὰ ἐκείνης γυμνάσια.»⁵⁰⁴ [Μτφρ.: ὅσο εἶναι παλικάρια καὶ παιδιὰ, θὰ λαμβάνουν παιδεῖα καὶ φιλοσοφία κατὰλληλὴ γιὰ τὴν ἡλικία τοὺς καὶ θὰ δείχνουν πολὺ μεγάλη ἐπιμέλεια γιὰ τὸ σῶμα τοὺς καθὼς ἀναπτύσσεται καὶ γίνεται ἀνδρικό, γιὰ νὰ το χρησιμοποιήσουν στὴν υπηρεσία τῆς φιλοσοφίας. Καὶ καθὼς θὰ μεγαλώνουν ἡλικιακά καὶ ἡ ψυχὴ τοὺς θὰ ἀρχίζει νὰ ολοκληρώνεται (θὰ ωριμάζει ἡ ψυχοσύνησὶ τοὺς) θὰ ἐντείνουν τὴν ἐκγύμνασι γιὰ ἐκεῖνη.]

⁵⁰² Πλάτων: Πολιτεία, ΣΤ 494 a 4 - 9.

⁵⁰³ Πλάτων: Πολιτεία, ΣΤ 494 b 1 - 6.

⁵⁰⁴ Πλάτων: Πολιτεία, ΣΤ 498 b 3 - 8.

Στο Η' βιβλίο της *Πολιτείας* ο Πλάτων περιγράφει τα στάδια εκφυλισμού μιας πολιτείας. Παρουσιάζει την διαδικασία διαδοχικής κατάπτωσης σε κατώτερες, πιο φαύλες και επιζήμιες για την κοινότητα, μορφές πολιτικής οργάνωσης, ως αποτέλεσμα του εκφυλισμού των πολιτών, ιδίως των αρχόντων.⁵⁰⁵ Άριστο πολίτευμα θεωρεί μόνον την πραγματική αριστοκρατία, επόμενο πολίτευμα (πρώτο στάδιο εκφυλισμού) την ολιγαρχία, επόμενο πολίτευμα (δεύτερο στάδιο εκφυλισμού) τη δημοκρατία, για την οποία μιλά με μεγάλη περιφρόνηση και έσχατο πολίτευμα (τελευταίο στάδιο εκφυλισμού), την τυραννίδα, για την οποία αναφέρει ότι, παρά τη μεγάλη φαυλότητά της, παρέχει παράλληλα και την ελπίδα της αναστροφής του κύκλου, στην περίπτωση κατά την οποία, ο ένας (ο τύραννος) στου οποίου το πρόσωπο συγκεντρώνεται μεγάλη πολιτική δύναμη, μνηθεί στη φιλοσοφία, οπότε, στην περίπτωση αυτή και μόνο, ο τύραννος θα μπορέσει να καταστεί ο θεμελιωτής μιας νέας πολιτείας, δομημένης κατά τα πρότυπα της αρίστης πολιτείας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη ότι η απαρχή της κατάπτωσης και του εκφυλισμού της αρίστης πολιτείας προσδιορίζεται στη φάση κατά την οποία οι πολίτες αρχίζουν να παραμελούν τη μουσική και τη γυμναστική. Η καταστροφή κλιμακώνεται με την επιμειξία των γενών (τάξεων) και τους ανάρμοστους γάμους εντός της πολιτείας.⁵⁰⁶

⁵⁰⁵ Παρόμοια περιγραφή των σταδίων εκφυλισμού και κατάπτωσης των πολιτευμάτων παρουσιάζει και στον *Πολιτικό*, το παρεμβαλλόμενο κατά χρονολογική σειρά συγγραφής, μεταξύ της *Πολιτείας* και των *Νόμων*, πολιτικό έργο του.

⁵⁰⁶ Πλάτων: *Πολιτεία*, Η 546 d1 – c5.

IX. ΝΟΜΟΙ

Οι *Νόμοι* αποτελούν το τελευταίο κατά σειρά συγγραφής και το μεγαλύτερο σε έκταση έργο του Πλάτωνα. Στο ογκωδέστατο αυτό έργο για το οποίο έχει υπολογιστεί ότι το συνέγραφε από το 360 π.Χ. ως τον θάνατό του το 348 π.Χ., ο Πλάτων εκθέτει τις βασικές πολιτειακές ιδέες που είχε παρουσιάσει πρωτύτερα και στην *Πολιτεία*, τροποποιημένες όμως σε μια πιο πραγματιστική βάση. Είχαν προηγηθεί οι αποτυχημένες προσπάθειές του να εφαρμόσει και στην πράξη τις πολιτικές του ιδέες στη Σικελία, αποτυχίες που του έδωσαν πολλές πίκρες. Με τους *Νόμους*, δίχως να απαρνείται το βασικό πνεύμα που διαπνέει το εξιδανικευμένο πολίτευμα της *Πολιτείας*, φαίνεται ωστόσο ότι προσπαθεί να το προσαρμόσει στα μέτρα της εποχής του, προσδοκώντας έναν λιγότερο ριζοσπαστικό, έναν πιο ήπιο και αμεσότερα εφαρμόσιμο, πολιτειακό μετασχηματισμό των ελληνικών πόλεων - κρατών του καιρού του, έτσι ώστε να υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες για την υλοποίηση των ιδεών και οραμάτων του. Οι πλατωνικές ιδέες, όπως στην περίπτωση της *Πολιτείας*, έτσι και στη περίπτωση των *Νόμων*, εκτίθενται υπό μορφή διαλόγου, στον οποίο όμως δεν πρωταγωνιστεί ο συνήθης πρωταγωνιστής των υπολοίπων πλατωνικών διαλόγων, ο δάσκαλός του, Σωκράτης, αλλά ένας «ανώνυμος Αθηναίος» (πίσω από τον οποίο φαίνεται ότι κρύβεται ο ίδιος ο Πλάτων), ο οποίος συζητά με δυο άλλα φανταστικά πρόσωπα, τον Σπαρτιάτη Μέγίλλο και τον Κλεινία από την Κνωσό. Ο διάλογος διαδραματίζεται στην Κρήτη, κατά τη διάρκεια πεζοπορίας της συντροφιάς από την Κνωσό προς το σπήλαιο και το ναό του Δία, πορεία που φέρεται ότι είχε ακολουθήσει και ο Μίνωας, ο μυθικός βασιλιάς και νομοθέτης της Κρήτης, προκειμένου να συναντήσει τον πατέρα του, το Δία, που υπήρξε σύμβουλός του κατά το νομοθετικό του έργο.⁵⁰⁷ Η επιλογή ως συνομιλητών ενός Κρητικού και ενός Σπαρτιάτη (συνομιλητών, αρκετά παθητικών στο διάλογο, είναι η αλήθεια) φαίνεται ότι δεν ήταν τυχαία. Ο Πλάτων θεωρούσε ότι τα πολιτεύματα της Κρήτης και της Σπάρτης ήταν τα υγιέστερα και εγγύτερα στις πολιτικές του απόψεις, όπως διαφαίνεται και από κάποιες νύξεις του στην *Πολιτεία*. Για αυτό τον λόγο, τα πολιτεύματα των συγκεκριμένων πόλεων θα μπορούσαν

⁵⁰⁷ Μοσκόβης Βασίλης: «Προλογικό σημείωμα», στο Πλάτωνος: *Νόμοι*. Νομική Βιβλιοθήκη – Χάρης Καρατζάς, Αθήνα 1988, σελ. 7 – 14.

να αποτελέσουν μια καλή βάση εκκίνησης απ' όπου, με κάποιες τροποποιήσεις, θα προέκυπτε ένα καλύτερο πολίτευμα. Αντικείμενο της συνομιλίας των τριών ανδρών είναι η νομοθεσία που θα πρέπει να δοθεί σε μια νέα πόλη που πρόκειται να ιδρυθεί. Η πόλη αυτή δεν κατονομάζεται ευθέως, στοιχείο που συνηγορεί υπέρ του ότι επρόκειτο για μια φανταστική πολιτεία, για ένα θεωρητικό σχέδιο πολιτεύματος. Το κείμενο των *Νόμων* δεν πρόλαβε να το εκδώσει εν ζωή ο ίδιος ο Πλάτων. Το εξέδωσε μετά τον θάνατο του ο μαθητής του Φίλιππος Οπούντιος, το 346 π.Χ., χωρίζοντάς το (κάπως αυθαίρετα) σε δώδεκα βιβλία, προσθέτοντας στο τέλος και ένα, δικό του, ως δέκατο τρίτο (την «Επινομίδα»).

Ως έργο, οι *Νόμοι*, μπορούν νοηματικά να χωριστούν σε δυο μέρη. Σε ένα πρώτο εισαγωγικό (από το πρώτο έως και τρίτο βιβλίο), όπου εξετάζεται φιλοσοφικά το πρόβλημα της νομοθεσίας και ένα δεύτερο, το κυρίως νομοθετικό, (από το τέταρτο μέχρι και το δωδέκατο βιβλίο).⁵⁰⁸ Το πρώτο μέρος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί, με αφορμή μια εκτεταμένη συζήτηση στο επίκεντρο της οποίας τίθεται το ζήτημα της οιοποσίας στα συμπόσια, εκτίθενται οι γενικές περί παιδείας αντιλήψεις του Πλάτωνα, μεταξύ των οποίων, περίοπτη θέση, όπως και στη *Πολιτεία*, καταλαμβάνει η μουσική και γυμναστική αγωγή. Ο Πλάτων αναφέρεται εκτενώς στην παρουσίαση της παιδαγωγικής αξίας του αντικειμένου που, όπως πιστεύει, συνδυάζει κατά τον καλύτερο τρόπο τη σωματική κίνηση με την μουσική, δηλαδή το χορό. Παρουσιάζει επίσης τις γενικές αρχές και το νόημα της αγωγής, σε συνάρτηση με τις αρετές τις οποίες πρέπει να αναπτύσσει η εκπαιδευτική διαδικασία στους νέους.

Αλλά και το υπόλοιπο τμήμα των *Νόμων*, όπου εκτίθεται πιο αναλυτικά η νομοθεσία της υποθετικής πόλης, παρουσιάζει ενδιαφέρον, ιδίως στα σημεία εκείνα όπου ο Πλάτων αναφέρεται στις ιδιαίτερες αθλητικές δραστηριότητες μέσω των οποίων θα έπρεπε να εκπαιδεύονται οι νέοι της πολιτείας. Αποκαλύπτεται έτσι η πλατωνική οπτική για τη θέση της σωματικής άσκησης στη ζωή της πολιτείας, της οποίας θα μπορούσαν να θεωρηθούν ετεροχρονισμένες προσομοιώσεις κάποιες αντίστοιχες αντιλήψεις για την άσκηση του σώματος που εμφανίστηκαν στα εθνικιστικά καθεστώτα του μεσοπολέμου.

Η κίνηση του σώματος, το παιχνίδι, η γυμναστική, ο χορός, κλπ, συναφή ζητήματα όπως εμφανίζονται στα έργα του Πλάτωνα, έχουν επισταμένως μελετηθεί από τον Αρβανιτάκη. Ο συγγραφέας συμπεραίνει ότι οι βασικοί σκοποί της πλατωνικής γυμναστικής, όπως προκύπτουν από τη μελέτη των έργων του είναι: η δύναμη, η υγεία, το

⁵⁰⁸ Μοσκόβης: «Προλογικό σημείωμα», στο *Πλάτωνος Νόμοι*, σελ. 8.

κάλλος και η νίκη. Αναφορικά με την *Πολιτεία* και τους *Νόμους*, σημειώνει ότι οι τρεις πρώτες επιδιώξεις εμφανίζονται και στα δυο αυτά έργα ως σκοποί της γυμναστικής, ενώ η τελευταία επιδίωξη, η νίκη, που συνδέεται με τους αγώνες, μοιάζει να απουσιάζει εντελώς από την *Πολιτεία*, στην οποία ο Πλάτων διατυπώνει την άποψη ότι η επιδίωξη της νίκης σε αθλητικούς αγώνες είναι 'άχριστη φιλονικία'. Στους *Νόμους* ωστόσο, επανέρχονται οι αγώνες, οπότε η επιδίωξη και της νίκης υπονοείται ως θεμιτή.⁵⁰⁹

Η πολιτεία των Νόμων: ένα κράτος αριστοκρατικό

Οι αριστοκρατικές αντιλήψεις του Πλάτωνα επαναλαμβάνονται στους *Νόμους* με την γνωστή αυστηρότητα, όπως και στην *Πολιτεία*. «Ανώτερη και από τον εαυτό της μπορεί να αποκληθεί μια πολιτεία στην οποία οι καλύτεροι πολίτες νικούν τα πλήθη και τους κακούς πολίτες»:

«Ὡς ὅποσαις μὲν γάρ οἱ ἀμείνονες νικῶσιν το πλῆθος καὶ τοὺς χείρους, ὁρθῶς ἂν αὕτη κρείττων τε ἑαυτῆς λέγοιθ' ἢ πόλις, [...]»⁵¹⁰

Πρόκειται για την ίδια αυστηρή αριστοκρατική αντίληψη η οποία τον οδηγεί σε κρίσεις περιφρόνησης για το πλήθος, τον όχλο, τις πλειοψηφίες, και σε κρίσεις εμπιστοσύνης για το αλάνθαστο κριτήριο της ποιότητας, το οποίο εκφράζει η μειονότητα των πνευματικώς αρίστων που πρέπει αποκλειστικά να είναι υπεύθυνη για τη λήψη σοβαρών αποφάσεων που αφορούν την πολιτεία. Για παράδειγμα, στο κρισιμότερο θέμα του ορισμού της παιδείας αναφέρει ότι παιδεία είναι η αγωγή των νέων προς το αυτό που (όχι κάποιοι τυχάρπαστοι, ή το πλήθος, αλλά) οι πιο ώριμοι, έμπειροι και αρμόδιοι πολίτες - οι ειδικοί - έχουν αποφασίσει ότι είναι το ορθό:

«{...} ὡς ἄρα παιδεΐα μὲν ἐσθ' ἢ παίδων ὀλκή τε καὶ ἀγωγή πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου λόγον ὀρθὸν εἰρημένον, καὶ τοῖς ἐπιιοικεστάτοις καὶ πρεσβυτάτοις δι' ἐμπειρίαν συνδεδογμένον ὡς ὄντως ὀρθός ἐστίν ·»⁵¹¹ [Μτφρ.: {...} η παιδεία συνίσταται στην προσέλευση και αγωγή των παιδιών στο λόγο που ο νόμος έκρινε ως σωστό, τον οποίο οι πιο αρμόδιοι, πιο ώριμοι και πιο πεπειραμένοι συμφώνησαν ότι είναι όντως ορθός.]

Σε μεγάλο μέρος του Γ' καθώς και του Δ' βιβλίου γίνεται λόγος για τη μορφή του πολιτεύματος που θα πρέπει να καθιερωθεί στην υπό ίδρυση πόλη. Διατυπώνεται η θεωρία ότι υπάρχουν δυο βασικές μορφές πολιτευμάτων: η μοναρχία και η δημοκρατία. Την πρώτη την είχε εφαρμόσει σε ακραία μορφή το Περσικό κράτος, ενώ την άλλη η Αθήνα.

⁵⁰⁹ Αρβανιτάκης, Τάσος: *Πλάτων περί της κινήσεως*. Εκδ. Ζήτηρος, σελ. 265-284.

⁵¹⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, A 627 a 9-11.

⁵¹¹ Πλάτων: *Νόμοι*, B 659 d 1 – 5.

Οι υπόλοιπες μορφές πολιτευμάτων αποτελούν παράγωγα ή παραλλαγές των προηγούμενων δύο. Ένα ιδανικό πολίτευμα θα πρέπει κατά τον Πλάτωνα να συνδυάζει στοιχεία και από τα δύο αυτά πολιτεύματα. Στην Περσία και στην Αθήνα, όπου τα δυο αμιγή πολιτεύματα επικράτησαν στην ακραία τους μορφή, υπήρχε έλλειψη μέτρου, πράγμα που ο Πλάτων θεωρούσε αρνητικό.⁵¹² Αντίθετα, επικροτούσε ανοικτά το πολίτευμα της Σπάρτης καθώς και το πολίτευμα της Κρήτης επειδή, καθώς λέει, δεν είναι ούτε δημοκρατίες, ούτε ολιγαρχίες, αλλά ούτε και μοναρχίες · ταίριαζε περισσότερο να χαρακτηριστούν αριστοκρατίες, διαθέτοντας όμως στοιχεία και από τα δύο προαναφερθέντα πολιτεύματα, όντας γι' αυτό πιο ισορροπημένα, έχοντας κατακτήσει το μέτρο, η εφαρμογή του οποίου αποτελεί άριστο οδηγό για κάθε ενάρετο πολίτευμα.⁵¹³ Και στους *Νόμους*, όπως και στην *Πολιτεία*, ο Πλάτων, εμμένει στον διαχωρισμό των ανθρώπων σε μειονότητες προορισμένες να κυβερνούν και σε πλειονότητες προορισμένες να κυβερνώνται, ιδέα την οποία σπεύδει να ενισχύσει, προτείνοντας την εισαγωγή νέων μύθων οι οποίοι θα διδάσκουν στους πολίτες ότι το ανώτερο είδος εντός της πολιτείας θα πρέπει πάντοτε να κυβερνά το κατώτερο, όπως ακριβώς συμβαίνει με τους ανθρώπους γενικά, οι οποίοι είναι προορισμένοι να κυβερνούν τα κατοικίδια ζώα:

«{...} οὐ βοῦς βοῶν οὐδέ αἴγας αἰγῶν ἄρχοντας ποιοῦμεν αὐτοῖσι τινας, ἀλλ' ἡμεῖς αὐτῶν δεσπόζομεν, ἄμεινον ἐκείνων γένος. Ταῦτόν δὴ καὶ ὁ θεὸς ἄρα καὶ φιλόανθρωπος ὢν, τὸ γένος ἄμεινον ἡμῶν ἐφίστη τὸ τῶν δαιμόνων {...}»⁵¹⁴ [Μτφρ.: {...} ποτέ δεν βάζουμε βόδια να κυβερνούν βόδια, ούτε κατσίκια να κυβερνούν κατσίκια, αλλά εμεῖς (οι άνθρωποι) είμαστε τα αφεντικά τους καθώς αποτελούμε ανώτερο γένος. Για τον ίδιο λόγο λοιπόν και ο θεός, επειδή αγαπούσε τους ανθρώπους είχε διορίσει το γένος των δαιμόνων ως κυβερνήτες των ανθρώπων {...}.]

Εφόσον όμως, οι πολιτείες κυβερνώνται πια από θνητούς και όχι από θεούς, το μόνο που μπορεί να τις σώσει είναι να πειθαρχούν οι πολίτες, στη διευθέτηση των δημοσίων υποθέσεων που ο νους και η σοφία (δηλαδή το ανώτερο, το θεϊκό στοιχείο, που ενοικεί στις ψυχές των σοφών ανθρώπων) θεσμοθέτησε, να πειθαρχούν δηλαδή στο «Νόμο».⁵¹⁵ Ο Πλάτων απαιτεί σεβασμό στη φυσική ιεραρχία, σε κάθε επίπεδο. Οι γονεῖς πρέπει να εξουσιάζουν τα παιδιά τους, οι γεροντότεροι τους νεότερους και οι ευγενείς να εξουσιάζουν όσους δεν είναι ευγενείς:

⁵¹² Πλάτων: *Νόμοι*, Γ 691 c1 – 694 a1.

⁵¹³ Πλάτων: *Νόμοι*, Δ 712 b5 – 713 a 5.

⁵¹⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, Δ 713 d 4 - 8.

⁵¹⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, Δ 713 c2 - 714 b2.

«{...} τίνας τίνων ἄρχειν δεῖ. {...} ἐφάνει δὴ γονέας μὲν ἐκγόνων, νεωτέρων δὲ πρεσβυτέρους, γενναίους δὲ ἀγεννῶν {...}»⁵¹⁶ [Μτφρ.: {...} ποιοὶ δηλαδή πρέπει να εἶναι ἡγέτες ποιῶν. {...} φάνηκε ὅτι οἱ γονεῖς (πρέπει να ἡγούνται) τῶν παιδιῶν τους, οἱ μεγαλύτεροι τῶν νεοτέρων καὶ οἱ ὅσοι ἔχουν καλὴ καταγωγή ἐκείνους που δεν ἔχουν.]

Μια ενδιαφέρουσα ἀποψη σχετικά με τὴν ἀπονομὴ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι στὴν πολιτεία που πρόκειται νὰ ἰδρυθεῖ, διατυπώνεται στὴν ἀρχὴ τοῦ Ε΄ βιβλίου. Σύμφωνα με τὴν ἀποψη αὐτή, τὰ ἐκλογικὰ δικαιώματα θὰ πρέπει νὰ περιορίζονται σὲ ἓνα μέρος μόνο τῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ πρέπει νὰ ἐπιλέγονται με κριτήριον τὴν ἐπιτυχὴ υποβολή τους σὲ σειρά δοκιμασιῶν καὶ στὴν ἐκπαίδευση που θὰ ἔχουν λάβει ὥστε νὰ ἀναπτύξουν οὐξυδερκές αἰσθητήριον διάκρισης ἀνθρώπων ποιότητων:

«Ὅρα· γάρ ὅτι πρῶτον μὲν δεῖ τοὺς ὀρθῶς ἰόντας ἐπὶ τὰς τῶν ἀρχῶν δυνάμεις βάσανον ἱκανὴν αὐτοὺς τε καὶ γένος ἐκάστων ἐκ παιδῶν μέχρι τῆς αἰρέσεως εἶναι δεδωκότας, ἔπειτα αὐτοὺς μέλλοντας αἰρήσεσθαι τεθράφθαι τε ἐν ἡθεσι νόμων εὖ πεπαιδευμένους πρῶτους δυσχεραίνοντάς τε καὶ ἀποδεχομένους ὀρθῶς κρίνειν καὶ ἀποκρίνειν δυνατοὺς γίγνεσθαι τοὺς ἀξιούς ἐκατέρων»⁵¹⁷ [Μτφρ.: Βλέπεις λοιπὸν κατὰ πρῶτον ὅτι αὐτοὶ που ὀρθὰ αποκτοῦν τὴ δύναμιν τῆς ἐξουσίας πρέπει νὰ υποβάλλονται σὲ αὐστηρὴ δοκιμασία καὶ οἱ ἴδιοι καὶ ἡ οἰκογένειά τους, ἀπὸ τὰ παιδικὰ τους χρόνια ὡς τὴν ὥρα τῆς ἐκλογῆς τους, καὶ ἐπίσης ἐκεῖνοι που πρόκειται νὰ ἐκλέξουν ἄλλους, θὰ πρέπει καὶ νὰ ἔχουν ἀνατραφεῖ σύμφωνα με τὰ ἔθιμα τῶν νόμων καὶ νὰ ἔχουν λάβει καλὴ ἐκπαίδευση ὥστε νὰ αποκτοῦν τὴν ἱκανότητα νὰ κρίνουν σωστά καὶ νὰ ἀπορρίπτουν ἢ νὰ ἀποδέχονται ἐκείνους που δεν ἀξίζουν ἢ ἐκείνους που ἀξίζουν;]

Ὡς προαπαιτούμενο γιὰ τὴν ἀπόδοση ἐκλογικῶν δικαιωμάτων τίθεται ἓνα ἀκόμη κριτήριο. Δικαίωμα υποψηφιότητος γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων θὰ ἔχουν μόνον ὅσοι φέρουν ὅπλα πεζῶν στρατιωτῶν ἢ ὑπέων καὶ λαμβάνουν μέρος σὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, ὅσο τους τὸ ἐπιτρέπουν οἱ δυνάμεις τῆς ἡλικίας τους:

«Πάντες μὲν κοινωνοῦντων τῆς τῶν ἀρχόντων αἰρέσεως ὅποσοι περ ἂν ὄπλα ἵππικὰ ἢ πεζικὰ τιθῶνται καὶ πολέμου κεκοινωνήκωσιν ἐν ταῖς σφετέραις αὐτῶν τῆς ἡλικίας δυνάμεσιν »⁵¹⁸ [Μτφρ.: Δικαίωμα υποψηφιότητος γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων (πρέπει) νὰ ἔχουν ὅλοι ὅσοι φέρουν ὄπλα πεζῶν ἢ ὑπέων καὶ ἔχουν πᾶρσι μέρος σὲ πόλεμο, ὅσο τὸ ἐπιτρέπει ἡ ἡλικία καὶ οἱ δυνάμεις τους.]

Τὸ κριτήριο αὐτὸ ἀποσκοπεῖ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στο νὰ ἐξασφαλιστεῖ ὅτι καθήκοντα ἀρχόντων θὰ ἀναλαμβάνουν ὄχι αὐτοὶ που δεν ἀξίζουν τίποτε, ἀλλὰ οἱ ὅσο τὸ δυνατόν

⁵¹⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, Δ 714 e 3 - 5.

⁵¹⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 751 c5 - d3.

⁵¹⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 753 b 4 - 8.

καλύτεροι.⁵¹⁹ Παρατίθενται επίσης πολλές λεπτομέρειες για τους σχετικούς με την ανάθεση των αξιωμάτων της πόλεως και την εκλογή των αρχόντων, θεσμούς. Γενική αρχή των θεσμών εξακολουθεί να είναι η τήρηση της «μεσότητας», δηλαδή της εξισορρόπησης μεταξύ των χαρακτηριστικών του μοναρχικού και του δημοκρατικού πολιτεύματος:

«Ἡ μὲν αἵρεσις οὕτω γιγνομένη μέσον ἂν ἔχοι μοναρχικῆς καὶ δημοκρατικῆς πολιτείας, ἧς αἰεὶ δεῖ μεσεύειν τὴν πολιτείαν»⁵²⁰ [Μτφρ.: Όταν η εκλογή γίνεται μ' αυτό τον τρόπο βρίσκεται περίπου στο μέσο του μοναρχικού και του δημοκρατικού πολιτεύματος, και αυτή τη μεσότητα πρέπει πάντα να τηρεί το δικό μας πολίτευμα.]

Τα κριτήρια φαίνεται ότι είναι κάπως πιο μετριοπαθή σε σύγκριση με την ανελαστική διαστρωμάτωση της *Πολιτείας*, εξακολουθούν ωστόσο να απέχουν από το δημοκρατικό κριτήριο της πολιτικής ισότητας. Η αποστροφή και περιφρόνηση του Πλάτωνα προς ό,τι έχει να κάνει με το πλήθος, ως άβουλη μάζα, και την κρίση της, και αντίθετα η εμπιστοσύνη του για την ανώτερη κρίση των ειδικών που εκπαιδεύονται για κάποιο σκοπό, εκφράζεται με διατυπώσεις όπως η ακόλουθη:

«Πλήθος δὲ οὐ δυνατόν ὀξέως οὐδέποτε οὐδὲν τούτων πράττειν, {...}»⁵²¹

[Μτφρ.: Στο μεγάλο πλήθος δεν είναι ποτέ δυνατόν να πράξει τίποτε με οξυδέρκεια, {...}.]

Δανειζόμενος ο Πλάτων ένα στοιχείο του Αθηναϊκού δημοκρατικού πολιτεύματος, προτείνει, κάποια από τα αξιώματα της πολιτείας που θα ανατίθενται στους νέους, οι οποίοι θα αποτελούν τους «φρουρούς» της πόλης (που θα ασκούν καθήκοντα ασφαλείας, κατ' αντιστοιχία, με τους «φύλακες» της *Πολιτείας*), να ανατίθενται με κλήρωση, ώστε οι νέοι να εκπαιδεύονται και να εξασκούνται στην υπευθυνότητα.⁵²² Μεταξύ των εργασιών που θα πρέπει να επιτελούν οι «φρουροί» της πόλης, εκτός από την κατασκευή αμυντικών έργων για την καλύτερη προστασία της πόλης κατά την απόκρουση των εχθρών και τη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων, περιλαμβάνεται και ο εξωραϊσμός του περιαστικού και του αγροτικού τοπίου με δενδροφυτεύσεις, αναπλάσεις και αρδευτικά έργα, καθώς και η εν γένει αναβάθμιση των υποδομών της χώρας με σκοπό την εξυπηρέτηση της υγείας των ιδίων αλλά και των υπολοίπων, π.χ. των ηλικιωμένων πολιτών, με την κατασκευή γυμνασίων και λουτρών, τα οποία (γυμνάσια και λουτρά), όπως χαρακτηριστικά τονίζει, κάνουν μεγαλύτερο καλό από τις φροντίδες ενός μέτριου σε ικανότητες ιατρού:

⁵¹⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 753 e 5 - 6.

⁵²⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 756 e 9 - 11.

⁵²¹ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 758 b 3 - 4.

⁵²² Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 758 a2 - 760 e3.

«ἐν δὲ δὴ ταῖς διατριβαῖς τῷ τόπῳ ἐκάστω τὴν ἐπιμέλειαν εἶναι τοιάνδε τινά· πρῶτον μὲν ὅπως εὐερκῆς ἡ χώρα πρὸς τοὺς πολεμίους ὅτι μάλιστα ἔσται, ταφρευόντάς τε ὅσα ἂν τούτου δέῃ καὶ ἀποσκάπτοντας καὶ ἐνοικοδομήμασιν εἰς δύναμιν εἵργοντας τοὺς ἐπιχειροῦντας ὅτιοῦν τὴν χώραν καὶ τὰ κτήματα κακουργεῖν, χρωμένους δ' ὑποζυγίοις καὶ τοῖς οἰκέταις τοῖς ἐν τῷ τόπῳ ἐκάστω πρὸς ταῦτα, δι' ἐκεῖνων ποιοῦντας, ἐκεῖνοις ἐπιστατοῦντας, τῶν οἰκείων ἔργων αὐτῶν ἀργίας ὅτι μάλιστα ἐκλεγομένους. δύσβατα δὲ δὴ πάντα ποιεῖν μὲν τοῖς ἐχθροῖς, τοῖς δὲ φίλοις ὅτι μάλιστα εὐβάτα, ἀνθρώποις τε καὶ ὑποζυγίοις καὶ βοσκήμασιν, ὁδῶν τε ἐπιμελουμένους ὅπως ὡς ἡμερώταται ἕκασται γίνωνται, καὶ τῶν ἐκ Διὸς ὑδάτων, ἵνα τὴν χώραν μὴ κακουργῇ, μᾶλλον δ' ὠφελῇ ῥέοντα ἐκ τῶν ὑψηλῶν εἰς τὰς ἐν τοῖς ὄρεσι νάπας ὅσαι κοῖλαι, τὰς ἐκροὰς αὐτῶν εἵργοντας οἰκοδομήμασί τε καὶ ταφρεύμασιν, ὅπως ἂν τὰ παρὰ τοῦ Διὸς ὕδατα καταδεχόμεναι καὶ πίνουσαι, τοῖς ὑποκάτωθεν ἀγροῖς τε καὶ τόποις πᾶσιν νάματα καὶ κρήνας ποιοῦσαι, καὶ τοὺς ἀύχμηροτάτους τόπους πολυῦδρους τε καὶ εὐῦδρους ἀπεργάζωνται· τὰ τε πηγαῖα ὕδατα, ἐάντε τις ποταμὸς ἐάντε καὶ κρήνη ἧ, κοσμοῦντες φυτεύμασί τε καὶ οἰκοδομήμασιν εὐπρεπέστερα, καὶ συνάγοντες μεταλλείαις νάματα, πάντα ἄφθονα ποιῶσιν, ὕδρεῖαις τε καθ' ἐκάστας τὰς ὥρας, εἴ τί που ἄλσος ἢ τέμενος περὶ ταῦτα ἀφειμένον ἧ, τὰ ῥεύματα ἀφιέντες εἰς αὐτὰ τὰ τῶν θεῶν ἱερά, κοσμῶσι. πανταχῇ δὲ ἐν τοῖς τοιοῦτοις γυμνάσια χρή κατασκευάζειν τοὺς νέους αὐτοῖς τε καὶ τοῖς γέρονσι γεροντικά λουτρά θερμὰ παρέχοντας, ὕλην παρατιθέντας αὐτὴν καὶ ξηρὰν ἄφθονον, ἐπ' ὀνήσει καμνόντων τε νόσοις καὶ πόνοις τετρυμένα γεωργικοῖς σώματα δεχομένους εὐμενῶς, ἱατροῦ δέξιν μὴ πάννυ σοφοῦ βελτίονα συχνῶ.»⁵²³

[Μιφρ.: κατὰ τὴν παραμονὴν τοὺς σε κάθε τόπο ας φροντίζουν για το εξής: πρώτα – πρώτα για να εἶναι ἡ χώρα ὅσο γίνεται καλύτερα περιφρουρημένη ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς, να ανοίξουν τάφους παντοῦ ὅπου εἶναι ἀπαραίτητο καὶ να σκάψουν χαρακώματα καὶ να υψώσουν οχυρώματα, ὥστε να ἐμποδίσουν κατὰ τὸ δυνατό τοὺς ἐχθροὺς να κάμουν οτιδήποτε κακό στη χώρα με τα χτυπήματά τους· να χρησιμοποιούν δε γι' αὐτὰ τὰ ἔργα ὑποζύγια, καθὼς καὶ τοὺς ντόπιους δούλους που θα τα ἐκτελούν, ἐνῶ οἱ ἴδιοι θα ἐπιβλέπουν διαλέγοντας ὅσο εἶναι βολετό, τις ὥρες που δε θα εἶναι ἀπασχολημένοι με τις δικές τους δουλειές. Πρέπει ἐπίσης να κάνουν δυσκολοπέραστα ὅλα τὰ μέρη στους ἐχθροὺς, καὶ ἀντίθετα ὅσο μπορούν πιο ἐυκολοδιάβατα στους φίλους, ὄχι μόνο στους ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ στα ὑποζύγια καὶ στα κοπάδια τους, καὶ να τα φροντίζουν ὥστε οἱ δρόμοι να εἶναι ὅσο τὸ δυνατόν ομαλότεροι. Καὶ για να μην προξενούν ζημιές στη χώρα οἱ βροχές που στέλνει ὁ Δίας, ἀλλὰ μάλλον να τὴν ὠφελοῦν καθὼς θα ρέουν ἀπὸ τὰ ψηλῶματα στις κοιλάδες που βρίσκονται ἀνάμεσα στα βουνά, ἀφοῦ ἐμποδίσουν με φράγματα καὶ τάφρους τις ἐκροές τους, για να χωνεύουν καὶ να πίνουν τα νερά της βροχῆς, να δίνουν σ' ὅλους

⁵²³ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 760 e4 - 761 d4.

τους χαμηλότερους αγρούς και τόπους, πηγές και κρήνες, ώστε να μεταβάλουν και τους πιο ξηρούς τόπους, τόπους που θα ξεχειλίζουν από πολλά και γάργαρα νερά. Και τα νερά των πηγών, είτε γίνονται ποτάμια, είτε βρύσες, διακοσμώντας τα με διάφορα φυτά και ομορφαίνοντάς τα με οικοδομήματα, και μαζεύοντας όλα τα νάματα σε υπόγεια αυλάκια, θα τα έχουν άφθονα και θα υδρεύονται σ' όλες τις εποχές του χρόνου. Κι αν βρίσκονται εκεί κοντά κάποιο άλσος ή προσκυνητάρι, θα ομορφύνουν τις κατοικίες των θεών στρέφοντας το ρεύμα των νερών προς το μέρος τους. Παντού δε σε τέτοια μέρη οι νέοι πρέπει να φτιάχνουν γυμναστήρια για τον εαυτό τους και θερμά λουτρά για τους γέροντες, εφοδιασμένα με άφθονη και ξερή ξυλεία, και να δέχονται με φιλοφρόνηση όσους έρχονται για να γιατρέψουν τα εξαντλημένα από τις αρρώστιες και κακοπαθημένα από τις βαρειές γεωργικές δουλειές κορμιά τους, πράγμα που θα τους κάμει μεγαλύτερο καλό από τις φροντίδες ενός γιατρού όχι και πάρα πολύ σοφού.]

Κάποια στοιχεία του αυταρχικού τρόπου με τον οποίο προσπάθησαν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου να επιβάλουν στενό έλεγχο στη δημόσια και την ιδιωτική ζωή των πολιτών, ακόμα και για ζητήματα καλλιτεχνικής έκφρασης, θα μπορούσαν να θεωρηθούν προσομοιώσεις του αυστηρού τρόπου με τον οποίο ο Πλάτων είχε προτείνει να ασκείται ο κεντρικός έλεγχος στο νομοκρατικό σχέδιο πολιτεύματος των *Νόμων* (όπως προγενέστερα και στην *Πολιτεία*). Συγκεκριμένα πρότεινε να εξουσιοδοτούνται οι πολιτειακές αρχές για την άσκηση στενού (και μάλιστα προληπτικού) ελέγχου επί της καλλιτεχνικής δημιουργίας, χρησιμοποιώντας το επιχείρημα ότι, επειδή το είδος της μουσικής, της ποίησης και των χορών επιδρά ευθέως στον χαρακτήρα των ανθρώπων από πολύ νωρίς, η επιλογή όλων αυτών πρέπει να γίνεται πολύ προσεκτικά από τις αρχές οι οποίες θα πρέπει να ασκούν αυστηρότατο έλεγχο στη διαδικασία της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Ό,τι κρίνεται ακατάλληλο ή φθοροποιό για τα ήθη, ή διαπιστώνεται ότι παρεκκλίνει από τα παραδοσιακά πρότυπα, θα αξιολογείται από ηλικιωμένους κριτές και θα απορρίπτεται ή θα επιστρέφεται στους καλλιτέχνες για τροποποίηση.⁵²⁴ Οι καλλιτέχνες - δημιουργοί οφείλουν, κατά τον Πλάτωνα, να πειθαρχούν, θέλουν δε θέλουν, στη διοικητική αρχή της πολιτείας. Είτε θα πεισθούν, είτε θα αναγκαστούν να προσανατολίσουν τη δημιουργία τους στην έκφραση του χαρακτήρα των σωφρόνων, γενναίων και ενάρετων ανθρώπων.⁵²⁵ Βέβαια, ενώ στην *Πολιτεία* ο Πλάτων είχε φθάσει στο σημείο της σχεδόν ολοκληρωτικής καταδίκης της καλλιτεχνίας, στους *Νόμους* εμφανίζεται κάπως πιο μετριοπαθής. Δεν απορρίπτει συλλήβδην την καλλιτεχνική δημιουργία, αλλά θέτει σ' αυτήν αυστηρούς περιορισμούς.

Η πολιτεία των *Νόμων* αν και αποτελεί μια κάπως μετριοπαθέστερη εκδοχή της *Πολιτείας*, στις ουσιώδεις παραμέτρους της αναπαράγει τα χαρακτηριστικά της τελευταίας

⁵²⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 789 d8 - 802 d7.

⁵²⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, B 660 a 2 - 8.

με κυριότερο την αυστηρή ιεράρχηση των ανθρώπων. Προτείνεται μάλιστα διαβάθμιση των ποινών και ιδιαίτερη δικονομική μεταχείριση ακόμα και για όμοια αδικήματα, ανάλογα με τη θέση του δράστη στην εσωτερική ιεραρχία της πολιτείας. Ως βαρύτατα αδικήματα αναφέρονται: η έλλειψη σεβασμού στην ιεραρχία, το ψεύδος και η απάτη, ιδίως απέναντι στα Θεία και στους ιεραρχικώς ανωτέρους:⁵²⁶

«{...} θεομισέστατος ἔσσεσθαι {...} ὃς ἂν ὄρκους ὀμνὺς ψευδεῖς μηδὲν φροντίζῃ θεῶν, δεύτερος δὲ ὃς ἂν ἐναντίον τῶν κρείττωνων αὐτοῦ ψεύδῃται. Κρείτους δὲ οἱ ἀμείνους τῶν χειρόνων, πρεσβῦται τε ὡς ἐπὶ τὸ πᾶν εἰπεῖν τῶν νέων, διό καὶ δονῆς κρείττους ἐκγόνων, καὶ ἄνδρες δὴ γυναικῶν καὶ παίδων, ἄρχοντες τε ἀρχομένων. Οὓς αἰδεῖσθαι πᾶσιν πάντας πρέπον ἂν εἴῃ ἐν ἄλλῃ τε ἀρχῇ πάσῃ καὶ ἐν ταῖς πολιτικαῖς δὴ μάλιστα ἀρχαῖς, {...}»⁵²⁷ [Μτφρ.: {...} ο πιο θεομίσητος θα είναι εκείνος ο οποίος καταπατά τους ὄρκους, μη σεβόμενος τους θεούς και δεύτερον εκείνος ο οποίος ψεύδεται ἐναντίον ἀνωτέρων του. Καὶ ἀνώτεροι εἶναι οἱ καλύτεροι σε σχέση με τοὺς χερότερους, οἱ μεγαλύτεροι σε σχέση με τοὺς νεότερους, ἀφοῦ καὶ οἱ γονεῖς εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τὰ παιδιά τους, οἱ ἄνδρες ἀνώτεροι ἀπὸ τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά καὶ οἱ ἀρχόντες ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀρχόμενους. Ὅλους αὐτοὺς πρέπει νὰ τοὺς σέβονται ὅλοι σε ὅλα, σε κάθε κοινωνική ιεραρχία καὶ πολὺ περισσότερο στὴν πολιτική ιεραρχία, {...}.]

Και στους *Νόμους* ο Πλάτων επιδοκιμάζει την αρχή της ηγεσίας.⁵²⁸ Αποστρέφεται την αναρχία, σε κάθε επίπεδο ή μορφή εκδήλωσής της, τονίζοντας παράλληλα τη σημασία της κοινής αποστολής, την έμφαση στο συλλογικό - κοινοτικό πνεύμα που φαίνεται ότι διαπνέει όλες τις εκδηλώσεις της πολιτείας, κοινό χαρακτηριστικό και αυτό με την ιδεολογία των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου:

«{...} μέγιστον δὲ τὸ μηδέποτε ἄναρχον μηδένα εἶναι, μήτ' ἄρενα μήτε θήλειαν, μηδέ τινος ἔθει ψυχὴν εἰθίσθαι μήτε σπουδάζοντος μήτ' ἐν παιδιαῖς αὐτόν ἐφ' αὐτοῦ τι κατὰ μόνας δρᾶν, ἀλλ' ἐν τε πολέμῳ παντὶ καὶ ἐν εἰρήνῃ πάσῃ πρὸς τὸν ἄρχοντα ἀεὶ βλέποντα καὶ συνεπόμενον ζῆν, καὶ τὰ βραχύταθ' ὑπ' ἐκείνου κυβερνώμενον, οἷον ἐστάναι θ' ὅταν ἐπιτάτῃ τις καὶ πορεύεσθαι καὶ γυμνάζεσθαι καὶ λουῖσθαι καὶ σιτεῖσθαι καὶ ἐγείρεσθαι νύκτωρ εἰς τε φυλακάς καὶ παραγγέλσεις, {...} ἐνὶ τε λόγῳ τὸ χωρὶς τι τῶν ἄλλων πράττειν διδάξαι τὴν ψυχὴν ἔθεισι μήτε γινώσκειν μήτ' ἐπίστασθαι τὸ παράπαν, ἀλλ' ἄθρόον ἀεὶ καὶ ἅμα κοινόν τὸν βίον ὅτι μάλιστα πᾶσι πάντων γίγνεσθαι {...} τοῦτο ἐν εἰρήνῃ μελετητέον εὐθύς ἐκ τῶν παίδων, ἄρχειν τε ἄλλων ἄρχεσθαι θ' ὑφ' ἑτέρων · τὴν δ' ἀναρχίαν ἐξαιρετέον ἐκ παντός τοῦ βίου

⁵²⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, ΙΑ 914 e3 - 915 c7.

⁵²⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, ΙΑ 917 a 1 - 10.

⁵²⁸ Της αρχής της ηγεσίας η οποία ήταν ένα από τα θεμελιώδη πολιτικά χαρακτηριστικά της ιδεολογίας των εθνικιστικών κινημάτων του μεσοπολέμου.

ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων τε καὶ τῶν ὑπ' ἀνθρώπους θηρίων.»⁵²⁹ [Μτφρ.: το σημαντικότερο απ' όλα είναι να μην αφηθεί κανένας χωρίς αρχηγό, ούτε άνδρας, ούτε γυναίκα. Και να μην εθιστεί η ψυχή κανενός ανθρώπου, είτε κατά την διάρκεια των σπουδών, είτε στις πολεμικές αθλοπαιδιές, να ενεργεί μόνος του για τον εαυτό του, αλλά και σε κάθε πόλεμο και στην ειρήνη να παρακολουθεί συνεχώς τον αρχηγό και να ζει σύμφωνα με τις εντολές του, επιτρέποντας να κυβερνάται από εκείνον και στα πιο μικρά ζητήματα, πώς να στέκεται, όταν δεχτεί διαταγή, πώς να προχωρά, να γυμνάζεται, να λούζεται, να τρέφεται, να σηκώνεται την νύχτα για να φυλάζει σκοπιά ή να μεταφέρει μηνύματα, {...} με μια λέξη, να μάθει καλά και να εθίσει τη ψυχή του στο ότι δεν πρέπει να ξέρει, ούτε και να πράττει κάτι ξεχωριστά από τους άλλους, αλλά ότι αντίθετα, η ζωή και οι ενέργειές του να είναι πάντα όσο το δυνατόν ομαδικά και κοινά, για όλους και για όλα · {...} αυτό λοιπόν πρέπει να διδάσκονται τα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία, σε καιρό ειρήνης: να είναι αρχηγοί οι ίδιοι αλλά και να υπακούν με τη σειρά τους σε άλλους αρχηγούς. Η αναρχία πρέπει να ξεριζωθεί από τη ζωή όλων των ανθρώπων και των θηρίων που είναι υποταγμένα στους ανθρώπους.]

Μεταξύ των αξιωματούχων της πόλης των *Νόμων* ο Πλάτων θεωρεί ότι «θα ήταν πρόπον να διοριστούν άρχοντες της μουσικής και της γυμναστικής, δυο για την εκπαίδευση των ψυχών και δυο για την άσκηση του σώματος στους αγώνες»:

«Μουσικής {...} καὶ γυμναστικῆς ἄρχοντας καθίστασθαι πρόπον ἂν εἴη, διττούς ἑκατέρων, τοὺς μὲν παιδείας αὐτῶν ἔνεκα, τοὺς δὲ ἀγωνιστικῆς.»⁵³⁰

Στους πλατωνικούς *Νόμους*, «επιμελητές της παιδείας» αποκαλούνταν οι αρμόδιοι αξιωματούχοι, οι επιφορτισμένοι με την ευθύνη της εποπτείας της κοσμιότητας των νέων και της εκπαίδευσής τους στα γυμναστήρια και στα διδακτήρια, αλλά, συγχρόνως, και της φοίτησης και της διαμονής των αγοριών και των κοριτσιών σ' αυτά, και, όσον αφορά τους γυμνικούς (αθλητικούς) και τους μουσικούς αγώνες, εκείνοι οι οποίοι θα έπρεπε να απονέμουν τα έπαθλα στους αθλητές. Οι αξιωματούχοι θα ήταν δύο ειδών, άλλοι για τη μουσική και άλλοι για τους (αθλητικούς) αγώνες. Ιδιαίτεροι άρχοντες - επιμελητές - αθλοθέτες θα διορίζονται για τους γυμναστικούς και ιππικούς αγώνες, άλλοι για τα διάφορα είδη της μουσικής τέχνης και άλλοι για τους εκπαιδευτικούς χορούς των παιδιών, αγοριών και κοριτσιών, που θα εκτελούνται με ορχηστρικές κινήσεις, με τη συνοδεία μουσικής.⁵³¹ Άλλος ανώτατος αξιωματούχος (άρχοντας) προτείνεται να οριστεί γενικός επιμελητής της εκπαίδευσης των αγοριών και κοριτσιών της πολιτείας. Για την επιλογή αυτού του άρχοντα προτείνεται να ισχύσουν τα πιο αυστηρά κριτήρια γιατί, όπως ρητά δηλώνεται, το αξίωμα αυτό είναι το πιο σημαντικό απ' όλα τα υπόλοιπα αξιώματα της

⁵²⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, IB 942 a7 - d3.

⁵³⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 764 c 6 - 9.

⁵³¹ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 764 c9 - e7.

πολιτείας («ὥς οὖσαν ταύτην την ἀρχήν τῶν ἐν τῇ πόλει ἀκροτάτων ἀρχῶν πολὺ μεγίστην») και δίδονται ἐξηγήσεις για ποιο λόγο εἶναι τόσο σημαντικό.⁵³² Ὅπως, ὅταν στο πρῶτο βλαστάρι κάποιου φυτοῦ δοθεῖ ἡ κατεύθυνση που πρέπει, ὥστε να αναπτύξει τις ἀρετές της φύσης του, τότε αὐτό μεγαλώνοντας ἀποδίδει πλούσιους καρπούς, ἔτσι ἀκριβῶς συμβαίνει και με τον ἄνθρωπο · αν διαπαιδαγωγηθεῖ ὅπως πρέπει, ὄντας και ἀπὸ τη φύση του πλουσιοπάροχα προικισμένος, τότε γίνεται το θεϊκότερο και ἡμερότερο ὄν · αν ὁμως δεν διαπαιδαγωγηθεῖ με σωστό τρόπο, τότε γίνεται το πιο ἄγριο ὄν της γῆς:

«Ὡν ἔνεκα οὐ δεύτερον οὐδέ πάρεργον δεῖ την παίδων τροφήν τὸν νομοθέτην ἑᾶν γίγνεσθαι, πρῶτον δὲ ἄρξασθαι χρεῶν τὸν μέλλοντα αὐτῶν ἐπιμελήσεσθαι καλῶς αἰρεθῆναι, τῶν ἐν τῇ πόλει ὅς ἂν ἄριστος εἰς πάντα ἦ, τοῦτον κατὰ δύναμιν ὅτι μάλιστα αὐτοῖς καθιστάντα προστάτειν ἐπιμελητήν.»⁵³³ [Μτφρ.: Για τους λόγους αὐτούς ὁ νομοθέτης της πόλης δεν πρέπει να επιτρέψει να θεωρηθεῖ ἡ ἀνατροφή των παιδιῶν δευτερεύον θέμα ἢ πάρεργο, ἀλλὰ ἔχει υποχρέωση να δείξει την μεγαλύτερη προσοχή στην ἐπιλογή ἐκείνου που θα ὀριστεῖ ἐπιμελητής για να τους προστατεύει (τους νέους), ἔτσι ὥστε να εἶναι ὅσο το δυνατόν πολίτης ἄριστος, στην πόλη, σε ὅλα.].

Ἠθικές ἀρετές και στάση ζωής: πειθαρχία, αὐτοέλεγχος, ἀνδρεία

Ὅπως και στην *Πολιτεία* ἔτσι και στους *Νόμους*, ὡς ἀνώτερες ἀρετές για ἓναν πολίτη κρίνονται οἱ ἀρετές της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης, της φρόνησης και της ἀνδρείας. Αν ὁμως, ἀνδρείος θα μπορούσε να θεωρηθεῖ ἓνας πολίτης που δείχνεται γενναῖος στην μάχη ἀπέναντι στους ἐξωτερικούς ἐχθρούς της πατρίδας, ὁ Πλάτων τοποθετεῖ σε ἀκόμη υψηλότερη βαθμίδα ἐκείνον που ἀποδεικνύεται ἀνδρείος ἐναντι και των ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν, κατὰ τη διάρκεια των ἐσωτερικῶν πολιτικῶν ἀναταραχῶν και των ἐμφυλίων πολέμων, μένοντας δηλαδή, πιστός και σταθερός στους νόμους της πατρίδας του. Ἐνας τέτοιος πολίτης εἶναι ἀνώτερος ἐπειδή, ἐκτός ἀπὸ ἀνδρεία, διαθέτει ἐπίσης και τις ἄλλες ἀρετές: δικαιοσύνη, σωφροσύνη και φρόνηση.⁵³⁴

Το μεγαλύτερο μέρος του Α' βιβλίου των *Νόμων* ἀναλώνεται σε παραινέσεις για την ἀξία της ἐσωτερικῆς πάλης ἐναντίον της δειλίας, των ἐπιθυμιῶν και των ἡδονῶν (ιδίως δε του πάθους της οἰνοποσίας) παρουσιάζοντας την ἐπιτυχία στον ἀγῶνα ἐναντίον αὐτῶν των ἐσωτερικῶν παθῶν ὡς το μέτρο της προσωπικῆς ἀνδρείας κάθε πολίτη.⁵³⁵

⁵³² Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 765 d5 - e3.

⁵³³ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 766 a4 - b2.

⁵³⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, Α 628 - 631.

⁵³⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, Α 647 c10 - d8.

Ο ανώνυμος Αθηναίος του διαλόγου, καλεί το συνομιλητή του, το Σπαρτιάτη Μέγίλλο, να διατυπώσει έναν ορισμό της ανδρείας, καλώντας τον να διευκρινίσει αν η έννοια της ανδρείας αναφέρεται στην πάλη εναντίον φόβου και της λύπης μόνον, ή και στην πάλη εναντίον των παθών, των ηδονών και της κολακείας. Ο Μέγίλλος συμφωνεί ότι η ανδρεία είναι πράγματι πάλη εναντίον όλων αυτών. Ο δε Κλεινίας, το τρίτο πρόσωπο του διαλόγου, όταν με τη σειρά του ερωτάται από τον Αθηναίο, επαυξάνει, συμπληρώνοντας ότι, όποιος νικιέται από τις ηδονές είναι ακόμη χειρότερος από εκείνον που νικιέται από τις λύπες.⁵³⁶ Ο Αθηναίος συνοψίζοντας επισημαίνει ότι πολύ σοφά οι αρχαίοι νομοθέτες της Σπάρτης και της Κρήτης θεσμοθέτησαν εκπαιδευτικές διαδικασίες που καθιστούσαν τους πολίτες ικανούς να αντιστέκονται στους πάσης φύσεως κόπους, φόβους, κακουχίες και ηδονές, γιατί όποιοι είναι ανίσχυροι να αντισταθούν σ' αυτά, υποκύπτουν πολύ εύκολα και υποδουλώνονται σε εκείνους που, ανεξάρτητα του αν είναι καλοί από άλλη άποψη ή όχι, έχουν την δύναμη να αντιστέκονται. Δηλαδή, όποιοι είναι ικανοί να καταπολεμούν μέσα τους, τους φόβους και τις ηδονές και έχουν επίσης ασκήσει τους εαυτούς τους να είναι ανθεκτικοί στις κακουχίες, μπορούν τελικά να επικρατούν και εναντίον των εξωτερικών αντιπάλων και να διατηρούν την ελευθερία τους.⁵³⁷ Ο Σπαρτιάτης Μέγίλλος αποφαίνεται με υπερηφάνεια ότι οι αυστηροί νόμοι της πατρίδας του εναντίον των ηδονών είναι οι καλύτεροι στον κόσμο.⁵³⁸ Το εγκώμιο της ανδρείας και η απαξίωση και περιφρόνηση της δειλίας δηλώνονται και στη συνέχεια. Αν ένας κυβερνήτης αποδεικνύεται δειλός μπροστά στους κινδύνους είναι εντελώς ανάξιος ακόμα και αν κατέχει (σε θεωρητικό επίπεδο) την τέχνη του πολέμου. Αν μάλιστα ούτε σε θεωρητικό επίπεδο κατέχει την τέχνη του πολέμου, τότε ο κυβερνήτης δεν είναι τίποτε παραπάνω από ένα μηδενικό!⁵³⁹ Ο αρχηγός των πολεμιστών πρέπει να είναι οπωσδήποτε γενναίος.⁵⁴⁰ Στην απόκτηση αυτών των ηθικών αρετών οι πολίτες είναι σε μεγάλο βαθμό εκπαιδευσιμοι. Εφόσον εκπαιδεύουν με τον κατάλληλο τρόπο, τότε θα είναι σε θέση να νικούν τους εχθρούς. Ο Πλάτων σημειώνει ότι οι όποιες νίκες δεν πρέπει να αναπτύσσουν αισθήματα αλαζονείας στους νικητές γιατί, όπως ακριβώς ισχύει γενικά ότι η εκπαίδευση οδηγεί στη νίκη, είναι κάποιες φορές επίσης δυνατό και η ίδια η νίκη να οδηγήσει (μέσω της αλαζονίας) στην απαιδευσιά.⁵⁴¹

⁵³⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, A 633 c9 - e6.

⁵³⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, A 635 b3 - d9.

⁵³⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, A 636 e3 - 637 b6.

⁵³⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, A 639 a10 - b11.

⁵⁴⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, A 640 a 7 - 11.

⁵⁴¹ Πλάτων: *Νόμοι*, A 641 b3 - c5.

Ως πρωταρχική παράμετρος της ενδεδειγμένης αγωγής των παιδιών προσδιορίζεται από τον Πλάτωνα η επιβολή σιδηράς πειθαρχίας. Τα παιδιά πρέπει να πηγαίνουν στο σχολείο καθημερινά, γιατί, όπως δεν νοούνται τα πρόβατα χωρίς βοσκό και οι δούλοι δίχως κύριο, έτσι δεν νοούνται και τα παιδιά δίχως παιδαγωγούς. Επειδή όμως η πηγή της φρόνησης των παιδιών δεν είναι ακόμη πειθαρχημένη, ένα μικρό παιδί υπάρχει ο κίνδυνος να καταστεί πιο άγριο, ύπουλο και επικίνδυνο ακόμη και από ένα θηρίο! Τα παιδιά θα πρέπει μόλις μεγαλώνουν λίγο και φεύγουν από την άμεση εποπτεία των μανάδων και των τροφών και περνούν υπό την εποπτεία των δασκάλων και των παιδαγωγών και παράλληλα με τη διδασκαλία, να συγκρατούνται με τα χαλινάρια της πειθαρχίας και της δίκαιης τιμωρίας, όποτε η επίβολή της κρίνεται απαραίτητη.⁵⁴² Ο Πλάτων θεωρεί άσκοπο και νοσηρό τον υπερβολικό σε διάρκεια ύπνο. Ο πολύς ύπνος δεν ωφελεί ούτε τα σώματα ούτε τις ψυχές. Όταν κάποιος κοιμάται δεν έχει μεγαλύτερη αξία από έναν νεκρό. Συνιστά, για τον ύπνο, να είναι τόσοσ σε διάρκεια, όσος ακριβώς χρειάζεται για την εξασφάλιση της καλής υγείας και σε καμία περίπτωση περισσότερος.⁵⁴³

Οι αρετές τις οποίες ξεχωρίζει ως ιδιαιτέρως σημαντικές ο Πλάτων είναι η πειθαρχία, η ομαδικότητα, η ανδρεία και η αντοχή στην αντιξοότητα. Επειδή η τελευταία είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα της εκπαίδευσης στη σκληραγωγία, διατυπώνει την εξής απαίτηση: όλα τα χορευτικά τραγούδια θα πρέπει να αναφέρονται σε πολεμικά ανδραγαθήματα. Στον ίδιο στόχο (την ικανότητα για πολεμικά ανδραγαθήματα) πρέπει να τείνουν και όλες οι ασκήσεις ευκινησίας και επιδεξιότητας, καθώς και η άσκηση αντοχής στην πείνα, τη δίψα, το κρύο ή τη ζέστη, τον ύπνο σε σκληρά στρώματα και το πιο σημαντικό, στην κατά το δυνατόν περισσότερο, διατήρηση της δύναμης του κεφαλιού και των ποδιών, τα οποία δεν θα είναι πρέπει να βρίσκονται συνεχώς καλυμμένα με προστατευτικά τεχνητά καλύμματα (καπέλα, παπούτσια) επειδή έτσι αχρηστεύεται η φυσική αντοχή των μαλλιών και της επιδερμίδας. Επειδή αυτά τα μέλη (το κεφάλι και τα πόδια) βρίσκονται στην αρχή και το τέλος του σώματος, το αν είναι σε καλή ή κακή κατάσταση, έχει μεγάλη επίπτωση στη γενική κατάσταση. Τα πόδια είναι οι πιο πιστοί υπηρέτες για το σώμα, ενώ το κεφάλι είναι η έδρα της υπέρτατης αρχής, αφού η φύση έχει τοποθετήσει εκεί τις κυρίαρχες αισθήσεις, λέει ο Πλάτων:

«Καὶ δὴ καὶ χορείας πάσας εἰς τὰς ἀριστείας τὰς κατὰ πόλεμον βλέπουσας χορεύειν, καὶ ὄλην εὐκολίαν τε καὶ εὐχέρειαν ἐπιτηδεύειν τῶν αὐτῶν εἵνεκα, καρτερήσεις τε αὐτὸ σίτων καὶ ποτῶν καὶ χειμῶνων καὶ τῶν ἐναντίων καὶ κοίτης σκληρᾶς, καὶ τὸ

⁵⁴² Πλάτων: *Νόμοι*, Z 808 c8 - 809 a8.

⁵⁴³ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 807 e8 - 808 c7.

μέγιστον, τὴν τῆς κεφαλῆς καὶ ποδῶν δύναμιν μὴ διαφθείρειν τῇ τῶν ἀλλοτριῶν σκεπασμάτων περικαλυφθῇ, τὴν τῶν οἰκείων ἀπολλύντας πύλων τε καὶ ὑποδημάτων γενεσιν καὶ φύσιν · ταῦτα γὰρ ἀκρωτήρια ὄντα σωζόμενά τε ἔχειν (τὴν) μεγίστην δύναμιν παντός τοῦ σώματος καὶ τοῦναντίον ἐναντίως, καὶ τὸ μὲν ὑπηρετικώτατον ἅπαντι τῷ σώματι, τὸ δὲ ἀρχικώτατον, ἔχον τὰς κυρίας ἀπάσας αἰσθήσεις αὐτοῦ φύσει.»⁵⁴⁴ [Μτφρ.: Καὶ φυσικά, ὅλα τα χορευτικά τραγούδια ποὺ ἐκτελοῦνται πρέπει νὰ ἀποβλέπουν στὰ πολεμικὰ ἀνδραγαθήματα καὶ τὸν ἴδιο στόχο πρέπει νὰ ἔχουν καὶ ὅλες οἱ ἀσκήσεις ευκινησίας καὶ ἐπιδεξιότητος, καθὼς καὶ νὰ νὰ συνηθίσουν νὰ υποφέρουν τὴν πείνα καὶ τὴ δίψα, τὸ κρύο ἢ τὴ ζέση καὶ νὰ κοιμούνται σὲ κληρά στρώματα. Καὶ τὸ πιο σημαντικό νὰ μὴ καταστρέφουν τὴ φυσικὴ δύναμιν τοῦ κεφαλοῦ καὶ τῶν ποδιῶν τους, τυλίνοντάς τα μὲ προστατευτικὰ τεχνικὰ καλύμματα, ἀχρηστεύοντας ἔτσι τὰ μαλλιά καὶ τὸ δέρμα μὲ τὰ ὁποῖα τους προικίζει ἡ φύσις. Γιατί αὐτὰ τὰ μέλη, ἐπειδὴ βρίσκονται στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος τοῦ σώματος, ἀν εἶναι σὲ καλὴ ἢ κακὴ κατάσταση ἀσκοῦν τὴν πιο μεγάλῃ ἐπίδραση στὴ γενικὴ κατάσταση. Τὰ πόδια εἶναι, γιὰ ὁλόκληρο τὸ σῶμα, οἱ πιστότεροι ὑπηρέτες, ἐνὼ τὸ κεφάλι ἀποτελεῖ τὴν ἑδρα τῆς ὑπέρτατης ἀρχῆς, γιὰτὶ ἡ φύσις ἔχει βάλει ἐκεῖ τὶς κυρίαρχες αἰσθήσεις.]

Στὸ Η΄ βιβλίον περιλαμβάνεται μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τοῦ ἐρώτα καὶ τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων ὅπου γίνεται φανερό ὅτι προκρίνονται οἱ φυσιολογικὲς σχέσεις ἐνὼ καταδικάζεται αὐστηρά, δια νόμου, κάθε ὑπόνοια ὁμοφυλοφιλικῆς συμπεριφορᾶς ἢ ἄλλων σεξουαλικῶν παρεκκλίσεων καὶ διαστροφῶν.⁵⁴⁵ Ενδιαφέρουσα πτυχή στὴν περὶ ἐρώτος ἀνάλυση εἶναι ἡ συσχέτιση τῆς σωματικῆς κατάστασης μὲ τὸν ἐλεγχὸ τῆς σεξουαλικότητος καὶ τῶν ὁρμῶν.⁵⁴⁶

«-Αθηναῖος: Πότερον οὖν τὶς ἀφροδισίων ῥᾶον ἂν ἀπέχοιτο, καὶ τὸ ταχθὲν ἐθέλοι περὶ αὐτὰ μετρίως ποιεῖν, εὖ τὸ σῶμα ἔχων καὶ μὴ ἰδιωτικῶς, ἢ φαύλως;

- Κλεινίας: Πολὺ ποὺ μᾶλλον μὴ ἰδιωτικῶς.»⁵⁴⁷ [Μτφρ.: Αθηναῖος: Ἀραγε πιο εὐκόλο θὰ μπορούσε νὰ ἀπέχει ἀπὸ τὶς σεξουαλικὲς ὁρμὲς καὶ νὰ τηρεῖ πιστὰ μὲ τὴ θέλησή του τὸν σχετικὸ νόμο κάποιος ὁ ὁποῖος διατηρεῖ σὲ καλὴ κατάσταση τὸ σῶμα του καὶ δὲν τὸ παραμελεῖ, ἢ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος τὸ ἔχει σὲ κακὴ κατάσταση; - Κλεινίας: Εἶναι πολὺ πιο εὐκόλο νὰ ἀπέχει ἐκεῖνος ποὺ δὲν παραμελεῖ τὸ σῶμα του.]

Γίνεται μάλιστα ἀναφορὰ σὲ παραδείγματα σπουδαίων ἀθλητῶν οἱ ὁποῖοι εἶχαν καταφέρει μὲσω τῆς ἀθλήσεως νὰ ἐλέγχουν τὶς σεξουαλικὲς ὁρμὲς τους. Ἡ ἀνάλυση αὐτὴ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐλεγχὸς τῶν ὁρμῶν ἀποτελεῖ μιὰ πολὺ σημαντικὴ ἐπιδίωξη ἡ ὁποία

⁵⁴⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, IB 942 d4 – 943 a1.

⁵⁴⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, H 836 a1 – 839 e4 καὶ 841 c4 – 842 a3.

⁵⁴⁶ Παρόμοιες ἀπόψεις γιὰ τὴν ἀξία τῆς σωματικῆς ἀσκήσεως ὡς μέσου ἐλέγχου τῆς σεξουαλικότητος διατυπώνει καὶ ὁ Hitler στὸ *Mein Kampf*, ὅπως ἀνεφέρθη σὲ προηγούμενο κεφάλαιο. Βλέπε: Χίτλερ: *Ὁ Αγὼν μου*, α΄ τόμος, σελ. 325.

⁵⁴⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, H 839 e 1 - 5.

συνιστά ένα είδος εσωτερικού αγώνα με πολλαπλά οφέλη.⁵⁴⁸ Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης ο περιφρονητικός τρόπος με τον οποίο η παρακμή της περσικής αυτοκρατορίας αποδίδεται στην έκπτωση του σφρίγγους, λόγω της ανεπαρκούς σε σκληραγωγία εκπαίδευσης, των απογόνων της περσικής βασιλικής δυναστείας, ανεπάρκεια που τους οδήγησε στη μαλθακότητα και τη θηλυπρέπεια. Ποτέ δεν είναι δυνατόν κάποιος που έχει ανατραφεί χωρίς σκληραγωγία να διακριθεί για την αρετή του. Εγκωμιάζει για το λόγο αυτό, για μια ακόμα φορά, το σπαρτιατικό πολίτευμα, το οποίο είχε καθιερώσει την ίδια μορφή σκληρής εκπαίδευσης για όλους τους Σπαρτιάτες, ανεξαρτήτως πλούτου, ανεξαρτήτως του αν επρόκειτο για γόνους βασιλικής οικογένειας ή για απλούς πολίτες.⁵⁴⁹ Ο σοφός κυβερνήτης και νομοθέτης είναι, κατά τον Πλάτωνα, σαν το σωστό ιατρό και το σωστό γυμναστή, οι οποίοι βλέπουν με πραγματικό ενδιαφέρον όσους καλούνται να ιάνουν ή να γυμνάσουν αντίστοιχα. Η πειθώ αποτελεί πάντοτε μέθοδο καλύτερη από τον βίαιο εξαναγκασμό. Αυτή η άποψη ταιριάζει με θέση που είχε παρουσιάσει στην *Πολιτεία* όπου ανέφερε ότι κανένα είδος μάθησης δεν πρέπει να επιβάλλεται με τη βία και ότι θα πρέπει η διαδικασία της εκπαίδευσης των παιδιών να έχει χαρακτήρα παιχνιδιού και όχι βίαιης επιβολής.⁵⁵⁰

Επαναλαμβάνεται επίσης το εγκώμιο της ειλικρινείας και φιλαληθείας που παρουσιάζονται ως απαραίτητες χαρακτηριστικά του ήθους των πολιτών. Επαναδιατυπώνεται επίσης η ιδέα της κοινοκτημοσύνης που είχε πρωτοεμφανιστεί στην *Πολιτεία*, με τη διαφορά ότι στους *Νόμους* διατυπώνεται μάλλον ως ευχολόγιο, ως ευσεβής πόθος, παρά ως εφαρμόσιμη προοπτική. Αντ' αυτής προτείνεται ως έσχατη λύση η δίκαιη κατανομή κλήρων γης, σε συνδυασμό με μέτρα προστασίας του οικογενειακού κλήρου, ο οποίος θα πρέπει να μεταβιβάζεται υποχρεωτικά μόνο στους φυσικούς απογόνους, ώστε η απαγόρευση της πώλησής του σε άλλους πολίτες να αποτρέπει την συγκέντρωση του πλούτου σε ολίγους.⁵⁵¹ Δίδεται επίσης προτροπή για αποφυγή εισαγωγής πολιτών από άλλες πολιτείες, ακόμα και αν ασθένειες ή πόλεμοι προκαλέσουν αριθμητική φθορά στον πληθυσμό, με το επιχείρημα ότι η εισαγωγή μεταναστών ενέχει το σοβαρό ενδεχόμενο της πρόκλησης εκφυλισμού στην πολιτεία. Λαμβάνει δηλαδή ο Πλάτων σαφή θέση κατά της εισαγωγής μεταναστών, μια έκφραση και αυτή της ιδιότυπης εθνοκεντρικής - φυλετικής προσέγγισής του που ίσως τον κατέστησε οικείο στους θιασώτες του εθνοκεντρικού

⁵⁴⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, Η 839 e6 - 841 c2.

⁵⁴⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, Γ 694 e6 - 696 b6.

⁵⁵⁰ Πλάτων: *Πολιτεία* Ζ 536 e5 - 537 a2.

⁵⁵¹ Πλάτων: *Νόμοι*, Ε 738 e6 - 741 a5.

ολοκληρωτισμού της σύγχρονης ιστορίας.⁵⁵² Η θέση βέβαια αυτή του Πλάτωνα δικαιολογείται με βάση το γενικότερο πλαίσιο της εποχής του, αν δηλαδή ληφθεί υπόψη η ιδιάζουσα κοινωνική δομή και ιδιαίτερα ανθρωπογεωγραφικά χαρακτηριστικά των πόλεων - κρατών της κλασικής Ελλάδας που ήταν εξ' ορισμού κλειστές κοινωνίες και ασφαλώς καμία ομοιότητα δεν είχαν με τις σύγχρονές μας κοινωνίες.

Ο Πλάτων καταφέρεται στους *Νόμους* με μεγάλη δρυμότητα εναντίον της διαβρωτικής επίδρασης που ασκεί ο πλούτος στα ήθη, τονίζοντας την αξία της ανάπτυξης της αρετής της αιδημοσύνης, που πρέπει όλοι οι πολίτες και μάλιστα οι νέοι, να αναπτύσσουν ως είδος εσωτερικού φρένου για την αυτορύθμιση της κόσμιας συμπεριφοράς:

«Παισίν δὲ αἰδῶ χρηὴ πολλήν, οὐ χρυσόν καταλείπειν.»⁵⁵³ [Μτφρ.: Στα παιδιά πρέπει κανείς να αφήνει πολλή αιδημοσύνη και όχι χρυσό.]

Διατυπώνει επίσης την ενδιαφέρουσα άποψη ότι ο σώφρων νομοθέτης όχι μόνον από τους νέους αλλά πολύ περισσότερο από τους ηλικιωμένους θα πρέπει να απαιτεί να φέρονται με αιδημοσύνη γιατί σε μια πολιτεία στην οποία οι ηλικιωμένοι φέρονται αναίσχυντα δεν υπάρχει καμία περίπτωση να φέρονται διαφορετικά οι νέοι.⁵⁵⁴ Συμπεραίνει ότι το καλύτερο είδος διαπαιδαγώγησης είναι όχι η απλή παροχή συμβουλών αλλά η έμπρακτη εφαρμογή των νουθεσιών που δίδονται από τους πρεσβυτέρους με το προσωπικό παράδειγμα της ζωής τους:

«{...} παιδεία γάρ νέων διαφέρουσά ἐστιν ἅμα καὶ ἑαυτῶν οὐ τό νουθετεῖν, ἀλλ' ἅπερ ἂν ἄλλον νουθετῶν εἴποι τις, φαίνεσθαι ταῦτα αὐτόν δρῶντα διὰ βίον.»⁵⁵⁵
[Μτφρ.: Επειδή η καλύτερη μορφή διαπαιδαγώγησης των νέων αλλά και των ίδιων των ηλικιωμένων δεν είναι το να δίνει κανείς συμβουλές, αλλά να κάνει πράξη όσα ακριβώς λέει συμβουλευόντας τους άλλους.]

Παρουσιάζοντας τις διάφορες στάσεις ζωής ο Πλάτων αντιπαραθέτει τις θετικές προς τις αρνητικές στάσεις ζωής. Στην τετράδα θετικών τρόπων ζωής αντιπαρατίθεται μια τετράδα αρνητικών τρόπων ζωής. Στον «σώφρονα», «φρόνιμο», «ανδρείο» και «υγιεινό», αντιπαρατίθενται ο «ανόητος», «δειλός», «ακόλαστος» και «φιλάσθενος» τρόπος ζωής. Κάθε άνθρωπος που χαρακτηρίζεται από κάθε έναν από τους τρόπους ζωής που περιλαμβάνει η πρώτη τετράδα, υπερισχύει απέναντι σε ανθρώπους που διακρίνονται από τον αντίστοιχο τρόπο ζωής της δεύτερης τετράδας, καταλήγει δε στο συμπέρασμα ότι «ο

⁵⁵² Πλάτων: *Νόμοι*, E 740 e 9 - 741 a5.

⁵⁵³ Πλάτων: *Νόμοι*, E 729 b1.

⁵⁵⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, E 729 b6 - c3.

⁵⁵⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, E 729 c 3 - 6.

τρόπος ζωής που σχετίζεται σωματικά και ψυχικά με την αρετή είναι πιο ευχάριστος από εκείνον που υποκύπτει στη μοχθηρία, κατά πολύ ανώτερος του σε όλα τ' άλλα, δηλαδή στην ομορφιά, στην ορθότητα, στην αρετή και στην καλή φήμη, ώστε αυτός που την έχει να είναι ικανότερος να ζει πιο ευτυχισμένα από κάθε άποψη από τον αντίθετό του.»⁵⁵⁶

Η φροντίδα του σώματος και της ψυχής πρέπει κατά τον Πλάτωνα να αποτελούν την πρώτη και κύρια μέριμνα, «επειδή η ζωή όσων είναι αποφασισμένοι να φροντίζουν για την αρετή του σώματος και της ψυχής τους είναι γεμάτη με περισσότερες από τις διπλάσιες ασχολίες σε σύγκριση με τη ζωή όσων αθλητών, επιθυμώντας να διακριθούν στους Ολυμπιακούς ή τους Πυθικούς αγώνες, αφιερώνουν τη ζωή τους αποκλειστικά στην προπόνηση»:

«Τοῦ γάρ πᾶσαν τῶν ἄλλων πάντων ἔργων βίου ἀσχολίαν παρασκευάζοντος, τοῦ Πυθιάδος τε καὶ Ὀλυμπιάδος νίκης ὀρεγομένου, διπλασίας τε καὶ ἔτι πολλῶ πλέονος ἀσχολίας ἐστὶν γέμων ὁ περί τῆν τοῦ σώματος πάντος καὶ ψυχῆς εἰς ἀρετὴν ἐπιμέλειαν βίος εἰρημένος ὀρθότατα.»⁵⁵⁷

«Κανένα πάρεργο δεν πρέπει να στέκεται εμπόδιο στα έργα που προσφέρουν στο σώμα την απαιτούμενη καταπόνηση και ενίσχυση, και επίσης στη ψυχή, μάθηση και ήθος. Ολόκληρη η μέρα και η νύχτα σχεδόν δεν φθάνουν για όποιον καταπιάνεται με αυτά, επιδιώκοντας την τελειότητα και την πληρότητα»:

«Πάρεργον γάρ οὐδέν δεῖ τῶν ἄλλων ἔργων διακώλυμα γίγνεσθαι τῶν πόνων καὶ τροφῆς, οὐδ' αὖ ψυχῇ μαθημάτων τε καὶ ἐθῶν, πᾶσα δὲ νύξ τε καὶ ἡμέρα σχεδόν οὐκ ἄστιν ἱκανή τοῦτ' αὐτὸ πράττοντι τὸ τέλεόν τε καὶ ἱκανόν αὐτῶν ἐκλαμβάνειν.»⁵⁵⁸

Σώμα - υγεία - βιολογική βελτίωση και ο ρόλος της γυμναστικής

Στους Νόμους, ως βασικότερος λόγος δημιουργίας των πόλεων αναφέρεται η ανάγκη επικοινωνίας και διασταύρωσης των ανθρώπων μέσω των γάμων, γι' αυτό ο ορισμός της σχετικής με τον γάμο και την τεκνοποίηση νομοθεσίας, προσδιορίζεται ως πρωταρχικής σημασίας. Για όσους αποφεύγουν να παντρευτούν και να κάνουν παιδιά προβλέπονται κυρώσεις. Για όποιον, επί παραδείγματι, δεν θα φρόντιζε να έχει παντρευτεί μέχρι την ηλικία των τριανταπέντε ετών, προβλεπόταν η καταβολή ετήσιου προστίμου στην πόλη και η στέρηση τιμών. Η εξήγηση που δίδεται είναι ότι όποιος αποφεύγει το γάμο και την τεκνοποίηση είναι σαν να αδιαφορεί για τη διαιώνιση του ανθρωπίνου γένους, που είναι

⁵⁵⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, E 733 d8 - 734 e2.

⁵⁵⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 807 c1 - d1.

⁵⁵⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 807 d 1 - 6.

αιώνιο ακριβώς λόγω του ότι διατηρεί την ύπαρξή του μέσω της εξασφάλισης απογόνων.⁵⁵⁹ Όπως χαρακτηριστικά δηλώνεται, με τη γέννηση των απογόνων επιτυγχάνεται η αθανασία:

«Γένος οὖν ἀνθρώπων ἐστὶν τι συμφυές τοῦ παντός χρόνου, ὃ διὰ τέλους αὐτῷ συνέπεται καὶ συνέψεται, τούτῳ τῷ τρόπῳ ἀθάνατον ὄν, τῷ παῖδας παίδων καταλειπόμενον, ταυτόν καὶ ἓν ὃν αἰεὶ, γενέσει τῆς ἀθανασίας μετεληφέναι.»⁵⁶⁰
[Μτφρ.: Το γένος επομένως των ανθρώπων είναι συνυφασμένο τρόπον τινά με το χρόνο γενικά, στο ότι τον ακολουθεί και θα τον ακολουθεί ως το τέλος των αιώνων και γίνεται αθάνατο με αυτό τον τρόπο, αφήνοντας δηλαδή παιδιά και εγγόνια.]

Η βιολογική παράμετρος φαίνεται ότι χρωματίζει τις πολιτειακές αντιλήψεις του Πλάτωνα. Δεν είναι όμως μόνο η βιοκεντρική θεώρηση του Πλάτωνα που επιτρέπει υποθέσεις για συνάφεια της σκέψης του με την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία, αλλά επίσης και οι κυρώσεις που προτείνει να θεσμοθετηθούν εις βάρος όσων παραμελούν την απόκτηση τέκνων, μέτρο που επαναλαμβάνει και σε άλλο σημείο των *Νόμων*,⁵⁶¹ φέρνοντας έτσι στο νου ανάλογα νομοθετικά μέτρα που υιοθέτησε κατά τον μεσοπόλεμο το γερμανικό εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς για όσους, από κάποια ηλικία και μετά δεν φρόντιζαν για την απόκτηση τέκνων (φορολογικές κυρώσεις, διοικητικά μέτρα στους δημοσίους υπαλλήλους, κλπ).

Καθώς ένα από τα ζητήματα που απασχολούν τον Πλάτωνα είναι οι σχέσεις των δυο φύλων, οι μεταξύ τους γάμοι και ειδικά το ζήτημα της αναπαραγωγής, όπως στην *Πολιτεία*, έτσι και στους *Νόμους*, αφιερώνει μεγάλο μέρος του ΣΤ' βιβλίου σε προτάσεις επί των ζητημάτων αυτών.⁵⁶² Ορίζει, επί παραδείγματι, τις κατάλληλες ηλικίες γάμου (για τους άνδρες από τα 25 ως τα 35 ενώ για τις γυναίκες από τα 16 έως τα 20), απορρίπτει τον θεσμό της προίκας και προτείνει τρόπους και χώρους αλληλογνωριμίας των νέων που βρίσκονται σε ηλικία γάμου. Προβλέπει την περιοδική τέλεση ειδικών χορών, κατά τη διάρκεια των οποίων οι νέοι και οι νέες θα χορεύουν με όσο το δυνατόν πιο ελαφρά ενδυμασία ώστε να δίδεται η δυνατότητα της εκατέρωθεν επιλογής. Δίδει επίσης περιθώριο δέκα ετών για την απόκτηση τέκνων. Είναι αξιοσημείωτο το γενικό σκεπτικό που κινείται στο ίδιο πνεύμα κοινοτισμού που είναι ευδιάκριτο και στην *Πολιτεία*. Ο γάμος αναγορεύεται σε ζήτημα όχι ιδιωτικού, αλλά πρωτίστως κρατικού ενδιαφέροντος. Η

⁵⁵⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, Δ 719 e9 - 721 e3.

⁵⁶⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, Δ 721 c 3 - 8.

⁵⁶¹ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 774 b 4 - 7.

⁵⁶² Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 771 e1 - 785 b11.

πολιτεία με τους άρχοντες, ορίζει, επιβλέπει, κατευθύνει, υποστηρίζει, διευθετεί ή και, κατά περίπτωση, αποκλείει τους γάμους, πάντοτε με κριτήριο το δημόσιο συμφέρον:

«{...} τὸν τῇ πόλει δεῖ συμφέροντα μνηστεύειν γάμον ἕκαστον, οὐ τὸν ἥδιστον αὐτῷ.»⁵⁶³ [Μτφρ.: {...} ο καθένας πρέπει να συνάπτει γάμο όχι με βάση αυτό που θεωρεί πιο ἡδονικό για τον εαυτό του, αλλά με βάση αυτό που συμφέρει στην πόλη.]

Σχετικά με τους γάμους και την τεκνοποίηση, το δημόσιο συμφέρον εντάσσεται σε έναν σαφέστατα ευγονικό προσανατολισμό:

«Νύμφην χρὴ διανοεῖσθαι καὶ νυμφίον ὥς ὅτι καλλίστους καὶ ἀρίστους εἰς δύνανται ἀποδειξομένους παῖδας τῇ πόλει.»⁵⁶⁴ [Μτφρ.: Πρέπει η νύφη και ο γαμπρός να καταλάβουν καλά ότι πρέπει να αποδώσουν στην πόλη παιδιά όσο το δυνατόν πιο όμορφα και άριστα σε δύναμη.]

Πρώτο ζήτημα που απασχολεί τον Πλάτωνα είναι η διευθέτηση των θεσμών και κανόνων των σχετικών με τον γάμο και κατόπιν τα σχετικά με τις γεννήσεις. Αμέσως επόμενο ζήτημα με το οποίο διεξοδικά ασχολείται είναι η ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών. Σ' αυτό το ζήτημα αναλώνεται το Ζ' βιβλίο των *Νόμων*:

«Γενομένων δὲ παίδων ἄρρένων καὶ θηλειῶν, τροφήν μὲν που καὶ παιδείαν τὸ μετὰ ταῦτα λέγειν ὀρθότατ' ἂν γίγνοιθ' ἡμῖν, ἣν εἶναι μὲν ἄρρητον πάντως ἀδύνατον, λεγομένη δὲ διδαχῇ τινι καὶ νουθετησεῖ μάλλον ἢ νόμοις εἰκυῖ' ἂν ἡμῖν φαίνοιτο.»⁵⁶⁵ [Μτφρ.: Αφού γεννηθούν τα παιδιά, αρσενικά και θηλυκά, για την ανατροφή και την εκπαίδευσή τους είναι σωστό να κάνουμε λόγο, για την οποία είναι αδύνατον να μην μιλήσουμε · αν όμως κάνουμε λόγο, μου φαίνεται σωστό ότι θα ήταν προτιμότερο να το κάνουμε υπό τύπον συμβουλῆς περισσότερο, παρά υπό τύπον νόμου.]

Το σώμα κατέχει πολύ υψηλή θέση στο πλατωνικό αξιακό σύστημα. Για τον λόγο αυτό, η άσκηση του σώματος που συντείνει στη σωματική βελτίωση και την υγεία κρίνεται ως ιδιαιτέρως σημαντική. Βέβαια, στην πλατωνική σκέψη, η ψυχή είναι που έχει την πρωτοκαθεδρία. Ως προς αυτό μπορεί να εντοπιστεί μια λεπτή αλλά σημαντική διαφοροποίηση σε σύγκριση με την ιδεολογία των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου, τα οποία έδιναν πρωτοκαθεδρία, όπως ήδη αναφέρθηκε, στη σωματική - βιολογική ισχύ. Γενική παρατήρηση του Αρβανιτάκη για τις απόψεις του Πλάτωνα ως προς την υγιεινή πλευρά της γυμναστικής είναι ότι εντάσσονται σε μια γενικότερη στάση του που απομακρύνεται από την παλαιότερη μαγικοθρησκευτική σκέψη, προσεγγίζοντας ορθολογιστικές ερμηνείες. Δεν μπορούν να θεωρηθούν βέβαια οι απόψεις του Πλάτωνα

⁵⁶³ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 773 b 6 - 8.

⁵⁶⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 783 d9 - e1.

⁵⁶⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, Ζ 788 a 1 - 6.

επιστημονικές με τη σημερινή έννοια αλλά, σύμφωνα με τον Αρβανιτάκη, «δαισθητικά, αλλά πάντα σε συνδυασμό με την παρατήρηση, ο Πλάτων διατύπωσε μερικές υποθέσεις με βαρύτητα. Ως επιστήμων διέθετε ισχυρά εφόδια, την ακοίμητη περιέργεια, την ισχυρή φαντασία και τη συνδυαστική ικανότητα. Δεν είχε όμως τα μέσα για να επαληθεύσει ή να απορρίψει τις υποθέσεις του, πράγμα που ισχύει για την ελληνική επιστήμη γενικά.»⁵⁶⁶

Στην αρχή του Ε' βιβλίου των *Νόμων*, ο Πλάτων αναφέρεται στην αξία του σώματος σε συνάρτηση με την ψυχή, ορίζοντας τις ιδιότητες που πρέπει να έχει το άξιο σώμα. Κατά τον Πλάτωνα, τις μεγαλύτερες τιμές πρέπει κανείς να τις αποδίδει στους θεούς, αμέσως μετά, στις υποδεέστερες θεότητες και τους ήρωες, εν συνέχεια στη ψυχή του, η οποία είναι το θεϊκότερο κομμάτι που έχει η ατομικότητά του, και αμέσως μετά στο σώμα του.⁵⁶⁷ Όμως, δεν αξίζουν τιμές σε οποιοδήποτε σώμα. Σε τι είδους σώμα αξίζουν άραγε τιμές; Κατά τον Πλάτωνα, ένα σώμα για να θεωρηθεί αξιοσέβαστο θα πρέπει να διακρίνεται για την αρμονική σύζευξη μιας σειράς ιδιοτήτων · δύναμης, ταχύτητας, μεγέθους, ομορφιάς και υγείας:

«{...} τίμιον είναι σῶμα οὐ τὸ καλὸν οὐδὲ ἰσχυρόν οὐδὲ τάχος ἔχον οὐδὲ μέγα, οὐδὲ γε ὑγιεινόν – καίτοι πολλοῖς ἂν τοῦτό γε δοκεῖ – καὶ μὴν οὐδὲ τὰ τούτων γ' ἐναντία, τὰ δ' ἐν τῷ μέσῳ ἀπάσης ταύτης τῆς ἔξεως ἐφαπτόμενα σωφρονέστατα ἅμα τε ἀσφαλέστατα εἶναι μακρῶ ·»⁵⁶⁸ [Μτφρ.: {...} το σώμα εκείνο που του αξίζει η απονομή τιμών δεν είναι ούτε το όμορφο, ούτε το δυνατό, ούτε το ταχύ, ούτε το ευμεγέθες, ούτε αυτό που χαίρει υγείας - παρ' ότι πολύ αυτό πιστεύουν - ούτε βέβαια το σώμα που έχει αντίθετες από αυτές ιδιότητες, αλλά τα σώματα που κατέχουν (συνδυάζουν) όλες τις προαναφερθείσες ιδιότητες στο σωστό μέτρο, αυτά είναι τα πιο σώφρονα και ταυτόχρονα τα πιο ασφαλή σε βάθος χρόνου ·].

Σωματική άσκηση και βιολογική ωρίμανση

Ο Πλάτων απέδιδε μεγάλη σημασία στη συστηματική και προσεγμένη σωματική άσκηση από την πολύ μικρή ηλικία επειδή, όπως θεωρούσε, σε μικρή ηλικία τίθενται οι βάσεις της σωστής ανάπτυξης. Φθάνει στο σημείο να διατυπώνει την άποψη ότι η εξοικείωση του ανθρώπου με τη σωματική κίνηση πρέπει να ξεκινά ήδη από την περίοδο της κύησης!:

« - Αθηναίος: Οὐκοῦν ὅτι μὲν σώματα καὶ ψυχὰς τὴν γε ὀρθὴν πάντως δεῖ τροφήν φαίνεσθαι δυναμένην ὡς κάλλιστα καὶ ἄριστα ἐξεργάζεσθαι, τοῦτο μὲν ὀρθῶς εἴρηται πον. {...} Σώματα δὲ κάλλιστα, οἶομαι, τὸ γε ἀπλούστατον, ὡς ὀρθότατα δεῖ

⁵⁶⁶ Αρβανιτάκης: *Πλάτων*, σελ. 338-339.

⁵⁶⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, E 726 a1 -727 e3.

⁵⁶⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, E 728 d9 - e4.

νέων ὄντων εὐθύς φύεσθαι τῶν παίδων. {...} Κλεινίας: Τί δῆτ', ὦ ξένε; ἢ τοῖς ἄρτι γεγονόσι καὶ νεωτάτοις πόνους πλείστους προστάξομεν; --Αθηναῖος: Οὐδαμῶς γε, ἀλλ' ἔτι καὶ πρότερον τοῖς ἐντός τῶν αὐτῶν μητέρων τρεφεμένοις. - Κλεινίας: Πῶς λέγεις, ὦ λῶστέ; ἢ τοῖς κυομένοισι φράζεις; -Αθηναῖος: Ναι. Θαυμαστόν δ' οὐδέν ἐστιν ἀγνοεῖν ὑμᾶς τὴν τῶν τηλικούτων γυμναστικὴν, ἣν βουλοίμην ἂν ὑμῖν καίπερ ἄτοπον οὔσαν δηλῶσαι. »⁵⁶⁹ [Μτφρ.: Αθηναῖος: Λοιπόν, νομίζω ὅτι ἔχει ἤδη λεχθεῖ το ὅτι η σωστὴ ανατροφή πρέπει νὰ αποδεικνύεται ὅτι μπορεῖ νὰ διαπλάθει τὰ σώματα καὶ τις ψυχὲς ὅσο το δυνατόν πιο ὁμορφα καὶ ἀρίστα. {...} Επίσης θεωρῶ, γιὰ νὰ μιλήσω ἀπλᾶ, ὅτι τὰ ωραιότερα σώματα αναπτύσσονται ὅσο το δυνατόν πιο σωστά κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς ἀνάπτυξης. {...} - Κλεινίας: Τί λοιπόν ισχυρίζεσαι ξένε; Πρέπει μήπως νὰ ἐπιβάλλουμε στὰ νεογέννητα καὶ στὰ νεαρότερα παιδιὰ πάρα πολλοὺς κόπους; - Αθηναῖος: Καθόλου μάλιστα (μόνο σ' αὐτούς), ἀλλὰ καὶ ἀκόμα νωρίτερα, καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ μεγαλώνουν μέσα στὶς μητέρες τους. - Κλεινίας: Μὰ τι λες τώρα ἀγαπητέ μου; Μήπως ἐννοεῖς καὶ αὐτοὺς ποὺ βρίσκονται στὶς κοιλίες τῶν μητέρων τους; - Αθηναῖος: Μάλιστα, καὶ δὲν εκπλήσσομαι ποὺ ἀγνοεῖτε τὴν γυμναστικὴ ποὺ εἶναι κατάλληλη γι' αὐτούς, ποὺ, ἀν καὶ παράξενη, θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ σας ἐκθέσω.]

Γιὰ νὰ ἐξηγήσει καλύτερα τὴν προωθημένη αὐτὴ ἀποψὴ του, χρησιμοποιοῦν ἓνα παράδειγμα παρμένο καὶ πάλι ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ζώων. Θυμίζει, ὁ ἀνώνυμος Αθηναῖος στοὺς συνομιλητές του, τὸ ἔθιμον τῶν κοκορομαχιῶν στο ὁποῖο ἐπιδίδονταν πολλοὶ συμπατριῶτες του. Ὅπως τὰ κοκόρια ποὺ προορίζονται γιὰ τέτοιες μάχες, οἱ κύριοί τους τὰ προπονοῦν ἤδη ἀπὸ μικρὰ κοτόπουλα, ὥστε μεγαλώνοντας νὰ γίνουν μαχητικά, ἔτσι καὶ σὲ μια πολιτεία, γιὰ νὰ γίνουν οἱ πολῖτες δυνατοὶ καὶ ἀξιόμαχοι, θὰ πρέπει νὰ ασκοῦν τὸ σῶμα τους ἀπὸ πολὺ μικρὴ ἡλικία. Καὶ ἐπειδὴ ἡ κίνηση εἶναι πάντα ευεργετική, ἀκόμα καὶ ὅταν γίνεται παθητικά, γι' αὐτό, καὶ τῶν ἐγκύων ἡ κίνηση, εἶναι δυνατόν νὰ ἔχει θετικὴ ἐπίδραση στὴν μελλοντικὴ κινητικότητα καὶ ευρωστία τῶν ἐμβρύων. Προβαίνει ὁ Πλάτων σὲ συστάσεις γιὰ τὴν ἀξία τῆς ἀσκήσεως ἀκόμη καὶ τῶν ἐγκύων γυναικῶν:

« - Αθηναῖος: Ἔστι τοίνυν παρ' ἡμῖν μᾶλλον τὸ τοιοῦτον κατανοεῖν διὰ τὸ τὰς παιδιάς αὐτόθι μειζόνως τινὰς παίζειν ἢ δεῖ · τρέφουσι γάρ δὴ παρ' ἡμῖν οὐ μόνον παιῖδες ἀλλὰ καὶ πρεσβύτεροί τινες ὀρνίθων θρέμματα, ἐπὶ τὰς μάχας τὰς πρὸς ἄλληλα. Ἀσκοῦντας τὰ τοιαῦτα τῶν θηρίων πολλοῦ δὴ δέουσιν ἡγεῖσθαι τοὺς πόνους αὐτοῖς εἶναι τοὺς πρὸς ἄλληλα μετρίους, ἐν οἷς αὐτὰ ἀνακινοῦσι γυμνάζοντες · πρὸς γὰρ τούτοις λαβόντες ὑπὸ μάλῃς ἕκαστος, τοὺς μὲν ἐλάττονας εἰς τὰς χεῖρας, μείζους δ' ὑπὸ τὴν ἀγκάλῃ ἐντός, πορεύονται περιπατοῦντες σταδίου παμπόλλους ἕνεκα τῆς εὐεξίας οὔτι τῆς τῶν αὐτῶν σωμάτων, ἀλλὰ τῆς τούτων τῶν θρεμμάτων, καὶ τὸ γε τοσοῦτον δηλοῦσι τῷ δυναμένῳ καταμαθεῖν, ὅτι τὰ σώματα πάντα ὑπὸ τῶν σεισμῶν

⁵⁶⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 788 c6 - 789 b3.

τε καὶ κινήσεων κινούμενα ἄκοπα ὀνίναται πάντων, ὅσα τε ὑπὸ ἑαυτῶν, ἢ καὶ ἐν αἰώραις ἢ καὶ κατὰ θάλατταν, ἢ καὶ ἐφ' ἵππων ὀχουμένων καὶ ὑπ' ἄλλων ὅπως οὖν δὴ φερομένων τῶν σωμάτων, κινεῖται, καὶ διὰ ταῦτα τὰς τῶν σίτων τροφὰς καὶ ποτῶν κατακρατοῦντα, ὑγίαν καὶ κάλλος καὶ τὴν ἄλλην ῥώμην ἡμῖν δυνατὰ ἐστὶ παραδιδόναι.»⁵⁷⁰ [Μτφρ.: Αυτό λοιπόν είναι πιο εύκολα κατανοητό σε μας, γιατί εδώ τα παιχνίδια παίζονται περισσότερο απ' όσο πρέπει. Γιατί σε μας όχι μόνον τα παιδιά αλλά και κάποιοι ηλικιωμένοι εκτρέφουν κοτοπουλάκια και τα προετοιμάζουν για κοκορομαχίες. Άρα, έχοντας την εμπειρία της προπόνησης αυτών των ζωντανών, απέχουν πολύ από το να πιστεύουν ότι αρκούν μέτριες καταπονήσεις για να τα γυμνάσουν ώστε να διεγείρουν την μαχητικότητά τους. Πέραν τούτου, τα παίρνει ο καθένας υπό μάλης, τα πιο μικρά στα χέρια, τα πιο μεγάλα στην αγκαλιά και περπατούν πάρα πολλά στάδια (πολύ μεγάλες αποστάσεις δρόμου) για να κρατούν σε ευεξία όχι τα δικά τους σώματα, αλλά των ζώων που εκτρέφουν, πράγμα το οποίο καταμαρτυρεῖ σε όποιον μπορεί να το αντιληφθεί, ότι τα σώματα ωφελούνται από κάθε είδους δονήσεις και κινήσεις, χωρίς να καταπονούνται, και ὅσα κινούνται ἀπὸ μόνα τους, ἢ μεταφέρονται αἰωρούμενα ἢ διὰ θαλάσσης, ἢ πάνω σε ἄλογα και με οποιαδήποτε ἄλλα μεταφορικά μέσα, γιατί με τον τρόπο αυτό αφομοιώνουν τα θεραπευτικά στοιχεία των τροφῶν και των ποτῶν και καθίστανται ικανά να μας δώσουν υγεία και ομορφιά και κάθε είδους δύναμη.]

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πολύ πρωτοποριακή πλατωνική αντίληψη για την αξία της κίνησης του σώματος ἀπὸ πολύ μικρή ηλικία, ἡδη ἀκόμη ἀπὸ την ενδομήτρια ζωή. Ο Πλάτων συστήνει τη σωματική άσκηση για τις εγκύους με σκοπό την καλύτερη σωματική και ψυχική ανάπτυξη των παιδιών. Θεωρούσε την κίνηση ἐξ ἴσου σημαντική με τον θηλασμό. Το βασικό επιχείρημα συνδέεται με την κατευναστική επίδραση στα μωρά της κίνησης και των ἡχων. Οι μανάδες, όταν τα μωρά είναι ανήσυχα, συνηθίζουν να τα λικνίζουν και να τα νανουρίζουν, ὥστε να ηρεμίσουν. Ο λόγος είναι ότι η εξωτερική κίνηση ασκεί κατευναστική επίδραση στην εσωτερική κίνηση που εκδηλώνεται ως ψυχική ταραχή, με αποτέλεσμα να ἐπέρχεται η ζητούμενη ισορροπία. Συμπεραίνει ο Πλάτων ότι οι γυμναστικές κινήσεις συντείνουν σε μεγάλο βαθμό στην απόκτηση, ἀπὸ πλευράς των πολύ μικρών παιδιών, ἑνὸς μέρους της ἀρετῆς:

«Ἐν δὴ καὶ τοῦτο εἰς ψυχῆς μῦριον ἀρετῆς, τὴν τῶν παντελῶς παίδων γυμναστικὴν ἐν ταῖς κινήσεσιν, μέγα ἡμῖν φῶμεν συμβάλλεσθαι.»⁵⁷¹ [Μτφρ.: Παραδεχόμαστε λοιπόν ότι οι γυμναστικές αυτές κινήσεις συντείνουν στο να αποκτήσει η ψυχή των πολύ μικρών παιδιῶν ἕνα μέρος της ἀρετῆς.]

Το ενδιαφέρον για τις εγκύους γίνεται φανερό και ἀπὸ τις συστάσεις του Πλάτωνα, σύμφωνα με τις οποίες, θα πρέπει να δίδεται προσοχή κατὰ την διάρκεια της εγκυμοσύνης

⁵⁷⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 789 b5 - 789 d7.

⁵⁷¹ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 791 c 5 - 7.

ώστε οι έγκυοι να μένουν όσο το δυνατόν πιο ήρεμες και να διάγουν ήσυχη και γαλήνια ζωή.⁵⁷² Εξετάζει μάλιστα το ενδεχόμενο εισαγωγής νομοθετικών ρυθμίσεων για τη σωματική άσκηση των εγκύων, αλλά και την υποχρέωση των νταντάδων να ασκούν τα μωρά στη βάδιση, προτείνοντας μάλιστα πρόστιμα για τις τροφούς εκείνες οι οποίες θα διαπιστώνεται ότι δεν εκτελούν με ικανοποιητικό τρόπο αυτά τα καθήκοντα:

«Τι οὖν ἂν φαῖμεν ἐχόντων οὕτω τούτων τὸ μετὰ τοῦτο ἡμᾶς δεῖν ποιεῖν; βούλεσθε ἅμα γέλωτι φράζομεν, τιθέντες νόμους τὴν μὲν κύουσιν περιπατεῖν, τὸ γενόμενον δὲ πλάττειν τε οἶον κῆρινον, ἕως ὕγρον, καὶ μέχρι δυοῖν ἑτοῖν σπαργανᾶν; καὶ δὴ καὶ τὰς τροφούς ἀναγκάζωμεν νόμῳ ζημιοῦντες τὰ παιδιά ἢ πρὸς ἀγρούς ἢ πρὸς ἱερά ἢ πρὸς οἰκείους ἀεί πη φέρειν, μέχρι περ ἂν ἱκανῶς ἴστασθαι δυνατὰ γίγνηται, καὶ τότε διευλαβουμένας ἔτι νέων ὄντων μὴ πη βία ἐπερειδομένων στρέφηται τὰ κῶλα, ἐπιπονεῖν φερούσας ἕως ἂν τριετές αποτελεσθῇ τὸ γενόμενον; Εἰς δύναμιν δὲ ἰσχυράς αὐτὰς εἶναι χρεῶν καὶ μὴ μίαν; ἐπὶ δὲ τούτοις ἐκάστοις, ἂν μὴ γίγνηται, ζημίαν τοῖς μὴ ποιοῦσι γράφωμεν; ἢ πολλοῦ γε δεῖ; τὸ γὰρ ἄρτι ῥηθέν γίγνοιτ' ἂν πολὺ καὶ ἄφθονον.»⁵⁷³ [Μτφρ.: Λοιπόν, αφού αυτά συμβαίνουν κάπως έτσι, τι πρέπει να κάνουμε εμεῖς μετὰ απ' αυτά; Θέλετε γελώντας να τα πούμε και να νομοθετήσουμε ὅτι πρέπει η ἔγκυος να περπατά και ὅταν γεννήσει να διαπλάθει το παιδί σαν να εἶναι κέρινο, εφόσον ἔχει ελαστικότητα και μέχρι να φθάσει δύο ετών να μένει στα σπάργανα; Και βέβαια, δεν θα αναγκάζουμε και αυτές που τα ανατρέφουν, με επιβολή του νόμιμου προστίμου, να πηγαίνουν πάντοτε τα παιδιά ἢ στις εξοχές ἢ στους ναούς ἢ στους συγγενεῖς, ὥσπου να μπορέσουν να σταθούν στα πόδια τους; Και τότε πάλι να προσέχουν, μήπως ἐπειδὴ εἶναι ἀκόμα νεαρά στηρίζονται κάπου με πίεση και στραβώνουν τα σκέλη τους, να τα κρατούν ἀπὸ το χεράκι, ὥσπου το νεογέννητο συμπληρώσει τα τρία χρόνια του; Και πρέπει ὅσες εκτελοῦν χρέη τροφού να εἶναι ὅσο το δυνατό γερές και ὄχι μονάχα μια. Και κατόπιν τούτων, αν δεν πετύχουμε το σκοπό μας, δεν πρέπει να επιβάλουμε τιμωρία στις τροφούς που ἀπέτυχαν; Ἡ μήπως δεν πρέπει να διανοηθούμε καθόλου να κάνουμε τέτοιο πράγμα; Γιατί αὐτό που εἶπαμε πριν ἀπὸ λίγο θα συμβαίνει τακτικά και σε μεγάλη κλίμακα.]

Ὅπως παρατηρεῖ ο Αρβανιτάκης, «στους Νόμους η κίνηση του σώματος κρίνεται ἀπαραίτητη, γιατί ὅλα τα σώματα ωφελοῦνται, ὅταν κινούνται εἴτε ἀπὸ μόνα τους εἴτε και χωρίς τη δική τους προσπάθεια (ἀκοπα κινούμενα) ἀπὸ ἐξωτερικές κινήσεις (κούνια, ιππασία, ταξίδια με πλοίο).»⁵⁷⁴

Ἡ πλατωνική προσέγγιση των σχετικῶν με την ἐκγύμναση ζητημάτων δεν εἶναι ἐπιφανειακή ἀλλὰ προσεκτικά μελετημένη, ὅπως φανερώνουν οι παρατηρήσεις για την ἀνάγκη ἀμφίπλευρης προπόνησης, προκειμένου τα μέλη και των δύο πλευρῶν του

⁵⁷² Πλάτων: *Νόμοι*, Z 792 e 2 - 9.

⁵⁷³ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 789 d7 - 790 a4.

⁵⁷⁴ Αρβανιτάκης, *Πλάτων*, σελ. 290.

σώματος, δεξί και αριστερό, να εξασκούνται ισόρροπα. Παρατηρεί ο Πλάτων, ότι, κατά λανθασμένο τρόπο, η συνήθης γυμναστική πρακτική δίνει έμφαση στο υπερέχον χέρι με αποτέλεσμα το άλλο χέρι και γενικότερα η «αδύναμη» πλευρά να καθίσταται εντελώς άχρηστη και μη λειτουργική. Αυτό πρέπει να το λάβει υπ' όψη της η αναθεωρημένη γυμναστική εκπαίδευση, ώστε στις διάφορες αθλητικές και πολεμικές τεχνικές να ασκούνται εξ ίσου και οι δυο πλευρές του σώματος:

«{...} ὅπως ἀρτίποδες τε καὶ ἀρτίχειρες πάντες τε καὶ πᾶσαι γιγνόμενοι, μὴδὲν τοῖς ἔθεσιν ἀποβλάπτωσι τὰς φύσεις εἰς τὸ δυνατόν.»⁵⁷⁵ [Μτφρ.: {...} όλες και όλοι να γίνουν ικανοί να χρησιμοποιούν και τα δυο πόδια και τα δυο χέρια τους και όσο το δυνατόν περισσότερο να μη καταστρέφουν με τις συνήθειές τους τα φυσικά τους χαρίσματα.]

Απώτερος σκοπός αυτής της εκγύμνασης κρίνεται η αναβάθμιση της μαχητικής ικανότητας. Αναφέρει δε, ο Πλάτων, τους Σκύθες, ως παράδειγμα λαού που εφαρμόζει την αμφίπλευρη άσκηση στην πολεμική προετοιμασία. Οι Σκύθες τοξότες έχουν προπονηθεί ώστε να χειρίζονται το τόξο εξ ίσου καλά και με τα δυο τους χέρια. Η διαφορά εκείνου ο οποίος έχει ασκήσει ισόπλευρα τα δυο του χέρια σε σύγκριση με κάποιον ο οποίος δεν τα έχει γυμνάσει εξίσου, είναι ανάλογη της σχέσης ενός γυμνασμένου προς έναν αγύμναστο.⁵⁷⁶ Ενισχύοντας την επιχειρηματολογία του για την ανάγκη αμφίπλευρης εκγύμνασης, χρησιμοποιεί ο Πλάτων παραδείγματα από την πρακτική των μαχητικών αθλημάτων (παγκράτιο, πυγμαχία και πάλη):

«Καθάπερ γὰρ ὁ τελέως παγκράτιον ἤσηκώς ἢ πυγμὴν ἢ πάλην οὐκ ἀπὸ μὲν τῶν ἀριστερῶν ἀδύνατος ἐστὶ μάχεσθαι, χωλαίνει δὲ καὶ ἐφέλκεται πλημμελῶν, ὁπότεν αὐτόν τις μεταβιάζων ἐπὶ θάτερα ἀναγκάζῃ διαπονεῖν, ταύτον δὴ τοῦτ', οἶμαι, καὶ ἐν ὅπλοις καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πᾶσι χρή προσδοκᾶν ὀρθόν, ὅτι τὸν διττὰ δεῖ κεκτημένον, οἷς ἀμύνοντό τ' ἂν καὶ ἐπιτιθεῖτο ἄλλοις, μὴδὲν ἄργόν τούτων μὴδὲ ἀνεπιστήμον ἐὰν εἶναι κατὰ δύναμιν.»⁵⁷⁷ [Μτφρ.: Γιατί όπως ο αθλητής που έχει προπονηθεί στο παγκράτιο ή στην πυγμαχία ή στην πάλη πρέπει να μην είναι αδύναμος να μάχεται και από τα αριστερά, ούτε να κουτσένει και να χάνει την ισορροπία του, όταν κάποιος τον αναγκάζει να στρέψει την άλλη πλευρά για να αποφύγει ένα πλήγμα, το ίδιο ακριβώς πιστεύω ότι πρέπει να θεωρούμε σωστό και για τα όπλα και για όλα τα άλλα, ότι όποιος έχει διπλές δυνατότητες, αμυντικές και επιθετικές δεν πρέπει καμία να αφήσει αδρανή ούτε να περιπέσουν σε αχρησία.]

Παρουσιάζει ενδιαφέρον η εμμονή του Πλάτωνα στην αξία της αρμονικής ανάπτυξης του ανθρώπου με τη συμμετρική σωματική ανάπτυξη και την αμφίπλευρη

⁵⁷⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 795 d 1 - 4.

⁵⁷⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 794 d6 - 295 b6.

⁵⁷⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 795 d6 - c5.

καλλιέργεια των κινητικών επιδεξιοτήτων, που έρχεται σε αντίθεση με την μονομέρεια και την υπερβολή που αποτελεί γνώρισμα των προσεγγίσεων της άθλησης σε μεταγενέστερες εποχές.

Η ενδεδειγμένη μορφή της παιδείας και ο ρόλος της γυμναστικής

Μεγάλη έκταση καταλαμβάνει στους *Νόμους* η ανάπτυξη των αρχών που πρέπει να διέπουν την ενδεδειγμένη μορφή παιδείας. Δεσπόζουσα θέση καταλαμβάνει, όπως και στην *Πολιτεία*, η γυμναστική αγωγή. Επαναλαμβάνει ο Πλάτων την άποψη που είχε διατυπώσει και στη *Πολιτεία*, ότι «τα μαθήματα (η μόρφωση) είναι δυο ειδών: γυμναστική για την ανάπτυξη του σώματος και μουσική για την καλλιέργεια της ψυχής»:

«Τὰ δὲ μαθήματά που διττά, ὥς γ' εἰπεῖν, χρήσασθαι συμβαίνοι ἄν, τὰ μὲν ὅσα περὶ τὸ σῶμα γυμναστικῆς, τὰ δ' εὐψυχίας χάριν μουσικῆς.»⁵⁷⁸

Αναλύοντας περαιτέρω τα είδη της γυμναστικής, τα διακρίνει στα εξής δυο, το χορό και την πάλη:

«Τὰ δὲ γυμναστικῆς αὐτὸ δυο, τὸ μὲν ὄρχησις, τὸ δὲ πάλη.»⁵⁷⁹

Σε άμεση συνάρτηση με τη μορφή της παιδείας γίνεται λόγος για την ανάγκη καταπολέμησης των φόβων και των ηδονών, ώστε να διαπλαστούν ενάρετοι πολίτες. Ο Πλάτων βρίσκει την ευκαιρία να εισαγάγει έναν παιδαγωγικό προσανατολισμό που χρειάστηκαν πολλοί αιώνες για να επανέλθει ως τάση της νεότερης παιδαγωγικής επιστήμης, τονίζοντας την παιδαγωγική αξία του παιχνιδιού ή καλύτερα την αξία της με παιγνιώδη -άρα ελκυστικό και φυσικό- τρόπο, διοχέτευσης εκπαιδευτικών ερεθισμάτων στους νέους, ώστε να οδηγηθεί η ψυχή τους, από εσωτερική αγάπη, στην τελειοποίηση εκείνης της αρετής που θα τους καταστήσει ικανούς να επιτελέσουν επιτυχώς το ρόλο τον οποίο θα κληθούν να αναλάβουν ως ενήλικες:

«Κεφάλαιον δὴ παιδείας λέγομεν τὴν ὀρθὴν τροφήν, ἣ τοῦ παίζοντος τὴν ψυχὴν εἰς ἔρωτα ὅτι μάλιστα ἄξει τούτου ὃ δεήσει γενόμενον ἄνδρ' αὐτόν τέλειον εἶναι τῆς τοῦ πράγματος ἀρετῆς.»⁵⁸⁰ [Μτφρ.: Βασικός λοιπόν σκοπός της παιδείας νομίζουμε ότι είναι η σωστή ανατροφή η οποία με το παιχνίδι θα οδηγήσει όσο το δυνατό πιο αποτελεσματικά τη ψυχή του παιδιού να ποθήσει στον υπερθετικό βαθμό εκείνη την ιδιότητα την οποία όταν γίνει άνδρας θα πρέπει να φέρει σε τέλεια μορφή.]

Αυτό το τελευταίο αναγορεύει σε πρωταρχικό σκοπό της παιδείας ο Πλάτων. Σε ερώτημα για τον ορισμό της παιδείας, δίδει την εξής απάντηση: η παιδεία προετοιμάζει τον

⁵⁷⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 795 d 5 - 7.

⁵⁷⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 795 d 8 - 9.

⁵⁸⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, A 643 c9 - d3.

άνθρωπο, από την παιδική ηλικία, στην αρετή του να ποθεί και να αγαπά να γίνει τέλειος πολίτης, δηλαδή, να μπορεί να άρχει και να άρχεται σύμφωνα με το πνεύμα της δικαιοσύνης.⁵⁸¹ Η αναζήτηση του αληθινού πνεύματος δικαιοσύνης που πρέπει να διέπει την πολιτεία, δηλαδή, την οργανωμένη κοινωνική ζωή των ανθρώπων, είναι άλλωστε το πρωταρχικό μέλημα του Πλάτωνα και η αρχικός λόγος που τον οδήγησε στη συγγραφή των πολιτικών του έργων, *«αρχή, κατ' εξοχήν καθοριστική της ορθής πολιτείας»*, σύμφωνα με τον Δεσποτοπουλο, το νόημα της οποίας, κατά τον Πλάτωνα, συνέπιπτε την κοινωνική τοποθέτηση του κάθε ανθρώπου, τοποθέτηση δηλαδή *«στο πλέγμα της ανθρώπινης συμπεριφοράς, που είναι η πολιτική κοινωνία ή μονολεκτικά η πολιτεία, σύμφωνα προπάντων με τα χαρίσματα ή και τις αδυναμίες, που ενυπάρχουν στη 'φύσιν' του»*.⁵⁸²

Η ανάλυση του ζητήματος της γυμναστικής και των παιχνιδιών στα πλαίσια της ανατροφής των παιδιών απασχολεί τον Πλάτωνα σ' ολόκληρο το Ζ' βιβλίο των *Νόμων*. Ο Πλάτων θεωρεί ότι οι περισσότερες πόλεις είχαν υποτιμήσει την σημασία των παιχνιδιών. Τα παιδιά θα πρέπει να ψυχαγωγούνται μέσω των κατάλληλων παιχνιδιών. Εφιστά όμως την προσοχή στο ζήτημα των νεωτερισμών, εκδηλώνοντας στο σημείο αυτό κάπως συντηρητικό πνεύμα. Τα παιχνίδια θα πρέπει να παραμένουν σταθερά και αναλλοίωτα. Κάθε νεωτερισμός εμπεριέχει τον κίνδυνο της διασάλευσης των ηθών. Απορρίπτεται ο εκμοντερνισμός γιατί μετακινεί ασυναίσθητα τα ήθη της νεολαίας και την κάνει να περιφρονεί κάθε τι παλαιό και να θαυμάζει κάθε τι καινούριο, πράγμα το οποίο μπορεί να αποβεί καταστροφικό για την πόλη.⁵⁸³

Για να τεκμηριώσει την πεποίθηση του για την ανάγκη ευλαβικής τήρησης των ηθών και των θεσμών σε όλα τα ζητήματα, χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα από την επίδραση των συνθηκών ζωής στην κατάσταση του οργανισμού. Όταν μεταβάλλονται οι διατροφικές συνήθειες και το επίπεδο καταπόνησης, τότε, πολλές φορές αναφύονται ενοχλητικά συμπτώματα. Με τον καιρό ο οργανισμός τα συνηθίζει και ο άνθρωπος ζει ικανοποιημένος, μέχρι που κάποια στιγμή τα δεδομένα της ζωής μεταβάλλονται εκ νέου, οπότε και πάλι ανακύπτουν ασθένειες και δυσφορία, μέχρι ο οργανισμός να συνηθίσει εκ νέου, και ούτω καθ' εξής. Με τον ίδιο ακριβώς μηχανισμό λειτουργεί και ο ανθρώπινος νους και ψυχισμός. Αν οι νέοι ανατραφούν εφαρμόζοντας από μικροί συγκεκριμένους νόμους και θεσμούς, εφόσον αυτοί παραμείνουν αμετάβλητοι, κάθε αλλαγή των θεσμών φέρνει δυσφορία. Γενικώς οι πολίτες θα πρέπει να αποφεύγουν τις μεταβολές των θεσμών.

⁵⁸¹ Πλάτων: *Νόμοι*, Α 643 e 2 - 7.

⁵⁸² Δεσποτόπουλος, «Η Δομή», στο: *Πλάτων, σαράντα ομόκεντρες μελέτες*, σελ. 83.

⁵⁸³ Πλάτων: *Νόμοι*, Ζ 797 a6 - c10.

Το ζήτημα των παιχνιδιών με τα οποία θα πρέπει να ψυχαγωγούνται τα παιδιά δεν ξεφεύγει από αυτόν τον κανόνα. Ιδίως στο ζήτημα αυτό είναι που η αρχή αυτή της αμεταβλητότητας βρίσκει την πιο σημαντική της εφαρμογή. Αν εισαχθούν νεωτερισμοί στον τρόπο ψυχαγωγίας των παιδιών, αυτό θα έχει ολέθριες συνέπειες για το μέλλον της πολιτείας. Κάθε νεωτερισμός στην ψυχαγωγία των νέων που ενδέχεται να επηρεάσει τα ήθη τους θα πρέπει να αποφεύγεται πάση θυσία.⁵⁸⁴ Τα παιχνίδια των παιδιών πρέπει να είναι τέτοια ώστε, αφενός να εξευμενίζουν τους θεούς, αφετέρου να προετοιμάζουν τους νέους για στην απόκρουση των εχθρών.⁵⁸⁵

Εκτός βέβαια από τη γυμναστική και τη μουσική ο Πλάτων αναφέρει και άλλα μαθήματα στα οποία επίσης αναγνωρίζει αξία. Αποδίδει λοιπόν, αξία στις επιστήμες που θα ονομάζαμε σήμερα θετικές, ιδίως στα μαθηματικά, σημειώνει όμως ότι αυτές οι επιστήμες θα πρέπει να σπουδάζονται από λίγους μόνο.⁵⁸⁶ Γενικά ο Πλάτων θεωρούσε την αμάθεια μικρότερο κακό από την ημιμάθεια ή από την λανθασμένη εκμάθηση.⁵⁸⁷

Στρατιωτικός χαρακτήρας της άθλησης: μαχητικότητα – σκληραγωγία

Ιδανική κατάσταση για τη ζωή μιας πόλης που έχει κατακτήσει την αρετή κηρύσσεται η «εὐδαιμών ειρήνη». Επειδή όμως οι εξωτερικές απειλές δεν πρόκειται να εκλείψουν, θα πρέπει οι πολίτες να γυμνάζονται συνεχώς, προετοιμαζόμενοι για τον πόλεμο, όχι μόνο εν καιρώ πολέμου, αλλά κυρίως εν καιρώ ειρήνης. Η πόλη πρέπει να βρίσκεται σε διαρκή πολεμική ετοιμότητα. Γι' αυτό, κάθε μήνα, για μια ή περισσότερες ημέρες θα διενεργείται, με απόφαση των αρχών, επιστράτευση ολόκληρου του πληθυσμού της πολιτείας, των ανδρών, των γυναικών και των παιδιών συμπεριλαμβανομένων. Άλλες φορές θα διενεργούνται μερικές επιστρατεύσεις του πληθυσμού, οργανωμένου όπως θα είναι, σε ομαδικούς σχηματισμούς. Βασικός σκοπός αυτών των επιστρατεύσεων φέρεται η εξάσκηση των πολιτών στη σκληραγωγία, αφού προτείνεται οι επιστρατεύσεις να διεξάγονται υπό οιοσδήποτε καιρικές συνθήκες. Εισάγονται επίσης, στα πλαίσια αυτής της πολεμικής προπαρασκευής, ειδικά παιχνίδια, που θα αποτελούν πιστές αναπαραστάσεις πολεμικών μαχών. Δεν παραλείπεται η θέσπιση βραβείων, δώρων και απονομής τιμών για τους νικητές των αγώνων, ως κίνητρο για την επίδειξη μεγαλύτερου ζήλου και διάκριση.⁵⁸⁸ Αρκεί η υπόμνηση της καθιέρωσης συχνών υποχρεωτικών επιστρατεύσεων

⁵⁸⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 797 d9 – 798 d6.

⁵⁸⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 803 d2 – e4.

⁵⁸⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 817 e6 - 818 d9.

⁵⁸⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 819 a 1 - 7.

⁵⁸⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, H 828 d8 - 829 c5.

και στρατιωτικών ασκήσεων στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία σύμφωνα με την εικόνα που μετέφερε το 1937 ο Τσιρίμπας στο βιβλίο του (*Οι πρωτοπόροι της εθνικοσοσιαλιστικής αγωγής*) ως ένδειξη παρόμοιου πνεύματος στρατιωτικοποίησης στη Γερμανία του μεσοπολέμου.⁵⁸⁹

Ο στρατιωτικός χαρακτήρας των γυμναστικών ασκήσεων δηλώνεται σε πολλά σημεία των *Νόμων* ήδη από το πρώτο βιβλίο. Οι συνομιλητές του διαλόγου φέρονται να συμφωνούν ότι οι μυθικοί νομοθέτες της Σπάρτης και της Κρήτης, Λυκούργος και Μίνωας αντίστοιχα, θα είχαν πρώτα - πρώτα θεσμοθετήσει τα συσσίτια και τις γυμναστικές ασκήσεις:

«Αθηναίος: {...} τα συσσίτια φάμεν καὶ τὰ γυμνάσια πρὸς τὸν πόλεμον ἐξηρῆσθαι τῷ νομοθέτῃ·- Μέγилλος: Ναί.»⁵⁹⁰ [Μτφρ.: Αθηναίος: τα συσσίτια και οι γυμναστικές ασκήσεις δεχόμαστε ότι έχουν εισαχθεί από τον νομοθέτη με σκοπό τον πόλεμο; -Μέγилλος: Ναι].

Αμέσως μετά, ως τρίτο θεσμό, οι συνομιλητές υποθέτουν ότι, βάσει σπουδαιότητας, οι μυθικοί νομοθέτες, θα είχαν εφεύρει το κυνήγι:

«Μέγилλος: Τρίτον τοίνυν, ἔγωγ' εἵποιμ' ἂν καὶ Λακεδαιμονίων ὅστιον, την θήραν ἡύρε.»⁵⁹¹ [Μτφρ.: Εγώ λοιπόν θα έλεγα, όπως και κάθε άλλος Λακεδαιμόνιος ότι (ο Λυκούργος) εφεύρε το κυνήγι.]

Καθώς συνεχίζεται η απαρίθμηση των θεσμών τους οποίους, κατά σειρά σπουδαιότητας, οι συνομιλητές πιθανολογούν ότι είχαν εισαχθεί από τους σοφούς μυθικούς νομοθέτες, αναφέρονται, αμέσως μετά, οι δοκιμασίες αντοχής στους πόνους όπως εκείνες που είχε εισαγάγει στη Σπάρτη ο Λυκούργος, δοκιμασίες που διενεργούνταν κατά τη διάρκεια οργανωμένων συμπλοκών και αρπαγών:

«{...} τὸ περί τὰς καρτερήσεις τῶν ἀλγυδόνων, πολὺ παρ' ἡμῖν γιγνόμενον, ἔν τε ταῖς πρὸς ἀλλήλους ταῖς χερσὶ μάχαις καὶ ἐν ἀρπαγαῖς τισιν διὰ πολλῶν πληγῶν ἐκάστοτε γιγνομένων. {...}»⁵⁹² [Μτφρ.: {...} την αντοχή στους πόνους που συνηθίζεται στον τόπο μας και στις μεταξύ μας συμπλοκές με τα χέρια και και σε μερικά είδη αρπαγής που γίνονται κάθε φορά με πολλά χτυπήματα. {...}]

Γίνεται επίσης λόγος για το θεσμό της κρυπτείας,⁵⁹³ όπως ονομάζονταν οι ασκήσεις σκληραγωγίας κατά τις οποίες οι νεαροί Σπαρτιάτες υποχρεώνονταν να περπατούν

⁵⁸⁹ Τσιρίμπας: *Πρωτοπόροι*, σελ. 62.

⁵⁹⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, Α 633 a 4 - 6.

⁵⁹¹ Πλάτων: *Νόμοι*, Α 633 b 1 - 2.

⁵⁹² Πλάτων: *Νόμοι*: Α 633 b6-9

⁵⁹³ Σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Λυκούργος*, 27), κατά το έθιμο της κρυπτείας, οι Σπαρτιάτες έστελναν κάποιους νέους από τους πιο δυνατούς σε διάφορα μέρη έξω από την πόλη, όπου κρύβονταν την ημέρα, ενώ την νύκτα εξορμούσαν στους δρόμους της πόλης, μερικές φορές και στους αγρούς, και φόνευαν από τους εύληπτες εκείνους που ήταν οι πιο ανδρείοι.

ξυπόλυτοι το χειμώνα και να κοιμούνται δίχως στρώμα («ἔτι δε καὶ κρυπτεία τις ονομάζεται θαυμαστῶς πολύπρονος πρὸς τὰς καρτερήσεις, χειμῶνων τε ἀννυποδησαί και ἀστρωσαί {...}») και για τις τρομερές σκληραγωγίες, κατά τις μαζικές τελετουργίες κατά τις οποίες οι Σπαρτιάτες αναγκάζονταν να συμμετέχουν ακόμα και με υπερβολική ζέστη («Ἐτι δὲ κὰν ταῖς γυμνοπαιδίαις δειναὶ καρτερήσεις παρ' ἡμῖν γίνονται τῇ τοῦ πνίγους ῥώμῃ διαμαχομένων,{...}»).⁵⁹⁴ Επαναλαμβάνεται και στους *Νόμους* η αξία της σκληραγωγίας η οποία είχε αναφερθεί και στην *Πολιτεία* ως απαραίτητη αρετή που πρέπει να οπωσδήποτε να διαθέτουν οι «φύλακες».⁵⁹⁵

Η ανατροφή, κατά τον Πλάτωνα, πρέπει να υπηρετεί τη σκληραγωγία, γιατί η μαλθακή ανατροφή κάνει τους χαρακτήρες δύστροπους και οξύθυμους. Δεν πρέπει όμως η σκληρότητα να ξεπερνά το μέτρο, γιατί τότε οι άνθρωποι γίνονται κτηνώδεις, μισάνθρωποι και ακοινωνήτοι.⁵⁹⁶ Μέρος της αυστηρότητας της εκπαίδευσης με σκοπό την καταπολέμηση της μαλθακότητας αποτελεί η τιμωρία, η οποία, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, δεν θα πρέπει να επιβάλλεται πριν την ηλικία των έξι ετών. Ο Πλάτων αναγνώριζε στην τιμωρία παιδαγωγική αξία, αρκεί να ήταν δίκαιη και όχι ατιμωτική, ώστε να μην προκαλεί οργή.⁵⁹⁷ Ιδίως κατά τη φάση της νεότητας θεωρούσε ο Πλάτων ότι θα έπρεπε να εκπαιδεύεται κανείς στην αντοχή στις καταπονήσεις γιατί τότε συντελείται, κατά τρόπο καθοριστικό, η διαμόρφωση:

«Οὐκοῦν τότε δέϊται πλείστων πόνων, ὅταν ἡ πλείστη τροφή προσγίγνηται τοῖς σώμασι.»⁵⁹⁸ [Μτφρ.: Το διάστημα κατά το οποίο πρέπει να καταβάλλονται περισσότεροι κόποι είναι αυτό κατά το οποίο τα σώματα αναπτύσσονται περισσότερο.]

Ο Πλάτων διευκρινίζει ότι, εκτός από τις στενά γυμναστικές ασκήσεις για το σώμα και τους χορούς, «η έννοια, γυμνάσια, συμπεριλαμβάνει και όλες τις σωματικές ασκήσεις που προετοιμάζουν για τον πόλεμο, την τοξοβολία, την ρίψη κάθε είδους όπλων, την χρησιμοποίηση ελαφρών ασπίδων, καθώς και κάθε είδους βαρέων όπλων. Επίσης, τις τακτικές μετακινήσεις, όλες τις στρατιωτικές πορείες, τις στρατοπεδεύσεις και τις πρακτικές προετοιμασίας του ιππικού»:

«{...} γυμνάσια γάρ τίθεμεν καὶ τὰ περί τον πόλεμον ἅπαντα τοῖς σώμασι διαπονήματα τοξικῆς τε καὶ πάσης ῥίψεως καὶ πελταστικῆς καὶ πάσης ὀπλομαχίας

⁵⁹⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, Α 633 b5 - c8.

⁵⁹⁵ Στη φυσική σκληραγωγία μέσω των σωματικών ασκήσεων απέδιδαν, όπως ανεφέρθη, τεράστια σημασία τα καθεστώτα του μεσοπολέμου. Ενδεικτικά, βλέπε: Χίτλερ: *Ο Αγών μου*, β' τόμος, σελ. 42.

⁵⁹⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, Ζ 791 d 5 - 10

⁵⁹⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, Ζ 793 d9 - 794 a2

⁵⁹⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, Ζ 789 a 4 - 5.

καὶ διεξόδων τακτικῶν καὶ ἀπάσης πορείας στρατοπέδων καὶ στρατοπεδεύσεων καὶ ὅσα εἰς ἱπικὴν μαθήματα συντείνει.»⁵⁹⁹

Φαίνεται λοιπόν ότι με όρο «γυμνάσια», ο Πλάτων, εννοούσε τόσο τη γενική σωματική άσκηση, όσο και τη στρατιωτική εκπαίδευση.⁶⁰⁰ Στο ζήτημα αυτό δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο Αρβανιτάκης, ο οποίος χαρακτηριστικά παρατηρεί ότι, «*όλα τα 'αθλήματα' που δέχεται στην πολιτεία του ο Πλάτων είναι στην ουσία προς πόλεμον μαθήματα, όπως τα αποκαλεί ο ίδιος εύστοχα. Τα πιο πολλά απ' αυτά οι άλλοι Έλληνες δε θα τα' αποκαλούσαν καν αθλήματα ή γυμνάσια.*»⁶⁰¹ Οι ασκήσεις στρατιωτικής προπαρασκευής όπως τονίζει ο Πλάτων, δεν αφορούν μόνο τους άνδρες αλλά εξίσου και τις γυναίκες, οι οποίες θα πρέπει, ενόσω είναι ακόμη νεαρές κοπέλες, αλλά και στη συνέχεια, να γυμνάζονται σε όλους τους ένοπλους, πολεμικούς χορούς, στις τακτικές μετακινήσεις στρατιωτικών σχηματισμών, στις παρατάξεις μάχης και στη χρήση των όπλων, ώστε αν παραστεί ανάγκη να μπορέσουν να προσφέρουν τις στρατιωτικές υπηρεσίες τους στην πόλη, έστω και μόνον σε αμυντικό ρόλο, ή να αξιοποιηθούν ως έσχατο μέσο επιστρατεύσεως όταν η πολιτεία διατρέξει πολύ μεγάλο κίνδυνο.⁶⁰²

Σταθερή παραμένει η προτίμηση του Πλάτωνα στη στρατιωτική διάσταση της γυμναστικής αγωγής ακόμη και όταν αναφέρεται στους χορούς. Βρίσκει την ευκαιρία να πλέξει το εγκώμιο των ενόπλων χορών και παιχνιδιών που παραδοσιακά διεξήγοντο στις πατρίδες των συνομιλητών του ανώνυμου «Αθηναίου» του διαλόγου, δηλαδή, στην Κρήτη του Κλεινία με τα ένοπλα παιχνίδια των Κουρητών και στη Σπάρτη του Μέγγιλου, με τα ανάλογα παιχνίδια των Διόσκουρων. Οι νεαροί πολίτες, από την παιδική ηλικία θα πρέπει, εφόσον ακόμη δεν είναι σε θέση να συμμετέχουν κανονικά σε πόλεμο, να προσέρχονται πάντως στις διάφορες θρησκευτικές τελετές της πόλης, ένοπλοι και έφιπποι. Θα πρέπει επίσης να παίρνουν μέρος στους διάφορους αθλητικούς αγώνες, όχι για κανέναν άλλο λόγο, αλλά επειδή η συμμετοχή στους αγώνες αυτούς θα είναι χρήσιμη και για τους ίδιους και για την πολιτεία, στον πόλεμο και την ειρήνη. Μόνο οι σωματικές δραστηριότητες και τα παιχνίδια αυτού του είδους αρμόζουν σε ελεύθερους ανθρώπους.⁶⁰³

«Οὔτοι γὰρ καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ κατὰ πόλεμον χρήσιμοι εἶς τε πολιτείαν καὶ ἰδίους οἴκους, οἱ δὲ ἄλλοι πόνοι τε καὶ παιδιαὶ καὶ σπουδαὶ κατὰ σώματα οὐκ ἐλευθέρων

⁵⁹⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 813 d8 - e 4.

⁶⁰⁰ Στα καθεστώτα του μεσοπολέμου ως αλληλένδετο σκέλος της σωματικής αγωγής είχε συναφθεί η στρατιωτική εκπαίδευση (στο μεταξικό καθεστώς υπό τον όρο «*ασκήσεις στρατιωτικής προπαιδεύσεως*»).

⁶⁰¹ Αρβανιτάκης: *Πλάτων*, σελ. 300.

⁶⁰² Πλάτων: *Νόμοι*, Z 813 e4 - 814 b8.

⁶⁰³ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 796 b3 - d1.

{...}.»⁶⁰⁴ [Μτφρ.: Επειδή αυτοί οι αγώνες είναι χρήσιμοι και στην ειρήνη και στον πόλεμο και για τη δημόσια ζωή και για την ιδιωτική, ενώ οι άλλοι σωματικοί κόποι και οι αθλοπαιδιές και οι ενασχολήσεις δεν είναι για ελεύθερους (ανθρώπους) {...}.]

Αναφερόμενος πιο διεξοδικά στην αξία της αθλητικής εκγύμνασης των νέων ο Πλάτων αποκαλύπτει την προτίμησή του για άθληση στρατιωτικού προσανατολισμού. Η προετοιμασία των πολιτών για την άμυνα της πολιτείας παρομοιάζεται με την προπόνηση αθλητών, πυγμάχων ή παγκρατιστών, που προετοιμάζονται για το σημαντικότερο αγώνα της ζωής τους, έναν αγώνα στον οποίο πρόκειται να αντιμετωπίσουν μυριάδες αντιπάλους:

«Χρή δὲ ἀναφέρειν παραδεικνύντα ἑαυτῷ τὸν νομοθέτην τῷ λόγῳ. Φέρε, τίνας ποτὲ τρέφω τὴν πόλιν ὅλην παρασκευάσας; ἄρ' οὐκ ἀθλητάς τῶν μεγίστων ἀγώνων, οἷς ἀνταγωνισταὶ μύριοι ὑπάρχουσι; Καὶ πάνν γε, φαίη τις ἂν ὀρθῶς λέγων. Τί δῆτα; εἰ πύκτας ἢ παγκρατιστάς ἐτρέφομεν ἢ τι τῶν τοιούτων ἕτερον ἀγωνισμάτων ἀθλοῦντας, ἄρα εἰς αὐτόν ἂν ἀπηντῶμεν τὸν ἀγῶνα, ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ οὐδενὶ καθ' ἡμέραν προσμαχόμενοι; ἢ πύκται γε ὄντες πάμπολλας ἂν ἡμέρας ἔμπροσθεν τοῦ ἀγῶνος ἐμαμθάνομέν τε ἂν μάχεσθαι καὶ διεπονούμεθα, μιμούμενοι πάντα ἐκεῖνα ὅποσους ἐμέλλομεν εἰς τότε χρήσεσθαι περὶ τῆς νίκης διαμαχόμενοι, καὶ ὡς ἐγγύτατα τοῦ ὁμοίου ἰόντες, ἀντὶ ἱμάντων σφαίρας ἂν περιεδούμεθα, ὅπως αἱ πληγαὶ τε καὶ αἱ τῶν πληγῶν εὐλάβειαι διεμελετῶντο εἰς τὸ δυνατόν ἱκανῶς, εἴ τε τις ἡμῖν συγγυμναστῶν συνέβαινεν ἀπορίας πλείων, ἄρ' ἂν δείσαντες τὸν τῶν ἀνοήτων γέλωτα οὐκ ἂν ἐτωλμῶμεν κρεμανύντες εἰδῶλον ἄψυχον γυμνάζεσθαι πρὸς αὐτό; Καὶ ἔτι πάντων τῶν τε ἐμχύχων καὶ τῶν ἀψύχων ἀπορήσαντές ποτε, ἐν ἐρημίᾳ συγγυμναστῶν ἄρὰ γε οὐκ ἐτολμήσαμεν ἂν αὐτοὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς σκιαμαχεῖν ὄντως; ἢ τί ποτε ἄλλο τὴν τοῦ χειρονομεῖν μελέτην ἂν φαίη γεγενῆναι;»⁶⁰⁵

[Μτφρ.: Θα αναρωτηθεῖ λοιπόν ο νομοθέτης, Για να δω, τι είδους ανθρώπους επιθυμῶ να διαμορφώσω αφού έχω προετοιμάσει ολόκληρη τη πόλη; Άραγε δεν θέλω αθλητές για να αγωνιστούν στους σημαντικότερους αγώνες όπου θα αντιμετωπίσουν μυριάδες ανταγωνιστές; Και ύστερα; Αν προετοιμάζαμε πυγμάχους ή παγκρατιστές ή κάποιους αθλητές που συμμετέχουν σε παραπλήσια αγωνίσματα, θα τους στέλναμε άραγε κατευθείαν στον αγώνα αυτόν, αν πρώτα δεν τους προπονούσαμε κάθε μέρα; Ή μήπως, αν επρόκειτο βέβαια για πυγμάχους, δεν θα έπρεπε πάρα πολλές ημέρες πριν από τον αγώνα να μάθουμε πώς να μαχόμαστε και να προπονούμαστε, μιμούμενοι όλα εκείνα όσα θα επρόκειτο να χρησιμοποιήσουμε καθώς θα αγωνιζόμαστε για να νικήσουμε; Και για να πλησιάσουμε ακόμα πιο κοντά στην πραγματικότητα, δεν θα δέναμε γύρω από τις γροθιές μας αντί για δερμάτινα λουριά, δακτυλίους, ώστε τα πλήγματα, καθώς και η αποφυγή των πληγμάτων, να είναι να είναι

⁶⁰⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 796 d 1- 6.

⁶⁰⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, H 829 e8 - 830 c5.

όσο το δυνατόν πιο μελετημένα και απόλυτα καλά; Και αν συνέβαινε κάποτε να υπάρχει μεγάλη έλλειψη συναθλητών, θα φοβόμασταν τον περίγελο των ανοήτων και δεν θα τολμούσαμε να κρεμάσουμε ένα άψυχο ομοίωμα και να γυμναζόμαστε με αυτό; Και αν πάλι σε περίπτωση παντελούς απουσίας συναθλητών ζωντανών ή άψυχων (ομοιομάτων), δεν θα τολμούσαμε πάλι άραγε να σκιαμαχούμε με τον ίδιο τον εαυτό μας, πράγματι; Η τι άλλο τέλος πάντων θα μπορούσε να προτείνει κανείς για την εξάσκηση της ικανότητας στα χτυπήματα;]

Ως απώτερος σκοπός της εκγύμνασης φέρεται η προετοιμασία για τον σημαντικότερο αγώνα που θα κληθούν να δώσουν, να πολεμήσουν δηλαδή, για τη ζωή των ιδίων και των παιδιών τους, για την προστασία της περιουσίας τους και ολόκληρης της πόλης:

«Τι οὖν; τὸ τῆς πόλεως ἡμῖν μάχιμον ἢ χειρόν τι παρασκευασάμενον τῶν τοιούτων ἀγωνιστῶν εἰς τὸν μέγιστον τῶν αγώνων ἐκάστοτε τολμήσει παριέναι, διαμαχούμενον περὶ ψυχῆς καὶ παιδων καὶ χρημάτων καὶ ὅλης τῆς πόλεως;»⁶⁰⁶ [Μτφρ.: Τι λοιπόν; Οι μάχιμοι της πόλης μας πρέπει να γυμναστούν χειρότερα από αυτούς τους αγωνιστές που θα τολμήσουν να παρουσιαστούν στον πιο σημαντικό απ' όλους του αγώνες, να πολεμήσουν δηλαδή για τη ζωή τους, τη ζωή των παιδιών τους, την περιουσία τους και την ύπαρξη ολόκληρης της πόλης;]

Ο νομοθέτης της πόλης θα θεσπίσει διαδικασίες εκγύμνασης και στρατιωτικής προπαρασκευής. Καθόλου δεν θα φοβηθεί μήπως όλα αυτά φανούν σε κάποιους γελοία. Θα επιβάλει διά νόμου να διεξάγονται στρατιωτικές ασκήσεις κάθε μέρα και κυρίως από τους μικρούς σε ηλικία πολίτες, χωρίς όπλα, ενισχύοντας παράλληλα τους χορούς και όλα τα ήδη της γυμναστικής:

«Καὶ ταῦτα δὴ φοβηθεῖς αὐτῶν ὁ νομοθέτης τὰ πρὸς ἀλλήλους γυμνάσια μὴ φαίνεται τισιν γελοῖα, οὐκ ἄρα νομοθετήσῃ, στρατεύεσθαι προστάττων μάλιστα μὲν ἐκάστης ἡμέρας τὰ γε σμικρὰ χωρὶς τῶν ὀπλων, χορούς τε εἰς ταῦτα ἅμα καὶ γυμναστικὴν πᾶσαν συντείνων; { ...}»⁶⁰⁷ [Μτφρ.: Και ο νομοθέτης θα φοβηθεί μήπως τα γυμνάσια αυτά που γίνονται μεταξύ τους φανούν σε κάποιους γελοία και δεν θα επιβάλλει με νόμο να κάνουν στρατιωτικές ασκήσεις κάθε μέρα κυρίως οι μικροί χωρίς όπλα και θα ενισχύσει μαζί μ' αυτά και τους χορούς και όλα τα είδη γυμναστικής;]

Η γυμναστική καθώς και οι χοροί αναγορεύονται λοιπόν σε βασικά μέσα της στρατιωτικής προετοιμασίας των νέων. Όσον αφορά τις σημαντικότερες ένοπλες ασκήσεις, αυτές θα πρέπει να πραγματοποιούνται όχι λιγότερο από μια φορά κάθε μήνα. Κατά τη διάρκεια των ασκήσεων οι νέοι θα διαγωνίζονται σ' όλη τη χώρα, δείχνοντας μεταξύ τους άμιλλα, καθώς θα επιδιώκουν την κατάληψη οχυρωμένων θέσεων ή

⁶⁰⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, Η 830 c8 - d1.

⁶⁰⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, Η 830 d 1 - 7.

στήνοντας ενέδρες, και μιμούμενοι τον πόλεμο σε όλες του τις μορφές. Θα μάχονται με αληθινά πυγμαχικά εξαρτήματα και θα εκτελούν βολές με αντικείμενα όσο το δυνατόν παραπλήσια με τα πραγματικά πολεμικά όπλα, χρησιμοποιώντας βέλη λιγότερο επικίνδυνα από τα κανονικά, τα οποία παρ' όλα αυτά δεν θα απαλλάσσουν τους συμμετέχοντες από τον φόβο του πλήγματος, ώστε, μέσω της συμμετοχής σ' αυτή το ιδιότυπη πολεμική άσκηση να μπορεί να ξεχωρίζει ο γενναίος από τον δειλό. Προσφέροντας η πολιτεία τιμές στον γενναίο και προσβολές στον δειλό θα προετοιμάζεται και θα παραμένει σε κατάσταση συνεχούς ετοιμότητας για τον πραγματικό αγώνα:

«{...} τὰς δὲ οἷόν τινας μείζους τε καὶ ἐνοπλίους γυμνασίας μὴ ἔλαττον ἢ κατὰ μῆνα ἕκαστον ποιεῖσθαι προστάξει, ἀμίλλας τε πρὸς ἀλλήλους ποιουμένους κατὰ πᾶσαν τὴν χώραν, ἐπὶ κατάληψιν χωρίων ἀμιλλωμένους καὶ ἐνέδρας, καὶ πᾶσαν μιμουμένους τὴν πολεμικὴν, ὄντως σφαιρομαχεῖν τε καὶ βολαῖς ὡς ἐγγύτατα τῶν ἀληθῶν, χρωμένους ὑποκινδύνους βέλεσιν, ὅπως μὴ παντάπασιν ἄφοβος ἢ πρὸς ἀλλήλους γίγνηται παιδιὰ, δείματα δὲ παρέχη καὶ τινα τρόπον δηλοῖ τὸν τε εὐψυχον καὶ τὸν μὴ, καὶ τοῖς μὲν τιμάς, τοῖς δὲ καὶ ἀτιμίας διανέμων ὀρθῶς, τὴν πόλιν ὅλην εἰς τὸν ἀληθινὸν ἀγῶνα διὰ βίου παρασκευάζη χρησίμην, {...}»⁶⁰⁸ [Μτφρ.: Και ὅσον ἀφορὰ τις μεγαλύτερες καὶ ἐνοπλες ἀσκήσεις δεν θα διατάξει νὰ γίνονται ὀχι λιγότερο ἀπὸ κάθε μῆνα ἡ κάθε μια καὶ νὰ διαγωνίζονται μεταξύ τους σ' ολόκληρη τὴ χώρα, ἀμιλλόμενοι ευγενικά γιὰ τὴν κατάληψη οχυρῶν θέσεων ἢ στήνοντας ἐνέδρες καὶ μιμούμενοι τὸν πόλεμο σ' ὅλες τις μορφές του, νὰ μάχονται με πραγματικά πυγμαχικά εξαρτήματα καὶ νὰ ρίχνουν με βέλη ὅσο τὸ δυνατόν πιο ὅμοια με τὰ πραγματικά, καθιστώντας τὰ ἐτσι λιγότερο επικίνδυνα, ὥστε νὰ μὴ εἶναι τελείως ἀπαλλαγμένο ἀπὸ φόβο τὸ παιχνίδι που κάνουν μεταξύ τους, ἀλλὰ νὰ προξενεῖ φόβους καὶ νὰ φανερώνει με κάποιον τρόπο καὶ τὸν γενναῖο καὶ τὸν δειλό καὶ μοιράζοντας δίκαια, στὸν πρῶτο τιμές καὶ στὸ δεύτερο προσβολές, νὰ κρατᾷ τὴν πόλιν σὲ κατάσταση διαρκούς ετοιμότητας γιὰ τὸν ἀληθινὸ ἀγῶνα;]

Σ' αὐτὴ τὴ στρατιωτικὴ ἀσκηση που μοιάζει με παράξενο ἀθλητικὸ παιχνίδι που μιμεῖται τὴν πραγματικὴ μάχη, δικαιολογούνται ἀκόμα καὶ ἀπώλειες ζωῶν!:

«{...} καὶ δὴ καὶ τινος ἀποθανόντος οὕτως, ὡς ἀκουσίου τοῦ φόνου γενομένου, τιθῇ τὸν ἀποκτείναντα κατὰ νόμον καθαρθέντα καθαρὸν εἶναι χειρας, ἡγούμενος ἀνθρώπων μὲν τελευτησάντων μὴ πολλῶν, ἑτέρους πάλιν οὐ χείρους φύσεσθαι, φόβου δὲ οἷον τελευτήσαντος, ἐν πᾶσιν τοῖς τοιούτοις βάσανον οὐχ εὐρήσειν τῶν τε ἀμεινόνων καὶ χειρόνων, οὐ σμικρῶ πῶλεϊ μεῖζον κακόν ἐκείνου;»⁶⁰⁹ [Μτφρ.: Καὶ ἀν συμβεῖ καὶ ὑπάρξει κάποιος νεκρὸς κατὰ τὴν διάρκεια των γυμνασιῶν, ὁ φόνος θα θεωρηθεῖ ἀκούσιος καὶ ὁ ἀντουργὸς ἀφοῦ υποβληθεῖ σὲ καθαρμούς νὰ κρίνεται ἀμόλυντος, θεωρώντας ὅτι

⁶⁰⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, H 830 d7 - 831 a2.

⁶⁰⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, H 831 a2 - 831 b1.

αν πέσουν μερικοί άνθρωποι, άλλοι θα γεννηθούν στη θέση τους οι οποίοι δεν θα είναι χειρότεροι, αλλά αν συμβεί να εκλείψει ο φόβος, σε όλα αυτά (τα γυμνάσια), δεν θα έχουμε τρόπο να ελέγχουμε ποιοί είναι οι καλύτεροι και ποιοι οι χειρότεροι. Αυτό δεν θα ήταν για την πόλη ένα πολύ μεγαλύτερο κακό;]

Οι ενδεχόμενοι θάνατοι στις ασκήσεις θεωρούνται αναγκαίο κακό γιατί οι ασκήσεις αυτές επιτρέπουν τη διάκριση των γενναίων από τους δειλούς και αυτό είναι ό,τι σπουδαιότερο για να γίνει η πόλη ισχυρή.

Ο Πλάτων τονίζει ότι το πολίτευμα, του οποίου τους θεσμούς σχεδιάζει, έχει αποφύγει τις αδυναμίες από τις οποίες έπασχαν τα περισσότερα μέχρι τότε πολιτεύματα. Το πλεονέκτημά του συνίσταται στο ότι οι πολίτες και πολύ ελεύθερο χρόνο διαθέτουν και ανεξάρτητοι είναι μεταξύ τους και έχουν αντικίνητρα στο να γίνουν φιλοχρήματοι. Σε ένα τέτοιο πολίτευμα μπορεί να θεσμοθετηθεί και να ευδοκιμήσει εκείνη η μορφή της εκπαίδευσης που συνδυάζει τις στρατιωτικές ασκήσεις και το παιχνίδι:

«Τό δὲ τῆς νῦν πολιτείας, ἣν νομοθετοῦμεν, ἃ λέγομεν ἐκπέφευγεν ἀμφοτέρα· σχολὴν τε ἀπ' ἀλλήλων εἰσί, φιλοχρήματοι δὲ ἥκιστ' ἄν, οἶμαι, γιγνοιντ' ἂν ἐκ τούτων τῶν νόμων, ὥστ' εἰκότως ἅμα καὶ κατὰ λόγον ἢ τοιαύτη κατάστασις πολιτείας μόνη δέξαιτ' ἂν τῶν νῦν τὴν διαπερανθεῖσαν παιδείαν τε ἅμα καὶ παιδιὰν πολεμικὴν, ἀποτελεσθεῖσαν ὀρθῶς τῷ λόγῳ.»⁶¹⁰ [Μτφρ: Αλλά το πολίτευμα για το οποίο νομοθετούμε έχει αποφύγει και τα δυο αυτά που λέμε. Γιατί και πολύ περισσότερο χρόνο αφήνει ελεύθερο, και οι πολίτες είναι ανεξάρτητοι ο ένας από τον άλλο, και με αυτούς τους νόμους νομίζω ότι θα μπορούσαν να γίνουν πολύ λίγο φιλοχρήματοι. Ωστε είναι φυσικό και συνάμα λογικό, μόνον η εγκαθίδρυση ενός τέτοιου πολιτεύματος απ' όλα τα σύγχρονα, ώστε να δεχθεί τον συνδυασμό της στρατιωτικής εκπαίδευσέως που εξετάσαμε ὀρθῶς από κάθε ἄποψη στην περίπτωσή μας.]

Η άθληση και οι αγώνες είναι άμεσα συνδεδεμένοι με την πολεμική προετοιμασία και τα στρατιωτικά ενδιαφέροντα. Σε όσα αγωνίσματα είναι χρήσιμα για τον πόλεμο, σ' αυτά καλεί ο Πλάτων να ασκούνται με επιμέλεια οι πολίτες και να ορίζονται βραβεία για τους νικητές, ενώ για όσα δεν είναι χρήσιμα για τον πόλεμο θεωρεί ότι είναι καλύτερο να εγκαταλείπονται. Επιχειρώντας ο Πλάτων μια απαρίθμηση των χρήσιμων για τον πόλεμο αγωνισμάτων, κρίνει σκόπιμο να εισηγηθεί νόμους πρώτα – πρώτα για τα δρομικά αγωνίσματα και τα αγωνίσματα ταχύτητας:

«Ἀρ' οὖν οὐ τούτοις ἐφεξῆς ἐστὶν μνησθῆναι ποτε περὶ ἀπάντων τῶν ἀγώνων τῶν γυμνικῶν, ὥς ὅσα μὲν αὐτῶν πρὸς πόλεμόν ἐστιν ἀγωνίσματα ἐπιτηδευτέον καὶ θετέον ἄθλα νικητήρια, ὅσα δὲ μὴ, χαίρειν ἑατέον; ἃ δ' ἐστὶν, ἐξ ἀρχῆς ἄμεινον

⁶¹⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, Η 832 c10 - d7.

ῥηθῆναι τε καὶ νομοθετῆναι. Καὶ πρῶτον μὲν τὰ περὶ δρόμον καὶ τάχος ὅλως ἄρ' οὐ θετέον; {...}»⁶¹¹ [Μτφρ.: Ἀραγε λοιπόν δεν πρέπει εφεξῆς να να θυμηθούμε τέλος πάντων όλους τους γυμνικούς αγώνες, ὅτι δηλαδή ὅσα αγωνίσματα εἶναι χρήσιμα για τον πόλεμο, σ' αυτά να ασκοῦμαστε με επιμέλεια και να ορίζουμε βραβεῖα για τους νικητές, ὅσα ὁμως δεν εἶναι χρήσιμα να τα αφήνουμε κατὰ μέρος; Και ὅσα εἶναι χρήσιμα, δεν εἶναι ὀρθότερο να τα απαριθμήσουμε εξαρχῆς και τα καθορίσουμε διὰ νόμου; Και δεν πρέπει ἀραγε πρώτα πρώτα να νομοθετήσουμε τα σχετικά με τους αγώνες δρόμου και τις ταχύτητες γενικότερα;].

Επικρίσεις για την υποβάθμιση των μαχητικών αθλημάτων σε αθλητικά θεάματα

Αναφερόμενος στην πάλη ο Πλάτων μοιάζει να αδιαφορεί εντελώς για την εκλεπτυσμένη πάλη, δηλαδή την πάλη στην τυπική αγωνιστική της μορφή, την οποία, ὅπως αναφέρει, συστηματοποίησαν ο Ανταῖος και ο Κερκύων. Ομοίως απαξιώνει την μορφή της πυγμαχίας, ὅπως την τροποποίησαν για τις ανάγκες αθλητικών εκδηλώσεων ο Επειός και ο Ἀμυκος, επειδή, ξεφεύγοντας ἀπὸ την αρχική τους μορφή, αὐτές οι δύο πολεμικές τέχνες, κρίνει ὅτι ἔχουν πάψει να εἶναι πια αξιόλογες, αφού (στην αγωνιστική μορφή τους) δεν εἶναι καθόλου ωφέλιμες στις πολεμικές συγκρούσεις. Απεναντίας, βρίσκει ωφελιμότητες και καταλληλότητες για την εκπαίδευση των νέων, την πάλη και την πυγμαχία στην αυθεντική, πολεμική μορφή τους, αφού στην περίπτωση αὐτή τις τεχνικές δεν τις μαθαίνει κανείς μόνο για να ανακηρύσσεται νικητής σε αθλητικούς αγώνες, ἀλλὰ για να αποκτήσει δύναμη και υγεία. Γι' αὐτό, ὄχι μόνον δεν πρέπει να παραμελοῦνται, ἀλλὰ πρέπει να εξασφαλισθεῖ δια νόμου ὅτι και οι δάσκαλοι των πολεμικών τεχνῶν με ευχαρίστηση θα προσφέρουν τις γνώσεις τους σ' αὐτά τα αθλητικά αντικείμενα, και οι μαθητές, ἐπίσης με ευχαρίστηση, θα τα διδάσκονται:

«Καὶ δὴ τὰ γε κατὰ πάλην ἃ μὲν Ἀνταῖος ἢ Κερκύων ἐν τέχναις ἑαυτῶν συνεστήσαντο φιλονικίας ἀχρήστου χάριν, ἢ πυγμῆς Ἐπειός ἢ Ἀμυκος, οὐδὲν χρήσιμα ἐπὶ πολέμῳ κοινωνίαν ὄντα, οὐκ ἄξια λόγῳ κοσμεῖν · τὰ δὲ ἀπ' ὀρθῆς πάλης, ἀπ' αὐχένων καὶ χειρῶν καὶ πλευρῶν ἐξεληλθεως, μετὰ φιλονικίας τε καὶ καταστάσεως διαπονούμενα μετ' εὐσχήμονος ῥώμης τε καὶ ὑγείας ἔνεκα, ταῦτ' εἰς πάντα ὄντα χρησιμα οὐ παρατέον, ἀλλὰ προσακτέον μαθηταῖς τε ἅμα καὶ νόμων, τοῖς διδάξουσιν, ὅταν ἐνταῦθ' ὤμεν τῶν νόμων, τοῖς μὲν πάντα τὰ τοιαῦτα εὖ μενῶς δωρεῖσθαι, τοῖς δὲ παραλαμβάνειν ἐν χάρισιν.»⁶¹² [Μτφρ.: Και ὅσον αφορά την πάλη, ὅσα ο Ανταῖος ἢ ο Κερκύων συστηματοποίησαν με δική τους εφεύρεση για την ἀπόκτηση μάταιης δόξας, καθὼς και ο Επειός ἢ ο Ἀμυκος για την πυγμαχία, αφού δεν εἶναι καθόλου ωφέλιμα στις

⁶¹¹ Πλάτων: *Νόμοι*, H 832 d9 - e6.

⁶¹² Πλάτων: *Νόμοι*, Z 795 e8 - 796 b3.

πολεμικές συγκρούσεις δεν αξίζει να κάμουμε λόγο γι' αυτά. Αλλά και τα τεχνάσματα της πραγματικής πάλης, να ξεγλυστρά δηλαδή κανείς με την ευλυγισία του λαιμού, των χεριών και των πλευρών, τα οποία μαθαίνει κανείς με πολύ κόπο, όχι μόνο για να ανακηρυχθεί νικητής και να κερδίσει εντυπωσιακά παράσημα, αλλά για να αποκτήσει ευπρεπή ρώμη και υγεία, αυτά επειδή είναι χρήσιμα δεν πρέπει να τα παραμελήσουμε, αλλά να τα επιβάλουμε και στους μαθητές και στους δασκάλους, όταν φθάσουμε στο μέρος των νόμων που καταπιάνεται με αυτά, ώστε οι πρώτοι να τα προσφέρουν με ευμένεια και οι δεύτεροι ευχαρίστως να τα δέχονται.]

Ο Πλάτων εγκωμιάζει σε διάφορα σημεία των *Νόμων* την πάλη και την πυγμαχία. Συστήνει ο Πλάτων την προσπάθεια τελειοποίησης της τεχνικής της πάλης, όχι για να αναδειχθούν καλοί αθλητές που θα διακρίνονται στους αγώνες, αλλά λόγω της συνάφειας των παλαιστικών τεχνικών με τις κινήσεις της πολεμικής μάχης και λόγω της χρησιμότητας τους στην αναβάθμιση της μαχητικής ικανότητας.⁶¹³ Αντιλαμβάνεται την τεράστια αξία τους ως πολεμικών τεχνών επειδή κάνουν τους αθλητές δυνατούς και αξιόμαχους στην αυτοάμυνα και στον πόλεμο, φαίνεται όμως ότι υποτιμά τη χρήση τους ως αθλητικών θεαμάτων με σκοπό τη διασκέδαση και την απόκτηση δόξας. Έτσι, πάλη και πυγμαχία καταλαμβάνουν κεντρική θέση στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ως μέρος της γυμναστικής - στρατιωτικής εκπαίδευσης. Είναι γνωστό ότι και ο ίδιος ο Πλάτων είχε την φήμη δεινού παλαιστή στη νεότητά του.

Εξηγεί επίσης το λόγο για τον οποίο θεωρεί σημαντικότερες αθλητικές ικανότητες τη δρομική ταχύτητα και την ευκινησία των χεριών και των ποδιών. Η ευκινησία των ποδιών είναι ωφέλιμη για τον πολεμιστή που θα χρειαστεί να τρέξει για να αποφύγει τον εχθρό ή για να συλλάβει ο ίδιος κάποιον εχθρό, ενώ η ταχύτητα σε συνδυασμό με τη δύναμη των χεριών είναι χρήσιμη στις διάφορες συμπλοκές και τη μάχη σώμα με σώμα:

«Ἔστι γοῦν πάντων πολεμικώτατον ἡ σώματος ὀξύτης πάντως, ἡ μὲν ἀπὸ τῶν ποδῶν, ἡ δὲ καὶ ἀπὸ τῶν χειρῶν · φυγεῖν μὲν καὶ ἐλεῖν ἡ τῶν ποδῶν, ἡ δ' ἐν ταῖς συμπλοκαῖς μάχη καὶ σύστασις ἰσχύος καὶ ῥώμης δεομένη.»⁶¹⁴ [Μτφρ.: Το ωφελιμότερο για τον πόλεμο περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο είναι αναμφίβολα η σωματική ευκινησία των ποδιών καθώς και των χεριών. Για να διαφύγει κανείς και για να συλλάβει κάποιον, η ευκινησία των ποδιών, και για τις συμπλοκές και για τη μάχη σώμα με σώμα που απαιτούν δύναμη και σφρίγος στα χέρια.]

Επειδή χωρίς τα όπλα, ούτε η ταχύτητα, ούτε η δύναμη έχουν μεγάλη χρησιμότητα στη μάχη, προτείνεται η συμβολική διατήρηση μιας παράδοσης σύμφωνα με την οποία ο κήρυκας καλεί πρώτο εντός του σταδίου, κατά την κήρυξη έναρξης των αγώνων, τον αθλητή του ενός σταδίου, ο οποίος εισέρχεται φέροντας τα όπλα του. Έτσι, πρώτος πρέπει

⁶¹³ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 814 c7 - d6.

⁶¹⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, H 832 e8 - 833 a3.

να εισέρχεται στο στάδιο ο οπλιτοδρόμος του ενός σταδίου, συμβολίζοντας σαφώς την πολεμική διάσταση των αθλητικών αγώνων, δεύτερος ο αθλητής του διπλού σταδίου, τρίτος ο αθλητής του εφίππου σταδίου, τέταρτος ο δρομέας μεγάλων αποστάσεων και πέμπτος ένας αθλητής, ο οποίος, πάνοπλος, με βαριά εξάρτηση, θα διανύει τελετουργικά μια απόσταση εξήντα σταδίων για να φθάσει σε κάποιο ναό του Άρη (Θεού του πολέμου) και να επιστρέψει. Ταυτόχρονα δε, ένας άλλος δρομέας φορώντας πλήρη εξάρτηση τοξότη (ελαφρύτερη πολεμική εξάρτηση), θα τρέχει και αυτός μίαν απόσταση εκατό σταδίων (ακόμη μεγαλύτερη δηλαδή απόσταση απ' ότι ο προηγούμενος οπλίτης), ως τον ναό του Απόλλωνος και της Αρτέμιδος, διανύοντας δυσκολότερη διαδρομή, μέσα από κάθε είδους δρόμους και βουνά. Η εκκίνηση αυτών των δύο ιδιότυπων στρατιωτών - δρομέων αντοχής θα σηματοδοτεί την έναρξη των αγώνων, οι οποίοι θα ολοκληρώνονται με την επιστροφή και βράβευση του νικητή, μεταξύ των δυο οπλιτοδρόμων:

«{...} Οὐ μὴν χωρὶς γε ὅπλων οὐδετέρᾳ τὴν μεγίστην ἔχει χρεῖαν. {...} Σταδιοδρόμον δὴ πρῶτον ὁ κήρυξ ἡμῖν, καθάπερ νῦν, ἐν τοῖς ἀγῶσι παρακαλεῖ, ὁ δὲ εἴσεισιν ὅπλα ἔχων · ψιλῶ δὲ ἄθλα οὐ θήσομεν ἀγωνιστῇ. Πρῶτος δὲ εἴσεισιν ὁ τὸ στάδιον ἀμιλλησόμενος σὺν τοῖς ὅπλοις, δεύτερος δὲ ὁ τὸν δίαυλον, καὶ τρίτος ὁ τὸν ἐφίππιον, καὶ δὴ καὶ τέταρτος ὁ τὸν δόλιχον, καὶ πέμπτος δὲ ὃν ἀφήσομεν πρῶτον ὥπλισμένον, ἐξήκοντα μὲν σταδίων μῆκος πρὸς ἱερόν Ἀρεῶς τι καὶ πάλιν, βαρύτερον, ὀπλίτην ἐπονομάζοντες, λειοτέρας ὁδοῦ διαμιλλώμενον, τὸν δὲ ἄλλον, τοξότην πᾶσαν τοξικὴν ἔχοντα στολὴν, σταδίων δὲ ἑκατὸν πρὸς Ἀπόλλωνός τε καὶ Ἀρτέμιδος ἱερόν τινι δι' ὁρῶν τε καὶ παντοίας χώρας ἀμιλλώμενον · ἕως ἂν ἔλθωσι, καὶ τῶ νικῶντι τὰ νικητήρια δώσομεν ἐκάστων. {...}»⁶¹⁵ [Μτφρ.: Οὔτε ἡ μια, οὔτε ἡ ἄλλη (ἡ ευκίνησία των ποδιῶν καὶ ἡ ευκίνησία των χειρῶν) δεν αποκτούν τὴν πιο μεγάλη ωφελιμότητά τους, δίχως ὅπλα. {...} Στὴ δική μας, λοιπόν, πολιτεία, ὁ κήρυκας των αγῶνων καλεῖ πρῶτον, ὅπως σήμερα γίνεται, τὸν δρομέα τοῦ ενός σταδίου, καὶ ὁ αθλητὴς εἰσέρχεται με τὰ ὅπλα τοῦ. Για ἄοπλο δρομέα δεν θα ορίσουμε ἐπαθλα. Ἐτσι, θα μπεῖ πρῶτος ἐκεῖνος ποὺ θα αγωνιστεῖ ἐνόπλιος στὸ δρόμο τοῦ ενός σταδίου, δεύτερος ὁ αθλητὴς τοῦ διπλοῦ σταδίου, τρίτος τοῦ ἐφίππου σταδίου, τέταρτος ὁ δρομέας μεγάλων αποστάσεων, καὶ πέμπτος ὁ τελείως οπλισμένος για μῆκος εξήντα σταδίων ποὺ θα φθάσει σε κάποιο ναὸ τοῦ Ἀρεῶς καὶ θα επιστρέψει. Αὐτόν, ἐπειδὴ φορεῖ βαριά ὅπλα, θα τὸν ονομάσουμε οπλίτη, καὶ θα τὸν βάλουμε να αγωνιστεῖ σε ομαλότερο δρόμο. Τότε καὶ ὁ ἀντίπαλος τοῦ τοξότης, φορώντας ὅλη τὴν τοξευτικὴ τοῦ εξάρτησης, θα διανύσει ἑκατὸ στάδια, μέχρι τὸν ναὸ τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, μέσα ἀπὸ ὅρη καὶ ἀπὸ κάθε λογῆς δρόμους. Καὶ ἀφοῦ κηρύξαμε τὴν έναρξη τοῦ αγῶνα θα περιμένουμε τοὺς δρομεῖς ὥσπου να επιστρέψουν καὶ για καθὲ αγῶνα, θα δώσουμε βραβεῖα στὸ νικητή.]

⁶¹⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, Η 833 a5 - c3.

Οι αξιωματούχοι της πολιτείας των *Νόμων*, άρχοντες και αγρονόμοι, προβλέπεται να έχουν εκτός από αυξημένες εξουσίες και πολύ αυστηρές υποχρεώσεις. Να τρέφονται από κοινού σε συσσίτια, να δέχονται πολύ σκληρές τιμωρίες αν εκτελούν πλημμελώς τα καθήκοντά τους, να μην χρησιμοποιούν υπηρέτες για τις προσωπικές τους ανάγκες, παρά μονάχα για τις κρατικές ανάγκες, αφού και οι ίδιοι δεν θα είναι παρά υπηρέτες της πολιτείας. Ως πιο σημαντική υποχρέωση των αξιωματούχων αναφέρεται η διενέργεια ενόπλων εξερευνήσεων της χώρας, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, χειμώνα – καλοκαίρι, προκειμένου να τη φρουρούν και να μαθαίνουν καλά όλες τις τοποθεσίες. Η γνώση του γεωγραφικού χώρου της πολιτείας καθίσταται ιδιαιτέρως σημαντική. Για τον λόγο αυτό προτείνεται ως αξιόλογη εκπαιδευτική δραστηριότητα το κυνήγι με τις διάφορες παραλλαγές της θηρευτικής τέχνης, όχι όμως με σκοπό την ευχαρίστηση, αλλά ως μέσο εξάσκησης στην ένοπλη εξερεύνηση της χώρας και, μέσω αυτής, στη γνώση της κρατικής επικράτειας, με προβλέψεις που δανείζονται στοιχεία από τον θεσμό της κρυπτείας στην Σπάρτη.⁶¹⁶ Αυτό το είδος ένοπλων διασχίσεων της υπαίθρου στο οποίο θα ασκούνται οι νέοι, αποτελώντας σημαντικό μέρος της εκπαίδευσής τους, μπορεί να παραλληλιστεί, τηρουμένων των αναλογιών, με το ρόλο των λεγόμενων «ασκήσεων στρατιωτικής προπαιδευσεως» που εισήγαγαν και καθιέρωσαν πολύ αργότερα, ως αναπόσπαστο σκέλος της φυσικής αγωγής, τα εθνικιστικά - ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου, μεταξύ των οποίων και το μεταξικό καθεστώς στην Ελλάδα.

Οι αναφορές στο κυνήγι, σε μια δραστηριότητα που έχει σχέση με τη μάχη και τα όπλα (την οποία ο Πλάτων συμπεριλαμβάνει στο ευρύτερο πεδίο της εκπαίδευσης), καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση στους *Νόμους*. Την έννοια του κυνηγίου την αντιλαμβάνεται βέβαια, αρκετά διευρυμένη. Στο κυνήγι, ο Πλάτων, συμπεριλαμβάνει τα διάφορα είδη ψαρέματος, το κυνήγι πτηνών, το κυνήγι πτηνών ή ζώων με παγίδες και δόκανα, το νυκτερινό κυνήγι με καρτέρι, καθώς και αυτό που θεωρεί ως το κατ' εξοχήν κυνήγι, το κυνήγι, δηλαδή, μεγάλων ζώων με τρέξιμο, χτυπήματα και βολές και τη βοήθεια άλλων ζώων (σκυλιών και αλόγων).

Όλα τα είδη κυνηγίου δεν τα θεωρεί όμοιας αξίας. Άλλα είδη τα επαινεί, άλλα τα ψέγει και άλλα τα απαγορεύει, επειδή, καθώς σημειώνει, ακόμα και το κυνήγι ανθρώπων, δηλαδή, η πειρατεία, οι κλοπές, οι ληστείες, οι επιθέσεις εναντίον στρατοπέδων, κλπ, και αυτά είδη κυνηγίων είναι, όμως οι νόμοι τα απαγορεύουν. Από τα είδη κυνηγίου ο Πλάτων δεν φαίνεται να επιδοκιμάζει το ψάρεμα γιατί, όπως λέει, ταιριάζει σε τεμπέληδες, ούτε το

⁶¹⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, ΣΤ 762 b7 - 763 c3.

κυνήγι πτηνών, τα επιτρέπει ωστόσο υπό όρους. Επιτρέπει το ψάρεμα με την αυστηρή απαίτηση ο τρόπος ψαρέματος να μην μολύνει τα νερά και να διεξάγεται μακριά από λιμάνια, λίμνες, έλη και ιερά ποτάμια. Επιτρέπει επίσης το κυνήγι πτηνών αλλά μόνο σε βουνά και ακαλλιέργητες περιοχές. Το απαγορεύει όμως στις καλλιεργημένες περιοχές και σε ιερές τοποθεσίες. Απαγορεύει το νυκτερινό κυνήγι που συνήθως διεξάγεται με καρτέρια, σε βάρδιες (τη «*νυκτερεία*»), καθώς και το κυνήγι με παγίδες επειδή και αυτά τα είδη κυνηγίου θεωρεί ότι ταιριάζουν σε τεμπέληδες. Το μόνο είδος κυνηγίου το οποίο όχι μόνον επιτρέπει αλλά και επαινεί, κρίνοντάς το εκπαιδευτικά επωφελές, είναι το κυνήγι μεγάλων ζώων της ξηράς, κατά τη διάρκεια του οποίου επιστρατεύονται η δύναμη, η ταχύτητα και η επιδεξιότητα των χεριών των κυνηγών. Είναι το είδος κυνηγίου που ταιριάζει σε αθλητές, βοηθώντας, όπως πιστεύει, στην απόκτηση ανδρείας. Με την ανάπτυξη της σχετικής με το κυνήγι νομοθεσίας, ο Πλάτων κλείνει ένα εκτεταμένο τμήμα της παρουσίας νόμων που αφορούν την εκπαίδευση που περιλαμβάνεται στο Ζ βιβλίο.⁶¹⁷

Η αξία και σημασία της μουσικής και του χορού ως κινητικής δραστηριότητας

Το ζήτημα της ορθής παιδείας για τους νέους μιας πολιτείας, όπως αυτή για την οποία η συντροφιά των συνομιλητών του πλατωνικού διαλόγου των *Νόμων* συνομιλεί, βρίσκεται συνεχώς στο επίκεντρο του πλατωνικού προβληματισμού. Στο τέλος μιας προσεκτικής σειράς συλλογισμών, που περιλαμβάνεται στο Β' βιβλίο, ως σημαντικότερο εκπαιδευτικό αντικείμενο για την αγωγή των νέων, προτάσσεται ο χορός:

«Οὐκοῦν ὁ μὲν ἀπαιδευτος ἀχόρευτος ἡμῖν ἔσται, τὸν δὲ πεπαιδευμένον ἱκανῶς κεχορευκότα θετέον;»⁶¹⁸ [Μτφρ.: Δεν πρέπει λοιπόν να θεωρήσουμε, αυτόν ο οποίος δεν ξέρει να χορεύει ως αμόρφωτο, ενώ εκείνον που μπορεί να χορεύει ικανοποιητικά ως μορφωμένο;]

Με σαφήνεια δηλώνεται ότι τόσο, στα πλαίσια της μαθησιακής διαδικασίας, «τα αγόρια όσο και τα κορίτσια, θα πρέπει να γυμνάζονται και να χορεύουν»:

«Τοὺς γὰρ παῖδας καὶ τὰς παῖδας ὀρχεῖσθαι δὴ δεῖ καὶ γυμνάζεσθαι μανθάνειν .»⁶¹⁹

Σε άλλο σημείο κάνει διάκριση του χορού σε δυο είδη, στο είδος του χορού που αποτελεί «*μίμηση καλλιτεχνικής έκφρασης που περικλείει μεγαλοπρέπεια και πνεύμα ελευθερίας*», και το είδος χορού που αποβλέπει στην διατήρηση της ομορφιάς, ευεξίας,

⁶¹⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 822 d2 - 824 a22.

⁶¹⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, B 654 a10 - b1.

⁶¹⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 813 b 3 -5

ευκαμψίας, ευρυθμίας και συγχρονισμού του σώματος, δηλαδή το πιο στενά συνδεδεμένο με την άθληση είδος χορού:

«Τῆς ὀρχήσεως δὲ ἄλλη μὲν Μούσης λέξιν μιμουμένων, τὸ τε μεγαλοπρεπὲς φυλάττουσα ἅμα καὶ ἐλεύθερον, ἄλλη δὲ, εὐεξίας ἐλαφρότητός τε ἕνεκα καὶ κάλλους, τῶν τοῦ σώματος αὐτοῦ μελῶν καὶ μερῶν τὸ προσῆκον καμπῆς τε καὶ ἐκτάσεως, καὶ ἀποδιδομένης ἐκάστοις αὐτοῖς αὐτῶν εὐρύθμου κινήσεως, διασπειομένης ἅμα καὶ συνακολουθούσης εἰς πᾶσαν τὴν ὀρχησιν ἱκανῶς.»⁶²⁰

[Μτφρ.: Ἐνα εἶδος του χοροῦ εἶναι ἡ μίμηση τῆς ἐκφρασης τῶν ποιημάτων καὶ ἡ προσπάθεια νὰ αποδοθεῖ με ἀκρίβεια ὅ,τι μεγαλειώδες καὶ φιλελεύθερο κρύβουν μέσα τους. Το ἄλλο εἶδος ἀποβλέπει στὴ διατήρηση τῆς ρωμαλεότητας, τῆς ευκινήσιος, τῆς ομορφιάς τῶν μελῶν καὶ τῶν μερῶν του σώματος, χαρίζοντάς τους τὸ βαθμὸ ευκαμψίας καὶ ἐκτασης ποὺ ἀρμόζει καὶ ἀποδίδονται στὸ καθένα ἀπὸ αὐτά, τῇ ρυθμικῇ κίνησιν ποὺ μοιράζεται συμμετρικά σ' ὅλο το χορὸ συνοδεύοντας τὸν συγχρόνως με ικανοποιητικὸ τρόπο.]

Ο Πλάτων θεωρούσε το χορό, μορφή αγωγής που συνδυάζει τη μουσική με την κίνηση του σώματος, συνδυάζει δηλαδή τα δυο εκπαιδευτικά αντικείμενα που είχαν οριστεί ως βάση της εκπαίδευσης των φυλάκων στην *Πολιτεία*. Αφού ορίζεται τι είναι χορός, η συζήτηση μεταφέρεται στον προσδιορισμό του είδους του χορού που θα μπορούσε να συμβάλει στην αγωγή των νέων, ώστε να τους οδηγήσει στην αρετή. Αξία για τον Πλάτωνα δεν έχει μόνον η σωστή εκτέλεση ενός χορού, αλλά και η καλαίσθητη εκτέλεση την οποία θα πρέπει να βιώνει ο ίδιος ο χορευτής.⁶²¹ Η σωστή αντίληψη σχετικά με την αξία και την ομορφιά των χορών αναγορεύεται σε «λυδία λίθο» της γενικότερης αξιολόγησης της παιδείας. Γι' αυτό η εξονυχιστική εξέταση όλων των λεπτομερειών που αφορούν τους χορούς (κίνηση, τραγούδι, μελωδία) αποκτά ειδική σημασία προκειμένου να διαφανεί ποια μορφή παιδείας ταιριάζει σε Έλληνες και ποια σε βαρβάρους:

«Οὐκοῦν εἰ μὲν τὸ καλὸν ὥδῃς τε καὶ ὀρχήσεως πέρι γινώσκωμεν τρεῖς ὄντες, ἴσμεν καὶ τὸν πεπαιδευμένον τε καὶ ἀπαιδευτὸν ὁρθῶς · εἰ δὲ ἀγνοοῦμέν γε τοῦτο, οὐδ' εἴ τις παιδείας ἐστὶν φυλακὴ καὶ ὅπου διαγινώσκειν ἂν ποτε δυναίμεθα. {...} Ταῦτ' ἄρα μετὰ τοῦθ' ἡμῖν αὐτὰ καθάπερ κυσὶν ἰχθυνοῦσαις διερευνητέον, σχῆμα τε καλὸν καὶ μέλος καὶ ὥδῃν καὶ ὀρχησιν · εἰ δὲ ταῦθ' ἡμᾶς διαφυγόντα οἰχῆσεται, μάταιος ὁ μετὰ ταῦθ' ἡμῖν περὶ παιδείας ὁρθῆς εἶθ' ἑλληνικῆς εἴτε βαρβαρικῆς λόγος ἂν εἴη.»⁶²² [Μτφρ.: Ἀν λοιπὸν ἐμεῖς ποὺ εἴμαστε τρεῖς διακρίνουμε τὴν ομορφίαν τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τοῦ χοροῦ, τότε ξέρομε τὸ ἴδιο καλὰ καὶ τὸν μορφωμένο καὶ τὸν ἀμόρφωτο. Ἀν ὅμως ἀγνοοῦμε τὸ ζήτημα αὐτό, τότε δὲν θὰ μπορέσουμε ποτέ νὰ διακρίνουμε ἀν ὑπάρχει κάποιος τρόπος

⁶²⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 795 d8 - e8.

⁶²¹ Πλάτων: *Νόμοι*, B 654 c4 - d3.

⁶²² Πλάτων: *Νόμοι*, B 654 d6 - e8.

διαφύλαξης της παιδείας, ούτε που εδράζεται. {...} Άρα πρέπει εμείς, κατόπιν, αυτά, σαν κυνηγητικά σκυλιά να ερευνήσουμε: το ωραίο σχήμα, τη μελωδία, το τραγούδι και το χορό. Γιατί αν τα αφήσουμε να μας διαφύγουν, ο λόγος μας για την Ελληνική ή τη βαρβαρική παιδεία θα ήταν μάταιος κόπος.]

Επιχειρηματολογώντας ο Πλάτων, για την παιδευτική αξία του χορού, επαναλαμβάνει και στους *Νόμους*, απόψεις που αντανακλούν την ιδέα περί της ενότητας ηθικής και αισθητικής, την οποία είχε άλλωστε διατυπώσει και στην *Πολιτεία*:

«{...} τό δε τοῦ δειλοῦ τε καὶ ἀνδρείου σχῆμα ἢ μέλος ἔστιν τε, καὶ ὀρθῶς προσαγορεύειν ἔχει τὰ μὲν τῶν ἀνδρείων καλὰ, τὰ τῶν δειλῶν δε αἰσχρά. Καί ἴνα δὴ μὴ μακρολογία πολλή τις γίγνηται περὶ ταῦθ' ἡμῖν ἅπαντα, ἀπλῶς ἔστω τὰ μὲν ἀρετῆς ἐχόμενα ψυχῆς ἢ σώματος, εἴτε αὐτῆς εἴτε τινός εἰκόνοσ, σύμπαντα σχήματά τε καὶ μέλη καλὰ, τὰ δε κακίας αὖ, τὸννατίον ἅπαν.»⁶²³ [Μτφρ.: {...} ὅσον αφορά το σχήμα ή τη μελωδία του δειλοῦ και του ανδρείου χοροῦ, είναι ορθό να τα αποκαλούμε, των ανδρείων, ωραία, ενώ των δειλῶν, άσχημα. Και για να μη παρατραβάει η κουβέντα γι' αυτά, ας δεχτούμε ὅτι τα σχετικά με την αρετή της ψυχῆς ή του σώματος, είτε πρόκειται για την ίδια, είτε για κάποια απεικόνισή της, ὅλα, και τα σχήματα και οι μελωδίες είναι ωραία, ενώ τα σχετικά με την κακία είναι άσχημα.]

Συνεχίζοντας την επιχειρηματολογία του πάνω στο ζήτημα αυτό, εξηγεί ο Πλάτων ὅτι, επειδή η τέχνη του χοροῦ ἔγκειται στην μίμηση χαρακτήρων, οι συμμετέχοντες είναι φυσικό να θεωρούν ωραίο ὅ,τι ταιριάζει στο χαρακτήρα και τις συνήθειές τους και με βάση αυτό (την συνάφεια του χαρακτήρα και των συνηθειῶν με το εἶδος του χοροῦ) να ανταποκρίνονται στον εκάστοτε χορό και τη μουσική του, εκδηλώνοντας τις προτιμήσεις τους, εκτός από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες είτε η φύση κάποιου είναι κακή αλλά οι συνήθειες καλές, είτε το αντίθετο, η φύση καλή αλλά οι συνήθειες κακές. Τέτοιοι άνθρωποι εκφράζουν, συνήθως, δημοσίως, μια επιφυλακτικότητα, ή συμβαίνει ακόμα και να υποκρίνονται, ενώ κατ' ἰδίαν (εν κρυπῶ), απολαμβάνουν τους φαύλους χορούς.⁶²⁴

Όπως και στην *Πολιτεία* έτσι και στους *Νόμους* εκφράζεται μια αρκετά συντηρητική αντίληψη σχετικά με τα πρότυπα των χορῶν που θα πρέπει να επιτρέπεται να απευθύνονται στους νέους. Καμία καινοτομία δεν θα πρέπει να επιτρέπεται στον τομέα της εκπαίδευσης και της ψυχαγωγίας με τη μουσική και τα παιχνίδια. Φέρει σαν παράδειγμα γι' αυτό, τα σχετικά με την τέχνη ἔθιμα των Αιγυπτίων. Σε καμία περίπτωση η επιλογή των χορῶν, των παιχνιδιών και των κάθε μορφῆς αγώνων, αθλητικών, μουσικῶν ή ιππικῶν, με τα οποία θα επιτυγχάνεται η καλλιέργεια των νέων, δεν θα πρέπει επαφίεται

⁶²³ Πλάτων: *Νόμοι*, B 655 a10 - b6.

⁶²⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, B 655 d6 - 656 a5.

στο γούστο ή στα κριτήρια του πλήθους ή των καλλιτεχνών που δημιουργούν με κριτήριο τα γούστα της μάζας των θεατών.⁶²⁵ Η αξιολόγηση των καλλιτεχνικών έργων θα πρέπει φυσικά να λαμβάνει υπ' όψη και το κριτήριο της ηδονής που προσφέρει, αλλά όχι της ηδονής που προσφέρει στον κάθε τυχάρπαστο άνθρωπο, αλλά της ηδονής που προσφέρει στους αρίστους πολίτες, εκείνους δηλαδή που είναι ηλικιακά ώριμοι και διαθέτουν υψηλή καλλιέργεια:

«Συγχωρῶ δὴ το γε τοσοῦτον καὶ ἐγὼ τοῖς πολλοῖς, δεῖν τὴν μουσικὴν ἡδονὴν κρίνεσθαι, μὴ μέντοι τῶν γε ἐπιτυχόντων, ἀλλὰ σχεδὸν ἐκείνην εἶναι Μούσαν καλλίστην ἣτις τοὺς βελτίστους καὶ ικανῶς πεπαιδευμένους τέρπει, μάλιστα δε ἣτις ἓνα τον ἀρετῇ τε καὶ παιδείᾳ διαφέροντα · διὰ ταῦτα δε ἀρετῆς φάμεν δεῖσθαι τοὺς τούτων κριτάς, ὅτι τῆς τε ἄλλης μετόχους αὐτοὺς εἶναι δεῖ φρονήσεως καὶ δὴ καὶ τῆς ἀνδρείας. Οὕτε γὰρ παρὰ θεάτρου δεῖ τον γε ἀληθῆ κριτὴν κρίνειν μανθάνοντα, καὶ εκπληττόμενον ὑπὸ θορύβου τῶν πολλῶν καὶ τῆς αὐτοῦ ἀπαιδευσίας, οὗτ' αὖ γινώσκοντα δι' ἀνανδρίαν καὶ δειλίαν ἐκ ταύτου στόματος οὐπερ τοὺς θεοὺς ἐπεκαλέσατο μέλλων κρίνειν, ἐκ τούτου ψευδόμενον ἀποφένεσθαι ῥαθύμως τὴν κρίσιν · οὐ γὰρ μαθητὴς ἀλλὰ διδάσκαλος, ὥς γε τό δίκαιον, θεατῶν μᾶλλον ὁ κριτὴς καθίζει, καὶ ἐναντιωσόμενος τοῖς τὴν ἡδονὴν μὴ προσηκόντως μηδὲ ὀρθῶς ἀποδιδούσι θεαταῖς – ἐξῆν γὰρ δὴ τῷ παλαιῷ τε καὶ ἑλληνικῷ νόμῳ – καθάπερ ὁ σικελικός τε καὶ ἰταλικὸς νόμος νῦν, τῷ πλήθει τῶν θεατῶν ἐπιτρέπων καὶ τὸν νικῶντα διακρίνων χειροτονίαις, διέφθαρκε μὲν τοὺς ποιητάς αὐτοὺς – πρὸς γὰρ τὴν τῶν κριτῶν ἡδονὴν ποιοῦσιν οὖσαν φαύλην, ὥστε αὐτοὶ αὐτοὺς οἱ θεαταὶ παιδεύουσιν – διέφθαρκεν δ' αὐτοῦ τοῦ θεάτρου τὰς ἡδονάς · δεόν γὰρ αὐτοὺς αἰεὶ βελτίῳ τῶν αὐτῶν ἡθῶν ἀκούοντας βελτίῳ τὴν ἡδονὴν ἴσχειν, νῦν αὐτοῖς δρῶσιν πᾶν τοῦναντίον συμβαίνει.»⁶²⁶ [Μτφρ.: Συντάσσομαι λοιπόν και εγώ με του πολλούς, (σύμφωνα με τους οποίους) η μουσική πρέπει να αξιολογείται από την ηδονή που προσφέρει, όχι όμως στα τυχάρπαστα άτομα, αλλά να θεωρείται ως τέχνη σχεδόν ανώτερη όλων εκείνη η οποία τέρπει τους καλύτερους και τους πολύ καλλιεργημένους (πολίτες), ιδίως δε εκείνον τον έναν ο οποίος ξεχωρίζει στην αρετή και την παιδεία. Γι' αυτό ισχυριζόμαστε ότι οι κριτές αυτών πρέπει να είναι ενάρετοι, καθώς πρέπει να διακρίνονται και στα άλλα είδη της σύνεσης και προπάντων στην ανδρεία. Γιατί ούτε από το κοινό πρέπει να μαθαίνει να κρίνει ο πραγματικός κριτής και να επηρεάζεται από το θόρυβο των πολλών και από την έλλειψη παιδείας τους, ούτε επίσης και αν, παρόλο που γνωρίζει, λόγω ανανδρίας και δειλίας με το ίδιο στόμα με το οποίο επικαλέστηκε τους θεούς, όταν είναι να κρίνει, με το ίδιο να ψεύδεται, ελαφρά τη καρδιά. Γιατί ο κριτής δεν καταλαμβάνει θέση μαθητή μεταξύ του κοινού, αλλά δασκάλου, όπως ορίζει το δίκαιο, και για να

⁶²⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, B 656 c1 - 658 e6.

⁶²⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, B 658 e7 - 659 c5.

αντιστέκεται στους θεατές που δεν αποδίδουν σωστά και όπως αρμόζει το πνεύμα της ηδονής σύμφωνα με τον παλαιό, ελληνικό νόμο, σε αντίθεση με τον τωρινό σικελικό και ιταλικό νόμο, ο οποίος επιτρέπει στο πλήθος των θεατών να κρίνει τον νικητή με ανάταση των χειρών, και έχει διαφθείρει και τους ίδιους τους δημιουργούς, γιατί δημιουργούν σύμφωνα με τα χθαμαλά κριτήρια των κριτών και με τον τρόπο αυτό, οι ίδιοι οι θεατές εκπαιδεύουν τον εαυτό τους. Έχει επίσης διαφθείρει και τις ηδονές του κοινού. Ενώ πρέπει (οι πολλοί) να ακούνε πάντοτε κάτι καλύτερο από τα ήθη τους και να αναβαθμίσουν το αισθητικό τους κριτήριο, με αυτό που κάνουν τώρα πετυχαίνουν το αντίθετο.]

Επειδή η τέχνη, κατά τον Πλάτωνα, είναι προπάντων μίμηση, θα πρέπει και η τέχνη του χορού, η οποία συνδυάζει τη μουσική και το τραγούδι με την κίνηση του σώματος, να αποτελεί μίμηση του ενάρετου μόνον ήθους, όπως αρμόζει σε κάθε ηλικία. Και συμπληρώνει ότι κύριος σκοπός του χορού είναι η επιβολή της τάξης στην αταξία της κίνησης και του λόγου. Την τάξη στην κίνηση ο Πλάτων την ονομάζει «*ρυθμός*», την τάξη στον λόγο την ονομάζει «*αρμονία*», ενώ την τάξη και στα δυο μαζί, την ονομάζει «*χορωδία*».⁶²⁷ Σε συνάρτηση με την κοσμιότητα και αυτοσυγκράτηση που προσδοκάται να καλλιεργηθεί ως αποτέλεσμα της ενασχόλησης με τους χορούς, δίδονται παραινέσεις στους νέους να αποφεύγουν την οινοποσία. Να μην βάζουν ούτε σταγόνα κρασί στο στόμα τους μέχρι τα δεκαοκτώ, να πίνουν με μέτρο μέχρι τα τριάντα, προσέχοντας ποτέ να μη μεθύσουν. Μετά τα τριάντα, ιδίως δε όσο θα πλησιάζουν στα γεράματα, τους επιτρέπει να μετέχουν πιο ελεύθερα στα συμπόσια.⁶²⁸

Το μέγεθος της παιδευτικής σημασίας που αποδίδει στο χορό ο Πλάτων φαίνεται από το γεγονός ότι φθάνει στο σημείο να ταυτίσει τον χορό με την παιδεία συνολικά. Διακρίνει δύο σκέλη στο χορό, τη μουσική και τη γυμναστική, τα οποία αναλύει αρκετά σχολαστικά:

«Ὅλη μὲν που χορεία ὅλη παίδευσις ἦν ἡμῖν, τούτου δ' αὖ τὸ μὲν ῥυθμοὶ τε καὶ ἀρμονίαι, τὸ κατὰ την φωνήν. {...} Τὸ δὲ γε κατὰ τὴν τοῦ σώματος κίνησιν ῥυθμὸν μὲν κοινὸν τῇ τῆς φωνῆς κίνησιν. {...} Τὰ μὲν τοίνυν τῆς φωνῆς μέχρι τῆς ψυχῆς, ὡς ἀρετῆς παιδείαν, οὐκ οἶδ' ὄντινα τρόπον ὠνομάσαμεν μουσικὴν. {...} Τὰ δὲ γε τοῦ σώματος, ἃ παίζοντων ὄρχησιν εἵπομεν, ἐὰν μέχρι τῆς τοῦ σώματος ἀρετῆς ἡ τοιαύτη κίνησις γίγνηται, τὴν ἐντεχνον ἀγωγὴν ἐπὶ τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ γυμναστικὴν προσείπωμεν.»⁶²⁹ [Μτφρ.: Για μας βέβαια ο χορός συνολικά ταυτίζεται με ὅλη την παιδεία και το μέρος του που αφορά τη φωνή περιέχει τους ρυθμούς και τις αρμονίες. {...} Το άλλο μέρος που αφορά την κίνηση του σώματος είχε κοινό στοιχείο με την κίνηση της φωνῆς, τον ρυθμό, έχει ὁμως ιδιαίτερο σχῆμα. {...} Εκείνο το μέρος που αφορά τη φωνή έχει κύριο χαρακτηριστικό τη

⁶²⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, B 664 c4 - 665 a7.

⁶²⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, B 666 a2 - c3.

⁶²⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, B 672 e5 - 673 a10.

μελωδία. Και την επενέργεια της φωνής που φθάνει ως την ψυχή και αποτελεί διάπλαση στην αρετή, με καποιόν τρόπο, την ονομάσαμε μουσική. {...} Και εκείνα βέβαια τα σχετικά με το σώμα, αυτά δηλαδή που ονομάσαμε όρχηση εκείνων που παίζουν, αν αυτή η κίνηση γίνεται με τρόπο που αποσκοπεί στην αρετή του σώματος, τότε, την τεχνική αγωγή που αποσκοπεί σ' αυτό, την ονομάζουμε γυμναστική.]

Σε άλλο σημείο επιχειρεί εξαντλητική αξιολόγηση των χορών προκειμένου να διευκρινιστεί ποιοι χοροί θα πρέπει να θεωρούνται πρόποντες για τους πολίτες και ποιοι όχι. Γίνεται διάκριση σε δύο είδη όμορφων και ευεργετικών μιμητικών χορών («*ὄρχησις*»), χορών που μιμούνται με σεμνότητα την κίνηση των όμορφων και ενάρετων σωμάτων, ενός πολεμικού (τον οποίο ονομάζει «*πυρρίχειο*») και ενός ειρηνικού (που αποκαλεί «*ἑμμέλεια*» λόγω της αρμονίας στην απόδοση των κινήσεων του σώματος την οποία απαιτεί), και δύο είδη άσχημων και εξευτελιστικών χορών, που μιμούνται την κίνηση των άσχημων σωμάτων για να τα γελοιοποιήσουν. Από τα είδη των κόσμιων χορών, ο πολεμικός αναπαριστά τις βίαιες αμυντικές και επιθετικές κινήσεις και τους χειρισμούς των όπλων, όπως συναντώνται στις πολεμικές συμπλοκές. Ειδικά αυτού του είδους το χορό ο Πλάτων τον θεωρεί τον πιο κατάλληλο για την εμψύχωση της ανδρικής ψυχής. Τα δύο είδη κόσμιων χορών γίνονται αποδεκτά επειδή συντείνουν στην εμπέδωση της αρετής. Οι υπόλοιποι χοροί, οι μη κόσμιοι, οι κωμικοί, κλπ, που μιμούνται την κίνηση άσχημων σωμάτων ή συμπεριφορών μη ενάρετων ανθρώπων, όπως για παράδειγμα οι βακχικοί χοροί που μιμούνται τις κινήσεις μεθυσμένων, δεν θα πρέπει να εκτελούνται από ελεύθερους ανθρώπους από ανθρώπους δηλαδή που επιθυμούν να προσεγγίσουν την αρετή. Οι ελεύθεροι πολίτες μόνο κατ' εξαίρεση θα επιτρέπεται να βλέπουν την εκτέλεση - και μόνο από δούλους - των γελοίων και μη κόσμιων χορών, απλώς και μόνο για να παίρνουν μια ιδέα των κινήσεων και συμπεριφορών των σωμάτων που αντιτίθενται στην αρετή, ώστε να διαμορφώνουν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα των πραγμάτων. Για την επιλογή των τραγουδιών που θα ακούγονται και των χορών που θα εκτελούνται στις διάφορες γιορτές, τελετές και πανηγύρια, θα επιλαμβάνεται η πολιτεία διά των αρμοδίων νομοφυλάκων, οι οποίοι θα επιβλέπουν την σταθερή τήρηση των κανόνων.⁶³⁰ Ως καταλληλότερα πρόσωπα για τη διδασκαλία των χορών προτείνονται άρρενες δάσκαλοι χορού για τα αγόρια, και γυναίκες δασκάλες χορού για τα κορίτσια. Επικεφαλής της όλης εκπαιδευτικής διαδικασίας ορίζεται ο «*παίδων ἐπιμελητής*», πρόσωπο οπωσδήποτε ικανό και αξιοσέβαστο, του οποίου η ώριμη ηλικία δεν θα αποτελεί εμπόδιο στην άσκηση των καθηκόντων, αφού θα επικουρείται από πλειάδα κατάλληλων βοηθών - εκπαιδευτών,

⁶³⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 814 d 8 - 817 d 9.

ανδρών και γυναικών, τους οποίους θα επιλέγει ο ίδιος. Το αξίωμα του «επιμελητού των παιδών» κρίνεται ως το πιο σημαντικό μεταξύ των αξιωμάτων της πολιτείας, επειδή, όσο οι νέοι θα ανατρέφονται όπως πρέπει, ολόκληρη η πολιτεία θα πορεύεται σωστά.⁶³¹

Κάνοντας ένα μεγάλο χρονικό άλμα και μεταφερόμενοι στην περίοδο του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου, παρατηρούμε ότι τα εθνικιστικά - ολοκληρωτικά καθεστάτα είχαν επιφορτίσει με διευρυμένες δικαιοδοσίες τα πρόσωπα στα οποία είχε ανατεθεί η οργάνωση των καθεστωτικών νεολαιών, στοιχείο που υποδηλώνει το μέγεθος της σημασίας που απέδιδαν στην άθληση. Δεν φαίνεται όμως να απέδιδαν την ίδια μεγάλη αξία στους χορούς, όπως ο Πλάτων στην αρχαιότητα, παρ' ότι βέβαια, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της μεταξικής E.O.N., επί παραδείγματι, περιλάμβανε εκμάθηση ελληνικών παραδοσιακών χορών. Ούτε και στην Ε/Σ Γερμανία οι παραδοσιακοί χοροί ήταν άγνωστοι, αν κρίνει κανείς από το γεγονός ότι το επίσημο βιβλίο του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος για την άθληση (*Sport und Staat*), περιλαμβάνει αρκετές φωτογραφίες που εικονίζουν κοπέλες της χιτλερικής νεολαίας να επιδίδονται στην εκτέλεση λαϊκών γερμανικών χορών, δεν φαίνεται ωστόσο να ήταν οι χοροί ένα αντικείμενο το οποίο να καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα από τα καθεστάτα αυτά.

Γυμναστική και διαφορές των δυο φύλων

Η γενική στάση εξίσωσης των δυο φύλων σε ζητήματα αγωγής και απαιτήσεων σκληραγώγησης δεν οδήγησε παρ' όλα αυτά τον Πλάτωνα σε υποτίμηση των διαφορών τους. Απεναντίας, αξίωνε να τονίζονται τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των φύλων και να εξαίρεται η διαφορά της φύσης τους. Ως ιδιαίτερο γνώρισμα του αρσενικού φύλου επισημαίνει την έμφυτη ροπή του προς τη μεγαλοπρέπεια και τη γενναιότητα, ενώ του θηλυκού, την κλίση προς την κοσμιότητα και τη σωφροσύνη. Κατά συνέπεια, η καλλιτεχνική δημιουργία θα πρέπει να τονίζει τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά, αναλόγως του αν απευθύνεται σε αγόρια ή κορίτσια.⁶³² Στο ζήτημα βέβαια της γυμναστικής η εκπαίδευση κρίνει ότι δεν θα πρέπει να διαφοροποιείται ανάλογα με το φύλο. Τα κορίτσια πρέπει και εκείνα να γυμνάζονται σε όλα τις αθλητικές δραστηριότητες, όπως γυμνάζονται και τα αγόρια:

«Τὰ αὐτὰ δὲ δὴ καὶ περὶ θηλειῶν ὁ μὲν ἑμός νόμος ἂν εἴποι πάντα ὁσάπερ καὶ περὶ τῶν ἀρρένων, ἴσα καὶ τὰς θηλείας ἀσκεῖν δεῖν.»⁶³³ [Μτφρ.: Τα ίδια και για τις γυναίκες,

⁶³¹ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 813 b7 - d5.

⁶³² Πλάτων: *Νόμοι*, Z 802 d9 - 803 a1.

⁶³³ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 804 d8 - e1.

δηλαδή ο δικός μου νόμος θα ορίσει ότι πρέπει και τα κορίτσια να γυμνάζονται σε όλα, όσα γυμνάζονται και τα αγόρια.]

Για να τεκμηριώσει τον ισχυρισμό του ότι τα κορίτσια δεν υστερούν από τη φύση ως προς την ικανότητα τους να υφίστανται αθλητική εκπαίδευση, παρόμοια σε βαθμό σκληρότητας με των αγοριών, φέρει ως παράδειγμα τις γυναίκες κάποιων φυλών στα παράλια του Ευξείνου Πόντου, τις λεγόμενες «Σαυροματίδες», οι οποίες ιππεύουν και χειρίζονται τα τόξα και όλα τα άλλα όπλα όπως ακριβώς και οι άνδρες. Βρίσκει την ευκαιρία να κατακρίνει γι' αυτό τις περισσότερες ελληνικές πόλεις που αμελούσαν το ζήτημα της εκγύμνασης και στρατιωτικής εκπαίδευσης των κοριτσιών, με αποτέλεσμα να έχουν διαθέσιμες τις μισές δυνάμεις απ' όσες θα μπορούσαν να έχουν στην διάθεσή τους, αν φρόντιζαν να εκπαιδεύουν εξ' ίσου με τα αγόρια και τα κορίτσια.⁶³⁴ Από τα βέλη του δεν ξεφεύγει, ως προς αυτό, ούτε καν η Σπάρτη, για την οποία, ωστόσο, παραδέχεται ότι φροντίζει για την εκγύμναση και σκληραγωγία των κοριτσιών πολύ περισσότερο από τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις. Ο Πλάτων όμως φαίνεται ότι θα προτιμούσε ακόμη περισσότερα! Αίτημά του είναι, ο νομοθέτης της νέας πολιτείας, να εκπληρώσει εξ ολοκλήρου το χρέος του και να μην αφήσει τις γυναίκες παραδομένες στην μαλθακότητα και την πολυτέλεια, να διάγουν μια ζωή δίχως τάξη. Αν μια πολιτεία φροντίζει μόνο για την εκπαίδευση των ανδρών, προσφέρει τελικά στους πολίτες της το μισό της ευδαιμονίας αντί για το διπλάσιο που θα ήταν δυνατό.⁶³⁵ Βέβαια, ο Πλάτων έχει μετριάσει στους *Νόμους* τις ριζοσπαστικές αντιλήψεις περί κοινοκτημοσύνης γυναικών και παιδιών που είχε εκθέσει στην *Πολιτεία*. Κάνει μάλιστα λόγο για την ανάγκη απόκτησης γυναίκας, παιδιών, και ιδιαίτερων κατοικιών ως ατομική ιδιοκτησία.⁶³⁶ Επίσης παραθέτει λεπτομερείς οδηγίες για τη θέση και διάταξη των γυμναστηρίων και των χώρων άθλησης εν γένει. Προτείνει να υπάρχουν γυμναστήρια σε τρία μέρη, στο κέντρο της πόλης, κοντά στα άλλα διδακτήρια · να υπάρχουν επίσης ειδικά γυμναστήρια και άλλοι αθλητικοί χώροι, κατάλληλοι για ιππικά και για ριπτικά αγωνίσματα, για την τοξοβολία και τα άλλα πολεμικά αθλήματα. Στους αθλητικούς αυτούς χώρους θα πρέπει να είναι διαθέσιμοι οι κατάλληλοι δάσκαλοι για την διδασκαλία των αθλητικών αντικειμένων.

Αξιοσημείωτη είναι επίσης η απαίτηση του Πλάτωνα για καθολική εκπαίδευση των νέων, ανεξάρτητα από την επιθυμία ή τις οικονομικές δυνατότητες των γονέων τους. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει, κάθε παιδί ανήκει πρωτίστως στην πολιτεία

⁶³⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 804 e4 - 805 b2.

⁶³⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 806 c 1 - 8.

⁶³⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 807 b 3 -7.

παρά στους γονείς του, οπότε, η πολιτεία είναι υποχρεωμένη, για το δικό της καλό, να φροντίζει για την εκπαίδευση όλων των νέων και όχι μόνο εκείνων για τους οποίους οι ίδιοι οι γονείς τους επιθυμούν να σπουδάσουν και φροντίζουν για την υποστήριξη των σπουδών τους. Η παιδεία δεν πρέπει να είναι προαιρετική, δεν θα πρέπει να αποτελεί ιδιωτική αλλά αυστηρά δημόσια υπόθεση και μόνο. Αποτελεί, κατά τον Πλάτωνα, ζήτημα που χρήζει αποκλειστικά κεντρικής κρατικής μέριμνας και αφορά αδιακρίτως αγόρια και κορίτσια.⁶³⁷ Παρόμοια προσέγγιση συναντάται πολύ εταγενέστερα βέβαια, στα εθνικιστικά καθεστώτα του μεσοπολέμου. Η εκπαίδευση και δη η σωματική αγωγή θεωρήθηκε υποχρέωση και καθήκον. Ανετίθετο αποκλειστικά στην κρατική μέριμνα, ανεξαρτήτως φύλου, κοινωνικής προέλευσης ή οικονομικής δυνατότητας των εκπαιδευόμενων, όπως ακριβώς συνιστούσε και ο Πλάτων:

«{...} δεῖ παιδείας τε καὶ τῶν ἄλλων ὅτι μάλιστα κοινωνεῖν τὸ θῆλυ γένος ἡμῖν τῶ τῶν ἀρρένων γένει.»⁶³⁸ [Μτφρ.: {...} πρέπει στην παιδεία και σε όλα τ' άλλα, το θηλυκό γένος να μετέχει ἐξ ἴσου με το αρσενικό.]

Το πνεύμα ισότητας ανδρῶν γυναικῶν που συναντά κανείς στην *Πολιτεία*, επαναλαμβάνεται λοιπόν, σε διάφορα σημεία και των *Νόμων*. Είτε πρόκειται για στρατιωτικές ασκήσεις, είτε για τα περιθώρια της ποιητικής έκφρασης, οι γυναίκες και οι άνδρες προβλέπεται να έχουν τα ίδια δικαιώματα:

«Τὰ αὐτὰ δὲ λέγω στρατείας τε πέρι καὶ τῆς ἐν ποιήσεσι παρρησίας γυναιξὶ τε καὶ ἀνδράσιν ὁμοίως γίγνεσθαι δεῖν.»⁶³⁹ [Μτφρ.: Και εννοώ ότι, είτε πρόκειται για στρατιωτικές ασκήσεις, είτε πρόκειται για την ελευθερία της έκφρασης, πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα άνδρες και γυναίκες.]

Η ηλικία των ἑξὶ ετών θεωρείται από τον Πλάτωνα οριακή ηλικία. Γι' αυτή την ηλικιακή φάση, συνιστά ομαδοποίηση και σχετική διαφοροποίηση της αγωγής κατά φύλο. Εκπαίδευση πρέπει να λαμβάνουν τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια. Τα αντικείμενα προβλέπεται να είναι ως ἐπὶ τῷ πλείστον κοινά. Αναφέρονται πιο συγκεκριμένα τα αντικείμενα της υπασίας, της τοξοβολίας, του ακοντισμού και της σφενδόνας, μαθήματα τα οποία θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως ἓνα εἶδος προπαρασκευαστικής στρατιωτικής εκπαίδευσης. Για τα κορίτσια προτείνει να παρακολουθούν τα ίδια στρατιωτικά μαθήματα, να περιορίζονται ὅμως περισσότερο στο θεωρητικό κομμάτι της χρήσης τους.⁶⁴⁰

⁶³⁷ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 804 c2 - d8.

⁶³⁸ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 805 c9 - d2.

⁶³⁹ Πλάτων: *Νόμοι*, H 829 e 5 - 7.

⁶⁴⁰ Πλάτων: *Νόμοι*, Z 794 c3 - d4.

Λεπτομέρειες για τους αθλητικούς αγώνες

Πολλές ενδιαφέρουσες πληροφορίες βρίσκονται στο Η' βιβλίο των *Νόμων* όπου περιγράφεται το χορευτικό, μουσικό και αθλητικό - αγωνιστικό περιεχόμενο των τελετών που θα διεξάγονται στα πλαίσια των διαφόρων μηνιαίων θρησκευτικών εορτών της υπό ίδρυση πόλης.⁶⁴¹ Περιγράφονται εκεί οι διαβαθμίσεις των αποστάσεων και των οργάνων που θα χρησιμοποιούνται στα διάφορα αγωνίσματα, ανά ηλικιακή κατηγορία. Ορίζονται κατηγορίες παιδών, νέων (*αγενείων*) και ανδρών. Η διαβάθμιση του μήκους των διαδρομών ορίζεται ως εξής: στα δύο τρίτα της απόστασης των ανδρών για τους νέους και στο μισό της απόστασης των ανδρών για τους παίδες, είτε αγωνίζονται ως τοξότες, είτε ως οπλίτες:

«{...} Τρίττα δὴ ταῦτα ἀθλήματα διανοηθῶμεν, ἔν μὲν παιδικόν, ἔν δὲ ἀγενείων, ἔν δὲ ἀνδρῶν · καὶ τοῖς μὲν τῶν ἀγενείων τὰ δύο τῶν τριῶν τοῦ μήκους τοῦ δρόμου θήσομεν, τοῖς δὲ παισὶ τὰ τούτων ἡμίσεια, τοξόταις τε καὶ ὀπλίταις ἀμιλλωμένοις, {...}»⁶⁴² [Μτφρ.: {...} *Ας δεχτούμε ότι τα αγωνίσματα αυτά είναι τριών ειδών. Το ένα για τα παιδιά, το δεύτερο για τους νέους που δεν έχουν ακόμα γένεια, και το άλλο για τους άνδρες. Και για τους νέους θα καθορίσουμε τα δύο τρίτα του μήκους του δρόμου, για τα παιδιά το μισό, είτε αγωνίζονται ως τοξότες, είτε ως οπλίτες. {...}*]

Σχετικά με τα αγωνίσματα των γυναικών ορίζονται τα εξής: οι γυναίκες και τα κορίτσια πριν την εφηβεία, θα αγωνίζονται γυμνές στο στάδιο, το δίαυλο, το έφιππο δίαυλο και το δόλιχο (δρόμο μεγάλης απόστασης). Από τα δεκατρία έτη ηλικίας έως τα δεκαοκτώ, οπότε (και μέχρι τα είκοσι) ορίζεται ο χρόνος γάμου, θα μετέχουν στους αγώνες δρόμου ντυμένες με κάποια ευπρεπή στολή. Και στα ζητήματα διεξαγωγής των δρομικών αγωνισμάτων θα ισχύουν τα ίδια και για τους άνδρες και για τις γυναίκες:

«{...} γυναιξίν δὲ, κόραις μὲν ἀνήβοις γυμναῖς στάδιον καὶ δίαυλον καὶ ἐφίππιον καὶ δόλιχον, ἐν αὐτῷ τῷ δρόμῳ ἀμιλλωμέναις, ταῖς δὲ τριακαιδεκέτεσι μέχρι γάμου μενούσαις κοινωνίας μὴ μακρότερον εἴκοσι ἑτῶν μὴδ' ἔλαττον ὀκτωκαιδέκα · πρεπούση δὲ στολῇ ταύτας ἐσταλμένης καταβατέον ἐπὶ τὴν ἀμιλλαν τούτων τῶν δρόμων. Καὶ τὰ μὲν περὶ δρόμους ἀνδράσι τε καὶ γυναιξὶ ταῦτα ἔστω· {...}»⁶⁴³ [Μτφρ.: *Για τις γυναίκες και τα ανήλικα κορίτσια θα ορίσουμε να αγωνίζονται γυμνές στο μονό ή το διπλό στάδιο, στο μονό στάδιο με άλογα και στο δρόμο μακρινών αποστάσεων ανταγωνιζόμενες στο ίδιο μέρος. Όσες έχουν ηλικία από δεκατριών ετών ως τον γάμο τους, που δε γίνεται ούτε πριν τα δεκαοκτώ, ούτε μετά τα είκοσι τους χρόνια, πρέπει να εμφανίζονται και να*

⁶⁴¹ Πλάτων: *Νόμοι*, Η 828 d9 - c7.

⁶⁴² Πλάτων: *Νόμοι*, Η 833 c5 - c9.

⁶⁴³ Πλάτων: *Νόμοι*, Η 833 c10 - d8.

μετέχουν στους αγώνες αυτούς του δρόμου ενδεδυμένες με στολή ευπρεπή. Τέτοια λοιπόν ας είναι τα σχετικά με τους δρόμους των ανδρών και των γυναικών.]

Σχετικά με τα βαρέα αθλήματα, τα οποία κυρίως απαιτούν σωματική δύναμη, (όπως π.χ. η πάλη και τα παρόμοια) προτείνεται η αντικατάσταση τους από αγωνίσματα οπλομαχίας, όπου θα συμπλέκονται, ένας εναντίον ενός, δύο εναντίον δύο, καθώς και ομάδες έως δέκα ατόμων μεταξύ τους. Οι κανονισμοί σχετικά με τη διεξαγωγή και τους όρους ανακήρυξης του νικητή ή της νικήτριας ομάδας σ' αυτά τα οπλομαχικά αγωνίσματα, προτείνεται να ορισθούν από ειδικούς στην οπλομαχία οι οποίοι θα επιλεγούν για τον σκοπό αυτό μεταξύ των καλύτερων πολεμιστών της πολιτείας:

«[...] τὰ δὲ κατ' ἰσχύν, ἀντί μὲν πάλης καὶ τῶν τοιούτων, τὰ νῦν ὅσα βαρέα, τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις μάχην, ἓνα τε πρὸς ἓνα διαμαχομένους καὶ δύο πρὸς δύο, καὶ μέχρι δέκα πρὸς δέκα διαμιλλωμένους ἀλλήλοις. Ἄ δὲ τὸν μὴ παθόντα ἢ ποιήσαντα δεῖ νικᾶν καὶ εἰς ὅποσα, καθάπερ νῦν ἐν τῇ πάλῃ διανομοθετήσαντο οἱ περὶ τὴν πάλην αὐτὴν τὸ τοῦ καλῶς παλαίοντος ἔργον καὶ μὴ καλῶς, ταῦτόν δὴ καὶ τοὺς περὶ ὀπλομαχίαν ἄκρους παρακαλοῦντας, χρὴ τούτους συννομοθετεῖν κελεῦειν τίς νικᾶν ἄρα δίκαιος περὶ ταύτας αὐτὰς μάχας, ὃ τι μὴ παθὼν ἢ δράσας, καὶ τὸν ἡττώμενον ὥσαυτως ἥτις διακρίνει τάξις. [...]»⁶⁴⁴ [Μτφρ.: Ὅσον αφορά τη σωματική δύναμη, ἀντὶ της πάλης καὶ ὅλων των παρόμοιων αγωνισμάτων που εἶναι τώρα βαριά, νὰ τα αντικαταστήσουμε με τὴν ἐνοπλὴ μάχην, ὅπου θὰ μάχεται ἓνας ἐναντίον ἑνός, δύο ἐναντίον δύο καὶ ομάδες μέχρι δέκα ατόμων ἀντιμέτωπες ἢ μὴ με τὴν ἄλλη. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ ποῖος καὶ πόσες νίκες πρέπει νὰ κερδίσει ἐκεῖνος που ἀπέκρουσε ἢ ἐπετέθη, με τὸν ἴδιο τρόπο ἀκριβῶς που οἱ ἐιδικοί γιὰ τὴν πόλιν θέσπισαν ποῖο εἶναι τὸ χαρακτηριστικό του καλοῦ ἢ του μὴ καλοῦ παλαιστή, ἐτσι καὶ τώρα πρέπει νὰ προσκαλέσουμε τοὺς ἀρίστους στὴν οπλομαχία καὶ νὰ τοὺς ἀναθέσουμε νὰ νομοθετήσουν ὅλοι μαζί, ποῖος πρέπει νὰ θεωρεῖται δίκαια νικητὴς σ' αὐτὲς τὶς μάχες, ποῖα χτυπήματα δηλαδὴ ἀν ἀποκρούσει ἢ δώσει, κι ἀκόμα τὸν κανονισμό με βάση τὸν ὁποῖο θεωρεῖται κάποιος νικημένος.]

Ρυθμίσεις προβλέπονται καὶ γιὰ τὰ αγωνίσματα τῶν γυναικῶν που ἀγωνίζονται στους αγώνες μέχρι τὴν ἡλικία τοῦ γάμου τοῦς καὶ συγκεκριμένα προβλέπεται ἀντικατάσταση τοῦ παγκρατίου με στρατιωτικὲς ἀσκήσεις τῆς μορφῆς που συνηθίζουν οἱ οπλισμένοι με ελαφρὲς ἀσπίδες στρατιῶτες (οἱ πελταστῆς), ὥστε νὰ μάθουν νὰ μάχονται με τόξα, ελαφρὲς ἀσπίδες καὶ ἀκόντια, καθώς καὶ νὰ ρίχνουν πέτρες με τὰ χέρια καὶ με σφενδόνα. Με παρόμοιο τρόπο θὰ δίδονται τὰ βραβεῖα καὶ στὶς κοπέλες που θὰ διακρίνονται στους αγώνες αὐτοὺς με κριτήριο τὴν καλύτερη ἐκτέλεση τῶν ἀσκήσεων:

«[...] Ταῦτά δὲ καὶ περὶ τῶν θηλειῶν ἔστω νομοθετούμενα τῶν μέχρι γάμου. Πελταστικὴν δὲ ὅλην ἀντιστήσαντας δεῖ τῇ τοῦ παγκρατίου μάχῃ, τόξοις καὶ

⁶⁴⁴ Πλάτων: *Νόμοι*, Η 833 d8 - 834 a2.

πέλταις καὶ ἀκοντίοις καὶ λίθω ἐκ χειρός τε καὶ σφενδόνης ἀμιλλωμένων, διαθεμένους αὖ περὶ τούτων νόμους, τῷ κάλλιστα ἀποδιδόντι τὰ περὶ ταῦτα νόμιμα τὰ γέρα καὶ τὰς νίκας διανέμειν. {...}»⁶⁴⁵ [Μτφρ.: Τα ἴδια ας νομοθετηθοῦν και για τις γυναῖκες ὥσπου να παντρευτοῦν. Να αντικαταστήσουν το αγώνισμα του παγκρατίου με τις ασκήσεις των πελταστών για να μάθουν να πολεμούν με τόξα, ελαφρές ασπίδες, ἀκόντια και να ρίχνουν πέτρες με τα χέρια και τη σφενδόνα, καθορίζοντας πάλι νόμους ὥστε να δίδονται τα βραβεῖα και οι νίκες σ' αυτούς που εκτελούν καλύτερα ὅτι ἔχουμε γι' αυτά διδάξει.]

Τελευταία αφήνει την παρουσίαση των, σχετικών με τα ιππικά αγωνίσματα, νομοθετικών λεπτομερειών. Ο Πλάτων φαίνεται ὅτι δεν θεωρούσε σκόπιμες τις αρματοδρομίες. Η εξήγηση που δίνει είναι ὅτι η ορεινή μορφολογία του εδάφους της χώρας δεν είναι κατάλληλη για την αξιοποίηση των πολεμικών αρμάτων στις μάχες. Γι' αυτό ὅχι μόνο αγώνες αρμάτων δεν θα πρέπει να διεξάγονται ἀλλὰ ούτε καν θα πρέπει να συντηροῦνται ἄρματα. Στη φύση της χώρας ταιριάζει ὅμως η χρήση αλόγων (για ιππασία). Έτσι, ὀρίζει αγώνες για νεαρότερα και μεγαλύτερα πουλάρια καθώς και για τα μεγάλα ἄλογα, οι οποίοι θα διεξάγονται δημόσια και θα προκαλούν τον συναγωνισμό των αθλητών. Προβλέπει επίσης η διαγωνιστική διεξαγωγή δεξιολογικών αγωνισμάτων τοξοβολίας και ακοντισμού εφίππων. Στους αναβάτες των αλόγων θα απονέμονται βραβεῖα ἀπὸ τους υπάρχους με τον ἴδιο τρόπο με τον οποίο θα απονέμονται στους δρομείς ἀπὸ τους φυλάρχους. Απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή σε γυμνικούς αγώνες ὀρίζεται η στρατιωτική ιδιότητα του αθλητή:

«{...} Τὸ δὲ μετὰ ταῦτα ἵππων δὴ περὶ ἀγώνος γίγνοιτο ἐξῆς ἂν νομοθετούμενα · {...} Ἄρματος μὲν οὖν καὶ τὸ παράπαν οὔτε τις τροφεὺς ἡμῖν ἐστὶν οὔτε τις φιλοτιμία πρὸς ταῦτα οὐδενὶ γίγνοιτ' ἂν λόγον ἔχουσα, ὥστε τούτου μὲν ἀγωνίας, (ὅ) οὐκ ἐπιχώριον, ἔσται τιθέντας νοῦν μήτε ἔχειν μήτε δοκεῖν κεκτηῖσθαι · μονίπποις δὲ ἄθλα τιθέντες πῶλοις τε ἀβόλοις καὶ τελείων τε καὶ ἀβόλων τοῖς μέσοις καὶ αὐτοῖς δὴ τοῖς τέλος ἔχουσι, κατὰ φύσιν τῆς χώρας ἂν τὴν ἱππικὴν παιδιὰν ἀποδιδόμεν. Ἔστω δὴ τούτων τε αὐτῶν κατὰ νόμον ἄμιλλά τε καὶ φιλονικία, φυλάρχους τε καὶ ἱπάρχους δεδομένη κοινὴ κρίσις ἀπάντων τῶν τε δρόμων αὐτῶν και τῶν καταβαινόντων μεθ' ὅπλων · ψιλοῖς δὲ ὅπλων οὐτ' ἐν τοῖς γυμνικοῖς οὔτε ἐνταῦθα τιθέντες ἀγωνίας ὀρθῶς ἂν νομοθετοῖμεν {...}»⁶⁴⁶ [Μτφρ.: Ευθύς πρέπει να τακτοποιήσουμε τους νόμους για τους ιππικούς αγώνες. {...} Δεν πρέπει λοιπόν να συντηρεῖ

⁶⁴⁵ Πλάτων: *Νόμοι*, Η 834 a 2 - 9.

⁶⁴⁶ Πλάτων: *Νόμοι*, Η 834 c10 - d4.

κανείς άρματα με κανένα τρόπο, ούτε υπάρχει κάποιος λόγος να ορίσουμε αγώνες γι' αυτό, αφού η φύση του εδάφους δεν προσφέρεται γι' αυτούς, ούτε καν να φαινόμαστε πως δίνουμε προσοχή σε τέτοια πράγματα. Μονάχα για σελλομένα άλογα να ορίσουμε αγώνες και βραβεία, για τα νεαρά πουλάρια, και για τους τέλειους ίππους όπως ταιριάζε στη φύση της χώρας μας. Μεταξύ αυτών των δρομέων ας επιτρέψει ο νομος να υπάρχει ανταγωνισμός και φιλοδοξία, και οι φύλαρχοι και οι ίππαρχοι ας κρίνουν δημοσίως όλες αυτές τις κούρσες και τους δρομείς, που αγωνίζονται ένοπλοι. Για οσους δεν έχουν όπλα, ούτε στους γυμνικούς αγώνες, ούτε εδώ δεν είναι σωστό να τοποθετήσουμε αγωνίσματα].

Χ. ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ / ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ: ΠΡΟΣΟΜΟΙΩΣΕΙΣ ΜΕ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΝ ΑΘΛΗΣΗ

Εξετάζοντας μια σειρά από θεμελιώδη χαρακτηριστικά της πολιτικής σκέψης του Πλάτωνα που μπορούν να εξαχθούν από τη μελέτη των δυο πολύ εκτεταμένων σχεδίων οργάνωσης μιας ιδεατής πολιτείας που παρουσίασε με τα έργα του *Πολιτεία* και *Νόμοι*, υπάρχουν κάποια σημεία στα οποία διακρίνονται αναλογίες με αντίστοιχα γενικά χαρακτηριστικά της ιδεολογίας που ανέπτυξαν πολλούς αιώνες αργότερα και συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου (1918 – 1939), εθνικιστικά – ολοκληρωτικά καθεστάτα, τα οποία άσκησαν την εξουσία σε διάφορες χώρες της Ευρώπης. Τα καθεστάτα αυτά είναι πολύ πιθανόν ότι προσεταιρίστηκαν κάποια στοιχεία από την πλατωνική σκέψη προκειμένου να προσδώσουν αρχαιοελληνικό μανδύα στους ιδεολογικοπολιτικούς προσανατολισμούς τους.

Ορισμένες αντιλήψεις που διακρίνονται στην πλατωνική πολιτική σκέψη ως γενικές κατευθυντήριες γραμμές πολιτειακής οργάνωσης, οι οποίες, κατά κάποιο τρόπο, εμφανίζονται ως προσομοιώσεις στην ιδεολογία και την πολιτική των εθνικιστικών – ολοκληρωτικών καθεστώτων του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου, είναι οι εξής:

- 1) Επικράτηση στρατιωτικού πνεύματος στην κοινωνία (στρατοκρατία – μιλιταρισμός).
- 2) Υιοθέτηση της αρχής της ιεραρχίας (ηγεσίας). Οργάνωση του κράτους, με συγκεντρωτική, αυστηρή διοίκηση, με σκοπό τον απόλυτο κεντρικό έλεγχο της πολιτικής, οικονομικής, εκπαιδευτικής και πολιτιστικής ζωής της κοινωνίας.
- 3) Ιεράρχηση της κοινωνίας με τάσεις διαχωρισμού των πολιτών σε διακριτές και αρκετά κλειστές τάξεις (δημιουργία εσωτερικής άρχουσας τάξης).
- 4) Εκδήλωση κοινοτικού πνεύματος με κύριο χαρακτηριστικό την έμφαση στο συλλογικό συμφέρον και την παράλληλη υποταγή της ατομικότητας στο συλλογικό πεπρωμένο. Αντίληψη της κοινωνίας και της πολιτείας ως σώματος (corpus - κορπορατισμός) ή ως οργανισμού (οργανικισμός).
- 5) Επιδίωξη ισχύος, αυτάρκειας και ανεξαρτησίας στα πλαίσια της πολιτείας (κλειστή κοινωνία).

- 6) Έντονη φιλοπατρία. Σεβασμός στις παραδοσιακές ηθικές αξίες, που νοούνται ως τα σταθερά ηθικά θεμέλια της πολιτείας. Συντηρητισμός στα ήθη. Πρότυπο ο γενναίος, άφοβος, ανδρείος, πιστός, υπάκουος και πειθαρχημένος άνδρας - πολεμιστής και αντίστοιχα η σκληραγωγημένη, υγιής, έντιμη, και στοργική γυναίκα - μητέρα.
- 7) Πίστη στο πεπρωμένο και στο χρέος επίτευξης μιας ιστορική αποστολής που αποτελεί τον (υποτιθέμενο) απώτερο προορισμό της πολιτείας (ιστορικισμός).
- 8) Διάθεση επαναστατικής ανατροπής των πρότερων πολιτειακών θεσμών, ηθικών αξιών και κοινωνικών εθίμων που θεωρούνται «διεφθαρμένα» ή «παρακμιακά» για το σώμα των πολιτών.
- 9) Ευθεία υποτίμηση του χρήματος και του πλουτισμού.
- 10) Πρόβλεψη εφαρμογής ευγονικών πρακτικών. Προσπάθεια δημιουργίας τάξεως «εκλεκτών» προσδιορισμένης και με βιολογικούς όρους.
- 11) Έμφαση στην αναπαραγωγή και την τεκνογονία. Αναθεώρηση των σχέσεων των φύλων και των γάμων οι οποίοι τίθενται υπό την αυστηρή επίβλεψη και τον έλεγχο της πολιτείας με σκοπό τη βιολογική βελτίωση και την αποτροπή ανάρμοστων ή βιολογικά επιζήμιων γάμων.
- 12) Επένδυση της πολιτείας στη νεολαία. Έμφαση στην εκπαίδευση και την αγωγή των νέων.

Στοιχεία της ιδεολογίας των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου που προσομοιάζουν με ένα μέρος των πλατωνικών ιδεών όπως εμφανίστηκαν στα πολιτειακά έργα του Πλάτωνα, είναι και οι σχετικές με το σώμα, τη σωματική ευρωστία και το σωματικό κάλλος, αντιλήψεις. Ως αποτέλεσμα της υψηλής αξιολογικής ιεράρχησης των παραπάνω, διαπιστώνει κανείς την περίοπτη θέση που καταλαμβάνει στην πλατωνική πολιτεία η σωματική αγωγή και η άθληση. Το πλέγμα των σχετικών αντιλήψεων παρουσιάζει ορισμένες αξιοπρόσεκτες αναλογίες με την αθλητική ιδεολογία που ανέπτυξαν τα εθνικιστικά καθεστώτα του μεσοπολέμου, αν και σε εντελώς διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο. Συνοψίζονται στα ακόλουθα σημεία:

- 1) Θεμελίωση της εκπαίδευσης των παιδιών και των νέων στη σωματική αγωγή και την άθληση.
- 2) Έμφαση στη σκληραγώγηση και την εξασφάλιση σωματικής ισχύος ως πρωταρχικών επιδιώξεων των πολιτών.
- 3) Στενή σύνδεση της σωματικής αγωγής με τη στρατιωτική εκπαίδευση (στρατιωτικός προσανατολισμός στη σωματική αγωγή και την άθληση).

- 4) Αποθέωση της φυσικής υγείας. Η άθληση καθίσταται μέσο προαγωγής της υγείας και βελτίωσης της φυσικής ομορφιάς, τα οποία με τη σειρά τους υποδεικνύονται ως κριτήρια για την σύναψη σχέσεων ή γάμων μεταξύ των δύο φύλων.
- 5) Αναγνώριση ηθικοπλαστικών ιδιοτήτων στην άθληση. Η άθληση αναγορεύεται στο κύριο μέσο εμπέδωσης (ατομικών και κοινωνικών) ηθικών αξιών, στάσεων και συμπεριφορών, όπως: ανδρεία, γενναιότητα, θάρρος, υπευθυνότητα, θέληση, υπομονή, μαχητικότητα, ομαδικότητα, συνεργασία, συντονισμός, κλπ.
- 6) Αναβάθμιση της σχέσης των κοριτσιών και των γυναικών με την άθληση και τάσεις εξίσωσης με τους άνδρες σε ζητήματα σωματικής αγωγής και στρατιωτικής εκπαίδευσης.

Στον αντίποδα, οι διαφοροποιήσεις της πλατωνικής αθλητικής προσέγγισης οι οποίες είναι ουσιώδεις εντοπίζονται στα ακόλουθα σημεία:

- 1) Στον Πλάτωνα, η γυμναστική, πέρα από μέσο σωματικής ισχυροποίησης και στρατιωτικής προπαρασκευής αποτελεί κύριο μέσο αγωγής και παιδείας που αποβλέπει αποκλειστικά στην αρετή της ψυχής.
- 2) Στην πλατωνική σκέψη, ο ψυχικός παράγοντας φαίνεται να έχει την πρωτοκαθεδρία, παρά ο σωματικός. Κατά τον Πλάτωνα, μια ενάρετη ψυχή θα διαμορφώσει σώμα ανάλογο σε αρετή, κατά τρόπο νομοτελειακό.
- 3) Η σωματική άσκηση, κατά τον Πλάτωνα, δεν θα πρέπει να συντείνει στη μεγιστοποίηση της δύναμης και της τραχύτητας, δηλαδή σε μονομέρεια και υπερβολή, αλλά θα πρέπει να αποσκοπεί στη σωματική συμμετρία και τη γενικότερη ψυχοσωματική ισορροπία και αρμονία.
- 4) Ο Πλάτων κατεδίκασε κάθε μονομέρεια, γι' αυτό και απέρριπτε τη μονόπλευρη σωματική άσκηση, επειδή θεωρούσε ότι οδηγεί σε υπερβολική τραχύτητα. Αντισταθμιστικά έκρινε αναγκαία τη μουσική καλλιέργεια.
- 5) Ο Πλάτων τοποθετούσε σε κεντρική θέση στο εκπαιδευτικό πρόγραμμά του τη μουσική και το χορό, παράλληλα με τη γυμναστική και τη στρατιωτική εκπαίδευση.

ΧΙ. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ανασκόπηση εργασιών πλειάδας ερευνητών από διάφορες χώρες, οι οποίοι ασχολήθηκαν με ζητήματα που αφορούν τη φυσική αγωγή και την άθληση και τις σχετικές μ' αυτές ιδέες στα εθνικιστικά - ολοκληρωτικά καθεστώτα της περιόδου του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου (και ειδικότερα στα καθεστώτα του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού και του ιταλικού φασισμού), σε συνδυασμό με τη μελέτη αποσπασμάτων από πηγές της εποχής (όπως το βιβλίο του Hitler, *Mein Kampf*, ο συλλογικός τόμος *Sport und Staat* που είχε επιμεληθεί ο θεωρητικός της φυσικής αγωγής στην Ε/Σ Γερμανία Alfred Baeumler, κ.α.), αφενός, και η προσπάθεια σύγκρισης των δεδομένων αυτών με τα αντίστοιχα δεδομένα που προέκυψαν από τη μελέτη αρχειακού υλικού που αφορά την περίοδο διακυβέρνησης της Ελλάδας από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου του Ιωάννη Μεταξά και ειδικότερα αρχειακού υλικού σχετικού με την εκπαίδευση και τις δράσεις της μεταξικής νεολαίας (Ε.Ο.Ν.), αφετέρου, αποκαλύπτει ότι τα εθνικιστικά καθεστώτα του μεσοπολέμου, παρά τις όποιες μεταξύ τους διαφοροποιήσεις σε άλλους τομείς, όπως π.χ. σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, είχαν βαθιά ιδεολογική συγγένεια και ταύτιση απόψεων στον τομέα της οργάνωσης και εκπαίδευσης των νέων (που προωθούνταν κυρίως μέσω των δραστηριοτήτων των καθεστωτικών νεολαιών) και ιδιαίτερα όσον αφορά τη χρήση της άθλησης όχι απλώς ως κοινωνικού αγαθού αλλά και ως μέσου πολιτικής χειραγώγησης.

Στον τομέα της άθλησης φαίνεται ότι εφάρμοσαν παρόμοιες πολιτικές, ακολουθώντας τους συγγενικούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς τους. Διαπιστώθηκαν βέβαια και κάποιες διαφοροποιήσεις. Στην περίπτωση του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού, η έμφαση στην άθληση ξεπέρασε τους άμεσους διακηρυγμένους σκοπούς αναβάθμισης του επιπέδου της δημόσιας υγείας, ανάπτυξης της σωματικής ευρωστίας και εμπέδωσης της πειθαρχίας στη νεολαία · συνδέθηκε επιπροσθέτως με την ίδια τη βαθύτερη ουσία της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας, ως βιοθεωρητικό θεμέλιο της οποίας είχε προσδιοριστεί η «φιλοσοφία της Δύναμης» ή «κουλτούρα της Δύναμης», που αναπτύχθηκε ως θεωρία και προβλήθηκε ως το ειδοποιό χαρακτηριστικό του επερχόμενου «Νέου Πολιτισμού».

Σε προέκταση αυτής της φιλοσοφικής θέσης και υπό την επίδραση του γενικού πνεύματος αρχαιολατρίας των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου, παρατηρούνται στην περίπτωση της Γερμανίας έντονες τάσεις ανάδειξης και προβολής της αισθητικής του γυμνασμένου σώματος στο δημόσιο χώρο, μέσω, κυρίως, της καθεστωτικά ελεγχόμενης και προωθούμενης τέχνης, όπως για παράδειγμα, στην περίπτωση της μνημειακού τύπου γλυπτικής (ηρωικός ρεαλισμός) ή των ντοκιμαντέρ της Riefenstahl που σκηνοθέτησε με αφορμή τους Ολυμπιακούς αγώνες του Βερολίνου του 1936.

Στην περίπτωση της Ιταλίας, μια παραπλήσια τάση λατρείας της έννοιας της «Δύναμης» και μέσω αυτής, της άθλησης, υπήρξε απότοκο του εμβολιασμού του φασισμού, ως πολιτικού κινήματος, με τις ιδέες του καλλιτεχνικού κινήματος του φουτουρισμού που πρόβαλε την τεχνολογία, την ορμή και τη δύναμη. Αν και στη συνέχεια, η φουτουριστική αυτή τάση, μέσα στους κόλπους του φασιστικού κινήματος, εξασθένησε πολιτικά, το επιθετικό, δυναμικό πνεύμα του φουτουρισμού φαίνεται ότι επέδρασε στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του ιταλικού αθλητισμού κατά την περίοδο της φασιστικής διακυβέρνησης.

Στην περίπτωση της μεταξικής Ελλάδας, η φυσική αγωγή και η άθληση αναγορεύθηκαν σε ζήτημα προτεραιότητας της κρατικής πολιτικής, κατά τρόπο αρκετά παραπλήσιο (αν και όχι απολύτως όμοιο), με την περίπτωση της Γερμανίας και της Ιταλίας του μεσοπολέμου. Η σχετιζόμενη με την άθληση, αισθητική, για παράδειγμα, διαμόρφωσε στην Ελλάδα ένα κάπως πιο συντηρητικό ύφος. Δεν προβλήθηκε, δηλαδή, το ίδιο επιδεικτικά η γυμνότητα στην αισθητική απόδοση του γυμνασμένου σώματος. Ο λόγος πιθανότατα ήταν ότι, σε αντίθεση με την Γερμανία όπου είχαν κυριαρχήσει τάσεις αποστασιοποίησης από τον Χριστιανισμό, υπέρ ενός κλίματος που παρέπεμπε στην παγανιστική παράδοση των αρχαίων τευτονικών λαών, στην μεταξική Ελλάδα, η επίδραση του Χριστιανισμού ήταν πολύ εντονότερη και αποτελούσε κομμάτι της επίσημης καθεστωτικής προπαγάνδας που συνοψιζόνταν στο ιδεολόγημα του «Γ' ελληνικού πολιτισμού» που εμφανιζόταν, κατά κάποιο τρόπο, ως «ελληνοχριστιανικός», γεγονός που συνέβαλε στην αποκρυστάλλωση ενός κάπως πιο συντηρητικού ύφους στην περί την άθληση αισθητική του μεταξικού καθεστώτος.

Βασικότερη επιδίωξη της άθλησης και στα τρία καθεστώτα (Γερμανίας, Ιταλίας, Ελλάδας) θεωρούνταν η καλλιέργεια μαχητικού, αγωνιστικού πνεύματος και η τήρηση στάσης απόλυτης πειθαρχίας προς την ιεραρχία. Φαίνεται ότι η πολιτική του μεταξικού καθεστώτος για την οργάνωση της νεολαίας και την αξιοποίηση του αθλητισμού ως βασικού μέσου εκπαίδευσης της νεολαίας, χρησιμοποίησε κάποια στοιχεία και ιδέες από

τη φασιστική Ιταλία. Ο Λιάκος μας πληροφορεί ότι «η ελληνική δικτατορία ενδιαφερόταν να μάθει πώς ο φασισμός οργάνωσε τον πληθυσμό στη νεολαία (*Ballila*), τις οργανώσεις ελεύθερου χρόνου των εργαζομένων (*Depolavoro*), και τις οργανώσεις των γυναικών, για να τα μιμηθεί.»⁶⁴⁷

Κοινό χαρακτηριστικό των καθεστώτων του μεσοπολέμου ήταν οι τάσεις αναβάθμισης της φυσικής αγωγής ως σχολικού μαθήματος το οποίο θεωρήθηκε πρωτεύον στα πλαίσια της επίσημης εκπαίδευσης καθώς και η τοποθέτηση της άθλησης στο επίκεντρο της κρατικής πολιτικής, υπό την άμεση και αποκλειστική εποπτεία του κράτους, δηλαδή, του καθεστώτος. Άλλο κοινό χαρακτηριστικό ήταν η σύνδεση της άθλησης με τη στρατιωτική εκπαίδευση, με την οποία συναποτέλεσαν ένα αλληλένδετο σύμπλεγμα. Κοινό χαρακτηριστικό ήταν επίσης η προσπάθεια αναβάθμισης της σχέσης των κοριτσιών με την άθληση, παρά την κυριαρχούσα αντίληψη για τον φυσικό ρόλο της γυναίκας, πρώτα και κύρια, ως μητέρας.

Στην προσπάθεια να αναζητηθούν τυχόν ομοιότητες, αναλογίες ή προδρομικές εκφάνσεις στην αρχαιότητα, αναφορικά με τον ιδιάζοντα χαρακτήρα που διαμόρφωσε η άθληση και η αθλητική ιδεολογία στα εθνικιστικά - ολοκληρωτικά καθεστώτα του μεσοπολέμου, επιχειρήθηκε μελέτη των αντιλήψεων του Πλάτωνα για το σώμα, τη σωματική ευρωστία, τη φυσική υγεία και τη γυμναστική, όπως εκτίθενται στα πολιτειακά έργα του, δεδομένου ότι, ειδικά ο Πλάτων, πέραν της δεσπόζουσας θέσης που κατέχει στην παγκόσμια ιστορία της φιλοσοφίας, έχει θεωρηθεί ο αρχαίος πρόδρομος, σε φιλοσοφικό επίπεδο, του ολοκληρωτισμού, με ενδεικτικές τις κατηγορίες του Popper, ο οποίος κατέταξε τον Πλάτωνα (όπως άλλωστε και τους Hegel και Marx) μεταξύ των «εχθρών της ανοικτής κοινωνίας», κατηγορία ωστόσο που δεν τη συμμερίζεται η πλειονότητα των φιλοσόφων που έχουν τοποθετηθεί στο θέμα αυτό, θεωρώντας την αποσπασματική μεταφορά και χρήση μέρους των ιδεών του Πλάτωνα, έξω από τον τόπο και την εποχή που τα γέννησε, ένα είδος αναχρονισμού.

Από τη μελέτη των Πλατωνικών διαλόγων *Πολιτεία* και *Νόμοι*, φαίνεται ότι πράγματι υπάρχουν κάποια δεδομένα που δικαιολογούν την άποψη για την ύπαρξη ορισμένων αναλογιών μεταξύ της πολιτικής σκέψης του Πλάτωνα στην αρχαιότητα αφενός και της ιδεολογίας των ολοκληρωτικών - εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου της σύγχρονης ιστορίας του 20ου αιώνα αφετέρου, χωρίς ωστόσο να πιστοποιούν ταύτιση, λαμβανομένων υπόψη των λεπτών αλλά ουσιωδών

⁶⁴⁷ Λιάκος, Αντώνης: «'Η κοινωνική πολιτική' της 4^{ης} Αυγούστου», στην εφημερίδα: *Το Βήμα*, 28-10-2007

διαφοροποιήσεων και κυρίως της τεράστιας χρονικής απόστασης μεταξύ των δυο εποχών (ελληνικής κλασικής αρχαιότητας αφενός, και ευρωπαϊκού μεσοπολέμου αφετέρου) που καθιστά παρακινδυνευμένο και ακροβατικό αυτό καθ' αυτό το εγχείρημα στις σύγκρισης. Βέβαια, ο πνευματικός όπως και ο υλικός κόσμος υπόκεινται σε αέναη μεταβολή και γι' αυτό σκοπός της ιστορίας θα πρέπει να είναι η επισημάνση του ότι κάθε πνευματική εκδήλωση, ανεξάρτητα του πεδίου στο οποίο εμφανίζεται, έχει πρωτίστως μία όψη ιστορική, ότι κάθε γεγονός έχει μια ιστορική διάσταση χάρη στην οποία απαθανατίζεται, επισημαίνοντας ότι το πνεύμα υπόκειται στη μεταβολή, όχι όμως και στο θάνατο, όπως προσφυώς παρατηρούσε ο Burchhardt.⁶⁴⁸

Δεν πρέπει επίσης να παραβλέπει κανείς ότι ο Πλάτων έζησε στη δημοκρατική Αθήνα, σε μια αρκετά ταραγμένη εποχή, η οποία συνέπιπτε με περίοδο παρακμής του δημοκρατικού πολιτεύματος, γεγονός που οδήγησε τον μεγάλο φιλόσοφο στην αγωνιώδη αναζήτηση μιας πολιτικής διεξόδου που θα βοηθούσε την πολη του και τον Ελληνισμό συνολικά σε μια πολιτική ανασύνταξη. Ωστόσο τα έργα του Πλάτωνα στα οποία περιορίστηκε η μελέτη, έργα που περιγράφουν την «ορθή πολιτεία», δεν είναι παρά νοητά σχεδιάσματα, κινούνται δηλαδή στη σφαίρα του φανταστικού, όσο και αν είναι βέβαιο ότι τα κίνητρα του για τη συγγραφή τόσο της *Πολιτείας*, όσο και των *Νόμων*, σχετίζονταν με την πολιτική κατάσταση της εποχής του- και ως τέτοια πρέπει ασφαλώς να αξιολογούνται.

Οι αναλογίες εντοπίζονται κυρίως στον στρατοκρατικό χαρακτήρα της πολιτείας που παρουσιάζει ο Πλάτων (τόσο στη περίπτωση της *Πολιτείας* όσο και στην περίπτωση των *Νόμων*), στην περιγραφή της ως κράτους κεντρικά διευθυνόμενου και αυστηρά ιεραρχημένου, στις τάσεις διάκρισης (διαχωρισμού) των πολιτών σε εσωτερικές κατηγορίες αρχόντων και αρχομένων, ιδίως όμως στις ιδέες περί ελέγχου της αναπαραγωγής και διαδικασιών τις οποίες εισηγήθηκε που είναι ξεκάθαρα ευγονικές.

Ειδικότερα, όσον αφορά τη θέση και το ρόλο της άθλησης στις αντιλήψεις και τις πρακτικές των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου, μπορούν να εντοπιστούν κάποιες αναλογίες που εμφανίζονται ως προσομοιώσεις των αντίστοιχων ιδεών και αντιλήψεων που αποτελούσαν πτυχές του πλατωνικού εκπαιδευτικού προγράμματος για μια ιδεατή, εξιδανικευμένη, πολιτεία.

Μεταξύ των εκπαιδευτικών αντικειμένων, σαφές προβάδισμα είχε δοθεί από τον Πλάτωνα στη γυμναστική. Τη γυμναστική αναγόρευε (μαζί με τη μουσική) σε βάση της αγωγής των νέων στην ιδεατή πολιτεία του. Το προβάδισμα στη γυμναστική απέρρεε από

⁶⁴⁸ Burchhardt, Jacob: *Σκέψεις για την ιστορία*. Εκδ. Printa. Αθήνα 2004, σελ. 15. (τίτλος πρωτοτύπου: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*)

την μεγάλη σημασία που απέδιδε ο Πλάτων στο ίδιο το σώμα και την αρτιότητα της σωματικής κατάστασης και μορφής, τόσο με την έννοια της ρώμης και της υγείας όσο και με την έννοια του κάλλους. Για τον Πλάτωνα, ο επιθυμητός, ο άξιος πολίτης (αγαθός, άριστος) θα έπρεπε απαραίτητως να διαθέτει υψηλή μαχητική ικανότητα · θα έπρεπε να είναι, πρώτα και πάνω απ' όλα, πολεμιστής. Η άθληση καλούνταν στο πλαίσιο αυτό, να λειτουργήσει ως άριστο μέσο σκληραγώγησης και ενίσχυσης της μαχητικότητας και της πολεμικής δεινότητας, τόσο σε φυσικό - σωματικό επίπεδο, όσο και σε ψυχικό επίπεδο, και επίσης, ως μέσο καλλιέργειας ηθικών αρετών (ανδρείας, θάρρους, καρτερικότητας, αντοχής στους πόνους, κλπ.).

Ο στρατιωτικός χαρακτήρας της άθλησης, κατά τον Πλάτωνα, μπορεί να γίνει αντιληπτός και από τις μορφές άθλησης που πρότεινε (πάλη, πυγμαχία, τρέξιμο, οπλιτοδρομίες, κολύμβηση, ιππασία, κυνήγια, τοξοβολία, πορείες, ένοπλες εξερευνήσεις, κλπ.). Στα εθνικιστικά καθεστώτα του μεσοπολέμου ο χαρακτήρας της άθλησης ήταν κυρίως στρατιωτικός και οι μορφές άθλησης που προωθήθηκαν στα καθεστώτα αυτά ήταν ανάλογης στρατιωτικής υφής, για τα μέτρα της εποχής. Η σωματική αγωγή συνιστούσε εξάλλου ένα ενιαίο σύμπλεγμα μαζί με τις «*ασκήσεις στρατιωτικής προπαιδεύσεως*». Υπήρχε διακηρυγμένη η προσδοκία να καλλιεργηθούν, μέσω της άθλησης, παρόμοιες ηθικές στάσεις και συμπεριφορές με εκείνες που προέβαλε και ο Πλάτων στην *Πολιτεία* και τους *Νόμους*.

Η οπτική του Πλάτωνα, σύμφωνα με την οποία η σωματική άσκηση αποτελούσε απαραίτητο μέσο για τη διάπλαση γερού, ανθεκτικού και όμορφου κορμιού, αλλά ταυτόχρονα και για την ηθική σφυρηλάτηση του χαρακτήρα των νέων, εμφανίζει κάποια ομοιότητα με τις αντιλήψεις περί της πολλαπλής, σε σωματικό και ηθικό επίπεδο, ωφελιμότητας της σωματικής άσκησης που κυριάρχησαν στα εθνικιστικά καθεστώτα του μεσοπολέμου πολλούς αιώνες αργότερα.

Ο Πλάτων υπήρξε πρωτοπόρος στις αντιλήψεις του για τη γυναικεία άθληση. Αναγνώριζε την ανάγκη να αθλούνται τα κορίτσια, επί ίσοις όροις με τα αγόρια, ώστε να μπορούν να μετέχουν εξ ίσου στα στρατιωτικά και τα λοιπά καθήκοντα των ανδρών. Και στα καθεστώτα του μεσοπολέμου η σχέση των γυναικών με την άθληση σαφώς αναβαθμίστηκε με όχημα την εκπαίδευση στους κόλπους των καθεστωτικών νεολαίων στις οποίες εγγράφονταν και τα κορίτσια για να παρακολουθήσουν την ίδια εκπαίδευση.

Οι ιδέες του Πλάτωνα για τη θέση και το ρόλο της άθλησης στην ιδεατή πολιτεία δεν συμπίπτουν απόλυτα με την αθλητική ιδεολογία των καθεστώτων του μεσοπολέμου. Εκτός από τις αναλογίες που έχουν επισημανθεί, μπορεί να εντοπιστεί μια τουλάχιστον

διαφοροποίηση μεγάλης σημασίας. Στο πλατωνικό φιλοσοφικό οικοδόμημα, το πνευματικό στοιχείο είναι εκείνο που δεσπόζει. Κατά τον Πλάτωνα, ένα φωτεινό πνεύμα, νομοτελειακά, δεν μπορεί παρά να κατοικεί σε υγιείς, ρωμαλέο και όμορφο κορμί - και μόνο. Η αρετή της ψυχής είναι όμως εκείνη που διαμορφώνει το σώμα με αξία εφάμιλλη και όχι το αντίθετο. Στα καθεστώτα του μεσοπολέμου και περισσότερο στο γερμανικό εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, η φυσική δύναμη φαίνεται ότι απέκτησε φιλοσοφική αυταξία και βαρύνοντα συμβολισμό, υπέρτερο της πνευματικότητας. Στις εθνικιστικές ιδεολογίες του μεσοπολέμου και ιδίως στον εθνικοσοσιαλισμό παρατηρείται μια τάση αναγνώρισης στη φυσική δύναμη, πρωτογενούς μορφοποιητικής δυνατότητας επί του ανθρωπίνου χαρακτήρα και πνεύματος.

Ο Πλάτων απέδιδε μεγάλη βαρύτητα εκτός από τη γυμναστική και στη μουσική καλλιέργεια και ιδίως στο είδος εκείνο της αγωγής όπου η μουσική συναντά τη κίνηση, δηλαδή τον χορό. Ιδιαίτερα εκτιμούσε τους σοβαρούς, αυστηρούς και ιδίως τους ενόπλους χορούς, τους οποίους θεωρούσε άριστο παιδαγωγικό μέσο. Είναι ένα χαρακτηριστικό που συνιστά σημαντική διαφοροποίηση σε σύγκριση με τις αθλητικές τάσεις που αναπτύχθηκαν στα καθεστώτα του μεσοπολέμου. Η άθληση στα καθεστώτα αυτά συνδέθηκε κυρίως με την στρατιωτική εκπαίδευση, ενώ η ενασχόληση με το χορό ήταν αναλογικά υποβαθμισμένη. Αυτό το σημείο προβάλλει ως ενδεικτικό μιας γενικότερης διαφοροποίησης. Ενώ στην πλατωνική σκέψη βλέπουμε να δίδεται προβάδισμα μάλλον στον ψυχικό παράγοντα παρά στον σωματικό, στην ιδεολογία των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου, το σώμα και η ενδυνάμωσή του μοιάζει να αποκτά υπέρμετρη σημασία. Την έλλειψη μέτρου στην σωματική ενδυνάμωση την κατεδίκασε ο Πλάτων ως υπερβολή λόγω του ότι, καθώς πίστευε, οδηγούσε σε τραχύτητα και αγριότητα, απομακρύνοντας από την επιζητούμενη απόκτηση της αρετής. Γι' αυτό θεωρούσε απαραίτητη την κατευναστική επίδραση της μουσικής που εξημερώνει τον άνθρωπο, εξευγενίζει τα ήθη και φέρνει την ζητούμενη ισορροπία και αρμονία. Υπό το φως της πλατωνικής σκέψης, οι τάσεις υπέρ της σωματικής υπεροχής που επικράτησαν στον μεσοπόλεμο ήταν άμετρες και υπερβολικές. Η μονομέρεια υπέρ του σώματος και η λατρεία της δύναμης ίσως εξηγεί την ευκολία με την οποία η Ευρώπη οδηγήθηκε σε έναν τόσο καταστροφικό πόλεμο που συνοδεύτηκε από φρικαλέα εγκλήματα.

Όσον αφορά τέλος το ερώτημα του κατά πόσον το πλατωνικό έργο πράγματι απετέλεσε πρότυπο ή σημείο αναφοράς για την ανάπτυξη της αθλητικής ιδεολογίας των εθνικιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου, φαίνεται ότι για μεν τον ιταλικό φασισμό, πηγή έμπνευσης και μίμησης υπήρξε αποκλειστικά η αρχαία Ρώμη και οι θεσμοί της, ενώ

στην περίπτωση της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας, αν και δεν υπάρχουν συγκεκριμένες αναφορές (π.χ. του Hitler) στον Πλάτωνα και πολύ περισσότερο στα συγκεκριμένα πολιτικά έργα του, φαίνεται, ωστόσο, ότι ήταν διαδεδομένη σε εθνικοσοσιαλιστικούς κύκλους η άποψη ότι η πλατωνική *Πολιτεία* περιέγραφε μια αριστοκρατική κοινότητα με πολλά κοινά σημεία με την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία. Μεγάλο σεβασμό και θαυμασμό έτρεφαν οι εθνικοσοσιαλιστές προς την αρχαία Σπάρτη και τους θεσμούς του σπαρτιατικού πολιτεύματος, που ως γνωστόν, είχε ασκήσει επίδραση στη διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του Πλάτωνα στην αρχαιότητα. Φαίνεται ότι οι εθνικοσοσιαλιστές θεωρούσαν τους εαυτούς τους, τους πραγματικούς κληρονόμους του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, για τον οποίο πίστευαν ότι δημιουργήθηκε από πληθυσμούς βορείας καταγωγής, συγγενείς των αρχαίων τευτονικών φύλων, οι οποίοι όμως σταδιακά, και κυρίως κατά την διάρκεια του μεσαίωνα, εκφυλίστηκαν, μικρή σχέση έχοντας έκτοτε με τους αρχαίους κατοίκους της ίδιας χώρας.⁶⁴⁹ Στα πλαίσια αυτής της ιδεοληψίας και της προσπάθειας οικειοποίησης και σφετερισμού του αρχαίου Ελληνισμού από τους Γερμανούς εθνικοσοσιαλιστές, η επίκληση του Πλάτωνα και των ιδεών του εξυπηρετούσε άριστα τους προπαγανδιστικούς σχεδιασμούς και ως τέτοια θα πρέπει να εκληφθεί. Φαίνεται λοιπόν ότι οι εθνικοσοσιαλιστές χρησιμοποίησαν μέρος των πλατωνικών ιδεών για να προσδώσουν αίγλη στο ιδεολογικό τους οικοδόμημα. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η ιδεατή, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, πολιτεία, θα έπρεπε να αντιστέκεται σε κάθε είδους μεταβολές, να είναι αυτάρκης και αυτοδύναμη, να μη γίνεται ούτε μικρότερη, αλλά ούτε και μεγαλύτερη, πράγμα που σημαίνει ότι δεν υπήρχε στην πλατωνική αντίληψη το στοιχείο του ιμπεριαλισμού. Τόσο η φασιστική Ιταλία, όσο και η εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία, στην πράξη άσκησαν ιμπεριαλιστική πολιτική. Για παράδειγμα, η Γερμανία επεδίωξε την προς ανατολάς επέκταση, με σκοπό την κατάκτηση των πεδινών εκτάσεων της Ρωσίας, για εξεύρεση του λεγόμενου «ζωτικού χώρου». Αυτή η πολιτική φαντάζει ξένη προς το πλατωνικό πολιτειακό πνεύμα. Μοιάζει συγγενέστερη με τη μεταγενέστερη ρωμαϊκή παράδοση του «imperium».

Στην περίπτωση του μεταξικού καθεστώτος, ο αρχαίος ελληνισμός προβλήθηκε ως πρότυπο, ιδίως δε ως πρότυπο ανδρείας και πολεμικότητας, σωματικής υπεροχής και φιλοσοφικής, καλλιτεχνικής και επιστημονικής αναζήτησης, δεν παρατηρήθηκαν, όμως, από την μελέτη τουλάχιστον των εντύπων της μεταξικής νεολαίας, ιδιαίτερες αναφορές

⁶⁴⁹ Φλάισερ, Χάγκαν: «Η Ναζιστική Γερμανία και η Ελλάδα», στο συλλογικό τόμο του περιοδικού *Ε-Ιστορικά*, με τίτλο: *Η Ελλάδα στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. «Όχι». Διπλωματία. Προπαγάνδα. Πόλεμος*. Εκδόσεις Τεγόπουλου, 2007 σελ. 61 – 66.

στον Πλάτωνα και πολύ περισσότερο στα πολιτειακά έργα του, ώστε να στοιχειοθετηθεί η υπόθεση περί συνειδητής αντιγραφής των πλατωνικών ιδεών για την αγωγή των νέων και τον προσανατολισμό της άθλησης. Απεναντίας, πολλές ήταν οι αναφορές στο σπαρτιατικό πολίτευμα. Άρα, και αν ακόμη θεωρηθεί ότι υπήρχαν επιρροές της πλατωνικής πολιτικής σκέψης στη διαμόρφωση των ιδεών για τη σωματική αγωγή και την άθληση και την υλοποίηση πολιτικών στον τομέα της άθλησης, όσον αφορά το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, αυτές ήταν έμμεσες (μέσω της αίγλης που ασκούσε η αρχαία σπαρτιατική αγωγή) ή αντιδάνεια (εισαγωγή γερμανικών θεσμών που είχαν πηγή έμπνευσης ή μίμησης την πλατωνική *Πολιτεία*).

Η παρούσα μελέτη προσπάθησε να φωτίσει ορισμένες πλευρές της αθλητικής ιδεολογίας και της πολιτικής που άσκησαν στο χώρο της φυσικής αγωγής και της άθλησης τα εθνικιστικά - ολοκληρωτικά καθεστώτα του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου, μιας ιστορικής περιόδου εξαιρετικά πλούσιας σε ζυμώσεις, η οποία οδήγησε, εκ των υστέρων, σε ποικίλες, αρκετά αμφιλεγόμενες και συχνά δισταύουσες μεταξύ τους, ιστορικές αξιολογήσεις. Παρά τις διαφορές μεταξύ των τριών καθεστώτων στα οποία περιορίστηκε η μελέτη (Γερμανικός εθνικοσοσιαλισμός, Ιταλικός φασισμός και Ελληνικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου) τόσο ως προς την ιδεολογία που προέβαλλαν και την πολιτική που ακολούθησαν γενικά, όσο και, πιο συγκεκριμένα, ως προς το ειδικότερο ζήτημα των σχετικών με το σώμα, τη σωματική αγωγή και την άθληση αντιλήψεων που προώθησαν, φαίνεται ότι τα κοινά στοιχεία τους ήταν περισσότερα από τις διαφορές και τις επί μέρους ιδιαιτερότητες. Τα κοινά αυτά στοιχεία μπορούν να εντοπιστούν στην υψηλή αξιολόγηση της άθλησης και τις προσπάθειες αναβάθμισης της θέσης και της κοινωνικής σημασίας της σωματικής αγωγής και της άθλησης σε σύγκριση με άλλα εκπαιδευτικά μέσα, στην προσπάθεια επιβολής ολοκληρωτικού καθεστωτικού ελέγχου στην αθλητική ζωή των χωρών με ανάθεση της αποστολής αυτής στις καθεστωτικές νεολαίες, στην επιβολή στρατιωτικού πνεύματος στην άθληση και την προτίμηση αθλημάτων μαχητικού χαρακτήρα, στις τάσεις αναβάθμισης της συμμετοχής των κοριτσιών στην αθλητική ζωή και τέλος στην αξιολόγηση της άθλησης ως σημαντικού μέσου με πολλαπλά οφέλη όπως αναβάθμιση του επιπέδου της δημόσιας υγείας, σφυρηλάτηση ανδρείου, καρτερικού και μαχητικού πνεύματος και διάπλαση ρωμαλέου σώματος, σε συμφωνία με την προβεβλημένη καθεστωτική αισθητική που παρέπεμπε σε μίμηση αισθητικών προτύπων του ελληνορωμαϊκού κόσμου. Τα τρία καθεστώτα, παρά τις ομοιότητες που επισημάνθηκαν δεν ταυτίζονται απόλυτα. Το ναζιστικό καθεστώς ενσωμάτωσε τον αθλητισμό στην πολιτική της Νέας Τάξης που προσπάθησε να επιβάλει σε πανευρωπαϊκό

επίπεδο. Γι' αυτό ίσως πρόβαλλε την «κουλτούρα της δύναμης» ως το πρωτόλειο ενοποιητικό στοιχείο άθλησης και εθνικοσοσιαλιστικής κοσμοθεωρίας. Το μεταξικό καθεστώς απ' την άλλη μεριά, είδε τον αθλητισμό μέσα από το πρίσμα μιας «ελληνικής αναγέννησης» που δεν ήταν ίδια με τις γερμανικές αντιλήψεις και επιδιώξεις. Η πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου φαίνεται ότι κινήθηκε πιο κοντά στην πολιτική του ιταλικού φασισμού με τη διαφορά ότι ο τελευταίος προέβαλλε την ιδέα του ρωμαϊκού και όχι του ελληνικού παρελθόντος.

Η παρούσα μελέτη προσπάθησε επίσης με τρόπο κάπως τολμηρό να διακρίνει στην ιδεολογία ενός αρκετά επικριμένου πολιτικού ρεύματος της νεότερης ευρωπαϊκής ιστορίας (του εθνικισμού της εποχής του μεσοπολέμου) το λιγότερο ή περισσότερο δυσδιάκριτο αποτύπωμα κάποιων ιδεών για το σώμα, τη σωματική αγωγή και την άθληση οι οποίες φαίνεται ότι πρωτοεμφανίστηκαν στην ελληνική κλασική αρχαιότητα, ως θεωρητική συνιστώσα της πλατωνικής πολιτικής φιλοσοφίας. Για το ζήτημα αυτό η ενδελεχής μελέτη του συνόλου του πλατωνικού έργου καθώς και η μελέτη της ιστορικής εξέλιξης των σχετικών με το σώμα και την άθληση ιδεών, από την αρχαιότητα στο μεσαίωνα και από εκεί στο νεότερο κόσμο, θα επιτρέψει ίσως τη διαμόρφωση μιας πιο ξεκάθαρης εικόνας και πιο ασφαλών συμπερασμάτων.-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλμπανίδης, Ευάγγελος: *Ιστορία της άθλησης στον αρχαίο Ελληνικό κόσμο*. Εκδόσεις Σάλτο, Αθήνα 2004.
- Ανδρόνικος, Μανόλης: *Ο Πλάτων και η Τέχνη*. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα²1986.
- Αρβανιτάκης, Τάσος: *Ο Ελληνικός αθλητισμός*, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου, Βόλος 2003.
- Αρβανιτάκης, Τάσος: *Πλάτων: Περί της κινήσεως (Η κίνηση στο έργο του Πλάτωνα)*. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 1996.
- Αρβανιτάκης, Τάσος: *Ηράκλειτος Άπαντα*. Εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 1999.
- Aja Teresa, Gonzalez and Teja, Angela: “Mussolini and Franco Sportmen: Two Contrasting Fascist Conceptions of Sports” in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredita dello Sport in Europa: Atti Del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all’ 1 Dicembre Del 1996*. Roma 1997, 413 – 419.
- Aja Teresa, Gonzalez: “Fascists and Christians! In the Spanish Martial Tradition of the Soldier – Monk” in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 119 – 144.
- Alegi, Gregory: “Italy’s Future is in the Sky” in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredita dello Sport in Europa: Atti del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all’ 1 Dicembre del 1996*. Roma 1997, 407 – 412.

Arnold, Peter: "Democracy, Education and Sport" in: 16 *Journal of The Philosophy of Sport* (1989) 100 – 110.

Βουρνάς, Τάσος: *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας (1909-1940)*. Εκδόσεις αφών Τολίδη, Αθήνα, 1977.

Baeumler, Alfred: «Die Weltanschaulichen Grundlagen der Deutschen Leibesübungen» in: *Sport und Staat*. Berlin 1934.

Bainvel, Serge: Sport and Politics: "A study of the relationship between International Politics and Football" Linköping Universitet. MSc Programme in International and European Relations. Master Thesis, January 2005.

Bolz, Daphne: "Nazism, olympisme et antiquite les trios visages culturels des jeux Olympiques de 1936" στο: Αλμπανίδης Ευάγγελος (ed.): *Αρχαίοι και σύγχρονοι Ολυμπιακοί αγώνες: Η πολιτική και πολιτιστική τους διάσταση. Πρακτικά 8^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ευρωπαϊκής Εταιρείας Ιστορικών Φυσικής Αγωγής*. Αρχαία Ολυμπία, 25 – 28 Σεπτεμβρίου 2003. Κομοτηνή 2004, 329 – 338.

Bonde, Hans: "Compromise and Confrontation: Danish Sport under Swastika" in: 5 *The European Sports History Review* (2003) 208 – 222.

Bonde, Hans: "The Iconic Symbolism of Niels Bukh: Aryan Body Culture, Danish Gymnastics and Nordic Tradition in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 104 – 118.

Burchhardt, Jacob: Σκέψεις για την ιστορία. Εκδ. Printa. Αθήνα 2004. (τίτλος πρωτοτύπου: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*).

Γεωργούλης, Κ. Δ. (Εισαγωγή, ερμηνεία σημειώσεις): *Πλάτωνος Πολιτεία*. Εκδοτικός οίκος Ι Σίδερη, Αθήνα²1962, α' έκδοση, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 1939.

Γιάτσης, Σωτήριος: *Ιστορία της άθλησης και των αγώνων στον Ελληνικό κόσμο κατά τους Ελληνορωμαϊκούς, τους Βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους*. Θεσσαλονίκη²2000.

Γιάτσης, Σωτήριος: *Ιστορική επισκόπηση της φυσικής αγωγής και του αθλητισμού στον Ελληνικό κόσμο*. Εκδόσεις Χριστοδουλίδη. Θεσσαλονίκη 2006.

Γογγάκη, Κωνσταντίνα: *Οι αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων για τον αθλητισμό*. Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα¹2003.

Collins, Tony: "Return to Manhood: The Cult of Masculinity and the British Union of Fascists" in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 145 – 162.

Czech, Michaela: "Demands and Reality of Totalitarian Regimes: Women's Sport in Nazi Germany" in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredità dello Sport in Europa: Atti Del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all' 1 Dicembre Del 1996*. Roma 1997, 445 – 449.

Δεσποτόπουλος, Κ. Ι.: «Η δομή της ορθής Πολιτείας» στο: *Σαραντα ομόκεντρες μελέτες στον Πλάτωνα*, Επιμέλεια: Αραμπατζής Γ., Τόμος Α'. Εκδόσεις Παπαδήμας, Αθήνα 2002, σελ. 83 – 116.

Δεσποτόπουλος, Κ. Ι.: «Πλάτων και Χέγγελ» στο: *Μελετήματα φιλοσοφίας, σειρά III*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1984.

Δεσποτόπουλος, Κ. Ι.: *Η πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*. Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα 1980 (α' έκδοση, 1957).

Da Costa, Lamartine and Labriola, Plinio: Bodies from Brazil: Fascist Aesthetics in a South American Setting in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 163 – 180.

Dietrich, Otto: *Die philosophischen Grundlagen des National Sozialismus*, Berlin 1934. Ελληνικές εκδόσεις με τίτλο: *Οι φιλοσοφικές βάσεις του Εθνικοσοσιαλισμού*. Αθήναι¹1939, Εκδόσεις «Ηλιοφόρος», Αθήναι²1995.

Ε – Ιστορικά: *Η Ελλάδα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. «ΟΧΙ». Διπλωματία - Προπαγάνδα – Πόλεμος*. (Συλλογικός τόμος). Εκδ. Τεγόπουλου. Αθήνα, 2007.

Εισαγωγικό σημείωμα: «Δυο μεγάλα γεγονότα» στο: 8 – 11 *Ελληνική Αγωγή* (Αύγουστος – Νοέμβριος 1936).

Εισαγωγικό σημείωμα: «Το τέταρτον έτος» στο: 12 *Ελληνική Αγωγή* (Δεκέμβριος 1936)

Eichberg, Henning: “Race-Track and Labyrinth: The Space of Physical Culture in Berlin”, in: 17 *Journal of Sport History* 2 (1990) 245 – 260.

Forti, Simona: “The Biopolitics of Souls: Racism, Nazism, and Plato” in: 34 *Political Theory*, 1, (2006) 9-32.

Girginov, Vassil and Bankov, Peter: “Fascist Political Athletes and the Body Politic: Bulgaria Reborn” in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 82 – 103.

Goksoyr, Matti: “The Popular Sounding Board: Nationalism, ‘the People’ and Sport in Norway in the Inter – war Years” in: 14 *The International Journal of the History of Sport* 3 (1997) 100 – 114.

Gori, Gigliola: “Model of Masculinity: Mussolini, the ‘New Italian’ of the Fascist Era” in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 27 – 61.

Grosby, Steven: *Nationalism. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2005.
Ελληνική έκδοση με τίτλο: *Εθνικισμός. Ηεποχή μας σε 15 λέξεις*. Εκδόσεις Ελληνικά γράμματα. Αθήνα 2006.

Guichonnet, Paul: *Mussolini et la fascisme*. Presses Universitaires de France, 1966, 2000.
Ελληνική έκδοση με τίτλο: *Μουσολίνι*. Εκδ. Δ.Ο.Λ. Αθήνα, 2007.

Gunther, Hans: *Humanitas*. Εκδόσεις «Ασκαλων», Αθήνα 2002.

Guttmann, Allen: “Sacred, Inspired Authority: D. H. Lawrence, Literature and the Fascist Body”, in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 169-179.

Η Μεγάλη ιστορία του 20^{ου} αιώνα: «Μεσοπόλεμος – δημοκρατίες και ολοκληρωτισμοί».
Τόμος 3^{ος}. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.

Hitler, Adolf: *Mein Kampf*. NSDAP, Munchen¹1925. Έκδοση στα Ελληνικά με τον τίτλο *Ο Αγών μου* (Μτφρ. Πάγκαλος Ανδρέας και Κωνσταντέλος Δημήτρης). Εκδ. Δαρεμά, Αθήνα.

Hoberman, John: “Primacy of Performance: Superman not Superathlete”, in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 69 – 85.

Hong, Fan: “Blue Shirts, Nationalists and Nationalism: Fascism in 1930s China” in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 205 – 226.

Θεοδωρακόπουλος, Ιωάννης: *Εισαγωγή τον Πλάτωνα*. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα⁷2002.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ΄. Εκδοτική Αθηνών 1978.

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000 : Ο Μεσοπόλεμος, 1922 -1940: Από την αβασίλευτη δημοκρατία στη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου. Τόμος 7^{ος} . Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

Impiglia, Marco: “The volata game. When Fascism forbade Italians to play football” in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredita dello Sport in Europa: Atti Del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all’ 1 Dicembre Del 1996*. Roma 1997, 420 – 426.

Καλαϊτζής, Νικόλαος: «Σχετικά με την δικαιοσύνη στην Πολιτεία του Πλάτωνα» στο: *Σαράντα ομόκεντρες μελέτες στον Πλάτωνα*, Επιμέλεια: Αραμπατζής Γ., Τόμος Α΄. Εκδόσεις Παπαδήμας, Αθήνα 2002, σελ. 217 – 228.

Κονδύλης, Παναγιώτης: *Η παρακμή του Αστικού Πολιτισμού. Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*. Εκδόσεις Θεμέλιο. Αθήνα 1991.

Κόκκινος, Γεώργιος: *Η φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα: η περίπτωση του περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937-1941)*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (Επεξεργασμένη μορφή D.E.A. που υπεβλήθη τον Οκτώβριο του 1984 στο Πανεπιστήμιο Paris I Pantheon – Sorbonne).

Κιτσίκης, Δημήτρης: *Η Ελλάς της 4ης Αυγούστου και οι Μεγάλες Δυνάμεις*. Εκδ. Ελεύθερη Σκέψις. Αθήνα 1990.

Κολιόπουλος, Ιωάννης: *Η δικτατορία του Μεταξά και ο πόλεμος του '40*. Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1996.

Κύβελος, Γεώργιος: *Φασισμός και Εξουσία*. Εκδόσεις Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 1986.

Kruger, Arnd: "Breeding, Bearing and Preparing the Aryan Body: Creating the Nazi Way", in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 42 – 68.

Kruger, Arnd: "There Goes This Art of Manliness: Naturism and Racial Hygiene in Germany", in: 18 *Journal of Sport History* 1 (1991), 135 – 185.

Kustrin, Orestis and Mangan, J. A.: Lasting Legacy? Spartan Life as a Germanic Educational Ideal: Karl Otfried Muller and 'Die Dorier'" in: 5 *The European Sports History Review* (2003) 10 – 27.

«Λόγοι του Εθνικού Κυβερνήτου», στο: 8 – 11 *Ελληνική Αγωγή* (Αύγουστος – Νοέμβριος 1936) 250 – 251.

Lennartz, Karl: "Kitei son and Spiridon Luis political dimension of the Marathon 1936 in Berlin" στο: Αλμπανίδης Ευάγγελος (ed.): *Αρχαίοι και σύγχρονοι Ολυμπιακοί αγώνες: Η πολιτική και πολιτιστική τους διάσταση. Πρακτικά 8^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου*

Ευρωπαϊκής Εταιρείας Ιστορικών Φυσικής Αγωγής. Αρχαία Ολυμπία, 25 – 28 Σεπτεμβρίου 2003. Κομοτηνή 2004. 291 – 296.

Μαυροπούλου, Μαρία: *Οι θέσεις του Πλάτωνα για την φυσική αγωγή και η επίδρασή τους στην ψυχοπνευματική ανάπτυξη του ατόμου: Μια ερμηνευτική – παιδαγωγική θεώρηση*. Αντίτυπο διδακτορικής διατριβής που υποβλήθηκε στο ΠΤΔΕ του ΑΠΘ, 1994.

Μεταξάς, Ιωάννης: *Το προσωπικό ημερολόγιο.*, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1960.

Μικρογιαννάκης, Εμμανουήλ: «Πολιτική παθολογία κατά τον Πλάτωνα της Πολιτείας», στο: *Σαράντα ομόκεντρες μελέτες στον Πλάτωνα*, Επιμέλεια: Αραμπατζής Γ., Τόμος Α΄. Εκδόσεις Παπαδήμας, Αθήνα 2002, σελ. 245 – 260.

Μοσχόπολος, Γεώργιος: *Ιστορία του νέου ελληνικού κράτους. Πολιτικές προσεγγίσεις, πρώτος τόμος 1832 -1940*.

Μουρατίδης, Ιωάννης: *Θέματα φιλοσοφίας φυσικής αγωγής – Εισαγωγή στην φιλοσοφία*. Εκδόσεις Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη 1995.

Μουρατίδης, Ιωάννης: *Ιστορία φυσικής αγωγής (με στοιχεία φιλοσοφίας)*. Εκδόσεις Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη 1992.

Μπάλλα, Χλ. «Η φιλοσοφία της ποινής στους νόμους του Πλάτωνα: τα όρια της ιατρικής αναλογίας», στο: *Σαράντα ομόκεντρες μελέτες στον Πλάτωνα*, Επιμέλεια: Αραμπατζής Γ., Τόμος Α΄. Εκδόσεις Παπαδήμας, Αθήνα 2002, σελ. 471 – 488.

Μπέγζος, Μάριος: «Το ανθρώπινο σώμα στην φιλοσοφία της Θρησκείας: Από την Ελληνική οντολογία στη Βυζαντινή Θεολογία», στο: *9 Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* (1992) 21 – 28.

Magdalinski, Tara: “Beyond Hitler: Alfred Baeumler, Ideology and Physical Education in the Third Reich” in: *11 Journal of the Australian Society for Sports History* 2 (1995) 61 – 79.

Mandell, Richard: *Οι Ολυμπιακοί αγώνες των ναζί*. Εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα 2004.

Mangan, J. A. and Komagome Takeshi: “Militarism, Sacrifice and Emperor Worship: The Expendable Male Body in Fascist Japanese Martial Culture” in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 181 – 204.

Mangan, J. A.: “Bond, Strong and Pure: ‘Proto-Fascism’, Male Bodies and Political Tradition”, in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 107 – 127.

Mangan, J. A.: “Combative Sports and Combative Societies” in: 5 *The European Sports History Review* (2003) 1 – 9.

Mangan, J. A.: “Global Fascism and the Male Body: Ambitions, Similarities and Dissimilarities” in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 1 – 16.

Mangan, J. A.: “Icon of Monumental Brutality: Art and the Aryan Man” *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999).

Mangan, J. A.: “The Potent Image and the Permanent Prometheus” in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 11-22.

Marten, Heinz – Georg: “Racism, Social Darwinism, Anti-Semitism and Aryan Supremacy”, in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 22 – 41.

McFee, Graham and Tomlinson, Alan: “Riefenstahl’s Olympia: Ideology and Aesthetics in the Shaping of the Aryan Athletic Body”, in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 86 – 106.

Nietzsche, Friedrich: *Η φιλοσοφία στην τραγική εποχή των Ελλήνων*. Εκδοτική Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1993.

Νασιάκου, Κωνσταντίνα: «Πλατωνική παιδεία», στο: *Σαράντα ομόκεντρες μελέτες στον Πλάτωνα*, Επιμέλεια: Αραμπατζής Γ., Τόμος Α΄. Εκδόσεις Παπαδήμας, Αθήνα 2002, σελ. 317 – 264.

Ξενοφώντας: *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*. (Μετάφραση Γιώργος Ράπτης). Εκδόσεις Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2007.

Οργανισμός Εσωτερικής Υπηρεσίας Ε.Ο.Ν. Τύποις Γερ. Βαλλιανάτου. Εν Αθήναις, 1939.

Oelrich, Harald: “‘Held’ und ‘Heiliger’? Eine Untersuchung zur Rolle des Sports in der politischen Biographie Mussolinis und Hitlers” in: Riordan Jim (ed.): *The Annual of European Committee for the History of Sport (CESH)*. Berlin 2000, 31 – 56.

Oerlich, Harald: “ ‘Who has Youth has Future’ International Youth Sport Activities of the ‘Axis Berlin Rome’ from 1940 on and the Founding of the ‘European Youth Association’ in 1942” in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredità dello Sport in Europa: Atti del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all’ 1 Dicembre del 1996*. Roma 1997, 427 – 439.

Παλαιολόγος, Κλ.: «Αποσπάσματα ημερολογίου» στο: 8 – 11 *Ελληνική Αγωγή* (Αύγουστος – Νοέμβριος 1936) 234 – 244.

Παπαθανάσης, Ηλίας: *Waffen SS: Οι επίλεκτοι πολεμιστές του Γ΄ Ράιχ*. (Οι Μονογραφίες του περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία, Νο 11). Εκδόσεις Περίσκοπιο, Αθήνα¹2004.

Παπακυριακού Ευάγγελος: *Φιλοσοφία φυσικής αγωγής και αθλητισμού*. Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα.

Παπαρρηγόπουλος Κ., Καρολίδης Π. και Αναστασιάδης Γ.: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Τόμος 11ος. Εκδόσεις Αγγελάκη, Αθήνα¹⁰1994.

Παύλος, Πετρίδης: *Ιστορικά – πολιτικά ντοκουμέντα: Ε.Ο.Ν. Η φασιστική νεολαία Μεταξά*. Εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη¹2000.

Πετρίδης, Πάυλος: *Ελληνική πολιτική και κοινωνική ιστορία 1821-1940, Επισκόπηση*. Εκδ. Παρατηρητής. Θεσσαλονίκη 1986.

Περί της ύλης της εκπαιδεύσεως – απασχολήσεως. Σειρά εκδόσεων περί εκπαιδεύσεως, τεύχος Γ'. Εκδόσεις Ε.Ο.Ν., Αθήνα 1939.

Πλάτων: *Νόμοι*. (Μετάφραση Βασίλη Μοσκόβη). Νομική Βιβλιοθήκη – Χάρης Καρατζάς, Αθήνα 1988.

Πλάτων: *Πολιτεία*. (Μετάφραση Ν.Μ. Σκουτερόπουλος). Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα¹2002.

Ποντικός, Ηλίας: «Φιλοσοφικές προκείμενες της παιδαγωγικής του Νίτσε», στο: 10 *Φιλοσοφική Επιθεώρηση* (1993) 46 – 57.

Popper, Karl: *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*. Τόμος Ι. Δωδώνη, Αθήνα¹1982, διορθωμένη έκδοση: Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003.

Ρισάρ, Λιονέλ: *Ναζισμός και Κουλτούρα*. Εκδόσεις Αστάρτη. Αθήνα³1999. (Richard, Lionel: *Le nasisme et la culture*. Editions Francois Maspero).

Reichel, Peter: “Festival and Cult: Masculine and Militaristic Mechanisms of National Socialism”, in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 2 (1999) 153 – 168.

Renna, Piergiorgio: “Le Sport et la Race dan l’ Italie du Fascisme” in: Riordan Jim (ed.): *The Annual of European Committee for the History of Sport (CESH)*. Berlin 2000, 23 – 30.

Σημαιοφορίδης, Ηρακλής: «Πλατωνική πολιτειολογία», στο: *Σαράντα ομόκεντρες μελέτες στον Πλάτωνα*, Επιμέλεια: Αραμπατζής Γ., Τόμος Α'. Εκδόσεις Παπαδήμας, Αθήνα 2002, σελ. 261 – 284.

Σούζη, Πολυχρόνη, Παλαιολόγου, Σταμούλη και Κατσίπη: «Έκθεσις περί της μεταβάσεως και παρακολουθήσεως των ια' Ολυμπιακών αγώνων υπό της γυμναστικής

ακαδημίας» στο: 8 – 11 *Ελληνική Αγωγή* (Αύγουστος – Νοέμβριος 1936) σελ. 199 – 229.

Σταμίρης, Γιάννης: *Πανόραμα του Ελληνικού αθλητισμού*. Εκδόσεις Ζήτα, Αθήνα 1990.

Santas, Gerasimos: «Η έννοια του αγαθού στην Πολιτεία του Πλάτωνα», στο: *Σαράντα ομόκεντρες μελέτες στον Πλάτωνα*, Επιμέλεια: Αραμπατζής Γ., Τόμος Β΄. Εκδόσεις Παπαδήμας, Αθήνα 2002, σελ. 801 – 848.

Τσιρίμπας, Βασίλειος: *Οι πρωτοπόροι της Εθνικοσοσιαλιστικής αγωγής*. Αθήναι¹ 1937.

Teja, Angela: “Les femmes Italiennes aux jeux Olympiques pendant le fascisme” στο: Αλμπανίδης Ευάγγελος (ed.): *Αρχαίοι και σύγχρονοι Ολυμπιακοί αγώνες: Η πολιτική και πολιτιστική τους διάσταση. Πρακτικά 8^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ευρωπαϊκής Εταιρείας Ιστορικών Φυσικής Αγωγής*. Αρχαία Ολυμπία, 25 – 28 Σεπτεμβρίου 2003. Κομοτηνή 2004. 311 – 321.

Ueberhorst, Horst: “The Importance of the Historians’ Quarrel and the Problem of Continuity for the German History of Sport”, in: 17 *Journal of Sport History* 2 (1990), 232 – 243.

Vescovi, Roberta: “Children into Soldiers: Sport and Fascist Italy” in: 5 *The European Sports History Review* (2003) 166 – 186.

Vescovi Roberta: “Children’s Holiday Health Camps During the Fascist Regime (1922 – 1942)” in: Kruger, Arnd & Teja, Angela (eds.): *La commune Eredita dello Sport in Europa: Atti del 1° Seminario Europeo di Storia dello Sport, Roma, 29 Novembre all’ 1 Dicembre del 1996*. Roma 1997, 440 – 444.

Weber, Wolfgang and Black, Paula: “Muscular ‘Anschluss’: German Bodies and Austrian Imitators” in: 16 *The International Journal of the History of Sport* 4 (1999) 62 – 81.

Φαράντος, Γεώργιος: *Προλεγόμενα θεωρίας – φιλοσοφίας του αθλητισμού*. Εκδόσεις «Τελέθριο», Αθήνα 1996.

Φαράντος, Γεώργιος: *Φιλοσοφία 1. Θεωρία του Ελληνικού αθλητισμού*. Εκδόσεις «Τελέθριο», Αθήνα 1992.

Φαράντος, Γεώργιος: *Φιλοσοφία 2. Παραδόσεις εισαγωγής στην φιλοσοφία του 20^{ου} αιώνα*. Εκδόσεις «Τελέθριο», Αθήνα 1992.

Φλάισερ, Χάγκεν: «Η Ναζιστική Γερμανία και η Ελλάδα», στο: *Ιστορικά* (Εφημερίδας Ελευθεροτυπία), 27 Ιανουαρίου 2000.

Χονδροματίδης, Ιάκωβος: *Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα: εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του μεσοπολέμου και της Γερμανικής κατοχής* (Μονογραφίες του περιοδικού Στρατιωτική ιστορία, Νο 5). Εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα¹2001.

Χρυσάφης, Ιωάννης: *Η γυμναστική των αρχαίων*. Έκδοσις ΕΑΣΑ. Αθήναι¹1965.